

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

BAUDŽIAMOJO PROCESO TARPTAUTIŠKUMAS: PATIRTIS IR IŠŠŪKIAI

Mokslo studija

Raimundas Jurka,
Rima Ažubalytė,
Karolina Vozbutaitė,
Aurelijus Gutauskas,
Linas Belevičius,
Eglė Latauskienė,
Jolanta Zajančkauskienė,
Artūras Panomariovas,
Marina Gušauskienė,
Egidijus Losis

Vilnius

2013

UDK 343.1

Ba583

Recenzavo:

prof. dr. Andrius Nevera, Mykolo Romerio universitetas

prof. dr. Jonas Prapiestis, Vilniaus universitetas

Autorių indėlis:

prof. dr. Raimundas Jurka – p. 5–80 (4,9 autorinio lanko)

prof. dr. Rima Ažubalytė – p. 81–137 (3 autoriniai lankai)

Karolina Vozbutaitė – p. 81–137 (1 autorinis lankas)

prof. dr. Aurelijus Gutauskas – p. 138–168 (1,8 autorinio lanko)

doc. dr. Linas Belevičius – p. 169–209 (2,5 autorinio lanko)

doc. dr. Eglė Latauskienė – p. 210–235 (1,5 autorinio lanko)

doc. dr. Jolanta Zajančkauskienė – p. 236–270 (2,2 autorinio lanko)

doc. dr. Artūras Panomariovas – p. 271–332 (3,5 autorinio lanko)

doc. dr. Marina Gušauskienė – p. 333–364 (1,8 autorinio lanko)

dr. Egidijus Losis – p. 365–424 (3,6 autorinio lanko)

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto tarybos 2013 m. gruodžio 6 d. nutarimu Nr. 1T-9 pritarta leidybai.

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Baudžiamojo proceso katedros 2012 m. lapkričio 30 d. e.posėdyje (protokolo Nr. 1BPK-06) pritarta leidybai.

Mykolo Romerio universiteto Mokslo programos „Teisingumas, saugumas ir žmogaus teisės“ komiteto 2012 m. spalio 17 d. posėdyje (protokolo Nr. MPK1-2) pritarta leidybai.

Mykolo Romerio universiteto Mokslinių-mokomųjų leidinių aprobavimo leidybai komisijos 2013 m. sausio 16 d. posėdyje (protokolo Nr. 2L-41) pritarta leidybai.

Visos knygos leidybos teisės saugomos. Ši knyga arba kuri nors jos dalis negali būti dauginama, taisoma arba kitu būdu platinama be leidėjo sutikimo.

Turinys

Ižangos žodis.....	5
<i>Raimundas Jurka</i>	
Europos teisės įtaka Lietuvos baudžiamajam procesui.....	11
<i>Rima Ažubalytė, Karolina Vozbutaitė</i>	
Baudžiamojo proceso europeizacija: kai kurie konstituciniai ir procesiniai Europos arešto orderio reglamentavimo ir taikymo aspektai	82
<i>Aurelijus Gutauskas</i>	
Kai kurių nusikalstamų veikų, susijusių su organizuotu nusikalstamumu, tarptautiniai aspektai: žvilgsnis į ateitį.....	139
<i>Linas Belevičius</i>	
Tarptautinis teisinis bendradarbiavimas ir Europos Sąjungos baudžiamasis procesas: aktualijos, perspektyvos, lūkesčiai.....	170
<i>Eglė Latauskienė</i>	
Europos Sąjungos Tarybos pagrindų sprendimai ir jų imperatyvusis vaidmuo Lietuvos baudžiamojo proceso teisiniame reguliavime	211
<i>Jolanta Zajančkauskienė</i>	
Principinės nuostatos dėl būtinojo gynėjo dalyvavimo	237
<i>Artūras Panomariovas</i>	
Prezumpcija – formalioji įrodinėjimo priemonė	272

Marina Gušauskienė

Minimalūs įtariamųjų teisių užtikrinimo standartai Europos Sąjungos teisėkūroje	334
--	-----

Egidijus Losis

Proporcingumo principas – tarptautinis prievartos priemonių taikymo standartas	366
---	-----

Santrauka	426
-----------------	-----

Summary	429
---------------	-----

Ižangos žodis

Baudžiamojo proceso tarptautiškumas: patirtis ir iššūkiai – tai pirmoji tokio pobūdžio mokslo studija Lietuvoje, leidusi sutelkti autorių idėjas ir mintis, galiausiai jas materializuoti analizuojant Lietuvos baudžiamojo proceso teoriją ir praktiką tarptautinio bendradarbiavimo, europeizacijos proceso kontekste. Iš tiesų, teisės aiškinimo ir taikymo tarptautiškumo plotmėje klausimas autoriams pasirodė patrauklus tuo, kad šiuolaikinėje Lietuvos teisės literatūroje palyginti dar nedaug galima rasti straipsnių ar leidinių panašiomis temomis. Būtent siekis vis labiau diskutuoti tarptautiškumo klausimais paskatino tyrimo autorius bendriau ar nuodugniau aptarti tam tikrus tarptautiškumo baudžiamajame procese ir baudžiamojoje teisėje klausimus – nuo bendrųjų vystymosi ir principinių pozicijų pereinant prie konkretesnių – Žmogaus teisių ir laisvių apsaugos konvencijos, kitų tarptautinių dokumentų, Europos Sąjungos teisės reguliavimo analizės. Galiausiai studijoje nestokojama ir išsamesnės analizės pareikalavusių konkrečių, su atskirais baudžiamojo proceso teisės institutais siejamų klausimų.

Šio leidinio ypatumas tas, kad skaitytojas, ieškodamas atsakymų į klausimus, atvers dar daugiau nežinomųjų, ir tai veikiausiai leis suprasti, jog baudžiamojo proceso (justicijos apskritai) tarptautiškumo tematika – tai vargiai išsemiama teisės sritis, leidžianti ir toliau gilintis šios tematikos labirintuose. Lietuvos baudžiamojo proceso ir Europos Tarybos priimtų dokumentų, Europos Sąjungos teisyno santykio analizė atskleidžia šios Lietuvos teisės dalies vietą tarptautiniame bendradarbiavime baudžiamuosiuose procesuose, taip pat ir šio teisinio bendradarbiavimo bei tarptautinių ir Europos Sąjungos teisės aktų baudžiamojoje justicijoje vietą bei įtaką Lietuvos nacionaliniame baudžiamajame procese. Bus galima pamatyti, kaip bendresni ir konkretesni Lietuvos baudžiamojo proceso teisinio reguliavimo klausimai regimi tarptautiškumo kontekste – kuo remiantis

ir kokiomis formomis bendradarbiaujama baudžiamuosiuose procesuose, kokie šio proceso institucinis, teisėkūrinis ir teisės taikymo lygmenys, kaip jie daro įtaką taikant tarptautinius ir Europos Sąjungos teisės aktus sprendžiant baudžiamąsias bylas Lietuvos teismuose.

Skaitytojams gali pasirodyti, jog ši studija apima tik kai kuriuos su baudžiamąjo proceso tarptautiškumu sietinus klausimus. Tai tiesa. Studijoje siekiama kai kur bendriau, o kai kur ir nuodugniau apibrėžti Lietuvos baudžiamąjo proceso tarptautiškumo realijas ir kylančius iššūkius, numatyti tendencijas ir vystymosi kryptis, tokiu būdu išvelgiant perspektyvas. Tiesa, kaip ir kiekviename mokslo darbe, taip ir šiame, klausimų visuomet esama daugiau nei atsakymų, todėl šioje studijoje neaptarti ir neišnagrinėti kiti su baudžiamąjo proceso tarptautiškumu susiję klausimai paliekami būsimiems ieškojimams ir darbams.

Mokslo studijoje autoriai pasirinko, jų manymu, labiausiai probleminius, taip pat diskusinius su baudžiamąjo proceso tarptautiškumu susijusius klausimus. Šiame įžangos žodyje trumpai derėtų kiekvieną jų apibūdinti.

Tarptautiškumo aspektą baudžiamajame procese analizuojantis autorius prof. dr. Raimundas Jurka tyrinėja, kaip ir kokios įtakos Lietuvos baudžiamąjo proceso teisės vystymuisi turėjo Europos teisė, būtent kodėl ir kaip Europos teisė lėmė Lietuvos baudžiamąjo proceso teisės vystymąsi, kaip ši teisės sistema paveikė nacionalinės teisės teisėkūros ir teisės taikymo idėjas bei santykius, kokios numanomos tokio poveikio pozityvios ir galbūt negatyvios tendencijos ir pan. Sprendžiama, ar europeizacija, kaip procesas ir tikslas, teisinėje plotmėje gali būti suprantama kaip Europos teisės įtaka nacionalinėje baudžiamąjo proceso teisėje. Teigiama, kad Europos teisė aiškina ir padeda tiesiogiai taikyti šios teisės nuostatas nacionalinėje teisėje, be to, ją pasitelkus siekiama šalinti esminius teisinio reguliavimo skirtumus baudžiamosios justicijos srityje. Įvardijamos ir nagrinėjamos trys Europos teisės įtakos Lietuvos baudžiamąjo proceso teisei formos – Europos žmogaus teisių konvencijos teisės tiesioginis veikimas ir taikymas, abipusis pripažinimas bei ES teisės ir nacionalinės teisės baudžiamąjoje justicijoje derinimas.

Kai kuriuos konstitucinius ir procesinius Europos arešto ordelio reglamentavimo ir taikymo aspektus aptaria autorės prof. dr. Rima

Ažubalytė bei Karolina Vozbutaitė. Šiame tyrime apžvelgiamos Europos arešto orderio nuostatos, kurios yra kardinaliai skirtingos nuo anksčiau taikytų ekstradicijos taisyklių ir dėl kurių vyksta mokslinės diskusijos bei diskusijos teismuose. Konstatuota, kad, be Europos arešto orderio nuostatų konstitucingumo klausimų, kyla ir kitų sunkumų siekiant veiksmingai taikyti šią bendradarbiavimo priemonę. Autorės svarsto, kad įgyvendinus svarbias priemones, padedančias teisiniame ir policijos bendradarbiavime – tarp jų Europos arešto orderį, kuris leidžia greičiau ir paprasčiau areštuoti ir perduoti prašomą perduoti asmenį, siekiant patraukti baudžiamojon atsakomybėn arba vykdyti laisvės atėmimo bausmę ar sprendimą dėl įkalinimo – būtina tobulinti proceso dalyvių procesinių teisių reglamentavimą. Tai lemtų ne tik didesnę perduodamų asmenų teisinį tikrumą ir procesinį saugumą, bet ir užtikrintų valstybių narių pasitikėjimą viena kitos teisinėmis sistemomis.

Nusikalstamų veikų, susijusių su organizuotu nusikalstamumu, tarptautinius aspektus nagrinėja prof. dr. Aurelijus Gutauskas. Autorius atkreipia dėmesį į tarptautinių teisės aktų įgyvendinimo probleminius aspektus nacionalinėje baudžiamojoje teisėje. Iškeliama tarptautinio organizuoto nusikalstamumo, kaip nusikalstamumo be sienų, ir globalinės problemos idėja. Analizuojamos turto konfiskavimo galimybės, atkreipiamas skaitytojo dėmesys į išplėstinę turto konfiskaciją, vertinamos nepagrįsto praturtėjimo, kaip radikalios, o kartu ir veiksmingos priemonės, įtvirtinimo baudžiamuosiuose įstatymuose aktualijos. Gvildenami korupcijos, kaip neišvengiamos organizuoto nusikalstamumo palydovės problemos, prekybos žmonėmis, pinigų plovimo, nusikalstamų veikų, susijusių su narkotikais, bei terorizmo tarptautiniai aspektai.

Doc. dr. Lino Belevičiaus mokslinis tyrimas orientuotas į tarptautinio bendradarbiavimo baudžiamosiose bylose problematiką. Rašoma, kad šiuolaikiniame pasaulyje tarptautinis teisinis bendradarbiavimas baudžiamosiose bylose yra neišvengiamas. Tai suvokdamos atskiros valstybės ir Europos Sąjunga kuria ir tobulina vis naujas teisinio bendradarbiavimo priemones, įdiegia naujų bendradarbiavimo principų taikymą, plečia centrinių ES institucijų įgalinimus bendradarbiavimo procese. Dalis naujų praktikoje taikomų priemonių (pvz., Europos arešto orderis) įrodė, kad yra veiksmingos, tai leidžia manyti, jog ir to paties abipusio pripažinimo

principo taikymu pagrįstos kuriamos naujos priemonės (Europos tyrimo orderis) duos apčiuopiamų rezultatų. Tačiau autorius nuogąstauja, kad centrinių ES institucijų veiklos efektyvumas dažnai yra kritikuojamas. Sunku tikėtis didesnio jų praktinio indėlio tol, kol jos neturės įgalinimų dalyvauti baudžiamajame procese kaip savarankiškos tyrimo ar baudžiamojo persekiojimo institucijos. Tiek teisės mokslininkai ir ekspertai, tiek Europos Komisija ir Parlamentas jau keletą metų pripažįsta būtinybę sukurti vieną Europos baudžiamojo proceso teisinę bazę bei institucinę struktūrą, tuo siekiant užtikrinti bendrijos finansinių interesų apsaugą nuo nusikalstamų veikų.

Doc. dr. Eglės Latauskienės mokslinėse įžvalgose kalbama apie šiuo metu baudžiamojo proceso teisės normas, nustatančias Tarybos pagrindų sprendimų įgyvendinimo raidą, pateikiamas vertinamasis požiūris į šių pagrindų sprendimų perkėlimo į nacionalinę baudžiamojo proceso teisės sistemą ir išryškinami diskusiniai akcentai: dėl Europos Tarybos pagrindų sprendimuose minimų teisinių sąvokų ir jų suderinimo su nacionaline teise; dėl Europos Tarybos pagrindų sprendimų kompleksinio taikymo ir kai kurių nuostatų įgyvendinimo; dėl Europos Tarybos pagrindų sprendimų nuostatų plėčiamojo pobūdžio nustatyto ir nuostatų taikymo nacionalinėje teisėje. Autorė teigia, kad Europos Tarybos pagrindų sprendimų įgyvendinimas Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje ne itin daug skiriasi nuo pačių Tarybos sprendimų nuostatų, ir tai, kad Lietuvos teisinėje sistemoje jų taikymas ne itin tikslus, yra tam tikrų neatitikimų bei papildymų, pirmieji keleri analizės metai nepateikia grėsmingų požymių dėl Tarybos pagrindų sprendimų nuostatų taikymo peržiūros, tačiau dar nereiškia, kad nacionalinės teisės aktų neprasminga ir nebūtina tobulinti.

Aktualius baudžiamajam procesui klausimus atskleidžia ir doc. dr. Jolanta Zajančauskienė, aptardama būtino gynėjo dalyvavimo klausimus. Autorė rašo, kad teisę į gynybą, įskaitant teisę turėti advokatą, užtikrina pagrindiniai Europos Sąjungos, tarptautinės bei nacionalinės teisės normose įtvirtinti įtariamųjų (kaltinamųjų) teisių apsaugos standartai. Pastaruoju metu Europos Sąjungoje priimta ne viena teisinio reguliavimo priemonė, skirta efektyvinti įtariamųjų (kaltinamųjų) procesines galimybes, tarp kurių yra ir teisė gintis padedant gynėjui. Teigiama, kad būtinumas užtikrinti valstybės garantuojamą teisinę pagalbą grindžiamas „neturėji-

mu pakankamai lėšų“ teisei į teisminę gynybą įgyvendinti ir kai to reikalauja „teisengumo interesai“. Teisinės pagalbos užtikrinimo būtinumas siejamas su teisės pažeidimo sunkumu ir galimos bausmės griežtumu, taip pat su bylos sudėtingumu. Be kita ko, šioje studijoje svarstomas ir įtariamojo (kaltinamojo) sugebėjimas be gynėjo pagalbos užtikrinti savo veiksmingą gynybą. Šiame kontekste atkreipiamas dėmesys į socialiai pažeidžiamų įtariamųjų (kaltinamųjų) teisės į gynybą užtikrinimą.

Kalbėdamas apie įrodinėjimo baudžiamajame procese elementus, neretai nulemtus ir Europos teisės įtakos, doc. dr. Artūras Panomariovas rašo, kad prezumpcija – tai vienas iš objektyvios tikrovės pažinimo būdų. Ji dažniausiai į pagalbą pasitelkiama tuomet, kai reikia veikti, daryti išvadas apie tam tikrus faktus ribotomis sąlygomis arba tuomet, kai yra ribotas pažinimo lygis (žinios). Tai savotiškas mąstysenos produktas, visuomenės sąmonės rezultatas, įgavęs ypatingo visuomeninių santykių regulatoriaus formą. Anot autoriaus, prezumpcija gali būti ne tik indukcinio samprotavimo, bet ir dedukcinio samprotavimo, leidžiančio daryti išvadą, kad prezumpcija gali kilti ne tik iš tų faktų, kurie dažnai kartojasi, bet ir faktų, kurie tik kartais kartojasi arba pasitaiko labai retai, padarinys. Teigiama, jog prezumpcijų įvairovę bei paplitimą teisėje lemia kelios tarpusavyje glaudžiai susijusios ir viena kitą papildančios priežastys: socialinė politika; siekis optimizuoti teisę, padaryti ją ekonomiškesnę; siekis suteikti teisi- niams santykiams lankstumą, pastovumą bei aiškumą.

Doc. dr. Marina Gušauskienė tyrinėja įtariamųjų (kaltinamųjų) standartinio teisių laiško atsiradimo prielaidas, turinį bei jo elementus, praktinio įgyvendinimo galimybes ar galimas grėsmes. Teigiama, kad Europos Sąjungos mastu seniai gvildenamos idėjos, kurių tikslas – sustiprinti ne tik pačią Sąjungą, bet ir jos piliečių teisių bei teisėtų interesų apsaugą. Ypač svarbu užtikrinti vienodą apsaugą, kurios skirtingą lygį gali nulemti tiek valstybių narių teisinės sistemos tradicijos, tiek skirtingas ekonominio išsivystymo lygis. Todėl siekiant užsibrėžtų tikslų, buvo nurodytos jautriausios sritys ir pažeidžiamiausios asmenų grupės. Viena tokių buvo įvardytas baudžiamasis procesas ir įtariamasis (kaltinamasis), kuris dėl jo atžvilgiu taikomų procesinių suvaržymų gali patirti (kartais ir nepagrįstai) neigiamų socialinių išgyvenimų ar ekonominių nuostolių. Autorė teigia, kad kuriant teisių laišką buvo nuspręsta suvienodinti ir pagrindinių teisių

įgyvendinimą, kuris standartinę teisių laišką paverstų ne deklaracijų rinkiniu, o realiai veikiančia įtariamojo (kaltinamojo) teisių apsaugos priemone.

Galiausiai su procesinės prievartos naudojimu ir taikymu susijusią problematiką tarptautiškumo aspektu analizuoja ir dr. Egidijus Losis. Autorius nagrinėja proporcingumo principą kaip tarptautinį standartą, skirtą apsaugoti žmogaus teises nuo valstybių galimybės jas pažeisti (tarp jų ir prievartos priemonių taikymo procese). Proporcingumo principo tarptautinis pobūdis atskleidžiamas tiriant proporcingumo principo genezę, principo struktūrą ir struktūrinių elementų turinį. Aptariama ir teisės mokslo doktrina, kurioje pateikiami mokslininkų argumentai, rodantys proporcingumo principo taikymo būtinumą, taip pat kontrargumentai dėl proporcingumo principo taikymo (tokie, kaip principo formalaus apibrėžtumo nebuvimas; proporcingumo balansavimo (bendro vardiklio) nebuvimas; nuspėjamumo stoka). Gvildinama tarptautinių teisminių institucijų (Europos Teisingumo Teismo ir Europos Žmogaus Teisių Teismo) jurisprudencija, pateikiami argumentai, į kuriuos atsižvelgiant prognozuojama aktyvi proporcingumo principo tarptautinė plėtra ir jo įtvirtinimas nacionalinėje teisėje sprendimus priimančių institucijų jurisprudencijoje ir veikloje.

Autorių vardu dėkoju šios mokslo studijos recenzentams Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Baudžiamosios teisės ir proceso instituto prof. dr. Andriui Neverai ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus pirmininkui, šio skyriaus teisėjui, Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Baudžiamosios justicijos katedros prof. Jonui Prapiesčiui, kurių patarimai, pastabos bei siūlymai padėjo tobulinti šią studiją.

Ši mokslo studija bus pravarti Lietuvos akademinei visuomenei, studentijai, taip pat sudomins ir tuos, kurie dalyvauja teisėkūros procese, praktinėje teisės taikymo veikloje.

Mokslo studijos autorių vardu
prof. dr. Raimundas Jurka
Vilnius, 2013

Europos teisės įtaka Lietuvos baudžiamajam procesui

*Raimundas Jurka**

Įvadas

Lietuvos baudžiamojo proceso „renesansas“, prasidėjęs prieš gerą dešimtmetį, buvo paskatintas daugelio socialinių, teisinių, ekonominių ir kitų veiksmų, vienaip ar kitaip lėmusių tokio baudžiamojo proceso veidą, kurį mes šiuo metu matome ir kuriuo kartais didžiuojamės, o kartais jį ir kritikuoju. Ar visuomenė nori jį tokį matyti, ar mano, kad pakaktų tik kosmetinių pataisymų, o galbūt net neišvengiamai būtinos ir giluminės, esminės modifikacijos – tai klausimai, kuriuos teisėkūros ir teisinės praktikos procesuose galima nuolat kelti. Tačiau Lietuvos baudžiamojo proceso vystymuisi įtakos turėjo ir Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (toliau – EŽTK), Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – EŽTT), Europos Sąjungos (toliau – ES) teisė, Europos Sąjungos Teisingumo Teismo (toliau – ESTT) „kuriamą“ Europos teisė, kuri taip pat prisidėjo prie minėtojo „veido bruožų“ formavimo. Ir tai yra klausimai, pavyzdžiui, kodėl ir kaip Europos teisė lėmė Lietuvos baudžiamojo proceso teisės vystymąsi, kaip ši teisės sistema paveikė nacionalinės teisės teisėkūros ir teisės taikymo idėjas bei santykius, kokios numanomos tokio poveikio pozityvios ir galimos negatyvios tendencijos, į kuriuos derėtų atsakyti ir galiausiai suvokti dabar.

Europos teisės įtakos nacionalinei baudžiamajai justicijai klausimas yra platus, be to, priklauso nuo atraminės minties analizei pradėti pasirinkimo. Tai ir Europos teisės formavimosi bei suvokimo klausimai, ir

* *Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto
Baudžiamosios teisės ir proceso instituto profesorius.*

šios teisės sistemos priimtinumo problema nacionalinėje teisėje, galiausiai nacionalinės teisės „gebėjimas“ priimti ir įgyvendinti Europos teisę, kartu išliekant ir savita (išlaikanti tapatumą), ir kartu europietiška. Tiesa yra tai, kad tiek nusikalstamumas, tiek ir baudžiamoji politika vis labiau ir labiau peržengia nacionalinės jurisdikcijos ribas. Galima teigti, kad ši „keliaujanti“ per Europą baudžiamoji justicija europiniu mastu atspindi tam tikrą „importą ir eksportą“, mat tai europeizacijos procese ji lemia teisinio interpretavimo skirtingose teisinėse sistemose neišvengiamumą, o kartu ir būtinumą¹.

Šiuolaikinio Lietuvos baudžiamajo proceso teisės esmės suvokimas reikalauja šalia nacionalinio diskurso kartu aptarti ir tarptautiškumo, europeizacijos šioje teisės šakoje procesus, kurių analizė neįsivaizduojama be Europos teisės įtakos nacionaliniam baudžiamajam procesui formų, raidos ir vystymosi perspektyvų aptarimo. Suprantama, kad šio mokslinio tyrimo apimtis neleidžia aptarti tiek plačiai ir tiek giliai, kiek autoriui atrodytų esant reikalinga ir pakankama, tačiau esminių akcentų apibūdinant Europos teisės įtakos nacionaliniam baudžiamajam procesui formų ir jų savitarpio ryšio, šių teisės sistemų sąveikos ir kitų susijusių klausimų pabrėžimas leis skaitytojui susidėlioti analizuojamų klausimų sistemą.

Šios studijos tikslas – analizės pagrindu atskleisti Europos teisės įtakos Lietuvos baudžiamajam procesui formas, kryptis, raidą ir tendencijas, siekiant suvokti, kiek Europos teisė nacionalinei teisei yra įtaigi, taip pat kiek Lietuvos nacionalinė teisė pasirengusi *realiai* priimti ir įdiegti Europos teisės fragmentus. Tiesa, išvestinis iš pagrindinio tikslo yra ir toks, kad tyrimu siekiama parodyti, kuria linkme Europos teisės poveikis netolimoje perspektyvoje lems nacionalinės teisės sistemas.

Istorinis, lyginamasis, sisteminės analizės, dokumentinės analizės, dedukcijos ir kiti metodai šiame tyrime leido ir plačiau, ir giliau pažvelgti į analizuojamos temos esmę. Kartu verta atkreipti dėmesį, kad pasitelkus šiuos metodus buvo siekiama vengti referuoti mokslinės literatūros teiginius, o daugiau juos visus kartu vertinti, kol galiausiai bus matyti vieni ar kiti sisteminė analize pagrįsti apibendrinantys teiginiai. Suprantama,

1 Cape, E.; Hodgson, J.; Prakken, T.; Spronken, T. *Suspects in Europe. Procedural Rights at the Investigative Stage of the Criminal Process in the European Union*. Antwerpen, Oxford: Intersentia, 2007, p. 1.

vienų ar kitų klausimų subjektyvus suvokimas buvo objektyviai lemiamas pirmiau minėtų metodų, leidusių nepasiduoti į subjektyvumą linkstančiai kritikai.

1. Lietuvos baudžiamojo proceso europeizacija: Europos teisės įtakos suvokimas

Lietuvos teisė į Europos demokratiinių valstybių teisinių sistemų kaimynystę prisijungimą skaičiuoja jau daugiau kaip porą dešimčių metų. Šio laikotarpio trukmės suvokimas priklauso nuo to, kaip vertinsime Lietuvos teisės vystymosi atspirties tašką. Jeigu kalbėtume apie Nepriklausomybės atkūrimo išvakarės – tuomet natūralu, kad daugiau kaip dvidešimties metų perspektyva teisės vystymosi prasme buvo sunkiai įsivaizduojama – tai gana ilgas laiko tarpas, per kurį turės būti nuveikta daug darbų, susidurta su daugybe iššūkių. Tuo tarpu jeigu žvelgsime į tą patį laikotarpį iš šių dienų pozicijos, tuomet istorinė perspektyva to, kas yra nuveikta, su kuo susidurta ir kas pasiekta, laiko prasme bus ne tokia bauginanti, ne tokia jau ir ilga. Akivaizdu, kad teisės kūrimo ir taikymo procesuose visuomet paprasčiau atrodo tai, kas jau yra padaryta. Todėl vertinant vieno iš Lietuvos baudžiamosios justicijos ciklo dalių – lietuviškojo baudžiamojo proceso „renesansą“ nepriklausomybės laikotarpiu, nesunkiai galima matyti Lietuvos teisės „atėjimo“ į Europą ir europietiškumo pritaikymo Lietuvos teisėje, taigi ir baudžiamojoje teisenoje, procesus.

Europeizacijos baudžiamosios justicijos pagrindu esmė kildinama iš bendrosios europeizacijos sąvokos. Šiuolaikinėje literatūroje pastarosios sąvokos apibrėžimų esama įvairių, kildinamų iš skirtingų kriterijų, tačiau teisėje europeizacijos esmė siejama su ES valstybių narių privalomu ES teisės (taip pat ir tų ES teisės aktų, kurie buvo priimti iki tam tikrai valstybei įstojant į ES) ir nacionalinės teisės derinimu (H. Grabbe, B. Lippert, F. Schimmelfennig ir U. Sedelmeier)². Kiti autoriai šią sąvoką aiškina pla-

2 Sittermann, B. M. A. *Europeanisation – A Step Forward in Understanding Europe?* Nachwuchsgruppe Europäische Zivilgesellschaft und Multi-Level Governance. Münster: Westfälische Wilhelms-Universität, p. 9. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-14] <http://nez.uni-muenster.de/download/Sittermann_Literature_Review_Europeanisation_FINAL2006.pdf>.

čiau. Anot jų – europeizacijos esmė apima ne tik ES ir nacionalinės teisės derinimą, bet ir valstybių narių bendradarbiavimą konkrečioje srityje siekiant išspręsti klausimus naudojantis europinėmis teisinėmis priemonėmis (M. P. Vink)³. Tam pritaria ir kiti autoriai, anot kurių, europeizacija apima konstravimo, plėtros ir formalių / neformalių taisyklių, procedūrų, politikos institucionalizavimą⁴. Galiausiai pritartina ir daugiausia aiškumo suteikiančiai nuomonei, kad europeizacija kildinama iš Europos teisės įtakos nacionalinei teisei. Ši įtaka kyla iš dviejų pagrindinių šaltinių: pirma, iš EŽTK ir ją aiškinančių nuostatų, kurias formuoja EŽTT, antra – iš pirminės bei antrinės ES teisės ir jos aiškinimo ESTT praktikoje⁵.

Šioje studijos dalyje neklausama, ar europeizacija yra apėmusi Lietuvos baudžiamąjį procesą, ar teisėkūros ir teisės taikymo procesai susiduria su Europos teisės ir nacionalinių teisinių sistemų derinimo indikacijomis⁶ Lietuvoje. Autorių domina kiek kitas klausimo aspektas – ar galime būti teisūs teigdami, kad vykstant europeizacijai lietuviškasis baudžiamasis procesas nepraranda savojo tapatumo, ar ši teisės sritis geba išsaugoti konstituciškai pagrįstas baudžiamąjo proceso teisės tradicijas nepriklausomoje Lietuvoje? Prisimenant žinomo filosofo, Lietuvos politinio ir visuomenės veikėjo B. Kuzmicko mintis, kad „[...] tapatumas – tai buvimas savimi kintant arba kitimas išliekant savimi. Be pastarojo kintant galima ir neišlikti pačiu savimi. Kismas gali įgauti tokį mastą, kad pradeda stelbti išliekamumą“⁷, natūraliai iškyla klausimas, ar europietiškas Lietuvos bau-

3 Žr.: ten pat, p. 20.

4 Bulmer, S. J., Radaelli, C. M. The Europeanisation of National Policy? *Queen's Papers on Europeanisation*, 2004, 1: 4. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-04] <<http://www.qub.ac.uk/schools/SchoolofPoliticsInternationalStudiesandPhilosophy/FileStore/EuropeanisationFiles/Fileupload,38405,en.pdf>>.

5 Hien, E. Administracinio proceso europeizacijos tendencijos. *Administracinė jurisprudencija*. 2011, 22: 385.

6 Teisinėje literatūroje įprastai teigiama, kad Europos teisės ir nacionalinių teisinių sistemų derinimo indikacijos europeizacijos procese apima: a) teisės aktų, kuriais perkeliama ES teisė į vidaus teisę, priėmimas, ir b) teisės aktų, kuriais perkeliama ES teisė, proporcijos pagal jų teisinę galią. Žr. plačiau: Müller, W. C.; Bovens, M.; Christensen J. G.; Marcelo, J.; Yesilkagit, L. Legal Europeanization: Comparative Perspectives. *Public Administration*. 2010, Vol. 88, No. 1: 77.

7 Kuzmickas, B. *Tautos tapatumo savimonė: Lietuvių savimonės bruožai*. Monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2007, p. 29.

džiamasis procesas vis dėlto yra ir liks lietuviškas? Atsakymas į šį klausimą priklauso nuo to, kaip mes suvoksime Europos teisės įtakos Lietuvos baudžiamajam procesui klausimą.

Būtina sutikti su literatūroje išsakyta nuomone, kad baudžiamosios justicijos europeizacija ir tarptautiškumas reikalauja, pirma, ne tik persiorientavimo nacionalinės įstatymų leidybos, vykdomosios ir teisminės valdžios tarpusavio santykių pagrindu, bet ir, antra, naujo požiūrio įstatymų leidyboje ES lygmeniu, nes tai susiję su naujai kuriamų žmogaus teisių apsaugos mechanizmų kokybiniais reikalavimais⁸. Toks persiorientavimas ir naujo požiūrio atsiradimas tiesiogiai sietinas su dviem Lietuvos teisei itin reikšmingomis datomis – 1995 m., kai Lietuva ratifikavo EŽTK, ir 2004 m., kai Lietuva ir ES prisiėmė tarpusavio įsipareigojimus. Šių reikšmingų įvykių pasekmė – taip pat ir Lietuvos baudžiamojo proceso europietiško siekimas.

Vienas pagrindinių baudžiamosios justicijos europeizaciją ir tarptautiškumą lemiančių veiksnių – Europos valstybių siekis kovoti su nusikalstamomis veikomis (nusikalstamumu), peržengiančiomis nacionalinių valstybių sienas. Lisabonos sutarties pagrindu ES įgalinama plėtoti teisėkūros procesą baudžiamosios justicijos srityje neaplenkiant nei baudžiamosios, nei juo labiau baudžiamojo proceso teisės. Apskritai pripažįstama⁹, kad po minėtos sutarties įsigaliojimo ES kompetencija baudžiamosios justicijos srityje gerokai sustiprės tiek teisėkūros, tiek ir teisminės praktikos lygmenimis. Pabrėžtina, kad remiantis minėta sutartimi nuo pagrindų sprendimų, kuriais buvo reguliuojami vieni ar kiti su baudžiamąja justicija susiję klausimai ES valstybėse narėse, pereinama prie teisinio reguliavimo direktyvų pagrindu¹⁰. Tai reiškia, kad turint omenyje direktyvų, kaip antrinės

8 Kristen, F. Special Issue on Changing Approaches and Power in Criminal Justice. *Utrecht Law Review*. 2011, Vol. 7, Issue 3: 3.

9 Eeckhout, P. The Growing Influence of European Union Law. *Fordham International Law Journal*. 2011, Vol. 33, issue 5: 1490–1521. Taip pat žr.: Herlin-Karnell, E. The Lisbon Treaty and the Area of Criminal Law and Justice. *European Policy Analysis*. 2008, 3: 1–10.

10 Pavyzdžiui, kaip matyti iš Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo (su pakeitimais, padarytais 2007 m. gruodžio 13 d. Lisabonoje pasirašyta sutartimi) 82 straipsnio, Europos Parlamentas ir Taryba, priimdami direktyvas pagal įprastą teisėkūros procedūrą, gali nustatyti tokias minimalias taisykles, kokių reikia nuosprendžių ir teismo sprendimų tarpusavio pripažinimui bei policijos ir teisminių bendradarbiavimui peržengiančio sienas

ES teisės elemento, poveikį valstybės nacionalinei teisei, priėmimo procesą, kuris, palyginti su pagrindų sprendimų priėmimo procesu, yra labiau sudėtingesnis derybų dėl teisės akto projekto turinio tarp valstybių narių aspektu, teisinis reguliavimas direktyvų pagrindu tarsi leidžia suprasti tokio reguliavimo „įsakmesnį“ toną tiek dar ES teisėkūros proceso, tiek jau ir ES teisės įgyvendinimo (perėmimo) nacionalinėje teisėje etapuose. Taigi nors Lisabonos sutarties 82 ir 83 straipsniai nustato bendruosius principus, kokių mastu ir kaip nacionalinėje teisėje perkeliamos ES teisės nuostatos, vis dėlto tenka sutikti su autoriaus V. Mitsilegaso nuomone, kad šis procesas, viena vertus, ES baudžiamosios justicijos teisėkūros judėjime taikant „Bendrijos metodą“ sudarys prielaidas priimti daug suderintų teisės aktų šioje srityje. Kita vertus, aiški ES teisėkūros plėtra baudžiamojo proceso srityje pareikalaus daugiau ESTT dėmesio, taigi ir šio teismo doktrinos aiškinant šių teisės aktų nuostatas nuoseklaus formavimo¹¹. Tai reiškia, kad europeizacijos procesas lemia ES teisės aktų multiplikacijos fenomeną, reiškiantį, kad ES valstybių narių šeima, siekianti vieningai spręsti baudžiamosios ir baudžiamojo proceso teisės klausimus Europoje, turi tarpusavyje derinti vidaus teisės nuostatas vienais ar kitais klausimais, t. y. priimti tiek ir tokios apimties teisės aktų, kad jų visuma būtų darni ir su ES teise, ir tarpusavyje. Ir atvirkščiai – teisės derinimas gali būti laikytinas ir kaip europeizacijos proceso pirmtakas¹². Anot A. Abramavičiaus, šiuo metu galima kalbėti apie Europos valstybių baudžiamųjų įstatymų vienodinimo procesą, kuris dažniausiai yra vadinamas arba yra lemiantis baudžiamosios justicijos europeizaciją. Ši sąvoka apima du aspektus: pir-

pobūdžio baudžiamosiose bylose palengvinti. Šiose minimaliose taisyklėse atsižvelgiama į skirtingas valstybių narių teises tradicijas ir sistemas. Jos yra susijusios su: a) valstybių narių tarpusavio įrodymų leistinumu; b) asmenų teisėmis baudžiamajame procese; c) nusikaltimų aukų teisėmis; d) bet kuriais kitais konkrečiais baudžiamojo proceso aspektais, kuriuos sprendimu Taryba yra nustačiusi iš anksto; šį sprendimą, gavusi Europos Parlamento pritarimą, Taryba priima vieningai. Šioje dalyje nurodytų minimalių taisyklių priėmimas neužkerta kelio valstybėms narėms išlaikyti arba įvesti aukštesnio lygio asmenų apsaugą. Plačiau žr.: Lisabonos sutartis, iš dalies keičianti Europos Sąjungos sutartį ir Europos bendrijos steigimo sutartį, pasirašyta Lisabonoje, 2007 m. gruodžio 13 d. *Europos Sąjungos oficialusis leidinys*. 2007/C 306/01, 2007 m. gruodžio 17 d.

11 Mitsilegas, V. *EU Criminal Law*. Hart Publishing, 2009, p. 112.

12 Hilson, Ch. The Europeanization of English Administrative Law: Judicial Review and Convergence. *European Public Law*. 2003, Vol. 9, Issue 1: 128.

ma, ES valstybių narių baudžiamuosiuose įstatymuose įtvirtintų nuostatų suartėjimą vienodinant baudžiamosios atsakomybės pagrindus, principus, atsakomybę už kai kurias veikas; antra, baudžiamųjų įstatymų europeizacija gali būti suprantama kaip nacionalinių baudžiamųjų įstatymų derinimas su ES teisės aktuose įtvirtintais reikalavimais¹³. Taigi, nors ES teisėje vyrauja valstybių narių procesinės autonomijos principas, o tai reiškia, kad ES geriausiu atveju turi tik ribotą kompetenciją daryti įtaką nacionalinei baudžiamajai justicijai, ypač po Lisabonos sutarties įsigaliojimo, tačiau ir ši autonomija nėra beribė. Literatūroje įvardijami du šią autonomiją ribojantys principai. Tai veiksmingumo ir ekvivalentiškumo principai. Pirmasis jų reiškia, kad nacionalinių procedūrų taikymas negali paneigti naudojimosi teisėmis, kurias suteikia Europos teisė. Nacionalinė teisė netgi negali šį naudojimąsi padaryti pernelyg sudėtingą. Veiksmingumas taikomas, siekiant apsaugoti asmenų teises, taip pat skirtas ir apsaugoti ES teisę. Tuo tarpu ekvivalentiškumas reiškia, kad nacionalinė teisė, susijusi su (kildinama iš) ES teisės aktu, negali būti mažiau palanki, nei esant grynai nacionaliniam atvejui (t. y. kai nacionalinis įstatymas nėra susijęs su atitinkamu ES teisės aktu). Vadinasi, nacionaliniai teismai yra viena iš tų priemonių, naudojamų, siekiant garantuoti ES teisės veiksmingumą ir vienodą jos taikymą. Jeigu nacionalinė teisė trukdo veiksmingai pasinaudoti europinėmis galimybėmis, tokia nacionalinė teisė privalo būti pakeista arba netaikoma tam, kad būtų išsaugota ES teisės pirmenybė¹⁴.

Atsakant į klausimą, kokius pėdsakus Lietuvos baudžiamajame procese palieka europeizacija, sutinkant su autoriaus J. M. Smitso¹⁵, tyrinėjusio nacionalinių teisinių sistemų europeizacijos procesus, mintimis, šis baudžiamasis procesas išties yra europinės prigimties, tačiau su lietuviškomis tradicijomis. Taigi Europos teisės įtakos Lietuvos baudžiamajam procesui

13 Abramavičius, A. Europos Sąjungos teisės standartai Lietuvos Respublikos baudžiamojoje teisėje. *Teisė besikeičiančioje Europoje. Liber Amicorum Pranas Kūris*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008, p. 536–537.

14 Hien, E. Administracinio proceso europeizacijos tendencijos. *Administracinė jurisprudencija*. 2011, 22: 387–388.

15 Smits, J. M. The Europeanisation of National Legal Systems: Some Consequences for Legal Thinking in Civil Law Countries. *Epistemology and Methodology of Comparative Law*. Ed. by M. V. Hoecke. Oxford: Hart Publishing, 2004, p. 229–245

suvokimas tiesiogiai sietinas su šios teisės išraiškos Lietuvos baudžiamojoje justicijoje priemonių visuma, t. y. šios teisės poveikio formomis.

2. Europos teisės įtakos Lietuvos baudžiamajame procese formos

Europos teisės įtakos Lietuvos baudžiamajam procesui formos¹⁶ analizė leidžia suprasti, kiek ir kaip Lietuvos nacionalinės teisės sistemos dalis – baudžiamasis procesas leidžia prie savęs „prisileisti“ europeizacijos proceso lemiamas naujoves Europos baudžiamosios justicijos srityje ir iš to išplaukiančius iššūkius, o galiausiai ir įžvelgti europeizacijos proceso Lietuvos baudžiamojoje justicijoje tendencijas.

Europos teisės, kaip valstybių integravimosi į vieną Europos teisinę sistemą procesą ir pasekmę¹⁷, „bendrųjų teisės principų“ ištaką¹⁸, erdvę būtų galima skaidyti į bene stambiausius blokus – Europos žmogaus teisių konvencijos teisę¹⁹ ir Europos Sąjungos teisę. Tokią nuostatą lemia moks-

16 Autorius atkreipia skaitytojo dėmesį, kad Europos teisės įtakos Lietuvos baudžiamajam procesui formos klausimas šioje studijoje išimtinai siejamas su įtakos nacionalinei teisei išraiškos būdu ar sandara. Nemažoje teisinės literatūros, kuria remiamasi ir šioje studijoje, dalyje paprastai kalbama apie Europos teisės įtakos nacionalinei teisei principus. Nors sąvokos „forma“ ir „principas“ nėra tapačios, tačiau autorius vienos teisinės sistemos įtakos kitai teisei sistemai esmę aiškina per formos sąvoką, išvedamą iš principo, kaip pagrindinės gairės, turinio.

17 Coutts, S. D. The Lisbon Treaty and the Area of Freedom, Security and Justice as an Area of Legal Integration. *Croatian Yearbook of European Law & Policy*. 2011, 7: 87. Apskritai teisinėje literatūroje nėra vienos nuomonės dėl Europos teisės sąvokos apibūdinimo. Paprastai teigiama, kad ši sąvoka apima valstybių, esančių Europoje, teises sistemas, taip pat visuomenės ar jos narių, reziduojančių ne Europoje, kultūrinės ir teisinės pažiūros apie Europos teisinį palikimą, o galiausiai ir pačią ES teisę (žr.: McNaughton, A. European Law. *Legaldate*. 2011, Vol. 23, Issue 4). Autoriaus manymu, Europos teisę apima ES teisės ir Europos žmogaus teisių konvencijos teisės savitarpio derinys, turintis ir savitų bruožų, ir tapačių vertybinių nuostatų.

18 Even, B. Viešosios teisės europeizacija. *Administracinė jurisprudencija*. 2011, 22: 412.

19 Teisinėje literatūroje nurodoma, kad Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija, kuri kartu su pačia Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija sudaro vadinamąją Europos žmogaus teisių konvencijos teisę. Plačiau žr.: Birmontienė, T. Europos Žmogaus Teisių Konvencija ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo formuojama konstitucinė doktrina. *Regnum Est*. 1990 m. kovo 11 d. *Nepriklausomybės*

linėje literatūroje randama nuomonė, kad apskritai Europos teisės samp-
ratai apibūdinti nepakanka vien tik kalbėti apie ES teisę. Europos teisės
esmė yra konglomeruojanti, t. y. apimanti ir ES teisę, ir iš EŽTK kylančius
teisinius santykius²⁰. Tarp šių blokų esama sinergijos požymių. Vienas to-
kių – ES pagrindinių teisių chartija (toliau – Chartija), kuria siekiama ne
tik užtikrinti, kad ES institucijose būtų gerbiamos žmogaus teisės, bet ir
viename dokumente susisteminti visas pagrindines teises, įtvirtintas skir-
tingose Europos Bendrijų ir tarptautinės teisės šaltiniuose, ESTT ir EŽTT
praktikoje²¹. Galima teigti, kad ši teisinių sistemų savitarpiskumą lėmė ES
Mastrichto sutarties I skyriaus „F“ straipsnio nuostata, jog ES gerbia pa-
grindines teises, kurias garantuoja EŽTK ir t. t. Šių susijusių blokų dife-
rencijavimas leidžia tiksliai apibūdinti Europos teisės perėmimo, taigi ir
įtakos, Lietuvos baudžiamajame procese formas, mat, kaip jau dabar gali-
ma teigti, Europos žmogaus teisių konvencijos teisė, skirtingai nei ES tei-
sė baudžiamosios justicijos srityje, Lietuvos nacionalinėje teisės sistemoje
veikia ir yra taikoma tiesiogiai²². Tai lemia ir Europos žmogaus teisių kon-
vencijos teisės, kaip vieno iš blokų, poveikio Lietuvos baudžiamajam pro-

Aktui – 20. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010, p. 381. Be to, atkreiptinas
skaitytojo dėmesys, kad šioje studijoje dėl apimties ribų kiti Europos Tarybos teisės
aktai (konvencijos, sutartys) dėl teisinės pagalbos ar tarptautinio bendradarbiavimo
baudžiamosiose bylose nebus aptariami.

- 20 Besson, S. European Legal Pluralism after *Kadi*. *European Constitutional Law Review*. 2009, 5: 237–264.
- 21 Katuoka, S. Europos Sąjunga ir žmogaus teisės. *Jurisprudencija*. 2003, 44 (36): 10. Tiesa, autorius sutinka su literatūroje išsakyta nuomone, kad ir tarp šių teismų – EŽTT ir ESTT jurisprudencijos žmogaus teisių apsaugos klausimais esama tam tikrų „nesutarimų“. Autorė D. Jočienė nurodo, kad vis dėlto ES teisės ir Europos žmogaus teisių konvencijos teisinio santykio klausimas lieka aktualus. Tačiau jis turi būti sprendžiamas ne konflikto, o derinimo būdu. Tai rodo dabartinė Strasbūro teismo praktika *Bosphorus Hava Yollari Turizm de Tocaret Anonim Sirketi byloje prie Airiją* (pareišk. Nr. 45036/98; [GC], 2005 m. birželio 3 d. sprendimas), kurioje Strasbūro teismas išvystė vadinamosios *adekvačios / tapačios* žmogaus teisių apsaugos (angl. *equivalent protection*) principą abiejų sistemų atžvilgiu. Pasak autorės, Strasbūro teismo koridoriuose ši byla dažnai yra apibūdinama kaip EŽTT ir ESTT *taikos sutartis*. Plačiau žr.: Jočienė, D. Pagrindinių teisių apsauga pagal Europos žmogaus Teisių Konvenciją ir Europos Sąjungos teisę. *Jurisprudencija*. 2010, 3 (121): 107.
- 22 Birmontienė, T. Europos žmogaus teisių konvencija ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo formuojama konstitucinė doktrina. *Regnum Est*. 1990 m. kovo 11 d. *Nepriklausomybės Aktui* – 20. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010, p. 384.

cesui formos esmę, pagal kurią EŽTK nuostatos, taigi ir EŽTT jurisprudencija, bendrai sudarydamos darnią visumą, yra tiesiogiai veikiančios ir taikomos baudžiamajoje teisenoje (tiesa, jau kuris laikas esama diskusijos, ar tarptautinės sutartys tiesiogiai gali būti taikomos baudžiamajoje justicijoje apskritai. Vienų autorių nuomone, tarptautinės sutartys tiesiogiai taikomos tik baudžiamajame procese ir bausmių vykdyme, o materialiojoje baudžiamajoje teisėje – tik per nacionalinį baudžiamąjį įstatymą²³. Kitų autorių nuomone²⁴, prie kurių linksta ir šio tyrimo autorius, iš Lietuvos Respublikos Konstitucijos 138 straipsnio nuostatų aiškinimo išplaukia, kad tarptautinės sutartys, būdamos sudedamąja Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalimi, tiesiogiai yra taikomos visoje Lietuvos baudžiamajoje justicijoje). Apie tai byloja ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo (toliau – Konstitucinis Teismas) formuojama doktrina. Konstitucinio Teismo nutarimuose ne kartą konstatuota, kad EŽTT jurisprudencija, kaip teisės aiškinimo šaltinis, yra svarbi ir Lietuvos teisės aiškinimui bei taikymui²⁵. Taigi šios teisės tiesioginis veikimas ir taikymas veikiausiai ir apibūdina tai kaip šio Europos teisės bloko poveikio Lietuvos baudžiamajo proceso teisei savarankišką išraišką.

2.1. Europos žmogaus teisių konvencijos teisės tiesioginis veikimas ir taikymas baudžiamajoje justicijoje

Tiesioginio veikimo ir taikymo, kaip formos, kuria pasireiškia šio Europos teisės bloko poveikis nacionaliniam baudžiamajam procesui, klausia-

23 Plačiau žr.: Švedas, G. Tarptautinės teisės reikšmė ir įgyvendinimas Lietuvos baudžiamajoje teisėje. *Nepriklausomos Lietuvos teisė: praeitis, dabartis ir ateitis. Liber Amicorum profesoriui Jonui Prapiesčiui*. Vilnius: Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Alumnų draugija, 2012, p. 107.

24 Plačiau žr.: Nevera, A. *Valstybės baudžiamosios jurisdikcijos principai*. Monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006, p. 9–26.

25 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos organizuoto nusikalstamumo užkardymo įstatymo 3 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija), 4 straipsnio (2001 m. birželio 26 d., 2003 m. balandžio 3 d. redakcijos), 6 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija) 3 dalies ir 8 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija) 1 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 1-7.

mas yra svarbus, mat jis padeda atsakyti į klausimą, kokia apimtimi ir kaip „giliai“ ši forma lemia ne tik teisėkūros baudžiamojoje justicijoje procesus, bet ir teisės taikymo praktikoje aktualijas. Tai pasakytina ir apie valstybės pozityvių bei negatyvių pareigų pagal EŽTK įgyvendinimą. Sutiktina su literatūroje išsakyta nuomone, kad valstybės, dar ratifikuodamos EŽTK, nežinojo, kokias pareigas joms reikės prisiimti dėl dinamiško EŽTK aiškinimo. Ir nors EŽTT suteikia valstybėms nuožiūros laisvę (angl. *margin of appreciation*) spręsti, kokių priemonių derėtų imtis, siekiant užtikrinti atitinkamų teisių ir laisvių įgyvendinimą nacionalinėje teisėje ir teismuose, tačiau tampa akivaizdu, kad ypač pozityviųjų pareigų požiūriu valstybei kuo toliau, tuo labiau siaurėja pasirinkimo laisvė²⁶. Štai Lietuvos baudžiamajame procese viena iš tokių vadinamųjų procesinių pozityviųjų pareigų – tai reikalavimas atlikti efektyvų EŽTK garantuojamos teisės – teisės į teisingą teisimą pažeidimo provokuojant asmenį padaryti nusikalstamą veiką tyrimą baudžiamąsias bylas nagrinėjančiuose teismuose. Vienas tokių pavyzdžių – tai K. Ramanausko prieš Lietuvos Respubliką byla EŽTT. 2008 m. vasario 5 d. EŽTT Didžioji kolegija, išnagrinėjusi bylą *Ramanauskas prieš Lietuvą* (*Ramanauskas v. Lithuania, no 74420/01, judgment of 5 February 2008*), savo sprendime konstatavo, kad, tiriant K. Ramanausko veiką ir nagrinėjant bylą Lietuvos Respublikos teisminėse institucijose, buvo pažeista EŽTK 6 straipsnio 1 dalis. Šioje byloje EŽTT nusprendė, kad K. Ramanauskas buvo išprovokuotas padaryti veiksmus, už kuriuos buvo nuteistas; gynybos argumentai dėl kurstymo teismo proceso metu nebuvo tinkamai tikrinami; visi įrodymai, gauti kurstymo veiksmis, privalo būti atmesti, kaltinamojo prisipažinimas taip pat negali būti naudojamas išprovokuotam padaryti nusikalstamą veiką asmeniui nepalankioms teismo išvadoms pagrįsti²⁷. Šioje byloje konstatuoti pažeidimai turėjo neabejotiną įtaką teismų priimtiems sprendimams: kaltinamasis nuteistas už išprovokuotą veiką, provokacijos versija tinkamai netikrinta, kaltė

26 Urbaitė, L. Valstybės pozityvių pareigų vertinimas Europos Žmogaus Teisių Teismo bylose prieš Lietuvą. *Socialinių mokslų studijos*. 2009, 3 (3): 127.

27 Lietuvos Respublikos Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus plenarinės sesijos 2008 m. gruodžio 16 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2A-P-6/2008. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-29]. <[http://www.oroinc.lt/uploads/Baudziamoji_%20teise/2A-P-6\(Ramanauskas\).pdf](http://www.oroinc.lt/uploads/Baudziamoji_%20teise/2A-P-6(Ramanauskas).pdf)>.

grįsta neleistiniais įrodymais. Taigi nustačius, kad EŽTK pažeidimai turėjo įtakos teismų sprendimų teisėtumui ir pagrįstumui, būtina nustatyti, ar tokie pažeidimai gali būti pašalinti (ištaisyti) iš naujo tiriant ar nagrinėjant baudžiamąją bylą. Būtent šis teisminis precedentas aiškiai iliustruoja Europos žmogaus teisių konvencijos teisės įtakos formos pobūdį Lietuvos nacionalinei teisei – EŽTK tiesioginis veikimas ir taikymas turi būti itin griežtai prižiūrimas, priešingu atveju EŽTT konstatuoti EŽTK pažeidimai lems prielaidas iš naujo peržiūrėti netgi visų instancių teismų išnagrinėtą baudžiamąją bylą. Šis ir kiti teismų praktikos pavyzdžiai rodo, kad jau kuris laikas Lietuvos teismuose nagrinėjamosiose baudžiamosiose bylose, kuriose esama abejonių, ar taikant atitinkamas operatyvinės veiklos priemonės ir metodus, procesines prievartos priemones – neviešus proceso tyrimo veiksmus itin skrupulingai tiriama, ar konkretūs nusikalstamą veiką imituojančys veiksmai nebuvo atlikti su provokacijos požymiais. Atitinkamai tampa aišku, kad nusikalstamų veikų tyrimo instrumentarijus su galimais provokacijos elementais pasirinkimas konstatuojamas vis labiau įvairesnėse situacijose, o ne tik tuomet, kai asmuo yra aiškiai kurstomas padaryti nusikalstamą veiką²⁸. Taigi aptariamo Europos teisės bloko įtaka Lietuvos baudžiamajam procesui laikytina vientisu, nuosekliu ir tiesiogiai lemiančiu baudžiamųjų bylų išsprendimą procesu. Europos žmogaus teisių konvencijos teisės tiesioginio veikimo ir taikymo forma, lemianti tiek teisės kūrimo, tiek teisės taikymo procesus, tapo vienu iš baudžiamąjo proceso teisės aiškinimo ir taikymo metodologinių atspirties taškų²⁹.

28 Konkretūs tokios teismų praktikos pavyzdžiai, iš kurių matyti, kad provokacijos tiriant nusikalstamas veikas braižas tampa vis įvairesnis, bus plačiau nagrinėjami tolesnėse šio tyrimo dalyse.

29 Autorius sutinka su mokslinėje literatūroje išdėstyta nuomone, kad kai kurios Lietuvos vidaus teisės nuostatos, dėl kurių netobulumo EŽTT konstatavo EŽTK pažeidimus ne vienoje Lietuvos byloje, visa dar galioja, todėl galima teigti, kad kai kurių EŽTK nuostatų sisteminių pažeidimų grėsmė nėra visiškai panaikinta. Šalia teisės kūrimo svarbi ir teisės taikymo problema. Antai kai kurie EŽTK pažeidimai EŽTT buvo konstatuoti ne dėl Lietuvos teisės normų baudžiamajame procese ydingumo, bet dėl netinkamo jų praktinio įgyvendinimo ar valstybės pareigūnų neprofesionalaus elgesio. Plačiau apie EŽTK įtaką Lietuvos Respublikos kriminalinei justicijai žr.: Balčiūnaitė, J. Probleminiai žmogaus teisių apsaugos aspektai Lietuvos Respublikos baudžiamąjoje justicijoje Europos Žmogaus Teisių Konvencijos požiūriu. *Jurisprudencija*. 2008, 4 (106): 42–43.

Beje, Europos žmogaus teisių konvencijos teisės, kaip sąlyginio Europos teisės bloko, tiesioginio veikimo ir taikymo Lietuvos kriminalinėje justicijoje formos svarba buvo pripažinta ir teismų praktikos formavimo procese. Antai dar 2003 m. gruodžio 29 d. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato nutarimu Nr. 42 buvo konstatuotas EŽTK kaip tarptautinio įsipareigojimo privalomumas nacionaliniams teismams. Šis privalomumas, pasak Aukščiausiojo Teismo, įteisintas 1995 m. balandžio 27 d. Lietuvos Respublikos įstatymu „Dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos, jos ketvirtojo, septintojo ir vienuoliktojo protokolų ratifikavimo“ ir kitais įstatymais. Taigi tai yra neeilinis reiškinys Lietuvos teismų praktikoje – teismai privalo vertinti tarptautinius įsipareigojimus kaip teisės šaltinius ir juos taikyti bylos nagrinėjimo metu³⁰.

2.2. Europos Sąjungos įtakos Lietuvos baudžiamajam procesui formos

Lietuvos teisei itin reikšmingas yra ir ES teisės blokas, kurio kontekste galima įvardyti ir šias Europos teisės įtakos baudžiamajam procesui formas – abipusį pripažinimą ir teisės derinimą. Šių formų sąlyginio diferencijavimo pagrindu galėtume laikyti ES teisės aktų baudžiamosios teisės ir baudžiamojo proceso teisės srityje paskirtį – vieni jų, pavyzdžiui, ne per seniausiai su Lietuvos baudžiamuoju procesu suderintas 2006 m. spalio 6 d. Tarybos pagrindų sprendimas 2006/783/TVR dėl tarpusavio pripažinimo principo taikymo nutarimams konfiskuoti³¹ – skirtas nustatyti taisykles, pagal kurias valstybė narė abipusio pripažinimo pagrindu pripažįsta ir savo teritorijoje vykdo kitos valstybės narės kompetentingo teismo baudžiamosiose bylose priimtą nutarimą konfiskuoti, kiti jų, pavyzdžiui, 2001 m. kovo 15 d. Tarybos pagrindų sprendimas 2001/220/TVR dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose³², kurio 2 straipsnis ir

30 Ravluševičius, P. Tarptautinės ir Europos Sąjungos teisės santykis su Lietuvos teise. *Jurisprudencija*. 2007, 2 (92): 33.

31 Tarybos pagrindų sprendimas 2006/783/TVR dėl tarpusavio pripažinimo principo taikymo nutarimams konfiskuoti. *Europos Sąjungos oficialusis leidinys*. 2006, L 328, p. 59.

32 Tarybos pagrindų sprendimas 2001/220/TVR dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose. *Europos Sąjungos oficialusis leidinys*. 2004, 19 skyrius, 4 tomas, p. 72.

8 straipsnio 4 dalis įpareigoja kiekvieną valstybę narę stengtis užtikrinti, kad atliekant procesinius veiksmus nukentėjusieji būtų traktuojami su derama pagarba asmens orumui, užtikrinti, kad nukentėjusieji, kurie yra ypač pažeidžiami, galėtų naudotis konkrečiai nustatyta tvarka, geriausiai atitinkancia jų padėtį, ir užtikrinti, kad tais atvejais, kai nukentėjusiuosius, ypač labiausiai pažeidžiamus, reikia apsaugoti nuo parodymų davimo viešame teismo posėdyje padarinių, nukentėjusieji teismo sprendimu gali turėti teisę duoti parodymus tokiu būdu, kuris leistų šį tikslą pasiekti bet kuriomis tinkamomis priemonėmis, suderinamomis su pagrindiniais teisiniais principais – skirtas sudaryti ES valstybių narių baudžiamojo proceso įstatymus ta apimtimi, kiek tai susiję su nukentėjusiojo teisine padėtimi, idant šio asmens procesinės padėties ES baudžiamosios justicijos erdvėje skirtumai valstybių narių baudžiamojo proceso įstatymuose būtų neesminiai ir kuo įmanoma mažesni. Kaip matyti, minėtųjų ES teisės aktų tikslai nėra tapatūs – vienas jų skirtas sudaryti prielaidas užtikrinti patikimumą ES valstybių narių teisminių institucijų priimtais sprendimais ir nacionalinėmis teisinėmis sistemomis, tuo tarpu kitas jų – skirtas sudaryti minimalius procesinius reikalavimus, siekiant apsaugoti dalyvių procesines garantijas baudžiamuosiuose procesuose ES valstybėse narėse. Taigi galima teigti, kad ES teisės aktų paskirties apibrėžimas ir lemia aptariamų formų esmę. Tačiau kaip vis dėlto šios dvi ES teisės, kaip Europos teisės bloko, įtakos vidaus teisei formos sąveikauja su nacionaline pozityviąja teise, kaip jos suranda ryšį su Lietuvos baudžiamosios justicijos tradicijomis ir kaip galiausiai lemia šios justicijos pokyčius, galima atsakyti tik plačiau aptarus kiekvieną šių formų.

2.2.1. Abipusis pripažinimas

Abipusis pripažinimas, kaip forma ir kaip poveikio nacionalinei teisei pradas, gali būti vertinamas kaip Europos Bendrijai tipiškas bruožas ir pripažintas kaip teismo bendradarbiavimo kertinis akmuo³³, lėmęs ir

33 Jurka, R. Tarptautinis bendradarbiavimas baudžiamajame procese: įrodymai ir jų priimtumas Europos Sąjungoje. *Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo* (prof. dr. Eugenijaus Palskio atminimui). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 96–104.

svarbų posūkį į lankstesnį teisinį reguliavimą³⁴. Autorius M. Jimeno-Bulnesas, aptardamas tarptautinio bendradarbiavimo baudžiamosiose bylose aktualijas, pažymi, jog abipusio pripažinimo ES lygmeniu principui būdinga tai, kad jo pagrindu visoje ES teritorijoje galutiniai teismų sprendimai baudžiamosiose bylose yra vykdomi tiesiogiai. Anot autoriaus, toks pripažinimas leidžia tikėti, kad nėra jokio reikalo vienos valstybės nacionalinio teismo baigiamąjį teisingumo aktą baudžiamajoje byloje, siekiant jį įvykdyti kitose valstybėje, pirmiausia konvertuoti, t. y. adaptuoti pagal valstybės, kurioje jis bus pripažįstamas ir vykdytinas, nacionalinės teisės aktus³⁵. Mokslinėje literatūroje taip pat nurodoma, kad abipusio pripažinimo kilmė sietina su Bendrijos vidaus rinkos vystymusi, o ypač ESTT sprendimu *Cassis de Dijon* byloje *dėl laisvo prekių judėjimo* Bendrijoje, kuriame abipusis pripažinimas įvardytas kaip vienas iš pagrindinių reguliacinių principų Bendrijos teisėje užtikrinant pagrindinių laisvių įsitvirtinimą. Autorė K. Karsai, remdamasi minėtu teismo precedentu, suformulavo laisvo baudžiamųjų sprendimų judėjimo teoriją³⁶, anot kurios, visi klausimai tarpvalstybinio pobūdžio baudžiamuosiuose procesuose turi būti sprendžiami būtent šios teorijos pagrindu, kad tokie baudžiamieji procesai netaptų apsunkinimu pačioms valstybėms narėms, visai Bendrijai, o būtų kuo įmanoma labiau išnaudojami kaip ekonomiškai, veiksmingi ir greitai santykiai.

Nors ir su kritikos elementais, tačiau panašiai mano ir autorė A. Lavenex, kuri siūlo diskutuoti apie abipusio pripažinimo monopolinį pobūdį ES teisinėje erdvėje. Ji pastebi, kad Sąjunga, pasitelkdama šį principą teisių, laisvių ir teisingumo srityje sprendžiant valstybių narių bendradarbiavimo klausimus, ypač baudžiamųjų įstatymų derinimo plačiąja prasme procese, jo idėjas „pasiskolino“ iš ES bendrosios rinkos (angl. *single market*) politikos. Tai, anot šios autorės, prilygsta izomorfizmui, mat analizuojamo principo elementai tiek ES bendrosios rinkos, tiek ir teisingu-

34 Vilpišauskas, R. Teisės integravimas į Europos integracijos tyrimus Lietuvoje: teisinio reguliavimo problematika stojant į ES. *Teisės problemos*. 2003, 4 (42): 53.

35 Jimeno-Bulnes, M. European Judicial Cooperation in Criminal Matters. *European Law Journal*. Vol. 9, No. 5: 623.

36 Karsai, K. The Principle of Mutual Recognition in the International Cooperation in Criminal Matters. *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*. 2008, No. 1-2: 949.

mo pagrindu yra visiškai vienodi struktūriniu požiūriu³⁷. Autorė klausia, koks yra abipusio pripažinimo tikslas, kas yra jo objektas ir kokią poveikį jis daro valstybių tarpusavio santykiuose. Tik atsakius į šiuos klausimus bus galima suprasti pagrindinius abipusio pripažinimo įgyvendinimo procesų bendrosios rinkos ir teisingumo srityse skirtumus.

Kalbant apie tai, kokių tikslų siekiama įgyvendinant abipusio pripažinimo plėtrą, tampa akivaizdu, kad tiek bendrojoje rinkoje, tiek ir tarptautinio bendradarbiavimo baudžiamuosiuose procesuose metu šia forma siekiama skatinti laisvą nuosprendžių, kitų teisminių sprendimų judėjimą ir pripažinimą ES valstybėse narėse. Akivaizdu, kad autorė neabejoja Suomijos pirmininkavimo ES metu 2006 m. rugsėjo 20–22 dienomis Tampereje vykusios neformalios Teisingumo ir vidaus reikalų ministrų tarybos priimtomis išvadomis, anot kurių, siekiama, kad nacionalinių teismų sprendimai būtų ne tik greičiau pripažįstami, bet ir užtikrinamas jų tikrumas kitose ES valstybėse narėse³⁸. Tačiau autorė, atskleisdama šios formos esmę, teigia, kad vis dėlto šios įtakos nacionalinei teisei instrumento esmė vidaus rinkoje bei teisingumo srityse nėra tapati. Bendrosios rinkos integracijos procese, kuriame siekiama socialinės sąveikos, abipusis pripažinimas leidžia sustiprinti privataus sektoriaus ir asmens teisių vartojimo srityje vaidmenį, tuo tarpu valstybių narių įtaka šiame procese yra apribojama. Tuo tarpu teisingumo srityje jis nesuteikia pagreičio išplėsti asmens teises valstybės atžvilgiu *vis-à-vis*. Ši forma sustiprina suverenų

37 Lavenex, A. Mutual recognition and the monopoly of force: limits of the single market analogy. *Journal of European Policy*. 2007, No. 14 (5): 762–763.

38 2006 m. rugsėjo 20–22 d. Tampereje (Suomija) vykusiam neformaliai ES Teisingumo ir vidaus reikalų ministrų susitikime Suomija pristatė dokumentą dėl sprendimų priėmimo tobulinimo teisingumo ir vidaus reikalų srityje. Dokumente pabrėžta, kad pastaruoju metu ypač išryškėjo sprendimų priėmimo (ir įgyvendinimo) efektyvumo teisingumo ir vidaus reikalų srityje trūkumai (ypač III ramstyje – policijos ir teismo bendradarbiavimo srityje). Siekiant išspręsti šių trūkumų problemas, yra siūloma pasinaudoti ES steigiamosios sutarties pagrindu esančia galimybe ir pakeisti sprendimų priėmimo tvarką III ramstyje – atsisakyti vienbalsiškumo ir pereiti prie Bendrijos sprendimų priėmimo modelio, kai, pasikonsultavus su Europos Parlamentu, sprendimai priimami kvalifikuota balsų dauguma. Plačiau žr.: Lietuvos Respublikos Vyriausybės veiklos Europos integracijos srityje 2006 m. apžvalga 2007 m. [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-05-20]. <http://www.euro.lt/documents/es_dokumentai/apzvalga%2020070319.pdf>.

valstybės aktų, kuriuos priima vykdomosios ar teisminės valdžios institucijos, tarpvalstybinį judėjimą ir pripažinimą.

Atsakydama į klausimą, kaip būtų galima apibrėžti abipusio pripažinimo *objektą* šiose dviejose srityse, autorė nurodo, kad ekonominiu požiūriu abipusis pripažinimas leidžia pripažinti kitos valstybės narės taisykles dėl produktų, jų gamybos metodus. Minėtoje byloje *Cassis de Dijon* (1979 m.) ESTT nustatė principą, kad kiekvieną produktą, teisėtai pagamintą ir parduodamą kurioje nors valstybėje narėje, vadovaujantis sąžiningomis, įprastinėmis tos valstybės taisyklėmis ir gamybos procesais, turi būti leidžiama parduoti kiekvienos valstybės narės rinkoje. Tai valstybių narių atitinkamų taisyklių abipusio pripažinimo principas nesant suderinimo³⁹. Teisingumo srityje aptariamose formos adresatas – tai ne tik kitos ES valstybės narės vykdomosios ar teisminės valdžių priimti sprendimai, jų perdavimas kitai valstybei ir pripažinimas, bet dar plačiau – vienos valstybės pripažinimas kitos valstybės narės vidaus teisės, kurios pagrindu priimti, pavyzdžiui, teisminiai sprendimai yra interpretuojami lygiai taip pat, tarsi tokie sprendimai būtų priimti vykdančiojoje, t. y. tokį teisminį sprendimą gavusioje valstybėje⁴⁰.

Tačiau autorė vis dėlto abejoja, ar iš tiesų abipusis pripažinimas baudžiamuosiuose procesuose ES yra toks patikimas ir veiksmingas, kaip tai bandoma parodyti. Rašoma, kad ši forma nėra pakankamai veiksminga, jeigu kalbama apie *realų* valstybių narių pasitikėjimą viena kitos nacio-

39 Teisingumo Teismo išaiškinimas *Cassis de Dijon* byloje suformavo teismo praktiką – įtvirtino principą, kad kiekvieną produktą, teisėtai pagamintą ir parduodamą kurioje nors valstybėje narėje, vadovaujantis sąžiningomis, įprastinėmis tos valstybės taisyklėmis ir gamybos procesais, turi būti leidžiama parduoti kiekvienos valstybės narės rinkoje. Tai buvo pagrindinis motyvas, paskatinęs diskusijas dėl abipusio pripažinimo principo nustatymo, įskaitant ir tuos atvejus, kai nėra suderinimo. Todėl valstybės narės, net nesant Europos derinimo priemonių (antrinės EB teisės), privalo leisti į apyvartą ir pateikti į rinką kurioje nors valstybėje narėje teisėtai pagamintas ir į rinką pateikiamas prekes, išskyrus atvejus, kai taikomi privalomi reikalavimai. Tokiu atveju kiekvieną taikomą priemonę būtina nuodugniai ištirti, vadovaujantis būtinumo ir proporcingumo principais. Pagal 1997 m. priimtą Bendrosios rinkos veiksmų planą abipusio pripažinimo principo taikymas tapo vidaus rinkos veiksmingumą didinimo pagrindu. Plačiau žr.: Laisvas prekių judėjimas. [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-05-26]. <http://circa.europa.eu/irc/opoce/fact_sheets/info/data/market/market/article_7191_lt.htm>.

40 Lavenex, A. Mutual recognition and the monopoly of force: limits of the single market analogy. *Journal of European Policy*. 2007, No. 14 (5): 765.

nalinės teisės sistemomis. Didžiausius nuogastavimus kelia tai, kad pasitelkiant abipusį valstybinių narių nacionalinių teismų priimtų sprendimų pripažinimą ir vykdymą, pasigendama pakankamo faktinių aplinkybių apibūdinimo, papildomos informacijos, kuri būtų reikalinga pripažinti ir vykdyti kitos valstybės teismo priimtą sprendimą⁴¹. Taigi visa tai tarsi panašu į tarpusavio santykius, grindžiamus pasitikėjimu tuo, ko nuodugniai nepažįsti. Tuomet kyla klausimas – ar to pakanka žmogaus teisių apsaugos kontekste?

Autorės manymu, būtų galima pateisinti tokį abipusį pripažinimą ir pasitikėjimą, jeigu šalia to nuosekliai veiktų ir kitos ES teisės, kaip ir Europos teisės bloko, poveikio nacionalinei teisei formos, pavyzdžiui – ES ir nacionalinės teisės derinimas ir pan.⁴² Iš to išplaukia, kad abipusis pripažinimas galėtų būti patikimas tik tuomet, jeigu skirtingų valstybių teisinės sistemos būtų bent kiek panašios žmogaus procesinių garantijų aspektu. Taigi čia gimsta diskusija – regima tendencija teisinį bendradarbiavimą grįsti išimtinai abipusiu pripažinimu, kuris, natūralu, palengvina teisėsaušgos institucijų tarpusavio santykių vystymąsi ir plėtrą, greitą ir veiksmingą teisminių sprendimų pripažinimą ir vykdymą. Abipusis pripažinimas tarsi įgyja pranašumą teisės derinimo formos atžvilgiu, mat pastarasis yra komplikuočiau, nes juo siekiama suderinti mažiausius teisinius reikalavimus (standartus) visose ES valstybėse narėse baudžiamuosiuose procesuose. Tai padaryti nėra lengva, nes būtina rasti vienokį ar kitokį kompromisą tarp visų ES valstybių teisinių sistemų tradicijų ir kultūrų. Tačiau, pasak autoriaus J. R. Spencerio, tai daryti yra būtina, mat abipusio pripažinimo forma, pagal kurią nacionaliniai teismai baudžiamosiose bylose turi pasitikėti ir vykdyti kitos valstybės narės teisminės institucijos sprendimą „be jokių klausimų“ (angl. *with no questions asked*)⁴³, šiuos teismus priveda prie aklavietės, kai bent viena proceso šalis iškelia abejonę, ar toks tarpusavio pasitikėjimas įmanomas, jeigu ES valstybių narių baudžiamojo proceso nuostatos, turinčios užtikrinti įtariamųjų ar kaltinamųjų procesi-

41 Lavenex, A. Mutual recognition and the monopoly of force: limits of the single market analogy. *Journal of European Policy*. 2007, No. 14 (5): 774.

42 Žr.: ten pat.

43 Spencer, J. R. EU Fair Trial Rights – Progress at Last. *New Journal of European Criminal Law*. 2000, Vol. 1, Issue 4: 448.

nes garantijas, nėra tapačios procesinės formos ir šių garantijų įgyvendinimo būdų požiūriu.

2.2.2. ES teisės ir nacionalinės teisės baudžiamojoje justicijoje derinimas

ES teisės ir nacionalinės teisės derinimui, kaip procesui bei formai, kalbant bendrai, būdingas tarpdiscipliniškumas, mat derinimo procesas būdingas tiek muzikai, tiek menui, architektūrai, tiek ir kitoms kūrybinės veiklos sritims. Kai kurie autoriai teisės derinimo ištakas netgi sieja su graikų mitologija. Pasak U. Nelles, sąvoka „derinimas“ kildinama iš *Harmonijos* – Arėjo ir Afroditės dukros, personifikuojančios tvarką ir civilinę darną, vardo⁴⁴. Ši autorė, atskleisdama derinimo teisėje ištakas bei esmę, teigia, kad teisės derinimui būdingi atitinkami požymiai, lemiantys ir šios formos esmę. Pirma, autorė teigia, kad apskritai teisės derinimui būtina teisinių nuostatų nuoseklumo ir darnos sistema. Antra, derinimas teisėje galimas tik tuomet, kai yra laikomasi teisės sistemos elementų hierarchijos, t. y. vadovaujančių pradų, principų reikalavimų. Ir trečia – darna teisėje galima, jeigu tokios teisės adresatais yra to paties teisinio statuso asmenys. Taigi šių požymių pagrindu autorė formuluoja išvadą, kad teisinėje aplinkoje derinimas simbolizuoja vienodumo padėtį (angl. *state of uniformity*), leidžiančią išvengti vadinamojo teisinių nuostatų (taisyklių) spąstų (angl. *trap of rules*) reiškinių⁴⁵. Tai, kad teisės derinimas nėra naujas reiškinys Europoje, tvirtina ir kiti autoriai, anot kurių šis procesas prasidėjo dar XIX a., kai Napoleono kodeksas (pranc. *Code Civil de Napoléon*) privalėjo būti perkeltas ir taikomas Napoleono okupuotuose kraštuose⁴⁶. Pastangos vienodinti baudžiamuosius ir baudžiamojo proceso įstatymus Europoje buvo dedamos ir XXI amžiaus išvakarėse. Būtent 1997 metais, *Corpus Juris* projekto, skirto bendram Kriminalinių pažeidimų kodeksui

44 Nelles, U. Definitions of Harmonisation. *Harmonisation and Harmonising Measures in Criminal Law*. Proceedings of the Colloquium. Ed. by Klip, A., Wilt, H. Amsterdam, 2002, p. 32.

45 Žr.: ten pat, p. 32–37.

46 Crettez, B.; Deloche, R. On the unification of legal rules in the European Union. *European Journal of Law & Economic*. 2006, 21: 204.

ir Baudžiamojo proceso kodeksui sukurti, darbo grupė pasiūlė „vertikalo“ sprendimo idėją, kad europiniu mastu būtų sukurti modeliniai kodeksai, reglamentuojantys principines baudžiamosios justicijos nuostatas, kuriomis turėtų vadovautis ir Bendrijos valstybės narės⁴⁷. Tiesa, šios idėjos gyvybingumui valstybės narės nesuteikė progos, nes „vertikalo“ sprendimo idėja buvo pakeista „horizontaliuoju“ požiūriu, lemiančiu valstybių narių lygybę vienai kitos atžvilgiu ne tik pripažįstant vienai kitos teises sistemas, bet ir derinant savo nacionalinę teisę.

Felicitas M. Tadićas, vertindamas ES teisės ir nacionalinės teisės derinimo esmę, pažymi, kad apskritai teisės derinimo, kaip vienos ir visuotinai priimtą sąvoką, taigi ir formą, nėra. Šis terminas, atsižvelgiant į klausimo kontekstą, gali būti laikomas kaip terminų „kooperavimas“, „unifikavimas“, „asimiliacija“, „suartinimas“ ar „konvergencija“ sinonimas, tačiau veikiausiai derinimo esmė gali būti aiškinama ir kaip visiškai atskira nuo pirmiau minėtų sąvokų. Tačiau pastebėtina, kad, anot autoriaus, Europos baudžiamojoje justicijoje teisės derinimo sąvoka yra taip prigijusi, kad atrodo, jog ji nereikalauja papildomo paaiškinimo⁴⁸. Taigi tenka sutikti, kad nors baudžiamojoje justicijoje šis terminas yra prigijęs, tačiau kalbant apie Europos teisės poveikį nacionaliniam baudžiamajam procesui teisės derinimo, kaip formos, supratimas yra ypač svarbus, nes tai leidžia suprasti ne tik tai, kokia apimtimi valstybė narė turi derinti savo nacionalinę teisę su ES teise, bet kaip toks derinimas turės įtakos asmens teisių ir laisvių užtikrinimui baudžiamajame procese, vykstančiame toje valstybėje, taip pat, ar, tarkime, Lietuvos Respublikos pilietis gali tikėtis savo teisių ir laisvių ginties užsienio valstybėje vykstančiame baudžiamajame procese ne blogesnėmis sąlygomis, nei tai reglamentuojama Lietuvos baudžiamojo proceso įstatymuose. Taigi – ar asmuo gali būti tikras, kad jo tapati procesinė teisinė padėtis skirtingose ES valstybėse narėse vykstančiuose baudžiamuosiuose procesuose leis jam tikėtis tinkamo teisinio proceso, kurį garantuoja EŽTK?

47 Spencer, J. R. EU Fair Trial Rights – Progress at Last. *New Journal of European Criminal Law*. 2000, Vol. 1, Issue 4: 447.

48 Tadić, F. M. How Harmonious can Harmonisation be? A Theoretical Approach towards Harmonisation of (Criminal) Law. *Harmonisation and Harmonising Measures in Criminal Law*. Proceedings of the Colloquium. Ed. by Klip, A., Wilt, H. Amsterdam, 2002, p. 2.

Pasak minėto autoriaus, bene labiausiai tinkamas apibrėžimas derinimui baudžiamajoje justicijoje apibūdinti galėtų būti toks – skirtumų ir nesugretinamų elementų, esančių skirtingų valstybių narių baudžiamosios justicijos srityje, šalinimas. Būtent derinimas teisėje gali būti pasiekiamas šalinant skirtumus ir kuriant tokią skirtingų jurisdikcijų teisę bei politiką, kuri būtų įmanomai panaši į viena kitą. Iš to išplaukia, kad teisės derinimas, kaip savotiška poveikio teisei (kitai teisinei sistemai – *aut. past.*) forma, savo esme supanašėja su teisinių nuostatų suartinimo (angl. *approximation*) forma⁴⁹. Sutiktina su pozicija, kad teisės derinimas baudžiamajo proceso teisėje, atsižvelgiant į aukščiau nurodytus teisės derinimo apibrėžimus, atliekamas ne mechaniškai „implantuojant“ ES teisės nuostatas vidaus teisėje – baudžiamajame procese, bet pastarajai vystantis siekiant įvertinti, ar konkretūs, pavyzdžiui, Lietuvos baudžiamajo proceso teisės institutai, atitinka EŽTK, ES pirminės ir antrinės teisės principus. Nustatčius, kad baudžiamajo proceso teisinis reguliavimas, taip pat ir teisinių nuostatų netinkamas praktinis taikymas, kurio būtų galima išvengti tik pakeitus teises nuostatas, kelia abejonių dėl atitikties EŽTK ir (arba) ES teisei, imamasi priemonių, kad atitinkamas ES teisinis reguliavimas būtų tinkamai perkeltas į vidaus teisę. Pavyzdžiui, Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos 2010/64/ES „Dėl teisės į vertimą žodžiu ir raštu paslaugas baudžiamajame procese“⁵⁰ 9 straipsnyje (perkėlimas į nacionalinę teisę) numatyta, kad valstybės narės priima įstatymus ir kitus teisės aktus, kurie reikalingi, siekiant ne vėliau kaip iki 2013 m. spalio 27 d. įgyvendinti šią direktyvą. Ši nuostata reiškia, kad valstybės narės pirmiausia turi įvertinti nacionalinės teisės aktų nuostatų atitiktį šiai direktyvai, ir, esant poreikiui, tinkamai perkelti šio ES teisės akto nuostatas į vidaus teisės aktus. Be to, turi būti vadovaujamasi principu, kad valstybėms narėms turėtų būti sudaryta galimybė praplėsti pagal šią direktyvą nustatytas teises, siekiant užtikrinti aukštesnio lygio apsaugą, įskaitant tuos atvejus, kurie nėra išsamiai

49 Tadić, F. M. How Harmonious can Harmonisation be? A Theoretical Approach towards Harmonisation of (Criminal) Law. *Harmonisation and Harmonising Measures in Criminal Law*. Proceedings of the Colloquium. Ed. by Klip, A., Wilt, H. Amsterdam, 2002, p. 8.

50 Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2010/64/ES dėl teisės į vertimą žodžiu ir raštu paslaugas baudžiamajame procese. *Europos Sąjungos oficialusis leidinys*. 2010, L 280, p. 1–7.

apibrėžti šioje direktyvoje. Apsaugos lygis niekada neturėtų būti žemesnis už standartus, numatytus EŽTK ar Chartijoje, kaip tai išaiškinta EŽTT ar ESTT praktikoje.

Trumpam grįžtant prie minėto autoriaus minčių, teisės derinimo, kuriuo siekiama šalinti teisinių sistemų esminius skirtumus, tikslu siūlytina laikyti teisinio reguliavimo nuspėjamumo⁵¹, bendrų (bet ne tapačių) procesinių teisinių standartų įtvirtinimą Europos baudžiamojoje justicijoje.

Verti dėmesio ir autoriaus J. Vogelio, kurio nuogaustavimai yra artimi ir minėtos autorės A. Lavenex abejonėms, tyrinėjimai, sujungę abiejų teisės įtakos formų – abipusio pripažinimo ir teisės derinimo – analizę. Autorius nurodo, kad analizuojant tiek vieną, tiek ir kitą formas, kiekviena jų, kaip savarankiška, baudžiamosios justicijos srityje nėra pakankama savo pridėtine verte. Todėl būtina kalbėti apie šių abiejų formų tarpusavio ryšį, nes būdamos viena be kitos praranda savo veiksmingumo rodiklius⁵². Taigi kalbant apie abipusį pripažinimą, kaip formą optimizuojant tarptautinį bendradarbiavimą baudžiamosiose bylose tarp ES valstybių narių, neišvengiamai būtina turėti omenyje ir bendradarbiaujančių valstybių narių aukštą pasitikėjimą šių valstybių teisiniais sprendimais bei teisinėmis sistemomis. Tačiau ar šis pasitikėjimas nesukels papildomų rūpesčių, kai, pavyzdžiui, Lietuvos teisme bus vertinami kaip įrodymai duomenys, kurie buvo renkami ir fiksuojami užsienio valstybėje remiantis ne Lietuvos, o būtent tos užsienio valstybės baudžiamojo proceso įstatymais? Įžvelgdamas panašią problemą autorius J. Vogelis kalba apie abipusio pripažinimo formas, kaip papildančios teisės derinimo formą, esmę. Jo teigimu, šios dvi formos, lemdamos viena kitą, leidžia padaryti galutinę išvadą, kad vis dėlto siekiant užtikrinti sąžiningo proceso principo įgyvendinimą baudžiamojoje justicijoje būtina plačiau diskutuoti apie ES valstybių narių teisinių sistemų nuostatų derinimą, kuris tuo pat metu sudarytų prielaidas

51 Tadić, F. M. How Harmonious can Harmonisation be? A Theoretical Approach towards Harmonisation of (Criminal) Law. *Harmonisation and Harmonising Measures in Criminal Law*. Proceedings of the Colloquium. Ed. by Klip, A., Wilt, H. Amsterdam, 2002, p. 16–17.

52 Vogel, J. Why is the Harmonisation of Penal Law necessary? A Comment. A Theoretical Approach towards Harmonisation of (Criminal) Law. *Harmonisation and Harmonising Measures in Criminal Law*. Proceedings of the Colloquium. Ed. by Klip, A., Wilt, H. Amsterdam, 2002, p. 55–64.

optimizuoti ir palengvinti abipusio pripažinimo tarptautiniame bendradarbiavime baudžiamosiose bylose *realų* įgyvendinimą⁵³. Ši nuomonė sutampa su kito autoriaus – H. P. Manselio mintimis. Jis nurodo, kad abipusio pripažinimo, kaip formos, suvokimas turi savo ribas, t. y. ji vertintina tik kaip papildanti, o ne pavaiduojanti skirtingų valstybių nacionalinių teisinių nuostatų subendrinimą (angl. *communitarisation*)⁵⁴.

Šių autorių mintims pritaria ir M. Joutsenas, pasak kurio, teisės derinimas pirmiausia reikalingas siekiant optimizuoti tarptautinio bendradarbiavimo tarp valstybių narių baudžiamosiose bylose procesus, nes skirtingų teisinių sistemų nuostatų suartinimas leistų šalinti esminius skirtumus, be to, tai padėtų sukurti kad ir minimalius, tačiau daugmaž vienodus procesinių garantijų reikalavimus⁵⁵. Tiesa, autorius pastebi, kad tai nieko bendra neturi su unifikavimo forma, kuri baudžiamojoje justicijoje negalima, nes būtų neįsivaizduojama, kaip galima skirtingas tradicijas turinčių valstybių narių baudžiamosios ir baudžiamojo proceso teisės įstatymus pakeisti viena – visoms valstybėms vienoda teisine sistema. Taigi teisinių sistemų suderinimo forma, leidžianti suartinti šias sistemas, kad nebūtų esminių prieštaravimų, sudarys prielaidas ne tik dar labiau sutvirtinti tą idėjinį pasitikėjimą vienai kitos teisine sistema, bet būtent tai leis optimizuoti praktinį teisinio bendradarbiavimo įgyvendinimą, tarkime, vykdant perdavimo pagal Europos arešto orderį procedūras, susijusias tiek su procesinės prievartos (pavyzdžiui, suėmimo), tiek su perduoto asmens baudžiamojo persekiojimo ribų klausimais ir pan. Galiausiai sutiktina su autoriaus nuomone, jog teisės derinimo formos pagrindu turi būti siekiama, kad asmens baudžiamajame procese teisės ir laisvės būtų ginamos vienodai neatsižvelgiant į tai, kokią šių teisių ir laisvių ginties būdą pasirenka konkreti valstybė narė.

53 Vogel, J. Why is the Harmonisation of Penal Law necessary? A Comment. A Theoretical Approach towards Harmonisation of (Criminal) Law. *Harmonisation and Harmonising Measures in Criminal Law*. Proceedings of the Colloquium. Ed. by Klip, A., Wilt, H. Amsterdam, 2002, p. 55–64.

54 Gaertner, V. German Article on the Principle of Mutual Recognition. Iš *Conflict of Law.net* [interaktyvus]. [žiūrėta 2009-01-27]. <<http://conflictoflaws.net/2006/german-article-on-the-principle-of-mutual-recognition/>>.

55 Joutsen, M. The European Union and Cooperation in Criminal Matters: the Search for Balance. *HEUNI*. 2006, 26: 29–30.

Štai Lietuvos autorių darbuose teigiama, kad vienos teisinės sistemos poveikis kitai gali būti įvardijamas „teisės perėmimu“. Teisės derinimas ES gali būti apibrėžiamas plačiaja ir siaurąja prasmėmis. Plačiaja prasme teisės derinimas apima ES valstybių narių teisės koordinavimą pasitelkus pirminę ir antrinę teisę. Kitaip tariant, ES teisės normos tam tikra apimtimi suderina valstybių narių teisę. Siaurąja prasme teisės derinimas – tai valstybių narių teisės koordinavimas antriniais teisės aktais, kurie remiasi ES sutartyse įtvirtintais pagrindais, suteikiančiais ES kompetenciją derinti valstybių narių teisę konkrečiose srityse⁵⁶. Autorius I. Vėgėlė, be visų kitų derinimo formų, nurodo *minimalaus ir maksimalaus derinimo formas*. Minimalus derinimas reiškia, kad ES teisės aktas tam tikrą sritį reguliuoja nustatydamas minimalius reikalavimus, todėl valstybė narė turi teisę nustatyti griežtesnius reikalavimus, nei nustatyta derinančiame akte. Ir atvirkščiai, maksimalus derinimas reiškia, kad valstybė narė neturi teisės griežčiau reguliuoti suderintą sritį, tačiau gali reguliuoti ją, nustatydamas mažiau griežtus reikalavimus – patys griežčiausi reikalavimai yra nustatyti derinančiame akte. Skirtingų teisinių sistemų suderinimas taikomas tada, kai ES teisės aktu siekiama suderinti nacionalinę teisę, bet ne visiškai ją pakeisti. Suderinimas gali būti visiškas arba dalinis. Pirmuoju atveju siekiama visiškai sureguliuoti tam tikrą klausimą, o antruoju – tik tam tikrus klausimo aspektus, paliekant valstybei narei tam tikrą laisvę veikti⁵⁷. To pavyzdžiu gali būti jau minėtasis Tarybos pagrindų sprendimas 2001/220/TVR dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose, kurio 4 straipsnio 3 dalis buvo perkelta į Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso (toliau – LR BPK) 128 straipsnio 4 dalį⁵⁸, šiuo metu numatančią, kad

56 Vėgėlė, I. *Europos Sąjungos teisė. Vidaus rinkos laisvės, konkurencija ir teisės derinimas*. Vilnius: Registrų centras, 2011, p. 432.

57 Abramavičius, A.; Mickevičius, A.; Švedas, G. *Europos Sąjungos teisės aktų įgyvendinimas Lietuvos baudžiamojoje teisėje*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005, p. 12.

58 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso, bausmių vykdymo kodekso ir kardomojo kalinimo įstatymo pakeitimo ir papildymo įstatymo projekto Nr. XP-1092. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-06] <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=270296> aiškinamajame rašte numatyta, kad šiuo įstatymo projektu siekiama užtikrinti nuo nusikaltimų nukentėjusių asmenų saugumą, kai iš laisvės atėmimo vietos į laisvę paleidžiamas įtariamasis ar nuteistasis. Gavęs pranešimą, nukentėjusysis, esant poreikiui, galės imtis papildomų apsaugos priemonių nuo galimo kaltininko „keršto“ ar naujų nusikalstamų veikų ir pan. Be to, gaudamas pranešimą apie suimto įtariamąjo paleidimą

apie įtariamojo suėmimą prokuroras arba ikiteisminio tyrimo pareigūnas privalo pranešti nukentėjusiajam ir išsiaiškinti, ar nukentėjusysis pageidauja, jog jam būtų pranešta apie būsimą įtariamojo paleidimą į laisvę. Tuo tarpu minėto Pagrindų sprendimo 4 straipsnio 3 dalyje numatyta, jog valstybės narės imasi priemonių, reikalingų užtikrinti, kad bent jau tais atvejais, jei nukentėjusiesiems galėtų kilti pavojų, kai baudžiamojon atsakomybėn patrauktas arba už nusikaltimą nuteistas asmuo yra paleidžiamas į laisvę, prireikus būtų galima priimti sprendimą pranešti apie tai nukentėjusiajam. Vadinasi, Lietuvos įstatymų leidėjas, teisės derinimo formos pagrindu perkeldamas atitinkamas ES teisės akto nuostatas į nacionalinę teisę, įgyvendindamas laisvę pasirinkti, savaip suformulavo LR BPK nuostatą – t. y. numatančią, kad pranešimas apie būsimą įtariamojo paleidimą į laisvę visuomet įteikiamas ar išsiunčiamas nukentėjusiajam, jeigu šis iš anksto pareiškia valią to norintis.

Sprendžiant apie Lietuvos baudžiamąjo proceso teisei reikšmingo ES teisės bloko, kurio kontekste sąlygiškai išskirtinos Europos teisės įtakos baudžiamajam procesui formos – abipusis pripažinimas ir teisės derinimas įtaką, svarbu pažymėti, kad šis blokas pirmiausia sudaro prielaidas palengvinti ir spartinti Lietuvos bei kitų ES valstybių narių tarptautinio bendradarbiavimo baudžiamuosiuose procesuose santykius. Antra, ES teisė, kaip Europos teisės dalis, suteikia pagrindą šalinti esminius skirtumus, egzistuojančius ES valstybių narių baudžiamąjo proceso įstatymuose, jeigu tokie skirtumai sudaro kliūtis užtikrinti minimalių procesinių garantijų, įtvirtintų EŽTK ir Chartijoje, įgyvendinimą savo ir kitos šalies piliečių atžvilgiu. To vengiant, kaip teigia G. C. Hazardas, gali susidaryti prielaidos tarptautinio bendradarbiavimo metu kilti teisiniam konfliktui. Todėl būtina, kiek leistina, išlyginti teisinių sistemų skirtumus, siekiant,

į laisvę nukentėjusysis geriau žinos apie vykstančio baudžiamąjo proceso eigą. Kai kuriais įtariamojo ar nuteistojo paleidimo į laisvę atvejais nukentėjusysis taip pat galės imtis įstatymų numatytų priemonių, kad būtų jam atlyginta žala, jei ji nebuvo visiškai atlyginta. Pažymėtina, kad įstatymo projekte numatoma, jog informacija apie kaltininko paleidimą į laisvę suteikiama tik tais atvejais, kai to pageidavo pats nukentėjusysis. Priešingu atveju nepageidaujama informacija nukentėjusiajam galėtų sukelti tik papildomą stresą. http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=270298&p_query=2001%2F220%2FTVR%20&p_tr2=2 [žiūrėta 2012-09-06].

kad būtų taikomos „vienodos žaidimo taisyklės“⁵⁹. Trečia, aukščiau aptartos įtakos nacionalinei teisei formos lemia viena kitą, būtent teisinių sistemų derinimas leidžia abipusį pripažinimą, taigi ir valstybių narių aukštą pasitikėjimą vienai kita, padaryti *realiai* įgyvendinamą. Ketvirta, šių formų sinergija sudaro prielaidas šalinti abejones dėl galimo ar įsivaizduojamo valstybės suverenumo (jurisdikcinio savarankiškumo) suvaržymo privalomai derinant nacionalinės teisės nuostatas su ES teise. Ir penkta – iš dalies tai numato Lietuvos baudžiamojo proceso teisėkūros ir teisės taikymo europeizacijos reiškinio atsiradimą, įgyvendinimą ir tolesnę plėtrą. Tą parodo ir Europos teisės Lietuvos baudžiamajame procese raidos apžvalga.

3. Europos teisės Lietuvos baudžiamajame procese raida

Lietuvos nepriklausomybės atkūrimas lėmė ir vartų į demokratinį pasaulį atsivėrimą, paskatinusį naujų iššūkių, patirčių ir ieškojimų atsiradimą. Tai lėmė ir ilgus ieškojimus, siekiant reformuoti Lietuvos teisinę sistemą taip, kad ši taptų ant demokratijos ir teisinės valstybės pamatų stabiliai stovinti siekiamybė. Siekiamybė, kurios vienas iš uždavinių – Europos teisės tradicijų ir gerosios patirties pažinimas bei perėmimas⁶⁰ žmogaus padėties užtikrinimo valstybėje labai, nes žmogaus teisių apsaugos institutas ir laikytinas gerosios teisės perėmimo ir derinimo akstinu bei įrankiu⁶¹. Taigi natūralu, kad demokratinio pasaulio atsivėrimas Lietuvai, taip pat ir Lietuvos siekis perimti geriausią šio pasaulio patirtį lėmė ieško-

59 Hazard, G. C., *et al.* Introduction to the Principles and Rules of Transnational Civil Procedure. *International Law and Politics*. 2001, 33: 769.

60 Deja, kai kurios EŽTK dalyvės, būtent Rusijos Federacija, skirtingai nei Vakarų valstybės, projektuoja siauresnį priklausymo nuo šio tarptautinio dokumento kelią. Pavyzdžiui, šiuo metu Rusijos Federacijos Dūmeje registruoti Rusijos Federacijos baudžiamojo proceso kodekso, taip pat kitų susijusių įstatymų projektai, kuriuose numatoma riboti EŽTK tiesioginio taikymo šioje valstybėje galimybę. Šių projektų esmė – EŽTT sprendimas, kuriuo yra konstatuojamas EŽTK pažeidimas byloje prieš Rusijos Federaciją, šioje byloje Rusijos Federacijai bus privalomas tik tuomet, kai tai po atitinkamų procedūrų patvirtins ir šios šalies Konstitucinis Teismas. Plačiau žr.: *Duma considers law to limit influence of European Court on Russia's legal system*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-11] <<http://rt.com/politics/torshin-european-court-russia/>>.

61 Žr. plačiau: Cameron, I. The Influence of European Human Rights Law on National Law. *National Law and Europeanization*. Ed. by Hollo, E. Helsinki: Suomalainen

jimus ir baudžiamosios justicijos srityje. Tiesa, nors po nepriklausomybės atkūrimo Lietuvoje ir toliau liko galioti Baudžiamojo proceso kodeksas, kaip ir kiti kodeksai, priimti XX a. viduryje, tačiau jie nuolat buvo pildomi ir keičiami neatsilikant nuo gyvenimo aktualijų, socialinių ir kitų dar jaunai demokratijai būdingų pokyčių. Sutiktina su nuomone, jog „daugelis baudžiamojo proceso specialistų suvokė, kad pasikeitus socialinei tikrovei, keisis ir požiūris į nusikalstamas veikas bei jų tyrimo ir nagrinėjimo procesą, kuriam reguliuoti būtini nauji baudžiamieji ir baudžiamojo proceso įstatymai“⁶². Taigi anuomet tapo akivaizdu, kad Lietuvai žengiant pirmuosius, antruosius ir tolesnius kaip lygiavertės senbuvėms demokratinėms valstybėms šalies žingsnius, priiimant įvairius tarptautinius įsipareigojimus, teks didelis darbas perimti gerąją Europos teisės patirtį vidaus teisėje. Tapo aišku ir tai, kad spartėjanti socialinė kaita, asmenų judėjimo Europoje laisvė bei poreikis plėtoti tarpvalstybinius santykius ir baudžiamosios justicijos srityje lems baudžiamojo proceso tarptautiškumą (internacionalizaciją), sietiną ne tiek su EŽTK ratifikavimu, kiek su EŽTT jurisprudencijos įtaka, kuri, sutinkant su literatūroje išdėstytu požiūriu, „kito nuo skeptiško požiūrio į Konvencijos tiesioginio taikymo galimybę baudžiamojo proceso ir baudžiamosios teisės srityse iki apčiuopiamo poveikio teisėkūrai baudžiamojo proceso srityje [...] ir BPK taikymo praktikos pokyčių“⁶³. Iš tiesų, EŽTT jurisprudencijai Lietuvos teisėje kelio pradžia nebuvo lengva – šio teismo sprendimai – precedentai, kaip nauji teisės šaltiniai, dar neturėjo deramos vietos Lietuvos teisės doktrinoje ir teismų praktikoje, todėl tai vertė peržiūrėti iki tol lyg ir neginčytas Lietuvoje nusistovėjusias vertybes⁶⁴. Vis dėlto Lietuvos baudžiamojo proceso tarptautiškumo pradžia kelią pirmiausia atvėrė objektyvus poreikis kovoti prieš nusikalstamumą, kuo toliau, tuo labiau vis įgaunantį tarpvalstybinį

Lakimiesyhdistys, 2009. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-12] <<https://ssrn.com/abstract=1878416>>.

62 Ažubalytė, R. Baudžiamojo proceso paskirties interpretavimo kaita Lietuvai atgavus nepriklausomybę. *Regnum Est. 1990 m. kovo 11 d. Nepriklausomybės Aktui – 20*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010, p. 511.

63 Žr.: ten pat, p. 520.

64 Bieliūnas, E. Europos Žmogaus Teisių Konvencijos interpretavimas ir Lietuvos teisės tradicijos. *Teisės reforma Lietuvoje ir Lenkijoje ir Europos Žmogaus Teisių konvencija. Konferencijos medžiaga*. 1998 m. spalio 2–3 d. Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 1999, p. 49.

pobūdį. Galiausiai tarptautiškumo aspektą nulėmė ir poreikis suvienodinti (suderinti) teises procedūras, siekiant nepažeisti Europoje pripažintų pagrindinių procesinių garantijų asmenims, vienaip ar kitaip patekusiems į baudžiamojo proceso įstatymų reguliuojamus santykius. Taigi sutiktina, kad ilgainiui „laisvas žmonių, kapitalo ir paslaugų judėjimas tarp valstybių, intensyvūs tarpvalstybiniai santykiai, tarptautinių organizacijų veikla lemia tarptautinio bendradarbiavimo ir baudžiamojoje teisėje poreikį bei svarbą šiuiolaikiniame pasaulyje“⁶⁵. Verta pastebėti, kad šį poreikį bei svarbą daugiausia lėmė nusikalstamumo raidos spartėjimas, siejamas su Lietuvos artėjimu prie išsivysčiusių šalių, kuriose nusikalstamumas greičiausiai didėja, lygio⁶⁶. Štai Lietuvos narystės Europos Bendrijoje amplua, lemiantis valstybės identiteto išskirtinumą šioje Bendrijoje, o tuo pat metu ir pasiryzimą solidariai prisidėti prie bendrų europinių klausimų baudžiamosios justicijos srityje sprendimo, neišvengiamai lėmė ir pareigą prisiimti įsipareigojimus ne tik pagal pirminę, bet ir antrinę ES teisę. Pastarosios šaltinių, kad ir palyginti nedidelė gausa, įtaka ir šiuo metu lemia Lietuvos Respublikos pareigą ne tik dalyvauti rengiant ir priimant ES teisės aktus šioje srityje, bet ir tinkamai juos perkelti ar kitaip įgyvendinti vidaus teisėje. Galiausiai varta atkreipti dėmesį, kad Europos teisės raida Lietuvos baudžiamajame procese ir šiuo metu regima ne kaip pasiektas tikslas, o kaip besitęsiantis ieškojimų ir atradimų, klausimų ir atsakymų, abejonių ir tikėjimo šios raidos kryptingumu procesas. Ypatingas dėmesys atkreiptinas į ES teisės baudžiamosios justicijos srityje, taigi ir baudžiamajame procese, įtaką, kuri metai iš metų įgauna vis didesnę pagreitį reformuojant ar tobulinant baudžiamojo proceso įstatymus, plėtojant tarptautinio bendradarbiavimo baudžiamosiose bylose formas ir kryptis⁶⁷.

65 Švedas, G. *Baudžiamosios politikos pagrindai ir tendencijos Lietuvos Respublikoje*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2006, p. 58.

66 *Nusikalstamumas Lietuvoje ir jo prognozė iki 2015 m.* Monografija. Red. Babachinaitė, G.; Justickaja, S. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008, p. 219, 222.

67 Plačiau apie tarptautinio bendradarbiavimo baudžiamajame procese formas ir kryptis išskiriant tam tikras bendradarbiavimo sritis baudžiamosiose bylose žr.: Jurka, R. *Tarptautinis bendradarbiavimas baudžiamajame procese: įrodymai ir jų priimtinumas Europos Sąjungoje. Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo (prof. dr. Eugenijaus Palskio atminimui)*. Mokslo studija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 89–127.

Šiame moksliniame tyrime dėmesys sutelkiamas į pastaruoju metu galiojančio LR BPK rengimo ir priėmimo aktualijas, susijusias su Europos teisės perėmimu ir vertinimu, galiausiai paskesnius Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso teisės santykio (derinimo) su Europos teise etapus ir tendencijas.

Prieš apžvelgiant Europos teisės Lietuvos baudžiamajame procese raidą verta pažymėti, kad 2002 m. priimto ir 2003 m. gegužės 1 d. įsigaliojusio LR BPK kelias į praktinį taikymą buvo grindžiamas požiūriu, jog Lietuvos baudžiamasis procesas *lex lata* ir *lex ferenda* yra neatsiejamas ne tik nuo Lietuvos Respublikos Konstitucijos ir konstitucinės jurisprudencijos principinių nuostatų, bet ir istoriškai patikrintos Vakarų Europos baudžiamojo proceso įstatymuose sukauptos ir šimtametes tradicijas turinčios patirties⁶⁸. Taigi LR BPK projektas buvo rengiamas atsižvelgiant į Konstitucijos nuostatas, turinčias principinę procesinę reikšmę, Europos žmogaus teisių konvencijos teisę, Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijas baudžiamosios justicijos klausimais⁶⁹. Principinę reikšmę LR BPK kūrimui užprogramuojant Europos teisės įtakos Lietuvos baudžiamajam procesui svarbą turėjo ir Lietuvos Respublikos Seimo 1998 m. gegužės 25 d. nutarimu Nr. VIII-810 „Dėl teisinės sistemos reformos metmenų (nauja redakcija) ir jų įgyvendinimo“⁷⁰ patvirtinti naujos redakcijos Teisinės sistemos reformos metmenys (toliau – Metmenys). Šių Metmenų viena iš pagrindinių idėjų – nevalia palikti užnugaryje Europos teisės pozityviųjų tradicijų, galinčių leisti paspartinti ieškojimus ir atradimus, kaip optimizuoti Lietuvos baudžiamąjį procesą ir jį priartinti prie pretenzingo pasaulio realybės. Šiame Lietuvos Respublikos Seimo nutarime numatyta, kad teisinės sistemos reforma vykdoma remiantis tęstinumo ir perimamumo principais, atsižvelgiant į Jungtinių Tautų Organizacijos, ES ir Europos Tarybos reikalavimus bei rekomendacijas. Lietuvos teisė kuriama laikantis europietiškos tradicijos, Lietuvos istorinės patirties, dabartinių teisės standartų, derinant skirtingus teisinio reguliavimo metodus. Ren-

68 Plačiau žr.: Kazlauskas, M.; Goda, G. Naujo Baudžiamojo proceso kodekso projektas: kūrimo prielaidos, struktūra, naujovės. *Teisės problemos*. 1999: 3, 6.

69 Žr.: ten pat, p. 6.

70 Lietuvos Respublikos Seimo 1998 m. gegužės 25 d. nutarimas Nr. VIII-810 „Dėl teisinės sistemos reformos metmenų (nauja redakcija) ir jų įgyvendinimo“. *Valstybės žinios*. 1998, Nr. 61-1736.

giamuose teisės aktų projektuose, taigi ir LR BPK projekte, įgyvendinami Konstitucijos bei EŽTK principai žmogaus teisėms ir laisvėms garantuoti ir ginti. Visi įstatymų leidėjui teikiami įstatymų projektai turi būti derinami su ES teisės aktų reikalavimais. Šios nuostatos leidžia daryti išvadą, kad dar LR BPK rengimo išvakarėse, jį rengiant ir priimant, buvo suvokta, jog baudžiamosios justicijos procedūras reglamentuojantys teisės aktai turi atitikti šiuolaikinės demokratinės valstybės vertybes, standartus, apie kuriuos įsakmiai kalba Lietuvos Respublikos tarptautiniai įsipareigojimai. Tiesa, rengiant LR BPK, o vėliau ir vykstant šio kodekso priėmimo procedūroms, t. y. prieš gerą dešimtmetį, nors teisėkūros proceso subjektams ir nekilo abejonių dėl šio kodekso privalomos atitikties tarptautiniams ir konstituciniams žmogaus teisių apsaugos reikalavimams, vis dėlto dar tuo metu bręstanti ir artėjanti Lietuvos narystė ES pradžioje lėmė kiek lėtesnį, tačiau taip pat apdairų Europos Bendrijos teisyno (*acquis communautaire*⁷¹) perėmimą vidaus teisėje. Tai buvo didelio darbo išvakarės, nes pradžioje Lietuvos nacionalinę teisę derinant su ES teise, turėjo būti suvokta, kokį ES teisės poveikį nacionalinės teisės sistemai būtina pasirinkti – unifikavimą, derinimą ar koordinavimą siekiant, kad baudžiamosios justicijos sritis Lietuvos Respublikoje ne tik žengtų žingsnis į žingsnį su EŽTK jurisprudencija, bet taip pat Lietuvos baudžiamasis procesas, atitikdamas ES teisės reikalavimus, tuo pat metu išlaikytų nacionalinį identitetą, siejamą su teisinėmis, socialinėmis ir istorinėmis tradicijomis *ex more*. Vertėtų pažymėti, kad ir pastaruoju metu, pripažįstant, jog Lietuvos baudžiamojo proceso teisės vystymuisi reikšmės turi ES teisė ir ESTT jurisprudencija, vis dėlto šio teismo jurisprudencijos baudžiamajame procese yra palyginti

71 Šis prancūzų kalbos žodis į lietuvių teisės aktus pateko verčiant Europos Sąjungos dokumentus. Angliškuose tekstuose *acquis* neverčiamas, todėl buvo paliktas ir lietuviškuose dokumentų vertimuose. „Europos žodynas“ siūlo termino *acquis communautaire* lietuvišką atitikmenį „Bendrijos teisynas“. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-07]. <<http://www.lki.lt/lki/kkb/naujiena.php>>. Beje, teisinėje literatūroje nurodoma, kad viena iš narystės Europos Sąjungoje sąlygų yra pritarti Sąjungos tikslams ir sugebėti vykdyti visus dėl narystės kylančius įsipareigojimus (kitaip sakant, *acquis communautaire* įgyvendinimas). Plačiau žr.: Vilpišauskas, R. Teisės integravimas į Europos integracijos tyrimus Lietuvoje: teisinio reguliavimo problematika stojant į ES. *Teisės problemos*. 2003, 4 (42): 53.

nedaug, tačiau tikėtina, kad ateityje jos svarba tik didės⁷², o ypač tai siejant su Lisabonos sutarties nuostatų įgyvendinimu.

Europos teisės įtakos Lietuvos baudžiamajam procesui žingsnius galima skaidyti į du etapus. Pirmasis – laikotarpis, kai dar buvo rengiamas LR BPK projektas, turintis atitikti šiuolaikinio pasaulio iššūkius ir poreikius, tendencijas ir žmogaus teisių apsaugos atitinkamo lygio reikalavimus. Antrasis – tai pastovus Europos teisės poveikis, prasidėjęs nuo LR BPK įsigaliojimo ir besitęsiantis iki šių dienų. Pastarajam etapui ir būdingas Lietuvos baudžiamojo proceso europeizacijos procesas. Taigi antrasis Europos teisės poveikio LR BPK etapas – tai nuolatinis procesas, suartinantis geriausius Europos teisės pavyzdžius su Lietuvos nacionalinės teisės poreikiais. Pabrėžtina, kad Lietuvos baudžiamajame procese europeizacijos tendencija pastaruoju metu pastebima šiose srityse: užtikrinant bendradarbiavimą baudžiamosiose bylose, įskaitant ir minimalius standartus, leisiančius pripažinti įrodymus, be to, pripažinti ir vykdyti sprendimus baudžiamosiose bylose, taip pat unifikuojant minimalias asmenų, dalyvaujančių baudžiamajame procese, teises⁷³. Antrajam etapui būdinga ir tai, kad nuolatinis Europos teisės poveikis įgyvendinamas tiek teisėkūros, tiek ir baudžiamojo proceso įstatymų taikymo praktikoje plotmėse. Teisėkūros ir teisės taikymo aspektai Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje yra neatsiejami europinės ir nacionalinės teisinių sistemų transformacijos procesai, nes pirmasis jų – t. y. teisėkūra, suteikia baudžiamojo proceso nuostatoms gyvybingumo pradžią, atskleidžia šių nuostatų idėjinę dalį, tuo tarpu antrasis – teisės taikymo procesas leidžia suvokti, ar teisėkūros procesas ejo teisinga linkme, ar, pavyzdžiui, įtvirtinta nauja teisės norma prigijo teisinėje praktikoje, atitikdama socialinės kaitos poreikius ir siekius. Tinkamu to pavyzdžiu būtų ikiteisminio tyrimo terminų klausimo reglamentavimas LR BPK. Antai dar priėmus LR BPK⁷⁴ 176 straipsnio 1 ir 2 dalys nustatė, kad ikiteisminis tyrimas turi būti atliktas per kuo trumpiausius terminus. Generalinio prokuroro nustatyta tvarka prokurorai

72 Jurgaitis, R. Konstituciniai baudžiamojo proceso teisės pagrindai. *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Monografija. Vilnius: Industru, 2009, p. 22.

73 Ažubalytė, R. Baudžiamojo proceso paskirties interpretavimo kaita Lietuvai atgavus nepriklausomybę. *Regnum Est. 1990 m. kovo 11 d. Nepriklausomybės Aktui – 20*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010, p. 521.

74 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 37-1341.

privalėjo kontroliuoti, kaip laikomasi šio reikalavimo. Ši nuostata reiškė, jog įstatymų leidėjas, nenustatydamas konkrečių baudžiamosios bylos ikiteisminio tyrimo terminų, siekė, kad už tyrimo trukmę atsakingas prokuroras kontroliuos, jog tyrimas bylose nebūtų vilkinamas. Tokia įstatymų leidėjo nuostata buvo suprantama, mat nustatyti konkretų ar konkrečius tyrimo terminus su jų pratęsimo galimybe nebuvo tikslinga, nes tiriamą bylą nelygi bylai, nusikalstamos veikos faktinės aplinkybės nelygios kitos – tokios pat nusikalstamos veikos faktinėms aplinkybėms. Taigi terminų nustatymas, o galiausiai ir jų pratęsimas tebtų formalus procesas, reikalaujantis papildomų laiko sąnaudų. Sutiktina ir su teiginiu, jog iki įsigaliojant naujam LR BPK „ilgametė praktika parodė, kad tokių terminų buvimas ypatingai teigiamų rezultatų gerinant ikiteisminio tyrimo kokybę ir ginant proceso dalyvių teises neduoda“⁷⁵. Formalaus termino nebuvimas, t. y. reikalavimas atlikti tyrimą per kuo trumpiausius terminus, buvo siejamas su EŽTT praktika bylose, susijusiose su proceso greitumo garantijos pažeidimais. Šio teismo praktika parodė, kad labai svarbu atsižvelgti į tam tikrus kriterijus⁷⁶, kurie leistų atsakyti, ar procesas ikiteisminiame tyrime buvo operatyvus, greitas, ar vis dėlto matyti vilkinimo požymių. Tačiau praėjus septyneriems metams po šio kodekso įsigaliojimo, įstatymų leidėjo požiūris iš esmės pasikeitė LR BPK įtvirtinant diferencijuotus ikiteisminio tyrimo terminus. LR BPK 176 straipsnio 1 dalis nors ir nustatė bendrąją taisyklę dėl tyrimo atlikimo per kuo trumpiausius terminus, tačiau tam tikrų nusikalstamų veikų (pagal jų sunkumo laipsnį) tyrimą susaistė atitinkamais terminais⁷⁷. Diskusijų klausimu, ar tikslinga įstatyme apibrėžti tam tikrų veikų tyrimo procesą atitinkamais terminais, buvo daug. Autoriaus manymu, nemaža dalis argumentų buvo prieš formalų

75 Lietuvos Respublikos baudžiamajo proceso kodekso komentaras. I–IV dalys (1–2220 straipsniai). Red. Goda, G. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003, p. 451.

76 Plačiau apie kriterijus, taikomus vertinant, ar baudžiamasis procesas atitiko proceso greitumo principo turinį skaityti: Jurka, R.; Ažubalytė, R.; Gušauskienė, M.; Panomariovas, A. *Baudžiamajo proceso principai*. Metodinė mokomoji priemonė. Vilnius: Eugrimas, 2009, p. 187–204; Jurka, R. Proceso per kuo trumpiausią laiką principas: samprata ir realizavimo problemos. *Teisės problemos*. 2009, 1 (63): 54–74.

77 Lietuvos Respublikos baudžiamajo proceso kodekso papildymo 31 straipsniu ir 18, 21, 38, 55, 64, 78, 81, 102, 112, 121, 125, 134, 135, 136, 137, 142, 151, 157, 168, 170, 176, 178, 181, 342, 348, 389, 418, 440 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 113-5742.

tokių terminų nustatymą, tačiau požiūris, kad reikalinga tyrimą saistyti tam tikrais laikotarpiais, nugalėjo. Įstatymo projekto aiškinamajame rašte⁷⁸ nurodyta, jog „[...] septynerių metų praktika [...] parodė, kad ikiteisminis tyrimas neretai atliekamas nesilaikant Baudžiamojo proceso kodekso 176 straipsnio 1 dalyje nustatyto reikalavimo – ikiteisminį tyrimą atlikti per kuo trumpiausius terminus. To priežastimi galima laikyti ir tai, kad Baudžiamojo proceso kodekse nėra įtvirtinti ikiteisminio tyrimo atlikimo terminai ir pakankama jų laikymosi kontrolė. Europos Sąjungos šalyse įvairiai nustatomi ikiteisminio tyrimo terminai [...]: kai kuriose valstybėse terminai nustatyti pagal nusikaltimų sunkumą ar kitus kriterijus, kai kuriose valstybėse konkrečių terminų taip pat nėra, tačiau laikomasi Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos nuostatų ir iš Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikos išplaukiančių rekomendacijų, kad tyrimas būtų atliktas kuo greičiau, ne ilgiau nei per 6 mėnesius, o jei tyrimas tęsiasi ilgiau negu 6 mėnesius, atliekama šio tyrimo griežta kontrolė. Įvertinus pastarųjų metų praktiką bei kitų valstybių patirtį baudžiamajame procese, darbo grupė Baudžiamojo proceso kodekso 176 straipsnį papildė nuostatomis, kad ikiteisminis tyrimas būtų ribojamas terminais, atsižvelgiant į nusikalstamos veikos sunkumą, taip pat numatant galimybę šiuos terminus pailginti. Tinkamai pritaikius naujas Baudžiamojo proceso kodekso nuostatas, tikimasi, kad pagerės ir pagreitės baudžiamasis procesas ikiteisminio tyrimo metu.“

Šis pavyzdys rodo, kad antrasis, t. y. Europos poveikio Lietuvos baudžiamajam procesui po LR BPK įsigaliojimo, etapas yra dinamiškas, liudijantis apie kaskart besikeičiantį, tobulėjantį baudžiamąjį procesą. Tiesa, ar šis poveikis iš tiesų daro baudžiamąjį procesą visuomet tobulesnį, viena-reikšmiai atsakyti būtų sunku. Veikiausiai tiktų atsakymas, kad Lietuvos baudžiamajame procese iš tiesų vyksta europeizacija, tačiau ar šio proceso racionalumas yra tapatus tiek teisėkūros, tiek ir teisės taikymo procese, bus matyti paskesnėse šios studijose dalyse.

78 Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 166, 168, 171, 176 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projekto ir Baudžiamojo kodekso 235 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto Nr. IXP-2100. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-15]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=372715>.

Taigi, apibrėžus Europos teisės įtakos Lietuvos baudžiamajam procesui etapus, derėtų bent trumpai apžvelgti pirmojo esmę, nes šios tyrimo dalies tikslas yra plačiau aptarti antrojo etapo eigą, leidžiančią įžvelgti tolesnės raidos tendencijas.

3.1. Europos teisės poveikis LR BPK priėmimo išvakarėse

Kaip ir minėta, Europos teisės poveikio Lietuvos baudžiamajam procesui *pirmasis* etapas siejamas su šiuo metu galiojančio LR BPK rengimu, jo esminių, idėjinių nuostatų kūrimu. Šis etapas Lietuvos baudžiamojo proceso teisės vystymuisi yra itin svarbus. Jis sudarė prielaidas naujam požiūriui į nusikalstamų veikų tyrimą ir nagrinėjimą atsirasti, būtų palaikomas ir toliau plėtojamas. Darbo grupė⁷⁹, rengusi LR BPK projektą, prieš pradėdama darbą turėjo suvokti, kad iki tol galiojęs 1961 m. redakcijos su atitinkamomis pataisomis BPK jau nebeatitiko nūdienos realijų, jo nuostatų sistema ir paties kodekso struktūra nebeleido jo tobulinti ištiesai keičiant vienas ar kitas nuostatas, atskirus baudžiamojo proceso teisės institutus, kol galiausiai bus prieita ne prie nuoseklaus ir darnaus teisės nuostatų rinkinio, o prie eklektiško šių nuostatų kratinio. Taip pat buvo suprasta, kad Lietuvos Respublika, kaip EŽTK dalyvė, siekianti tapti ir ES nare, turi peržengti senųjų tradicijų, siejamų su tarybinės ideologijos pagrindais, slenktį ir atversti naują puslapį – priimti ir turėti savo – iš pagrindų naują baudžiamųjų bylų procesą reglamentuojantį teisės aktą, kuris atitiks modernaus, ilgametės demokratines tradicijas turinčių valstybių baudžiamojo proceso modelį. Ši idėja atskleidžiama ir LR BPK projekto aiškinamajame rašte⁸⁰. Jame teigiama, kad kodekso projektas buvo rengiamas atsižvelgiant į Konstitucijos, naujojo Baudžiamojo kodekso, Metmenų reikalavimus, taip pat buvo derinama su EŽTK, jos papildomų protokolų

79 Darbo grupė buvo sudaryta Lietuvos Respublikos Ministro Pirmininko 1997 m. gegužės 23 d. potvarkiu Nr. 313 „Dėl darbo grupės Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso projektui parengti“. Šiuo potvarkiu pripažintas netekusiu galios ankstesnis Lietuvos Respublikos Ministro Pirmininko 1995 m. gruodžio 29 d. potvarkis Nr. 539 „Dėl darbo grupės Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso projektui rengti“.

80 Aiškinamasis raštas dėl Baudžiamojo proceso kodekso projekto. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-16]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=148675>.

bei EŽTT sprendimų nuostatomis. Be to, projekto nuostatos neliko neįvertintos su Europos Tarybos konvencijomis dėl ekstradicijos; pagalbos baudžiamosiose bylose; nuteistųjų perdavimo; su Europos Sąjungos konvencijomis dėl ekstradicijos; dėl supaprastintos ekstradicijos procedūrų; dėl pagalbos baudžiamosiose bylose; su Jungtinių Tautų konvencija prieš organizuotą tarptautinį nusikalstamumą, su Romos Tarptautinio baudžiamojo teismo statutu ir t. t. Be pozityviosios teisės projekto, rengėjams buvo privalu atsižvelgti ir į ilgametės tradicijas turinčias Europos valstybes, kurių baudžiamojo proceso įstatymuose sukaupta patirtis leido atrinkti tik tokias idėjas, kurios gali būti realiai panaudotos Lietuvos šalies sąlygomis. Projektą rengusios darbo grupės teigimu, pagrindinę projekto idėją sudarė trys esminiai dalykai. *Pirma*, tai proceso optimalumas, kuris reiškė, kad procesiniai veiksmai turi būti atliekami ir procesiniai sprendimai turi būti priimami greitai, su mažiausiomis intelektinėmis ir fizinėmis sąnaudomis. Todėl projekte teisėsaugos įstaigų veikla sutvarkyta taip, kad per trumpesnę laiką būtų galima ištirti, išnagrinėti ir išspręsti kur kas daugiau baudžiamųjų bylų, negu vadovaujantis galiojančiu procesiniu įstatymu. Žinoma, greitumo principo baudžiamajame procese taikymas jokių būdu negali pateisinti proceso dalyvių teisių nepaisymo. *Antra*, asmens teisių apsauga. Projekto normos pagrįstos tarptautinių sutarčių nuostatomis ir EŽTT praktika. Pabrėžtina ir tai, kad projekte numatytos asmenybės garantijos yra viena iš sąlygų nustatyti byloje tiesą ir priimti teisėtus bei pagrįstus sprendimus. *Trečia*, diskrecinis pradas. Jis, anot projekto rengėjų, pasireiškia tokioje projekto normų konstrukcijoje, kuri leidžia teisėjui ar kitam teisėsaugos pareigūnui byloje veikti ir priimti sprendimus savo nuožiūra. Įstatyme negalima (ir nereikia) užprogramuoti milžiniškos procesinių situacijų įvairovės, todėl atitinkamos diskrecinės normos suteikia didesnę galimybę jų taikytojams veikti vadovaujantis protingumo kriterijais. Tačiau procesinės normos, reglamentuojančios procesinės prievartos priemonių taikymą, yra sukonstruotos labai konkrečiai, tiksliai nustatant tokių priemonių taikymo pagrindus, trukmę, apskundimo tvarką ir pan.

Tampa akivaizdu, kad dar pirmojo etapo metu Europos teisės poveikis besivystančiam Lietuvos baudžiamajam procesui buvo itin reikšmingas ir aktualus. Ypač reikšmingas buvo EŽTK nuostatų doktrinos atskleidimas, EŽTT jurisprudencijos aiškinimas. Didelis šių teisės šaltinių poveikis buvo

jaučiamas konstruojant LR BPK projekto nuostatas, *inter alia*, susijusias tiek su proceso dalyvių teisių ir pareigų atsiradimu, jų apimtimi ir įgyvendinimu, tiek kodekse reglamentuojama procesine prievarta. Šias priemones ir apžvelgsime.

Antai 1961 m. redakcijos su atitinkamomis pataisomis LR BPK kai kurias kardomąsias priemones leido skirti ne tik teismui, bet ir prokurorui ar tardytojui. Pavyzdžiui, iki 2003 m. balandžio 30 d. galiojęs kodekso 101² straipsnis numatė, kad namų areštas gali būti skiriamas motyvuotu tardytojo nutarimu ir tik esant prokuroro sankcijai. Kitos kardomosios priemonės, pavyzdžiui, užstatas, rašytinis pasižadėjimas neišvykti, galėjo būti skiriamos tiek kvotėjo, tardytojo, tiek ir prokuroro nutarimu. Nuo 2003 m. gegužės 1 d. įsigaliojusiame LR BPK buvo numatyta, kad šias kardomąsias priemones gali skirti tik prokuroras, o teisminėse stadijose – ir teismas. Taigi pastarųjų nuostatų esmė naujajame LR BPK – atitiktis EŽTK nuostatoms ir išsiklausymas į EŽTT jurisprudenciją, pagal kurią baudžiamojo proceso metu inicijuojant procesinės prievartos priemones, be kitų materialinių ir procesinių saugiklių, buvo svarbu ir tai, kad kardomąsias priemones skirtų mažų mažiausiai prokuroras, o kai kurias, būtent suėmimą ir namų areštą – tik teismas⁸¹, mat teisė taikyti griežčiausias procesinės prievartos priemones turi priklausyti tik teismui – t. y. subjektui,

81 Atkreiptinas dėmesys, kad įstatymų leidėjas 2010 m. rugsėjo 21 d. įstatymu Nr. XI-1014 (*Valstybės žinios*. 2010, Nr. 113-5742) pakeitė atitinkamas LR BPK nuostatas, susijusias su kardomųjų priemonių taikymu. Esminis šių pataisų aspektas – leidimas tam tikrais atvejais atitinkamas kardomąsias priemones skirti ir ikiteisminio tyrimo pareigūno nutarimu. Anot šio įstatymo projekto aiškinamojo rašto, kardomąsias priemones (dokumentų paėmimas, įpareigojimas periodiškai registruotis policijos įstaigoje, rašytinis pasižadėjimas neišvykti, kario karinio dalinio, kuriame jis tarnauja, vadovybės stebėjimas ir nepilnamečio atidavimas tėvams, rūpintojams arba kitiems fiziniams ar juridiniams asmenims, kurie rūpinasi vaikais, prižiūrėti) galėtų būti paskirtos ne tik prokuroro nutarimu, ikiteisminio tyrimo teisėjo ar teismo nutartimi, bet ir ikiteisminio tyrimo pareigūno nutarimu. Ne tik prokuroras, teisėjas ar teismas, bet ir ikiteisminio tyrimo pareigūnas spręstų, ar reikia skirti kardomąją priemonę, ir parinktų jos rūšį. Skirdamas kardomąją priemonę, prokuroras priimtų motyvuotą nutarimą, teisėjas ar teismas – motyvuotą nutartį, o ikiteisminio tyrimo pareigūnas – nutarimą. Pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 139 straipsnio 1 dalį teisė panaikinti ar pakeisti ikiteisminio tyrimo pareigūno paskirtas kardomąsias priemones išliktų prokurorui arba teismui. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-17]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=357401>.

galinčiam objektyviai pasverti visus argumentus už ir prieš⁸². Tokiu būdu išvengta prielaidų, kad įtariamajam ikiteisminio tyrimo metu būtų taikoma procesinė prievarta kitokiais nei LR BPK 119 straipsnyje numatytais tikslais. Šių ir kitų naujajame LR BPK nuostatų, kitokių nei iki tol galiojusiame kodekse, pagrindas, kaip ir minėta, EŽTK, Konstitucijos nuostatų suvokimas, radikalčiai pasikeitęs dar 1995 m. balandžio 27 d. ratifikavus EŽTK. Tiesa, prieš priimant naująją LR BPK diskusijų apie procesinės prievartos reglamentavimą, atitinkantį tarptautinės žmogaus teisių apsaugos standartus, būta itin daug. Nors kai kurios jų, autoriaus nuomone, yra teisingos, tačiau priimant LR BPK į jas nebuvo atsižvelgta. Pavyzdžiui, Europos teisės departamentas (toliau – ETD), teikdamas išvadas⁸³ dėl LR BPK projekto nuostatų, susijusių su kardamosios priemonės – suėmimo terminais viso baudžiamojo proceso metu, nurodė, kad „[...] ikiteisminiame tyrime terminas negali būti pratęsimas ilgiau kaip iki aštuoniolikos mėnesių, o nepilnamečiams – iki dvylikos mėnesių. Šiuo atveju nurodyti terminai yra taikomi tik ikiteisminiam tyrimui ir nieko nekalbama apie teisminį bylos nagrinėjimą, kurio metu kaltinamasis taip pat gali būti suimtas, ir kuris gali tęstis gana ilgai (pvz., kai teismas kreipiasi į Konstitucinį Teismą). Europos Žmogaus Teisių Teismas *Stogmuller v. Austria* byloje pažymėjo, kad „pagrįstas manymas“, jog asmuo padarė nusikaltimą, yra būtina sąlyga jo suėmimui bei besitęsiančiam sulaikymui, bet praėjus tam tikram laiko tarpui vien šios sąlygos nebeužtenka. Teismas taip pat nurodė, kad šiuo pagrindu negali būti pateisinamas nepagrįstai ilgas sulaikymo laikas. Nors Teismas pripažino, kad pabėgimo pavojus yra pakankamas pagrindas sulaikymui, tačiau galimybė paskirti užstatą labai sumažina pabėgimo tikimybę ir besitęsiantis sulaikymas vien šiuo pagrindu yra nepateisinamas. Todėl manome, kad turėtų būti nustatytas bendras suėmimo terminas, taikytinas tiek ikiteisminiam tyrimui, tiek ir teisminiam nagrinėjimui.“ Toliau, ETD manymu, kiek tai susiję su kardomųjų priemonių institutu, abejonių kelia tai, kad LR BPK projekto nuostatos nenustato kitų švelnesnių kardomųjų priemonių taikymo formalių terminų, o jų tikslin-

82 Goda, G. *Kardomasis kalinimas ir žmogaus teisių apsauga (lyginamoji teisinė analizė)*. Daktaro disertacija. Teisė. Vilnius: Vilniaus universitetas, 1995, p. 58.

83 Europos teisės departamento išvada dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso projekto Nr. IXP-959 atitikimo Europos Sąjungos teisę. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-17]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dok/paieska.showdoc_l?p_id=152178>.

gumą iš esmės sieja tik su kardomųjų priemonių tikslų įgyvendinimu (LR BPK 119 straipsnis). Galiausiai, kritikuodamas kitas procesines prievartos priemones, ETD nurodo, kad „Vargu ar pateisinama 151 str. 2 d. nuostata dėl laikino draudimo užsiimti tam tikra darbine veikla pratęsimų skaičiaus neribojimo – praktiškai toks „laikinas“ uždraudimas gali tęstis ilgiau negu teismo skiriama bausmė, draudžianti užsiimti tam tikra darbine veikla. Todėl toks pratęsimų skaičiaus neribojimas gali būti traktuojamas kaip Konvencijos 8 str. pažeidimas.“ Plačiau nekomentuojant šių pasiūlymų galimo priimtino ir jų atmetimo motyvų, matyti, kad LR BPK priėmimo išvakarėse virė ilgą diskusiją, koks reglamentavimas turi būti tinkamiausias, siekiant proceso tikslų, kaip palengvinti teisės saugos institucijų darbą ir kaip užtikrinti, kad žmogaus teisės ir laisvės būtų apsaugotos ir varžomos tik tokiais pagrindais, kuriuos numato EŽTK bei Konstitucija. Rengiant LR BPK projektą didelės reikšmės turėjo ir Konstitucinio Teismo jurisprudencija, kurioje gana plačiai ir išsamiai buvo atskleista Lietuvos baudžiamojo proceso teisės vystymuisi svarbi EŽTT jurisprudencija procesinių prievartos priemonių⁸⁴, kaltinamojo teisės užduoti klausimus kaltinimo liudytojams⁸⁵, gynybos⁸⁶ ir kitais klausimais, kurie šiuo metu galiojančiame LR BPK reglamentuojami būtent įvertinus Europos žmogaus teisių konvencijos teisę.

Taigi pirmasis Europos teisės poveikio Lietuvos baudžiamajam procesui etapas lėmė tai, kad LR BPK rengimo ir priėmimo metu buvo dėtos visos pastangos suformuoti modernų, demokratiniais ir antropocentriniais pagrindais grindžiamą požiūrį į atskirus baudžiamojo proceso teisės institutus, proceso principus ir galiausiai pačią baudžiamojo proceso pa-

84 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo 2 straipsnio 12 dalies, 7 straipsnio 2 dalies 3 punkto, 11 straipsnio 1 dalies ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 198¹ straipsnio 1 bei 2 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 39-1105.

85 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. rugsėjo 19 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 118¹, 156¹ straipsnių, 267 straipsnio 5 punkto ir 317¹ straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 80-2423.

86 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. vasario 21 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymo 26 straipsnio 3 ir 4 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 14-445.

skirtį, orientuotą į žmogaus gerovės užtikrinimą baudžiamosios teisenos metu siekiant atitinkamų uždavinių. Taigi prieš akis iškyla akivaizdūs šiuo metu galiojančio LR BPK 1 straipsnyje apibrėžtos paskirties – ginant žmogaus ir piliečio teises bei laisves, visuomenės ir valstybės interesus greitai, išsamiai atskleisti nusikalstamas veikas ir tinkamai pritaikyti įstatymą, kad nusikalstamą veiką padaręs asmuo būtų teisingai nubaustas ir niekas nekaltas nebūtų nuteistas – ir 1961 m. redakcijos LR BPK 2 straipsnyje numatytų tiesioginių ir netiesioginių uždavinių⁸⁷ skirtumai, aiškiai rodantys, kad skirtingai nei pastarajame kodekse (kuriame aiškiai pasigendama minties, pagal kurią pagrindinis vertybinis instrumentas, kuriuo ir užtikrinami baudžiamojo proceso uždaviniai, yra žmogaus teisių ir laisvių apsauga⁸⁸), šiuo metu galiojančio baudžiamojo proceso įstatymo paskirtyje pirmiausia pabrėžiama žmogaus teisių ir laisvių gintis.

3.2. Europos teisės reikšmė šiuolaikiniam baudžiamajam procesui

Antrasis, t. y. pastovusis Europos teisės poveikis, prasidėjęs nuo LR BPK įsigaliojimo ir besitęsiantis iki šių dienų, yra kaskart besikeičiantis socialinis procesas. Kad būtų galima šį etapą racionaliai suvokti, derėtų jį skaidyti į atitinkamus blokus, kuriuos lemia Europos teisės, darančios po-

87 1961 m. redakcijos su atitinkamomis pataisomis LR BPK 2 straipsnis sistemškai numatė du baudžiamojo proceso uždavinius, t. y. tiesioginį ir netiesioginį (žr.: *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras*. Sud. Goda, G. Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2001, p. 6–7). Tiesioginiu uždaviniu buvo siekiama greitai ir išsamiai išaiškinti nusikaltimus ir tinkamai pritaikyti įstatymą, kad kiekvienas nusikaltimą padaręs asmuo būtų teisingai nubaudžiamas ir nė vienas nekaltas asmuo nebūtų patraukiamas baudžiamojon atsakomybėn ir nuteisiamas. Tuo tarpu netiesioginis uždavinys buvo skirtas padėti stiprinti teisėtumą ir teisėtvarką, užkirsti kelią nusikaltimams, saugoti piliečių teises ir laisves, visuomenės bei valstybės interesus, auklėti piliečius, kad jie nenukryptų laikuotųsi Lietuvos Respublikos Konstitucijos ir kitų įstatymų, gerbtų bendrojo gyvenimo taisykles. Autorius pabrėžia, kad tik tiesioginiame uždavinyje buvo numatytas piliečių teisių ir laisvių, visuomenės bei valstybės interesų ginties poreikis baudžiamojo proceso metu.

88 Plačiau apie žmogaus teisių gynimo Lietuvos baudžiamajame procese antropocentrinį požiūrį žr.: Jurka, R. Žmogaus teisių gynimas Lietuvos baudžiamajame procese: antropocentrinio požiūrio link. *Regnum Est. 1990 m. kovo 11 d. Nepriklausomybės Aktui* – 20. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010, p. 335–352.

veikį nacionalinei teisei, teleologija. Teleologija, grindžiama pažiūra, kad visi gamtos ir visuomenės vystymosi procesai turintys išankstinį galutinį tikslą⁸⁹, šios studijos teminiame kontekste leidžia identifikuoti Europos teisės įtakos Lietuvos baudžiamajam procesui fragmentus, padedančius metodologiškai suvokti šios teisės šakos vystymosi europeizacijos procese dabartį ir perspektyvas (tendencijas).

Bene reikšmingiausia diskusijai Europos teisės poveikio Lietuvos baudžiamajam procesui blokų visuma yra ši: a) Europos teisės dalis, kurios poveikis sudaro prielaidas optimizuoti, spartinti ir palengvinti tarptautinį bendradarbiavimą baudžiamosiose bylose tarp ES valstybių narių; b) teisės dalis, kuri leidžia užtikrinti, kad konkrečios valstybės baudžiamąjo proceso procedūros atitiktų EŽTK, taigi ir Chartijos garantuojamas teises ir laisves; c) teisės dalis, kuri leidžia užtikrinti minimalias proceso dalyvių teises ir laisves baudžiamuosiuose procesuose ES valstybėse narėse. Akivaizdu, kad visi šie blokai, o ypač du paskutiniai, tarpusavyje yra glaudžiai susiję, nes visų jų orientyras – asmens, kuris tampa šiuose blokuose vykstančių teisinių santykių subjektais, teisių ir laisvių apsauga. Skaitytojui gali pasirodyti, kad paskutiniai du blokai asmens teisių ir laisvių apsaugos kontekste sunkiai atskiriami. Todėl natūraliai kyla klausimas – kuo jie skiriasi? Iš tiesų, antrasis blokas savo esme apima trečiąjį. Tačiau trečiojo bloko išskyrimas grindžiamas ne tik būtinumu užtikrinti baudžiamąjo proceso dalyvių teisių ir laisvių įgyvendinimą, bet ir šių dalyvių teisinio statuso turinio minimalų suvienodinimą ES valstybių narių baudžiamosiose teisenose, siekiant išvengti šių proceso dalyvių procesinių interesų objektyvaus diskriminavimo baudžiamuosiuose procesuose⁹⁰, turinčiuose tarptautinį elementą.

Dėl apimties ribojimo žemiau pateiktini, autoriaus požiūriu, bene svarbiausi ir labiausiai diskusijų sukėlę Europos teisės įtakos Lietuvos baudžiamajam procesui raidos, vystymosi pavyzdžiai.

a) Europos teisės dalis, sudaranti prielaidas spartinti ir palengvinti tarptautinį bendradarbiavimą baudžiamosiose bylose tarp ES valstybių

89 *Tarptautinių žodžių žodynas*. Antra pataisyta laida. Vilnius: Alma littera, 2003, p. 732.

90 Apie tam tikrus proceso dalyvių teisių diskriminavimo baudžiamuosiuose procesuose aspektus plačiau žr.: Jurka, R. Asmens teisių baudžiamajame procese apsauga Europos Sąjungoje: diskriminacijos draudimas. *Išvalgos*. 2008, 1(1): 52–55.

narių. Vienas pirmųjų ES teisės aktų, kurį Lietuvos valstybė, tapusi Bendrijos nare, turėjo perkelti į savo vidaus teisę – tai 2002 m. birželio 13 d. Tarybos pagrindų sprendimas 2002/584/TVR dėl Europos arešto orderio perdavimo tarp valstybių narių tvarkos⁹¹ (toliau – Sprendimas 2002/584/TVR). Sprendimo 1 straipsnio 1 dalyje numatyta, jog Europos arešto orderis (toliau – EAO) yra teisminis sprendimas, kurį išduoda valstybė narė, kad kita valstybė narė areštuotų ir perduotų prašomą perduoti asmenį, siekiant patraukti baudžiamojon atsakomybėn arba vykdyti laisvės atėmimo bausmę arba sprendimą dėl įkalinimo. Tai yra pirmoji konkreti priemonė, įgyvendinanti abipusio pripažinimo principą, kurį Europos Vadovų Taryba pavadino teismo bendradarbiavimo „kertiniu akmeniu“. Čia atspindėta integracijos į bendrą teisminę erdvę koncepcija ir nustatytas naujas valstybių narių savitarpio pasitikėjimu pagrįstas bendradarbiavimo metodas⁹². Šio teisės akto, kurio nuostatos atitinkamai buvo suderintos (perkeltos) su Lietuvos Respublikos baudžiamaisiais ir baudžiamojo proceso įstatymais⁹³, tikslas – įgyvendinti abipusį teismų sprendimų ir ikiteisminių orderių pripažinimą; tai reikšmingas šuolis nuo tradicinės ekstradicijos (išdavimo) teisės link spartaus ir aukšto valstybių narių tarpusavio pasitikėjimo kovoje su nusikalstamumu⁹⁴. ES valstybės narės įpareigojamos tarpusavio santykiuose vietoj nusikaltusių asmenų išdavimo ekstradicijos tvarka taikyti asmenų perdavimą pagal ES valstybės narės teisminės institucijos priimtą EAO. Taip Lietuva ne tik prisiėmė aktyvios narystės

91 Tarybos pagrindų sprendimas 2002/584/TVR dėl Europos arešto orderio perdavimo tarp valstybių narių tvarkos. *Europos Sąjungos oficialusis leidinys*. 2004, 19 skyrius, 6 tomas, p. 34.

92 *Europos arešto orderio europinis praktinis vadovas*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-11]. <<http://www.tm.lt/dok/Eurarestordispraktinisvadovas.pdf>>.

93 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 1, 51, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 122, 437 straipsnių pakeitimo ir papildymo bei Kodekso papildymo 17¹, 69¹, 71¹, 77¹ straipsniais ir priedu įstatymas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 72-2493. Taip pat žr.: Lietuvos Respublikos teisingumo ministro ir Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2004 m. rugpjūčio 26 d. įsakymas Nr. 1R-195/I-114 „Dėl Europos arešto orderio išdavimo ir asmens perėmimo pagal Europos arešto orderį taisyklių patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 134-4886 (su vėlesniais pakeitimais ir pataisymais).

94 Fichera, M. The European Arrest Warrant and the Sovereign State: A Marriage of Convenience? *European Law Journal*. 2008, Vol. 15, No. 1:71. Taip pat žr.: Vennemann, N. The European Arrest Warrant and Its Human Rights Implications. *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*. 2003, Vol. 63, No. 1:103.

Bendrijoje vaidmenį, bet tuo pat metu solidarizavosi veiksmingo kovos su nusikalstamumu proceso įgyvendinimo siekyje⁹⁵. Sprendimas 2002/584/TVR, sutvirtinęs abipusio pripažinimo baudžiamosioje justicijoje pamatus, taip pat sustiprinęs tikėjimą, kad vis dėlto ES valstybės narės gebės optimizuoti abipusį bendradarbiavimą baudžiamosiose bylose, Lietuvai, kaip ir kitoms ES narėms, suteikė akstino plėtoti bendradarbiavimą ir kitose baudžiamosio proceso srityse. Viena jų – su įrodymų teise susijusi sritis.

Būtent 2003 m. liepos 22 d. Tarybos pagrindų sprendimas 2003/577/TVR dėl turto arba įrodymų arešto aktų vykdymo Europos Sąjungoje⁹⁶ (toliau – Sprendimas 2003/577/TVR), kaip viena iš Europos įrodymų teisės (įrodymų rinkimo) priemonių – skirtas nustatyti taisykles, pagal kurias valstybė narė pripažįsta ir savo teritorijoje vykdo kitos valstybės narės teisinės institucijos baudžiamajame procese priimtą arešto aktą. Šis sprendimas taikomas arešto aktams, išduotiems, siekiant apsaugoti įrodymus arba vėliau konfiskuoti turtą. Jis taikomas tik laikinosioms priemonėms, skirtoms užkirsti kelią įrodymų sunaikinimui, pakeitimui, perkėlimui, perdavimui ar perleidimui. Todėl tuo atveju, kai prašoma perduoti įrodymus išduodančiajai valstybei, prie arešto akto turi būti pridėtas susijęs prašymas dėl savitarpio pagalbos. Taigi areštui ir įrodymų perdavimui taikytinos skirtingos taisyklės – pirmąjį reiškinių reglamentuos taisyklės dėl abipusio pripažinimo, antrąjį – taisyklės dėl savitarpio teisinės pagalbos⁹⁷. Ši teisės priemonė, nors perkelta⁹⁸ į LR BPK dar 2007 m. birželio 28 d., vis

95 Jurka, R. European Arrest Warrant: some questions on legal interpretation and application. *Jurisprudencija*. 2011, 18 (1): 327–343.

96 Tarybos pagrindų sprendimas 2003/577/TVR dėl turto arba įrodymų arešto aktų vykdymo Europos Sąjungoje. *Europos Sąjungos oficialusis leidinys*. 2004, 19 skyrius, 6 tomas, p. 185.

97 *Belgijos Karalystės, Bulgarijos Respublikos, Estijos Respublikos, Ispanijos Karalystės, Austrijos Respublikos, Slovėnijos Respublikos ir Švedijos Karalystės iniciatyva dėl Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos dėl Europos tyrimo orderio baudžiamosiose bylose – Išsamus pareiškimas*. Europos Sąjungos Taryba. Briuselis, 2010 m. birželio 23 d. Tarpinstitucinė byla: 2010/0817 (COD), 9288/10, ADD 2. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-11]. <http://www.tm.lt/dok/Issamus_pareiškimas_20100623.pdf>.

98 Lietuvos Respublikos baudžiamosio proceso kodekso 37, 40, 44, 46, 48, 53, 55, 56, 62, 63, 64, 65, 70, 73, 80, 82, 90, 93, 108, 110, 111, 130, 131, 132, 139, 140, 141, 142, 151, 154, 160, 161, 166, 167, 168, 171, 178, 186, 199, 212, 214, 217, 225, 232, 233, 234, 254, 256, 276, 287, 296, 300, 302, 303, 308, 310, 312, 313, 314, 316, 317, 318, 319, 320, 324, 326, 327, 329, 333, 342, 358, 367, 368, 370, 372, 373, 374, 375, 377, 380, 381, 382, 384, 385, 409, 413, 414, 439,

dar kelia diskusijų dėl Europos įrodymų teisės optimizavimo. Pavyzdžiui, Sprendimo 2003/577/TVR, kaip ir 2008 m. gruodžio 18 d. Tarybos pagrindų sprendimo 2008/978/TVR dėl Europos įrodymų orderio, taikymo sritys yra ribotos. Nors šiuose teisės aktuose abipusio pripažinimo principas įrodymų rinkimo srityje ir nustatytas, jie susilaukia nemažai kritikos, nes dėl ribotų galimybių juos taikyti tarptautinis bendradarbiavimas baudžiamajoje justicijoje ne tik kad nesuprantamas, bet ir faktiškai be reikalo yra apsunkinamas, fragmentuotas⁹⁹.

Prie tarptautinio bendradarbiavimo taikant abipusio pripažinimo principą spartinimo ir lengvinimo prisideda ir kiti ES teisės aktai, perkelti į LR BPK. Būtent – tai 2005 m. vasario 24 d. Tarybos pagrindų sprendimas 2005/214/TVR dėl abipusio pripažinimo principo taikymo finansinėms baudoms¹⁰⁰ ir 2006 m. spalio 6 d. Tarybos pagrindų sprendimas 2006/783/TVR dėl tarpusavio pripažinimo principo taikymo nutarimams konfiskuoti¹⁰¹. Pirmuoju vadovaujamasi tik santykiuose tarp ES valstybių narių ir tik tais atvejais, kai siekiama vykdyti fiziniam ar juridiniam asmeniui už padarytą nusikalstamą veiką ES valstybės narės kompetentingos institucijos priimtu galutiniu sprendimu galutinę bausmę – piniginę sankciją, pavyzdžiui, baudą, kompensaciją nukentėjusiajam, pinigų sumą už patirtas procesines išlaidas ir pan. Antrasis Pagrindų sprendimas, susijęs su konfiskavimo teisiniais santykiais, skirtas nustatyti taisykles, pagal kurias valstybė narė pripažįsta ir savo teritorijoje vykdo kitos valstybės narės kompetentingo teismo baudžiamosiose bylose priimtą nutarimą konfiskuoti, t. y. baudžiamajoje byloje teismo priimtu nuosprendžiu ar kitu sprendimu skirtą galutinę bausmę ar priemonę, kurios pasekmė yra galutinis turto atėmimas;

447, 448, 454, 460 straipsnių pakeitimo ir papildymo, 306 straipsnio pripažinimo netekusių galios, Kodekso papildymo 41¹, 77², 80¹, 374¹, 374², 412¹ straipsniais ir Kodekso priedo papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 81-3312.

99 Plačiau žr.: Jurka, R. Tarptautinis bendradarbiavimas baudžiamajame procese: įrodymai ir jų priimtinumas Europos Sąjungoje. *Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo* (prof. dr. Eugenijaus Palskio atminimui). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 96–104.

100 Tarybos pagrindų sprendimas 2005/214/TVR dėl abipusio pripažinimo principo taikymo finansinėms baudoms. *Europos Sąjungos oficialusis leidinys*. 2005, L 76, p. 16.

101 Tarybos pagrindų sprendimas 2006/783/TVR dėl tarpusavio pripažinimo principo taikymo nutarimams konfiskuoti. *Europos Sąjungos oficialusis leidinys*. 2006, L 328, p. 59.

b) *Europos teisės dalis, kuri leidžia užtikrinti, kad konkrečios valstybės baudžiamojo proceso procedūros atitiktų EŽTK, taigi ir Chartijos garantuojamas teises ir laisves.* Kaip ir minėta, šis blokas tiesiogiai susijęs su asmens, patekusio į baudžiamojo proceso teisinių santykių sritį, teisių ir laisvių užtikrinimo problematika. Tai bene plačiausiai baudžiamojo proceso atitikties EŽTK ir Chartijai klausimus apimantis blokas. Pastebėtina, kad šis Europos teisės reikšmės šiuolaikiniam Lietuvos baudžiamajam procesui etapas yra visa apimantis, mat visos teisėkūros iniciatyvos, jau nekalbant apie teisės taikymo procesus baudžiamosiose bylose, visuomet turi pereiti atitikties Europos teisei „filtrą“. Prieš pradedant nuodugniau kalbėti apie Europos teisės dalies, leidžiančios užtikrinti, kad konkrečios valstybės baudžiamojo proceso procedūros atitiktų EŽTK, taigi ir Chartijos garantuojamas teises ir laisves, įtaką Lietuvos baudžiamajam procesui, kaip bene svarbiausi arba daugiausia diskusijų keliantys pavyzdžiai yra šie: apskundimo baudžiamajame procese mechanizmo optimizavimas, kai kurių liudytojo imunitetų, baudžiamojo proceso trukmės klausimas¹⁰², teisės žinoti, kuo esi kaltinamas, įgyvendinimas, provokacijos draudimas renkant bylai reikšmingus duomenis ir kt.

Įgyvendindamas proceso sąžiningumo principą Lietuvos įstatymų leidėjas, įvertinęs EŽTK nuostatas, atsižvelgdamas į praktines apskundimo instituto baudžiamajame procese įgyvendinimo realijas, 2010 m. rugsėjo 1 d. įstatymu¹⁰³ koregavo atitinkamas LR BPK nuostatas, susijusias su bendrosiomis ir specialiomis apskundimo baudžiamojoje byloje procedūromis¹⁰⁴. Esminis šių pataisų motyvas – siekis nustatyti tokius skundų padavimo terminus, šių terminų skaičiavimo procesines taisykles, kad numatyta tvarka leistų ne tik pasinaudoti realia skundo padavimo teise,

102 Baudžiamojo proceso trukmės klausimas šioje studijoje jau yra aptartas, todėl plačiau prie šio klausimo nebeapsistotina.

103 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso papildymo 3¹ straipsniu ir 18, 21, 38, 55, 64, 78, 81, 102, 112, 121, 125, 134, 135, 136, 137, 142, 151, 157, 168, 170, 176, 178, 181, 342, 348, 389, 418, 440 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 113-5742.

104 Apie bendrąją apskundimo ikiteisminio tyrimo metu tvarką ir apskundimo ikiteisminio tyrimo metu specifiką plačiau skaitykite: Kuconis, P. Apskundimo ikiteisminio tyrimo metu teisinis vertinimas. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksui – 10 metų*. Recenzuotų mokslinių straipsnių, skirtų Lietuvos ir užsienio šalių baudžiamojo proceso, baudžiamosios teisės ir kriminalistikos aktualijoms ir problematikai, rinkinys. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2012, p. 65–95.

bet ir skundų nagrinėjimo procedūros atitiktų sąžiningo proceso reikalavimus. Aiškinamajame šio įstatymo projekto rašte nurodoma, kad „Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsnio 2 dalyje, EŽTK 6 straipsnio 1 dalyje įtvirtintas proceso sąžiningumo principas įpareigoja ikiteisminį tyrimą atliekančius bei baudžiamąsias bylas nagrinėjančius subjektus teisingai nustatyti tikrąsias bylos aplinkybes, tinkamai pritaikyti baudžiamąjį įstatymą bei laiduoti visų proceso dalyvių teises. Vienu iš proceso dalyvių teisių laidavimo instrumentų laikytinas apskundimo instituto formavimas, kurio efektyvumas priklauso ne tik nuo tikslų apskundimo pagrindų įstatyminio įtvirtinimo, skundo teisės įgyvendinimo, bet ir nuo skundų išnagrinėjimo teisingumo, kuris betarpiškai sietinas su skundo išnagrinėjimo termino apibrėžimu. Baudžiamajame procese svarbu nustatyti optimalų skundų išnagrinėjimo terminą, kuris nevilkintų proceso, bet leistų išsamiai ir visapusiškai išnagrinėti pateiktą proceso dalyvio skundą. Tačiau šiuo metu LR BPK įtvirtinti trumpi skundų dėl ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro veiksmų ir procesinių sprendimų išnagrinėjimo terminai. Ypatingai terminų trumpumas pasižymi, kai dėl proceso dalyvio paduoto skundo rengiamas teismo posėdis ir būtina išreikalausiti posėdžiui būtiną papildomą medžiagą. Pažymėtina ir tai, kad ikiteisminio tyrimo teisėjai nagrinėja baudžiamąsias, civilines, administracines bylas, atlieka daugybę Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse numatytų veiksmų. Ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmai iš anksto nėra planuojami, todėl griežtai laikantis įstatymo nustatytų terminų, susidaro didelis darbo krūvis. O tai gali nulemti nekokybišką teisminės funkcijos įgyvendinimą bei proceso dalyvių teisių pažeidimus. Pažymėtina, kad panaši situacija susiklosto prokurorams nagrinėjant proceso dalyvių skundus dėl ikiteisminio tyrimo pareigūnų veiksmų bei procesinių sprendimų.“¹⁰⁵

Minėtu 2010 m. rugsėjo 1 d. įstatymu didelis Europos teisės indėlis Lietuvos baudžiamajam procesui pasireiškė ir tuo, kad galiausiai suvokus šeimos narių, kaip liudytojų, teisinio statuso ypatumus, LR BPK buvo išplėstas šeimos narių santykio imuniteto suvokimas. Būtent minėtame

105 Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso papildymo 3ⁱ straipsniu ir 18, 21, 38, 55, 64, 78, 81, 82, 89, 102, 112, 121, 125, 134, 135, 136, 137, 142, 151, 157, 178, 181, 208, 209, 210, 211, 212, 342, 348, 389, 418, 440 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projekto. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-17]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=35740>.

Aiškinamajame rašte nurodoma, kad „BPK 82 [...] straipsnio 2 dalyje išvardintų asmenų, galinčių pasinaudoti santykinio imuniteto teise, sąrašas nėra išsamus. Tokiu būdu, asmenys susitarę sudaryti santuoką arba buvę sutuoktiniai tarsi priversti liudyti vieni prieš kitus. O tai neatitinka Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje pateiktos „šeimos“ sąvokos. Pažymėtina, kad Europos Žmogaus Teisių Teismas ne viename savo sprendime yra pakartojęs, kad sąvoka „šeima“, „šeimos gyvenimas“ Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 8 straipsnio prasme nėra apribota tik santuokiniais ryšiais. [...] Toks pakeitimas sudarytų galimybę praplėsti asmenų, galinčių pasinaudoti santykinio imunitetu, ratą, o tai labiau užtikrins įtariamojo asmens socialinių (šeimos) teisių apsaugą.“¹⁰⁶ Iš tiesų, išplėtus minėtų asmenų santykinio imuniteto ribas, Lietuvos baudžiamasis procesas išiklausė į EŽTT jurisprudenciją, pagal kurią ne vienoje šio Teismo byloje, pvz., *Lebbink prieš Nyderlandus* byla, *Marckx prieš Belgiją* byla, *Johnston ir kiti prieš Airiją* byla, *Berrehab prieš Nyderlandus* byla ir kt., yra išdėstyta nuomonė, kad sąvoka „šeimos gyvenimas“ nėra apribota tik santuokiniais ryšiais, bet gali apimti ir kitus šeiminius santykius¹⁰⁷. EŽTT leidžia suprasti, kad EŽTK 8 straipsnio saugomą vertybę kiekvieną kartą būtina identifikuoti *ad hoc* – nagrinėjant konkrečią bylą, atsižvelgiant į nuolat besikeičiančias socialines, ekonomines, kultūrines sąlygas bei tradicijas¹⁰⁸.

Teisės žinoti, kuo esi kaltinamas, taip pat neuždelsto proceso garantija įgyvendinama LR BPK pataisomis, kurios buvo padarytos 2010 m. gruodžio 23 d. įstatymu¹⁰⁹. Šiuo įstatymu, atitinkamai keičiant LR BPK 187, 188, 218 ir 220 straipsnių nuostatas, užtikrinamos žmogaus teisės

106 Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamajo proceso kodekso papildymo 3¹ straipsniu ir 18, 21, 38, 55, 64, 78, 81, 82, 89, 102, 112, 121, 125, 134, 135, 136, 137, 142, 151, 157, 178, 181, 208, 209, 210, 211, 212, 342, 348, 389, 418, 440 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projekto. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-17]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=35740>.

107 Plačiau žr.: Jurka, R. *Liudytojas ir jo procesiniai interesai baudžiamajame procese*. Monografija. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2009, p. 199–208.

108 Sagatys, G. *Vaiko teisė į šeimos ryšius Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje ir Lietuvos teisėje*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai: teisė (01 S). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004, p. 32.

109 Lietuvos Respublikos baudžiamajo proceso kodekso 181, 187, 188, 218, 220 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 157-7981.

ir sklandus baudžiamasis procesas, siekiant, kad būtų galima ikiteisminio tyrimo pabaiga įtariamam nusikalstamos veikos padarymu užsienio valstybės piliečiui, esančiam ne Lietuvos Respublikos teritorijoje. Taip pat šiomis pataisomis sudaromos prielaidos pagerinti ikiteisminio tyrimo kokybę ir pagreitinoti ikiteisminį tyrimą nustatant, kad jeigu įtariamasis ar kaltinamasis – užsienio valstybės pilietis – yra ne Lietuvos Respublikos teritorijoje, prokuroras siunčia įtarimą, pranešimą, kaltinamojo akto nuorašą dėl nusikaltimo, už kurį atsakomybė numatyta Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 7 straipsnio pagrindu, numatytoms centrinėms susižinojimo įstaigoms užsienio valstybėje¹¹⁰.

Viena esminių LR BPK korekcijų, kuriai įtakos turėjo EŽTK 6 straipsnio 3 dalies (a) papunkčio nuostata, kad kiekvienas nusikaltimu kaltinamas asmuo būtų skubiai ir išsamiai jam suprantama kalba informuotas apie jam pateikiamo kaltinimo pobūdį ir pagrindą, buvo padaryta dar 2011 m. gruodžio 22 d. įstatymu¹¹¹. Šiuo įstatymu yra pakeistos LR BPK 219 ir 220 straipsnių nuostatos, susijusios su Kaltinamojo akto turiniu bei šio ikiteisminio tyrimo pabaigą simbolizuojančio procesinio dokumento įteikimu kaltinamajam. Iki tol galiojusio BPK 119 straipsnio 4 punktas nustatė, kad prokuroras yra įpareigotas nurodyti tik pagrindinius duomenis, kuriais grindžiamas kaltinimas. Minėtomis pataisomis įtvirtinta nuostata, kad prokuroras įpareigojamas nurodyti visus duomenis, kuriais grindžiamas kaltinimas. Įstatymo projekto Aiškinamajame rašte nurodoma, kad tai padės labiau užtikrinti kaltinamojo teisę žinoti visus duomenis, kuriais grindžiamas kaltinimas, ir teismui žinoti prokuroro poziciją dėl duomenų, patvirtinančių kaltinimą¹¹². Tuo tarpu LR BPK 220 straipsnio pakeitimu ir papildymu keičiama iki tol galiojusi šio straipsnio 4 dalis, nustačiusi, kad

110 Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 181, 187, 188, 218, 220 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projekto. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-17]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=367528>.

111 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 109, 219, 220, 227, 234, 254, 256, 426 straipsnių pakeitimo ir Kodekso papildymo 308¹ straipsniu įstatymas. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 164-7797.

112 Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 100, 109, 219, 220, 227, 234, 254, 256, 302, 308¹, 426 straipsnių pakeitimo įstatymo projekto. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-17]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=367033>.

prokuroras įteikia kaltinamojo akto nuorašą taip pat ir kaltinamajam. Dabar minėtu įstatymu numatyta, kad surašęs kaltinamąjį aktą prokuroras perduoda jį tuojau pat kaltinamajam iki bylos perdavimo teismui. Šiuo pakeitimu siekiama panaikinti buvusią situaciją, kai kaltinamiesiems įteikiamas kaltinamasis aktas tik prieš teismo posėdį. Kadangi įteikiant kaltinamąjį aktą prieš pat posėdį yra ne tik trikdomas teismo darbas, bet tam tikra prasme pažeidžiamos kaltinamųjų teisės ir teisėti interesai. Tokiu būdu šiomis LR BPK pataisomis Lietuvos baudžiamasis procesas priartinamas prie tikrosios EŽTK 6 straipsnio 3 dalies (a) papunkčio esmės, reikalaujančios, kad kuo įmanoma greičiau kaltinamasis turi būti supažindinamas apie visus duomenis, kuriais grindžiamas jam formuluojamas kaltinamas. Ši garantija, pasak S. Trechselio, aiškinama dvejopai. Pirma, tokiu reglamentavimu sudaromos prielaidos neužtrukti su aiškių kaltinimų pateikimu asmeniui, kad šis žinotų, dėl kokio nusikalstamo veikimo ar neveikimo jis yra perduodamas į teismą *nemo iudex sine actore*. Antra, visų duomenų, kuriais grindžiamas kaltinimas asmeniui, pateikimas kaltinamajam padeda jam būti tikram dėl teisminio nagrinėjimo ribų. Kitaip tariant, tokiu būdu yra užtikrinama kaltinamojo asmens teisė į nekintamumo principo (angl. *principe of immutability*) įgyvendinimą¹¹³.

Minėta, kad Europos teisės poveikis nacionaliniam baudžiamajam procesui pasireiškia ne tik per EŽTK, Chartijos ar ES teisės nuostatų aiškinimą, bet ir jų taikymą tarptautinių teismų praktikoje. Svarbų vaidmenį Lietuvos baudžiamajam procesui turi ir EŽTT jurisprudencija. Būdamą pakankamai plati, ši jurisprudencija ypač aktuali LR BPK nuostatų aiškinimui ir taikymui teisinėje praktikoje vertinant duomenis, kurie buvo renkami ir tikrinami įgyvendinant kai kuriuos ne viešo pobūdžio procesinius veiksmus. Būtent – nusikalstamą veiką imituojančių veiksmų atlikimas, numatytas LR BPK 159 straipsnyje, ir Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo¹¹⁴ 12 straipsnyje reglamentuojamas nusikalstamos veikos imitacijos modelis.

113 Trechsel, S. *Human Rights in Criminal Proceedings*. Oxford: Oxford University Press, 2005, p. 195.

114 Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymas (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 65-2633.

Nesiplečiant šiuo klausimu pažymėtina, kad Lietuvos teisei itin reikšmingos buvo šios EŽTT bylos, t. y. *Ramanauskas prieš Lietuvą*¹¹⁵, *Edwards ir Lewis prieš Jungtinę Karalystę*¹¹⁶, *Vanyan prieš Rusiją*¹¹⁷, *Miliniene prieš Lietuvą*¹¹⁸, *Malininas prieš Lietuvą*¹¹⁹ ir kitose, kuriose Teismas nurodė taisykles, kuriomis būtina vadovautis sprendžiant, ar taikant nusikalstamos veikos modelį bei panašius specialius tyrimo veiksmus nebuvo pažeista EŽTK garantuojama teisė į teisingą procesą išprovokuojant patrauktą baudžiamojon atsakomybėn asmenį padaryti nusikalstamą veiką. Lietuvos teismai, remdamiesi šiomis ir kitomis EŽTT bylomis, išplėtojo įrodymų rinkimo naudojant provokaciją negalimumo atvejus. Sąlygiškai šiuos atvejus būtų galima į skaidyti į atitinkamas grupes. *Pirma*, kai pareigūnai neprisijungia, tačiau skatina asmenį nusikalsti. Tai laikytina tradiciniu provokavimo nusikalsti atveju. *Antra*, kai nusikalstamą veiką imituojantys veiksmai jau pasiekė savo tikslus, tačiau pareigūnai vis dar šį tyrimo veiksmą tęsia, siekdami rinkti kitus tyrimui reikšmingus duomenis. Pavyzdžiui, Lietuvos apeliacinis teismas vienoje iš bylų nurodė, kad „[...] FNTT pareigūnų veiksmai, palaikantys J. K. naujas nusikalstamas iniciatyvas, padarytas pagal teismo patvirtintą NVIV, t. y. po 2003 m. liepos 30 d., negali būti pripažinti teisėtais ir atitinkančiais baudžiamojo proceso tikslus [...]“. Kadangi šie pareigūnų veiksmai, prasidėję teisėtais, tačiau dėl ilgalaikio nusikalstamos iniciatyvos palaikymo peraugo į provokuojančius, dėl ko buvo padaryti nusikaltimai, kurių nebūtų, jei valstybė būtų laiku užkirtusi kelią naujų nusikaltimų padarymui. Todėl šiuo laikotarpiu surinkti duomenys negali būti pripažinti įrodymais (BPK 20 straipsnio 4 dalis), kadangi jie gauti neteisėtai.¹²⁰ Kitoje byloje šis teismas nurodė, kad „Formaliai nusikalstami pareigūnų veiksmai turi būti tęsiami tik tiek, kiek bū-

115 *Ramanauskas v. Lithuania*, no. 74420/01, Reports of Judgments and Decisions 2008.

116 *Edwards and Lewis v. The United Kingdom*, no. 39647/98 and 40461/98, Reports of Judgments and Decisions 2004-X.

117 *Vanyan v. Russia*, no. 53203/99. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-17]. <<http://www.srji.org/resources/search/27/>>.

118 *Miliniene v. Lithuania*, no. 74355/01. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-17]. <http://en.tm.lt/dok/Miliniene_v_Lithuania_JUDG.pdf>.

119 *Malininas v. Lithuania*, no. 10071/04. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-17]. <http://www.tm.lt/dok/Malininas_2008_spr_NEGALUTINIS.pdf>.

120 Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. spalio 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-226/2011.

tina nusikalstamoms veikoms ir jas darantiems asmenims išaiškinti. Kartu pažymėtina, kad ilgesnis imitacinių veiksmų tęsimas gali suponuoti sunkesnę asmens, kuris padaro veikas, kontroliuojamas valstybės pareigūnų, baudžiamąją atsakomybę, nes padaroma daugiau veikų arba peraugama į vienos veikos stambų mastą.¹²¹ *Trečia*, kai privatus asmuo veikia teisės saugos institucijų pareigūnų žinioje arba aprūpintas tokių pareigūnų suteikta technine įranga (nepradėjus ikiteisminio tyrimo ir nesant operatyvinio tyrimo bylos). Lietuvos Aukščiausiasis Teismas vienoje iš bylų nurodė, kad „[...] privatus asmenys gali vykdyti pareigūnų užduotis, jei jie prieš tai kreipėsi į pareigūnus ir pranešė apie gautus siūlymus atlikti nusikalstamus veiksmus [...]“. Teisės saugos įstaigų pareigūnai negali veikti kaip privatus asmenys.¹²² *Ketvirta*, kai nusikalstamą veiką imituojantys veiksmai atliekami vieno asmens atžvilgiu, tačiau nesant faktinio pagrindo šie veiksmai pradedami atlikti ir kito asmens, kuris galbūt bendradarbiauja su pirmiau minėtu asmeniu, atžvilgiu. Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nurodo, kad „[...] pareigūno „Virgio“ M. L. bendrininkui S. M. pasiūlyta didelė pinigų suma ir M. L. reikė skatinimą parduoti psichotropinių medžiagų, nes vėlesni M. L. ir jo bendrininko S. M. veiksmai buvo iš dalies nulemti policijos pareigūno elgesio. Šie elementai išplėtė policijos pareigūnų, kaip slaptųjų agentų, vaidmenį iki „agentų provokatorių“ vaidmens (pranc. *agents provocateurs*). Policijos pareigūnai ne „prisijungė“ prie jau daromos nusikalstamos veikos; šios bylos aplinkybėmis jie išprovokavo padaryti nusikalstamą veiką ir M. L. Pažymėtina, kad nacionaliniai teismai nuteisdami M. L. ir jo bendrininką S. M. nedarė skirtumo tuo aspektu, kad modelis buvo sankcionuotas tik S. M.“¹²³

Taigi Europos teisės dalies, kuri leidžia užtikrinti, kad konkrečios valstybės baudžiamoją procesą procedūros atitiktų EŽTK, taigi ir Chartijos garantuojamas teises ir laisves, blokas iš tiesų yra labai plačios apimties. Veikiausiai jis apima visus Lietuvos baudžiamoją procesą teisės institutus, vienus daugiau, kitus mažiau. Aprašyti visus įmanomus šio bloko povei-

121 Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. lapkričio 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-157/2011.

122 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. gruodžio 16 d. plenarinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2A-P-6/2008.

123 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. lapkričio 8 d. plenarinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2A-P-1/2011.

kio nacionaliniam baudžiamajam procesui raidos pavyzdžius būtų sudėtinga. Be to, vargu ar tai būtina. Svarbiausia, matyt, tam tikrais pavyzdžiais atskleisti, kaipgi Europos teisė lėmė, lemia ir neabejotinai lems Lietuvos baudžiamojo proceso teisėkūros ir teisės taikymo procesus;

c) *Europos teisės dalis, kuri leidžia užtikrinti minimalias proceso dalyvių teises ir laisves baudžiamuosiuose procesuose ES valstybėse narėse.* Kaip jau buvo minėta, ši Europos teisės dalis išimtinai susijusi su Lietuvos narystėje ES išpareigojimais perimti ES teisę ir ją taikyti nacionalinėje teisėje. Pareiga imtis priemonių sustiprinti proceso dalyvių teises ir laisves valstybių narių baudžiamuosiuose procesuose kildinama iš bendrųjų ES teisės principų kildinamo vieno iš bendradarbiavimo baudžiamosiose bylose – abipusio pripažinimo. Nors ES teisės aktų baudžiamosios justicijos srityje paskirtis labiausiai susijusi su tarptautinio bendradarbiavimo baudžiamosiose bylose supaprastinimu, tačiau esama ir tokių dokumentų, kurie išimtinai skirti optimizuoti vienų ar kitų baudžiamojo proceso dalyvių procesinės padėties efektyvų įgyvendinamumą. Vienintelis tokio pobūdžio ES teisės aktas, kurio nuostatos yra suderintos su Lietuvos baudžiamojo proceso įstatymais – tai Tarybos pagrindų sprendimas 2001/220/TVR dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose¹²⁴. Pagrindų sprendimo, vadovaujantis jo preambulėje suformuluotų siekinių visuma, ypač kad reikia suderinti nukentėjusiųjų padėčiai ir pagrindinėms teisėms taikomas normas ir praktiką, ypač atsižvelgiant į teisę reikalauti pagarbos jų orumui, teisę teikti ir gauti informaciją, teisę suprasti ir būti suprastam, teisę į apsaugą įvairiose proceso stadijose ir teisę gauti jiems skirtą išmoką dėl to, kad jie gyvena ne toje valstybėje narėje, kurioje buvo padarytas nusikaltimas, atitinkamos nuostatos Lietuvos teisėje buvo perkeltos dar 2006 m. birželio 1 d. Perėmus šio Pagrindų sprendimo atitinkamas nuostatas, LR BPK 128 ir 308 straipsniuose įtvirtintos nuostatos¹²⁵, jog apie įtariamojo suėmimą prokuroras arba ikiteisminio tyrimo pareigūnas privalo pranešti nukentėjusiajam ir išsiaiškinti, ar nukentėjusysis pageidauja, kad jam būtų pranešta apie būsimą įtariamojo paleidimą į laisvę. Atitinkamai,

124 Tarybos pagrindų sprendimas 2001/220/TVR dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose. *Europos Sąjungos oficialusis leidinys*. 2004, 19 skyrius, 4 tomas, p. 72.

125 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso, Bausmių vykdymo kodekso ir Karodojo kalnimo įstatymo pakeitimo ir papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 68-2494.

kai teismo nuosprendžiu nuteistajam paskiriama reali arešto arba laisvės atėmimo bausmė, teisiamojo posėdžio pirmininkas privalo išsiaiškinti, ar nukentėjusysis pageidauja, kad jam būtų pranešta apie būsimą nuteistojo paleidimą į laisvę. Tokiu būdu šiuo įstatymu siekiama užtikrinti nuo nusikaltimų nukentėjusių asmenų saugumą, kai iš laisvės atėmimo vietos į laisvę paleidžiamas įtariamasis ar nuteistasis. Gavęs pranešimą, nukentėjusysis, esant poreikiui, galės imtis papildomų apsaugos priemonių nuo galimo kaltininko „keršto“ ar naujų nusikalstamų veikų ir pan. Be to, gaudamas pranešimą apie suimto įtariamąjo paleidimą į laisvę nukentėjusysis geriau žinos apie vykstančio baudžiamojo proceso eigą. Kai kuriais įtariamąjo ar nuteistojo paleidimo į laisvę atvejais nukentėjusysis taip pat galės imtis įstatymų numatytų priemonių, kad būtų atlyginta jam žala, jei ji nebuvo visiškai atlyginta¹²⁶.

Šiuo metu LR BPK tėra perkeltas vienintelis pirmiau minėtas Tarybos pagrindų sprendimas, tiesiogiai susijęs su aptariamo Europos teisės bloko paskirtimi. Tačiau nusivilti nereikia, nes ES teisės lygmeniu, įgyvendinant Stokholmo programą¹²⁷, numatyti dideli teisėkūros, susijusios su asmens teisių baudžiamuosiuose procesuose (Programos 2.4 punktas) užtikrinimu, darbai. Kai kurie jų jau atlikti ir tai bus aptariama ketvirtoje šios studijos dalyje.

Apibendrinant Europos teisės reikšmę šiuolaikiniam baudžiamajam procesui, matyti, kad europeizacijos procese Lietuvos baudžiamasis procesas neatsilieka nuo šiuolaikinių Europos teisės vystymosi aktualijų, pasireiškiančių tiek teisėkūroje, tiek ir teisės taikymo procesuose. Svarbu tai, kad Lietuva, sudarydama prielaidas plėtotis baudžiamajai justicijai, kartu suvoktų, jog Europos teisės įtakos svarba Lietuvos baudžiamajam procesui būtų vertinama ne tik vadovaujantis požiūriu – „ar mums to reikia...“, bet ir solidarizuojančiu principu, kad to reikia vieningai Europai. Čia gana taiklią mintį šiuo klausimu išsakė autorius R. Lööfas, pasak kurio, Europoje esamų baudžiamųjų procesų sistema labai daug ką pasako apie vi-

126 Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso, Bausmių vykdymo kodekso ir Kardomojo kalinimo įstatymo pakeitimo ir papildymo įstatymo projekto. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-18]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaies-ka.showdoc_l?p_id=270298>.

127 Europos Vadovų Taryba. Stokholmo programa – Atvira ir saugi Europa piliečių labai ir saugumui. *Europos Sąjungos oficialusis leidinys*. 2010, C 115, p. 1–38.

suomenę, kurioje šie procesai vyksta¹²⁸. Taigi apie tai, kokią baudžiamųjų procesų sistemų visumą Europa nori matyti, bus galima diskutuoti kitoje šios studijos dalyje.

4. Europos teisės įtakos Lietuvos baudžiamajam procesui tendencijos

Kalbant apie Europos teisės įtakos Lietuvos baudžiamajam procesui tendencijas, kaip atraminis taškas šiam klausimui analizuoti šiame tyrime – ES teisėkūros realijos ir perspektyvos, siekiant stiprinti įtariamųjų ar kaltinamųjų baudžiamuosiuose procesuose procesines teises. Dėmesio sutelkimas į šį klausimą padės suprasti, kokia linkme Europa bando nukreipti ES valstybių narių baudžiamųjų procesų sistemų visumą, kokios šio proceso tendencijos.

2010 m. patvirtintos Stokholmo programos, į kurią buvo įtrauktas ir 2009 m. lapkričio 30 d. Europos Vadovų Tarybos priimta rezoliucija (2009/C 295/01) patvirtintas veiksmų planas, skirtas įtariamųjų ar kaltinamųjų baudžiamuosiuose procesuose procesinėms teisėms stiprinti¹²⁹ (dar kitaip vadinamas kaip *Roadmap*), 2.4 punktas (Asmens teisės baudžiamuosiuose procesuose) numato, kad įtariamųjų ir kaltinamųjų baudžiamuosiuose procesuose teisių apsauga yra viena iš pagrindinių ES, kuri yra labai svarbi, siekiant išlaikyti valstybių narių tarpusavio pasitikėjimą ir visuomenės pasitikėjimą Sąjunga. Todėl Europos Vadovų Taryba patvirtino Veiksmų planą, skirtą įtariamųjų ar kaltinamųjų baudžiamuosiuose procesuose procesinėms teisėms stiprinti, kurį galutinai įgyvendinus būtų sustiprintos asmens teisės baudžiamuosiuose procesuose. Stokholmo programos Veiksmų planas, kaip programinis dokumentas, skirtas 2010–2014 m. laikotarpiui, sukūrė iš esmės naują požiūrį į Europos baudžiamosios justicijos sampratą, vienareikšmiai apimančią ir valstybių narių

128 Lööf, R. Shooting from the Hip: Proposed Minimum Rights in Criminal Proceedings throughout the EU. *European Law Journal*. 2006, Vol. 13, 3: 422.

129 Tarybos rezoliucija dėl veiksmų plano, skirto įtariamųjų ar kaltinamųjų baudžiamuosiuose procesuose procesinėms teisėms stiprinti (2009/C 295/01). *Europos Sąjungos oficialusis leidinys*. 2009, C 295, p. 1–3.

nacionalinę baudžiamąją teiseną. Veiksmų plane¹³⁰ numatyta, kad „baudžiamoji teisė yra palyginti nauja ES veiksmų sritis, ir jos teisiniai pagrindai aiškiai nustatyti Lisabonos sutartyje. Baudžiamosios teisenos strategija, kuria visapusiškai užtikrinamas subsidiarumas ir nuoseklumas, turėtų būti numatyta tokia ES politika, kuria būtų siekiama suderinti materialinę ir procesinę baudžiamąją teisę. To turėtų būti siekiama glaudžiai bendradarbiaujant su Europos Parlamentu, nacionaliniais parlamentais bei Taryba ir siekiant, kad daugiausia dėmesio ir toliau būtų skiriama abipusiam pripažinimui, taip pat kad atitinkamose bylose būtų siekiama suderinti nusikaltimus ir sankcijas. Nepateisinami valstybių narių teisminių sistemų skirtumai neturi trukdyti administruoti teisingumo: kaltininkai neturėtų galėti išvengti baudžiamąjo persekiojimo ir kalėjimo kirtę sienas ir pasinaudoję nacionalinių teisinių sistemų skirtumais. Būtina sukurti patikimą bendrą Europos procedūrų pagrindą. Nauja visapusiška įrodymų rinkimo tarpvalstybinėse bylose sistema ir geresnis keitimasis informacija apie padarytus nusikaltimus tarp valstybių narių institucijų yra esminės priemonės, siekiant sukurti veikiančią laisvės, saugumo ir teisingumo erdvę.“

Šiame Veiksmų plane, be kita ko, kiek tai susiję su asmenų teisėmis baudžiamuosiuose procesuose, Europos Komisija yra atsakinga už šias teisėkūros iniciatyvas: a) teisės akto pasiūlymas dėl vertimo raštu ir žodžiu; b) teisės akto pasiūlymas dėl informacijos apie teises ir informacijos apie kaltinimus; c) teisės akto pasiūlymas dėl teisinio konsultavimo ir teisinės pagalbos; d) teisės akto pasiūlymas dėl giminių, darbdavių ir konsulinių įstaigų informavimo; e) teisės akto pasiūlymas dėl pažeidžiamų įtariamųjų ar kaltinamųjų specialių apsaugos priemonių; ir f) žaliaji knyga, kuria įvertinama, ar reikia nagrinėti klausimus, susijusius su kaltinamųjų ir įtariamųjų, kuriems netaikomi ankstesni teisės aktų pasiūlymai, būtiniausių procesinių teisių aspektais. Taigi šios teisėkūros iniciatyvos, iš kurių, kaip jau minėta, vienos ar kitos jau yra įgyvendintos arba baigiamos įgyvendinti, tiesiogiai kildinamos iš minėtos 2009 m. lapkričio 30 d. Europos Vadovų Tarybos rezoliucijos dėl veiksmų plano, skirto įtariamųjų ar kaltinamųjų

130 Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui. Sukurti laisvės, saugumo ir teisingumo erdvę Europos piliečiams. Stokholmo programos įgyvendinimo veiksmų planas. Briuselis, 2010 04 20 KOM(2010) 171 galutinis. [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-09-18]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0171:FIN:LT:PDF>>.

baudžiamuosiuose procesuose procesinėms teisėms stiprinti. Rezoliucijos Veiksmų plane numatytos *A*, *B*, *C*, *D*, *E* ir *F* priemonės, susijusios su konkrečių procesinių įtariamųjų ar kaltinamųjų teisių stiprinimu (vienodinimu) ES valstybių narių teisinėse sistemose¹³¹. Būtent Rezoliucijos Veiksmų plano *A* priemonė skirta vertimo raštu ir žodžiu baudžiamajame procese procedūroms optimizuoti. Rezoliucijoje nurodyta, kad įtariamasis ar kaltinamasis turi turėti galimybę suprasti, kas vyksta, ir būti suprastas. Šiems dalyviams, jeigu jie nekalba kalba, kuri vartojama procese, ar jos nesupranta, reikalingas vertėjas žodžiu ir būtinų procesinių dokumentų vertimas raštu. Ypatingas dėmesys turėtų būti skiriamas klausos sutrikimų turinčių įtariamųjų ar kaltinamųjų poreikiams. Priemonė *B* susijusi su informacijos apie teises ir kaltinimus suteikimu baudžiamojon atsakomybėn traukiamam asmeniui. Pagal šią priemonę, baudžiamojon atsakomybėn traukiamas asmuo turėtų žodžiu ar atitinkamais atvejais raštu gauti informaciją apie savo pagrindines teises, pavyzdžiui, pateikiant jam pranešimą apie teises (kitai – teisių laišką). Be to, tas asmuo taip pat turėtų greitai gauti informaciją apie jam pateiktą kaltinimų pobūdį ir pagrindą. Priemonės *C* paskirtis – užtikrinti tinkamos konsultacijos ir teisinės pagalbos baudžiamąjo proceso metu suteikimą. Įtariamojo ar kaltinamojo baudžiamajame procese teisė gauti teisinę konsultaciją yra viena iš pagrindinių teisių, siekiant užtikrinti teisingą bylos nagrinėjimą. Giminių, darbdavių ir konsulinių įstaigų informavimas apie įtariamąjį ar kaltinamąjį, kuriam jau yra atimta laisvė (sulaikytas ar suimtas), apima priemonę *D*. Pagal ją sulaikytas ar suimtas įtariamasis, taip pat suimtas kaltinamasis nedelsiant informuojamas apie teisę, kad bent vienam asmeniui, pavyzdžiui, giminaičiui ar darbdaviui, būtų pranešta apie jo laisvės atėmimą, atsižvelgiant į tai, kad tai neturėtų daryti neigiamą įtaką deramai baudžiamąjo proceso eigai. Be to, įtariamasis ar kaltinamasis, iš kurio laisvė atimama ne jo valstybėje, informuojamas apie teisę, kad apie jo laisvės atėmimą būtų pranešta kompetentingoms konsulinėms įstaigoms. Ypač jautriems klausimams skirta priemonė *E*. Joje numatyta, kad šia priemone, siekiant užtikrinti teisingą

131 Šiuo metu jau yra įgyvendintos kai kurios šių priemonių, būtent priemonė *A*, t. y. 2010 m. spalio 20 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2010/64/ES dėl teisės į vertimo žodžiu ir raštu paslaugas baudžiamajame procese; priemonė *B*, t. y. 2012 m. gegužės 22 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2012/13/ES dėl teisės į informaciją baudžiamajame procese.

bylos nagrinėjimą, svarbu skirti ypatingą dėmesį įtariamiesiems ar kaltinamiesiems, kurie negali suprasti ar stebėti proceso turinio arba prasmės, pavyzdžiui, dėl savo amžiaus, psichinės ar fizinės būklės. Galiausiai priemonė *F* apima žaliąją knygą¹³² dėl kardomojo kalinimo. Pažymima, kad laikotarpis, kurį asmuo gali būti kalinamas prieš bylos nagrinėjimą teisme ir teismo nagrinėjimo metu, atskirose valstybėse narėse akivaizdžiai skiriasi. Pernelyg ilgi kardomojo kalinimo laikotarpiai žalingi asmeniui, gali daryti neigiamą poveikį valstybių narių teismo bendradarbiavimui, ir jie neatspindi ES propaguojamų vertybių. Šias priemones sieja bendras tikslas – ES lygmeniu užtikrinti asmenų saugumą baudžiamajame procese, o kartu numatyti įvairias ES valstybių narių tarpusavio bendradarbiavimo formas baudžiamosiose bylose ir padidinti šių narių tarpusavio pasitikėjimo lygį, pagerinti abipusio pripažinimo principo veikimą¹³³.

Visuma aukščiau nurodytų priemonių, skirtų įtariamųjų ar kaltinamųjų baudžiamuosiuose procesuose teisėms stiprinti, t. y. vadinamasis *Roadmap*, laikytina „atgaivintu“ tęsiniu to, kas buvo bandoma daryti Europos Komisijos iniciatyva dar 2003–2004 m. Būtent dar 2004 m. Europos Komisija pateikė pasiūlymą dėl Tarybos pagrindų sprendimo dėl tam tikrų procesinių teisių baudžiamuosiuose procesuose visoje Europos Sąjungoje¹³⁴. Šio Komisijos pasiūlymo esmė atsispindi jo paties nuostatose, mat šio projekto 2–14 straipsniai apėmė visas Rezoliucijos Veiksmų plane numatytas priemones nuo *A* iki *F*. Skirtumas tik tas, kad minėtame 2004 m. pasiūlyme, kurio atsiradimą lėmė preambulėje išdėstytas nuogastavimas,

132 European Commission. Brussels, 14.6.2011 COM(2011) 327 final. Green paper strengthening mutual trust in the European judicial area – A Green Paper on the application of EU criminal justice legislation in the field of detention. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-19]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0327:FIN:EN:PDF>>.

133 Levon, J.; Veršekys, P. Įtariamųjų ir kaltinamųjų teisių Lietuvos baudžiamajame procese stiprinimas: perspektyvinė analizė Europos Sąjungos teisėkūros kontekste. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksui – 10 metų*. Recenzuotų mokslinių straipsnių, skirtų Lietuvos ir užsienio šalių baudžiamojo proceso, baudžiamosios teisės ir kriminalistikos aktualijoms ir problematikai, rinkinys. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2012, p. 161.

134 Europos Komisijos pasiūlymas dėl Tarybos pagrindų sprendimo dėl tam tikrų procesinių teisių baudžiamuosiuose procesuose visoje Europos Sąjungoje. Briuselis, 2004 04 28. KOM(2004) 328 galutinis. 2004/0113 (CNS). [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-18]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2004:0328:FIN:LT:PDF>>.

jog nacionaliniuose teismuose negali būti skirtingai interpretuojamos atitinkamos EŽTK nuostatos, nes Europos Sąjungos sutarties 6 straipsnyje įtvirtinta nuoroda į pagrindines teises priklauso nuo jų interpretavimo EŽTT praktikoje, visos aukščiau minėtos A–F priemonės buvo integruotos, nors ir be reikalingų detalių, į vieną teisės akto projektą. Veikiausiai tai ir lėmė šio Komisijos pasiūlymo „nepatrauklumą“ valstybėms narėms, nes buvo suvokta, jog vienu ES teisės aktu aptarti svarbiausias įtariamųjų ir kaltinamųjų procesines garantijas, kad jų vienodai būtų laikomasi visose valstybėse narėse, praktiškai neįmanoma.

Taigi grįžtant prie *Roadmap* esmės, teisinėje literatūroje nurodoma, kad šis Veiksmų planas, skirtas sustiprinti įtariamųjų ir kaltinamųjų teises baudžiamuosiuose procesuose, veikiausiai galimas įvardyti kaip optimalus ES valstybių narių baudžiamojo proceso sistemų suartinimas, siekiant bendrų standartų Europoje. Pasak autoriaus M. Jimeno-Bulneso, šiuo Veiksmų planu sudaromos prielaidos suartinti EŽTK ir Chartijos nuostatų aiškinimą ir taikymą, suvienodinti atskirų valstybių narių baudžiamųjų procesų praktiką laikantis EŽTK įtvirtintų teisinių vertybių. Tik taip bus galima kalbėti apie save pateisinančią Teisių Europą (angl. *Europe of Rights*)¹³⁵.

Įdomaus ir verto aptarti požiūrio laikosi ir B. M. Spronkenas bei D. L. F. de Vochtas, kurie teigia, kad ES siekio sustiprinti įtariamųjų ir kaltinamųjų procesines teises baudžiamuosiuose procesuose viena iš ištaikų – silpnėjantis EŽTT vaidmuo. Autoriai nurodo, kad EŽTT vaidmens silpnėjimas siejamas ne su šio teismo praktikos reikšmingumo vertės klausimu, o būtent su peticijų dėl EŽTK nuostatų pažeidimo skaičiaus didėjimu. Tampa akivaizdu, kad metai iš metų tokių peticijų skaičius pamažėle auga, o tai tikriausiai savaime lemia ir manymą, jog baudžiamojo proceso metu neišvengiamai susiduriama su konvencinių žmogaus teisių ir laisvių pažeidimais. Todėl, šių autorių nuomone, ES, matydama aktualią Europai žmogaus teisių apsaugos situaciją, kuri verčia susimąstyti, „prikėlė“ įtariamųjų ir kaltinamųjų procesinių teisių baudžiamuosiuose procesuose

135 Plačiau žr.: Jimeno-Bulnes, M. Towards Common Standards on Rights of Suspected and Accused Persons in Criminal Proceedings in the EU. *Liberty and Security in Europe*. CEPS, 2010.

idėją¹³⁶. Šios idėjos pagrindu ir buvo imtasi apsibrėžti Veiksmų planą, diferencijuojant įtariamųjų ir kaltinamųjų savarankiškų procesinių garantijų apsaugos mechanizmus. Nebūtų protinga neigti šių autorių nuomonę, nes šis klausimas nuolat iškyla ir nūdienos diskusijose. Antai Briuselyje 2012 m. birželio 7 d. vykusios konferencijos¹³⁷, skirtos procesinių teisių baudžiamajame procese ginties klausimams aptarti, metu kilo diskusija apie tai, kokia yra *Roadmap* prasmė ES teisėje? Buvo klausiama, koks tikslas yra įgyvendinti Veiksmų plane numatytas priemonės A–F, jeigu Chartija, kaip pats svarbiausias žmogaus teisių apsaugos rašytinis dokumentas ES teisėje, kuris, išgaliojus Lisabonos sutarčiai įgijo tokią pat teisinę galią kaip ir tarptautinės sutartys¹³⁸, perėmė EŽTK įtvirtintas nuostatas¹³⁹. Tai gi ES valstybėms narėms atsiranda tokia pati pareiga užtikrinti ir laikytis Chartijoje apibrėžtų teisių vertybių lygiai taip pat, kaip ir EŽTK atžvilgiu. Į šį klausimą viena iš EŽTT teisėjų, būtent Z. Kalaidžijeva, tikslinančiai atsakydama nurodė, kad iš tiesų pradinės abejonės dėl Veiksmų plano tikslingumo ir būtinumo kilti gali, mat tas pačias įtariamųjų ir kaltinamųjų procesines teises baudžiamuosiuose procesuose saugo ir EŽTK, ir atitinkamai Chartijos nuostatos. Neabejotina ir tai, kad valstybės narės turi laikytis abiejų šių tarptautinių dokumentų. Tačiau realijos atveria akis. Pasirodo, kad nors šių tarptautinių dokumentų nuostatos privalomos valstybėms, vis dėlto jos negeba susidoroti su įtariamųjų ir kaltinamųjų procesinių garantijų pažeidimais, tai patvirtina ir peticijų EŽTT gausė-

136 Spronken, B. M.; De Vocht, D. L. F. EU Policy to Guarantee Procedural Rights in Criminal Proceedings: „Step by Step”. *North Carolina Journal of International Law and Commercial Regulation*. 2011, Vol. XXXVII, p. 441–449.

137 Šios studijos autorius dalyvavo Briuselyje 2012 m. birželio 7 d. „Legal and Reformers Network“ ir „Open Society Justice Initiative“ organizuojoje tarptautinėje konferencijoje „Effective Criminal Defence Rights in Europe“. Raimundas Jurka taip pat buvo ir leidinio „Cape, E., Namoradze, Z. *Effective Criminal Defence in Eastern Europe*. Soros Foundation – Moldova, 2012“, kuris buvo pristatytas minėtos konferencijos metu, vienas iš recenzentų.

138 Jočienė, D. Pagrindinių teisių apsauga pagal Europos Žmogaus Teisių Konvenciją ir Europos Sąjungos teisę. *Jurisprudencija*. 2010, 3(121): 104.

139 Pažymėtina, kad šioje Chartijoje nurodytų teisių, atitinkančių EŽTK garantuojamas teises, esmė ir taikymo sritis yra tokia, kaip nustatyta EŽTK. Ši nuostata nekliudo ES teisėje numatyti didesnę apsaugą.

jimas¹⁴⁰. Dėl to, matant susidariusią situaciją ES, remdamasi Lisabonos sutarties nuostatomis, ėmėsi subsidiarumo principo pagrindu veiksmų, skirtų suregulmentuoti įtariamųjų ir kaltinamųjų teisių baudžiamuosiuose procesuose užtikrinimo mechanizmus, kad šie atitiktų bendrus minimalius standartus. Ir iš tiesų, kaip pavyzdį galima būtų cituoti šiuo metu jau priimtą 2012 m. gegužės 22 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos 2012/13/ES dėl teisės į informaciją baudžiamajame procese¹⁴¹, atitinkančios Veiksmų plano B priemonę, aiškinamąjį memorandumą¹⁴². Jame nurodyta, kad „šio pasiūlymo tikslų vienos valstybės narės negali deramai pasiekti, nes labai skiriasi tikslus informacijos turinys ir jos pateikimo momentas, dėl to ES taikomi nevienodi standartai. Kadangi pasiūlymu siekiama skatinti tarpusavio pasitikėjimą, vienodus bendrus minimalius standartus, kurie būtų taikomi visoje Europos Sąjungoje, bus galima nustatyti tik ES lygmens priemone. [...] siekiama suderinti pagrindines valstybių narių procesines normas, kuriomis reglamentuojamas informacijos apie teises ir įtarimus arba kaltinimus pateikimas asmenims, įtariamiesiems arba kaltinamiesiems padarius nusikalstamą veiką, ir taip sukurti abipusį pasitikėjimą. [...]“

Apibendrintai galima teigti, kad ES teisėkūros realijos ir perspektyvos, siekiant stiprinti įtariamųjų ar kaltinamųjų procesines teises baudžiamuosiuose procesuose, *pirma*, yra nukreiptos į siekį nustatyti bendrus minimalius standartus, t. y. suartinti teisinį šių klausimų reguliavimą visose ES valstybėse narėse. *Antra*, tuo siekiama užkirsti kelią ES valstybių narių

140 Pavyzdžiui, literatūroje pateiktais duomenimis, laikotarpiu nuo 2007 m. iki 2010 m., EŽTT net 1696 byloje konstatavo EŽTK 6 straipsnio pažeidimus, kuriuos padarė ES valstybės narės baudžiamųjų procesų metu. Regima tendencija šiam skaičiui augti. Plačiau žr.: Heard, C.; Shaeffer, R. Making Defence Rights Practical and Effective: towards an EU Directive on the Right to a Legal Advice. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-20]. <http://www.fairtrials.net/documents/draft_article_NJECL_ACCESS_TO_LEGAL_ADVICEfinal.pdf>.

141 Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2012/13/ES dėl teisės į informaciją baudžiamajame procese. *Europos Sąjungos oficialusis leidinys*. 2012, L 142, p. 1–10.

142 Europos Komisijos pasiūlymas. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva dėl teisės į informaciją baudžiamajame procese. Briuselis, 2012 07 20. KOM(2010) 392 galutinis. 2010/0215 (COD). [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-19]. <[http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/com/com_com\(2010\)_0392_/com_com\(2010\)_0392_lt.pdf](http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/com/com_com(2010)_0392_/com_com(2010)_0392_lt.pdf)>.

daromiems EŽTK 6 straipsnio, užtikrinančio įtariamųjų ir kaltinamųjų procesines garantijas baudžiamajame procese, pažeidimams. *Trečia*, ES, vadovaudamasi subsidiarumo principu, taip pat suvokdama, kad atskiros ES valstybės narės, nors ir yra EŽTK dalyvės, tačiau negeba savo nacionalinės baudžiamojo proceso teisės sutvarkyti taip, kad būtų išvengta EŽTK nuostatų pažeidimų, imasi teisėkūros priemonių, kurios leis „sudrausminti ir auklėti“ EŽTK nuostatų nesugebančias tinkamai aiškinti ir taikyti ES valstybes nares, kurios kartu pažeidžia ir Chartijos reikalavimus. *Ketvirta*, ES iniciatyva stiprinti įtariamųjų ir kaltinamųjų procesines teises baudžiamuosiuose procesuose nukreipta vienodinti teises procedūras ES valstybių narių baudžiamuosiuose procesuose. Tokiu būdu ES, įgyvendindama derinimo formą, kartu sustiprina ir abipusio pripažinimo formos užtikrinimą tarp valstybių narių. *Penkta*, suderinti nacionaliniai įstatymai leis valstybėms narėms dar daugiau pasitikėti viena kita bendradarbiaujant baudžiamosiose bylose ir taip įgyvendinti abipusio pripažinimo principą. Galiausiai *šešta*, visiems vienodų „žaidimo“ taisyklių priėmimas ir jų laikymasis užtikrins ES valstybių narių solidarumą, skatinantį europeizacijos procesus, kurie tuo pat metu „neužgoš“ valstybių narių baudžiamųjų justicijų suverenumą.

Išvados

1. Europos teisės įtaka Lietuvos baudžiamajam procesui – tai europeizacijos Lietuvos nacionalinėje teisėje prielaida ir pasekmė. Europeizacija, kaip procesas ir tikslas, teisinėje plotmėje suprantama kaip Europos žmogaus teisių konvencijos teisės ir ES teisės, kurios apima tiek teisėkūros iniciatyvas, tiek esamas teises nuostatas ir teismų formuojamą jurisprudenciją, įtaka (laikymasis – perėmimas) nacionalinėje baudžiamojo proceso teisėje. Šia įtaka siekiama, kad valstybė narė, *pirma*, aiškintų ir tiesiogiai taikytų Europos teisės nuostatas savo vidaus teisėje, *antra*, perkeldama Europos teisės (kalbama apie ES teisę) nuostatas į savo nacionalinę teisę, siekiant šalinti esminius teisinio reguliavimo skirtumus baudžiamosios justicijos srityje.

2. Europos žmogaus teisių konvencijos teisės tiesioginis veikimas ir taikymas baudžiamojoje justicijoje, abipusis pripažinimas bei ES teisės ir nacionalinės teisės baudžiamojoje justicijoje derinimas laikytinos Europos teisės įtakos Lietuvos baudžiamojo proceso teise formomis. Tarp šių dviejų formų, kurias apima ES teisės blokas, esama sinergijos, leidžiančios per teisės derinimą sustiprinti valstybių narių teisinių sistemų abipusį pripažinimą, kuris nuosekliai lemia ir aukšto pasitikėjimo tarp valstybių, bendradarbiaujančių baudžiamosiose bylose, palaikymą.

3. Europos teisės raida Lietuvos baudžiamajame procese leidžia matyti, kaip Lietuvos teisė ir Europos teisė priima viena kitą. Lietuvos teisė, nulemta Europos teisės, vystosi tiek per teisėkūros, tiek per teisės aiškinimo ir taikymo baudžiamosiose bylose procesus. Europos teisės raidos procesas regimas per gerosios Vakarų Europos patirties perėmimą. Suprantama, kad 2002 m. priėmus ir 2003 m. įsigaliojus LR BPK, Europos teisės vystymosi procesas tapo spartesnis. Tam akstiną suteikė ir besivystanti ES teisė. Svarbūs pasikeitimai Europos baudžiamosios justicijos srityje įvyko įsigaliojus Lisabonos sutarčiai, iš kurios nuostatų tapo aišku, kad, skirtingai nei iki tol, ES institucinis ir teisėkūrinis vaidmuo baudžiamojoje justicijoje tampa ne tik įsakmesnis, bet ir nuoseklesnis. Tai matyti ir iš Europos Komisijos teisėkūros iniciatyvų stiprinant įtariamųjų ir kaltinamųjų procesines teises valstybių narių baudžiamuosiuose procesuose.

4. Galiausiai dėmesys telkiamas į baudžiamojo proceso dalyvių – įtariamąjo ir kaltinamojo procesinių teisių baudžiamuosiuose procesuose stiprinimą. ES teisėkūros iniciatyvos, taip pat jau ir nuveikti darbai (priimtos direktyvos, stiprinančios kai kurias asmenų, kurie yra persekiojami baudžiamąja tvarka, procesines teises ir laisves), grindžiami nuosekliu ir darniu darbu, kurį lėmė valstybių narių negebėjimas tinkamai aiškinti ir taikyti EŽTK nuostatas, o ypač šio dokumento 6 straipsnyje numatytas procesines garantijas. Tokiu būdu ES valstybės narės atverčia naują teisės istorijos puslapį, kuriame Europos teisės įtaka nacionaliniam baudžiamajam procesui regima kaip pastanga ES užtikrinti asmenų saugumą baudžiamajame procese, optimizuoti ES valstybių narių tarpusavio bendradarbiavimo baudžiamosiose bylose formas, galiausiai teisės derinimo pagrindu plėtoti valstybių pasitikėjimą viena kita, o tai sudarys prielaidas stiprinti abipusio pripažinimo formos įgyvendinimą.

Literatūra

1. Abramavičius, A. Europos Sąjungos teisės standartai Lietuvos Respublikos baudžiamojoje teisėje. *Teisė besikeičiančioje Europoje. Liber Amicorum Pranas Kūris*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008.
2. Abramavičius, A.; Mickevičius, A.; Švedas, G. *Europos Sąjungos teisės aktų įgyvendinimas Lietuvos baudžiamojoje teisėje*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005.
3. Aiškinamasis raštas dėl Baudžiamojo proceso kodekso projekto. [interaktyvus]. [2012-08-16]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=148675>.
4. Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 166, 168, 171, 176 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projekto ir Baudžiamojo kodekso 235 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto Nr. IXP-2100. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-15]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=372715>.
5. Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso papildymo 3¹ straipsniu ir 18, 21, 38, 55, 64, 78, 81, 82, 89, 102, 112, 121, 125, 134, 135, 136, 137, 142, 151, 157, 178, 181, 208, 209, 210, 211, 212, 342, 348, 389, 418, 440 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projekto. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-17]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=35740>.
6. Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 181, 187, 188, 218, 220 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projekto. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-17]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=367528>.
7. Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 100, 109, 219, 220, 227, 234, 254, 256, 302, 308, 426 straipsnių pakeitimo įstatymo projekto. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-17]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=367033>.
8. Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso, Bausmių vykdymo kodekso ir Kardomojo kalinimo įstatymo pakeitimo ir papildymo įstatymo projekto. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-18]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=270298>.
9. Ažubalytė, R. Baudžiamojo proceso paskirties interpretavimo kaita Lietuvai atgavus nepriklausomybę. *Regnum Est. 1990 m. kovo 11 d. Nepriklausomybės Aktui – 20*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010.

10. Balčiūnaitė, J. Probleminiai žmogaus teisių apsaugos aspektai Lietuvos Respublikos baudžiamojoje justicijoje Europos Žmogaus Teisių Konvencijos požiūriu. *Jurisprudencija*. 2008, 4 (106).
11. Belgijos Karalystės, Bulgarijos Respublikos, Estijos Respublikos, Ispanijos Karalystės, Austrijos Respublikos, Slovėnijos Respublikos ir Švedijos Karalystės iniciatyva dėl Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos dėl Europos tyrimo orderio baudžiamosiose bylose – Išsamus pareiškimas. Europos Sąjungos Taryba. Briuselis, 2010 m. birželio 23 d. Tarpinstitucinė byla: 2010/0817 (COD), 9288/10, ADD 2. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-11]. <http://www.tm.lt/dok/Issamus_pareiiskimas_20100623.pdf>.
12. Besson, S. European Legal Pluralism after *Kadi*. *European Constitutional Law Review*. 2009, 5.
13. Bieliūnas, E. Europos Žmogaus Teisių Konvencijos interpretavimas ir Lietuvos teisės tradicijos. *Teisės reforma Lietuvoje ir Lenkijoje ir Europos Žmogaus Teisių konvencija. Konferencijos medžiaga*. 1998 m. spalio 2–3 d. Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 1999.
14. Birmontienė, T. Europos Žmogaus Teisių Konvencija ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo formuojama konstitucinė doktrina. *Regnum Est. 1990 m. kovo 11 d. Nepriklausomybės Aktui – 20*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010.
15. Bulmer, S. J.; Radaelli, C. M. The Europeanisation of National Policy? *Queen's Papers on Europeanisation*, 2004, 1: 4. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-04] <http://www.qub.ac.uk/schools/SchoolofPoliticsInternationalStudiesandPhilosophy/FileStore/Europea_nisationFiles/Filetoupload,38405,en.pdf>.
16. Cameron, I. The Influence of European Human Rights Law on National Law. *National Law and Europeanization*. Ed. by Hollo, E. Helsinki: Suomalainen Lakimiesyhdistys, 2009. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-12] <<https://ssrn.com/abstract=1878416>>.
17. Cape, E.; Hodgson, J.; Prakken, T.; Spronken, T. Suspects in Europe. Procedural Rights at the Investigative Stage of the Criminal Process in the European Union. Antwerpen, Oxford: Intersentia, 2007.
18. Coutts, S. D. The Lisbon Treaty and the Area of Freedom, Security and Justice as an Area of Legal Integration. *Croatian Yearbook of European Law & Policy*. 2011, 7.
19. Crettez, B., Deloche, R. On the unification of legal rules in the European Union. *European Journal of Law & Economic*. 2006, 21.

20. *Duma considers law to limit influence of European Court on Russia's legal system*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-11] <<http://rt.com/politics/tors-hin-european-court-russia/>>.
21. *Edwards and Lewis v. The United Kingdom*, no. 39647/98 and 40461/98, Reports of Judgments and Decisions 2004-X.
22. „Europos žodynas“ siūlo termino *acquis communautaire* lietuvišką atitikmenį „Bendrijos teisinys“. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-07]. <<http://www.lki.lt/lki/kkb/naujiena.php>>.
23. Eeckhout, P. The Growing Influence of European Union Law. *Fordham International Law Journal*. 2011, vol. 33, issue 5.
24. European Commission. Brussels, 14.6.2011 COM(2011) 327 final. Green paper strengthening mutual trust in the European judicial area – A Green Paper on the application of EU criminal justice legislation in the field of detention. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-19]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0327:FIN:EN:PDF>>.
25. *Europos arešto orderio europinis praktinis vadovas*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-11]. <<http://www.tm.lt/dok/Eurarestordispraktinisvadovas.pdf>>.
26. Europos Komisijos pasiūlymas dėl Tarybos pagrindų sprendimo dėl tam tikrų procesinių teisių baudžiamuosiuose procesuose visoje Europos Sąjungoje. Briuselis, 2004 04 28. KOM(2004) 328 galutinis. 2004/0113 (CNS). [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-18]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2004:0328:FIN:LT:PDF>>.
27. Europos Komisijos pasiūlymas, Europos Parlamento ir Tarybos direktyva dėl teisės į informaciją baudžiamajame procese. Briuselis, 2012 07 20 KOM(2010) 392 galutinis. 2010/0215 (COD). [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-19]. <[http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/com/com_com\(2010\)0392_/com_com\(2010\)0392_lt.pdf](http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/com/com_com(2010)0392_/com_com(2010)0392_lt.pdf)>.
28. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2010/64/ES dėl teisės į vertimą žodžiu ir raštu paslaugas baudžiamajame procese. *Europos Sąjungos oficialusis leidinys*. 2010, L 280.
29. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2012/13/ES dėl teisės į informaciją baudžiamajame procese. *Europos Sąjungos oficialusis leidinys*. 2012, L 142.
30. Europos teisės departamento išvada dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso projekto Nr. IXP-959 atitikimo Europos Sąjungos teisei. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-17]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=152178>.
31. Europos Vadovų Taryba. Stokholmo programa – Atvira ir saugi Europa piliečių labui ir saugumui. *Europos Sąjungos oficialusis leidinys*. 2010, C 115.

32. Even, B. Viešosios teisės europeizacija. *Administracinė jurisprudencija*. 2011, 22.
33. Fichera, M. The European Arrest Warrant and the Sovereign State: A Marriage of Convenience? *European Law Journal*. 2008, Vol. 15, No. 1.
34. Gaertner, V. German Article on the Principle of Mutual Recognition. *Conflict of Law.net* [interaktyvus]. [žiūrėta 2009-01-27]. <<http://conflictolaws.net/2006/german-article-on-the-principle-of-mutual-recognition/>>.
35. Goda, G. *Kardomasis kalinimas ir žmogaus teisių apsauga (lyginamoji teisinė analizė)*. Daktaro disertacija. Teisė. Vilnius: Vilniaus universitetas, 1995.
36. Hazard, G. C., et al. Introduction to the Principles and Rules of Transnational Civil Procedure. *International Law and Politics*. 2001, 33.
37. Heard, C.; Shaeffer, R. *Making Defence Rights Practical and Effective: towards an EU Directive on the Right to a Legal Advice*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-20]. <http://www.fairtrials.net/documents/draft_articleNJECL_ACCESS_TO_LEGAL_ADVICEfinal.pdf>.
38. Herlin-Karnell, E. The Lisbon Treaty and the Area of Criminal Law and Justice. *European Policy Analysis*. 2008, 3.
39. Hien, E. Administracinio proceso europeizacijos tendencijos. *Administracinė jurisprudencija*. 2011, 22.
40. Hilson, Ch. The Europeanization of English Administrative Law: Judicial Review and Convergence. *European Public Law*. 2003, Vol. 9, Issue 1.
41. Jimeno-Bulnes, M. European Judicial Cooperation in Criminal Matters. *European Law Journal*. Vol. 9, No. 5.
42. Jimeno-Bulnes, M. Towards Common Standards on Rights of Suspected and Accused Persons in Criminal Proceedings in the EU. *Liberty and Security in Europe*. CEPS, 2010.
43. Jočienė, D. Pagrindinių teisių apsauga pagal Europos Žmogaus Teisių Konvenciją ir Europos Sąjungos teisę. *Jurisprudencija*. 2010, 3 (121).
44. Joutsen, M. The European Union and Cooperation in Criminal Matters: the Search for Balance. *HEUNI*. 2006, 26.
45. Jurgaitis, R. Konstituciniai baudžiamojo proceso teisės pagrindai. *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Monografija. Vilnius: Industrus, 2009.
46. Jurka, R. European Arrest Warrant: some questions on legal interpretation and application. *Jurisprudencija*. 2011, 18(1).
47. Jurka, R. *Liudytojas ir jo procesiniai interesai baudžiamajame procese*. Monografija. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2009.
48. Jurka, R. Proceso per kuo trumpiausią laiką principas: samprata ir realizavimo problemos. *Teisės problemos*. 2009, 1 (63).

49. Jurka, R. Tarptautinis bendradarbiavimas baudžiamajame procese: įrodymai ir jų priimtinumas Europos Sąjungoje. *Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo* (prof. dr. Eugenijaus Palskio atminimui). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011.
50. Jurka, R. Žmogaus teisių gynimas Lietuvos baudžiamajame procese: antropocentrinio požiūrio link. *Regnum Est. 1990 m. kovo 11 d. Nepriklausomybės Aktui – 20*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010.
51. Jurka, R. Asmens teisių baudžiamajame procese apsauga Europos Sąjungoje: diskriminacijos draudimas. *Išvalgos*. 2008, 1(1).
52. Jurka, R.; Ažubalytė, R.; Gušauskienė, M.; Panomariovas, A. *Baudžiamojo proceso principai*. Metodinė mokomoji priemonė. Vilnius: Eugrimas, 2009.
53. Karsai, K. The Principle of Mutual Recognition in the International Cooperation in Criminal Matters. *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*. 2008, No. 1-2.
54. Katuoka, S. Europos Sąjunga ir žmogaus teisės. *Jurisprudencija*. 2003, 44 (36).
55. Kazlauskas, M.; Goda, G. Naujo Baudžiamojo proceso kodekso projektas: kūrimo prielaidos, struktūra, naujovės. *Teisės problemos*. 1999: 3.
56. Komisijos komunikatas Europos parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui. Sukurti laisvės, saugumo ir teisingumo erdvę Europos piliečiams. Stokholmo programos įgyvendinimo veiksmų planas. Briuselis, 2010 04 20 KOM(2010) 171 galutinis. [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-09-18]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0171:FIN:LT:PDF>>.
57. Kristen, F. Special Issue on Changing Approaches and Power in Criminal Justice. *Utrecht Law Review*. 2011, Vol. 7, Issue 3.
58. Kuconis, P. Apskundimo ikiteisminio tyrimo metu teisinis vertinimas. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksui – 10 metų*. Recenzuotų mokslinių straipsnių, skirtų Lietuvos ir užsienio šalių baudžiamojo proceso, baudžiamosios teisės ir kriminalistikos aktualijoms ir problematikai, rinkinys. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2012.
59. Kuzmickas, B. *Tautos tapatumo savimonė: Lietuvių savimonės bruožai*. Monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2007.
60. Laisvas prekių judėjimas. [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-05-26]. <http://circa.europa.eu/irc/opoce/factsheets/info/data/market/market/article_7191_lt.htm>.
61. Lavenex, A. Mutual recognition and the monopoly of force: limits of the single market analogy. *Journal of European Policy*. 2007, No. 14 (5).

62. Law Countries. *Epistemology and Methodology of Comparative Law*. Ed. by M. V. Hoecke. Oxford: Hart Publishing, 2004.
63. Levon, J.; Veršekys, P. Įtariamųjų ir kaltinamųjų teisių Lietuvos baudžiamajame procese stiprinimas: perspektyvinė analizė Europos Sąjungos teisėkūros kontekste. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksui – 10 metų*. Recenzuotų mokslinių straipsnių, skirtų Lietuvos ir užsienio šalių baudžiamojo proceso, baudžiamosios teisės ir kriminalistikos aktualijoms ir problematikai, rinkinys. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2012.
64. Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. spalio 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-226/2011.
65. Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. lapkričio 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-157/2011.
66. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. gruodžio 16 d. plenarinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2A-P-6/2008.
67. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. lapkričio 8 d. plenarinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2A-P-1/2011.
68. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 37-1341.
69. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 1, 51, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 122, 437 straipsnių pakeitimo ir papildymo bei Kodekso papildymo 17¹, 69¹, 71¹, 77¹ straipsniais ir priedu įstatymas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 72-2493.
70. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 109, 219, 220, 227, 234, 254, 256, 426 straipsnių pakeitimo ir Kodekso papildymo 308¹ straipsniu įstatymas. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 164-7797.
71. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 181, 187, 188, 218, 220 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 157-7981.
72. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 37, 40, 44, 46, 48, 53, 55, 56, 62, 63, 64, 65, 70, 73, 80, 82, 90, 93, 108, 110, 111, 130, 131, 132, 139, 140, 141, 142, 151, 154, 160, 161, 166, 167, 168, 171, 178, 186, 199, 212, 214, 217, 225, 232, 233, 234, 254, 256, 276, 287, 296, 300, 302, 303, 308, 310, 312, 313, 314, 316, 317, 318, 319, 320, 324, 326, 327, 329, 333, 342, 358, 367, 368, 370, 372, 373, 374, 375, 377, 380, 381, 382, 384, 385, 409, 413, 414, 439, 447, 448, 454, 460 straipsnių pakeitimo ir papildymo, 306 straipsnio pripažinimo netekusiu galios, Kodekso papildymo 41¹, 77², 80¹, 374¹, 374², 412¹ straipsniais ir Kodekso priedo papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 81-3312.

73. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras*. I–IV dalys (1–2220 straipsniai). Red. Goda, G. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003.
74. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso papildymo 3¹ straipsniu ir 18, 21, 38, 55, 64, 78, 81, 102, 112, 121, 125, 134, 135, 136, 137, 142, 151, 157, 168, 170, 176, 178, 181, 342, 348, 389, 418, 440 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 113-5742.
75. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso, bausmių vykdymo kodekso ir kardomojo kalinimo įstatymo pakeitimo ir papildymo įstatymo projekto Nr. XP-1092. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-06] <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.show_doc_l?p_id=270296>.
76. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso, Bausmių vykdymo kodekso ir Kardomojo kalinimo įstatymo pakeitimo ir papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 68-2494.
77. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo 2 straipsnio 12 dalies, 7 straipsnio 2 dalies 3 punkto, 11 straipsnio 1 dalies ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 198¹ straipsnio 1 bei 2 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 39-1105.
78. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. rugsėjo 19 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 118¹, 156¹ straipsnių, 267 straipsnio 5 punkto ir 317¹ straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 80-2423.
79. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. vasario 21 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymo 26 straipsnio 3 ir 4 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 14-445.
80. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos organizuoto nusikalstamumo užkardymo įstatymo 3 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija), 4 straipsnio (2001 m. birželio 26 d., 2003 m. balandžio 3 d. redakcijos), 6 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija) 3 dalies ir 8 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija) 1 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 1-7.
81. Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymas (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 65-2633.
82. Lietuvos Respublikos Seimo 1998 m. gegužės 25 d. nutarimas Nr. VIII-810 „Dėl teisinės sistemos reformos metmenų (nauja redakcija) ir jų įgyvendinimo“. *Valstybės žinios*. 1998, Nr. 61-1736.

83. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro ir Lietuvos Respublikos generallinio prokuroro 2004 m. rugpjūčio 26 d. įsakymas Nr. 1R-195/I-114 „Dėl Europos arešto orderio išdavimo ir asmens perėmimo pagal Europos arešto orderį taisyklių patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 134-4886 (su vėlesniais pakeitimais ir pataisymais).
84. Lietuvos Respublikos Vyriausybės veiklos Europos integracijos srityje 2006 m. apžvalga 2007 m. [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-05-20]. <http://www.euro.lt/doc/uments/es_dokumentai/apzvalga%2020070319.pdf>.
85. Lisabonos sutartis, iš dalies keičianti Europos Sąjungos sutartį ir Europos Bendrijos steigimo sutartį, pasirašyta Lisabonoje, 2007 m. gruodžio 13 d. *Europos Sąjungos oficialūs leidinys*. 2007/C 306/01.
86. Lööf, R. Shooting from the Hip: Proposed Minimum Rights in Criminal Proceedings throughout the EU. *European Law Journal*. 2006, Vol. 13, 3.
87. *Malininas v. Lithuania*, no. 10071/04. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-17]. <http://www.tm.lt/dok/Malininas2008_spr_NEGALUTINIS.pdf>.
88. McNaughton, A. European Law. *Legaldite*. 2011, Vol. 23, Issue 4.
89. *Miliniene v. Lithuania*, no. 74355/01. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-17]. <http://en.tm.lt/dok/Miliniene_v_Lithuania_JUDG.pdf>.
90. Mitsilegas, V. *EU Criminal Law*. Hart Publishing, 2009.
91. Müller, W. C.; Bovens, M.; Christensen J. G.; Marcelo, J.; Yesilkagit, L. Legal Europeanization: Comparative Perspectives. *Public Administration*. 2010, Vol. 88, No. 1.
92. Nelles, U. Definitions of Harmonisation. *Harmonisation and Harmonising Measures in Criminal Law*. Proceedings of the Colloquium. Ed. by Klip, A., Wilt, H. Amsterdam, 2002.
93. Nevera, A. *Valstybės baudžiamosios jurisdikcijos principai*. Monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006.
94. *Nusikalstamumas Lietuvoje ir jo prognozė iki 2015 m.* Monografija. Red. Babachinaitė, G.; Justickaja, S. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008.
95. *Ramanauskas v. Lithuania*, no. 74420/01, Reports of Judgments and Decisions 2008.
96. Ravluševičius, P. Tarptautinės ir Europos Sąjungos teisės santykis su Lietuvos teise. *Jurisprudencija*. 2007, 2 (92).
97. Sagatys, G. *Vaiko teisė į šeimos ryšius Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje ir Lietuvos teisėje*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai: teisė (01 S). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004.
98. Sittermann, B. M. A. *Europeanisation – A Step Forward in Understanding Europe?* Nachwuchsgruppe Europäische Zivilgesellschaft und Multi-Level

- Governance. Münster: Westfälische Wilhelms-Universität, p. 9. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-14] <http://nez.uni-muenster.de/download/Sittermann_Literature_Review_Europeanisation_FINAL2006.pdf>.
99. Smits, J. M. The Europeanisation of National Legal Systems: Some Consequences for Legal Thinking in Civil.
 100. Spencer, J. R. EU Fair Trial Rights – Progress at Last. *New Journal of European Criminal Law*. 2000, Vol. 1, Issue 4.
 101. Spronken, B. M.; De Vocht, D. L. F. EU Policy to Guarantee Procedural Rights in Criminal Proceedings: „Step by Step”. *North Carolina Journal of International Law and Commercial Regulation*. 2011, Vol. XXXVII.
 102. Švedas, G. *Baudžiamosios politikos pagrindai ir tendencijos Lietuvos Respublikoje*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2006.
 103. Švedas, G. Tarptautinės teisės reikšmė ir įgyvendinimas Lietuvos baudžiamajoje teisėje. *Nepriklausomos Lietuvos teisė: praeitis, dabartis ir ateitis. Liber Amicorum profesoriui Jonui Prapiesčiui*. Vilnius: Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Alumni draugija, 2012.
 104. Tadić, F. M. How Harmonious can Harmonisation be? A Theoretical Approach towards Harmonisation of (Criminal) Law. *Harmonisation and Harmonising Measures in Criminal Law*. Proceedings of the Colloquium. Ed. by Klip, A., Wilt, H. Amsterdam, 2002.
 105. Tarybos pagrindų sprendimas 2001/220/TVR dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose. *Europos Sąjungos oficialusis leidinys*. 2004, 19 skyrius, 4 tomas.
 106. Tarybos pagrindų sprendimas 2002/584/TVR dėl Europos arešto orderio perdavimo tarp valstybių narių tvarkos. *Europos Sąjungos oficialusis leidinys*. 2004, 19 skyrius, 6 tomas.
 107. Tarybos pagrindų sprendimas 2003/577/TVR dėl turto arba įrodymų arešto aktų vykdymo Europos Sąjungoje. *Europos Sąjungos oficialusis leidinys*. 2004, 19 skyrius, 6 tomas.
 108. Tarybos pagrindų sprendimas 2005/214/TVR dėl abipusio pripažinimo principo taikymo finansinėms baudoms. *Europos Sąjungos oficialusis leidinys*. 2005, L 76.
 109. Tarybos pagrindų sprendimas 2006/783/TVR dėl tarpusavio pripažinimo principo taikymo nutarimams konfiskuoti. *Europos Sąjungos oficialusis leidinys*. 2006, L 328.
 110. Tarybos rezoliucija dėl veiksmų plano, skirto įtariamųjų ar kaltinamųjų baudžiamuosiuose procesuose procesinėms teisėms stiprinti (2009/C 295/01). *Europos Sąjungos oficialusis leidinys*. 2009, C 295.
 111. *Tarptautinių žodžių žodynas*. Antra pataisyta laida. Vilnius: Alma littera, 2003.

112. Trechsel, S. *Human Rights in Criminal Proceedings*. Oxford: Oxford University Press, 2005.
113. Urbaitė, L. Valstybės pozityvių pareigų vertinimas Europos Žmogaus Teisių Teismo bylose prieš Lietuvą. *Socialinių mokslų studijos*. 2009, 3(3).
114. *Vanyan v. Russia*, no. 53203/99. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-17]. <<http://www.srji.org/resources/search/27/>>.
115. Vėgėlė, I. *Europos Sąjungos teisė. Vidaus rinkos laisvės, konkurencija ir teisės derinimas*. Vilnius: Registrų centras, 2011.
116. Vennemann, N. The European Arrest Warrant and Its Human Rights Implications. *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*. 2003, Vol. 63, No. 1.
117. Vilpišauskas, R. Teisės integravimas į Europos integracijos tyrimus Lietuvoje: teisinio reguliavimo problematika stojant į ES. *Teisės problemos*. 2003, 4 (42).
118. Vogel, J. Why is the Harmonisation of Penal Law necessary? A Comment. A Theoretical Approach towards Harmonisation of (Criminal) Law. *Harmonisation and Harmonising Measures in Criminal Law*. Proceedings of the Colloquium. Ed. by Klip, A., Wilt, H. Amsterdam, 2002.

Baudžiamojo proceso europeizacija: kai kurie konstituciniai ir procesiniai Europos arešto orderio reglamentavimo ir taikymo aspektai

*Rima Ažubalytė**

*Karolina Vozbutaitė***

Įvadas

Viena iš pastarojo dešimtmečio baudžiamojo proceso teisės raidos tendencijų yra vis didesni pagreitį įgyjanti baudžiamojo proceso europeizacija, ypač ryški tarptautinio bendradarbiavimo baudžiamosiose bylose srityje¹. Ilgą laiką baudžiamoji teisė ir baudžiamasis procesas beveik „ne-juto“ Europos Sąjungos (toliau ir ES) teisės įtakos, nes baudžiamoji justicija tradiciškai siejama su valstybės suverenitetu ir bet koks bandymas

- 1 Vervaele, J. A. E. The Europeanisation of Criminal Law and the Criminal Law Dimension of European Integration. *Research papers in law* [interaktyvus]. 2005, 3 [žiūrėta 2010-11-13]. <<http://www.coleurop.be/template.asp?pagename=lawpapers>>; Vervaele, J. A. E. European Criminal Law and General Principles of Union Law. *Research papers in law* [interaktyvus]. 2005, 5 [žiūrėta 2010-11-13]. <<http://www.coleurop.be/template.asp?pagename=lawpapers>>; Safferling, Ch. J. Europe as transnational law – a criminal law for Europe: between national heritage and transnational necessities. *German Law Journal*, 2009, 10(10): 1383–1398; Kaiafa-Gbandi, M. The development towards harmonization within criminal law in the European Union – a citizen's perspective. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, 2001, 9(4).

* *Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Baudžiamosios teisės ir proceso instituto profesorė.*

** *Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Teisės ir valdymo bakalauro studijų programos (nuolatinės studijos) IV kurso studentė.*

suartinti (jau nekalbant apie unifikavimą) valstybių baudžiamąsias teises sistemas yra labai sudėtingas². Tačiau šiuo metu, nepaisant netylančių diskusijų dėl ES kompetencijos baudžiamosios teisės ir proceso srityje, ji vis dėlto plečiasi.

Tarybos pagrindų sprendimas dėl Europos arešto orderio ir valstybių narių tarpusavio perdavimo procedūrų (2002/584/TVR) (toliau ir Pagrindų sprendimas dėl Europos arešto orderio)³, įgyvendintas valstybių narių nacionalinėse sistemose, tapo ne tik paprastesnį bei veiksmingesnį tarptautinį bendradarbiavimą tarp ES valstybių narių užtikrinančiu įrankiu, bet ir ne vienos konstitucinės justicijos bylos objektu. Būtent nevienareikšmė valstybių narių Konstitucinių bei Aukščiausiųjų Teismų jurisprudencija⁴, susijusi su Europos arešto orderio (toliau ir EAO) įgyvendinimu konkrečioje šalyje, bei sąlyginė „tyla“ Lietuvos konstitucinės teisės bei baudžiamojo proceso doktrinoje paskatino apžvelgti kai kurias EAO instituto nuostatas, kurios iš esmės skiriasi nuo anksčiau taikytų ekstradicijos taisyklių ir dėl kurių vyksta mokslinės diskusijos bei diskusijos teismuose.

2 Švedas, G. Europos Sąjungos teisės įtaka Lietuvos baudžiamajai teisei. *Teisė*. 2010, 74: 7–8.

3 Tarybos pagrindų sprendimas 2002 m. birželio 13 d. dėl Europos arešto orderio ir perdavimo tarp valstybių narių tvarkos (2002/584/TVR). 2004. Specialusis leidimas, 2004-12-30, Nr. 1 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-26]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter1/dokpaieska.showdoc_l?p_id=34199>. 2009 m. vasario 26 d. Tarybos pagrindų sprendimas 2009/299/TVR, iš dalies keičiantis Pagrindų sprendimus 2002/584/TVR, 2005/214/TVR, 2006/783/TVR, 2008/909/TVR ir 2008/947/TVR ir stiprinantis asmenų procesines teises bei skatinantis tarpusavio pripažinimo principo taikymą sprendimams, priimtiems atitinkamam asmeniui asmeniškai nedalyvavus teisminiame nagrinėjime OL: 2009-03-27 Nr. 81 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-26]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter1/dokpaieska.showdoc_l?p_id=60898>.

4 Judgement of 27 April 2005, P 1/05. Application of the European Arrest Warrant with regard to polish nationals. In Note from Polish delegation to delegations. Council of the European Union. Brussels, 1 September 2005 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-26]. <http://www.law.uj.edu.pl/~kpk/eaw/judicial_decisions/Poland_Constitutional_Court.pdf>; Czech Republic Constitutional Court judgment. 2006/05/03 - Pl. ÚS 66/04: European Arrest Warrant [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-07]. <<http://www.concourt.cz/view/pl-66-04>>; Kapardis, A. The European Arrest Warrant (EAW) in Cyprus and Constitutional Concerns. Górski, A. Hofmański, P. *The European Arrest Warrant and its Implementation in the Member States of the European Union*. Warszawa: C. H. BECK. 2008, p. 12–23; Judgment of the Second Senate of 18 July 2005 – 2 BvR 2236/04 – “European Arrest Warrant Act case” [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-02]. <http://www.bverfg.de/entscheidungen/rs20050718_2bvr223604en.html>.

Be EAO nuostatų konstitucingumo klausimų, kyla ir kitų sunkumų siekiant veiksmingai taikyti šį bendradarbiavimo įrankį: įvertinus tai, kad valstybės narės, išduodamos ir (ne)vykdydamos EAO vadovaujasi nacionalinėmis teisės normomis, kurios tam tikru mastu skiriasi nuo Pagrindų sprendimo dėl Europos arešto orderio nuostatų, Europos Komisija, taip pat ir Lietuvos kompetentingos institucijos, yra nustačiusios kai kurias problemas⁵, kurios taip pat bus apžvelgtos šioje studijoje. Kaip teisingai nurodyta literatūroje, pagrindiniai diskusiniai EAO aspektai yra susiję su „žingsniais į priekį ir staigiu stabdymu, susijusiais su Europos integracijos procesu trečiojo ramsčio srityje; valstybių narių nenoru perduoti suverenitetą baudžiamosiose bylose; pagrindų sprendimų, priimtų pagal ES 34 straipsnio 2 dalies *b* punktą, padariniais ir privalomu pobūdžiu, ir tarpkonstitucinių konfliktų sureguliuavimo galimybėmis“⁶.

- 5 Report from the Commission to the European Parliament and the Council on the implementation since 2007 of the Council Framework Decision of 13 June 2002 on the European arrest warrant and the surrender procedures between Member States Brussels, 11.4.2011 COM(2011) 175 final [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-26]. <http://ec.europa.eu/justice/criminal/files/eaw_implementation_report_2011_en.pdf>; Report from the Commission on the implementation since 2005 of the Council Framework Decision of 13 June 2002 on the European arrest warrant and the surrender procedures between Member States. Brussels, 11.7.2007. COM(2007) 407 final [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-26]. <http://ec.europa.eu/justice/criminal/files/eaw_implementation_report_2007_en.pdf>; Europos arešto orderio išdavimo ir asmens perėmimo pagal Europos arešto orderį taisyklės, patvirtintos Lietuvos Respublikos teisingumo ministro ir Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2004 m. rugpjūčio 26 d. įsakymu Nr. 1R-195/I-114 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-26]. <<http://www.prokuraturos.lt/nbspnbspTarptautinisbendradarbiavimas/tabid/87/Default.aspx>>; Teisingumo ministerijos aplinkraščiai: „Dėl tarptautinio bendradarbiavimo baudžiamosiose bylose pagal Europos Sąjungos teisę“; „Dėl Europos arešto orderio išdavimo taisyklių pakeitimo bei dėl Europos arešto orderio projekto rengimo gairių“ [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-26]. <<http://www.tm.lt/tarptautbendradarb/teisinisbendradarbiavimaspart/5>>; Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 9¹ straipsnio ir kodekso priedo pakeitimo ir papildymo įstatymo ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 66, 67, 69¹, 71¹, 73, 365¹ straipsnių pakeitimo ir papildymo ir kodekso priedo papildymo įstatymo projektų pateikimo Lietuvos Respublikos Seimui [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-06]. <http://www.lrv.lt/Posed_medz/2012/120627/01.pdf>.
- 6 Pollicino, O. European Arrest Warrant and Constitutional Principles of the Member States: a Case Law-Based Outline in the Attempt to Strike the Right Balance between Interacting Legal Systems. *German law journal* [interaktyvus]. 2008, Vol. 09. No. 10, p. 1315 [žiūrėta 2012-10-03]. <http://www.germanlawjournal.com/pdfs/Vol09No10/PDF_Vol_09_No_10_1313-1354_Developments_Pollicino.pdf>

Deja, Lietuvos doktrinoje tik pradedama domėtis specifiniais – su baudžiamosios teisės bei baudžiamojo proceso europeizacija susijusiais klausimais⁷. Nors EAO procedūras reglamentuojančios normos priskirtinos baudžiamojo proceso teisei⁸, Lietuvoje Europos arešto orderio pagrindai ir procedūros yra reglamentuojami Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse (toliau ir BK)⁹ bei Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse (toliau ir BPK¹⁰), kurių taikymą tikslina Europos arešto orderio išdavimo ir asmens perėmimo pagal Europos arešto orderį taisyklės¹¹. Tai gi Europos arešto orderio problematika yra nagrinėjama tiek baudžiamosios teisės, tiek baudžiamojo proceso teisės mokslininkų publikacijose. Su

- 7 Švedas, G. Europos Sąjungos teisės įtaka Lietuvos baudžiamajai teisei. *Teisė*. 2010, 74: 7–20; Abramavičius, A.; Mickevičius, D.; Švedas, G. *Europos Sąjungos teisės aktų įgyvendinimas Lietuvos baudžiamojoje teiseje*. Vilnius, 2005; Ažubalytė, R. *Constitutionalization and internationalization of the Lithuanian criminal procedure law*. Dny práva – 2010 – Days of Law. Ed.: Radovan Dávid, David Sehnálek, Jiří Valdhan. 1. ed. Brno: Masaryk University, 2010, ISBN 978-80-210-5305-2, p. 2–12 [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-05-10]. <http://www.law.muni.cz/sborniky/dny_prava_2010/files/sbornik.html>; Ažubalytė, R. Tendencies of the development of the Lithuanian criminal procedure law. *Jurisprudencija*. 2010, 1 (119): 281–296; Jurka, R. European Arrest Warrant: some questions on legal interpretation and application. *Jurisprudencija*. 2011, 18(1): 327–343; Jurka, R. Tarptautinis bendradarbiavimas baudžiamajame procese: įrodymai ir jų priimtumas Europos Sąjungoje. Kurapka, E., et al.; *Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo (prof. dr. Eugenijaus Palskio atminimui)*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas. 2011: 89–128.
- 8 Švedas, G. Kai kurios asmens perdavimo pagal Europos arešto orderį baudžiamajam persekiojimui teorinės ir praktinės problemos. *Teisė*. 2008, 66 (1): 65. Lietuvos apeliacinis teismas nurodė, kad „nusikalstamą veiką padariusio asmens išdavimas yra procesinė norma, kuri nors ir įtvirtinta BK normose, galioja procesinių veiksmų atlikimo metu (BPK 4 str.)“. Lietuvos apeliacinio teismo nutartis Nr. 1N-10-2005.
- 9 Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 89-2741.
- 10 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 37-1341.
- 11 Lietuvos Respublikos teisingumo ministro ir Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2004 m. rugpjūčio 26 d. įsakymas Nr. 1R-195/I-114 „Dėl Europos arešto orderio išdavimo ir asmens perėmimo pagal Europos arešto orderį taisyklių patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2004, Nr.134-4886; Lietuvos Respublikos teisingumo ministro ir Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2009 m. spalio 7 d. įsakymas Nr. 1R-312/I-140 „Dėl Lietuvos Respublikos teisingumo ministro ir Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2004 m. rugpjūčio 26 d. įsakymo Nr. 1R-195/I-114 „Dėl Europos arešto orderio išdavimo ir asmens perėmimo pagal Europos arešto orderį taisyklių patvirtinimo“ pakeitimo“. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 122-5263.

šioje studijoje gvildenamomis Europos arešto orderio konstitucingumo ir kai kuriomis jo reguliavimo bei taikymo problemomis tiesiogiai susijusių mokslinių darbų Lietuvoje yra tik keletas – A. Čepo¹², G. Švedo¹³, R. Jurkos¹⁴, nors praktiškai tai yra santykinai dažnai taikomas institutas¹⁵, kurio reguliavimui skiriama nemažai dėmesio. Šioje studijoje daugiausia bus remiamasi minėtų Lietuvos ir užsienio autorių studijomis, Europos Teisingumo Teismo (toliau ir ETT) bei Europos Sąjungos valstybių narių Konstitucinių Teismų jurisprudencija.

Studijoje bus stabtelta prie Europos arešto orderio, kaip vienos iš tarptautinio bendradarbiavimo formų ypatumų gretinant su ekstradicija, taip pat panagrinėti šio instituto derėjimo su Konstitucijos nuostatomis bei principais klausimai, trumpai apžvelgti kai kurie procesiniai jo reguliavimo ir taikymo aspektai.

1. Europos arešto orderis – laisvo teismų sprendimų baudžiamosiose bylose judėjimo sistemos pradžia?

Prieš pradėdant nagrinėti tam tikrus diskusinius Europos arešto orderio procedūros reguliavimo ir taikymo aspektus, reikėtų labai trumpai apibūdinti ją. Europos arešto orderio tikslai ir procedūros apibrėžti Pagrindų sprendime, kurio 1 straipsnyje numatyta, jog *„Europos arešto orderis yra teisminis sprendimas, kurį išduoda valstybė narė, kad kita valstybė*

12 Čepas, A. Europos arešto orderis: pirmieji Europos Sąjungos baudžiamosios teisės ir baudžiamojo proceso teisės žingsniai Lietuvoje. *Teisės problemos*. 2003, 3 (41): 97–113; Čepas, A.; Švedas, G. Tarptautinė teisinė pagalba baudžiamosiose bylose: asmenų, įtariamų padarius nusikalstamą veiką, išdavimas baudžiamajam persekiojimui (ekstradicija, perdavimas Tarptautiniam baudžiamajam teismui arba pagal Europos arešto orderį). Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2008.

13 Švedas, G. Kai kurios asmens perdavimo pagal Europos arešto orderį baudžiamajam persekiojimui teorinės ir praktinės problemos. *Teisė*. 2008, 66 (1).

14 Jurka, R. European arrest warrant: some questions on legal interpretation and application. *Jurisprudencija*. 2011, 18 (1): 327–343.

15 Kiekvienais metais nuo 2003 m. Lietuvoje per metus yra vidutiniškai išduodama apie 300 EAO. Lietuvos Respublikos prokuratūros veiklos 2011 m. veiklos ataskaita, p. 21 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-26]. <<http://www.prokuraturos.lt/Veikla/Planavimodokumentai/Veiklosataskaitos/tabid/515/Default.aspx>>.

narė areštuotų ir perduotų prašomą perduoti asmenį, siekiant patraukti baudžiamojon atsakomybėn arba vykdyti laisvės atėmimo bausmę, arba sprendimą dėl įkalinimo“, kuris „*baudžiamosios teisės srityje yra pirmoji konkreti priemonė, įgyvendinanti abipusio pripažinimo principą, kuri Europos Vadovų Taryba pavadino teismo bendradarbiavimo „kertiniu akmeniu“*“¹⁶.

Taigi Europos arešto orderį ir jo ištakas galima vertinti dvejopai – kaip ekstradicijos instituto raidos tarp ES valstybių narių rezultatą¹⁷ ir kaip vieną iš Europos Sąjungos valstybių narių tarptautinio bendradarbiavimo baudžiamosiose bylose formų.

Asmenų išdavimo ir (ar) perdavimo procedūros reguliavimas nuo Europos konvencijos dėl ekstradicijos¹⁸, 1960 m. įsigaliojusios tarp 47 valstybių, su dviem papildomais protokolais¹⁹; ES Dublino konvencijos dėl ekstradicijos tarp valstybių narių²⁰ iki Pagrindų sprendimo dėl Euro-

16 Tarybos pagrindų sprendimo 2002 m. birželio 13 d. dėl Europos arešto orderio ir perdavimo tarp valstybių narių tvarkos (2002/584/TVR) preambulė.

17 Asmenų perdavimo kitai valstybei instituto ištakos, be abejo, yra kur kas senesnės. Čepas, A. Europos arešto orderis: pirmieji Europos Sąjungos baudžiamosios teisės ir baudžiamojo proceso teisės žingsniai Lietuvoje. *Teisės problemos*. 2003, 3 (41): 100.

18 Europos konvencija dėl ekstradicijos [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-07]. <<http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/PDF/Lithuanian/024-Lithuanian.pdf>>.

19 Europos konvencijos dėl ekstradicijos papildomas protokolai. Strasbūras, 1975 m. spalio 15 d [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-07]. <<http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/PDF/Lithuanian/086-Lithuanian.pdf>>; Europos konvencijos dėl ekstradicijos antrasis papildomas protokolai. Strasbūras, 1978 m. kovo 17 d [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-07]. <<http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/PDF/Lithuanian/098-Lithuanian.pdf>>

20 Europos Sąjungos Dublino konvencija dėl ekstradicijos tarp valstybių narių (1996), kuri 2005 m. birželio 29 d. su tam tikromis išlygomis įsigaliojo tarp 12 ES valstybių (Convention Determining the State Responsible for Examining Applications for Asylum Lodged in one of the Member States of the European Communities. 1997 m. birželio 15 d. Dublin, O. J. No. C 254, 19-08-1997) – narių ir pakeitė tokias tarptautines sutartis kaip Europos konvencija dėl ekstradicijos (1957), Europos konvencijos dėl kovos su terorizmu nuostatas, susijusias su ekstradicija (1977) ir Europos Sąjungos konvenciją dėl supaprastintos ekstradicijos procedūros (1995). Žr. Council Act of 27 September 1996, adopted on the basis of Article K.3 of the Treaty on European Union, drawing up the Convention relating to extradition between the Member States of the European Union [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-30]. <http://europa.eu/legislation_summaries/justice_freedom_security/judicial_cooperation_in_criminal_matters/l14015b_en.htm>.

pos arešto orderio²¹ smarkiai kito, gausinant nusikalstamų veikų kategorijų, dėl kurių valstybės sutinka perduoti asmenis, siaurinant atsisakymo perduoti pagrindus²², plečiant galimybes persekioti asmenį už veikas, dėl kurių jis buvo neišduotas, paprastinant perdavimo procedūras²³ ir skirtingai sprendžiant piliečio perdavimo galimybes²⁴. Pritartina autoriams, teigiantiems, kad „dėl komplikuoto ir dinamiško sutarčių tinklo derinama su tradiciškai ilgomis diplomatiniais kanalais vykdomomis procedūromis ekstradicijos sistema tapo sudėtingai administruojama ir mažai veiksminga“²⁵, per brangi, per mažai naudinga ir nebepriimtina tarp ES

- 21 Tarybos pagrindų sprendimas dėl Europos arešto orderio ir valstybių narių tarpusavio perdavimo procedūrų (2002/584/TVR) buvo priimtas 2002 m. (nedalyvaujant Lietuvos Respublikai, kuri dar nebuvo ES narė), o Lietuvoje pradėtas taikyti nuo 2004 m.
- 22 Europos konvencijoje dėl ekstradicijos 4 str. buvo numatyta, kad Konvencijos nuostatos neapima karo ir politinių nusikaltimų; dėl finansinių nusikaltimų galimybę apsispręsti turėjo kiekviena sutarties šalis. Konvencijos 11 str. buvo numatytas atsisakymo pagrindas, kai asmeniui gresia mirties bausmė [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-07]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=19842&p_query=&p_tr2=>>. Europos konvencijos dėl ekstradicijos Papildomo protokolo 1 straipsnyje (žr. Europos konvencijos dėl ekstradicijos papildomas protokolai. Strasbūras, 1975 m. spalio 15 d [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-07]. <<http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/PDF/Lithuanian/086-Lithuanian.pdf>>) jau buvo susiaurinta politinių nusikaltimų apibrėžtis. Europos konvencijos dėl ekstradicijos Antrajame papildomame protokole ekstradicija buvo numatyta už nusikalstamas veikas, už kurias yra numatytos piniginės sankcijos, už finansinius nusikaltimus bei galimybė išduoti asmenį, kuris buvo nuteistas *in absentia* (taikant tam tikras taisykles). Žr. Europos konvencijos dėl ekstradicijos Antrasis papildomas protokolai. Strasbūras, 1978 m. kovo 17 d [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-07]. <<http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/PDF/Lithuanian/098-Lithuanian.pdf>>
- 23 Europos konvencijos dėl ekstradicijos 12 str. buvo numatyti tik diplomatiniai komunikavimo kanalai, o jos Antrojo papildomo protokolo 5 str. – ir tiesioginis bendravimas. Taikant EAO tiesiogiai bendradarbiauja kompetentingos teisminės institucijos (Tarybos pagrindų sprendimo dėl Europos arešto orderio ir valstybių narių tarpusavio perdavimo procedūrų (2002/584/TVR) 6 str.) [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-07]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter1/dokpaieska.showdoc_l?p_id=34199&p_query=&p_tr2=2>>.
- 24 Europos konvencijos dėl ekstradicijos 3, 7, 8 str. numatė, kad valstybės gali neišduoti piliečio. Dublino konvencija dėl ekstradicijos jau buvo nustačiusi tik laikiną penkerių metų laikotarpį, per kurį galima neišduoti savo valstybės piliečių. (Bapuly, B. The European Arrest Warrant under Constitutional Attack. *International Constitutional Law Journal* [interaktyvus]. 2009, 3/1: 4 [žiūrėta 2012-08-03]. <<http://www.internationalconstitutionallaw.net/journal>>.
- 25 Bapuly, B. The European Arrest Warrant under Constitutional Attack. *International Constitutional Law Journal* [interaktyvus]. 2009, 3/1: 5 [žiūrėta 2012-08-03]. <<http://www.internationalconstitutionallaw.net/journal>>.

šalių narių kaip politinio bendradarbiavimo forma²⁶, todėl naujos asmenų perdavimo procesinės formos paieškos buvo neišvengiamos. Taigi tokią šio instituto raidą²⁷ lėmė tiek siekis glaudžiau bendradarbiauti ES valstybėms narėms kontroliuojant organizuotą ir transnacionalinį nusikalstamumą, ir siekiant paversti Sąjungą „laisvės, saugumo ir teisingumo erdve“²⁸, tiek nusikalstamumo raidos tendencijos²⁹, ypač Vakarų valstybių bandymai rasti veiksmingus būdus ir metodus kuo efektyviau reaguoti į terorizmo grėsmes³⁰.

Nors Pagrindų sprendimo 31 str. konstatuojama, kad jis nuo 2004 m. sausio 1 d. pakeičia atitinkamų konvencijų³¹, taikomų valstybių narių

26 Čepas, A. Europos arešto orderis: pirmieji Europos Sąjungos baudžiamosios teisės ir baudžiamojo proceso teisės žingsniai Lietuvoje. *Teisės problemos*. 2003, 3 (41): 100.

27 Bapuly, B. The European Arrest Warrant under Constitutional Attack. *International Constitutional Law Journal* [interaktyvus]. 2009, 3/1: 4 [žiūrėta 2012-08-03]. <<http://www.internationalconstitutionallaw.net/journal>>; Pl.žr. van Ooijen, H. Kafkaesque Extradition Practice in EU Member States [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-07]. <http://www.asser.nl/default.aspx?site_id=8&level1=10790&level2=10865&level3=&textid=29482>.

28 Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts. A. IV [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-08]. <<http://www.europarl.europa.eu/topics/treaty/pdf/amst-en.pdf>>; Tampere European Council 15 and 16 October 1999 Presidency Conclusions, p. 40 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-28]. <http://www.europarl.europa.eu/summits/tam_en.htm#>.

29 Galinaitytė, J.; Rudzakis, T. Šiuolaikinio nusikalstamumo sampratos problema. *Jurisprudencija*. 2005, 70 (62): 134–140; European Council. The Stockholm programme – an open and secure Europe serving and protecting citizens. (2010/C 115/01), p. 21–26 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-07-24]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:115:0001:0038:en:PDF>>.

30 Van Ooijen, H. *Kafkaesque Extradition Practice in EU Member States*, p. 1–2 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-07]. <http://www.asser.nl/default.aspx?site_id=8&level1=10790&level2=10865&level3=&textid=29482>; Čepas, A. Europos arešto orderis: pirmieji Europos Sąjungos baudžiamosios teisės ir baudžiamojo proceso teisės žingsniai Lietuvoje. *Teisės problemos*. 2003, 3 (41): 99.

31 1957 m. gruodžio 13 d. Europos konvencijos dėl ekstradicijos, jos 1975 m. spalio 15 d. Papildomo protokolo, jos 1978 m. kovo 17 d. Antrojo papildomo protokolo ir 1977 m. sausio 27 d. Europos konvencijos dėl kovos su terorizmu nuostatas, susijusias su ekstradicija; 1989 m. gegužės 26 d. Europos Bendrijų 12 valstybių narių susitarimą dėl ekstradicijos prašymų perdavimo būdų supaprastinimo ir modernizavimo; 1995 m. kovo 10 d. Konvenciją dėl supaprastintos ekstradicijos tvarkos tarp Europos Sąjungos valstybių narių; 1996 m. rugsėjo 27 d. Konvenciją dėl ekstradicijos tarp Europos Sąjungos valstybių narių; 1990 m. birželio 19 d. Konvencijos dėl 1985 m. birželio 14 d. Šengeno

tarpusavio santykiams ekstradicijos srityje, atitinkamas nuostatas, tačiau reikia atkreipti dėmesį, jog ir pradėjus taikyti Europos arešto orderį, tam tikrais atvejais Europos konvencija dėl ekstradicijos vis dėlto yra ar gali būti taikoma: tai susiję su valstybių narių padarytomis išlygomis³² dėl Europos arešto orderio taikymo ir tuo, kad Konvencija išlieka ekstradicijos į ne ES nares teisiniu pagrindu. Tas pats pasakytina apie ES Konvenciją dėl ekstradicijos³³.

Įvertinus tai ir žinant, kad ES yra sudariusi susitarimų dėl ekstradicijos su trečiosiomis šalimis bei valstybės narės taip pat vadovaujasi ir dvišaliais susitarimais, taip pat prisiminus daugybę sutarčių išlygų, galima daryti išvadą, kad nors EAO procedūros paprastina asmenų perdavimą tarp ES valstybių narių, tačiau asmenų perdavimo / išdavimo sistema lieka ganėtinai sudėtinga.

Kalbant apie EAO kaip ES bendradarbiavimo tarptautinės teisės pagalbos baudžiamosiose bylose formą, pabrėžtina, kad tarptautinio bendradarbiavimo baudžiamosiose bylose evoliucija yra labai sparti³⁴ ir

susitarimo dėl laipsniško bendrų sienų kontrolės panaikinimo įgyvendinimo III antraštinės dalies 4 skyrių.

32 Pl. žr. Bapuly, B. The European Arrest Warrant under Constitutional Attack. *International Constitutional Law Journal* [interaktyvus]. 2009, 3/1: 2-3 [žiūrėta 2012-08-03]. <<http://www.internationalconstitutionallaw.net/journal>>.

33 Žr.: ten pat, p. 4.

34 Mastrichto sutartis, pasirašyta 1992 m. vasario 7 d., įsigaliojo 1993 m. lapkričio 1 d.; Amsterdamo sutartis, pasirašyta 1997 m. spalio 2 d., įsigaliojo 1999 m. gegužės 1 d.; 1999 m. spalio 15–16 d. Europos Vadovų Taryba Tamperėje susitarė dėl iki 2004 m. privalomų įgyvendinti 60 priemonių, siekiant paversti Sąjungą laisvės, saugumo ir teisingumo erdve (Tampere European Council 15 and 16 October 1999 Presidency conclusions. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-28] <http://www.europarl.europa.eu/summits/tam_en.htm>). Įgyvendindama Europos Vadovų Tarybos išvadas, 2001 m. Taryba priėmė Priemonių abipusio pripažinimo principui įgyvendinti baudžiamosiose bylose programą (Tarybos 2000 m. lapkričio 30 d. priemonių programa, skirta baudžiamųjų sprendimų abipusio pripažinimo principui, numatytam Tamperės Europos Vadovų Tarybos išvadų 37 punkte, įgyvendinti. [2001] OL C 12 E, 2001 01 15, p. 10). Tačiau Pagrindų sprendimo priėmimu bendradarbiavimo baudžiamosiose bylose tobulinimas nesibaigė. Žr. Hagos programa: laisvės, saugumo ir teisingumo stiprinimas Europos Sąjungoje. [2005] OL C 53, 2005 03 03 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-28]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2005:053:0001:0014:LT:PDF>>; Tarybos ir Komisijos veiksmų planas, įgyvendinantis Hagos programą dėl laisvės, saugumo ir teisingumo stiprinimo Europos Sąjungoje. [2005] OL C 198, 2005 08 12, p. 1 [interaktyvus]. [žiūrėta

pagrindinis įrankis, kuris buvo diegiamas ir tobulinamas, siekiant pagerinti bendradarbiavimą baudžiamosiose bylose, yra abipusio pripažinimo principas³⁵. Abipusio pripažinimo principo tikslas yra EAO automatiškai suteikti teisinę galią, ir jis yra grįstas, kaip teigiama literatūroje, absoliutaus valstybių narių abipusio pasitikėjimo vienai kitos teisine sistema idėja³⁶.

Taigi Europos arešto orderio, kaip „teisminio įrankio, skirto valstybių narių bendradarbiavimui baudžiamosiose bylose, ir ekstradicijos, kaip tarpvyriausybės procedūros, turinčios politinių tikslų“³⁷, reguliuojamos dalyje tarptautinių ir Europos konvencijų, pagrindiniai skirtumai yra šie: EAO procedūra yra grįsta abipusio pripažinimo principu ir daliniu abipusio veikos baudžiamumo tikrinimo panaikinimu; EAO yra teisminė procedūra; tai supaprastinta ir spartesnė procedūra; EAO numato piliečių perdavimą³⁸. Ypatumai, viena vertus, palengvina ir supaprastina procedūras, naikindami kliūtis asmenims perduoti, kita vertus – kelia sunkumų,

2012-09-28]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2005:053:0001:0014:LT:PDF>>; Komisijos komunikatas Europos Parlamentui ir Tarybai „Laisvės, saugumo ir teisingumo erdvė piliečių labui“. [2009] COM (2009) 262/4 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-28]. <<http://eur-lex.europa.eu/Notice.do?val=496593:cs&lang=lt&list=516175:cs,496593:cs,498674:cs,461598:cs,451831:cs,449515:cs,429215:cs,396911:cs,388799:cs,337098:cs,&pos=2&page=1&nbl=604&pgs=10&hwords=&checktexte=checkbox&visu=#texte>>.

- 35 Bapuly, B. The European Arrest Warrant under Constitutional Attack. *International Constitutional Law Journal* [interaktyvus]. 2009, 3/1: 9 [žiūrėta 2012-08-03]. <<http://www.internationalconstitutionallaw.net/journal>>.
- 36 Van Ooijen, H. Kafkaesque Extradition Practice in EU Member States, p. 10 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-07]. <http://www.asser.nl/default.aspx?site_id=8&level=10790&level2=10865&level3=&textid=29482>. Pl. apie abipusio pripažinimo principą žr. Karsai, K. The Principle of Mutual Recognition in the International Cooperation in Criminal Matters. *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду* [interaktyvus]. 2008, 1-2 [žiūrėta 2012-08-18]. <http://u-szeged.academia.edu/KrisztinaKarsaiDr/Papers/1272387/THE_PRINCIPLE_OF_MUTUAL_RECOGNITION_IN_THE_INTERNATIONAL_COOPERATION_IN_CRIMINAL_MATTERS>.
- 37 Pollicino, O. European Arrest Warrant and Constitutional Principles of the Member States: a Case Law-Based Outline in the Attempt to Strike the Right Balance between Interacting Legal Systems. *German law journal* [interaktyvus]. 2008. Vol. 09. No. 10, p. 1313 [žiūrėta 2012-10-03]. <http://www.germanlawjournal.com/pdfs/Vol09No10/PDF_Vol_09_No_10_1313-1354_Developments_Pollicino.pdf> .
- 38 Bapuly, B. The European Arrest Warrant under Constitutional Attack. *International Constitutional Law Journal* [interaktyvus]. 2009, 3/1: 8 [žiūrėta 2012-08-03]. <<http://www.internationalconstitutionallaw.net/journal>>; Čepas, A. Europos arešto orderis:

susijusių su valstybių narių konstitucinėmis nuostatomis bei baudžiamosios justicijos sistemų unikalumu. Atkreiptinas dėmesys ir į žmogaus teisių ribojimo taikant EAO pagrįstumo klausimą³⁹. Kaip nurodo viena iš autorių, nagrinėjančių EAO, būtina suvaldyti nuolatinę trintį tarp saugumo siekio ir teisingo proceso užtikrinimo, remiantis procedūromis, kurias (bent iš dalies) siekiama suderinti⁴⁰.

Nors Europos Vadovų Tarybos išvadose nurodoma, kad abipusis pripažinimas yra teismo bendradarbiavimo pagrindas ir kad pagerintas teismo sprendimų bei nutarčių abipusis pripažinimas ir reikiamas teisės aktų derinimas palengvintų institucijų bendradarbiavimą bei teisminę asmens teisių apsaugą⁴¹, literatūroje atkreipiamas dėmesys, kad vis dėlto EAO sistemos tikslas buvo valstybių interesų pirmumas, palyginti su žmogaus teisių užtikrinimu⁴². Abipusio pripažinimo principo bendradarbiaujant baudžiamosiose bylose turinys, kai kurių autorių nuomone, esmingai skiriasi nuo kitose teisės srityse įprasto jo turinio. Šis principas ES teisėje buvo suformuluotas kaip draudžiantis valstybėms varžyti asmens teises, pripažįstamas kitose ES valstybėse: vienos ES valstybės pripažįstamą asmens teisę elgtis tam tikru būdu turi pripažinti ir visos kitos ES valstybės⁴³. Tuo tarpu perkėlus šį principą į baudžiamosios teisės sritį,

pirmieji Europos Sąjungos baudžiamosios teisės ir baudžiamojo proceso teisės žingsniai Lietuvoje. *Teisės problemos*. 2003, 3 (41): 100–109.

39 Čepas, A. Europos arešto orderis: pirmieji Europos Sąjungos baudžiamosios teisės ir baudžiamojo proceso teisės žingsniai Lietuvoje. *Teisės problemos*. 2003, 3 (41): 100. Plačiau tai bus aptarta vėliau.

40 Bapuly, B. The European Arrest Warrant under Constitutional Attack. *International Constitutional Law Journal* [interaktyvus]. 2009, 3/1: 10 [žiūrėta 2012-08-03]. <<http://www.internationalconstitutionallaw.net/journal>>.

41 Tampere European Council 15 and 16 October 1999 Presidency conclusions, 33 p [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-28]. <http://www.europarl.europa.eu/summits/tam_en.htm>.

42 Čepas, A. Europos arešto orderis: pirmieji Europos Sąjungos baudžiamosios teisės ir baudžiamojo proceso teisės žingsniai Lietuvoje. *Teisės problemos*. 2003, 3 (41): 99.

43 Communication from the Commission concerning the consequences of the judgment given by the Court of Justice on 20 February 1979 in case 120/78 ('Cassis de Dijon'). *Official Journal C* 256, 03/10/1980 P. 0002–0003 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-29]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31980Y1003%2801%29:en:HTML>>; Čepas, A. Europos arešto orderis: pirmieji Europos Sąjungos baudžiamosios teisės ir baudžiamojo proceso teisės žingsniai Lietuvoje. *Teisės problemos*. 2003, 3(41): 105.

pasak A. Čepo, esmė iš esmės kinta – jis virsta nuostata, kad vienai valstybei turint pagrindą varžyti asmens teises, šitai privalo daryti visos ES valstybės: asmuo, galintis būti sulaikytas Europos arešto orderį išdavusioje valstybėje, turi būti sulaikytas ir bet kurioje kitoje ES valstybėje⁴⁴.

Abipusio pripažinimo principas, Pagrindų sprendimo preambulėje įvardytas kaip teismo bendradarbiavimo „*kertinis akmuo*“, literatūroje pavadinamas „*Europos integracijos baudžiamosiose bylose varikliu*“⁴⁵, yra įgyvendinamas nustatant 32 nusikalstamų veikų⁴⁶, jei išduodančioje

44 Kita vertus, kaip nurodo A. Čepas, abipusio pripažinimo principas į ES tarptautinį bendradarbiavimą baudžiamosiose bylose „sugrąžino“ *ne bis in idem* principą (Pagrindų sprendimo 3 str. 2 p.). Čepas, A. Europos arešto orderis: pirmieji Europos Sąjungos baudžiamosios teisės ir baudžiamojo proceso teisės žingsniai Lietuvoje. *Teisės problemos*. 2003, 3 (41): 105.

45 Mitsilegas, V. *EU Criminal Law*. Oxford: Oxford Hart Publishing, 2009, p. 115; Jurka, R. Tarptautinis bendradarbiavimas baudžiamajame procese: įrodymai ir jų priimtinumas Europos Sąjungoje. Kurapka, E., et al. *Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo* (prof. dr. Eugenijaus Palskio atminimui). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas. 2011, p. 92.

46 Tarybos pagrindų sprendimo dėl Europos arešto orderio ir perdavimo tarp valstybių narių tvarkos (2002/584/TVR) 2 str. 2 d. yra įtvirtintos nusikalstamos veikos, dėl kurių (<...> „jei išduodančioje valstybėje narėje už jas baudžiama laisvės atėmimu arba įkalimu, kurio ilgiausias terminas – bent treji metai, ir laikantis jų apibrėžimo išduodančios valstybės narės teisėje, taikomas perdavimas pagal Europos arešto orderį, atsižvelgiant į šio pagrindų sprendimo reikalavimus ir netikrinant veikos dvigubo baudžiamumo“): dalyvavimas nusikalstamame susivienijime, terorizmas, prekyba žmonėmis, seksualinis vaikų išnaudojimas ir vaikų pornografija, neteisėta prekyba narkotikais ir psichotropinėmis medžiagomis, neteisėta prekyba ginklais, šaudmenimis ir sprogmenimis, korupcija, klastojimas, įskaitant klastojimą, kuris turi poveikį Europos Bendrijų finansiniams interesams, kaip apibrėžta 1995 m. liepos 26 d. Konvencijoje dėl Europos Bendrijų finansinių interesų apsaugos, nusikalstamu būdu įgytų pinigų plovimas, valiutos, įskaitant eurą, padirbinėjimas, nusikaltimai informatikai, nusikaltimai aplinkai, įskaitant neteisėtą prekybą nykstančiomis gyvūnų ir nykstančiomis augalų rūšimis bei veislėmis, pagalba neteisėtai patekti į šalį ir apsigyventi joje, žmogžudystė, sunkus kūno sužalojimas, neteisėta prekyba žmogaus organais ir audiniais, žmonių grobimas, neteisėtas laisvės atėmimas ir įkaitų ėmimas, rasizmas ir ksenofobija, organizuotas arba ginkluotas apiplėšimas, neteisėta prekyba kultūros vertybėmis, įskaitant antikvarines vertybes ir meno kūrinius, sukčiavimas, reketavimas ir turto prievartavimas, gaminių klastojimas ir piratavimas, administracinių dokumentų padirbinėjimas ir prekyba jais, mokėjimo priemonių padirbinėjimas, neteisėta prekyba hormoninėmis medžiagomis ir kitomis augimo skatinimo medžiagomis, neteisėta prekyba branduolinėmis ir radioaktyviomis medžiagomis, prekyba vogtomis transporto priemonėmis, išžagininimas, padegimas, Tarptautiniam baudžiamajam teismui teismingi nusikaltimai, neteisėtas orlaivų / laivų užgrobimas, diversija.

valstybėje narėje už jas baudžiama laisvės atėmimu arba įkalinimu, kurio ilgiausias terminas – bent treji metai, ir laikantis jų apibrėžimo išduodančios valstybės narės teisėje, už kurias taikomas perdavimas pagal Europos arešto orderį, netikrinant veikos dvigubo baudžiamumo, sąrašą (Pagrindų sprendimo 2 str. 2 d.). Lietuvos BK 9¹ straipsnio 3 dalies 5 punkte yra numatyta, kad asmuo yra perduodamas ir tais atvejais, kai padaryta veika Lietuvoje nelaikoma nusikaltimu ar baudžiamuoju nusižengimu, tačiau yra numatyta Pagrindų sprendimo 2 straipsnio 2 dalyje, o EAO išdavusios valstybės baudžiamieji įstatymai už šią veiką numato ne mažesnę nei trejų metų su laisvės atėmimu susijusią bausmę. Lietuvos apeliacinis teismas yra pažymėjęs, jog „EAO, t. y. Europos Sąjungos viduje vykdomo tarptautinio teisinio bendradarbiavimo formos, įgyvendinimo mechanizmas paremtas valstybių narių tarpusavio pasitikėjimu, todėl sprendžiant asmens perdavimo klausimą orderyje esančių nusikaltimų aplinkybės ir kaltės įrodymai nėra tiriami. Asmenį prašant perduoti pagal EAO nėra reikalaujama nurodyti pagrindinių duomenų, kuriais grindžiamas įtarimas. Vykdančiosios EAO šalies kompetentinga teisminė institucija turi pasitikėti gauta iš išdavusiosios EAO teisminės institucijos informacija ir tikėti, kad ji pagrįsta konkrečiais baudžiamosios bylos medžiagos duomenimis“.⁴⁷

Literatūroje nurodomi keli probleminiai aspektai, susiję su šių veikų vertinimu ir galimu perduodamo asmens teisių pažeidimu.

Neabejojant, kad vienas iš kertinių Europos Sąjungos valstybių narių tarpusavio teisinio bendradarbiavimo principų yra abipusio pripažinimo principas⁴⁸, kuris tarptautinį teisės saugos institucijų bendradarbiavimą ne tik gerokai paspartina, bet ir leidžia dirbti veiksmingiau, reikia pabrėžti, kad apskritai automatinis abipusis pripažinimas yra įmanomas tik iš esmės suderintose teisės srityse, o to daugeliu atvejų Europos Sąjungoje nėra⁴⁹. Taigi į sąrašą nusikalstamų veikų, dėl kurių EAO yra vykdomi netikrinant,

47 Lietuvos apeliacinio teismo 2008 m. sausio 8 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1N-4/2008.

48 Švedas, G. Kai kurios asmens perdavimo pagal Europos arešto orderį baudžiamajam persekiojimui teorinės ir praktinės problemos. *Teisė*. 2008, 66 (1): 63.

49 Europos Parlamento Piliečių laisvių, teisingumo ir vidaus reikalų komitetas. Dėl Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos dėl Europos tyrimo orderio baudžiamosiose bylose. Pranešėjas: Nuno Melo. 2011 12 16. *Summary record of the meeting of the European Parliament Committee on Civil Liberties, Justice and Home Affairs (LIBE)*, held in

ar atitinkama veika yra pripažįstama nusikalstama prašomojoje valstybėje, yra įtrauktos veikos, kurias kriminalizuojančios normos daugelyje ES valstybių yra panašios, kita grupė veikų yra veikos, kurias kriminalizuoti reikalauja ES teisė arba dėl jų kriminalizavimo ES mastu vyksta diskusijos⁵⁰. Tačiau tiek vienos, tiek kitos grupės veikų abipusio baudžiamumo „netikrinimas“ gali lemti asmens teisių ir klasikinio baudžiamosios teisės principo *nullum crimen sine lege* pažeidimus. Štai tradiciškai baudžiamoji teisė apibrėžiama kaip išskirtinai unikali suverenios valstybės teisės sistemos dalis, susijusi su atitinkamomis vertybėmis ir tradicijomis, todėl netgi tokie nusikaltimai kaip nužudymas, sunkus kūno sužalojimas įvairiose valstybėse narėse gali būti interpretuojami labai skirtingai, pavyzdžiui, eutanazija Nyderlanduose ir Lenkijoje, abortas Belgijoje ir Airijoje⁵¹. Dėl šių skirtumų gali kilti situacija, kai turėtų būti perduotas asmuo, kurio veiksmai atitinkamoje valstybėje ne tik kad nebaudžiami baudžiamąja tvarka, tačiau yra teisėti⁵². Kita vertus, kyla nemažai klausimų ir dėl tų nusikaltamų veikų, kurias valstybės narės turi kriminalizuoti, atsižvelgusios į ES teisės aktus: kai kurių jų elementų turinys yra skirtingas skirtingose šalyse; nusikaltamų veikų aprašymai yra pateikiami įvairiomis kalbomis ir jos gali būti neteisingai suprantamos dėl vertimo netikslumų⁵³; kai kurios į sąrašą įtrauktos veikos yra pavadintos terminais, dėl kurių turinio nėra sutarta ES, kai kurios formuluotės, apibūdinančios nusikalstamas veikas, yra ganėtinai aptakios. Lietuvos mokslininkai taip pat atkreipia dėmesį, kad Lietuvoje nekriminalizavus kai kurių veikų, išvardytų Pagrindų sprendimo 2 straipsnio 2 dalyje⁵⁴, išlieka galimas EAO procedūros prieštaravimas

Brussels on 26 and 27 March 2012, p. 5 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-07]. <http://www.parlament.gv.at/PAKT/EU/XXIV/EU/07/77/EU_77703/imfname_10024573.pdf>.

50 Čepas, A. Europos arešto orderis: pirmieji Europos Sąjungos baudžiamosios teisės ir baudžiamąjo proceso teisės žingsniai Lietuvoje. *Teisės problemos*. 2003, 3 (41): 101.

51 Bapuly, B. The European Arrest Warrant under Constitutional Attack. *International Constitutional Law Journal* [interaktyvus]. 2009, 3/1: 9 [žiūrėta 2012-08-03]. <<http://www.internationalconstitutionallaw.net/journal>>

52 Žr.: ten pat, p. 10.

53 Žr.: ten pat, p. 9–10.

54 Praktika Lietuvos įstatymų leidybos baudžiamosios justicijos srityje yra tokia, kad į BK ir (ar) BPK stengiamasi įtraukti atitinkamas ES direktyvas ir pagrindų sprendimus, taip pat jų pagrindų sukonstruotas ar papildytas nusikaltamų veikų sudėtis. Štai šiuo metu Seimui pateikti svarstyti atitinkami projektai, susiję su 2011 m. gruodžio

konstituciniams asmenų lygybės prieš įstatymą bei teisėtų lūkesčių principams⁵⁵.

Europos Teisingumo Teismas šiuo klausimu yra nusprendęs, jog Pagrindų sprendimo 2 straipsnio 2 dalis nėra negaliojanti tuo pagrindu, kad ji pažeidžia baudžiamųjų veikų ir bausmių teisėtumo principą, ir suformavęs poziciją, jog: *„Pamatinis sprendimas nesiekia suderinti šių nusikalstamųjų veikų bei jų sudedamųjų dalių ar sankcijų, kurios taikomos už jas. Kadangi pamatinio sprendimo 2 straipsnio 2 dalis nereikalauja dvigubo nusikalstamumo patikrinimo joje minėtų nusikalstamųjų veikų kategorijoms, nusikalstamųjų veikų apibrėžimai bei joms taikomos sankcijos ir toliau yra nustatomos išduodančios valstybės narės įstatymo, kuris, kaip yra nustatyta pamatinio sprendimo 1 straipsnio 3 dalyje, turi gerbti fundamentalias teises bei pagrindinius teisės principus, įtvirtintus ES 6 straipsnyje, taigi ir nusikalstamųjų veikų ir bausmių teisėtumo principą.“*⁵⁶

Kita vertus, pats Pagrindų sprendimas pabrėžia asmens laisvių ir teisių pirmumą prieš procedūrinės taisyklės ir palieka teismams spręsti perdavimo klausimą atsižvelgiant į pagarbą pagrindinėms teisėms ir principams⁵⁷. Rėmimasis Lietuvos Respublikos Konstitucija tam tikrais atvejais

13 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2011/93/ES dėl kovos su seksualine prievarta prieš vaikus, jų seksualiniu išnaudojimu ir vaikų pornografija, kuria pakeičiamas Tarybos pagrindų sprendimas 2004/68/TVR. Baudžiamąjo kodekso 7, 8, 60, 95, 151, 151(1), 153, 162, 307, 308, 309 straipsnių pakeitimo ir papildymo, Kodekso papildymo 100(1), 100(2), 152(1) ir 252(1) straipsniais ir Kodekso priedo papildymo įstatymo projektas [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-28]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=433459&p_query=&p_tr2=2>; Baudžiamąjo proceso kodekso 9, 154, 186, 280, 283 straipsnių pakeitimo ir papildymo ir Kodekso priedo papildymo įstatymo projektas [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-28]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=433460&p_query=&p_tr2=2>.

55 Švedas, G. Kai kurios asmens perdavimo pagal Europos arešto orderį baudžiamajam persekiojimui teorinės ir praktinės problemos. *Teisė*. 2008, 66 (1): 68–69.

56 Case C-303/05. *Advocaten voor de Wereld VZW v Leden van de Ministerraad* [interaktyvus]. Paras 49-50, 52-54 [žiūrėta 2012-09-28]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:62005CJ0303:EN:HTML>>.

57 Pagrindų sprendime numatyta, kad „Šis pamatinis sprendimas grindžiamas pagarba pagrindinėms teisėms ir principams, kurie pripažįstami Europos Sąjungos sutarties 6 straipsnyje ir kurie atspindi Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijoje, ypač jos VI skyriuje. Jokia šio pamatinio sprendimo nuostata negali būti išaiškinta taip, lyg ji draustų atsisakyti perduoti asmenį, kurio areštui yra išduotas Europos orderis, kai yra objektyvių priežasčių manyti, kad minėtas arešto orderis yra išduotas, siekiant persekioti ar bausti

(pvz., susijusiems su prašymu perduoti asmenį dėl nusikalstamos veikos, kurią Konstitucija draudžia laikyti nusikalstama, arba pagrįstai manant, kad prašančiosios valstybės teisingumo vykdymo sistema nepakankamai atitinka žmogaus teisių standartus) gali būti atsisakymo vykdyti Europos arešto orderį pagrindas⁵⁸. Kai kuriose valstybėse narėse, kaip antai Airijoje ir Jungtinėje Karalystėje, buvo nustatyti specifiniai atsisakymo pagrindai, grindžiami žmogaus teisėmis⁵⁹. EŽTT taip pat yra pabrėžęs, kad taikant abipusio pripažinimo principą valstybės narės neatleidžiamos nuo įsipareigojimų pagal Europos žmogaus teisių konvenciją spręsti, ar perduodamas / išduodamas asmuo nesusidurs su kankinimu ir nežmonišku bei žeminančiu elgesiu, taip pat spręsti dėl įrodymų, gautais pasinaudojant tokiu elgesiu⁶⁰.

Kitas skiriamasis EAO procedūros bruožas yra tai, kad tai išskirtinai teisminė procedūra. Kaip teigiama literatūroje, *„ilgos ir sudėtingos administracinės procedūros per diplomatinius hierarchinius kanalus priklauso praeičiai. Tiesioginiai ryšiai tarp teisminių institucijų yra tikras pasiekimas“*⁶¹. Pagrindų sprendimo 1 str. 1 d., BPK 17 (1) str. apibrėžia, kad Eu-

asmenį dėl jo (jos) lyties, rasės, religijos, etninės kilmės, tautybės, kalbos, politinių įsitikinimų ar seksualinės orientacijos arba kad to asmens padėtis gali būti pažeista dėl bet kurios iš tų priežasčių. Šis pamatinis sprendimas nekliaudo valstybei narei taikyti savo konstitucinių taisyklių, susijusių su teisingu procesu, asociacijos laisve, spaudos laisve ir žodžio laisve kitose žiniasklaidos priemonėse. (13) Joks asmuo neturėtų būti perkeltas, išsiųstas ar perduotas valstybei, kurioje yra rimtas pavojus, kad jam bus pritaikyta mirties bausmė, kankinimai arba kitoks nežmoniškas ar žeminantis elgesys arba bausmė.“

58 Čepas, A. Europos arešto orderis: pirmieji Europos Sąjungos baudžiamosios teisės ir baudžiamojo proceso teisės žingsniai Lietuvoje. *Teisės problemos*. 2003, 3 (41): 109.

59 Europos Parlamento Piliečių laisvių, teisingumo ir vidaus reikalų komitetas. Dėl Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos dėl Europos tyrimo orderio baudžiamosiose bylose. Pranešėjas Nuno Melo. 201112 16. In Summary record of the meeting of the European Parliament Committee on Civil Liberties, Justice and Home Affairs (LIBE), held in Brussels on 26 and 27 March 2012, p. 5 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-07]. <http://www.parlament.gv.at/PAKT/EU/XXIV/EU/07/77/EU_77703/imfname_10024573.pdf>.

60 Airijos Aukščiausiasis Teismas byloje *MJELR prieš Rettinger* plačiai remiasi EŽTT jurisprudencija, nurodydamas, kad vykdamas EAO teismas privalo vertinti galimus ŽTK 3 straipsnio pažeidimus [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 09 28]. <http://www.courts.ie/_80256F2B00356A6B.nsf/0/FBEF27B1BA9BC634802577690037D4AF?Open&Highlight=0,Rettinger%20,-language_en-~>>.

61 Bapuly, B. The European Arrest Warrant under Constitutional Attack. *International Constitutional Law Journal* [interaktyvus]. 2009, 3/1: 14 [žiūrėta 2012-08-03]. <<http://www.internationalconstitutionallaw.net/journal>>.

ropos arešto orderis yra Europos Sąjungos valstybės narės teisminės institucijos sprendimas⁶², o centrinių valdžios institucijų vaidmuo, vykdant Europos arešto orderį, turi apsiriboti praktine ir administracine pagalba. Tačiau šalims iškyla netikėtų problemų netgi dėl Pagrindų sprendimo 6 ir 7 straipsnių nuostatų, kuriose minimos institucijos, turinčios vykdyti šį procesą. Pagrindų sprendime yra nurodyta, kad išduodančioji teisminė institucija – tai išduodančiosios narės teisminė institucija, o vykdančioji teisminė institucija – tai vykdančiosios valstybės teisminė institucija. Tačiau neretai už šio proceso vykdymą ir organizavimą yra atsakingos Teisingumo ministerijos⁶³. Lietuvoje Teisingumo ministerija taip pat yra nurodžiusi, jog ji gali veikti kaip vykdomoji institucija. Šiuo metu Seimui pateiktas Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 69¹ str. projektas, kuriame numatyta, jog „*dėl Lietuvos Respublikos piliečio ar kito asmens, kuris Lietuvos Respublikoje įsiteisėjęs apkaltinamuoju nuosprendžiu nuteistas laisvės atėmimo bausme, tačiau nuo bausmės atlikimo pasislėpė Europos Sąjungos valstybėje narėje, Europos arešto orderį išduoda ir į kompetentingą šios valstybės instituciją tiesiogiai kreipiasi apygardos teismas*“⁶⁴, o ne Teisingumo ministerija (galiojančio BPK 69¹ str. 2 d.).

62 Tarybos pagrindų sprendimo dėl Europos arešto orderio ir valstybių narių tarpusavio perdavimo procedūrų (2002/584/TVR) preambulėje nurodyta, kad: „(5) Tradiciniai iki šiol egzistavę valstybių narių bendradarbiavimo santykiai laisvės, saugumo ir teisingumo erdvėje turėtų būti pakeisti teismo sprendimų baudžiamosiose bylose laisvo judėjimo sistema, taikoma ir ikiteisminiams, ir galutiniais sprendimams.“

63 Antroji Pagrindų sprendimo dėl Europos arešto orderio ir perdavimo tarp valstybių narių tvarkos perkėlimo į nacionalinę teisę vertinimo ataskaita [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-07]. <<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=MEMO/07/288&format=HTML&aged=1&language=LT&guiLanguage=en>>. Lietuvai taip pat buvo pareikšta, kad „atsižvelgdama visų pirma į Pagrindų Sprendimo 6 straipsnio 1 dalį, Lietuva turėtų persvarstyti savo teisinę sistemą ir suteikti teisminei institucijai įgaliojimus išduoti EAO bausmės vykdymo atvejais“. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 9¹ straipsnio ir kodekso priedo pakeitimo ir papildymo įstatymo ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 66, 67, 69¹, 71¹, 73, 365¹ straipsnių pakeitimo ir papildymo ir kodekso priedo papildymo įstatymo projektų pateikimo Lietuvos Respublikos Seimui, p. 5–6 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-06]. <http://www.lrv.lt/Posed_medz/2012/120627/01.pdf>.

64 Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 9¹ straipsnio ir kodekso priedo pakeitimo ir papildymo įstatymo ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 66, 67, 69¹, 71¹, 73, 365¹ straipsnių pakeitimo ir papildymo ir kodekso priedo papildymo įstatymo projektų pateikimo Lietuvos Res-

Teisingumo ministerija atliktų centrinės institucijos funkciją, t. y. teiktų teismams metodinę pagalbą, padėtų jiems nustatyti, kuriai konkrečiai institucijai užsienio valstybėje reikia pateikti EAO, prireikus teismai galėtų perduoti EAO per Teisingumo ministeriją⁶⁵.

Trečias, dažnai pabrėžiamas EAO procedūros bruožas – tai sąlyginis perdavimo procedūrų spartumas ir paprastumas. Tačiau viena iš problemų, trukdant veiksmingai taikyti ir vykdyti EAO procesą, yra būtent terminų nesilaikymas. Pasakytina, kad EAO nagrinėjamas ir vykdomas skubos tvarka (Pagrindų sprendimo 17 str.). Nors dėl pagrindinių procesinių terminų valstybės narės, perkeldamos Europos Sąjungos teisės aktų nuostatas į nacionalinę teisę, yra susitarusios, tačiau praktika byloja ką kita. Tarybos pagrindų sprendimo dėl Europos arešto orderio ir valstybių narių tarpusavio perdavimo procedūrų (2002/584/TVR) 17 straipsnyje, taip pat Lietuvos BPK 71⁽¹⁾ str. 2 d. yra įtvirtinta, kad sprendimas dėl Europos arešto vykdymo turėtų būti priimtas per 60 dienų nuo prašomo perduoti asmens arešto, su galimybe šį terminą pratęsti dar 30 dienų (BPK 71⁽¹⁾ str. 3 d.). Asmeniui sutinkant – terminai dar trumpesni – 10 dienų nuo jo rašytinio sutikimo dienos (BPK 71⁽¹⁾ str. 2 d.). Tačiau kai kuriose šalyse nėra ribojamas laikotarpis, per kurį aukštesnės instancijos teismai turi priimti sprendimus (Čekija, Malta, Portugalija, Slovakija, Jungtinė Karalystė), arba ilgiausias laikotarpis viršija nustatytas 60 dienų (Belgija) arba 90 dienų laikotarpį kasacijos atveju (Prancūzija, Italija)⁶⁶. Prisimintinas vienas naujausių atvejų, kai buvusiems banko „Snoras“ akcininkams ir vadovams

publikos Seimui, p. 15 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-06]. <http://www.lrv.lt/Posed_medz/2012/120627/01.pdf>.

65 Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 9^a straipsnio ir kodekso priedo pakeitimo ir papildymo įstatymo ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 66, 67, 69¹, 71¹, 73, 365¹ straipsnių pakeitimo ir papildymo ir kodekso priedo papildymo įstatymo projektų pateikimo Lietuvos Respublikos Seimui, p. 5 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-07]. <http://www.lrv.lt/Posed_medz/2012/120627/01.pdf>.

66 Komisijos ataskaita apie 2002 m. birželio 13 d. Tarybos pagrindų sprendimo dėl Europos arešto orderio ir perdavimo tarp valstybių narių tvarkos įgyvendinimą nuo 2005 m., p. 8, 9 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-26]. <http://www.google.lt/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&frm=1&source=web&cd=1&ved=0CBoQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.policija.lt%2Fget.php%3Ff.4466&ei=7118UJWTC8_Eswa_4HYBA&usg=AFQjCNEowOG0DOgSHoxFJ-B7n-vWcuy7zg>.

Lietuvos Respublikoje išduotas EAO, Jungtinėje Karalystėje nagrinėjamas akivaizdžiai viršijant šiuos terminus: byla dėl įtariamųjų perdavimo pagal EAO pradėta nagrinėti 2011 m. lapkritį ir dar nebaigta⁶⁷.

Valstybės narės susiduria ir su praktiniais sunkumais, kurie trukdo procesui tapti paprastam. Štai kai kurios valstybės narės reikalauja papildomų sąlygų Europos arešto orderio procedūrai vykdyti. Pavyzdžiui, 2006 m. gegužės 19 d. Čekijos valstybės Teisingumo ministerijos aplinkraštyje, kuris pagal Čekijos įstatymus laikomas teisine priemone, nurodyta, kad Europos arešto orderiui išduoti naudojama Tarybos pagrindų sprendime dėl Europos arešto orderio ir valstybių narių tarpusavio perdavimo procedūrų (2002/584/TVR) pateikta forma. Be to, prašymą suteikti papildomos informacijos Čekijos teisminės institucijos pateikia tik tuomet, kai jos yra išduodančiosios institucijos. Tačiau praktiškai kai kurios šalys (Jungtinė Karalystė, Airija) beveik nuolat prašo papildomos informacijos arba netgi reikalauja, kad Europos arešto orderio dokumentas būtų išduodamas iš naujo, o toks reikalavimas sukelia problemų toms šalims, pagal kurių įstatymus to daryti neleidžiama ir todėl smarkiai pailgėja bylos nagrinėjimas⁶⁸.

Ketvirtas – vienas esmingiausių arešto orderio ir ekstradicijos skirtumas – t. y. piliečio perdavimas. Pagrindų sprendimo 4 straipsnio 6 dalyje yra numatyta tik išlyga, susijusi su piliečio perdavimu: „*Vykdančioji teisminė institucija gali atsisakyti vykdyti Europos arešto orderį <...> jei*

67 2011 m. lapkričio 22 d. įtariamiesiems išduotas Europos arešto orderis. 2012 m. birželio 1 d. išduoti nauji Europos arešto orderiai (EAO). Byla dėl įtariamųjų perdavimo Londono Vestminsterio magistrato teisme nagrinėjama nuo 2011 m. lapkričio pabaigos. Kitas teismo posėdis yra numatytas 2013 m. sausio 21 dieną [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-26]. <<http://www.prokuraturos.lt/Pirmaspuslapis/Rezonansin%C4%97sbylos/BankasSnoras/tabid/511/Default.aspx>>; <<http://www.15min.lt/naujiena/pinigai/Snoro-istorija/nauji-europos-aresto-orderiai-buvusiems-snoro-banko-vadovams-buvo-butini-431-238395#ixzz23VK9IuKt>>; <<http://www.lzinios.lt/Kriminalines-parastes/Kriminalines-parastes/Naujas-Europos-aresto-orderis-gali-pagreitinti-buvusiu-Snoro-akcininku-isdavima>>; < <http://www.15min.lt/naujiena/pinigai/Snoro-istorija/buvusiu-snoro-akcininku-teismo-posedis-del-ekstradicijos-2013-uju-sausi-431-238354>> .

68 Komisijos ataskaita apie 2002 m. birželio 13 d. Tarybos pagrindų sprendimo dėl Europos arešto orderio ir perdavimo tarp valstybių narių tvarkos įgyvendinimą nuo 2005 m., p. 9 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-26]. <http://www.google.lt/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&frm=1&source=web&cd=1&ved=0CBoQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.policija.lt%2Fget.php%3Ff.4466&ei=7118UJWTC8_Eswa_4HYBA&usg=AFQjCNEowOG0DOgSHoxFJ-B7n-vWcuy7zg>.

Europos arešto orderis yra išduotas, siekiant įvykdyti laisvės atėmimo bausmę arba sprendimą dėl įkalinimo, kai prašomas perduoti asmuo yra vykdančiojoje valstybėje arba yra jos pilietis ar gyventojas, ir toji valstybė imasi vykdyti bausmę arba sprendimą dėl įkalinimo pagal savo vidaus teisę.“ Tuo tarpu daugumoje Europos Sąjungos valstybių narių Konstitucijose eksplisitiškai numatytas draudimas išduoti pilietį⁶⁹. Pasak EAO konstitucingumo problemas tyrusio mokslininko, iki Pagrindų sprendimo įsigaliojimo trylikoje iš tuo metu buvusių 25 ES narių Konstitucija draudė⁷⁰ arba tam tikru būdu riboj⁷¹ piliečių ekstradiciją. Kai kurios šalys – Portugalija, Slovakija, Latvija ir Slovėnija – koregavo konstitucinius tekstus, kad neiškiltų nacionalinių aktų, reguliuojančių piliečių perdavimą, konstitucingumo problemos. Įdomu, kad Vokietijai pakeitus Konstituciją, vis dėlto nebuvo išvengta bylos Konstituciniame Teisme⁷². Prancūzija 2003 m. kovo mėn.

69 Pl. apie piliečio išdavimo institutą žr. Plachta, M. (Non-) extradition of nationals: a neverending story. *13 Emory International Law Review*. Spring [interaktyvus]. 1999, 77 [žiūrėta 2012-10-10]. <<https://www.google.lt/search?q=M.+Plachta%2C+%28Non%29+extradition+of+nationals%3A+a+never+ending+story%3F&ie=utf-8&oe=utf-8&aq=t&rls=org.mozilla:lt:official&client=firefox-a>>.

70 Draudimas buvo nustatytas šiose konstitucijoje (iki pataisų, kurios buvo padarytos koreguojant galimybes perduoti pilietį): Vokietijos (16 str. 2 dalis), Austrijos (12 str. 1 d.), Latvijos (98 str.), Slovakijos (23 str., 4 d.), Lenkijos (55 str.), Slovėnijos (47 str.), Suomijos (9.3 str.), Kipro (11.2 str.) and to a lesser extent, Čekijos (14 str.) ir Portugalijos. Cituota pagal Pollicino, O. European Arrest Warrant and Constitutional Principles of the Member States: a Case Law – Based Outline in the Attempt to Strike the Right Balance between Interacting Legal Systems. *German Law Journal* [interaktyvus]. 2008, Vol. 9, No. 10. p. 1322 [žiūrėta 2012-10-03]. <http://www.germanlawjournal.com/pdfs/Vol09No10/PDF_Vol_09_No_10_1313-1354_Developments_Pollicino.pdf>.

71 Kai kurių šalių konstitucijose buvo numatyta galimybė išduoti pilietį, paprastai – tarptautinės sutarties pagrindu: Estijos Konstitucijos 36.2 str.; Italijos Konstitucijos 26,1 str., Lietuvos Konstitucijos 13 str. Cituota pagal Pollicino, O. European Arrest Warrant and Constitutional Principles of the Member States: a Case Law – Based Outline in the Attempt to Strike the Right Balance between Interacting Legal Systems. *German Law Journal* [interaktyvus]. 2008, Vol. 9, No. 10. p. 1322 [žiūrėta 2012-10-03]. <http://www.germanlawjournal.com/pdfs/Vol09No10/PDF_Vol_09_No_10_1313-1354_Developments_Pollicino.pdf>.

72 Pollicino, O. European Arrest Warrant and Constitutional Principles of the Member States: a Case Law – Based Outline in the Attempt to Strike the Right Balance between Interacting Legal Systems. *German Law Journal* [interaktyvus]. 2008, Vol. 9, No. 10, p. 1322–1323 [žiūrėta 2012-10-03]. <http://www.germanlawjournal.com/pdfs/Vol09No10/PDF_Vol_09_No_10_1313-1354_Developments_Pollicino.pdf>.

įstatymu taip pat priėmė Konstitucijos pataisą⁷³. Ši kolizija trumpai apžvelgiama kitoje studijos dalyje.

2. Europos arešto orderio konstitucingumo aspektai: piliečio perdavimas

Europos Komisijos nuomone, tai, kad „Europos arešto orderiu panaikinama galimybė perdavimo nevykdymą pagrįsti asmens pilietybe <...> (ir) tai, kad piliečiai perduodami visose valstybėse narėse – vienas svarbiausių pagrindų sprendimo laimėjimų“⁷⁴. Tačiau būtent piliečio perdavimo įtvirtinimas sukėlė dideles diskusijas ir tapo kelių valstybių narių konstitucinių teismų bylos objektu. 2005 m. balandžio 27 d. Lenkijos Konstitucinis Tribunalas⁷⁵, 2005 m. liepos 18 d. Vokietijos Konstitucinis Teismas⁷⁶, 2005 m. lapkričio 7 d. Kipro Aukščiausiasis Teismas⁷⁷ konstatavo, kad atitinkamų valstybių įstatymai, perkėlę Pagrindų sprendimo nuostatas dėl piliečio perdavimo, prieštarauja Konstitucijoms – po šių sprendimų buvo priimtos įstatymų arba Lenkijos ir Kipro atveju – Konstitucijos pataisos⁷⁸. Tuo

73 Antroji Pagrindų sprendimo dėl Europos arešto orderio ir perdavimo tarp valstybių narių tvarkos perkėlimo į nacionalinę teisę vertinimo ataskaita [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-07]. <<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=MEMO/07/288&format=HTML&aged=1&language=LT&guiLanguage=en>>.

74 Žr.: ten pat.

75 Judgement of 27 April 2005, P 1/05. Application of the European Arrest Warrant with regard to polish nationals. In Note from Polish delegation to delegations. Council of the European Union. Brussels, 1 September 2005 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-26]. <http://www.law.uj.edu.pl/~kpk/eaw/judicial_decisions/Poland_Constitutional_Court.pdf>.

76 Judgment of the Second Senate of 18 July 2005–2 BvR 2236/04 – “European Arrest Warrant Act case” [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-02]. <http://www.bverfg.de/entscheidungen/rs20050718_2bvr223604en.html>.

77 Kapardis, A. The European Arrest Warrant (EAW) in Cyprus and Constitutional Concerns. Górski, A.; Hofmański, P. *The European Arrest Warrant and its Implementation in the Member States of the European Union*. Warszawa: C. H. BECK. 2008, p. 12–23.

78 Europos Komisijos ataskaitoje konstatuojama, kad „2005 m. balandžio 27 d. Lenkijos Konstitucinis Tribunalas priėmė sprendimą, kuriuo atidėjo perkėlimo į nacionalinę teisę įstatymo dalinio panaikinimo įsigaliojimą iki 2006 m. lapkričio 6 d. Pakeitimai buvo atlikti laiku ir nuo 2006 m. lapkričio 7 d. Lenkija perduoda savo piliečius su sąlyga, kad nusikalstama veika, dėl kurios prašoma perduoti pilietį, buvo įvykdyta ne Lenkijos teri-

tarpu Čekijos Konstitucinis Teismas 2006 m. gegužės 3 d. sprendime⁷⁹ nutarė, kad įstatymas neprieštarauja Konstitucijai. Nors Lietuvoje nebuvo inicijuotas klausimas dėl BK ir BPK nuostatų, reguliuojančių EAO pagrindus ir procedūras, konstitucingumo, tačiau siekiant įvertinti bent jau Lietuvos Respublikos Konstitucijos 13 straipsnio⁸⁰ ir BK bei BPK nuostatų, nedraudžiančių perduoti pagal EAO Lietuvos piliečio, atitiktį, vis dėlto ši aspektą reikėtų trumpai aptarti.

Prieš pradedant nagrinėti piliečio išdavimo vykdant EAO instituto legitimumo ir konstitucingumo klausimą, reikėtų pabrėžti, kad Konstitucijos, kaip aukščiausiosios galios teisės akto⁸¹, viršenybė valstybės teisės sistemoje yra nediskutuojama. Konstitucijos 7 straipsnio 1 dalyje tiesiogiai įtvirtinta, jog negalioja joks įstatymas ar kitas aktas, priešingas Konstitu-

torijoje ir yra laikoma nusikalstama veika pagal Lenkijos teisę – vis dėlto tai prieštarauja pagrindų sprendimui. <...> Vokietijoje perkėlimo į nacionalinę teisę įstatymas buvo panaikintas 2005 m. liepos 18 d. Vokietijos Konstitucinio Teismo sprendimu. Pagal šį sprendimą iki 2006 m. rugpjūčio 2 d., kai įsigaliojo 2006 m. liepos 20 d. įstatymas, nebuvo galima perduoti Vokietijos piliečių, tačiau buvo leidžiama vykdyti užsienio piliečių ekstradiciją. <...> Kipro Aukščiausiasis Teismas savo 2005 m. lapkričio 7 d. sprendimu, kad įstatymas, kuriuo į nacionalinę teisę perkeliamas sprendimas dėl Europos arešto orderio, prieštarauja Kipro Konstitucijai. <...>. Tačiau pakeistame 11 straipsnyje buvo nustatytas terminas, į kurį atsižvelgiant piliečius galima perduoti tik tuo atveju, jeigu nusikalstama veika įvykdyta po Kipro įstojimo į Europos Sąjungą, t. y. po 2004 m. gegužės 1 d.“ *Antroji Pagrindų sprendimo dėl Europos arešto orderio ir perdavimo tarp valstybių narių tvarkos perkėlimo į nacionalinę teisę vertinimo ataskaita* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-07]. <<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=MEMO/07/288&format=HTML&aged=1&language=LT&guiLanguage=en>>; Kapardis, A. The European Arrest Warrant (EAW) in Cyprus and Constitutional Concerns. Górski, A.; Hofmański, P. *The European Arrest Warrant and its Implementation in the Member States of the European Union*. Warszawa: C. H. BECK. 2008, p. 21.

79 Czech Republic Constitutional Court judgment. 2006/05/03 - Pl. ÚS 66/04: European Arrest Warrant [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-07]. <<http://www.concourt.cz/view/pl-66-04>>.

80 Kaip galimas prieštaravimas Konstitucijai (asmenų lygiateisiškumo principui, teisėtų lūkesčių principui, *nullum crimen sine lege* principui) taip pat gali būti diskutuojamas dvigubo baudžiamumo netikrinimas perduodant asmenį pagal EAO. Tačiau plačiau šie klausimai jau buvo aptarti.

81 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 25 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimų įstatymo 1¹ straipsnio (2004 m. gegužės 4 d. redakcija) ir 2 straipsnio 2 dalies (2004 m. gegužės 4 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 85-3094.

cijai. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas (toliau ir Konstitucinis Teismas) ne kartą yra pabrėžęs, jog pamatinis demokratinės teisinės valstybės reikalavimas yra Konstitucijos viršenybės principas⁸², apibūdindamas Konstituciją kaip turintį aukščiausią teisinę galią aktą teisės sistemoje⁸³. Konstitucijos viršenybės principo pažeidimas reikštų, kad taip pat yra pažeidžiamas ir konstitucinis teisinės valstybės principas, kuriuo yra grindžiama visa teisės sistema⁸⁴. Taip pat pabrėžtina, kad būtent „nacionalinės teisės sistemos požiūriu konstitucijos normos yra *absoliučios pamatinės*

82 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. gruodžio 24 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymo 3 straipsnio 3 dalies (2000 m. spalio 12 d. redakcija), 3 straipsnio 4 dalies (2000 m. spalio 12 d. redakcija), 5 straipsnio 1 dalies 2 punkto (2000 m. spalio 12 d. redakcija), 18 straipsnio 1 dalies (2000 m. spalio 12 d. redakcija), 19 straipsnio 1 dalies 2, 3, 4, 8, 15 punktų (2000 m. spalio 12 d. redakcija), 21 straipsnio 1 dalies 1, 5, 7, 9, 12, 15, 16, 17, 18 punktų (2000 m. spalio 12 d. redakcija), šios dalies 6 punkto (2000 m. spalio 12 d. ir 2001 m. rugsėjo 25 d. redakcijos) ir šios dalies 14 punkto (2000 m. spalio 12 d. ir 2001 m. lapkričio 8 d. redakcijos), taip pat dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos 119 straipsnio pakeitimo įstatymo taikymo tvarkos konstitucinio įstatymo, Lietuvos Respublikos Konstitucijos 119 straipsnio pakeitimo įstatymo taikymo tvarkos konstitucinio įstatymo įrašymo į konstitucinių įstatymų sąrašą įstatymo atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*. 2003., Nr. 19-828.

83 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. gegužės 29 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos Seimo 1996 m. gruodžio 5 d. nutarimo „Dėl Seimo nutarimo „Dėl Lietuvos nacionalinio radijo ir televizijos tarybos narių paskyrimo“ pripažinimo netekusiu galios ir Lietuvos nacionalinio radijo ir televizijos tarybos sudarymo“ atitikties Konstitucijai. *Valstybės žinios*. 1997, Nr. 49-1173; atitaisymas – 1997 06 06, Nr. 50.

84 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. kovo 5 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. rugsėjo 27 d. nutarimo Nr. I – 619 „Dėl Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų garantijų įstatymo taikymo“ 1 punkto, taip pat dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. liepos 5 d. nutarimu Nr. 808 „Dėl socialinės pašalpos skyrimo ir mokėjimo nuostatų patvirtinimo“ patvirtintų socialinės pašalpos skyrimo ir mokėjimo nuostatų 6.1.1 punkto (1996 m. lapkričio 6 d. redakcija), 6.1.4 punkto (1996 m. lapkričio 6 d. redakcija), 6.1.5 punkto (1996 m. lapkričio 6 d. redakcija), 7 punkto (1996 m. lapkričio 6 d. redakcija), 9 punkto ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000 m. balandžio 17 d. nutarimu Nr. 441 „Dėl socialinės pašalpos skyrimo ir mokėjimo nuostatų patvirtinimo“ patvirtintų socialinės pašalpos skyrimo nuostatų 5.1.1 punkto, 5.1.7 punkto (2000 m. balandžio 17 d. ir 2000 m. liepos 14 d. redakcijos), 5.1.8 punkto (2000 m. balandžio 17 d. ir 2000 m. liepos 14 d. redakcijos), 5.4, 5.5.2, 9 punktų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų garantijų įstatymo 10 straipsnio (1994 m. lapkričio 3 d. redakcija) 1 daliai. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 38-1236; atitaisymas – 2004, Nr. 57.

*normos*⁸⁵ ir kad „konstitucija – ne tobula teisė apskritai, o tik šia konstitucija grindžiamos teisės sistemos požiūriu“⁸⁶.

Tuo tarpu Europos Sąjungos teisėje ir Europos Teisingumo Teismo (toliau ir ETT) jurisprudencijoje vienu kertiniu ES teisės principu laikomas ES teisės pirmumo principas (angl. *the principle of primacy*)⁸⁷. Literatūroje nurodoma, kad dėl savo ypatingos ir originalios prigimties iš EB ir ES sutarties kylanti teisė yra savarankiškas teisės šaltinis, kurio juridinė galia negali būti žemesnė už nacionalinės teisės nuostatas⁸⁸. ES teisės viršenybė ETT jurisprudencijoje pripažinta ir Konstitucijos atžvilgiu⁸⁹.

Taigi Konstitucijos ir ES teisės koegzistavimo klausimas toli gražu nėra paprastas⁹⁰. Lietuvai tapus Europos Sąjungos nare, Lietuvos konsti-

85 Jarašiūnas, E. Aukščiausioji ir ordinarinė teisė: požiūrio į Konstituciją pokyčiai. *Jurisprudencija*. 2002, 33 (25): 35.

86 Žr.: ten pat, p. 36.

87 Pzv., Albi, A. Supremacy of EC Law in the New Member States. Bringing Parliaments into the Equation of Co-operative Constitutionalism. *European Constitutional Law Review* [interaktyvus]. 2007, 3 [žiūrėta 2012-09-30]. http://kar.kent.ac.uk/424/1/Supremacy_30OCT07DP.pdf; Ortlep, R.; Verhoeven, M. The principle of primacy versus the principle of national procedural autonomy. *NALL* 2012, april-juni, DOI: 10.5553/NALL/.000004 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-02]. <<http://www.nall.nl/tijdschrift/nall/2012/06/NALL-D-12-00003>>; Kwiecień, R. The primacy of European Union Law over National Law Under the Constitutional Treaty. *German Law Journal* [interaktyvus]. Vol. 6, No. 11 [žiūrėta 2012-10-02]. <http://www.germanlawjournal.com/pdfs/Vol06No11/PDF_Vol_06_No_11_1479-1496_Special%20Issue_Kwiecień.pdf>.

88 Ravluševičius, P. Tarptautinės ir Europos Sąjungos teisės santykis su Lietuvos teise. *Jurisprudencija*. 2007, 2 (92): 30.

89 ECJ, Case 11/70, *Internationale Handelsgesellschaft mbH v. Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel* [1970] ECR 1125, at 1134. Cituota pagal Albi, A. Supremacy of EC Law in the New Member States. Bringing Parliaments into the Equation of Co-operative Constitutionalism. *European Constitutional Law Review* [interaktyvus]. 2007, 3: 25 [žiūrėta 2012-09-30]. <http://kar.kent.ac.uk/424/1/Supremacy_30OCT07DP.pdf>.

90 Albi, A. Supremacy of EC Law in the New Member States. Bringing Parliaments into the Equation of Co-operative Constitutionalism. *European Constitutional Law Review* [interaktyvus]. 2007, 3: 1–43 [žiūrėta 2012-09-30]. http://kar.kent.ac.uk/424/1/Supremacy_30OCT07DP.pdf; Kūris, E. Europos Sąjungos teisė Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje: sambūvio algoritmo paieškos. *Teisė besikeičiančioje Europoje*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2008, p. 669–708.

tucinės teisės mokslininkų publikacijų⁹¹, taip pat Lietuvos Konstitucinio Teismo doktrinos analizė leido formuluoti išvadą, kad Konstitucijos aukščiausia teisinė galia suponuoja Europos Sąjungos teisės konstitucinius ribojimus arba konstitucines išlygas – t. y. konstitucinio akto „Dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje“⁹² pagrindu Europos Sąjungos teisės aktų taikymo pirmenybė pripažįstama „*tais atvejais, kai Europos Sąjungos teisės nuostatos, kylančios iš sutarčių, kuriomis grindžiama Europos Sąjunga, konkuruoja su teisiniu reguliavimu, nustatytuoju Lietuvos nacionaliniuose teisės aktuose (nesvarbu, kokia jų teisinė galia), išskyrus pačią Konstituciją*“⁹³. ES teisės tyrinėtojai Lietuvoje taip pat atkreipė dėmesį į šią poziciją⁹⁴.

Nesileidžiant į gilesnę diskusiją, pabrėžtina, kad tiek Europoje, tiek Lietuvoje mokslinėse diskusijose yra diskutuojamas tam tikras teisinių sistemų ir konstitucinių bei tarptautinių teismų sambūvio algoritmas, grįstas vadinamuoju teisminiu dialogu (angl. *judicial dialogues*)⁹⁵, kooperaciniu

91 Jarašiūnas, E. Kelios mintys apie Lietuvos dalyvavimo tarptautiniuose santykiuose konstitucinius pagrindus. *Teisė besikeičiančioje Europoje*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008, p. 629; Kūris, E. Europos Sąjungos teisė Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje: sambūvio algoritmo paieškos. *Teisė besikeičiančioje Europoje*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008, p. 683, 693.

92 Lietuvos Respublikos Konstitucijos papildymo Konstituciniu aktu „Dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje“ ir Lietuvos Respublikos Konstitucijos 150 straipsnio papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 111-4123.

93 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. gruodžio 4 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos elektros energetikos įstatymo (2004 m. liepos 1 d. redakcija) 15 straipsnio 2 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 140-5569.

94 Vėgėlė, I. Nacionalinių teismų teisė ir pareiga kreiptis į Europos Bendrijų Teisingumo Teismą. *Jurisprudencija*. 2007, 7 (97): 40; Kybartienė, E. Konstituciniai teismai Europos Sąjungos teisinėje erdvėje. *Jurisprudencija*. 2007, 7 (97): 58; Ravluševičius, P. Tarptautinės ir Europos Sąjungos teisės santykis su Lietuvos teise. *Jurisprudencija*. 2007, 2 (92): 34; Ravluševičius, P. The enforcement of the primacy of the European Union law: legal doctrine and practice. *Jurisprudencija*. 2011, 18 (4): 1379–1382.

95 Stone Sweet, A. Constitutional Dialogues in the European Community. Slaughter, A. M.; Sweet Stone, A.; Weiler, J. H. H. (eds.) *The European Court and National Courts: Doctrine and Jurisprudence: Legal Change in Its Social Context*. 1998, Oxford: Hart Publishing, p. 325–326. Cituota pagal Albi, A. Supremacy of EC Law in the New Member States. Bringing Parliaments into the Equation of Co-operative Constitutionalism. *European Constitutional Law Review* [interaktyvus]. 2007, 3: 3 [žiūrėta 2012-09-30]. <http://kar.kent.ac.uk/424/1/Supremacy_30OCT07DP.pdf>.

konstitucionalizmu (angl. *co-operative constitutionalism*)⁹⁶ ar abipusiu draugiškumu (angl. *mutual amicability*)⁹⁷.

Ši įžanga yra svarbi tolesniam klausimui nagrinėti: ar BPK ir BK nuostatos dėl piliečių perdavimo, kurios yra grįstos Europos Sąjungos antrinės teisės nuostatomis, neprieštarauja Konstitucijos 13 straipsnio 2 daliai. Kitaip tariant, ar dabartinis teisinis piliečio perdavimo pagal EAO procedūras teisinis reguliavimas yra konstituciškai pagrįstas.

Pažymėtina, kad kalbant apie Lietuvos Respublikos piliečių išdavimą / perdavimą, Lietuvos Respublikos Konstitucija reikalauja ypatingos Lietuvos Respublikos piliečio apsaugos, kuri kyla iš specifinio, palyginti su kitais asmenimis, piliečio ir valstybės santykio⁹⁸. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 13 straipsnio 2 dalyje yra įtvirtinta nuostata, kad „*Draudžiama išduoti Lietuvos Respublikos pilietį kitai valstybei, jeigu Lietuvos Respublikos tarptautinė sutartis nenustato kitaip.*“⁹⁹ Taigi iš Konstitucijos

96 Sajó, A. Learning Co-operative Constitutionalism the Hard Way: the Hungarian Constitutional Court Shying Away from EU Supremacy. 2004, 2 *Zeitschrift für Staats- und Europawissenschaften*, p. 351. Cituota pagal Albi, A. Supremacy of EC Law in the New Member States. Bringing Parliaments into the Equation of Co-operative Constitutionalism. *European Constitutional Law Review* [interaktyvus]. 2007, 3: 3 [žiūrėta 2012-09-30]. <http://kar.kent.ac.uk/424/1/Supremacy_30OCT07DP.pdf>; Pollicino, O. European Arrest Warrant and Constitutional Principles of the Member States: a Case Law – Based Outline in the Attempt to Strike the Right Balance between Interacting Legal Systems. *German Law Journal* [interaktyvus]. Vol. 9, No. 10, p. 1346–1355 [žiūrėta 2012-10-03]. <http://www.germanlawjournal.com/pdfs/Vol09No10/PDF_Vol_9_No_10_1313-1354_Developments_Pollicino.pdf>.

97 Kūris, E. Europos Sąjungos teisė Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje: sambūvio algoritmo paieškos. *Teisė besikeičiančioje Europoje*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008, p. 694.

98 Jurgaitis, R. Tarptautinis bendradarbiavimas baudžiamajame procese. Ancelis, P.; Ažubalytė, R.; Jurgaitis, R.; Zajančauskienė, J. *Baudžiamojo proceso teisė*. Vilnius, 2006 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-30]. <https://moodle.mruni.eu/pluginfile.php/50890/mod_resource/content/0/bpt/fcontent.html>.

99 Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra pažymėjęs, kad tarptautinių sutarčių nuostatos neturi prieštarauti Konstitucijai. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. sausio 24 d. išvadoje nurodė, jog „*Konstitucijos 138 straipsnio trečiojoje dalyje nustatyta: „Tarptautinės sutartys, kurias ratifikavo Lietuvos Respublikos Seimas, yra sudedamoji Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalis.“ Ši konstitucinė nuostata Konvencijos atžvilgiu reiškia, kad ratifikuota ir įsigaliojusi ji taps sudedamąja Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalimi ir turės būti taikoma kaip ir Lietuvos Respublikos įstatymai. Jos nuostatos Lietuvos Respublikos teisės šaltinių sistemoje atitinka įstatymų lygmenį <...>.*

expressis verbis išplaukia, kad tik tarptautinės sutarties pagrindu Lietuvos Respublikos pilietis gali būti išduodamas kitai valstybei¹⁰⁰. Piliečio perdavimas pagal EAO yra vykdomas remiantis Lietuvos Respublikos BK 9¹ ir BPK 71⁽¹⁾ – 76 straipsniais, kurie savo ruožtu buvo priimti įgyvendinant Pagrindų sprendimą¹⁰¹. Taigi ir Lietuvoje (kol kas tik mokslinėje literatūroje) keliamas pagrįstas klausimas – ar šios teisės normos neprieštarauja Konstitucijai.

Prieš pateikiant lietuvišką diskusijos diskursą, paminėtina, kad literatūroje nurodoma tendencija, susijusi su ES teisės įtaka nacionalinei baudžiamajai teisei ir baudžiamajam procesui – pirmieji ES teisės aktai baudžiamosios teisės klausimais buvo tarptautinės sutartys, o pastaraisiais metais šie klausimai sprendžiami iš esmės antrinės teisės aktais (direktivomis, pagrindų sprendimais). G. Švedo nuomone, šio pokyčio priežastis yra ta, kad kai kurios ES valstybės narės neratifikavo ES tarptautinės

Tolygus su įstatymais Konvencijos taikymas Lietuvos Respublikos vidaus teisėje ir jos nuostatų teisinė galia ipso facto dar neužtikrina, kad visais atvejais Konvencijos nuostatos bus veiksmingai įgyvendinamos, nes Konstitucijos 7 straipsnio pirmojoje dalyje nustatyta: „Negalioja joks įstatymas ar kitas teisės aktas, priešingas Konstitucijai.“ Nors ši konstitucinė nuostata pati savaime negali padaryti negaliojančia tarptautinės sutarties – Konvencijos, bet ji reikalauja, kad tarptautinės sutarties nuostatos neprieštarautų Konstitucijos nuostatomis, nes jei prieštarautų, būtų problemiška įgyvendinti Konvenciją Lietuvos Respublikos vidaus teisėje.“ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. sausio 24 d. išvada „Dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 4, 5, 9, 14 straipsnių ir jos Ketvirtąjo protokolo 2 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios. 1995, Nr. 9-199.

100 Piliečio ekstradicija yra numatyta Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir JAV Vyriausybės ekstradicijos sutartyje. Žr. Protokolą dėl susitarimo tarp Europos Sąjungos ir Jungtinių Amerikos Valstijų dėl ekstradicijos taikymo Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Jungtinių Amerikos Valstijų Vyriausybės ekstradicijos sutarčiai. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 51-1860. Šiame kontekste taip pat paminėtina, kad nors Konstitucija ir nenumato galimybės perduoti asmenį tarptautinei organizacijai, šiuo atveju kaip nustatyta BPK – Tarptautiniam baudžiamajam teismui, tačiau šis teismas taip pat yra kildinamas iš tarptautinės sutarties. Taigi ir šiuo atveju yra taikomi konstituciniai piliečio apsaugos reikalavimai. Jurgaitis, R. Tarptautinis bendradarbiavimas baudžiamajame procese. Ancelis, P.; Ažubalytė, R.; Jurgaitis, R.; Zajančkauskienė, J. *Baudžiamąjo proceso teisė*. Vilnius, 2006 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-30]. <https://moodle.mruni.eu/pluginfile.php/50890/mod_resource/content/0/bpt/fcontent.html>.

101 Lietuvos Respublikos baudžiamąjo proceso kodekso 1, 51, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 122, 437 straipsnių pakeitimo ir papildymo bei kodekso papildymo 17¹, 69¹, 71¹, 77¹ straipsniais ir priedu įstatymas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 72-2493.

sutarties ir neprisiimdavo įsipareigojimų suderinti nacionalinę baudžiamąją teisę su ES teisės reikalavimais. O ES antrinės teisės aktas, kuris Taryboje gali būti priimtas tik vienbalsiai, turi būti įgyvendintas nacionalinėje teisėje¹⁰². Skirtingai nuo konvencijų, jo nereikia ratifikuoti, o nacionaliniai parlamentai praktiškai neturi realių alternatyvų, kaip tik atitinkamų nacionalinių teisės aktų, kuriais būtų įgyvendinti ES tarybos patvirtinti norminiai aktai, priėmimas.¹⁰³ Štai, neįgyvendinus Pagrindų sprendimo, Europos Komisija galės pradėti Europos Sąjungos teisės pažeidimo procedūrą prieš valstybę narę¹⁰⁴. Kaip žinoma, Pagrindų sprendimas nėra tiesiogiai taikomas teisės aktas (Europos Sąjungos sutarties 34 str. (2) b¹⁰⁵), tačiau yra privalomas rezultatų, kuriuos reikia pasiekti per teisės akte nustatytą terminą, atžvilgiu, taigi valstybė pati pasirenka jo įgyvendinimo formą ir būdus – būtent todėl kai kurie Konstituciniai teismai, tirdami nacionalinių aktų, kuriais buvo reglamentuotas EAO, konstitucingumą nurodė, kad nacionaliniai parlamentai nepasinaudojo jiems suteikta diskrecija ir nenustatė procedūrų, kurios neprieštarautų pagrindiniam šalies įstatymui¹⁰⁶. Šis, t. y. Pagrindų sprendimo, kaip ES teisės akto rūšies, klausimas yra svarbus dar vienu aspektu – ar jis iš principo galėjo būti priimtas, siekiant reguliuoti asmenų perdavimą tarp ES valstybių narių (beje, juo buvo pakeistos anksčiau ekstradiciją reguliavusios tarptautinių sutarčių normos). Literatūroje buvo išsakyta nuomonė, kad Pagrindų sprendimas negali būti vertinamas kaip tarptautinė sutartis, o tai gali reikšti, kad jis be atitinkamo denonsavimo procedūrų negalėjo pakeisti galiojusių tarp-

102 Švedas, G. Europos Sąjungos teisės įtaka Lietuvos baudžiamajai teisei. *Teisė*. 2010, 74: 11.

103 Leaf, M.; Alegre, S. European Arrest Warrant: a Solution ahead of its Time? London: Justice, 2003, p. 9. Cituota pagal van Ooijen, H., van Ooijen, H. Kafkaesque Extradition Practice in EU Member States, p. 10 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-07]. <http://www.asser.nl/default.aspx?site_id=8&level1=10790&level2=10865&level3=&textid=29482>.

104 Sutartis dėl Europos Sąjungos veikimo (258 straipsnis) [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-02]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:12008E258:LT:NOT>>.

105 Europos Sąjungos sutartis. *Europos Sąjungos teisė. Steigimo sutartys ir svarbiausi vidaus rinkos teisės aktai*. Sudarytojai Vėgėlė, I.; Daukšienė, I. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007, p. 34.

106 Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo sprendimas. Judgment of the Second Senate of 18 July 2005–2 BvR 2236/04 – “European Arrest Warrant Act case” [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-02]. <http://www.bverfg.de/entscheidungen/rs20050718_2bvr223604en.html>.

tautinių sutarčių¹⁰⁷. Tašką diskusijoje padėjo ETT, nurodęs, kad Pagrindų sprendimas 2002/584 dėl Europos arešto orderio buvo priimtas nepažeidžiant ES sutarties 34 (2) (b) straipsnio¹⁰⁸.

Dėl Europos arešto orderio ir Lietuvos Respublikos Konstitucijos 13 straipsnio santykio Lietuvoje šiuo klausimu jau buvo išsakytos priešingos nuomonės. G. Švedo pozicija yra ta, kad išlieka abejonių dėl piliečio perdavimo konstitucingumo, nes pilietis yra perduodamas kitai valstybei remiantis nacionaliniais aktais – BK ir BPK, o ne tarptautine sutartimi¹⁰⁹. A. Čepo nuomone, prieštaravimo nėra, nes Pagrindų sprendimas yra „priimtas remiantis Europos Sąjungos steigimo sutarties 34 str. 2(b) punktu, kuriuo valstybės Europos Sąjungos narės delegavo Europos Vadovų Tarybai funkciją priimti Europos Sąjungos valstybėms narėms privalomus pagrindų sprendimus, todėl pripažintina, kad Lietuvos Respublikos piliečių perdavimo pagal Europos arešto orderį pagrindas yra tarptautinė sutartis – Europos Sąjungos steigimo sutartis“¹¹⁰.

Lietuvos teismai kol kas nekelia piliečio perdavimo klausimo konstitucingumo. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senatas yra nurodęs, kad „<...> sprendamas, ar yra asmens išdavimo užsienio valstybei <...> pagrindas ir

107 Bapuly, B. The European Arrest Warrant under Constitutional Attack. *International Constitutional Law Journal* [interaktyvus]. 2009, 3/1: 2 [žiūrėta 2012-08-03]. <<http://www.internationalconstitutionallaw.net/journal>>.

108 „<...> ES 34 straipsnio 2 dalis nenustato jokio šių skirtingų priemonių, išvardytų šioje nuostatoje, eiliškumo pagal svarbą. Nors <...> Europos arešto orderis taip pat galėjo būti reglamentuojamas konvencija, Taryba savo nuožiūra gali suteikti pirmenybę pamatiniam sprendimui kaip tinkamai teisinei priemonei <...> Pastarosios išvados nepaneigia tas faktas, jog, pagal Pamatinio Sprendimo 31 straipsnio 1 dalį, nuo 2001 m. sausio 1 d. jis pakeičia <...> ankstesnių konvencijų atitinkamas nuostatas dėl ekstradicijos. Bet koks kitas aiškinimas, nepagrįstas nei ES 34 straipsnio 2 dalimi, nei kitomis ES sutarties nuostatomis, galėtų apriboti Tarybai suteiktą teisę priimti pamatinius sprendimus srityse, kurias iki tol reglamentavo tarptautinės konvencijos.“ Case C-303/05. *Advocaten voor de Wereld VZW v Leden van de Ministerraad* [interaktyvus]. Paras 28-29, 37-38, 41-43 [žiūrėta 2012-09-28]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:62005CJ0303:EN:HTML>>.

109 Švedas, G. *Baudžiamosios politikos pagrindai ir tendencijos Lietuvos Respublikoje*. Vilnius, 2006, p. 57–58; Švedas, G. Kai kurios asmens perdavimo pagal Europos arešto orderį baudžiamajam persekiojimui teorinės ir praktinės problemos. *Teisė*. 2008, 66 (1): 66; Švedas, G. Europos Sąjungos teisės įtaka Lietuvos baudžiamajai teisei. *Teisė*. 2010, 74: 17.

110 Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis. (1–98 straipsniai). Vilnius, 2004, p. 75.

*sąlygos, Vilniaus apygardos teismas vadovaujasi tarptautinėmis sutartimis, Baudžiamojo kodekso 9 str. ir Baudžiamojo proceso kodekso 71 str.*¹¹¹ Tuo tarpu nors sprendžiant asmens perdavimo kitai valstybei baudžiamajam persekiojimui pagal Europos arešto orderį klausimą, teismas vadovauja si išimtinai tik Baudžiamojo kodekso ir Baudžiamojo proceso kodekso nuostatomis (kita vertus, prisimintina, kad Pagrindų sprendimas yra laikomas tiek BK, tiek BPK priedu), Lietuvos apeliacinis teismas vienoje iš bylų, kurioje buvo nagrinėtas Lietuvos Respublikos piliečio M. M. perdavimo pagal Europos arešto orderį Prancūzijos valstybei klausimas, yra nurodęs, jog „*asmenų išdavimas pagal Europos arešto orderį numatytas Lietuvos Respublikos tarptautinės sutarties ir turi viršenybę prieš Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 226 str. nustatytas taisykles*“¹¹².

Darytina išvada, kad kol Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas nėra oficialiai atskleidęs aptartos konstitucinės nuostatos turinio, Europos arešto orderio vykdymas hipotetiškai gali būti vertinamas kaip antikonsitucinis, arba bent jau kaip nepakankamo konstitucinio pagrindo teisinė procedūra.

Siekdamos užtikrinti, kad valstybės priimti tarptautiniai įsipareigojimai būtų vykdomi tinkamai, bet kartu nekiltų abejonių dėl EAO procedūrų konstitucingumo, kai kurios valstybės narės pasiryžo keisti konstituciją¹¹³, kitos pasirinko tokią konstitucinės jurisprudencijos formavimo kryptį, kuri leido pagrįsti EAO neprieštarimą galiojančiai Konstitu-

111 Aukščiausiojo Teismo senato 2003 m. gruodžio 29 d. nutarimo Nr. 42 „Dėl teismų praktikos taikant Lietuvos Respublikos tarptautines sutartis ir Baudžiamojo bei Baudžiamojo proceso kodeksų normas, nustatančias asmenų išdavimą užsienio valstybei arba perdavimą Tarptautiniam baudžiamajam teismui“ [interaktyvus]. 2 punktas [žiūrėta 2012-09-30]. <http://www2.lat.lt/lat_web_test/4_tpbiuleteniai/senos/nutartis.aspx?id=26463>.

112 Lietuvos apeliacinio teismo nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1N – 11/2006.

113 Kaip nurodo Europos Komisija, Portugalija ir Slovėnija sunkumus numatė ir juos išsprendė dar prieš perkeldamos pagrindų sprendimą į nacionalinę teisę. Prancūzija 2003 m. kovo mėn. įstatymu taip pat priėmė Konstitucijos pataisą. Konstitucijas po konstitucinių teismų sprendimų pakeitė Lenkija, Kipras. Žr. Antroji Pagrindų sprendimo dėl Europos arešto orderio ir perdavimo tarp valstybių narių tvarkos perkėlimo į nacionalinę teisę vertinimo ataskaita. Briuselis 2007 m. liepos 11 d. Antroji Pagrindų sprendimo dėl Europos arešto orderio ir perdavimo tarp valstybių narių tvarkos perkėlimo į nacionalinę teisę vertinimo ataskaita [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-08]. <<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=MEMO/07/288&format=HTML&aged=1&language=LT&guiLanguage=en>>.

cijai¹¹⁴. Lietuvoje šis klausimas taip pat galėtų būti sprendžiamas abiem būdais. Konstitucinis Teismas byloje, kurioje buvo pažymėtas skirtingas Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ir EŽTT požiūris į asmens teisės dirbti darbą, susijusį su priesaikos davimu, ribojimą, nurodė, kad *„kai Seimo ratifikuotoje įsigaliojusioje tarptautinėje sutartyje įtvirtintas teisinis reguliavimas konkuruoja su nustatytoju Konstitucijoje, tokios tarptautinės sutarties nuostatos taikymo atžvilgiu neturi pirmumo“*, ir padarė išvadą, jog *„iš Konstitucijos 135 straipsnio 1 dalies Lietuvos Respublikai kyla pareiga pašalinti minėtą Konvencijos Protokolo Nr. 1 3 straipsnio nuostatų nesuderinamumą su Konstitucijos, inter alia, jos 59 straipsnio 2 dalies ir 74 straipsnio, nuostatomis. Atsižvelgiant į tai, kad, kaip minėta, Lietuvos teisinė sistema grindžiama Konstitucijos viršenybės principu, vienintelis būdas pašalinti šį nesuderinamumą – priimti atitinkamą (-as) Konstitucijos pataisą (-as)“*.¹¹⁵ Kita vertus, dviejose atskirose nuomonėse išdėstyti argumentai leidžia teigti, kad hipotetiškai panašią koliziją būtų galima spręsti ir nekeičiant Konstitucijos, o interpretuojant arba reinterpretuojant atitinkamus Konstitucijos principus ir normas¹¹⁶, remiantis kai kurių ES šalių konstitucinėje jurisprudencijoje pripažįstamu konstituciniu principu, kad *„nacionalinę Konstituciją būtina aiškinti tarptautinei teisei draugišku (palankiu) būdu“*, su išlyga, kad *„minėtos taisyklės (Konstitucijos aiškinimo ir plėtojimo principo) neįmanoma laikyti (ją pritaikyti),*

114 Čekijos Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad Europos arešto orderio perdavimo procedūra nėra prieštaraujanti Čekijos Konstitucijai, kuri negali būti laikoma kliūtimi veiksmingam Europos teisės normų perkėlimui. 2006/05/03 - Pl. Czech Republic Constitutional Court judgment. 2006/05/03 - Pl. ŪS 66/04: European Arrest Warrant [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-07]. <<http://www.concourt.cz/view/pl-66-04>>.

115 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. rugsėjo 5 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo 2 straipsnio 5 dalies (2012 m. kovo 22 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2012, Nr. 105-5330.

116 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo teisėjo Gedimino Mesonio atskiroji nuomonė dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. rugsėjo 5 d. nutarimo „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo 2 straipsnio 5 dalies (2012 m. kovo 22 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-30]. <<http://www.lrkt.lt/Dokumentai.html>>; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo teisėjo Egidijaus Šileikio atskiroji nuomonė dėl Konstitucinio Teismo 2012 m. rugsėjo 5 d. nutarimo „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo 2 straipsnio 5 dalies (2012 m. kovo 22 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-30]. <http://www.lrkt.lt/dokumentai/2012/atsk_nuom_20120905_n20120908_ESileikis.pdf>.

jei Konstitucinio Teismo sukurtas tam tikros asmens teisės (ar jos leistino apribojimo) aiškinimas buvo / yra paremtas vienareikšmiai suformuluotu Konstitucijos tekstu (vienareikšme formuluote)¹¹⁷.

3. Kai kurie procesiniai Europos arešto orderio reglamentavimo ir taikymo klausimai

Apibendrinus Europos Komisijos ataskaitose¹¹⁸, Lietuvos kompetentingų institucijų¹¹⁹ bei mokslininkų publikacijose aptariamus EAO

117 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo teisėjo Egidijaus Šileikio atskiroji nuomonė dėl Konstitucinio Teismo 2012 m. rugsėjo 5 d. nutarimo „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo 2 straipsnio 5 dalies (2012 m. kovo 22 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-30]. <http://www.lrkt.lt/dokumentai/2012/atask_nuom_20120905_n20120908_ESileikis.pdf>.

118 Report from the Commission on the implementation since 2005 of the Council Framework Decision of 13 June 2002 on the European arrest warrant and the surrender procedures between Member States. Brussels, 11.7.2007. COM(2007) 407 final [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-26]. <http://ec.europa.eu/justice/criminal/files/eaw_implementation_report_2007_en.pdf>; Report from the Commission to the European Parliament and the Council on the implementation since 2007 of the Council Framework Decision of 13 June 2002 on the European arrest warrant and the surrender procedures between Member States Brussels, 11.4.2011 COM(2011) 175 final [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-26]. <http://ec.europa.eu/justice/criminal/files/eaw_implementation_report_2011_en.pdf>; Europos arešto orderio europinis vadovas [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-07]. <<http://tm.lt/dok/Eurarestordispraktinisvadovas.pdf>>.

119 Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 9¹ straipsnio ir kodekso priedo pakeitimo ir papildymo įstatymo bei Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 66, 67, 69¹, 71¹, 73, 365¹ straipsnių pakeitimo ir papildymo ir kodekso priedo papildymo įstatymo projektų [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-07]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=429226&p_tr2=2>; Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 9¹ straipsnio ir kodekso priedo pakeitimo ir papildymo įstatymo ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 66, 67, 69¹, 71¹, 73, 365¹ straipsnių pakeitimo ir papildymo ir kodekso priedo papildymo įstatymo projektų pateikimo Lietuvos Respublikos Seimui [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-07]. <http://www.lrv.lt/Posed_medz/2012/120627/01.pdf>; Europos arešto orderio išdavimo ir asmens perėmimo pagal Europos arešto orderį taisyklės, patvirtintos Lietuvos Respublikos teisingumo ministro ir Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2004 m. rugpjūčio 26 d. įsakymu Nr. 1R-195/I-114 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-26]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=240506&p_query=&p_tr2=>>; Teisingumo ministerijos aplinkraščiai: „Dėl tarptautinio bendradarbiavimo baudžiamosiose bylose pagal Europos Sąjungos teisę“; „Dėl

taikymo klausimus, galima įvardyti kelis probleminius įtariamojo (kaltinamojo) procesinių teisių užtikrinimo aspektus: nevienodas, kartais nepakankamas įtariamojo (kaltinamojo) procesinių teisių (garantijų) užtikrinimas skirtingose teisinėse sistemose, dėl kurio kyla valstybių tarpusavio nepasitikėjimas; su asmens laisvės apribojimu kaip neišvengiama EAO vykdymo dalimi susijusios problemos bei proporcingumo vertinimas ir laikymasis taikant EAO. Šiuo aspektu paminėtina, jog Taryba yra pripažinusi, kad „diskusijose dėl procesinių teisių Europos Sąjungoje per pastaruosius kelerius metus nepasiekta jokių konkrečių rezultatų. Tačiau didelė pažanga padaryta teismo ir policijos bendradarbiavimo dėl priemonių, kurios sudaro palankesnes sąlygas teismui persekiojimui, srityje. Atėjo laikas imtis veiksmų siekiant gerinti šių priemonių ir asmens procesinių teisių apsaugos pusiausvyrą.“¹²⁰ Taikant EAO procesinės garantijos yra ypač svarbios, nes perduodami asmenys dažnai yra asmenys, nesuprantantys kalbos, kuria vyksta procesas, galbūt neturintys nuolatinės gyvenamosios vietos atitinkamoje valstybėje narėje, t. y. procesiškai labiau pažeidžiami. Rezoliucijos priede yra nurodytos pagrindinės priemonės, kurios ES mas-tu turėtų padėti užtikrinti įtariamojo (kaltinamojo), o nagrinėjamu atveju – perduodamo asmens, procesines teises: teisė į vertimą žodžiu ir raštu; teisė į informaciją apie teises ir kaltinimus; teisinė konsultacija ir teisinė pagalba (ikiteisminė teisinė konsultacija ir teisinė pagalba teismo nagrinėjimo metu); sulaikyto asmens teisė susisiekti su šeimos nariais, darbdaviais ir konsulinėmis įstaigomis; pažeidžiamų įtariamųjų apsauga; žalojio knyga dėl kardomojo kalinimo¹²¹.

Siekiant sustiprinti procedūrinę garantiją ir užtikrinti teisės viršenybės principo laikymąsi baudžiamuosiuose procesuose¹²², jau yra žengti

Europos arešto orderio išdavimo taisyklių pakeitimo bei dėl Europos arešto orderio projekto rengimo gairių“ [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-26]. <<http://www.tm.lt/tarptautbendradarb/teisinisbendradarbiavimaspart/5>>.

120 Tarybos rezoliucija 2009 m. lapkričio 30 d. dėl veiksmų plano, skirto įtariamųjų ar kaltinamųjų baudžiamuosiuose procesuose procesinėms teisėms stiprinti. (2009/C 295/01) [interaktyvus]. Preambulė (10) [žiūrėta 2012-10-06]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2009:295:0001:0003:lt:PDF>>.

121 Žr.: ten pat.

122 Tarybos rezoliucija 2009 m. lapkričio 30 d. dėl veiksmų plano, skirto įtariamųjų ar kaltinamųjų baudžiamuosiuose procesuose procesinėms teisėms stiprinti. (2009/C 295/01)

kai kurie žingsniai reglamentavimo ir EAO taikymo praktikos formavimo srityse – priimta direktyva dėl teisės į vertimą žodžiu ir raštu baudžiamajame procese¹²³, direktyva dėl teisės į informaciją baudžiamajame procese¹²⁴ ir pateiktas pasiūlymas dėl direktyvos dėl teisės turėti advokatą vykstant baudžiamajam procesui ir teisės susisiekti po sulaikymo¹²⁵. Lietuvos Respublikos Seimo Teisės ir teisėtvarkos komitetas¹²⁶ bei Žmogaus teisių komitetas¹²⁷ iš esmės pritarė šiems dokumentams su tam tikromis išlygomis.

[interaktyvus]. Preambulė (10) [žiūrėta 2012-10-06]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2009:295:0001:0003:lt:PDF>> .

123 Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2010/64/ES 2010 m. spalio 20 d. dėl teisės į vertimo žodžiu ir raštu paslaugas baudžiamajame procese [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-06]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2010:280:0001:0007:lt:PDF>>.

124 Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2012/13/ES 2012 m. gegužės 22 d. dėl teisės į informaciją baudžiamajame procese [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-06]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:142:0001:0010:LT:PDF>>.

125 Pasiūlymas dėl Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos dėl teisės turėti advokatą vykstant baudžiamajam procesui ir teisės susisiekti po sulaikymo (Briuselis, 2011 06 08. KOM(2011) 326. Galutinis 2011/0154 (COD)) [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-06]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0326:FIN:LT:PDF>>.

126 Specializuoto komiteto išvada dėl Lietuvos Respublikos pozicijos dėl pasiūlymo dėl Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos dėl teisės į informaciją baudžiamajame procese 2010 m. spalio 20 d [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-06]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=384140&p_query=&p_tr2=2>; Specializuoto komiteto išvada dėl Europos Komisijos pasiūlymo dėl Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos „Dėl teisės į vertimą žodžiu ir raštu baudžiamajame procese atitikties subsidarumo ir proporcingumo principams“ [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-06]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=369833&p_query=&p_tr2=2>; Specializuoto komiteto išvada dėl Lietuvos Respublikos pozicijos dėl pasiūlymo dėl Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos dėl teisės turėti advokatą vykstant baudžiamajam procesui ir teisės susisiekti po sulaikymo 2011 m. spalio 19 d [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-06]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=409069&p_query=&p_tr2=2>.

127 Specializuoto komiteto išvada dėl Lietuvos Respublikos pozicijos dėl iniciatyvos dėl Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos dėl teisių į vertimo žodžiu ir raštu paslaugas baudžiamajame procese 2010 m. kovo 31 d [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-06]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=368466&p_query=&p_tr2=2>; Specializuoto komiteto išvada dėl Pasiūlymo dėl Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos dėl teisės turėti advokatą vykstant baudžiamajam procesui ir teisės susisiekti po sulaikymo (ES-11-39) 2011 m. rugsėjo 14 d [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-06]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=406388&p_query=&p_tr2=2>.

Nors tam tikri bendri šių svarbių procesinių garantijų užtikrinimo ES valstybių narių nacionalinėse teisinėse sistemose standartai dėl ŽTK ir EŽTT jurisprudencijos egzistuoja, tačiau tai nėra veiksmingas būdas visiškai užtikrinti šias garantijas ir kartu sustiprinti valstybių pasitikėjimą viena kitos sistemomis¹²⁸. Kiekvienoje direktyvoje ir pasiūlyme dėl direktyvos yra specialiai nurodoma, kad jų veikimo sritis yra EAO procesai, taip pat nustatomos tam tikros specifinės perduodamų asmenų procesinės garantijos: štai Direktyvoje dėl teisės į informaciją baudžiamajame procese yra specialiai EAO byloms skirto pranešimo apie teises pavyzdys¹²⁹; Direktyvos dėl teisės į vertimo žodžiu ir raštu paslaugas baudžiamajame procese 3 straipsnio 6 dalyje nurodyta, kad EAO vykdymo procese „*visiems asmenims, kurių atžvilgiu vykdomas toks procesas ir kurie nesupranta kalbos, kuria parengtas Europos arešto orderis arba į kurią jį išvertė išduodančioji valstybė narė, jos kompetentingos valdžios institucijos pateiktą raštišką to dokumento vertimą*“¹³⁰.

Minimų teisių užtikrinimas yra neabejotinai būtinas siekiant teisingo proceso, taip pat teisingo EAO proceso, tačiau analizuojant siūlomą reguliavimą ir Lietuvos baudžiamajo proceso normas, būtina įvertinti ne formalų jų atitikimą, o turinį – ir tada spręsti, kiek reikės keisti nacionalinį reguliavimą, kad jis atitiktų pagrindų sprendimų ar direktyvų keliamus tikslus. Viena vertus, pačiose direktyvose teigiama, kad jose yra „*nustatomi minimalūs reikalavimai. Valstybės narės gali suteikti daugiau teisių, nei nustatyta <...> direktyvoje, siekdamos užtikrinti aukštesnio lygio apsaugą taip pat tais atvejais, kurie nėra konkrečiai numatyti <...> direktyvoje.*

128 Komisijos ataskaita Europos Parlamentui ir Tarybai dėl 2002 m. birželio 13 d. Tarybos pagrindų sprendimo dėl Europos arešto orderio ir perdavimo tarp valstybių narių tvarkos įgyvendinimo nuo 2007 m. {SEK(2011) 430 galutinis} Briuselis, 201104 11. KOM(2011) 175 galutinis, p. 6 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-05]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0175:FIN:LT:HTML>>.

129 Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2012/13/ES 2012 m. gegužės 22 d. dėl teisės į informaciją baudžiamajame procese [interaktyvus]. II PRIEDAS. Orientacinis pranešimo apie teises asmenims, sulaikytiems pagal Europos arešto orderį, pavyzdys [žiūrėta 2012-10-06]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:142:0001:010:LT:PDF>>.

130 Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2010/64/ES 2010 m. spalio 20 d. dėl teisės į vertimo žodžiu ir raštu paslaugas baudžiamajame procese [interaktyvus]. 3 straipsnio 6 dalis [žiūrėta 2012-10-06]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2010:280:0001:0007:lt:PDF>>.

*Apsaugos lygis niekada neturėtų būti žemesnis, nei numatyta pagal EŽTK nustatytus standartus, kurie yra išaiškinti Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje.*¹³¹ Kita vertus, ir valstybės narės dokumentų svarstymo etapo metu siekia, vyriausybės manymu, kad būtų laikomasi proporcingumo principo. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos Vyriausybės ataskaitoje teigiama, „intensyvių pastangų dėka pavyko pasiekti, kad nebūtų nustatyti pertekliniai reikalavimai, t. y. nebūtų numatyta pareiga valstybei užtikrinti nemokamą vertėjo pagalbą bet kokių privačių įtariamąjo (kaltinamojo) ir jo gynėjo susitikimo metu, nes tokia nuostata sukeltų žymių ir dažniausiai nepagrįstų finansinių ir organizacinių išpareigojimų, bei būtų sudarytos galimybės piktnaudžiauti ir pažeisti įtariamąjo (kaltinamojo) ir jo gynėjo susižinojimo paslaptį. Buvo įtvirtina nuostata, kad nemokamas vertimas pokalbiuose tarp įtariamąjo (kaltinamojo) ir jo gynėjo bus užtikrinamas tik proceso veiksmų atlikimo metu“¹³².

Mokslinėje literatūroje šie klausimai kol kas aptariami vangokai – bene vienintelėje publikacijoje, tiesiogiai nagrinėjančioje ES iniciatyvas, susijusias su procesinių teisių standartais¹³³. Iš esmės pritariame autorių išsakytai nuomonei, kad esminių pokyčių Lietuvos baudžiamojo proceso teisė neturėtų patirti – nes neretai nacionalinė, šiuo atveju Lietuvos teisė numato aukštesnio lygio baudžiamajame procese dalyvaujančių asmenų teisių apsaugą: pavyzdžiui, reglamentuojant susitikimus su gynėju: Lietuvoje yra garantuojamas „susitikimas (matymasis) su gynėju“, o ES lygiu yra siūlomas „komunikavimas su advokatu“, t. y. siauresnė procesinė garantija; Lietuvoje teisė komunikuoti su gynėju yra neribojama, o pasiūlyme dėl direktyvos yra numatytos konfidencialumo ribojimo galimybės¹³⁴. Tarp pozityvių siūlymų, galinčių suteikti pridėtinės vertės įtariamųjų, tarp

131 Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2012/13/ES 2012 m. gegužės 22 d. dėl teisės į informaciją baudžiamajame procese [interaktyvus]. Preambulė (40) [žiūrėta 2012-10-06]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:142:0001:0010:LT:PDF>>.

132 Lietuvos Respublikos Vyriausybės veiklos, susijusios su Lietuvos naryste Europos Sąjungoje, 2009 metais apžvalga, p. 25 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-06]. <<http://www.lrv.lt/bylos/ES/apzvalga%202009%20m.pdf>>.

133 Levon, J.; Veršekys, P. Įtariamųjų ir kaltinamųjų teisių Lietuvos baudžiamajame procese stiprinimas: perspektyvinė analizė Europos Sąjungos teisėkūros kontekste. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksui – 10 metų*. Vilnius, 2012, p. 160–186.

134 Žr.: ten pat, p.176–177.

jų ir perduodamų pagal EAO asmenų, teisių užtikrinimui, paminėtinas nepriklausomų, tinkamą kvalifikaciją įgijusių vertėjų registro sukūrimas¹³⁵. Direktyvoje dėl teisinės pagalbos siūloma nuostata, kad „*Asmuo, dėl kurio išduotas Europos arešto orderis, turėtų turėti teisę kreiptis į advokatą vykdančiojoje valstybėje narėje, kad galėtų veiksmingai naudotis savo teisėmis <...> Asmeniui taip pat turi būti sudarytos galimybės turėti advokatą išduodančiojoje valstybėje narėje, kuris padėtų vykdančiosios valstybės narės advokatui konkrečiose bylose vykdant perdavimo procedūrą, nepažeidžiant Tarybos pagrindų sprendime 2002/584/TVR nustatytų terminų. Advokatui turi būti sudarytos galimybės padėti vykdančiosios valstybės narės advokatui, kai vykdančiojoje valstybėje įgyvendinamos asmens teisės pagal Tarybos pagrindų sprendimą 2002/584/TVR, ypač kiek tai susiję su atsisakymo pagrindais pagal jo 3 ir 4 straipsnius.*“¹³⁶

Reikėtų atkreipti dėmesį, kad kai kurios priemonės, nors publikacijos autorių vertinamos skeptiškai, vis dėlto, mūsų nuomone, yra reikalingos.

Visų pirma tai pasakytina apie „Teisių laišką“, kuris turės būti įteikiamas kiekvienam įtariamajam ir kaltinamajam. Nors teisė būti informuotam apie kaltinimus ir procesinę padėtį gana išsamiai reglamentuota BPK, ir dar viena papildoma priemonė – t. y. „Teisių laiškas“ – pareikalaus nemažų išlaidų¹³⁷, tačiau, įvertinus tai, kad praktiškai realus sulaikytųjų (suimtų) asmenų informavimas apie jų teises yra probleminis¹³⁸, many-

135 Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2010/64/ES 2010 m. spalio 20 d. dėl teisės į vertimo žodžiu ir raštu paslaugas baudžiamajame procese [interaktyvus]. 5 straipsnio 2 dalis [žiūrėta 2012-10-06]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2010:280:0001:0007:lt:PDF>>; Levon, J.; Veršekys, P. Įtariamųjų ir kaltinamųjų teisių Lietuvos baudžiamajame procese stiprinimas: perspektyvinė analizė Europos Sąjungos teisėkūros kontekste. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksui – 10 metų*. Vilnius, 2012, p. 166–167.

136 Pasiūlymas dėl Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos dėl teisės turėti advokatą vykstant baudžiamajam procesui ir teisės susisiekti po sulaikymo (Briuselis, 2011 06 08. KOM(2011) 326. Galutinis 2011/0154 (COD)) [interaktyvus]. Preambulė (21) (22) [žiūrėta 2012-10-06]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0326:FIN:LT:PDF>>.

137 Levon, J.; Veršekys, P. Įtariamųjų ir kaltinamųjų teisių Lietuvos baudžiamajame procese stiprinimas: perspektyvinė analizė Europos Sąjungos teisėkūros kontekste. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksui – 10 metų*. Vilnius, 2012, p. 170–172, 181.

138 Liutkevičius, K. Sulaikymo ir suėmimo reglamentavimas ir taikymas Lietuvoje. Žmogaus teisių stebėjimo instituto tyrimas. 2012, p. 8 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-14]. <http://>

tina, kad įteikiamas dokumentas, kuriame būtų suprantamai išdėstytos visos pagrindinės įtariamojo ir kaltinamojo teisės, pagerins įtariamojo ir kaltinamojo teisių įgyvendinimo galimybes. Kitu atveju, vertindami Direktyvos¹³⁹ 3 straipsnio nuostatą, nustatančią, jog „*valstybės narės užtikrina, kad įtariamiesiems ir kaltinamiesiems, kurie nesupranta atitinkamo baudžiamojo proceso kalbos, per protingą laikotarpį būtų raštu išversti visi esminiai dokumentai*“, autoriai nuogaustauja, jog „įtariamasis ar kaltinamasis arba jo advokatas galės pateikti pagrįstą prašymą išversti ir kitus dokumentus, kuriuos jie traktuos kaip esminius <...> ir taip neišvengiamai didės baudžiamojo proceso išlaidos, kurios <...> negalės būti išieškotos iš nuteistojo“¹⁴⁰. Toks argumentas nelabai įtikina, nes Direktyvos 3 straipsnio 3 dalyje nurodyta, kad „*kompetentingos valdžios institucijos kiekvienu atveju nusprendžia, ar bet kuris kitas sprendimas yra esminis*“, taigi nepagrįsti prašymai versti dokumentus gali būti netenkinami. Diskutuojama nuostata dėl siūlomos advokato teisės tikrinti sąlygas, kuriomis laikomas suimtas įtariamasis arba kaltinamasis. Oponuojant pozicijai, kad tai yra advokatų „privilegija“, kuri trukdys institucijų veiklą¹⁴¹, manytina, kad tokia teisė advokatui yra suteiktina, tinkamai reglamentavus pasinaudojimo ją sąlygas. Jau anksčiau minėta, kad tarptautiniai teismai netinkamas kalinimo (taip pat ir suėmimo vykdant EAO) sąlygas prilygina žmogaus teisių pažeidimui.

Kitas svarbus procesinis EAO aspektas yra tas, kad paprastai jis susijęs su procesine prievarta. Nors baudžiamojo proceso doktrinoje pripažįstama, kad teisė į žmogaus laisvės neliečiamumą gali būti ribojama, tačiau tai

www.hrmi.lt/uploaded/PDF%20dokai/ZTSI_Sulaikymas_Ir_Suemimas_2.pdf; Gušauskienė, M. Įtariamojo teisė būti informuotam: teorinės prielaidos ir įgyvendinimo galimybės. *Jurisprudencija*. 2008, 6 (108): 63.

139 Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2010/64/ES 2010 m. spalio 20 d. dėl teisės į vertimo žodžiu ir raštu paslaugas baudžiamajame procese [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-06]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2010:280:0001:0007:lt:PDF>>.

140 Levon, J.; Veršėkys, P. Įtariamųjų ir kaltinamųjų teisių Lietuvos baudžiamajame procese stiprinimas: perspektyvinė analizė Europos Sąjungos teisėkūros kontekste. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksui – 10 metų*. Vilnius, 2012, p. 165.

141 Žr.: ten pat, p. 180.

turi būti daroma laikantis proporcingumo principo¹⁴². Vienas iš suėmimo skyrimo pagrindų yra prašymas išduoti asmenį kitai valstybei pagal EAO, taip pat užsienio valstybės prašymas laikinai sulaikyti ieškomą asmenį, kol bus atsiųstas EAO (BPK 122 straipsnio 5 dalis). Baudžiamojo proceso teisės principas *ultimum remedium*, arba dar kitaip – paskutinės išeities, principas reikalauja, kad suėmimas, kaip kardomoji priemonė, tiesiogiai susijusi su procesine prievarta, būtų taikomas kaip paskutinė ir vienintelė įmanoma priemonė¹⁴³. Nors praktiškai EAO procedūra dažniausiai ir yra pagrįsta procesinių prievartos priemonių taikymu¹⁴⁴. Suėmimo taikymo vykdant EAO problemos yra susijusios su netinkamu nusikalstamų veikų kvalifikavimu¹⁴⁵, kuris gali lemti ir netinkamą procesinių prievartos priemonių pritaikymą – ši problema jau buvo aptarta kalbant apie būtinumą kriminalizuoti veikas, dėl kurių yra netikrinamas abipusis baudžiamumas – kitaip gali susiklostyti situacija, kad asmuo turi būti suimtas už legalią šioje valstybėje veiką¹⁴⁶.

Kitas EAO išdavimo ir suėmimo taikymo aspektas yra susijęs su jo proporcingumu. Kaip buvo nustatyta, Europos Sąjungos piliečiams, ne gyvenantiems valstybėje narėje, kurioje jie įtariamai padarę nusikalstamą veiką, dažnai taikomas kardomasis kalinimas, pirmiausia dėl visuomeninių ryšių trūkumo ir pabėgimo rizikos¹⁴⁷. Tarybos pagrindų sprendime

142 Pl. žr. Losis, E. Įrodinėjimo dalykas taikant prievartos priemones. Kurapka, E., et al. *Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo* (prof. dr. Eugenijaus Palskio atminimui). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas. 2011, p. 271–324.

143 Jurka, R.; Gušauskienė, M. Suėmimo atitikties *ultimum remedium* principui diskusiniai klausimai. *Teisės problemos*. 2009, Nr. 2 (64): 65.

144 Lietuvos apeliacinio teismo nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1N-17/2006.

145 Neatidėliotinais atvejais (kurie gana dažni, nes EAO pagrindu ieškomiems asmenims dažnai skiriamas suėmimas) Eurojusto institucija vaidina pagrindinį vaidmenį užtikrinant veiksmingą nacionalinių institucijų keitimąsi informacija, tikslinant vykdančiųjų teisminių institucijų reikalavimus ir iš esmės paspartinant EAO vykdymą. Eurojusto institucijos metinė atskaita (2011), p. 25 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-06]. <<http://eurojust.europa.eu/doclibrary/corporate/eurojust%20Annual%20Reports/Annual%20Report%202011/Annual-Report-2011-LT.pdf>>.

146 Švedas, G. Europos Sąjungos įtaka Lietuvos baudžiamajai teisei. *Teisė*. 2010, 74: 16–17.

147 *Žalioji knyga dėl abipusio ikiteisminių kardomųjų priemonių, netaikant laisvės atėmimo, pripažinimo*. (pateikta Komisijos). Briuselis, 2004 08 17, KOM(2004) 562 galutinis, p. 3 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-07]. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/lt/com/2004/com2004_0562lt01.pdf>; Tarybos pagrindų sprendimas 2009/829/TVR dėl

2009/829/TVR dėl tarpusavio pripažinimo principo taikymo sprendimams dėl kardomųjų priemonių Europos Sąjungos valstybėse narėse kaip alternatyvos kardomajam kalinimui numatytos procedūros, skatinančios su laisvės atėmimo bausme nesusijusių priemonių taikymą asmenims, nuolat negyvenantiems valstybėje narėje, kurioje vyksta procesas prieš juos¹⁴⁸. Taip, Komisijos nuomone, bus užtikrinta, kad įtariamam asmeniui bus taikoma kardomoji priemonė jam įprastoje aplinkoje laukiant bylos nagrinėjimo kitoje valstybėje narėje¹⁴⁹.

Dar viena praktinė problema, tiesiogiai kylanti iš procesinių prievartos priemonių taikymo praktikos, yra sulaikytųjų (suimtųjų) sąlygos, kurios ne visada atitinka tiek tarptautinius, tiek nacionalinius teisės reikalavimus¹⁵⁰. EŽTT nustatė, kad nepriimtinos sulaikymo sąlygos (nuo tam tikro minimalaus netinkamumo lygio) yra Europos žmogaus teisių konvencijos 3 straipsnio pažeidimas, net jei nėra įrodymų, kad buvo ketinama pažeminti ar sumenkinti sulaikytąjį. Akivaizdu, kad pagal Tarybos pagrin-

tarpusavio pripažinimo principo taikymo sprendimams dėl kardomųjų priemonių Europos Sąjungos valstybėse narėse kaip alternatyvos kardomajam kalinimui. 2009 m. spalio 23 d. *Oficialusis leidinys* L 294, 2009 11 11, p. 0020–0040 [interaktyvus]. Preambulė (5) [žiūrėta 2012-10-06]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:294:0020:01:LT:HTML>>; Jurka, R. Žmogaus teisių gynimas Lietuvos baudžiamajame procese: antropocentrinio požiūrio link. *Regnum est. 1990 m. Kovo 11-osios nepriklausomybės aktui* – 20. Ats. red. Mesonis, G. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010, p. 349–350.

148 Tarybos pagrindų sprendimas 2009/829/TVR dėl tarpusavio pripažinimo principo taikymo sprendimams dėl kardomųjų priemonių Europos Sąjungos valstybėse narėse kaip alternatyvos kardomajam kalinimui. 2009 m. spalio 23 d. *Oficialusis leidinys* L 294, 2009 11 11, p. 0020–0040 [interaktyvus]. 2 straipsnis [žiūrėta 2012-10-06]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:294:0020:01:LT:HTML>>.

149 Komisijos ataskaita Europos Parlamentui ir Tarybai dėl 2002 m. birželio 13 d. Tarybos pagrindų sprendimo dėl Europos arešto orderio ir perdavimo tarp valstybių narių tvarkos įgyvendinimo nuo 2007 m. Briuselis, 2011 04 11. KOM(2011) 175 galutinis, p. 7 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-06]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0175:FIN:LT:HTML>>.

150 *Peers prieš Graikiją* (2001 m. balandžio 19 d.), *Salejmanovic prieš Italiją* (2009 m. liepos 16 d.), *Orchowski prieš Lenkiją* (2010 m. sausio 22 d.). Žr. Komisijos ataskaita Europos Parlamentui ir Tarybai dėl 2002 m. birželio 13 d. Tarybos pagrindų sprendimo dėl Europos arešto orderio ir perdavimo tarp valstybių narių tvarkos įgyvendinimo nuo 2007 m. Briuselis, 2011 04 11. KOM(2011) 175 galutinis, p. 6 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-06]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0175:FIN:LT:HTML>>.

dų sprendimą dėl EAO (kurio 1 straipsnio 3 dalyje nustatyta, jog valstybės narės turi gerbti pagrindines teises ir pagrindinius teisės principus, įskaitant Žmogaus teisių konvencijos 3 straipsnį) neleidžiama perduoti asmens, jeigu vykdančioji teisminė institucija, atsižvelgdama į visas bylos aplinkybes, yra įsitikinusi, kad tokiu perdavimu dėl nepriimtinių sulaikymo sąlygų būtų pažeistos prašomo perduoti asmens pagrindinės teisės¹⁵¹.

Proporcingumas vykdamas EAO yra sietinas ne tik su suėmimo taikymu, bet ir su pačiu EAO išdavimo ir vykdymo procesu. Europos Komisija pažymėjo, kad kalbant apie proporcingumo principo taikymą EAO procese, pasitikėjimą tarp valstybių silpnina tai, jog orderis nuolatos išduodamas asmenims, dažnai ieškomiesiems dėl labai smulkių pažeidimų. Komisija nurodė, kad valstybės narės apskritai sutaria, jog reikia atlikti proporcingumo patikrinimą, kad Europos arešto orderis nebūtų išduodamas dėl pažeidimų, kurie, nors ir patenka į Tarybos pagrindų sprendimo dėl Europos arešto orderio ir valstybių narių tarpusavio perdavimo procedūrų (2002/584/TVR) 2 straipsnio 1 dalies¹⁵² taikymo sritį, tačiau nėra pakankamai sunkūs, jog būtų galima pateisinti priemonės ir bendradarbiavimą, kurio reikia, kad būtų įvykdytas Europos arešto orderis¹⁵³. Komisijos buvo pasiūlyti tam tikri proporcingumo vertinimo kriterijai, tokie kaip pažeidimo sunkumas, bausmės trukmė, alternatyvios procedūros, reikalaujančios mažiau sąnaudų ir iš ieškomo asmens, ir vykdančiosios institucijos, taip pat EAO vykdymo sąnaudų ir naudos analizė¹⁵⁴, kurie atitinkamai buvo

151 Komisijos ataskaita Europos Parlamentui ir Tarybai dėl 2002 m. birželio 13 d. Tarybos pagrindų sprendimo dėl Europos arešto orderio ir perdavimo tarp valstybių narių tvarkos įgyvendinimo nuo 2007 m. Briuselis, 2011 04 11. KOM(2011) 175 galutinis, p. 6–7 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-06]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0175:FIN:LT:HTML>>.

152 Pagal 2 straipsnio 1 dalį „Europos arešto orderis gali būti išduotas už veiką, baustiną pagal išduodančios valstybės narės teisę laisvės atėmimo bausme arba įkalinimu, kurio ilgiausias terminas – bent 12 mėnesių, arba, kai bausmė arba sprendimas dėl įkalinimo jau yra priimtas, – bent keturi mėnesiai.“

153 Komisijos ataskaita Europos Parlamentui ir Tarybai dėl 2002 m. birželio 13 d. Tarybos pagrindų sprendimo dėl Europos arešto orderio ir perdavimo tarp valstybių narių tvarkos įgyvendinimo nuo 2007 m. Briuselis, 2011 04 11. KOM(2011) 175 galutinis, p. 7 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-06]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0175:FIN:LT:HTML>>.

154 Žr.: ten pat.

įtraukti į EAO europinį vadovą¹⁵⁵. Šie pasiūlymai ir pakeitimai yra susiję ne tik su asmens teisių ribojimo proporcingumo, bet ir su valstybių sąnaudomis¹⁵⁶.

Ne išimtis ir Lietuvos valstybė. Dar daugiau – statistika rodo, kad Lietuva nuo 2005 m., palyginti su kitomis panašų gyventojų skaičių turinčiomis valstybėmis, yra tarp šalių, išduodančių sąlygiškai daug EAO. 2005 m. Lietuva išdavė 433 EAO (galima palyginti: Latvija – 44, Estija – 38); 2006 m. – 388 (Latvija 65, Estija – 42); 2007 m. – 225 (Latvija – 97, Estija – 31); 2008 m. – 248 (Latvija – 140, Estija – 46); 2009 m. – 211 (Latvija 171, Estija – 46); 2010 m. – 291 (Latvija – 159, Estija – 74), o 2011 m. – 285. Kalbant apie gautų EAO skaičių iš kitų valstybių, akivaizdžiai matoma kita – augimo tendencija: 2005 m. buvo gauti 36 EAO; 2006 m. – 28; 2007 m. – 42; 2008 m. – 43; 2009 m. – 52; 2010 m. – 75; 2011 m. – 122 EAO¹⁵⁷. Net įvertinus nežymią išduodamų EAO mažėjimo tendenciją, Lietuvos valstybė, palyginti su kitomis Baltijos regiono valstybėmis¹⁵⁸, išlieka viena pirmaujančiųjų pagal išduodamų EAO kiekį. Į šią tendenciją jau buvo atkreiptas dėmesys: Lietuvos Respublikos teisingumo ministro ir Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro įsakyme yra nurodyta, kad prokuroras, išduoda EAO atsižvelgdamas „į padaryto nusikaltimo pavojingumo laipsnį, pobūdį ir įtariamojo asmenybę, užtikrindamas asmens per-

155 Europos arešto orderio išdavimo europinis vadovas, p. 14–15 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-02]. <<http://www.tm.lt/dok/Eurarestordispraktinisvadovas.pdf>>.

156 Komisijos ataskaita Europos Parlamentui ir Tarybai dėl 2002 m. birželio 13 d. Tarybos pagrindų sprendimo dėl Europos arešto orderio ir perdavimo tarp valstybių narių tvarkos įgyvendinimo nuo 2007 m. Briuselis, 2011 04 11. KOM(2011) 175 galutinis, p. 7 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-06]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0175:FIN:LT:HTML>>.

157 Lietuvos Respublikos prokuratūros veiklos 2011 m. veiklos ataskaita, p. 21 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-06]. <<http://www.prokuraturos.lt/Veikla/Planavimodokumentai/Veiklosataskaitos/tabid/515/Default.aspx>>.

158 Lyginama su Latvijos ir Estijos šalių rodikliais. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 9¹ straipsnio ir kodekso priedo pakeitimo ir papildymo įstatymo ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 66, 67, 69¹, 71¹, 73, 365¹ straipsnių pakeitimo ir papildymo ir kodekso priedo papildymo įstatymo projektų pateikimo Lietuvos Respublikos Seimui, p. 5 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-06]. <http://www.lrv.lt/Posed_medz/2012/120627/01.pdf>.

*davimo proporcingumo ir proceso ekonomiškumo principų laikymąsi*¹⁵⁹, tačiau tik dabar yra pateiktos Baudžiamojo proceso kodekso pataisos, leisiančios įvertinti EAO išdavimo proporcingumą. Kaip nurodoma įstatymų pataisų aiškinamajame rašte, proporcingumą būtina vertinti dėl šių priežasčių: „1) asmeniui nepagrįstai ilgai (nors ir teisėtai) taikomas suėmimas, iki jis bus perduotas pagal EAO; 2) tai sukelia EAO vykdančios valstybės nepasitenkinimą, nes ji priversta vykdyti EAO dėl nereikšmingų atvejų; 3) kyla visuomenės nepasitenkinimo rizika, nes galimi rezonansiniai atvejai; 4) galiausiai tai yra ekonomiškai neefektyvus teisingumo vykdymas, nes asmens perdavimo pagal EAO procedūra reikalauja didelių finansinių sąnaudų (perduodamo asmens ir konvojaus kelionės išlaidos, asmens laikymas suėmimo vietoje, ryšių išlaidos, gaišamas laikas ir pan.)“¹⁶⁰.

Pabrėžiamas ne tik asmens, kuris būna sulaikomas EAO pagrindu, o vėliau EAO išdavusioje valstybėje atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės, nubaudžiamas su laisvės atėmimu nesusijusia bausme arba jam paskirtos laisvės atėmimo bausmės vykdymas yra atidedamas¹⁶¹, laisvės ribojimo proporcingumas (BPK 11 str.), bet ir su didžiulėmis vykdančiosios valstybės patiriamomis sąnaudomis¹⁶². Lietuvos EAO praktikoje susiklostė dar viena abejotina tendencija, susijusi su EAO sąnaudomis: išlaidos, patirtos parvežant amenis iš valstybės, kurioje jie buvo sulaikyti, yra pri-

159 Lietuvos Respublikos teisingumo ministro ir Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2009 m. spalio 7 d. įsakymas Nr. 1R-312/I-140 „Dėl Lietuvos Respublikos teisingumo ministro ir Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2004 m. rugpjūčio 26 d. įsakymo Nr. 1R-195/I-114 „Dėl Europos arešto orderio išdavimo ir asmens perėmimo pagal Europos arešto orderį taisyklių patvirtinimo“ pakeitimo“. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 122-5263.

160 Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 9¹ straipsnio ir kodekso priedo pakeitimo ir papildymo įstatymo ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 66, 67, 69¹, 71¹, 73, 365¹ straipsnių pakeitimo ir papildymo ir kodekso priedo papildymo įstatymo projektų pateikimo Lietuvos Respublikos Seimui, p. 4 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-06]. <http://www.lrv.lt/Posed_medz/2012/120627/01.pdf> .

161 Žr.: ten pat, p. 4.

162 Komisijos ataskaita Europos Parlamentui ir Tarybai dėl 2002 m. birželio 13 d. Tarybos pagrindų sprendimo dėl Europos arešto orderio ir perdavimo tarp valstybių narių tvarkos įgyvendinimo nuo 2007 m. Briuselis, 2011 04 11. KOM(2011) 175 galutinis, p. 7 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-06]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0175:FIN:LT:HTML>> .

pažįstamos baudžiamojo proceso išlaidomis ir priteisiamos iš nuteistųjų. Pritartina literatūroje išsakytai pozicijai, kad toks plečiamasis baudžiamojo proceso išlaidų aiškinimas kelia abejonių, ar jis atitinka žmogaus teisių apsaugos standartus, ir turi būti keičiamas¹⁶³. Dar kartą atkreiptinas dėmesys, kad Lietuvos baudžiamojo proceso sistemos požiūriu šios pataisos tik toliau gilins disonansą tarp Baudžiamojo proceso kodekso 2 straipsnio, kuriame įtvirtintas baudžiamojo persekiojimo legalumo principas, ir specialių Baudžiamojo proceso kodekso normų, kurios numato vis platesnes baudžiamojo persekiojimo tikslingumo galimybes (EAO išdavimo, nuo kurio priklauso asmens, įtariamo padarius nusikalstamą veiką, baudžiamojo persekiojimo galimybės, proporcingumo vertinimą, atsižvelgiant į būsimo proceso sąnaudas, sąlygiškai galime priskirti prie tikslingumo principo apraiškų)¹⁶⁴.

Nagrinėjant proporcingumo problemas literatūroje netgi siūloma, jog Europos Sąjunga turėtų sukurti naują, alternatyvų EAO sistemai, teisės įrankį, kuris užtikrintų menkų nusikalstamų veikų baudžiamąjį persekiojimą, kad ji nepažeistų proporcingumo principo¹⁶⁵. Baigiant galima pridurti, kad ne tik smulkių pažeidimų atvejais išduodami EAO yra laikomi neproporcingais, bet ir EAO, išduoti dėl kitų tikslų, nei numato Tarybos Pagrindų sprendimas dėl Europos arešto orderio ir valstybių narių tarpusavio perdavimo procedūrų (2002/584/TVR).

Išvados

Įgyvendinus svarbias priemones, padedančias teisminiame ir policijos bendradarbiavime – tarp jų Europos arešto orderį, kuris leidžia greičiau ir paprasčiau areštuoti ir perduoti prašomą perduoti asmenį, siekiant patraukti baudžiamajon atsakomybėn arba vykdyti laisvės atėmimo bausmę, arba sprendimą dėl įkalinimo – būtina tobulinti proceso dalyvių procesinių teisių reglamentavimą. Tai lemtų ne tik didesnę perduodamų

163 Švedas, G. Kai kurios asmens perdavimo pagal Europos arešto orderį baudžiamajam persekiojimui teorinės ir praktinės problemos. *Teisė*. 2008, 66 (1): 70–71, 72.

164 Žr.: ten pat, p. 70.

165 Spencer, J. R.; Vogel, J. Proportionality and the European Arrest Warrant. *Criminal Law Review*. 2010, 6: 482.

asmenų teisinį tikrumą ir procesinį saugumą, bet ir užtikrintų valstybių narių pasitikėjimą vienai kitos teisinėmis sistemomis.

Įvertinus piliečio perdavimo pagal Europos arešto orderį reglamentavimą Lietuvoje, darytina išvada, kad kol Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas nėra oficialiai atskleidęs aptartos konstitucinės nuostatos turinio, Europos arešto orderio vykdymas hipotetiškai gali būti vertinamas kaip antikonstitucinis arba bent jau kaip nepakankamo konstitucinio pagrindo teisinė procedūra.

Išnagrinėjus tam tikrus procesinius EAO reguliavimo ir taikymo aspektus, darytina išvada, kad būtina toliau tobulinti Europos arešto orderio išdavimo ir vykdymo procesą, užtikrinant teisės į tinkamą procesą (teisės į tinkamą informavimą, teisės į tinkamą vertimą, tam tikrais atvejais teisės į pakartotinį procesą) bei proporcingumo principų įgyvendinimą.

Nors perkėlus Europos Sąjungos direktyvų, reglamentuojančių teisę į informaciją, teisę į vertimą baudžiamajame procese bei būsimos direktyvos dėl teisės į gynybą nuostatas į nacionalinę teisę didelių permainų nesitikima, nes šių teisių reguliavimas Lietuvoje yra ganėtinai išsamus ir atitinkantis žmogaus teisių apsaugos reikalavimus, tačiau tokios novelos, kaip vertėjų registro, užtikrinančio vertėjų kvalifikaciją, sukūrimas, Teisių laiško įteikimas asmenims, kurių atžvilgiu vykdomas Europos arešto orderis, gali padidinti jų teisių saugą.

Proporcingumo principu turi būti grįstas ne tik asmens teisių ribojimas (apribojant teisę į laisvę), bet ir sąnaudų vertinimo, t. y. siekiamo tikslo (baudžiamąjo persekiojimo) ir priemonių (EAO išdavimo ir vykdymo) santykio analize. Kartu būtina keisti teismų praktiką EAO vykdymo išlaidas pripažįstant procesinėmis išlaidomis, taip pat diegti technologines priemones, padėsiančias užtikrinti asmenų dalyvavimą baudžiamajame procese kuo mažiau ribojant jų teises.

Literatūra

1. 2009 m. vasario 26 d. Tarybos pagrindų sprendimas 2009/299/TVR, iš dalies keičiantis Pagrindų sprendimus 2002/584/TVR, 2005/214/TVR, 2006/783/TVR, 2008/909/TVR ir 2008/947/TVR ir stiprinantis asmenų procesines teises bei skatinantis tarpusavio pripažinimo principo taikymą sprendimams,

- priimtiems atitinkamam asmeniui asmeniškai nedalyvavus teisminiame nagrinėjime OL: 2009-03-27, Nr. 81 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-26]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter1/dokpaieska.showdoc_l?p_id=60898>.
2. Abramavičius, A.; Mickevičius, D.; Švedas, G. *Europos Sąjungos teisės aktų įgyvendinimas Lietuvos baudžiamojoje teisėje*. Vilnius, 2005.
 3. Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 9¹ straipsnio ir kodekso priedo pakeitimo ir papildymo įstatymo bei Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 66, 67, 69¹, 71¹, 73, 365¹ straipsnių pakeitimo ir papildymo ir kodekso priedo papildymo įstatymo projektų [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-07]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=429226&p_tr2=2>.
 4. Albi, A. Supremacy of EC Law in the New Member States. Bringing Parliaments into the Equation of Co-operative Constitutionalism. *European Constitutional Law Review* [interaktyvus]. 2007, 3 [žiūrėta 2012-09-30]. <http://kar.kent.ac.uk/424/1/Supremacy_30OCT07DP.pdf>.
 5. Albi, A. Supremacy of EC Law in the New Member States. Bringing Parliaments into the Equation of Co-operative Constitutionalism. *European Constitutional Law Review* [interaktyvus]. 2007, 3 [žiūrėta 2012-09-30]. <http://kar.kent.ac.uk/424/1/Supremacy_30OCT07DP.pdf>.
 6. Antroji Pagrindų sprendimo dėl Europos arešto orderio ir perdavimo tarp valstybių narių tvarkos perkėlimo į nacionalinę teisę vertinimo ataskaita [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-07]. <<http://europa.eu/rapid/pressRelease-sAction.do?reference=MEMO/07/288&format=HTML&aged=1&language=LT&guiLanguage=en>>.
 7. Aukščiausiojo Teismo senato 2003 m. gruodžio 29 d. nutarimo Nr. 42 „Dėl teismų praktikos taikant Lietuvos Respublikos tarptautines sutartis ir Baudžiamojo bei Baudžiamojo proceso kodeksų normas, nustatančias asmenų išdavimą užsienio valstybei arba perdavimą Tarptautiniam baudžiamajam teismui“ [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-30]. <http://www2.lat.lt/lat_web_test/4_tpbiuleteniai/senos/nutartis.aspx?id=26463>.
 8. Ažubalytė, R. *Constitutionalization and internationalization of the Lithuanian criminal procedure law*. Dny práva – 2010 – Days of Law. Ed.: Radovan Dávid, David Sehnálek, Jiří Valdhan. 1. ed. Brno: Masaryk University, 2010, p. 2–12 [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-05-10]. <http://www.law.muni.cz/sborniky/dny_prava_2010/files/sbornik.html>.
 9. Ažubalytė, R. Tendencies of the development of the Lithuanian criminal procedure law. *Jurisprudencija*. 2010, 1 (119).
 10. Bapuly, B. The European Arrest Warrant under Constitutional Attack. *International Constitutional Law Journal* [interaktyvus]. 2009, 3/1 [žiūrėta 2012-08-03]. <<http://www.internationalconstitutionallaw.net/journal>>.

11. Baudžiamojo kodekso 7, 8, 60, 95, 151, 151(1), 153, 162, 307, 308, 309 straipsnių pakeitimo ir papildymo, Kodekso papildymo 100(1), 100(2), 152(1) ir 252(1) straipsniais ir Kodekso priedo papildymo įstatymo projektas [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-28]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=433459&p_query=&p_tr2=2>.
12. Baudžiamojo proceso kodekso 9, 154, 186, 280, 283 straipsnių pakeitimo ir papildymo ir Kodekso priedo papildymo įstatymo projektas [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-28]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=433460&p_query=&p_tr2=2>.
13. Case C-303/05. Advocaten voor de Wereld VZW v Leden van de Ministerraad [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-28]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:62005CJ0303:EN:HTML>>
14. Communication from the Commission concerning the consequences of the judgment given by the Court of Justice on 20 February 1979 in case 120/78 (Cassis de Dijon). *Official Journal C 256*, 03/10/1980 P. 0002-0003 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-29]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31980Y1003%2801%29:en:HTML>>.
15. Council Act of 27 September 1996, adopted on the basis of Article K.3 of the Treaty on European Union, drawing up the Convention relating to extradition between the Member States of the European Union [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-30]. <http://europa.eu/legislation_summaries/justice_freedom_security/judicial_cooperation_in_criminal_matters/114015b_en.htm>.
16. Czech Republic Constitutional Court judgment. 2006/05/03 - Pl. ÚS 66/04: European Arrest Warrant [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-07]. <<http://www.concourt.cz/view/pl-66-04>>.
17. Čepas, A. Europos arešto orderis: pirmieji Europos Sąjungos baudžiamosios teisės ir baudžiamojo proceso teisės žingsniai Lietuvoje. *Teisės problemos*. 2003, 3 (41): 97-113.
18. Čepas, A.; Švedas, G. Tarptautinė teisinė pagalba baudžiamosiose bylose: asmenų, įtariamų padarius nusikalstamą veiką, išdavimas baudžiamajam persekiojimui (ekstradicija, perdavimas Tarptautiniam baudžiamajam teismui arba pagal Europos arešto orderį). Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2008.
19. Eurojusto institucijos metinė ataskaita (2011) [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-06] <<http://eurojust.europa.eu/doclibrary/corporate/eurojust%20Annual%20Reports/Annual%20Report%202011/Annual-Report-2011-LT.pdf>>.

20. European Council. The Stockholm programme – an open and secure Europe serving and protecting citizens. (2010/C 115/01) [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-07-24]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:115:0001:0038:en:PDF>>.
21. Europos arešto orderio išdavimo ir asmens perėmimo pagal Europos arešto orderio taisyklės, patvirtintos Lietuvos Respublikos teisingumo ministro ir Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2004 m. rugpjūčio 26 d. įsakymu Nr. 1R-195/I-114 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-26]. <<http://www.prokuraturos.lt/nbspnbspTarptautinisbendradarbiavimas/tabid/87/Default.aspx>>.
22. Europos arešto orderio išdavimo europinis vadovas [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-02]. <<http://www.tm.lt/dok/Eurarestordispraktinisvadovas.pdf>>.
23. Europos konvencija dėl ekstradicijos [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-07]. <<http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/PDF/Lithuanian/024-Lithuanian.pdf>>.
24. Europos konvencijos dėl ekstradicijos antrasis papildomas protokolai. Strasbūras, 1978 m. kovo 17 d [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-07]. <<http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/PDF/Lithuanian/098-Lithuanian.pdf>> .
25. Europos konvencijos dėl ekstradicijos papildomas protokolai. Strasbūras, 1975 m. spalio 15 d [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-07]. <<http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/PDF/Lithuanian/086-Lithuanian.pdf>>.
26. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2010/64/ES 2010 m. spalio 20 d. dėl teisės į vertimo žodžiu ir raštu paslaugas baudžiamajame procese [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-06] <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2010:280:0001:0007:lt:PDF>>.
27. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2012/13/ES 2012 m. gegužės 22 d. dėl teisės į informaciją baudžiamajame procese [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-06]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:142:0001:0010:LT:PDF>>.
28. Europos Parlamento Piliėčių laisvių, teisingumo ir vidaus reikalų komitetas. Dėl Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos dėl Europos tyrimo orderio baudžiamosiose bylose. Pranešėjas Nuno Melo. 2011 12 16. In Summary record of the meeting of the European Parliament Committee on Civil Liberties, Justice and Home Affairs (LIBE), held in Brussels on 26 and 27 March 2012 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-07]. <http://www.parlament.gv.at/PAKT/EU/XXIV/EU/07/77/EU_77703/imfname_10024573.pdf>.

29. Europos Sąjungos sutartis. *Europos Sąjungos teisė. Steigimo sutartys ir svarbiausi vidaus rinkos teisės aktai*. Sudarytojai Vėgėlė, I.; Daukšienė, I. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007.
30. Galinaitytė, J.; Rudzkis, T. Šiuolaikinio nusikalstamumo sampratos problema. *Jurisprudencija*. 2005, 70 (62): 134–140.
31. Generalinio advokato DÁMASO RUIZ-JARABO COLOMER išvada, pateikta 2006 m. rugsėjo 12 d. Byla C-303/05. Advocaaten voor de Wereld VZW prieš Leden van de Ministerraad [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-07]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:62005C0303:LT:HTML>>.
32. Gušauskienė, M. Įtariamojo teisė būti informuotam: teorinės prielaidos ir įgyvendinimo galimybės. *Jurisprudencija*. 2008, 6 (108).
33. Hagos programa: laisvės, saugumo ir teisingumo stiprinimas Europos Sąjungoje. [2005] OL C 53, 2005 3 3 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-28]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2005:053:0001:0014:LT:PDF>>.
34. Jarašiūnas, E. Kelios mintys apie Lietuvos dalyvavimo tarptautiniuose santykiuose konstitucinius pagrindus. *Teisė besikeičiančioje Europoje*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008.
35. Jarašiūnas, E., Aukščiausioji ir ordinarinė teisė: požiūrio į Konstituciją pokyčiai. *Jurisprudencija*. 2002, 33 (25).
36. Judgement of 27 April 2005, P 1/05. Application of the European Arrest Warrant with regard to polish nationals. In Note from Polish delegation to delegations. Council of the European Union. Brussels, 1 September 2005 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-26]. <http://www.law.uj.edu.pl/~kpk/eaw/judicial_decisions/Poland_Constitutional_Court.pdf>.
37. Judgement of 27 April 2005, P 1/05. Application of the European Arrest Warrant with regard to polish nationals. In Note from Polish delegation to delegations. Council of the European Union. Brussels, 1 September 2005 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-26]. <http://www.law.uj.edu.pl/~kpk/eaw/judicial_decisions/Poland_Constitutional_Court.pdf>.
38. Judgment of the Second Senate of 18 July 2005–2 BvR 2236/04 – “European Arrest Warrant Act case” [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-02]. <http://www.bverfg.de/entscheidungen/rs20050718_2bvr223604en.html>.
39. Judgment of the Second Senate of 18 July 2005–2 BvR 2236/04 – “European Arrest Warrant Act case” [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-02]. <http://www.bverfg.de/entscheidungen/rs20050718_2bvr223604en.html>.
40. Jurgaitis, R. Tarptautinis bendradarbiavimas baudžiamajame procese. Ancelis, P.; Ažubalytė, R.; Jurgaitis, R.; Zajančkauskienė, J. *Baudžiamojo*

- proceso teisė*. Vilnius, 2006 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-30]. <https://moodle.mruni.eu/pluginfile.php/50890/mod_resource/content/0/bpt/fcontent.html>.
41. Jurka, R.; Gušauskienė, M. Suėmimo atitikties *ultimum remedium* principui diskusiniai klausimai. *Teisės problemos*. 2009, 2 (64).
 42. Jurka, R. European Arrest Warrant: some questions on legal interpretation and application. *Jurisprudencija*. 2011, 18 (1): 327–343.
 43. Jurka, R. Tarptautinis bendradrabiavimas baudžiamajame procese: įrodymai ir jų priimtinumas Europos Sąjungoje. Kurapka, E., et al. *Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo (prof. dr. Eugenijaus Palskio atminimui)*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas. 2011, p. 89–128.
 44. Jurka, R. Žmogaus teisių gynimas Lietuvos baudžiamajame procese: antropocentrinio požiūrio link. *Regnum est. 1990 m. Kovo 11-osios nepriklausomybės aktui – 20*. Ats. red. Mesonis, G. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010.
 45. Kaiafa-Gbandi, M. The development towards harmonization within criminal law in the European Union – a citizen's perspective. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, 2001, 9 (4).
 46. Karsai, K. The Principle of Mutual Recognition in the International Cooperation in Criminal Matters. *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду* [interaktyvus]. 2008, 1-2 [žiūrėta 2012-08-18]. <http://u-szeged.academia.edu/KrisztinaKarsaiDr/Papers/1272387/THE_PRINCIPLE_OF_MUTUAL_RECOGNITION_IN_THE_INTERNATIONAL_COOPERATION_IN_CRIMINAL_MATTERS>.
 47. Kybartienė, E. Konstituciniai teismai Europos Sąjungos teisinėje erdvėje. *Jurisprudencija*. 2007, 7 (97).
 48. Komisijos ataskaita Europos Parlamentui ir Tarybai dėl 2002 m. birželio 13 d. Tarybos pagrindų sprendimo dėl Europos arešto orderio ir perdavimo tarp valstybių narių tvarkos įgyvendinimo nuo 2007 m. [SEK(2011) 430 galutinis] Briuselis, 2011 04 11. KOM(2011) 175 galutinis [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-05] <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0175:FIN:LT:HTML>>.
 49. Komisijos komunikatas Europos Parlamentui ir Tarybai „Laisvės, saugumo ir teisingumo erdvė piliečių labui“. [2009] COM (2009) 262/4 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-28]. <<http://eur-lex.europa.eu/Notice.do?val=496593:cs&lang=lt&list=516175:cs,496593:cs,498674:cs,461598:cs,451831:cs,449515:cs,429215:cs,396911:cs,388799:cs,337098:cs,&pos=2&page=1&nbl=604&pgs=10&hwords=&checktexte=checkbox&visu=#texte>>.

50. Kūris, E. Europos Sąjungos teisė Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje: sambūvio algoritmo paieškos. *Teisė besikeičiančioje Europoje*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008.
51. Kwiecień, R. The primacy of European Union Law over National Law Under the Constitutional Treaty. *German Law Journal* [interaktyvus]. Vol. 6, No. 11 [žiūrėta 2012-10-02]. <http://www.germanlawjournal.com/pdfs/Vol06No11/PDF_Vol_6_No_11_1479-1496_Special%20Issue_Kwiecien.pdf>.
52. Levon, J.; Veršekys, P. Įtariamųjų ir kaltinamųjų teisių Lietuvos baudžiamajame procese stiprinimas: perspektyvinė analizė Europos Sąjungos teisėkūros kontekste. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksui – 10 metų*. Vilnius, 2012, p. 160–185.
53. Lietuvos apeliacinio teismo 2008 m. sausio 8 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1N – 4/2008.
54. Lietuvos apeliacinio teismo nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1N-10-2005.
55. Lietuvos apeliacinio teismo nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1N-17/2006.
56. Lietuvos apeliacinio teismo nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1N-11/2006.
57. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 89-2741.
58. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras*. Bendroji dalis. (1-98 straipsniai). Vilnius, 2004.
59. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 37-1341.
60. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 1, 51, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 122, 437 straipsnių pakeitimo ir papildymo bei kodekso papildymo 17¹, 69¹, 71¹, 77¹ straipsniais ir priedu įstatymas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 72-2493.
61. Lietuvos Respublikos Konstitucijos papildymo Konstituciniu aktu „Dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje“ ir Lietuvos Respublikos Konstitucijos 150 straipsnio papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 111-4123.
62. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. sausio 24 d. išvada „Dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 4, 5, 9, 14 straipsnių ir jos Ketvirtojo protokolo 2 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 9-199.
63. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. gegužės 29 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos Seimo 1996 m. gruodžio 5 d. nutarimo „Dėl Seimo nutarimo „Dėl Lietuvos nacionalinio radijo ir televizijos tarybos narių paskyrimo“ pripažinimo netekusiu galios ir Lietuvos nacionalinio radijo

- ir televizijos tarybos sudarymo“ atitikimo Konstitucijai. *Valstybės žinios*. 1997, Nr. 49-1173; atitaisymas – 1997 06 06, Nr. 50.
64. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. gruodžio 24 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymo 3 straipsnio 3 dalies (2000 m. spalio 12 d. redakcija), 3 straipsnio 4 dalies (2000 m. spalio 12 d. redakcija), 5 straipsnio 1 dalies 2 punkto (2000 m. spalio 12 d. redakcija), 18 straipsnio 1 dalies (2000 m. spalio 12 d. redakcija), 19 straipsnio 1 dalies 2, 3, 4, 8, 15 punktų (2000 m. spalio 12 d. redakcija), 21 straipsnio 1 dalies 1, 5, 7, 9, 12, 15, 16, 17, 18 punktų (2000 m. spalio 12 d. redakcija), šios dalies 6 punkto (2000 m. spalio 12 d. ir 2001 m. rugsėjo 25 d. redakcijos) ir šios dalies 14 punkto (2000 m. spalio 12 d. ir 2001 m. lapkričio 8 d. redakcijos), taip pat dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos 119 straipsnio pakeitimo įstatymo taikymo tvarkos konstitucinio įstatymo, Lietuvos Respublikos Konstitucijos 119 straipsnio pakeitimo įstatymo taikymo tvarkos konstitucinio įstatymo įrašymo į konstitucinių įstatymų sąrašą įstatymo atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 19-828.
65. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 25 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimų įstatymo 1¹ straipsnio (2004 m. gegužės 4 d. redakcija) ir 2 straipsnio 2 dalies (2004 m. gegužės 4 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 85-3094.
66. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. kovo 5 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. rugsėjo 27 d. nutarimo Nr. I- 619 „Dėl Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų garantijų įstatymo taikymo“ 1 punkto, taip pat dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. liepos 5 d. nutarimu Nr. 808 „Dėl socialinės pašalpos skyrimo ir mokėjimo nuostatų patvirtinimo“ patvirtintų socialinės pašalpos skyrimo ir mokėjimo nuostatų 6.1.1 punkto (1996 m. lapkričio 6 d. redakcija), 6.1.4 punkto (1996 m. lapkričio 6 d. redakcija), 6.1.5 punkto (1996 m. lapkričio 6 d. redakcija), 7 punkto (1996 m. lapkričio 6 d. redakcija), 9 punkto ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000 m. balandžio 17 d. nutarimu Nr. 441 „Dėl socialinės pašalpos skyrimo ir mokėjimo nuostatų patvirtinimo“ patvirtintų socialinės pašalpos skyrimo nuostatų 5.1.1 punkto, 5.1.7 punkto (2000 m. balandžio 17 d. ir 2000 m. liepos 14 d. redakcijos), 5.1.8 punkto (2000 m. balandžio 17 d. ir 2000 m. liepos 14 d. redakcijos), 5.4, 5.5.2, 9 punktų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų garantijų įstatymo 10 straipsnio (1994 m. lapkričio 3 d. redakcija) 1 daliai. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 38-1236; atitaisymas – 2004, Nr. 57.

67. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. gruodžio 4 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos elektros energetikos įstatymo (2004 m. liepos 1 d. redakcija) 15 straipsnio 2 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 140-5569.
68. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. rugsėjo 5 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo 2 straipsnio 5 dalies (2012 m. kovo 22 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2012-09-08, Nr. 105-5330.
69. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo teisėjo Egidijaus Šileikio atsikroji nuomonė dėl Konstitucinio Teismo 2012 m. rugsėjo 5 d. nutarimo („Dėl Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo 2 straipsnio 5 dalies (2012 m. kovo 22 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“) [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-30]. <http://www.lrkt.lt/dokumentai/2012/atask_nuom_20120905_n20120908_ESileikis.pdf>.
70. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo teisėjo Gedimino Mesonio atsikroji nuomonė dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. rugsėjo 5 d. nutarimo „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo 2 straipsnio 5 dalies (2012 m. kovo 22 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-30]. <<http://www.lrkt.lt/Dokumentai.html>>.
71. Lietuvos Respublikos prokuratūros veiklos 2011 m. veiklos ataskaita [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-26]. <<http://www.prokuraturos.lt/Veikla/Planavimodokumentai/Veiklosataskaitos/tabid/515/Default.aspx>>.
72. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro ir Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2004 m. rugpjūčio 26 d. įsakymas Nr. 1R-195/I-114 „Dėl Europos arešto orderio išdavimo ir asmens perėmimo pagal Europos arešto orderį taisyklių patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 134-4886.
73. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro ir Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2009 m. spalio 7 d. įsakymas Nr. 1R-312/I-140 „Dėl Lietuvos Respublikos teisingumo ministro ir Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2004 m. rugpjūčio 26 d. įsakymo Nr. 1R-195/I-114 „Dėl Europos arešto orderio išdavimo ir asmens perėmimo pagal Europos arešto orderį taisyklių patvirtinimo“ pakeitimo“. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 122-5263.
74. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 9¹ straipsnio ir kodekso priedo pakeitimo ir papildymo įstatymo ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 66, 67, 69¹, 71¹, 73, 365¹ straipsnių pakeitimo ir papildymo ir kodekso priedo papildymo įstatymo projektų pateikimo Lietuvos Respublikos Seimui [interakty-

- vus]. [žiūrėta 2012-10-06]. <http://www.lrv.lt/Posed_medz/2012/120627/01.pdf>.
75. Lietuvos Respublikos Vyriausybės veiklos, susijusios su Lietuvos naryste Europos Sąjungoje, 2009 metais apžvalga [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-06]. <<http://www.lrv.lt/bylos/ES/apzvalga%202009%20m.pdf>>.
76. Liutkevičius, K. Sulaikymo ir suėmimo reglamentavimas ir taikymas Lietuvoje. Žmogaus teisių stebėjimo instituto tyrimas. 2012 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-14]. <http://www.hrmi.lt/uploaded/PDF%20dokai/ZTSI_Sulaikymas_Ir_Suemimas_2.pdf>.
77. Losis, E. Įrodinėjimo dalykas taikant prievartos priemones. Kurapka, E., *et al. Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo (prof. dr. Eugenijaus Palskio atminimui)*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas. 2011, p. 271–324.
78. Mitsilegas, V. *EU Criminal Law*. Oxford: Oxford Hart Publishing, 2009.
79. Orltpe, R.; Verhoeven, M. The principle of primacy versus the principle of national procedural autonomy. *NALL 2012*, april-juni, DOI: 10.5553/NALL/.000004 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-02]. <<http://www.nall.nl/tijdschrift/nall/2012/06/NALL-D-12-00003>>.
80. Pasiūlymas dėl Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos dėl teisės turėti advokatą vykstant baudžiamajam procesui ir teisės susisiekti po sulaikymo (Briuselis, 2011 06 08. KOM(2011) 326. Galutinis 2011/0154 (COD)) [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-06]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0326:FIN:LT:PDF>>.
81. Pollicino, O. European Arrest Warrant and Constitutional Principles of the Member States: a Case Law – Based Outline in the Attempt to Strike the Right Balance between Interacting Legal Systems. *German Law Journal* [interaktyvus]. Vol. 9, No. 10 [žiūrėta 2012-10-03]. <http://www.germanlawjournal.com/pdfs/Vol09No10/PDF_Vol_09_No_10_1313-1354_Developments_Pollicino.pdf>.
82. Protokolas dėl susitarimo tarp Europos Sąjungos ir Jungtinių Amerikos Valstijų dėl ekstradicijos taikymo Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Jungtinių Amerikos Valstijų Vyriausybės ekstradicijos sutarčiai. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 51-1860.
83. Ravluševičius, P. Tarptautinės ir Europos Sąjungos teisės santykis su Lietuvos teise. *Jurisprudencija*. 2007, 2 (92).
84. Ravluševičius, P. The enforcement of the primacy of the European Union law: legal doctrine and practice. *Jurisprudencija*. 2011, 18 (4).

85. Report from the Commission on the implementation since 2005 of the Council Framework Decision of 13 June 2002 on the European arrest warrant and the surrender procedures between Member States. Brussels, 11.7.2007. COM(2007) 407 final [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-26]. <http://ec.europa.eu/justice/criminal/files/eaw_implementation_report_2007_en.pdf>
86. Report from the Commission to the European Parliament and the Council on the implementation since 2007 of the Council Framework Decision of 13 June 2002 on the European arrest warrant and the surrender procedures between Member States Brussels, 11.4.2011 COM(2011) 175 final [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-26]. <http://ec.europa.eu/justice/criminal/files/eaw_implementation_report_2011_en.pdf>.
87. Safferling, Ch. J. Europe as transnational law – a criminal law for Europe: between national heritage and transnational necessities. *German Law Journal*. 2009, 10 (10): 1383–1398.
88. Specializuoto komiteto išvada dėl Europos Komisijos pasiūlymo dėl Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos dėl teisės į vertimą žodžiu ir raštu baudžiamajame procese atitikimo subsidiarumo ir proporcingumo principams [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-06]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=369833&p_query=&p_tr2=2>.
89. Specializuoto komiteto išvada dėl Lietuvos Respublikos pozicijos dėl pasiūlymo dėl Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos dėl teisės į informaciją baudžiamajame procese 2010 m. spalio 20 d [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-06]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=384140&p_query=&p_tr2=2>.
90. Specializuoto komiteto išvada dėl Lietuvos Respublikos pozicijos dėl pasiūlymo dėl Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos dėl teisės turėti advokatą vykstant baudžiamajam procesui ir teisės susisiekti po sulaikymo 2011 m. spalio 19 d [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-06]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=409069&p_query=&p_tr2=2>.
91. Specializuoto komiteto išvada dėl Lietuvos Respublikos pozicijos dėl iniciatyvos dėl Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos dėl teisių į vertimo žodžiu ir raštu paslaugas baudžiamajame procese 2010 m. kovo 31 d [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-06]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=368466&p_query=&p_tr2=2>.
92. Specializuoto komiteto išvada dėl Pasiūlymo dėl Europos parlamento ir Tarybos direktyvos dėl teisės turėti advokatą vykstant baudžiamajam procesui ir teisės susisiekti po sulaikymo (ES-11-39) 2011 m. rugsėjo 14 d [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-06]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=406388&p_query=&p_tr2=2>.

93. Spencer, J. R.; Vogel, J. Proportionality and the European Arrest Warrant. *Criminal Law Review*. 2010, 6.
94. Sutartis dėl Europos Sąjungos veikimo (258 straipsnis) [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-02]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:12008E258:LT:NOT>>.
95. Švedas, G. *Baudžiamosios politikos pagrindai ir tendencijos Lietuvos Respublikoje*. Vilnius, 2006.
96. Švedas, G. Europos Sąjungos teisės įtaka Lietuvos baudžiamajai teisei. *Teisė*. 2010, 74.
97. Švedas, G. Kai kurios asmens perdavimo pagal Europos arešto orderį baudžiamajam persekiojimui teorinės ir praktinės problemos. *Teisė*. 2008, 66 (1).
98. Tampere European Council 15 and 16 October 1999 Presidency conclusions [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-28]. <http://www.europarl.europa.eu/summits/tam_en.htm>.
99. Tarybos ir Komisijos veiksmų planas, įgyvendinantis Hagos programą dėl laisvės, saugumo ir teisingumo stiprinimo Europos Sąjungoje. [2005] OL C 198, 2005 8 12. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-28]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2005:053:0001:0014:LT:PDF>>.
100. Tarybos pagrindų sprendimas 2002 m. birželio 13 d. dėl Europos arešto orderio ir perdavimo tarp valstybių narių tvarkos (2002/584/TVR). 2004. Specialusis leidimas, 2004-12-30, Nr. 1 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-26]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter1/dokpaieska.showdoc_l?p_id=34199>.
101. Tarybos pagrindų sprendimas 2009/829/TVR dėl tarpusavio pripažinimo principo taikymo sprendimams dėl kardomųjų priemonių Europos Sąjungos valstybėse narėse kaip alternatyvos kardomajam kalinimui. 2009 m. spalio 23 d. *Oficialusis leidinys L 294*, 11/11/2009 p. 0020–0040 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-06]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:294:0020:01:LT:HTML>>.
102. Tarybos rezoliucija 2009 m. lapkričio 30 d. dėl veiksmų plano, skirto įtariamųjų ar kaltinamųjų baudžiamuosiuose procesuose procesinėms teisėms stiprinti. (2009/C 295/01) [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-06]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2009:295:0001:0003:lt:PDF>>.
103. Teisingumo ministerijos aplinkraščiai: „Dėl tarptautinio bendradarbiavimo baudžiamosiose bylose pagal Europos Sąjungos teisę“; „Dėl Europos arešto orderio išdavimo taisyklių pakeitimo bei dėl Europos arešto orderio projekto rengimo gairių“ [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-26]. <<http://www.tm.lt/tarptautbendradarb/teisinisbendradarbiavimaspart/5>>.

104. Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts. A. IV [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-08]. <<http://www.europarl.europa.eu/topics/treaty/pdf/amst-en.pdf>>.
105. Van Ooijen, H. Kafkaesque Extradition Practice in EU Member States [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-07]. <http://www.asser.nl/default.aspx?site_id=8&level1=10790&level2=10865&level3=&textid=29482>.
106. Vėgėlė, I. Nacionalinių teismų teisė ir pareiga kreiptis į Europos Bendrijų Teisingumo Teismą. *Jurisprudencija*. 2007, 7 (97).
107. Vervaele, J. A. E. European Criminal Law and General Principles of Union Law. *Research papers in law* [interaktyvus]. 2005, 5 [žiūrėta 2010-11-13]. <<http://www.coleurop.be/template.asp?pagename=lawpapers>>.
108. Vervaele, J. A. E. The Europeanisation of Criminal Law and the Criminal Law Dimension of European Integration. *Research papers in law* [interaktyvus]. 2005, 3 [žiūrėta 2010-11-13]. <<http://www.coleurop.be/template.asp?pagename=lawpapers>>.
109. *Žalioji knyga dėl abipusio ikiteisminių kardomųjų priemonių, netaikant laisvės atėmimo, pripažinimo* (pateikta Komisijos). Briuselis, 2004 08 17. KOM(2004) 562 galutinis [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-07]. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/lt/com/2004/com2004_0562lt01.pdf>.

Kai kurių nusikalstamų veikų, susijusių su organizuotu nusikalstamumu, tarptautiniai aspektai: žvilgsnis į ateitį

*Aurelijus Gutauskas**

1. Tarptautinių teisės aktų, susijusių su organizuoto nusikalstamumo kontrole, įgyvendinimas nacionalinėje baudžiamojoje teisėje

Konsoliduotos ES sutarties 29 str. nustatyta, kad Europos Sąjungos tikslas – plėtojant bendrą valstybių narių veiklą policijos ir teisminio bendradarbiavimo baudžiamosiose bylose srityse, užkertant kelią rasizmui bei ksenofobijai ir kovojant su jais, laisvės, saugumo ir teisingumo erdvėje suteikti piliečiams aukšto lygio saugumą. To tikslo siekiama užkardant organizuotą ir kitokį nusikalstamumą, ypač terorizmą, prekybą žmonėmis ir nusikaltimus prieš vaikus, neteisėtą prekybą narkotikais bei ginklais, korupciją bei sukčiavimą ir kovojant su jais šiais būdais – jeigu reikia, derinant valstybių narių baudžiamosios teisės normas pagal 31 straipsnio e punkto nuostatas. Sutarties 31 str. e punkte nustatyta, kad bendrą veiklą, susijusią su teisiniu bendradarbiavimu baudžiamosiose bylose, sudaro laipsniškas ėmimasis priemonių, nustatančių būtiniausias taisykles, susijusias su nusikaltimo sudėties požymiais ir bausmėmis organizuoto nusikalstamumo, terorizmo ir neteisėtos prekybos narkotikais srityse¹.

1 Konsoliduota Europos Sąjungos sutartis. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 2-2.

* *Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Baudžiamosios teisės ir proceso instituto profesorius.*

Prof. G. Švedas, analizavęs Europos Sąjungos baudžiamosios teisės vystymosi tendencijas, yra pastebėjęs, kad kai kurie materialiosios Europos Sąjungos baudžiamosios teisės aspektai gali kelti rimtų problemų nacionalinei baudžiamajai teisei². Visų pirma profesorius įžvelgia problemą dėl nusikaltimo požymių, kuriuos apibrėžia Europos Sąjungos baudžiamoji teisė ir kuriuos visos valstybės narės turi perkelti į savo nacionalinę teisę. Šioje vietoje kai kurie pagrindų sprendimuose pateikti nusikaltimų ar jų sudėčių apibrėžimai neatitinka nacionalinių baudžiamosios teisės reikalavimų, keliamų nusikaltimo sudėties ar jos požymių apibūdinimui. Antra – daugelis Europos Sąjungos teisės aktų reikalauja, kad bausmės už nusikaltimų padarymą būtų veiksmingos, proporcingos ir atgrasančios. Čia vėlgi Europos Sąjungos teisės aktai kelia vis daugiau reikalavimų, siekiant nustatyti bausmių minimalaus dydžio ribas, kas gali išbalansuoti nacionalinėje teisėje nustatytą bausmių sistemą. Pagaliau dar vienas aspektas – paprastesnis ir spartesnis teisinės pagalbos baudžiamosiose bylose teikimas tarp Europos Sąjungos valstybių.

Tarptautinis teisinis bendradarbiavimas tarp valstybių tapo neišvengiama būtinybe, siekiant įvykdyti vieną valstybės funkcijų – teisingumą. Viena reikšmingiausių tarptautinės teisinės pagalbos baudžiamosiose bylose formų yra asmens, įtariamojo padarius nusikaltimą, išdavimas ar perdavimas kitai valstybei arba tarptautinei teisminei institucijai, vykdančiai tokio asmens baudžiamąjį persekiojimą. Europos Sąjungos valstybių narių tarpusavio teisinį bendradarbiavimą reglamentuoja tarptautinės sutartys, kurios paprastai nustato teisinės pagalbos apimtį, jos teikimo arba atsiskyrimo ją suteikti pagrindus, sąlygas bei procedūrines taisykles³. Kad būtų galima tinkamai įgyvendinti Europos Sąjungos teisės aktų reikalavimus, Lietuvai reikėtų atsisakyti dvigubo baudžiamumo taisyklės taikymo tarptautinės teisinės pagalbos srities baudžiamosiose bylose.

2 Švedas, G. *Europos Sąjungos baudžiamosios teisės tendencijos ir perspektyvos. Teisė besikeičiančioje Europoje*. Liber Amicorum Pranas Kūris. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008, p. 817–822.

3 Plačiau žr.: Čepas, A.; Švedas, G. *Tarptautinė teisinė pagalba baudžiamosiose bylose. Asmenų, įtariamų padarius nusikaltimą veiką, išdavimas baudžiamajam persekiojimui (Ekstradicija, perdavimas Tarptautiniam baudžiamajam teismui arba pagal Europos arešto orderį)*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2008.

Apskritai valstybės Europos Sąjungos narės įsipareigoja tinkamai ir laiku vykdyti narystės įsipareigojimus. Beje, tokie įsipareigojimai daugelyje šių valstybių yra konstitucinio pobūdžio. Nepaisant to, praktikoje kai kurios valstybės dažnai vėluoja įgyvendinti Europos Sąjungos teisę arba ją netinkamai įgyvendina.

Kalbant apie Lietuvą ir naują Lietuvos Respublikos baudžiamąjį kodeksą, galima teigti, kad jis parengtas vadovaujantis Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių ir Europos Sąjungos teisės aktų nuostatomis, atsižvelgiant į Europos Žmogaus Teisių Teismo, Europos Teisingumo Teismo jurisprudenciją. Vis dėlto nacionalinių baudžiamųjų įstatymų teisėkūra nuosekliai orientuojama į Europos Sąjungos teisės aktuose įtvirtintų teisės normų reikalavimus. Pavyzdžiui, viena iš naujovių – valstybėms numatyta pareiga kriminalizuoti tam tikras veikas, kurios pagal savo esmę yra tik rengimasis padaryti tam tikrą nusikalstamą veiką. Kaip teisingai pastebi prof. G. Švedas ir prof. J. Prapiestis, iš esmės siūloma nustatyti baudžiamąją atsakomybę už rengimąsi sukčiauti negrynosiomis priemonėmis arba jas klastoti, arba padirbinėti pinigus⁴. Kita vertus, galiojančiame kodekse jau yra ne vienas baudžiamojo kodekso straipsnis, nustatantis baudžiamąją atsakomybę už savarankiškas nusikalstamas veikas, kurių esmę sudaro rengimasis padaryti kitą nusikalstamą veiką. Mokslininkai pagrįstai kelia klausimą, ar būtina tuomet palikti baudžiamajame kodekse bendrą taisyklę dėl rengimosi padaryti sunkų ir labai sunkų nusikaltimą baudžiamumo.

Juridinio asmens baudžiamosios atsakomybės instituto Lietuvos baudžiamojoje teisėje įteisinimas taip pat buvo siejamas su Lietuvos Respublikos tarptautiniais įsipareigojimais ir naryste Europos Sąjungoje. Nusikalstamų veikų, už kurių padarymą gali atsakyti juridinis asmuo, sąrašo plėtimas iš esmės buvo siejamas su Europos Sąjungos antrinės teisės aktų reikalavimų įgyvendinimu Lietuvos baudžiamojoje teisėje⁵.

4 Švedas, G.; Prapiestis, J. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso dešimtmetis: raidos pamokos ir perspektyvos. Lietuvos Respublikos baudžiamajam kodeksui 10 metų*. Recenzuotų mokslinių straipsnių, skirtų baudžiamosios politikos ir baudžiamųjų įstatymų teisėkūros, baudžiamosios teisės, baudžiamojo proceso ir nusikaltimų kvalifikavimo problematikai, rinkinys. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011, p. 23–24.

5 Plačiau žr.: Švedas, G. *Kai kurie probleminiai juridinio asmens baudžiamosios atsakomybės aspektai Lietuvos konstitucinėje jurisprudencijoje ir baudžiamosios justicijos doktrinoje. Lietuvos Respublikos baudžiamajam kodeksui 10 metų*. Recenzuotų mokslinių straips-

Formuojant ES baudžiamosios politikos doktriną, vienu pamatinių principų turėtų būti kraštutinės priemonės principas. Europos Komisijos 2011 m. rugsėjo 20 d. priimtame komunikate, skirtame šiam klausimui, tiesiogiai remiamasi *ultima ratio* kaip pamatiniu principu: „Baudžiamieji tyrimai ir sankcijos gali turėti didelės įtakos piliečių teisėms, įskaitant pasmerkimą. Todėl baudžiamoji teisė visada turi išlikti kaip kraštutinė priemonė. Į tai atsižvelgiama bendruoju proporcingumu principu (kaip įtvirtinta ES sutartyje ir – baudžiamųjų sankcijų atveju – ES pagrindinių teisių chartijoje). Prieš priimant baudžiamosios teisės priemones, kuriais remiamas ES politikos vykdymas, Sutartyje aiškiai reikalaujama patikrinti, ar baudžiamosios teisės priemonės būtinos veiksmingo politikos įgyvendinimo tikslui pasiekti⁶. Tokią Europos Komisijos poziciją, matyt, lėmė vis garsesnė ES teisės aktų kritika dėl pernelyg lengvo požiūrio į baudžiamąją teisę⁷.

Šiame tyrime autorius analizuos tik kai kurių nusikalstamų veikų, susijusių su organizuotu nusikalstamumu, tarptautinius aspektus.

2. Organizuotas nusikalstamumas – globalinė problema

Organizuotas nusikalstamumas pastaruoju metu vis dažniau ir dažniau kelia globalinę pasaulio valstybių susirūpinimą. Milžiniškos pajamos gaunamos iš nusikalstamos veikos, pavojingų nusikalstamų veikų paklause kelia grėsmę valstybių saugumui ir žmonių gerovei.

Atvirų durų ir integracijos politika atveria didesnę ir palankesnę veiklos erdvę organizuotam nusikalstamumui. Esant mažesnei sienų kontrolei

nių, skirtų baudžiamosios politikos ir baudžiamųjų įstatymų teisėkūros, baudžiamosios teisės, baudžiamąjo proceso ir nusikaltimų kvalifikavimo problematikai, rinkinys. Vilnius, 2011, p. 95.

6 Europos Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos Ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir regionų Komitetui. „ES baudžiamosios teisės politikos kūrimas. Veiksmingo ES politikos įgyvendinimo užtikrinimas baudžiamosios teisės priemonėmis“. Briuselis, 2011 09 20 KOM(2011) 573 galutinis, p. 7.

7 Impulsą diskusijai davė garsus keturiolikos Europos šalių profesorių, sudariusių vadinamąją Europos baudžiamosios politikos iniciatyvą (ECPI), 2009 m. gruodžio mėn. paskelbtas manifestas, kuriame nemažai ES teisės aktų buvo kritikuojama dėl jų atitikties fundamentaliems baudžiamosios teisės principams, tarp jų ir *ultima ratio* principui.

ir nykstant įvairių licencijų sistemai, organizuoti nusikaltėliai įgyja galimybių lengviau verstis savo tradiciniais verslais – kontrabanda, narkotikų prekyba, prostitucijos organizavimu, verbuoti šiems „verslams“ žmones iš migrantų, dažnai neturinčių darbo, lengviau legalizuoti nelegaliai sukauptą kapitalą, jį kilnoti iš vienos valstybės į kitą su įvairių investicijų priedanga, lengviau gali manevruoti didesnėje erdvėje išvengiant valstybių kontrolės ir teisėsaugos institucijų persekiojimo ir taip menkinti valstybių kovos su nusikalstamumu rezultatyvumą⁸.

Lietuvos geografinė padėtis yra palanki tarptautinei organizuotų nusikalstamų grupuočių veiklai. Lietuvoje būtų galima įvardyti neteisėtus prekių gabenimo maršrutus tiek ES vidaus, tiek išorės kryptimis. Organizuočių nusikalstamų grupuočių padėtis šalies viduje nulemia jų specializavimąsi kontroliuoti atskirus ES išorinės sienos ruožus. Vienos iš jų naudojasi savo įtaka pasienyje su Baltarusija, kitos – su Rusija. Glaudesni tarptautiniai ryšiai kaimyninėse šalyse taip pat yra būdingi šalies viduje veikiančioms organizuotoms nusikalstamoms grupuotėms prie vidinės ES sienos su Latvija ir Lenkija ruožų.

Jau 1992 m. Europos Sąjungos valstybės pripažino, kad organizuotas nusikalstamumas nėra naujas fenomenas, jis – tiesiog seniai egzistuojantis labai pavojingas reiškinys⁹. Dar tuo metu valstybės narės buvo raginamos susitelkti, siekiant užtikrinti imigracijos procesų kontrolę, kovą su nelegalia narkotikų paklausa, tarptautiniais sukčiavimais, prekyba žmonėmis, terorizmu bei kitų tarptautinio pobūdžio nusikaltimų veikų prevenciją. Didelę įtaką kovai su organizuotu nusikalstamumu turėjo 2000 m. pasirašytas Palermo susitarimas, kuris vėliau išaugo iki Jungtinių Tautų konvencijos prieš organizuotą nusikalstamumą. Praktiškai tai buvo pirmas bendras valstybių pasižadėjimas, nukreiptas prieš tarptautinę organizuotą nusikalstamumą¹⁰. Dabartiniu metu tarptautinio organizuoto nusikalsta-

8 Vaišvila, A. *Demokratijos perspektyvos integracijos sąlygomis. Palankių sąlygų organizuotam nusikalstamumui kūrimas. Teisė ir demokratija. Demokratija Lietuvoje: tarp Vakarų ir Rytų (1990–2007 m.)*. Vilnius, 2009, p. 467.

9 The History of the European Union. The European citizenship. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-10]. <<http://www.historiasiglo20.org/europe/maastricht.htm#TUE>>.

10 Jungtinių Tautų konvencija prieš organizuotą nusikalstamumą. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 51.

mumo vystymuisi įtaką daro naujos technologijos, naujos nusikalstamos veikos, kartu ir naujos organizuotos nusikalstamos grupuotės.

Visuotinai pripažįstama, kad vienas veiksmingiausių kovos su korupciniais, turtiniais, ekonominiais, finansiniais ir kitais nusikaltimais būdas – tai padaryti juos ekonomiškai nenaudingus, neapsimokančius. Neteisėtai gauto turto ir pajamų paėmimas iš kaltininkų ir ypač – iš nusikalstamų organizacijų, ne tik šalina motyvą daryti šiuos savanaudiškus nusikaltimus, bet ir atima galimybę finansuoti tolesnę neteisėtą veiklą ir vykdyti nusikalstamas veikas.

Kovojant su organizuotu nusikalstamumu Lietuvoje labai svarbios yra teisinio reglamentavimo priemonės. Europos Sąjunga yra parengusi organizuoto nusikalstamumo prevencijos ir kontrolės strategiją, kurioje rekomenduojama kaupti ir analizuoti informaciją apie organizuotą nusikalstamumą, užkardyti organizuoto nusikalstamumo skverbimąsi į valstybinį sektorių, taip pat pagerinti bendradarbiavimą organizuoto nusikalstamumo srityje su šalimis kandidatėmis ir kitomis šalimis¹¹. 2007 m. Europos Sąjungos Taryba 2007 m. gegužės 25 d. paskelbė išvadas, kuriais nustatomi Europos Sąjungos kovos su organizuotu nusikalstamumu prioritetai. Europolas pateikė organizuoto nusikalstamumo grėsmių įvertinimo ataskaitą (OCTA), kuri pripažįstama svarbiausiu kovos su tarptautiniu organizuotu nusikalstamumu dokumentu¹².

Remiantis OCTA, Europos Sąjungos valstybės narės daugiausia dėmesio turėtų skirti kovai šiose srityse: neteisėta prekyba narkotikais; žmonių kontrabanda ir prekyba žmonėmis; sukčiavimas; eurų padirbinėjimas; prekių klastojimas ir intelektinės nuosavybės vagystės; pinigų plovimas. Pagal regioninius nusikalstamumo centrus Lietuvai aktualus 2007 m. OCTA minimas šiaurės rytų centras: organizuoto nusikalstamumo veikla, kurią vykdo Lietuvos ir Lenkijos organizuotos nusikalstamos grupuotės, veikiančios cigarečių, sintetinių narkotikų pirmtakų, kokaino ir hašišo tiekimo bei prekybos dideliais mokesčiais apmokestinamomis prekėmis

11 Harfield, C. *The organization of "Organized crime policing" and its international context*. Criminology and criminal Justice. Australia, 2008, p. 496.

12 Žr.: ten pat, p. 497.

srityse¹³. Vienas pagrindinių siekių, išsakytas OCTA, tai organizuoto nusikalstamumo finansavimo tinklų žlugdymas. Įdomumo dėlei reikėtų paminėti, kad Lietuvos policijos kriminalinio biuro informacijos analizės valdyba kasmet rengia net dvi ataskaitas Europolo rengiamam organizuoto nusikalstamumo grėsmių Baltijos jūros regione vertinimui (BOCTA) ir organizuoto nusikalstamumo grėsmių Lietuvoje vertinimui (OCTA). Pagrindiniu informacijos šaltiniu rengiant šias ataskaitas yra organizuoto nusikalstamumo situacijos Lietuvoje ir organizuotų nusikalstamų grupių analizės Lietuvos policijos komisariatų kriminalinės policijos organizuoto nusikalstamumo tyrimo padalinių ataskaitos apie atliktą darbą per atitinkamą laikotarpį.

2008 m. pabaigoje–2009 m. pradžioje Europos Sąjunga ir Jungtinės Tautos atnaujino kovos su narkotikais politikos dokumentus, turėdamos vienijantį tikslą – nustatyti tarptautinius įsipareigojimus mažinti narkotikų vartojimą ir jo sukeltą žalą. Naujajame Europos Sąjungos kovos su narkotikais veiksmų plane 2009–2012 m. daugelio su pasiūlos mažinimu susijusių veiksmų tikslas – gerinti valstybių narių teisėsaugos ir teisminių bendradarbiavimą aktyviau pasitelkiant Europos Sąjungos įstaigas ir priemones¹⁴.

3. Turto konfiskavimas: nauji įstatymai – nauji lūkesčiai

Europoje kasmet šimtai milijardų eurų patenka tiesiai į nusikalstamų grupuočių ir mafijos kišenes. Nepaisant teisėsaugos pastangų visoje Europoje, didelė dalis neteisėto pelno lieka nusikaltėlių rankose. Šiuo metu sumos, susigrąžintos iš pajamų, gautų vykdant organizuotus nusikaltimus, yra nedidelės, palyginti su didžiulėmis pajamomis, gaunamomis iš tokios neteisėtos veiklos kaip prekyba narkotikais, klastojimas, prekyba žmonėmis ir ginklų kontrabanda.

13 Kliunka, A. *15 metų kovos su organizuotu nusikalstamumu ir korupcija*. Vilnius: Lietuvos Respublikos generalinė prokuratūra, 2008, p. 35.

14 Lietuvos Respublikos prokuratūros 2009 metų veiklos ataskaita. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-20]. <<http://www.prokuraturos.lt/Veikla/Planavimodokumentai/Veiklosataskaitos/tabid/515/Default.aspx>>.

Jungtinių Tautų duomenimis, 2009 m. bendra nusikalstamų pajamų suma apytiksliai gali siekti 2,1 trilijono dolerių (USD), arba 3,6 proc. tų metų pasaulinio bendrojo vidaus produkto (BVP). Nors didelė dalis šių neteisėtai gautų pinigų yra legalizuojama ir reinvestuojama į teisėtą ekonomiką, šiuo metu įšaldoma ir konfiskuojama mažiau nei 1 proc. pajamų iš nusikaltimų. ES gaunamas didžiulis pelnas iš organizuotų nusikaltimų. Pavyzdžiui, apskaičiuota, kad ES iš neteisėtų narkotikų pardavimo uždirbama 100 milijardų eurų per metus. Apytiksliais duomenimis, Italijoje pajamos iš organizuotų nusikaltimų sudaro 150 milijardų eurų per metus. 2009 m. Italijos valdžios institucijos laikinai įšaldė nusikalstamą turtą, kurio vertė apie 800 milijonų eurų. Jungtinėje Karalystėje 2006 m. pajamos iš organizuotų nusikaltimų sudarė apie 15 milijardų svarų sterlingų (GBP). Tais pačiais metais valstybė susigrąžino 125 milijonus svarų sterlingų (GBP). 2009 m. Vokietijoje buvo areštuota 113 milijonų eurų, gautų iš organizuotų nusikaltimų¹⁵.

Kad būtų išvengta konfiskavimo, vis daugiau organizuotų nusikalstamų grupuočių pajamų investuojama užsienyje, dažnai keliose valstybėse narėse, arba perleidžiama tretiesiems asmenims (dažnai giminaičiams arba statytiniams). Namai, automobiliai, restoranai, įmonės ir bendrovių akcijos – tik keletas pavyzdžių, kaip galima reinvestuoti neteisėtą pelną į teisėtą turtą arba veiklą.

Yra daug tarptautinių sutarčių, kuriomis bandyta nustatyti mechanizmą, palengvinantį kovą su organizuotu nusikalstamumu, korupcija, pinigų plovimu, neteisėta prekyba narkotinėmis medžiagomis. Tarptautiniu lygiu suvokta, jog tradicinių bausmių, tokių kaip laisvės atėmimo ir baudos, nepakanka, kad situacija pasikeistų¹⁶. Svarbią vietą jose užima turto konfiskavimo instituto įtvirtinimas, kuris leidžia pasiekti conceptualų šios sankcijos tikslą, kad niekam neapsimokėtų daryti nusikalstamų veikų, o jei tokios veikos ir būtų padarytos, kad būtų už tai tinkamai atsakyta.

Šiuo metu pats svarbiausias tarptautinis dokumentas, įpareigojantis Europos Sąjungos valstybes nares šiuo klausimu, yra Europos Sąjungos Tarybos priimtas pagrindų sprendimas dėl nusikalstamų būdu įgytų lėšų,

15 Plačiau žr.: [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-30]. <www.eurep.mfa.lt>.

16 Šulija, G. Turtinių bausmių reforma naujajame Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse. *Jurisprudencija*. 2002, 52 (44): 65.

nusikaltimo priemonių ir turto konfiskavimo¹⁷. Nauja šiame teisės akte yra tai, kad turtas, kuris buvo naudojamas arba dar tik planuojamas panaudoti nusikaltimams daryti, bei ekonominė nauda, atsiradusi atliekant nusikaltimus, nesietini su tam tikrais nusikaltimais, kuriais buvo pažeistos specifinės baudžiamojo įstatymo saugomos vertybės. Todėl turto konfiskavimo taikymas galėtų apimti visus nusikaltimus. Šis Europos Sąjungos teisės aktas reikšmingas tuo, kad pirmą kartą valstybėms narėms suteikta teisė išplėsti turto konfiskavimą.

Konfiskuotino turto ribos yra radikaliai išplečiamos. Šiuo atveju nacionaliniam teismui būtų nesvarbu, per kurį laikotarpį įgytas turtas, su kokio konkretaus nusikaltimo padarymu siejamas turtas. Negana to, pagrindų sprendime užsimenama, tiesa, paliekant valstybėms narėms tai pačioms apsvarstyti, ar nereikėtų išplėstinį turto konfiskavimą sieti ne tik su konkrečiu asmeniu, padariusiu nusikaltimą, bet ir su artimų giminaičių valdomu turtu, ar juridinio asmens, kurį minėtas asmuo kontroliuoja vienas arba su savo artimais giminaičiais, turtu. Procesine prasme pagrindų sprendime taip pat pabrėžiama valstybių narių pareiga gerbti asmenų nekaltumo prezumpciją.

Akivaizdu, kad vien įstatymų pakeitimais visų problemų neišspręsiame, tačiau tiek praktinį darbą dirbančių specialistų nusiskundimai, tiek ir teisėsaugos institucijų praktikos apibendrinimai bei moksliniai tyrimai patvirtina, kad galiojančio reglamentavimo trūkumai vaidina nemažą vaidmenį. Dabartinis reglamentavimas sulaukė ir užsienio ekspertų kritikos.

Pagrindiniai trūkumai yra susiję su pernelyg siauru konfiskuotino turto apibrėžimu ir nenuosekliu turto konfiskavimo iš trečiųjų asmenų klausimo reglamentavimu. Pasinaudojant šiais trūkumais, konfiskuotinas turtas dažnai paslepiamas nuo išieškojimo, o teisėsaugos institucijų darbas ieškant konfiskuotino turto būna beprasmis net ir tais atvejais, kai jis atliekamas nepriekaištingai. Teismų praktikoje susiduriama su problema, kai, nepaisant to, kad iš bylos duomenų matyti, jog kaltininkas iš nusikals-

17 Europos Sąjungos Tarybos pagrindų sprendimas 2005/212/TVR dėl nusikalstamu būdu įgytų lėšų, nusikaltimo priemonių ir turto konfiskavimo. 2005 m. vasario 24 d. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-23]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2005:068:0049:0051:LT:PDF>>.

tamos veikos gavo turtinės naudos, šio turto konfiskavimo klausimas net nesvarstomas.

Išplėstinis turto konfiskavimas yra nauja ir veiksminga kovos su korupciniais ir ekonominiais finansiniais nusikaltimais priemonė. Jis suteikia galimybę konfiskuoti visą nusikalstamais būdais sukauptą turtą, kad ir kaip išradingai jis būtų paslėptas.

Remiantis ES pagrindų sprendimu, valstybėms narėms siūloma išplėstinę konfiskaciją taikyti už nusikalstamo susivienijimo padarytus nusikaltimus: pinigų plovimą, prekybą žmonėmis, euro padirbinėjimą, padėjinį neteisėtai atvykti, vykti tranzitu ir apsigyventi, seksualinį vaikų išnaudojimą ir vaikų pornografiją bei prekybą narkotikais. Galimybę taikyti šią priemonę minėtas teisės aktas suteikia asmenims, kurie padarė nusikaltimus, susijusius su terorizmu, kai už juos (išskyrus pinigų plovimą) yra baudžiama laisvės atėmimo bausmėmis, kurių ilgiausias terminas ne trumpesnis nei 5–10 metų, o pinigų plovimo atveju – baudžiama laisvės atėmimo bausmėmis, kurių ilgiausias terminas ne trumpesnis nei 4 metai. Iš minimų nuostatų matome, jog yra pabrėžiami du pagrindiniai kriterijai, kai siuloma taikyti išplėstinį turto konfiskavimą. Pirmasis – tai išvardyti konkretūs nusikaltimai, pasižymintys organizuotumu, pavojingumu ir daroma didele žala visuomenės vertybėms, tuo tarpu antruoju kriterijumi siekiama taikyti šią priemonę nusikaltimams, už kuriuos numatyta tam tikra laisvės atėmimo bausmė.

Lietuvos įstatymų leidėjas, reglamentuodamas išplėstinio turto konfiskavimo taikymo sąlygas, pasirinko tik vieną ES pagrindų sprendimu siūlomų kriterijų, tuo tarpu minėtame teisės akte jie yra derinami. Remiantis BK 72³ str. nuostatomis šios baudžiamojo poveikio priemonės taikymas galimas asmeniui, padariusiam tyčinį nusikaltimą, kuris numato minimalią laisvės atėmimo bausmę 3 metams. Toks platus išplėstinio turto konfiskavimo priemonės taikymo galimybių suteikimas galėtų būti pagrįstas tuo, kad bet kokio savanaudiško nusikaltimo padarymas gali numatyti, jog asmuo nusikalstama veikla vertėsi nuolat, versliškai, o tai rodo didelę disproporciją tarp kaltininko teisėtų pajamų ir neteisėtai įgyto turto. Būtent asmens nusikalstamo gyvenimo būdo konstatavimas leidžia daryti išvadą apie didelę tokios veiklos žalą valstybei, o tokią verslišką nusikaltėlio veiklą

prilyginti patiems pavojingiausiems nusikaltimams, kurie pabrėžiami ES pagrindų sprendime.

Kalbant apie išplėstinio turto konfiskavimo privalumus, reikėtų paminėti, kad: plačiau apibūdinamas nusikalstamos veikos rezultatas, kaip tai rekomenduoja ES Tarybos pagrindų sprendimas; numato daugiau pagrindų, kada turtas gali būti konfiskuojamas iš trečiųjų asmenų. Įtvirtintas tikras išplėstinis turto konfiskavimas, kai įrodytus, kad asmuo padarė savanaudišką nusikaltimą, pakanka įrodyti, jog ir kitas, su konkrečiu epizodu nesusijęs turtas, yra neproporcingas teisėtoms pajamoms ir todėl negalėjo būti įgytas teisėtu būdu. Numatyta išplėstinio konfiskavimo galimybė ir tais atvejais, kai kaltininkas spėja konfiskuotiną turtą perleisti tretiesiems asmenims.

Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje išplėstinė konfiskacija yra pripažįstama teisėta priemone, nepažeidžiančia Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencijos 6 str. įtvirtintos nekaltumo prezumpcijos ir teisės į sąžiningą teismą¹⁸, nei ŽTK 1 protokolo 1 straipsnio, garantuojančio asmens teisę į nuosavybę¹⁹. EŽTT nuomone, išplėstinio turto konfiskavimo apimties nustatymo (įrodinėjimo) procedūra prilygintina ne kaltinimui naujų nusikaltimų (su kuriais sietina nusikalstama konfiskuotino turto kilmė) padarymu, bet tik bausmės už nuosprendžiu nustatytos (įrodytos) nusikalstamos veikos padarymą parinkimo procesui, kuriam ŽTK 6 str. 2 d. įtvirtinta nekaltumo prezumpcija ir iš jos kylančios griežti įrodinėjimo standartai nėra taikomi²⁰. Kita vertus, reikalaujama, kad, įteisinant ir taikant išplėstinį turto konfiskavimą, būtų paisoma proporcingumo principo²¹.

18 *Philips v. The United Kingdom*, application no. 41087/98, 2001 m. liepos 5 d. sprendimas; taip pat *Welch v. The United Kingdom*, application no. 17440/90, 1995 m. vasario 9 d. sprendimas.

19 ŽTK 1 protokolo 1 straipsnis numato, kad kiekvienas fizinis ar juridinis asmuo turi teisę disponuoti savo nuosavybe. Iš nieko negali būti atimta jo nuosavybė, nebent visuomenės interesais ir tik remiantis įstatymu arba tarptautinės teisės bendraisiais principais. Aukščiau išdėstytos nuostatos jokių būdu neturi riboti valstybės teisės leisti įstatymus, kokių jai reikia, kad galėtų kontroliuoti, ar nuosavybė naudojama remiantis visuomenės interesais, arba kad garantuotų mokesčių, kitų rinkliavų ir bausmių mokėjimą.

20 *Philips v. The United Kingdom*, p. 34–35.

21 *Ibid.*, p. 51.

Tai, ar išplėstinio turto konfiskavimo taikymas turėtų apsiriboti minimalia sritimi, – tik tiek, kiek įsakmiai reikalaujama ES Tarybos 2005 m. vasario 24 d. Pagrindų sprendime dėl nusikalstamu būdu įgytų lėšų, nusikaltimo priemonių ir turto konfiskavimo 2005/212/TVR (toliau – Pagrindų sprendimas) (tik organizuoti ir teroristiniai nusikaltimai), – ar ji turėtų būti platesnė (apimtų ir visus apysunkius nusikaltimus), – kiekvienos valstybės pasirinkimo reikalas.

4. Korupcija kaip neišvengiamas organizuoto nusikalstamumo palydovas

Jungtinių Tautų konvencijos prieš korupciją preambulėje aiškiai išreikšta nuostata, kad valstybės, Konvencijos šalys, susirūpinusios dėl ryšių tarp korupcijos ir kitų nusikalstamumo formų, ypač organizuoto nusikalstamumo ir ekonominio nusikalstamumo, įskaitant pinigų plovimą²².

Organizuotas nusikalstamumas daro įtaką ir bendram žmonių nesaugumo ir kriminalinės agresijos nebaudžiamumo mastui, didina galimybes nusikalstamu būdu įgytos ekonominės galios pagrindu kontroliuoti visuomenę ir valdžios institucijas korupcijos priemonėmis, teisės viešpatavimo sritį siaurina jėgos vyravimu. Valdininkų korupcija dėl to gali virsti ne tik laisvu pačių valdininkų apsisprendimu, bet ir modernių nusikaltėlių neatremiamo diktato rezultatu²³.

Jungtinių Tautų konvencija prieš korupciją vertinama kaip labai svarbi gairė mažinant korupciją, nes, be kitų svarbių nuostatų, numato teisinę tarpusavio pagalbą ir lėšų, kurias į užsienį persiuntė korumpuoti pareigūnai ar kiti asmenys, išaldymą ir grąžinimą, t. y. du vertingus korupcijos kontrolės mechanizmus, kurių jokios kitos konvencijos nenumatė.

2006 m. gruodžio 5 d. Lietuva ratifikavo Jungtinių Tautų konvenciją prieš korupciją. Konvencija siekiama remti ir stiprinti priemones, skirtas veiksmingiau užkirsti kelią korupcijai ir kovoti su ja, stiprinti tarptautinį

22 Jungtinių Tautų Konvencija prieš korupciją. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 136-5145.

23 Vaišvila, A. *Demokratijos perspektyvos integracijos sąlygomis. Palankių sąlygų organizuotam nusikalstamumui kūrimas. Teisė ir demokratija. Demokratija Lietuvoje: tarp Vakarų ir Rytų (1990–2007 m.)*. Vilnius, 2009, p. 468.

bendradarbiavimą ir savitarpio pagalbą, skatinti sąžiningumą, atskaitomybę ir tinkamą valdymą viešųjų reikalų ir viešosios nuosavybės srityse. Ši tarptautinė sutartis skatina valstybes imtis veiksmingų priemonių korupciniams nusikaltimams nustatyti ir tokių nusikaltimų prevencijai užtikrinti.

Tarp tarptautinių antikorpucinių teisės aktų reikėtų paminėti Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos (OECD) parengtą konvenciją dėl kovos su užsienio valstybių pareigūnų papirkinėjimu tarptautiniuose verslo sandoriuose. Ši dokumentą ratifikavusios šalys įsipareigoja bet kokią tiesioginį ar netiesioginį užsienio valstybės pareigūno papirkinėjimą tarptautiniuose verslo sandoriuose vertinti kaip nusikaltimą.

Konvencija siūlo kovojant su korupcija laikytis vadinamojo ekvivalentiškumo principo – tarptautinius kyšininkavimo atvejus prilyginti savų pareigūnų papirkinėjimui ir bausti už šiuos dalykus vadovaujantis galiojančiais kiekvienos šalies įstatymais. Tai reiškia, kad jei Lietuva prisijungtų prie minėtos OECD konvencijos, jai nereikėtų priimti naujų ar koreguoti esamų Baudžiamojo kodekso nuostatų. Kovos su pareigūnų papirkinėjimu verslo sandoriuose konvencija turėtų tapti dar viena svarbia teisine antikorpucine priemone.

Paprastai prie teisinių korupcijos priežasčių priskiriamas teisės normų dviprasmiškumas, leidžiantis jas laisviau traktuoti ir taikyti savanauðiškais korupciniais tikslais; neaiškiai apibrėžtos įstatyme konkrečios korupcinės nusikalstamos veikos, leidžiančios išvengti atsakomybės ir tuo skatinančios nebaudžiamumą; ignoravimas įvairių korupcinio elgesio formų draudimų; įvairios įstatymų, reglamentuojančių mokesčių sistemą ir kitas sritis, spragos; teisės normų taikymo patirties trūkumas laisvosios rinkos sąlygomis. Lietuvos antikorpucinės teisinės bazės pakankamumas nekelia abejonių. Lietuva viena pirmųjų Europoje įsivedė ir išleidžiamų teisės aktų antikorpucinį vertinimą. Kita vertus, – nepakankamas teisinės bazės įgyvendinimas vis dar lieka problematiškas.

Platesnį korupcijos apibrėžimą, kuris praplėstų korupcijos subjekto supratimą, yra pasiūliusi Europos Tarybos valstybių grupė prieš korupciją (GRECO). Šios grupės manymu, korupcija yra kyšininkavimas, taip pat ir bet koks kitoks asmenų, kuriems pavesta atlikti tam tikras funkcijas valstybiniame ar privačiame sektoriuje, elgesys, pažeidžiantis įgaliojimus,

nustatytus jo įgaliojotojo valstybės ar privataus asmens statusu, turint tikslą gauti neteisėtos naudos sau ar kitiems asmenims²⁴. Akivaizdu, kad toks korupcijos apibrėžimas išplėstas, siekiant apimti visus korupcijos ypatumus, nes į korupcijos sritį vis dažniau patenka ne tik valstybės tarnautojai, bet ir privataus bei nevalstybinio sektoriaus atstovai.

Svarbią vietą užima Europos kovos su sukčiavimu tarnyba (OLAF) – organizacija, kuri ne tik tiesiogiai tiria galimus korupcijos ar sukčiavimo pasireiškimus atvejus, bet ir koordinuoja tyrimus tarp Europos Sąjungos valstybių narių. Įprasta, kad korupciniai veiksmai apima daugiau nei vieną Europos Sąjungos valstybę narę, todėl OLAF yra ta institucija, kuri susisiečia su atitinkamomis Europos Sąjungos valstybių narių institucijomis, tuo padidindama bendradarbiavimo galimybes ir kuo geresnį turimų išteklių panaudojimą. Vienas iš pagrindinių OLAF veiklos principų – užkirsti kelią sukčiavimui pasitelkus laisvą informacijos srautą, nes prevencija yra geriau nei priemonės sukčiavimui pažaboti²⁵. Tik OLAF iniciatyva buvo pasiekta, kad pirmenybė būtų teikiama tiems įtarimams dėl korupcijos pasireiškimo ištirti, kurie susiję su valstybės pareigūnų veikla.

2010 m. rugpjūčio 26 d. Lietuvos Respublikos prezidentė pateikė Baudžiamojo kodekso 67 straipsnio papildymo, 72 straipsnio pakeitimo ir Kodekso papildymo 72³ ir 189¹ straipsniais įstatymo projektą²⁶, kuriame buvo siūloma pašalinti šiuo metu galiojančio teisinio reglamentavimo trūkumus, dėl kurių nepavyksta plačiai taikyti turto konfiskavimo, ypač tais atvejais, kai šis turtas slepiamas pasitelkiant trečiuosius asmenis. Taip pat šiame projekte siūloma įtvirtinti baudžiamąją atsakomybę už disponavimą didelės vertės turtu, kurio įgijimas nepagrindžiamas teisėtomis asmens pajamomis.

24 Карабанов, А.; Мелкин, С. *Современные проблемы противодействия коррупции уголовно – правовой и криминологический аспекты*. Москва: Volters Kluwer, 2010, p. 10.

25 Europos kovos su sukčiavimu tarnyba (OLAF). [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-22]. <<http://www.transparency.lt/new/images/olaf%20rysiu%20su%20visuomene%20veikla.pdf>>.

26 Baudžiamojo kodekso 67 straipsnio papildymo, 72 straipsnio pakeitimo ir Kodekso papildymo 72(3) ir 189(1) straipsniais įstatymo projektas. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-22]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=380071&p_query=&p_tr2=>>.

2010 m. gruodžio 2 d. buvo priimtas Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 3, 67, 72, 190 straipsnių pakeitimo ir papildymo ir kodekso papildymo 72³ ir 189¹ straipsniais įstatymas²⁷. Pataisos numato galimybę konfiskuoti neteisėtu būdu įgytą turtą tiek iš korumpuoto asmens, tiek iš žmonių, kuriems jis buvo perleistas. Naujomis Baudžiamojo kodekso pataisoms teisėsaugos pareigūnai gavo veiksmingą ginklą kovoti su korupcija. Kodekso pataisos numato, kad galės būti konfiskuojamas visas turimas turtas, nesvarbu, ar nelegaliais būdais sukauptas prieš daugelį metų, ar jau po šių pataisų įsigaliojimo.

2011 m. birželio 21 d. įstatymu BK 230 straipsnio 4 dalis buvo papildyta nuostata, kad kyšių gali būti ne tik turtinė, bet ir asmeninė nauda²⁸. Šis papildymas buvo argumentuojamas tuo, jog valstybių grupės prieš korupciją (GRECO) ataskaitoje rekomenduojama baudžiamajame įstatyme vartojamą kyšio sąvoką išplėsti taip, kad ji aiškiai apimtų visų rūšių naudą (materialią ar nematerialią, turinčią aiškią rinkos vertę ar ne) ir atitiktų 1999 m. sausio 27 d. Europos baudžiamosios teisės konvencijoje dėl korupcijos vartojamą „bet kokio nepagrįsto atlygio“ sąvoką. Kaip pastebi O. Fedosiuk, šiuo atveju įstatymo rengėjai daugiau galvojo apie formalų, bet ne realų GRECO rekomendacijos įgyvendinimą²⁹.

Atsižvelgiant į GRECO ataskaitoje Lietuvos Respublikos pateiktas rekomendacijas, BK yra sistemiškai griežtinamos BK XXXIII skyriaus straipsnių sankcijos.

27 Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 3, 67, 72, 190 straipsnių pakeitimo ir papildymo ir kodekso papildymo 72³ ir 189¹ straipsniais įstatymas. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 145-7439.

28 Aiškinamasis raštas Nr. XIP-2562 dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 7, 42, 67, 68, 74, 123¹, 125, 126, 134, 142, 144, 176, 177, 204, 205, 210, 211, 213, 216, 220, 223, 225, 226, 227, 228, 228¹, 229, 230, 253¹, 255, 257, 263, 268, 278, 281, 297 ir 308¹ straipsnių pakeitimo ir papildymo, kodekso papildymo 68¹ ir 68² straipsniais bei 44 ir 45 straipsnių pripažinimo netekusiais galios įstatymo projekto. (2010 m. spalio 15 d. pateikė Remigijus Šimašius, Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija). [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-20]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.rezult_l?p_nr=XIP-2562%20&p_nuo=&p_iki=&p_org=&p_drus=&p_ka_lb_id=1&p_title=&p_text=&p_pub=&p_met=&p_lnr=&p_denr=&p_es=0&p_tid=&p_tkid=&p_t=0&p_tr1=2&p_tr2=2&p_gal=&p_rus=1>

29 Fedosiuk, O. Baudžiamųjų įstatymų prieš neteisėtas pajamas ir korupciją leidyba: tarp gerų siekių ir legitimumo. *MRU. Jurisprudencija*. 2012, 19 (3): 1227.

5. Nepagrįstas praturtėjimas: rizikinga naujovė, bet ar veiksminga?

Teisinis pagrindas, kuriuo grindžiamas šios prieš korupciją ir neteisėtas pajamas nukreiptos priemonės legitimumas, siejamas su 2003 m. Jungtinių Tautų konvencija prieš korupciją. Šios konvencijos 20 straipsnis nustato, jog kiekviena valstybė, šios Konvencijos šalis, laikydamosi savo konstitucijos ir pagrindinių savo teisinės sistemos principų, svarsto galimybę priimti reikiamus teisės aktus ir imtis kitų būtinų priemonių, kad pagal pagrindinius jos nacionalinės teisės principus baudžiamuoju nusi kaltimu būtų laikomas tyčinis neteisėtas praturtėjimas, tai yra žymus valstybės pareigūno turto padidėjimas, kurio jis negali pagrįsti savo teisėtomis pajamomis³⁰.

Lietuvos Respublikos Seimas 2010 m. gruodžio 2 d. priėmė įstatymą Nr. XI-1199 dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 3, 67, 72, 190 straipsnių pakeitimo ir papildymo ir kodekso papildymo 72³ ir 189¹ straipsniais. Šiais Baudžiamojo kodekso straipsnių pakeitimais ir papildymais buvo įgyvendinta materialinės baudžiamosios teisės reforma ir naujai reglamentuoti su baudžiamąja atsakomybe, *inter alia*, baudžiamojo poveikio priemone – turto konfiskavimu – susiję baudžiamieji teisiniai santykiai. 189¹ straipsniu kriminalizuota veika „Neteisėtas praturtėjimas“.

Nurodytais LR BK straipsnių pakeitimais ir papildymais siekiama šių tikslų: 1) Lietuvos baudžiamojoje teisėje įtvirtinti kompleksą priemonių, kurios leistų plačiau taikyti turto konfiskavimą, iš kaltininko paimti visą neteisėtai gautą turtą ir baudžiamajon atsakomybėn patraukti toki turtą įgijusius ar jo kilmę padėjusius nuslėpti asmenis. Tuo siekiama sudaryti sąlygas korupcinius, turtinius, ekonominius, finansinius ir kitus savanau diškus nusikaltimus padaryti ekonomiškai nenaudingus ir todėl mažiau patrauklius nusikalsti linkusiems asmenims, pakirsti pavienių asmenų ir nusikalstamų organizacijų potencialą daryti naujas nusikalstamas veikas, taip mažinti jų paplitimą ir valstybei bei visuomenei daromą žalą; 2) Kaip vieną iš tokio komplekso priemonių nustatyti baudžiamąją atsakomybę už

30 Jungtinių Tautų Konvencija prieš korupciją. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 136-514.

disponavimą didelės vertės turto, kurio įgijimas nepagrindžiamas teisėto-
mis asmens pajamomis³¹.

Šios naujos normos įtvirtinimas Baudžiamajame kodekse – gana rizi-
kingas, bet efektingas ir labai veiksmingas kontroliuojant organizuotą nu-
sikalstamumą. Panašios veikos kriminalizuotos ir kitose Europos Sąjungos
valstybėse, o Prancūziją Europos Komisija nurodo kaip sektiną pavyzdį.

Kai kurie mokslininkai kritikuoja nepagrįsto praturtėjimo normą,
teigdami, kad Lietuvoje pasirinktas kriminalizavimo variantas gerokai
peržengia Konvencijos prieš korupciją rekomendaciją, nes normos veiki-
mas neribojamas specialiuoju subjektu – valstybės tarnautoju, kurį bent
jau potencialiai galima „įtarti“ kyšininkavimu. Už neteisėtą praturtėjimą
Lietuvoje gali atsakyti bet kuris privatus asmuo, nežinia kaip pralobęs. Kita
vertus, baudžiamoji atsakomybė už neteisėtą praturtėjimą pagal BK 189¹
straipsnį gali būti taikoma visiems asmenims, turintiems turto, kurio vertė
didesnė negu 500 MGL (65 000 Lt). Manytina, tai labai žema riba, visiškai
nerodanti praturtėjimo³². O. Fedosiuk, gerbdamas *ultima ratio* principą,
siūlo protingiau problemą spręsti finansinėmis mokestinėmis priemonė-
mis, siekiant tam tikro valstybės ir asmens kompromiso bei nustatant pro-
porcingą turto legalizavimo mokestį.

6. Terorizmas – reali grėsmė?

Beveik visuose tarptautiniuose dokumentuose – 2000 m. sausio 10 d.
Tarptautinėje konvencijoje „Dėl kovos su terorizmo finansavimu“³³, 1997
m. gruodžio 15 d. Tarptautinėje konvencijoje „Dėl kovos su teroristiniais

31 Aiškinamasis raštas Nr. XIP-2344 dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 67 straipsnio papildymo, 72 straipsnio pakeitimo ir kodekso papildymo 72³ ir 189¹ straipsniais įstatymo ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 91, 94 straipsnių pakeitimo ir kodekso papildymo 168¹ straipsniu įstatymo projektų (2010 m. rugpjūčio 26 d. pateikė Lietuvos Respublikos Prezidentas). [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-20]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.rezult_l?p_nr=XIP-2344%20&p_nuo=&p_iki=&p_org=&p_drus=&p_kalb_id=1&p_title=&p_text=&p_pub=&p_met=&p_lnr=&p_denr=&p_es=0&p_tid=&p_tkid=&p_t=0&p_tr1=2&p_tr2=2&p_gal=&p_rus=1>.

32 Fedosiuk, O. Baudžiamųjų įstatymų prieš neteisėtas pajamas ir korupciją leidyba: tarp gerų siekių ir legitimumo. MRU. *Jurisprudencija*. 2012, 19 (3): 1221.

33 Tarptautinė konvencija dėl kovos su terorizmo finansavimu. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 8.

sprogdinimais“³⁴, 1999 m. Generalinės asamblėjos rezoliucijoje Nr. 51/210 „Priemonės tarptautiniam terorizmui eliminuoti“³⁵ ir kt. terorizmas apibrėžiamas vartojant nusikalstamų veikų terminą. Kitaip tariant, veikos kvalifikavimas kaip teroristinės priklauso grynai nuo konkrečios valstybės požiūrio į šią veiką.

2002 m. birželio 13 d. Tarybos pagrindų sprendimas dėl kovos su terorizmu Nr. 2002/475/TVR³⁶ bei jį pakeičiantis ir papildantis 2008 m. lapkričio 28 d. Tarybos pagrindų sprendimas Nr. 2008/919/TVR³⁷ yra aktualūs dokumentai žvelgiant iš teroristinių veikų reglamentavimo šalies baudžiamajame įstatyme pozicijų. Pažymėtina tai, kad pastarąjį Tarybos pagrindų sprendimą valstybės narės turėjo įgyvendinti iki 2010 m. gruodžio 9 d. Lietuvos Respublika šio įpareigojimo neįvykdė, nors Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso pakeitimo įstatymas ir buvo pateiktas³⁸.

Tarybos pagrindų sprendimuose yra atskirai nurodomos trys nusikalstamų veikų kategorijos: teroristiniai nusikaltimai, su teroristinėmis grupėmis susiję nusikaltimai ir su teroristine veikla susiję nusikaltimai. Šių visų kategorijų nusikaltimų apibrėžimai turėtų būti suderinti ir numatyta baudžiamoji atsakomybė visose valstybėse narėse. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad tokio nusikaltimo kaip teroro aktas Tarybos pagrindų sprendimuose nėra įvardyta ir tik maža dalis teroristinių nusikaltimų patenka į

34 Tarptautinė konvencija dėl kovos su teroristiniais sprogdinimais. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 36.

35 Measures to eliminate international terrorism. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-20]. <<http://www.un.org/docume nts/ga/res/51/a51r210.htm>>.

36 2002 m. birželio 13 d. Tarybos pagrindų sprendimas dėl kovos su terorizmu Nr. 2002/475/TVR. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-20]. <<http://eur-lex.europa.eu/Notice.do?mode=dbl&lang=lt&ihlmlang=lt&lng1=lt,en&lng2=bg,cs,da,de,el,en,es,et,fi,fr,hu,it,lt,lv,mt,nl,pl,pt,ro,sk,sl,sv,&val=274049:cs&page>>.

37 2008 m. lapkričio 28 d. Tarybos pagrindų sprendimas 2008/919/TVR, iš dalies keičiantis pagrindų sprendimą 2002/475/TVR dėl kovos su terorizmu. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-15]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32008F0919:LT:HTML>>.

38 Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 7, 25, 26, 27, 97, 196, 197, 217, 218, 250, 250(1), 251, 252, 253, 254, 256, 257(1), 267, 267(1), 270, 270(1), 271, 277(1), 288, 295, 310 straipsnių ir Kodekso priedo pakeitimo ir papildymo bei Kodekso papildymo 224(1), 249(1), 250(2), 250(3), 250(4), 250(5), 252(1) ir 270(2) straipsniais įstatymo projektas Nr. XIP-892(2). [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-10]. <http://www3.lrs.lt/p ls/inter3 /dok paieska.showdoc_l?p_id=389709&p_query=&p_tr2>.

Lietuvos Respublikos BK įtvirtintą teroro aktą. Kiti – arba reglamentuojami kituose straipsniuose, arba iš viso nėra įtraukti į Lietuvos Respublikos BK.

Komisija savo išvadoje pažymi, kad vieninteliu teroristiniu nusikaltimu reikėtų laikyti nusikaltimą, numatytą Lietuvos Respublikos BK 252 str. – žmogaus paėmimas įkaitu³⁹.

Lietuvos Respublikos BK galime aptikti tik baudžiamumo už su teroristine veikla susijusių nusikaltimų padarymą apraiškas. Remiantis BK 250¹ str. yra baudžiama už skatinimą ar kurstymą įvykdyti teroro aktą ar kitus su terorizmu susijusius nusikaltimus arba teroro aukų niekinimą. Tarybos pagrindų sprendimu visos valstybės narės yra įpareigojamos nacionaliniuose baudžiamuosiuose įstatymuose įtvirtinti baudžiamąją atsakomybę už šių su teroristine veikla susijusių nusikaltimų padarymą: viešą kurstymą įvykdyti teroristinį nusikaltimą; verbavimą teroristinei veiklai; teroristų rengimą; vagystę sunkinančiomis aplinkybėmis siekiant įvykdyti vieną iš teroristinių arba su teroristine grupe susijusių nusikaltimų; turto prievartavimą siekiant įvykdyti vieną iš teroristinių nusikaltimų; suklastotų administracinių dokumentų rengimą siekiant įvykdyti vieną iš teroristinių nusikaltimų.

Šie nusikaltimai patys savaime nėra teroristinės veikos, todėl valstybėms narėms nėra pareigos baudžiamąją atsakomybę už juos reglamentuoti atskiruose straipsniuose.

Be to, ES Tarybos 2002 m. birželio 13 d. pagrindų sprendime dėl kovos su terorizmu Nr. 2002/475/TVR teroristinė grupė reiškia „organizuotą grupę iš daugiau kaip dviejų asmenų, sukurtą per tam tikrą laikotarpį ir suderintai veikiančią turint tikslą daryti teroristinius nusikaltimus“⁴⁰. Šis pagrindų sprendimas teroristinę grupę laiko organizuota grupe ir tikslas daryti teroristinius nusikaltimus yra tas svarbiausias bruožas, skiriantis teroristinę grupę nuo organizuoto nusikalstamumo struktūrų.

39 Commission Staff Working Document. COM(681) final. 2007, p.10.

40 2002 m. birželio 13 d. Tarybos pagrindų sprendimas dėl kovos su terorizmu Nr. 2002/475/TVR. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-20]. <<http://eur-lex.europa.eu/Notice.do?mode=dbl&lang=lt&ihlmlang=lt&lng1=lt,en&lng2=bg,cs,da,de,el,en,es,et,fi,fr,hu,it,lt,lv,mt,nl,pl,pt,ro,sk,sl,sv,&val=274049:cs&page>>>.

7. Pinigų plovimas – svarbi organizuoto nusikalstamumo veiklos dalis

Pinigų plovimo tikslas yra paslėpti nusikalstamą kapitalo prigimtį suteikiant jam teisėtą įvaizdį. Pinigų plovimo pavojingumas siejamas ne tik su žala finansų sistemai, bet ir su prekyba narkotikais, organizuoto nusikalstamumo veikla bei terorizmo finansavimu. Tai vis dažniau vyksta naudojantis tarptautiniais tinklais, globalizacija, technologijos pažanga ir nesuderintais nacionaliniais teisės aktais.

Pinigų plovimas yra neatskiriamas nuo organizuoto nusikalstamumo. Nusikalstamu būdu gautos pajamos investuojamos ne tik į legalią ekonomiką, bet ir į nusikalstamą veiklą. Štai pinigų, gautų iš narkotikų, plovimas kaip nusikaltimas egzistuoja daugelyje valstybių. Pinigų plovimu užsiima ir teroristinės organizacijos. Pagaliau pinigų plovimas tampa pagrindu daugelio nusikalstamos veiklos formų, siekiant paslėpti nusikalstamą kapitalo prigimtį suteikiant jam teisėtą įvaizdį.

Plaunant pinigus taikomas geografinis principas, glaudžiai susijęs su kaimynystės principu (netolimas atstumas, galimybė susikalbėti) ir galimybė laisvai kirsti ES šalių narių sienas. Lietuvos valstybės sienai esant vienai iš išorinių ES sienų, neteisėtos lėšos gabenamos į trečiąsias valstybes (Rusijos Federacija, Baltarusija) kontrabandos būdu, nedeklaruojant Lietuvos Respublikos muitinės tarnyboms. Grynujų pinigų kontrabanda yra vienas dažniausių pinigų plovimo schemų elementų, kuriuo siekiama nuslėpti neteisėtą lėšų šaltinį ir kilmę, kilmės valstybę. Atsivėrus vidinėms ES sienoms, nusikalstamu būdu įgytų lėšų išvežimas ar įvežimas į Lietuvą tapo itin paprastas ir, atlikus tolesnes finansines operacijas, nelegalių lėšų kilmės valstybę atsekti tampa ypač sunku. ONG finansinių operacijų geografijai įtaką daro ir tai, kad Lietuvos geografinė padėtis itin patraukli narkotikų tranzitui.

Pinigų plovimą palengvina vidinės valstybės sienos su ES valstybėmis narėmis ir ganėtinai menka teismų praktika dėl pinigų plovimo bylų. Pinigams plauti labiausiai išnaudojamas kredito sektorius.

Neekonominių nusikaltimų finansinės sritys tyrimas vis dar išlieka viena pagrindinių problemų. Atsižvelgiant į tai, kad iš kai kurių neeko-

nominių nusikaltimų (tokių, kaip neteisėtas disponavimas narkotinėmis medžiagomis, prekyba žmonėmis ir kt.) gaunamos didelės nelegalios pajamos, šių nusikaltimų finansinės sritys tyrimo trūkumas daro prielaidas sėkmingai jas legalizuoti.

Pinigų plovimas tampa vis sudėtingesniu procesu, pagrįstu vis sumanesne finansine organizacija. Nusikaltėlių tinklai ieško būdų kuo tiksliau kopijuoti legalias verslo operacijas. Ekonominė evoliucija, finansinio reglamentavimo panaikinimas ir sulaikymo būdų tobulinimas verčia nusikaltėlius ieškoti naujų sprendimų.

Daugelis Jungtinių Tautų dokumentų nuostatų atitinka baudžiamajame įstatyme įtvirtintos pinigų plovimo sampratos esmę. Beveik visuose dokumentuose konstatuojama kova su pinigų plovimu ir nusikalstama ekonomika kaip organizuoto nusikalstamumo svarbiausiomis sudėtinėmis dalimis. Neabejotinai šioje srityje svarbūs ir Europos Sąjungos teisės aktai, kuriais siekiama suvienodinti valstybių Europos Sąjungos narių nacionalinius teisės aktus. Visais šiais tarptautiniais teisės aktais siekiama apsaugoti kredito ir finansų įstaigų tvirtumą, vientisumą, visos finansų sistemos stabilumą nuo nusikaltėlių pastangų paslėpti nusikalstamu būdu gautą pajamų kilmę arba teisėtai ar neteisėtai gautas lėšas skirti terorizmo tikslams⁴¹.

Lietuvos baudžiamajame įstatyme kriminalizuotos veikos, apimančios beveik visus pinigų plovimo būdus, reglamentuotus privalomose tarptautinių teisės aktų normose. Tačiau LR BK 216 str. neįgyvendina Vienos konvencijos 3 str. 1 dalies b ir c punktuose bei Palermo konvencijos 6 str. 1 dalyje išdėstytų privalomų pinigų plovimo sampratos reglamentavimo normų, t. y.: LR BK 216 str. neapima kitų pavojingų veikų, kai siekiama įteisinti nusikalstamu būdu įgytą turtą neatliekant finansinių operacijų, nesudarant sandorių, nenaudojant turto ūkinėje, komercinėje veikloje ar nurodant, kad tai gauta iš teisėtos veikos. Tuo nepagrįstai susiaurinamas pavojingų veikų sąrašas. Pavyzdžiui, neįtraukta situacija, kai asmuo, siek-

41 Prapiestis, D. *Pinigų plovimo samprata. Lietuvos Respublikos baudžiamajam kodeksui 10 metų*. Recenzuotų mokslinių straipsnių, skirtų baudžiamosios politikos ir baudžiamųjų įstatymų teisėkūros, baudžiamosios teisės, baudžiamojo proceso ir nusikaltimų kvalifikavimo problematikai, rinkinys. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011, p. 349–354.

damas nuslėpti ar įteisinti savo paties ar kito asmens nusikalstamu būdu įgytus pinigus, perduoda lėšas kitam asmeniui.

8. Prekyba žmonėmis kaip itin šiurkštus pagrindinių žmogaus teisių pažeidimas

Prekybos žmonėmis normos turinį nulemia Lietuvos Respublikos įsipareigojimai suderinti prekybos žmonėmis normą su tarptautinės ir ES teisės aktais.

Palermo protokolas – tai bene svarbiausias tarptautinis dokumentas, skirtas prekybos žmonėmis problemai. Be to, jis tarsi sektinas pavyzdys kitiems dviem regioniniams teisiniams dokumentams⁴². ES Tarybos pagrindų sprendimas – tai visų pirma atsakas į poreikį Europos Sąjungos lygmeniu derinti baudžiamąją teisę ir sankcijas⁴³. 2005 m. Europos Tarybos konvencija šiuo metu vertinama kaip aukščiausias kovos su XXI a. šiuolaikine vergove tarptautinis standartas. Be to, palyginus visus tris dokumentus, darytina išvada, jog 2005 m. Europos Tarybos Konvencija yra bene visapusiškiausia ir išsamiausia⁴⁴.

Vienas naujausių šioje srityje tarptautinių teisės aktų – Direktyva 2011/36/ES⁴⁵ dėl prekybos žmonėmis prevencijos, kovos su ja ir aukų apsaugos, pakeičiant Tarybos pagrindų sprendimą 2002/629/TVR. Šioje direktyvoje, palyginti su pagrindų sprendimu, įtvirtinama platesnė prekybos žmonėmis sąvoka, įtraukiant naujas žmogaus išnaudojimo formas – išnaudojimą priverstiniam elgetavimui, išnaudojimą, įtraukiant į nusikals-

42 Protokolas „Dėl prekybos žmonėmis, ypač moterimis ir vaikais, prevencijos, sustabdymo bei baudimo už vertinamąsi ja, papildantis JTO Konvenciją prieš tarptautinį organizuotą nusikalstamumą“. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 49-2166.

43 ES Tarybos 2002 m. liepos 19 d. pagrindų sprendimas 2002/629/TVR dėl kovos su prekyba žmonėmis. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-20]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=DD:19:06:32002F0629:LT:PDF>>.

44 Osterdahl, I. *International countermeasures against human trafficking*. Human trafficking and Human security. Routledge, 2009, p. 70.

45 Europos Parlamento ir Tarybos 2011 m. balandžio 5 d. direktyva 2011/36/ES dėl prekybos žmonėmis prevencijos, kovos su ja ir aukų apsaugos, pakeičianti Tarybos pagrindų sprendimą 2002/629/TVR. 2011. OL L 101.

tamą veiką, organų išėmimą⁴⁶. Be to, ši Direktyva atspindi ir griežtėjančią ES baudžiamąją politiką prekybos žmonėmis srityje, didėjančią siekį kompleksiskai kovoti su prekybos žmonėmis reiškiniu, ypač su prekybos žmonėmis paklausa.

Prekyba žmonėmis priskiriama prie nusikaltimų, už kuriuos taikoma universali teisena, t. y. teisė persekioti asmenį pagal LR baudžiamąjį kodeksą neatsižvelgiant į tai, kokia asmens pilietybė ir gyvenamoji vieta ir kur padarytas nusikaltimas.

Prekyba žmonėmis – tai nuolat kintantis reiškiny, pasireiškiantis vis naujomis formomis. Todėl ir teisinė bazė, susijusi su šio nusikaltimo reglamentavimu, nuolat turi būti peržiūrima. Šiuo metu Europos Sąjungos institucijose yra svarstomas ES Komisijos 2010 m. kovo 29 d. pasiūlymas „Europos Parlamento ir Tarybos direktyva dėl prekybos žmonėmis prevencijos, kovos su ja ir aukų apsaugos, kuria panaikinamas pagrindų sprendimas 2002/629/TVR“⁴⁷. Šiame dokumente pateiktas prekybos žmonėmis apibrėžimas praktiškai atitinka šiuo metu ES Tarybos pagrindų sprendime esantį apibrėžimą, išskyrus tai, kad siūloma papildyti žmogaus išnaudojimo formų sąrašą. Šiuo projektu siekiama kriminalizuoti ir tokius prekybos žmonėmis sandorius, kurie sudaromi, kad būtų galima išnaudoti žmogų, kai jis elgetauja, yra įtraukiamas į nusikalstamą veiką ar išpjaunami jo organai. Akivaizdu, kad tokią pataisą nulėmė šių dienų prekybos žmonėmis tendencijos. Taip pat Direktyvos projektu nustatoma viršutinė laisvės atėmimo bausmės riba esant pagrindinei prekybos žmonėmis nusikaltimo sudėčiai (siūloma, kad ji būtų ne mažesnė nei 5 metai) ir padidinama ši riba esant kvalifikuotai nusikaltimo sudėčiai (siūloma, kad ji būtų ne mažesnė kaip 10 metų). Pastebėtina, kad Europos Sąjunga, svarstydamą apie prekybos žmonėmis reglamentavimo tobulinimą, siūlo perimti kai kurias 2005 m. Europos Tarybos konvencijos nuostatas⁴⁸.

46 Urbelionytė, A. Europos Sąjungos teisinio prekybos žmonėmis reglamentavimo pokyčiai priėmus Direktyvą 2011/36/ES. *Socialinių mokslų studijos*. 2012, 4 (3): 1145–1153.

47 Europos Komisijos 2010 m. kovo 29 d. pasiūlymas „Europos Parlamento ir Tarybos direktyva dėl prekybos žmonėmis prevencijos, kovos su ja ir aukų apsaugos, kuria panaikinamas pagrindų sprendimas 2002/629/TVR“. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-02]. <[http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=C OM :2010:0095:FIN:LT:PDF](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=C%20OM:2010:0095:FIN:LT:PDF)>.

48 Toks sprendimas vertintinas teigiamai. Nors 2005 m. Europos Tarybos Konvencija dėl veiksmų prieš prekybą žmonėmis šiuo metu yra laikoma aukščiausiu kovos su XXI a. šiuolaikine vergove tarptautiniu standartu.

Antai į Direktyvos projektą įtraukta nuostata dėl aukų netraukimo baudžiamojon atsakomybėn arba bausmių joms netaikymo: „Valstybės narės, vadovaudamosi savo teisės sistemos pagrindiniais principais, numato galimybę netraukti baudžiamojon atsakomybėn prekybos žmonėmis aukų ir neskirti joms bausmių už dalyvavimą nusikalstamoje veikoje, kuri yra tiesioginė bet kurios joms padarytos veikos, nurodytos Direktyvos projekto 2 straipsnyje, pasekmė“ (Direktyvos projekto 7 straipsnis).

9. Narkotikai – pelningiausia organizuoto nusikalstamumo veiklos sritis

Vienas iš politinių Europos Sąjungos prioritetų yra realistinio ir veiksmingo atsako į globalią narkotikų problemą suradimas. Europos Sąjungos norminiai aktai dėl narkotikų kontrolės ir narkomanijos prevencijos yra grindžiami pagrindiniais bendrijos teisės principais ir vertybėmis, t. y. pagarba žmogiškajam orumui, laisve, demokratija, lygybe, solidarumu, teisine valstybe ir žmogaus teisėmis, taip pat tarptautinėmis konvencijomis bei sutartimis. 1961 m. Jungtinių Tautų Bendroji narkotinių medžiagų konvencija, 1971 m. Jungtinių Tautų Psichotropinių medžiagų konvencija ir 1988 m. Jungtinių Tautų Konvencija dėl kovos su neteisėta narkotinių ir psichotropinių medžiagų apyvarta nustato pagrindinius reikalavimus narkotikų kontrolės ir neteisėtos narkotikų apyvartos srityse. Europos Sąjungos sutarties VI antraštinės dalies (bendradarbiavimo teisingumo ir vidaus reikalų srityje sistema) 29 straipsnyje nustatytas tikslas – suteikti piliečiams aukšto lygio saugumą laisvės ir teisingumo erdvėje, vykdant bendrus valstybių narių veiksmus⁴⁹. Tai yra ne kas kita, kaip vienas iš kertinių Europos Sąjungos kovos su organizuotu nusikalstamumu politikos elementų⁵⁰.

Šio tikslo turi būti siekiama užkardant nusikalstamumą, taip pat ir neteisėtą narkotikų apyvartą. Sutartyje nurodytos sritys, kurioms valstybės narės turėtų skirti daugiausia dėmesio: kova su narkotikais, teroriz-

49 Consolidated version of the Treaty on European Union. Official Journal, 2002. C 325.

50 Fijnaut, C.; Paoli, L. *Organised Crime in Europe. Concepts, patterns and control policies in the European Union and beyond*. The Netherlands: Springer, 2004.

mas, organizuotas nusikalstamumas, bendradarbiavimas baudžiamosios teisės klausimais, policijos bendradarbiavimas ir kt. Konvencija dėl Europolo įsteigimo teisiškai sustiprino atsaką į organizuotą nusikalstamumą ir neteisėtą narkotikų prekybą. Konvencijos tikslas – skatinti efektyvesnę valstybių narių kompetentingų institucijų veiklą ir bendradarbiavimą, siekiant užkirsti kelią sunkiems tarptautiniams organizuotiems nusikaltimams ir kovojant su jais⁵¹.

Kova su narkotikų kontrabanda yra ne tik valstybių strateginis uždavinys, bet ir sudėtinė Europos Sąjungos politikos sritis. Be aukščiau minėtų principinių dokumentų, Europos Sąjungos kovos su narkotikais *Acquis* apima ir daug kitų teisės aktų, kaip antai Tarybos sprendimas dėl keitimosi informacija apie naujas psichoaktyvias medžiagas, jų rizikos įvertinimo ir kontrolės, Tarybos pagrindų sprendimas, nustatantis būtiniausias nuostatas dėl nusikalstamų veikų sudėties požymių ir bausmių neteisėtos prekybos narkotikais srityje, Tarybos pagrindų sprendimas dėl jungtinių tyrimo grupių, taip pat rekomendacinio pobūdžio dokumentų dėl įstatymų bazės ir kovos su narkotikais praktikos suderinimo, policijos ir muitinės sutarčių sudarymo kovai su narkotikais, narkotikų turizmo problemos, bausmių už sunkius neteisėtos narkotikų apyvartos nusikaltimus ir kt. Remiantis šiais principais bei teisės aktais ir yra formuojama Europos Sąjungos kovos su narkotikais politika.

Tikėtina, kad naujovės formuojant Europos Sąjungos narkotikų politiką atneš pridėtinės vertės, t. y. padarys ES strategiją dinamiškesnę, o planuose numatytas priemonės priartins prie realios situacijos. Tokiu būdu numatyti veiksmai galės būti lengviau įgyvendinami. Labai svarbu yra ir tai, kad kiekvienai ES veiksmų plano priemonei yra numatytas įvertinimo rodiklis, pagal kurį apibendrinant rezultatus, galima daryti išvadas apie pasiekimus. Pavyzdžiui, vykdomų operatyvinių / žvalgybinių teisėsaugos institucijų projektų veiksmingumas vertinamas tokiais rodikliais, kaip inicijuotų ar užbaigtų operatyvinių ir žvalgybinių teisėsaugos projektų skaičiumi, areštuotų narkotikų ir jų pirmtakų kiekiu bei verte, išskaidytų nusikalstamų grupuočių, atskleistų nelegalių laboratorijų

51 Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. liepos 16 d. nutarimas Nr. 902 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. birželio 6 d. nutarimo Nr. 827 „Dėl strateginio planavimo metodikos patvirtinimo pakeitimo“. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 112-4187.

skaičiumi. Ilgą laiką buvo manoma, kad narkotikų pasiūlos mažinimo priemonių veiksmingumo neįmanoma įvertinti jokiais rodikliais, t. y. tam nėra jokių vertinimo indikatorių. Naujasis ES veiksmų planas, numatydamas tam tikrus rodiklius, iš dalies tokią nuomonę paneigė. Ar tai pasiteisins, pamatysime vėliau, tačiau, be jokios abejonės, šis žingsnis yra labai svarbus ir novatoriškas.

Tradiciškai bendradarbiavimas narkotikų kontrolės srityje, tiek teisėsaugos, tiek bendradarbiavimo baudžiamosiose bylose buvo grindžiamas dvišalių susitarimų pagrindu. Tačiau tarptautinio organizuoto nusikalstamumo ir terorizmo išplitimo grėsmės dvišalį bendradarbiavimą pavertė nepakankamu⁵².

Europos Sąjunga laikosi patirtimi grindžiamo požiūrio, kurio esmė – nuolatinė problemos analizė ir viešosios politikos atsako į ją objektyvus vertinimas. Tokiu būdu siekiama geriau suprasti, kokios politikos priemonės veiksmingiausios. Šiuo bendru požiūriu remiamasi Europos Vadovų Tarybos 2004 m. gruodžio mėn. patvirtintoje ES kovos su narkotikais strategijoje (2005–2012 m.), kuri yra Hagos programos dėl laisvės, saugumo ir teisingumo stiprinimo Europos Sąjungoje dalis, bei 2005 m. liepos 8 d. Tarybos patvirtintame ES kovos su narkotikais veiksmų plane (2005–2008 m.). ES kovos su narkotikais strategijoje (2005–2012 m.) nustatyti du bendri tikslai: 1. ES siekia prisidėti prie aukšto sveikatos apsaugos, gerovės ir socialinės sanglaudos lygio užtikrinimo, papildydama valstybių narių veiklą narkotikų vartojimo prevencijos bei mažinimo, priklausomybės nuo narkotikų ir su narkotikais susijusios žalos sveikatai bei visuomenei srityse; 2. ES ir jos valstybės narės siekia užtikrinti aukštą visuomenės saugumo lygį, imdamosi veiksmų kovoti su narkotikų gamyba, tarptautine prekyba narkotikais bei pirmtakų naudojimu narkotikams gaminti ir veiksmingu bei bendru požiūriu pagrįstu bendradarbiavimu stiprindamos su prekyba narkotikais susijusių nusikaltimų prevenciją⁵³.

52 Norman, P.; Pakes, F.; Wright, A. *International and Comparative Criminal Justice – Masters Level*. Portsmouth: University of Portsmouth, 2006.

53 Komisijos komunikatas dėl 2007 m. pažangos įgyvendinant ES kovos su narkotikais veiksmų planą (2005–2008 m.).

Išvados

1. Tarptautinis teisinis bendradarbiavimas tarp valstybių tapo neišvengiama būtinybe, siekiant įvykdyti vieną valstybės funkcijų – teisingumą. Organizuotas nusikalstamumas vis labiau kelia globalinę grėsmę valstybės ir visuomenės saugumui, daro didžiulę žalą ekonomikai bei demokratiniams procesams. Organizuotas nusikalstamumas nešvaisto veltui laiko, žengia kartu su globalia ekonomika ir moderniomis technologijomis. Todėl organizuoto nusikalstamumo kontrolė neturėtų būti fragmentiška, o jo kontrolės priemonės turėtų būti nuolat atnaujinamos ir veiksmingos siekiant jį pažaboti.

2. Vis dėlto nuosekliai nacionalinių baudžiamųjų įstatymų teisėkūrai orientuojama į Europos Sąjungos teisės aktuose įtvirtintų teisės normų reikalavimus. Tačiau Europos Sąjungos baudžiamosios teisės vystymosi tendencijos verčia pastebėti, kad kai kurie materialiosios Europos Sąjungos baudžiamosios teisės aspektai gali kelti rimtų problemų įgyvendinant nacionalinės baudžiamosios teisės nuostatas.

3. Pripažįstama, kad vienas veiksmingiausių kovos su korupciniais, turtiniais, ekonominiais, finansiniais ir kitais visiems jiems bendro tikslo gauti kuo daugiau neteisėtų pajamų ir taip praturtėti vienijamais nusikaltimais būdas – tai padaryti šias veikas ekonomiškai nenaudingas, neapsimokančias. Neteisėtai gauto turto ir pajamų paėmimas iš kaltininkų ir ypač – iš nusikalstamų organizacijų, ne tik šalina motyvą daryti šiuos savanaudiškus nusikaltimus, bet ir atima galimybę finansuoti tolesnę neteisėtą veiklą, taip pat daryti naujas nusikalstamas veikas.

4. Prekyba žmonėmis, pinigų plovimas, narkotikai, terorizmas, korupcija – nusikalstamos veikos, būdingos organizuotam nusikalstamumui. Globalizacijos procesai neabejotinai veikia šias organizuoto nusikalstamumo sritis, dėl naujų technologijų atsiranda naujų nusikalstamų veikų, formuojasi naujos organizuotos nusikalstamos grupuotės.

Literatūra

1. Aiškinamasis raštas Nr. XIP-2344 dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 67 straipsnio papildymo, 72 straipsnio pakeitimo ir kodekso papildymo 72³ ir 189¹ straipsniais įstatymo ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 91, 94 straipsnių pakeitimo ir kodekso papildymo 168¹ straipsniu įstatymo projektų (2010 m. rugpjūčio 26 d. pateikė Lietuvos Respublikos Prezidentas). [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-20]. <[http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.rezult_l?p_nr=XIP-2344%20&p_nuo=&p_iki=&p_o rg=&p_drus= &p_ ka lb_id=1&p_title=&p_text=&p_pub=&p_met=&p_lnr=&p_denr=&p_es=0&p_tid=&p_tkid=&p_t=0&p_tr1=2&p_tr2=2&p_gal=&p_rus=1](http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.rezult_l?p_nr=XIP-2344%20&p_nuo=&p_iki=&p_o rg=&p_drus= &p_ ka lb_id=1&p_title=&p_text=&p_pub=&p_met=&p_lnr=&p_denr=&p_es= 0&p_tid=&p_tkid=&p_t=0&p_tr1=2&p_tr2=2&p_gal=&p_rus=1)>.
2. Aiškinamasis raštas Nr. XIP-2562 dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 7, 42, 67, 68, 74, 123¹, 125, 126, 134, 142, 144, 176, 177, 204, 205, 210, 211, 213, 216, 220, 223, 225, 226, 227, 228, 228¹, 229, 230, 253¹, 255, 257, 263, 268, 278, 281, 297 ir 308¹ straipsnių pakeitimo ir papildymo, kodekso papildymo 68¹ ir 68² straipsniais bei 44 ir 45 straipsnių pripažinimo netekusiais galios įstatymo projekto. (2010 m. spalio 15 d. pateikė Remigijus Šimašius, Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija). [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-20]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.rezult_l?p_nr=XIP-2562%20&p_nuo=&p_iki= &p_o rg=&p_drus=&p_ ka lb_id=1&p_title=&p_text=&p_pub=&p_met=&p_lnr=&p_denr=&p_es=0&p_tid=&p_tkid=&p_t=0&p_tr1=2&p_tr2=2&p_gal=&p_rus=1>.
3. Baudžiamojo kodekso 67 straipsnio papildymo, 72 straipsnio pakeitimo ir Kodekso papildymo 72(3) ir 189(1) straipsniais įstatymo projektas. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-22]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=380071&p_query= &p_tr2=>>.
4. Commission Staff Working Document. COM(681) final. 2007.
5. Consolidated version of the Treaty on European Union. Official Journal, 2002.
6. Čepas, A.; Švedas, G. *Tarptautinė teisinė pagalba baudžiamosiose bylose. Asmenų, įtariamų padarius nusikalstamą veiką, išdavimas baudžiamajam persekiojimui (Ekstradicija, perdavimas Tarptautiniam baudžiamajam teismui arba pagal Europos arešto orderį)*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2008.
7. ES Tarybos 2002 m. liepos 19 d. pagrindų sprendimas 2002/629/TVR dėl kovos su prekyba žmonėmis. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-20]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=DD:19:06: 32002F0629: LT:PDF>>.

8. Europos Komisijos 2010 m. kovo 29 d. pasiūlymas „Europos Parlamento ir Tarybos direktyva dėl prekybos žmonėmis prevencijos, kovos su ja ir aukų apsaugos, kuria panaikinamas pagrindų sprendimas 2002/629/TVR“. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-02]. <[http://eur-lex.europa.eu/Lex UriServ/LexUriServ.do?uri=C OM :2010:0095:FIN:LT:PDF](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=C OM :2010:0095:FIN:LT:PDF)>.
9. Europos Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos Ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir regionų Komitetui. „ES baudžiamosios teisės politikos kūrimas. Veiksmingo ES politikos įgyvendinimo užtikrinimas baudžiamosios teisės priemonėmis“. Briuselis, 2011 09 20 KOM(2011) 573 galutinis.
10. Europos kovos su sukčiavimu tarnyba (OLAF). [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-22]. <<http://www.transparency.lt/new/images/olaf%20rysiu%20su%20visuomene%20veikla.pdf>>.
11. Europos Parlamento ir Tarybos 2011 m. balandžio 5 d. direktyva 2011/36/ES dėl prekybos žmonėmis prevencijos, kovos su ja ir aukų apsaugos, pakeičianti Tarybos pagrindų sprendimą 2002/629/TVR. 2011, OL L 101.
12. Europos Sąjungos Tarybos pagrindų sprendimas 2005/212/TVR dėl nusikalstamu būdu įgytų lėšų, nusikaltimo priemonių ir turto konfiskavimo. 2005 m. vasario 24 d. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-23]. <[http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2005:068:0049:0051:LT:PD](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2005:068:0049:0051:LT:PDF)>.
13. Fedosiuk, O. Baudžiamųjų įstatymų prieš neteisėtas pajamas ir korupciją leidyba: tarp gerų siekių ir legitimumo. MRU. *Jurisprudencija*. 2012, 19 (3).
14. Fijnaut, C.; Paoli, L. *Organised Crime in Europe. Concepts, patterns and control policies in the European Union and beyond*. The Netherlands: Springer, 2004.
15. Harfield, C. *The organization of “Organized crime policing” and its international context*. Criminology and criminal Justice. Australia, 2008.
16. Jungtinių Tautų konvencija prieš korupciją. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 136-514.
17. Jungtinių Tautų konvencija prieš organizuotą nusikalstamumą. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 51.
18. Kliunka, A. *15 metų kovos su organizuotu nusikalstamumu ir korupcija*. Vilnius: Lietuvos Respublikos generalinė prokuratūra, 2008.
19. Komisijos komunikatas dėl 2007 m. pažangos įgyvendinant ES kovos su narkotikais veiksmų planą (2005–2008 m.).
20. Konsoliduota Europos Sąjungos sutartis. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 2-2.
21. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 3, 67, 72, 190 straipsnių pakeitimo ir papildymo ir kodekso papildymo 72³ ir 189¹ straipsniais įstatymas. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 145-7439.

22. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 7, 25, 26, 27, 97, 196, 197, 217, 218, 250, 250(1), 251, 252, 253, 254, 256, 257(1), 267, 267(1), 270, 270(1), 271, 277(1), 288, 295, 310 straipsnių ir Kodekso priedo pakeitimo ir papildymo bei Kodekso papildymo 224(1), 249(1), 250(2), 250(3), 250(4), 250(5), 252(1) ir 270(2) straipsniais įstatymo projektas Nr. XIP-892(2). [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-10]. <http://www3.lrs.lt/p_lis/inter3/dok_paiseska.showdoc_l?p_id=389709&p_query=&p_tr2>.
23. Lietuvos Respublikos prokuratūros 2009 metų veiklos ataskaita. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-20]. <http://www.prokuraturos.lt/Veikla/Planavimodokumentai/Veiklos_ataskaitos/tabid/515/Default.aspx>.
24. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. liepos 16 d. nutarimas Nr. 902 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. birželio 6 d. nutarimo Nr. 827 „Dėl strateginio planavimo metodikos patvirtinimo pakeitimo“. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 112-4187.
25. Measures to eliminate international terrorism. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-20]. <<http://www.un.org/documents/ga/res/51/a51r210.htm>>.
26. Norman, P.; Pakes, F.; Wright, A. *International and Comparative Criminal Justice – Masters Level*. Portsmouth: University of Portsmouth, 2006.
27. Osterdahl, I. *International countermeasures against human trafficking*. Human trafficking and Human security. Routledge, 2009.
28. *Philips v. The United Kingdom*, application no. 41087/98, 2001 m. liepos 5 d. sprendimas.
29. Prapiestis, D. *Pinigų plovimo samprata. Lietuvos Respublikos baudžiamajam kodeksui 10 metų*. Recenzuotų mokslinių straipsnių, skirtų baudžiamosios politikos ir baudžiamųjų įstatymų teisėkūros, baudžiamosios teisės, baudžiamojo proceso ir nusikaltimų kvalifikavimo problematikai, rinkinys. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011.
30. Protokolas „Dėl prekybos žmonėmis, ypač moterimis ir vaikais, prevencijos, sustabdymo bei baudimo už vertinamą ją, papildantis JTO konvenciją prieš tarptautinę organizuotą nusikalstamumą“. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 49-2166.
31. Šulija, G. Turtinių bausmių reforma naujamjame Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse. *Jurisprudencija*. 2002, 52 (44).
32. Švedas, G. *Europos Sąjungos baudžiamosios teisės tendencijos ir perspektyvos. Teisė besikeičiančioje Europoje*. Liber Amicorum Pranas Kūris. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008.
33. Švedas, G. *Kai kurie probleminiai juridinio asmens baudžiamosios atsakomybės aspektai Lietuvos konstitucinėje jurisprudencijoje ir baudžiamosios justicijos doktrinoje. Lietuvos Respublikos baudžiamajam kodeksui 10 metų*.

- Recenzuotų mokslinių straipsnių, skirtų baudžiamosios politikos ir baudžiamųjų įstatymų teisėkūros, baudžiamosios teisės, baudžiamojo proceso ir nusikaltimų kvalifikavimo problematikai, rinkinys. Vilnius, 2011.
34. Švedas, G.; Prapiestis, J. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso dešimtmėtis: raidos pamokos ir perspektyvos. Lietuvos Respublikos baudžiamajam kodeksui 10 metų*. Recenzuotų mokslinių straipsnių, skirtų baudžiamosios politikos ir baudžiamųjų įstatymų teisėkūros, baudžiamosios teisės, baudžiamojo proceso ir nusikaltimų kvalifikavimo problematikai, rinkinys. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011.
35. Tarybos pagrindų sprendimas 2008/919/TVR, iš dalies keičiantis pagrindų sprendimą 2002/475/TVR dėl kovos su terorizmu. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-15]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32008F0919:LT:HTML>>.
36. Tarybos pagrindų sprendimas dėl kovos su terorizmu Nr. 2002/475/TVR. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-20]. <<http://eur-lex.europa.eu/Notice.do?mode=dbl&lang=lt&ihtmlang=lt&lng1=lt,en&lng2=bg,cs,da,de,el,en,es,et,fi,fr,hu,it,lt,lv,mt,nl,pl,pt,ro,sk,sl,sv,&val=274049:cs&page>>.
37. Tarybos pagrindų sprendimas dėl kovos su terorizmu Nr. 2002/475/TVR. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-20]. <<http://eur-lex.europa.eu/Notice.do?mode=dbl&lang=lt&ihtmlang=lt&lng1=lt,en&lng2=bg,cs,da,de,el,en,es,et,fi,fr,hu,it,lt,lv,mt,nl,pl,pt,ro,sk,sl,sv,&val=274049:cs&page>>.
38. Tarptautinė konvencija dėl kovos su teroristiniais sprogdinimais. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 36.
39. Tarptautinė konvencija dėl kovos su terorizmo finansavimu. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 8.
40. The History of the European Union. The European citizenship. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-10]. <<http://www.historiasiglo20.org/europe/maastricht.htm#TUE>>
41. Urbelionytė, A. Europos Sąjungos teisinio prekybos žmonėmis reglamentavimo pokyčiai priėmus Direktyvą 2011/36/ES. *Socialinių mokslų studijos*. 2012, 4 (3).
42. Vaišvila, A. *Demokratijos perspektyvos integracijos sąlygomis. Palankių sąlygų organizuotam nusikalstamumui kūrimas. Teisė ir demokratija. Demokratija Lietuvoje: tarp Vakarų ir Rytų (1990–2007 m.)*. Vilnius, 2009.
43. *Welch v. The United Kingdom*, application no. 17440/90, 1995 m. vasario 9 d. sprendimas.
44. Карабанов, А.; Мелкин, С. *Современные проблемы противодействия коррупции уголовно – правовой и криминологический аспекты*. Москва: Volters Kluwer, 2010.

Tarptautinis teisinis bendradarbiavimas ir Europos Sąjungos baudžiamasis procesas: aktualijos, perspektyvos, lūkesčiai

*Linas Belevičius**

Ižanga

Laisvas žmonių ir kapitalo judėjimas, glaudūs ryšiai tarp įvairių valstybių ir jų gyventojų lemia tai, kad vis daugiau padaroma nusikalstamų veikų, turinčių tarptautinį elementą – ta pati veika gali būti padaryta kelių valstybių teritorijoje, veiką gali padaryti kelių valstybių piliečiai, veikai ištirti reikšmingi duomenys (įrodymai) gali būti skirtingų valstybių teismoje ir pan. Visa tai lemia, kad šiuolaikiniame baudžiamajame procese tarptautinis teisinis bendradarbiavimas yra neišvengiamas, baudžiamoji justicija tampa vis labiau tarpvalstybinio pobūdžio, atskirų valstybių teisėsaugos institucijos yra priverstos vis glaudžiau bendradarbiauti tarpusavyje. Lietuvai tapus Europos Sąjungos (toliau tekste taip pat – ES) nare, tarptautinis bendradarbiavimas įgijo dar didesnę reikšmę.

Tačiau, nepaisant ekonominės ir monetarinės integracijos, Europos Sąjungoje šios suverenių valstybių sąjungos baudžiamosios teisenos vaizdas yra ganėtinai fragmentuotas ir išskaidytas. Pastaraisiais dešimtmečiais didžiausios pastangos buvo dedamos siekiant suderinti ES valstybių narių baudžiamąją materialinę teisę, tuo tarpu, kaip yra pabrėžiama teisinėje

* *Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto
Baudžiamosios teisės ir proceso instituto docentas.*

literatūroje¹, valstybių narių baudžiamojo proceso teisė liko itin skirtinga. Šie skirtumai išliko nepaisant to, kad visų valstybių narių baudžiamojo proceso teisės normos turėjo būti suderintos su Europos Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos nuostatomis. Europos valstybės įvairius teisinio bendradarbiavimo įrankius kūrė ir tobulino nuo praėjusio amžiaus aštuntojo dešimtmečio. Didelę įtaką tobulinant bendradarbiavimą turėjo 1985 ir 1990 m. Šengeno konvencijos, kuriose buvo įtvirtinti tam tikri policijos bendradarbiavimo ir teismo bendradarbiavimo elementai. 1992 m. Maastrichto sutarties Trečiasis ramstis įtvirtino policijos, muitinės ir teismo bendradarbiavimo baudžiamosiose bylose pagrindus, tačiau Trečiasis ramstis yra tarpvyriausybinių pobūdžio, t. y. centrinių Bendrijos institucijų (Komisijos, Europos Parlamento, teisingumo Teismo) galios buvo numatytos ganėtinai ribotos. Vėliau ES buvo priimanamos tarptautinio bendradarbiavimo prasme itin reikšmingos konvencijos (pvz., 2000 m. Konvencija dėl Europos Sąjungos valstybių narių savitarpio pagalbos baudžiamosiose bylose, kurią pagal Europos Sąjungos sutarties 34 straipsnį patvirtino Taryba² ir kitos). Laisvės, saugumo ir teisingumo erdvės ES užtikrinimui baudžiamosios teisės priemonėmis daug dėmesio skirta ir 1998 m. Amsterdamo sutartyje, kurios 29a–33 straipsniai skirti policijos ir teismo bendradarbiavimui. 2002 m. įsigaliojo Nicos sutartis, įtvirtinusi naują ES instituciją Eurojustą, kuris, sudarytas iš valstybių narių deleguotų prokurorų, buvo skirtas teisinio bendradarbiavimo veiksmingumui užtikrinti.

Praėjusio amžiaus dešimtajame dešimtmetyje Europos Parlamentas ir Europos Komisija inicijavo projektą, skirtą Europos Sąjungos finansinių interesų apsaugos baudžiamosios teisės priemonėmis analizei ir koncepcijai parengti. Šio projekto pagrindu teisės mokslininkai ir ekspertai 1997 m. pristatė dokumentą, žinomą „Corpus Juris“ pavadinimu³. Šiame

1 Delmas-Marty, M. Raisonner la raison d'Etat. *Vers une Europe des droits de l'homme*. Paris, 1989.

2 Konvencija dėl Europos Sąjungos valstybių narių savitarpio pagalbos baudžiamosiose bylose, kurią pagal Europos Sąjungos sutarties 34 straipsnį patvirtino Taryba. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 154 -5599.

3 Delmas-Marty, M.; Vervaele, J. A. E. La mise en oeuvre du Corpus Juris dans les États membres. Dispositions pénales pour la protection des Finances de l'Europe. Antwerp-Groningen-Oxford: 2000 *Intersentia*. 2000–2001, Vol. I–IV.

dokumente buvo įvardytos pagrindinės tarptautinio teisinio bendradarbiavimo problemos, reikalaujančios atitinkamų sprendimų:

- ES yra beveik 30 savarankiškų nacionalinių teisinių sistemų, kurių normos įtvirtina skirtingą nusikaltimų sampratą, skirtingas įrodymų rinkimo taisykles, skirtingą baudžiamojo proceso institucijų statusą, skirtingas teritorialumo taisykles;
- tarptautinis bendradarbiavimas, vykdomas remiantis įvairiais tarptautiniais teisiniais įrankiais, yra nepatogus, komplikuoatas, teisinės pagalbos prašymų vykdymas dažnai yra lėtas, nėra sukurtas tarptautinio procesinių sankcijų įgyvendinimo mechanizmo;
- valstybių narių nacionalinių teisėsaugos institucijų darbo krūvis dažnai yra per didelis, todėl neskiriama pakankamai dėmesio nusikalstamų veikų ES finansiniams interesams tirti;
- skirtinga valstybių narių teisinė bazė lemia organizacinius tarptautinių tyrimų ir baudžiamojo persekiojimo barjerus, dėl to ES finansiniai interesai nėra tinkamai ir veiksmingai apsaugomi nuo nusikalstamų kėsinių⁴.

„Corpus Juris“ autoriai pateikė tam tikrus pasiūlymus baudžiamojo proceso srityje ES mastu, buvo apibrėžtas Europos teritorialumo principas (visų ES valstybių narių teritorija vertinama kaip bendra teisena). Šio darbo autoriai stengėsi suderinti skirtingų teisinių tradicijų valstybių baudžiamojo proceso esminius institutus. Taip pat pasiūlyta įsteigti ribotos kompetencijos Europos viešąją prokuratūrą (apie šios institucijos įsteigimo perspektyvas bus kalbama toliau šiame darbe).

Per pastaruosius 15 metų siekiant pašalinti „Corpus Juris“ nurodytas problemas, buvo sukurta keletas naujų teisinių mechanizmų: buvo įtvirtinti nauji teisiniai įrankiai (Europos arešto orderis (toliau – EAO), Europos įrodymų orderis (toliau – EĮO), Teisminės priežiūros orderis (toliau – TPO), yra kuriamas Europos tyrimo orderis (toliau – ETO) ir kt.), vis labiau plečiamas abipusio pripažinimo principo taikymas, sukurtos ir pradėjo veikti naujos centrinės institucijos, kurios padeda spręsti tarptau-

4 Donà, G. Towards a European Judicial Area? A Corpus Juris Introducing Penal Provisions for the Purpose of the Protection of the Financial Interests of the European Union. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*. 1998, Vol. 6, No. 3: 282–297.

tinio bendradarbiavimo metu kylančius praktinius klausimus, įrodymų pripažinimo leistinais problema iš dalies buvo pašalinta priėmus 2000 m. Konvenciją dėl Europos Sąjungos valstybių narių savitarpio pagalbos baudžiamosiose bylose, kurią pagal Europos Sąjungos sutarties 34 straipsnį patvirtino Taryba.

Europos Vadovų Tarybos patvirtintoje Stokholmo programoje buvo pažymėta, kad kova su tarptautinio pobūdžio nusikaltimais Europos Sąjungoje yra vienas iš pagrindinių tikslų kuriant laisvę, saugumo ir teisingumo erdvę. Europos Sąjunga daug dėmesio skiria kurdama ir tobulindama įvairius teisinius įrankius, turinčius pagerinti tarptautinio teisinio bendradarbiavimo būklę baudžiamosiose bylose, tai viena iš teisėkūros pirmenybių. Šioje srityje per keletą metų buvo pasiekta reikšminga pažanga, tačiau, nepaisant svarbių pasiekimų laisvės, saugumo ir teisingumo srityje, Europa vis dar susiduria su problemomis. Šios problemos turi būti sprendžiamos nuosekliai⁵.

Lietuvos baudžiamojo proceso ir baudžiamosios teisės mokslininkai (G. Švedas, R. Jurka, A. Čepas ir kiti) pastaraisiais metais skyrė nemažai dėmesio bendriesiems tarptautinio teisinio bendradarbiavimo klausimams, atskiriems teisiniams įrankiams, tačiau tam tikri, autoriaus manyimu, aktualūs ir įdomūs tarptautinio bendradarbiavimo aspektai, įvairių teisinio bendradarbiavimo mechanizmų raida, minėtų centrinių institucijų vaidmuo teisinio bendradarbiavimo procese, jų raidos perspektyvos lietuviškoje literatūroje liko plačiau nenagrinėti, todėl tai bus bandoma apžvelgti šiame darbe.

1. Savitarpio teisinės pagalbos baudžiamosiose bylose formos, nauji teisinio bendradarbiavimo principai ir įrankiai

Tarptautinio teisinio bendradarbiavimo tarp užsienio valstybių teisėsaugos institucijų, teismų bei tarptautinių organizacijų tvarką nustato na-

5 Stokholmo programa – atvira ir saugi Europa piliečių labui ir saugumui [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-02] <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:115:0001:0038:lt:PDF>>.

cionaliniai įstatymai bei tarptautinės sutartys, kurios gali būti skirstomos į dvišales, trišales ir daugiašales, taip pat universaliąsias (apimančias didelę teisinę pagalbą formų įvairovę) ir specialiąsias (apimančias tik vieną teisinę pagalbą formą arba teisinę pagalbą tik konkrečių nusikalstamų veikų atžvilgiu)⁶. Europos Sąjunga daug dėmesio skiria valstybių narių bendradarbiavimui, todėl Lietuvos Respublikai, kaip ir kitoms ES valstybėms narėms, ypatingą reikšmę turi savitarpio teisei pagalbai baudžiamosiose bylose reglamentuoti skirti ES teisės aktai. Europos Sąjungoje, siekiant glaudesnio ir veiksmingesnio bendradarbiavimo tarp valstybių narių, priimamos konvencijos, Tarybos pagrindų sprendimai, Tarybos direktyvos bei kiti teisės aktai, kuriais yra reglamentuojamos įprastinės teisinio bendradarbiavimo formos, kuriami nauji teisinio bendradarbiavimo įrankiai, įtvirtinami ir plėtojami nauji tarptautinio bendradarbiavimo baudžiamosiose bylose principai (pvz., abipusio pripažinimo principas), plečiamos ES įsteigtų centrinių institucijų funkcijos ir galios tarptautiniame teisinia- me bendradarbiavime baudžiamojo proceso srityje.

Tarptautinis teisinis bendradarbiavimas tarp valstybių gali būti įgyvendinamas įvairiomis formomis: baudžiamojo persekiojimo perdavimas (perėmimas), proceso veiksmų atlikimas (liudytojo, įtariamojo, kaltinamojo apklausos (įprastiniu ir nuotoliniu būdu), ekspertizė, apžiūra, dokumentų ir daiktinių įrodymų perdavimas, informacijos rinkimas ir pateikimas ir kt.), procesinės prievartos priemonių taikymas kitos valstybės teritorijoje (sekimas, krata, poėmis, elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos perėmimas, kontroliuojamas gabenimas, slaptieji tyrimai ir kt.), jungtinių tyrimo grupių sudarymas. Šios tarpvalstybinio bendradarbiavimo formos yra gerai žinomos ir gana plačiai nagrinėtos lietuviškoje teisinėje literatūroje⁷, yra susiformavusi nuosekli jų taikymo

6 Švedas, G. *Tarptautinė teisinė pagalba baudžiamosiose bylose. Baudžiamojo persekiojimo perdavimas ir kitos teisinės pagalbos baudžiamosiose bylose formos*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2008, p. 22.

7 Pvz., Švedas, G. *Tarptautinė teisinė pagalba baudžiamosiose bylose. Baudžiamojo persekiojimo perdavimas ir kitos teisinės pagalbos baudžiamosiose bylose formos*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2008; Čepas, A.; Švedas, G. *Tarptautinė teisinė pagalba baudžiamosiose bylose. Asmenų, įtariamų padarius nusikalstamą veiką, išdavimas baudžiamajam persekiojimui (ekstradicija, perdavimas Tarptautiniam baudžiamajam teismui arba pagal Europos arešto orderį)*. Vilnius: TIC, 2008.

baudžiamosiose bylose praktika, todėl netikslinga jų plačiau nagrinėti. Tačiau taip pat yra pripažįstama, jog bendradarbiavimas šiomis įprastinėmis, „klasikinėmis“ bendradarbiavimo formomis nebeatitinka dabartinio laikotarpio poreikių, nebeužtikrina veiksmingos ir greitos kovos su tarpvalstybinio pobūdžio nusikalstamumu, todėl jau keletą metų ieškoma būdų, kaip į teisinio bendradarbiavimo procesą įdiegti naujus bendradarbiavimo įrankius.

Kiekiu ir mastu dauguma praktikoje vykstančio tarptautinio teisinio bendradarbiavimo veiksmų yra susiję su proceso veiksmų atlikimu renkant įrodymus⁸ teisinę pagalbą teikiančiojoje valstybėje ir šių įrodymų perdavimu teisinės pagalbos prašančiajai valstybei. Proceso veiksmų atlikimas kitos valstybės teiseinoje pagal teisinės pagalbos prašymą praktinėje veikloje, kaip kad buvo pabrėžta ir „Corpus Juris“, kelia įvairių probleminių klausimų, – tai ir itin ištęsti proceso veiksmų atlikimo bei surinktų įrodymų perdavimo terminai, ir skirtingas proceso veiksmų reglamentavimas atskirose valstybėse, atvejai, kai prašomosios valstybės nacionaliniai įstatymai nenumato analogiško proceso veiksmo kaip prašančiosios valstybės įstatymai, ir iš esmės skirtingos veiksmų sankcionavimo bei atlikimo procesinės taisyklės. Dėl to bendradarbiaujant valstybėms pasitaiko situacijų, kai pagalbą teikiančiojoje valstybėje negalima atlikti tam tikrų įrodymų rinkimo veiksmų, kai dėl skirtingų procesinių taisyklių atliktų proceso veiksmų metu gauti įrodymai pagalbos prašiusios valstybės kompetentingų institucijų nėra pripažįstami leistiniais įrodymais ir pan. Teisinėje literatūroje yra pripažįstama, kad egzistuojantys bendradarbiavimo mechanizmai įrodinėjimo srityje yra fragmentiški ir nėra pakankami⁹.

Dar prieš dešimtmetį gana daug problemų keldavo ir kita teisinio bendradarbiavimo forma – asmenų perdavimas (ekstradicija), tačiau didelė dalis su tuo susijusių problemų ES buvo išspręsta 2002 m. įtvirtinus naują teisinio bendradarbiavimo įrankį – Europos arešto orderį. Viena šio

8 Šiame darbe kalbėdami apie duomenis ir įrodymus nesigilinsime į Lietuvos Respublikos BPK kūrėjų nurodomus terminų skirtumus ir terminus „duomenys“ bei „įrodymai“ vartosime kaip sinonimus, neatsižvelgdami į baudžiamojo proceso stadiją.

9 P vz., Hetzer, W. National Criminal Prosecution and European Tendering of Evidence. Perspectives of the European Anti- Fraud Office (OLAF). *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*. 2004, Vol. 12/2: 170– 175; tai buvo pabrėžta ir grupės valstybių iniciatyvoje dėl ETO.

teisinio įrankio veiksmingumo priežasčių – pirmą kartą tarptautiniame bendradarbiavime baudžiamosiose bylose įtvirtintas abipusio pripažinimo principo taikymas. EAO instituto taikymo praktikoje veiksmingumas įrodė naujo požiūrio į esamų problemų sprendimo progresyvumą ir būtinumą. Pasiteisinus EAO ES ir toliau buvo ir yra kuriami nauji teisinio bendradarbiavimo mechanizmai, grindžiami ir abipusio pripažinimo principu.

Įtvirtinant abipusio pripažinimo principo taikymą ir renkant bei perduodant įrodymus tarptautinio teisinio bendradarbiavimo pagrindu siekiama, kad vienoje valstybėje surinkti ir perduoti kitai šaliai įrodymai čia būtų vertinami lygiai taip pat, tarsi jie būtų surinkti pagal tokius įrodymus gavusios valstybės nacionalinės teisės nuostatas¹⁰. Abipusio pripažinimo principo raida Europos Sąjungos baudžiamojoje teisėje prasidėjo daugiau nei prieš dešimtmetį ir jo taikymo sritis yra vis labiau plečiama. 1999 m. Europos Vadovų Taryba susitikime teisingumo ir vidaus reikalams aptarti Suomijos mieste Tampereje susitarė dėl veiksmų programos, vienas iš esminių susitarimo siekių – kad tarp ES valstybių narių tarptautinis bendradarbiavimas kovojant su nusikalstamumu būtų grindžiamas abipusio pripažinimo principu, kuris būtų lyg „kertinis akmuo“, „Europos integracijos baudžiamosiose bylose variklis“¹¹. 2004 m. Hagos programoje taip pat nurodyta, kad tolesnis tarpusavio pripažinimo, kuris yra teismo bendradarbiavimo pamatas, įgyvendinimas reiškia procesinių teisių baudžiamosiose bylose lygiaverčių standartų kūrimą, remiantis valstybių narių apsaugos priemonių esamo lygio tyrimais ir tinkamai gerbiant valstybių narių teises tradicijas¹². Tarpusavio pripažinimu numatoma, kad valstybių narių kompetentingos institucijos pasitiki kitų valstybių narių baudžiamojo teisingumo sistemomis. Pabrėžiama, kad abipusis pripažinimas yra teismo bendradarbiavimo pagrindas, vienoje valstybėje narėje surinkti, užfiksuoti, patikrinti įrodymai kitoje valstybėje turi būti laikomi leistiniais ir priimtinais, kaip surinkti taikant šios valstybės nacionalinėms

10 Jurka, R. Tarptautinis bendradarbiavimas baudžiamajame procese: įrodymai ir jų priimtinumas Europos Sąjungoje. *Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 90.

11 Mitsilegas, V. *EU Criminal Law*. Oxford: Oxford Hart Publishing, 2009, p. 115.

12 Hague programme [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-02] <http://www.libertysecurity.org/IMG/pdf/hague_progr_amm_en.pdf>.

teisės nuostatas¹³. Priėmus principinius susitarimus abipusio pripažinimo principas nuosekliai buvo vis platesne apimtimi įtvirtinamas Europos Sąjungos teisės aktuose – 2002 m. birželio 13 d. Tarybos pagrindų sprendime 2002/584/TVR dėl Europos arešto orderio ir perdavimo tarp valstybių narių tvarkos¹⁴, 2003 m. liepos 22 d. Tarybos pagrindų sprendime 2003/577/TVR dėl turto arba įrodymų arešto aktų vykdymo Europos Sąjungoje¹⁵, 2008 m. gruodžio 18 d. Tarybos pamatiniame sprendime 2008/978/TVR dėl Europos įrodymų orderio¹⁶. Tačiau šiuose teisės aktuose abipusiškumo principas yra įtvirtintas gana ribotu mastu, veikia fragmentiškai. Europos Vadovų Tarybos 2009 m. gruodžio 11 d. patvirtintoje Stokholmo programoje pažymėta, kad abipusis pasitikėjimas tarp valstybių narių įvairių valdžios institucijų ir tarnybų bei sprendžiamąją galią turinčių asmenų yra veiksmingo bendradarbiavimo pagrindas¹⁷. Todėl vienas iš pagrindinių uždavinių ateityje – užtikrinti pasitikėjimą ir rasti naujų būdų, kaip didinti pasiklovimą skirtingomis valstybių narių teisinėmis sistemomis ir abipusį supratimą, turi būti skatinamas visiškas abipusio pripažinimo principo įgyvendinimas. Siekiant pagerinti bendradarbiavimą, grindžiamą abipusiu pripažinimu, taip pat turėtų būti išspręsti kai kurie principiniai klausimai, pvz., materialinės ir procesinės teisės suderinimas, ku-

- 13 Plačiau apie abipusio pripažinimo principą, jo raidą ir vystymosi tendencijas: Jurka, R. Tarptautinis bendradarbiavimas baudžiamajame procese: įrodymai ir jų priimtumas Europos Sąjungoje. *Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 89–127; Čepas, A. Europos arešto orderis: pirmieji Europos Sąjungos baudžiamosios teisės ir baudžiamojo proceso žingsniai Lietuvoje. *Teisės problemos*. 2003, 3(4): 104, 105.
- 14 2002 m. birželio 13 d. Tarybos pagrindų sprendimas 2002/584/TVR dėl Europos arešto orderio ir perdavimo tarp valstybių narių tvarkos [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-02] <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:2002F0584:20090328:LT:PDF>>.
- 15 2003 m. liepos 22 d. Tarybos pagrindų sprendimas 2003/577/TVR dėl turto arba įrodymų arešto aktų vykdymo Europos Sąjungoje [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-02] <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=DD:19:06:32003F0577:LT:PDF>>.
- 16 2008 m. gruodžio 18 d. Tarybos pagrindų sprendimas 2008/978/TVR dėl Europos įrodymų orderio, skirto daiktams, dokumentams ir duomenims gauti, siekiant juos naudoti baudžiamuosiuose procesuose [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-02] <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:350:0072:0092:lt:PDF>>.
- 17 The Stockholm Programme — An open and secure Europe serving and protecting citizens [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-03] <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:115:0001:0038:en:PDF>>.

ris turėtų sudaryti palankesnes sąlygas abipusiam pripažinimui. Abipusis pripažinimas galėtų būti taikomas visų rūšių teismo nuosprendžiams ir sprendimams, kurie, atsižvelgiant į teisės sistemą, gali būti baudžiamieji ar administraciniai. Stokholmo programoje taip pat pažymėta, jog įrodymų rinkimą tarpvalstybinio pobūdžio bylose reglamentuojantys teisės aktai nesudaro vientisos sistemos, yra fragmentiški, todėl yra būtinas naujas požiūris, būtina kurti naują nuoseklią ir vientisą teisės aktų sistemą, pagrįstą abipusio pripažinimo principu. Kartu turėtų būti įvertinamas ir tradicinės tarpusavio teisinio bendradarbiavimo sistemos lankstumas. Europos Vadovų Taryba pakvietė sukurti išsamią visapusišką sistemą, kuri pakeistų visus šioje srityje egzistuojančius teisinius įrankius, įskaitant ir EAO, EĮO, apimtų, jei įmanoma, visas įrodymų rūšis, įtvirtintų vykdymo terminus, o nepripažinimo ir nevykdymo pagrindai būtų labai riboti.

2010 m. gegužės 21 d. ES valstybių grupė (Belgija, Bulgarija, Estija, Ispanija, Austrija, Slovėnija ir Švedija) Europos Tarybai pateikė iniciatyvą dėl Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos dėl Europos tyrimo orderio baudžiamosiose bylose¹⁸. Šiuo metu direktyvos projektas dar yra svarstomas darbo grupėse ir direktyva nėra priimta, tačiau direktyvoje siūlomas naujas teisinis įrankis, žymintis naują kokybinį šuolį ES valstybių narių tarpusavio bendradarbiavime, yra vertas platesnio aptarimo.

Siūlomos direktyvos tikslas – sudaryti galimybę ne tik surinkti jau iš anksto žinomus esamus įrodymus (kaip yra išduodant EĮO), bet ir prašyti, jog kita ES valstybė narė imtųsi procesinių veiksmų, kad būtų surinkti atitinkami tokį prašymą išdavusią valstybę narę dominantys įrodymai. ETO išduodančioji valstybė nurodo, kokiais tyrimo veiksmais turėtų būti ieškoma įrodymų ir jie renkami, siekiant, kad vėliau tokie surinkti įrodymai būtų pripažįstami leistinais ETO išdavusiojoje valstybėje. Direktyvos projekte pabrėžiama, kad išduodančioji institucija geriausiai žino, kokie proceso tikslai turi būti pasiekti ir kokia informacija surinkta konkrečioje byloje, todėl būtent išduodančioji institucija ir gali geriausiai nuspręsti,

18 Belgijos Karalystės, Bulgarijos Respublikos, Estijos Respublikos, Ispanijos Karalystės, Austrijos Respublikos, Slovėnijos Respublikos ir Švedijos Karalystės iniciatyva, siekiant priimti Europos Parlamento ir Tarybos direktyvą dėl Europos tyrimo orderio baudžiamosiose bylose Nr. (2010/C 165/02) [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-03] <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:165:0022:0039:LT:PDF>>.

kokiomis tyrimo priemonėmis ta informacija turi būti renkama, kokių procedūrų ir formalumų turi būti laikomasi. Direktyvos projekte ETO apibrėžiamas kaip valstybės narės kompetentingos institucijos priimtas teisminis sprendimas, kad kitoje valstybėje narėje būtų vykdoma viena ar kelios konkrečios tyrimo priemonės (procesiniai tyrimo veiksmai), siekiant surinkti atitinkamus įrodymus, reikalingus orderį išduodančiojoje valstybėje vykstančiam teisiniam procesui. ETO nurodoma, kokius konkrečiai procesinius tyrimo veiksmus (procesinę tyrimo formą) būtina ar reikia naudoti, siekiant surinkti vienus ar kitus duomenis. Nors ETO, kaip horizontaliojo veikimo įrankis, apima beveik visus proceso veiksmus, vis dėlto yra kelios specifinės tyrimo priemonės, tokios kaip jungtinės tyrimo grupės ir sekimas kitos valstybės teritorijoje, kurios ir toliau turi būti vykdomos remiantis šiuos įrankius reglamentuojančiais atskirais teisės aktais. Vykdančioji institucija, gavusi išduodančiosios institucijos ETO, pripažįsta perduotą ETO nereikalaudama jokių papildomų formalumų ir nedelsdama imasi jam vykdyti būtinų priemonių (procesinių tyrimo veiksmų) tokiu pačiu būdu ir tokia pačia tvarka, kaip ir tuo atveju, jei atitinkamą tyrimo priemonę (procesinį tyrimo veiksmą) būtų nurodžiusi vykdyti vykdančiosios valstybės institucija, išskyrus atvejus, kai esama ETO nepripažinimo ar nevykdymo pagrindų. Vykdančioji institucija laikosi išduodančiosios institucijos aiškiai nurodytų formalumų ir procedūrų, išskyrus atvejus, jei tokie formalumai ir procedūros prieštarauja vykdančiosios institucijos pagrindiniams teisės principams.

Kalbant apie ETO kaip apie naujos kokybės teisinio bendradarbiavimo įrankį, būtina pažymėti, kad direktyvos projekte yra numatyta kur kas mažiau ETO nepripažinimo ir nevykdymo pagrindų (*grounds for refusal, grounds for non-recognition or non-execution*), nei kad yra taikoma kitiems tarptautinio bendradarbiavimo įrankiams. Griežtas nepripažinimo ir nevykdymo pagrindų skaičiaus ribojimas yra viena iš esminių sąlygų, turinčių sudaryti galimybes veiksmingai bendradarbiauti, pašalinanti galimybes nevykdyti prašančiosios valstybės prašymų įvairiais pagrindais ir taip užkertant kelią pasiekti baudžiamojo proceso tikslų. ETO nepripažinimo ir nevykdymo pagrindai yra vienas iš aktualiausių diskusinių klausimų ir svarstant direktyvos projektą. 2010 m. lapkričio 17–19 d. Briuselyje

vykusiame direktyvos projekto svarstyme¹⁹ dauguma ekspertų sutarė, jog ETO nepripažinimo ir nevykdymo pagrindai turi būti itin riboti, taip pat buvo siūloma įtvirtinti skirtingus nepripažinimo ir nevykdymo pagrindus atsižvelgiant į proceso veiksmų, kuriuos prašoma atlikti, pobūdį ir procesinės prievartos laipsnį. Direktyvos projekte visi proceso veiksmai, kuriuos gali būti prašoma atlikti ETO pagrindu, yra suskirstyti į tris grupes.

Pirmoji grupė apimtų proceso veiksmus, kuriuos atliekant procesinė prievarta nėra naudojama ar yra mažai naudojama, pvz., eksperto išvados, liudytojų, įtariamųjų apklausos, daiktų, jau esančių vykdančiosios valstybės institucijų žinioje, perdavimas, informacijos, kuria disponuoja valstybės institucijos, perdavimas, telekomunikacijų vartotojų identifikavimas ir pan., dėl tokių prašomų atlikti proceso veiksmų galiotų tik bendrieji ETO nepripažinimo ir nevykdymo pagrindai, įtvirtinti Direktyvos projekto 10 straipsnyje. Šiame straipsnyje numatyta, kad vykdančioji valstybė gali atsisakyti pripažinti ar vykdyti ETO, jeigu: pirma, pagal vykdančiosios valstybės teisę esama imunitetų ar privilegijų, dėl kurių neįmanoma vykdyti ETO, antra, tam tikru atveju ETO vykdymas pakenktų esminiams nacionalinio saugumo interesams, keltų pavojų informacijos šaltiniui ar jį vykdamas reikėtų naudoti įslaptintą informaciją, susijusią su tam tikra žvalgybos veikla, trečia, nėra kitokios tyrimo priemonės, kuria būtų galima pasiekti panašų rezultatą, ketvirta, atsisakymo pagrindas siejamas ir su faktu, kad ETO gali būti naudojamas, siekiant surinkti įrodymus ne tik baudžiamajame procese, bet ir kai kuriuose administraciniuose procesuose, turinčiuose baudžiamąjį proceso aspektą. Direktyvos projekte tarp bendrųjų nepripažinimo ar nevykdymo pagrindų nėra įtvirtinta dvigubo baudžiamumo taisyklė, kuri taikoma vykdamas bendradarbiavimą daugumos kitų teisinių įrankių pagrindu.

Antroji proceso veiksmų grupė apimtų tokias procesinės prievartos priemones kaip krata, asmens krata, duomenų apie banko sąskaitas gavimas, įrodymų areštas, psichiatrinis medicininis tyrimas, DNR, kraujo pavyzdžių paėmimas ir kt. Prašymams dėl šių prievartos priemonių taiky-

19 Interinstitutional File 2010/0817 (COD), Follow-up document of the meeting of the Council on 8-9 November 2010 and the Working Party on 17-18 November 2010 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-04] <<http://www.sta.tewatch.org/news/2010/apr/eu-council-investigation-order-9145-10.pdf>>.

mo yra numatytas papildomas specialusis ETO nepripažinimo ir nevykdymo pagrindas – dvigubo baudžiamumo taisyklė. Tačiau siūloma išimtis, kad dvigubas baudžiamumas neturi būti tikrinamas, jei išduodančiosios valstybės įstatymuose už tą veiką yra numatyta maksimali trejų metų ar didesnė laisvės atėmimo bausmė. Ekspertai taip pat pasiūlė įtvirtinti, kad dvigubo baudžiamumo taisyklė neturėtų būti tikrinama, jei ETO išduotas tiriant nusikalstamą veiką, kuri yra įtraukta į 32 nusikalstamų veikų sąrašą, numatytą Pagrindų sprendimo dėl EAO 2(2) straipsnyje²⁰. Direktyvos projekte dar platesni papildomi nepripažinimo ir nevykdymo pagrindai yra numatyti trečiajai proceso veiksmų grupei, kuri apima labiausiai prievartinius tyrimo metodus – telekomunikacijų tinklais ir kitais komunikavimo būdais perduodamos informacijos, elektroninių laiškų perėmimas ir įrašinėjimas, stebėjimas, agentų infiltracija ir darbas su agentais, kontroliuojamas gabenimas, bankų duomenų ir kitokios informacijos gavimas realiu laiku. ETO, kuriuo prašoma atlikti tokius veiksmus, galėtų būti nepripažįstamas ir nevykdomas, jeigu tokių veiksmų negalima atlikti dėl analogiškų nusikalstamų veikų pagal nacionalinę teisę. Jeigu ETO yra prašoma atlikti proceso veiksmą, kuris nepriklauso nė vienai iš aukščiau nurodytų veiksmų grupių, ETO galima nepripažinti ir nevykdyti, jeigu prašomas atlikti proceso veiksmas nenumatytas vykdančiosios valstybės įstatymuose ir kitais veiksmais nepavyks gauti tų pačių rezultatų, jeigu toks proceso veiksmas yra numatytas vykdančiosios valstybės įstatymuose, tačiau jis nėra leistinas atlikti dėl tos kategorijos nusikalstamų veikų, dėl kurios išduotas ETO.

Ekspertų susitikimuose svarstant direktyvos projekto nuostatas dėl nepripažinimo ir neišdavimo pagrindų taip pat buvo siūloma proceso veiksmus į grupes skirstyti bendresniais pagrindais – pirmoji grupė turėtų apimti visus veiksmus be procesinės prievartos, o antroji grupė – visus veiksmus su procesinės prievartos elementais. Pirmosios grupės veiksmams galėtų būti taikomi tik bendrieji nepripažinimo ir nevykdymo pagrindai, numatyti projekto 10 straipsnyje, o antrosios grupės veiksmams

20 2002 m. birželio 13 d. Tarybos pagrindų sprendimas dėl Europos arešto orderio ir perdavimo tarp valstybių narių tvarkos 2002/584/TVR [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-04] <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:2002F0584:20090328:LT:PDF>>.

būtų taikomi ir papildomi pagrindai, su išlyga, jog papildomi nevykdymo pagrindai negalėtų būti taikomi tiriant veikas, kurios patenka į 32 veikų sąrašą, įtvirtintą Pagrindų sprendimo dėl EAO 2(2) straipsnyje²¹.

Direktyvos projekto svarstymo metu buvo pabrėžtas ir proporcingumo principas išduodant bei vykdančiam ETO. Proporcingumo principas teisinėje literatūroje suprantamas kaip įrankis tinkamam santykiui tarp taikytinų priemonių ir užsibrėžtų tikslų pasiekti, įvertinti²². Prašomų atlikti prievartos elementų turinčių veiksmų proporcingumą siekiamiems tikslams pirmiausia turi tikrinti išduodančioji institucija, o vykdančioji institucija, manydama, jog prašomi atlikti proceso veiksmai nėra proporcingi, gali savo nuožiūra parinkti mažiau prievartinę tyrimo priemonę, nei kad nurodyta išduotame ETO, jei tai leistų pasiekti tų pačių rezultatų. Tačiau proporcingumo principas nėra vertinamas kaip bendrasis ETO nepripažinimo ir nevykdymo pagrindas. Nuspręsdama pakeisti prašomą atlikti proceso veiksmą kitu veiksmu, vykdančioji institucija gali konsultuotis su išduodančiąja institucija. Nepripažinimo ir nevykdymo pagrindų taip pat negali būti pripažintos ir neproporcingai didelės vykdančiosios institucijos materialinės sąnaudos vykdančiosios institucijos veiksmus ar lėšų trūkumas; Direktyvos projekte nurodoma, jog tokiais atvejais vykdančioji institucija turėtų konsultuotis su išduodančiąja institucija ir priimti sprendimą dėl galimybės pakeisti prašomus vykdyti proceso veiksmus kitais veiksmais, dėl galimybės dalytis sąnaudais.

Kitas su ETO, kaip plačios apimties teisinio bendradarbiavimo įrankiu, susijęs klausimas – proceso veiksmų vykdymas bylose dėl mažo pavojingumo nusikalstamų veikų. Įvairiuose tarptautinio bendradarbiavimo mechanizmuose nustatant nusikalstamų veikų, dėl kurių vykstančiame baudžiamajame procese gali būti teikiama teisinė pagalba, minimalias pavojingumo ribas, yra siekiama, kad šie gana sudėtingi ir brangūs užsienio valstybių teisėsaugos institucijų tarpusavio sąveikos mechanizmai nebūtų naudojami tiriant ir nagrinėjant mažo pavojingumo veikas. Nors

21 Interinstitutional File 2010/0817 (COD), Follow-up document of the meeting of the Council on 8-9 November 2010 and the Working Party on 17-18 November 2010 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-04] <<http://www.statewatch.org/news/2010/apr/eu-council-investigation-order-9145-10.pdf>>.

22 Losis, E. *Procesinės prievartos priemonės baudžiamajame procese*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2010, p. 64.

buvo siūloma nusikalstamos veikos ar baudmės mažareikšmiškumą numatyti kaip ETO nepripažinimo ir nevykdymo pagrindą, buvo priimtas sprendimas Direktyvoje įtvirtinti nuostatą, jog jei vykdančioji institucija mano, kad nusikalstama veika yra mažareikšmė (*an offence which it might considers being very minor*) arba skirtina baudmė gali būti labai nedidelė (*it is likely that the final penalty in the case may be very minor*), vykdančioji institucija turėtų konsultuotis su ETO išdavusia institucija ir gauti paaiškinimą, ar dėl tokios nusikalstamos veikos ETO vykdymas yra tikslingas, ar prašomos vykdyti tyrimo priemonės yra proporcingos. Po tokių konsultacijų išdavusioji institucija gali atšaukti ETO.

Apibendrinant galima konstatuoti, jog priėmus ir įgyvendinus Direktyvą dėl ETO ES valstybių narių teisėsaugos institucijos gaus naujo kokybinio lygmens teisinio bendradarbiavimo įrankį. ETO numatyta galimybė prašyti kitoje valstybėje narėje atlikti proceso pagal ETO išduodančiosios valstybės baudžiamojo proceso įstatymo numatytas procedūras turėtų gerokai sumažinti atvejus, kai teisinės pagalbos prašančioje valstybėje iš kitos valstybės gauti įrodymai nėra pripažįstami leistinais dėl įrodymų rinkimą reglamentuojančių procesinių taisyklių skirtingumo, be to, numatytas itin ribotas ETO nepripažinimo ir nevykdymo pagrindų skaičius taip pat turėtų akivaizdžiai sumažinti atvejų, kai teisinė pagalba apskritai nėra suteikiama.

2. Europos Sąjungos institucijos, dalyvaujančios tarptautiniame teisiniame bendradarbiavime baudžiamosiose bylose

Kaip jau minėta, Europos Sąjungoje, siekiant suaktyvinti, supaprastinti ir paspartinti valstybių narių bendradarbiavimą baudžiamosios justicijos srityje, yra įsteigtos organizacijos, kurios vienu ar kitu būdu dalyvauja valstybių tarpusavio teisiniame bendradarbiavime. Šiame darbe yra tikslinga trumpai apžvelgti atskirų tarptautinių organizacijų įgalinimus ir galimybes padėti valstybių narių nacionalinėms teisėsaugos institucijoms bendradarbiaujant įrodymų rinkimo ir perdavimo klausimais.

Europos Sąjungoje kaip centrinės institucijos, veikiančios baudžiamosios justicijos srityje, veiklą vykdo Kovos su sukčiavimu tarnyba (OLAF – sutrumpinimas pagal pavadinimą prancūzų kalba „*Office European de la Lutte Anti- Fraude*“), Europos policijos biuras – Europolas, Eurojustas, Europos teismo įstaigų tinklas (EJN).

Kovos su sukčiavimu tarnyba (OLAF). 1999 m. Europos Komisijos įkurto OLAF²³ pareigūnų įgalinimai yra išskirtiniai, palyginti su kitomis minėtomis Europos Sąjungos organizacijomis – OLAF pareigūnai vieninteliai turi teisę vykdyti savarankiškus administracinius tyrimus ES institucijose, jų surinkti duomenys kiekvienos valstybės narės baudžiamajame procese, vykstančiame pagal tos valstybės baudžiamojo proceso įstatymus, turėtų būti pripažinti leistiniais įrodymais, lyg būtų surinkti pagal tos valstybės įstatymus²⁴. OLAF buvo įkurtas, siekiant užkardyti ir ištirti sukčiavimus naudojant ES biudžeto lėšas, korupciją ir kitas nusikalstamas veikas, darančias žalą ES finansiniams interesams, šiai institucijai buvo suteiktas specialus nepriklausomas statusas ir atsakomybė už sukčiavimo tyrimą. OLAF turi teisę vykdyti savarankiškus administracinius tyrimus, jų metu nustatčius nusikalstamos veikos požymius turi apie tai informuoti atitinkamą valstybę, kurios teisenoje padaryta nusikalstama veika. OLAF taip pat turi padėti valstybėms narėms organizuoti ir vykdyti administracinius bei baudžiamuosius tyrimus dėl sukčiavimo, darančio žalą ES finansiniams interesams, kurti ir vystyti tokio pobūdžio veikų tyrimo metodus²⁵. ES pareižiama, jog pastaruoju metu, kai daugeliui ES valstybių narių iškyla sun-

23 1999 m. balandžio 28 d. Komisijos sprendimas dėl Europos kovos su sukčiavimu tarnybos (OLAF) įsteigimo (1999/352/EB, EAPB, Euratomas) [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-04] <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=DD:01:03:31999D0352:LT:PDF>>.

24 Europos Parlamento ir Tarybos 1999 m. gegužės 25 d. reglamento (EC) Nr. 1073/1999 dėl OLAF atliekamų tyrimų 9.2 punktas [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-04] <<http://www.reach-compliance.eu/english/REACH-ME/engine/sources/regulations/launch-1073-1999-EC.html>>.

25 OLAF funkcijos ir tyrimai reglamentuoti 1999 m. gegužės 25 d. Tarybos reglamente 1074/1999 (Euratom) dėl OLAF atliekamų tyrimų [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-04] <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:1999:136:0008:0014:EN:PDF>>, Europos Parlamento ir Tarybos 1999 m. gegužės 25 d. reglamente (EC) Nr. 1073/1999 dėl OLAF atliekamų tyrimų [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-04] <<http://www.reach-compliance.eu/english/REACH-ME/engine/sources/regulations/launch-1073-1999-EC.html>>.

kumų subalansuoti savo biudžetus, yra dar svarbiau, kad Bendrijos finansai būtų griežtai kontroliuojami ir kad būtų užkirstas kelias bet kokiam netinkamam lėšų panaudojimui, Europos Komisija imasi įvairių iniciatyvų, siekdama, kad būtų veiksmingiau tiriamos nusikalstamos veikos, darančios žalą ES finansiniams interesams, ir už šias veikas nubaudžiama²⁶. Pabrėžiama, kad OLAF turi būti suteikti visi reikalingi tyrimo įrankiai ir įgalinimai, sudarantys realias galimybes užkardyti ir ištirti minėtas veikas. 2011 m. Europos Komisija patvirtino kovos su sukčiavimu strategiją, kurioje dar kartą pabrėžė būtinybę efektyvinti ir stiprinti OLAF vykdomus sukčiavimo tyrimus, būtinybę šiai institucijai plačiau bendradarbiauti su kitomis ES institucijomis ir nacionalinėmis teisėsaugos institucijomis²⁷.

Atsižvelgdama į OLAF keliamus naujus tikslus, į dažną šios institucijos veiklos kritišką vertinimą, Europos Komisija 2010 m. parengė analizę dėl OLAF veiklos reformos²⁸, siekiamas reformos tikslas – padaryti OLAF veiklą efektyvesnę, buvo įvardyti probleminiai šios institucijos veiklos klausimai. Pirmiausia buvo pabrėžta būtinybė trumpinti OLAF atliekamų tyrimų trukmę. Siūloma įtvirtinti *de minimis* požiūrio taikymą – tais atvejais, kai veikos finansų sistemai nesukelia didelio poveikio, jų tyrimui dažnai nėra skiriama pakankamai dėmesio ir išteklių, todėl už tokias veikas kalti asmenys dažnai apskritai lieka nenubausti. Atvejais, kai baudžiamasis persekiojimas nėra tikslingas, siūloma taikyti administracines ir finansines bausmes, kad pažeidėjai neliktų iš viso nenubausti.

Kaip jau minėta, OLAF, kaip savarankiškos tyrimo institucijos, statusas ir įgalinimai yra ganėtinai specifiški. Nors funkcinio požiūriu ir nebūdama susieta nė su viena ES valstybe nare, ši institucija, vykdydama tyrimus, turi neišvengiamai bendradarbiauti su skirtingų valstybių nacio-

26 Pavyzdžiui, Europos Komisijos pareiškimas „Protecting taxpayers’ money: Commission proposes to strengthen use of criminal law against fraudsters“ [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-05] <[http://europa.eu/rapid/press Releases Action . do?reference=IP/12/767&format=HTML&aged=0&language=EN](http://europa.eu/rapid/press_Releases_Action.do?reference=IP/12/767&format=HTML&aged=0&language=EN)>.

27 The European Commission Anti-Fraud Strategy [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-05] <http://ec.europa.eu/anti_fraud/documents/preventing-fraud-documents/ec_antifraud_strategy_en.pdf>.

28 Reflection Paper on the Reform of the European Anti-Fraud Office (OLAF) [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-04] <http://ec.europa.eu/commission_2010-2014/semeta/headlines/news/2010/07/sec_2010_0859_note_en.pdf>.

nalinėmis teisėsaugos institucijomis. OLAF savo paskirtimi ir iš dalies funkcijomis yra tyrimo institucija, tačiau ji nėra įgaliota tiesiogiai dalyvauti „įprastiniame“ nacionaliniame baudžiamajame procese. Kai nėra sukurtų Europos baudžiamosios materialinės ir baudžiamojo proceso teisės bei atitinkamų ES centrinių institucijų, kurioms būtų suteikta teisė vykdyti baudžiamąjį procesą bylose dėl nusikalstamų veikų, darančių žalą ne atskirų valstybių, o visos ES interesams, ir dalyvauti visose procesinėse stadijose, OLAF pareigūnai, atlikę tyrimą ir surinkę įrodymus dėl galbūt įvykdytų nusikalstamų veikų, visą surinktą medžiagą turi perduoti konkrečios valstybės narės nacionalinėms teisėsaugos institucijoms, kurios pradeda ir vykdo baudžiamąjį procesą nacionalinės teisės aktų pagrindu. Europos Parlamento ir Tarybos 1999 m. gegužės 25 d. reglamente (EC) Nr. 1073/1999 dėl OLAF atliekamų tyrimų²⁹ pabrėžiama, jog nepaisant to, kad OLAF yra nepriklausoma institucija, atlikdami tyrimus OLAF pareigūnai turi turėti omeny, jog šiuos tyrimus lydės nacionalinių institucijų priimami sprendimai, todėl siekiant, kad tyrimų metu rašomos ataskaitos ir kiti dokumentai būtų pripažįstami leistiniais įrodymais, šie dokumentai turi būti surašomi būdu, suderinamu su valstybių narių nacionalinių įstatymų reikalavimais. Baigę atliktą tyrimą OLAF darbuotojai parengia ataskaitą, kurioje nurodomi nustatyti faktai, finansinė žala, jei ji buvo padaryta, ir tyrimo išvados, įskaitant OLAF direktoriaus rekomendacijas dėl veiksmų, kurių turėtų būti imtasi. Rengiant tokias ataskaitas turi būti atsižvelgiama į procedūrinius reikalavimus, nustatytus valstybės narės nacionaliniuose įstatymuose. Parengtos ataskaitos turi būti laikomos leistiniais įrodymais administracinėse ir baudžiamosiose bylose, nagrinėjant bylas valstybėse narėse, lyg būtų parengtos tokiu pačiu būdu ir tomis pačiomis sąlygomis kaip ir parengtos nacionalinių institucijų. Šioms ataskaitoms turi būti taikomos tos pačios vertinimo taisyklės kaip ir parengtoms nacionalinių institucijų. OLAF surinktų įrodymų leistinumo problema yra vienas aktualiausių klausimų nagrinėjant šios institucijos veiklos efektyvumą. OLAF atstovai pažymi, jog siekdami užtikrinti surinktų įrodymų

29 Europos Parlamento ir Tarybos 1999 m. gegužės 25 d. reglamento (EC) Nr. 1073/1999 dėl OLAF atliekamų tyrimų 9.2 punktas [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-04] <<http://www.reach-compliance.eu/english/REACH-ME/engine/sources/regulations/launch-1073-1999-EC.html>>.

leistinumą vėliau vyksiančiuose nacionaliniuose baudžiamuosiuose procesuose, jau vykdydami tyrimus ir rinkdami duomenis jie konsultuojasi su valstybių, kurių teritorijoje galbūt padaryta nusikalstama veika, teisėsaušugos institucijų atstovais, ir bando duomenis rinkti atsižvelgdami į nacionaliniuose įstatymuose įtvirtintus reikalavimus įrodinėjimo procesui, taip pat bandoma kuo anksčiau inicijuoti baudžiamuosius tyrimus valstybėse narėse, sukurti jungtines tyrimo grupes³⁰.

Tačiau perdavusi surinktą medžiagą nacionalinėms institucijoms OLAF negali daryti įtakos šių institucijų toliau vykdomam baudžiamajam procesui, proceso metu priimamiems sprendimams ir atliekamiems veiksams. Daugelyje šaltinių yra pabrėžiama būtent OLAF atliktų administracinių tyrimų santykio su šiuos administracinius tyrimus turinčiais lydėti baudžiamaisiais procesais valstybėse narėse (vadinamieji *follow-up* tyrimai) problema. Europos Komisija atkreipė dėmesį netgi į tai, kad nacionalinės institucijos kai kada apskritai nemato būtinybės informuoti OLAF apie tolesnę baudžiamojo proceso eigą ir baigtį, o OLAF nėra suteikta teisinių įgalinimų duoti kokius nors privalomus nurodymus ar reikalavimus valstybių narių institucijoms.

Taigi OLAF yra specifinė ES institucija, kuri tiesiogiai nedalyvauja valstybių narių teisėsaušugos institucijoms tarpusavyje bendradarbiaujant tiriant ir nagrinėjant baudžiamąsias bylas, tačiau OLAF pareigūnai, vykdydami savarankiškus administracinius tyrimus, gali surinkti įrodymus apie galbūt padarytas tam tikro pobūdžio nusikalstamas veikas. Perduoti valstybių narių nacionalinėms teisėsaušugos institucijoms šie įrodymai yra pagrindas inicijuoti ir vykdyti baudžiamąjį procesą ir jie turėtų būti vertinami kaip įrodymai pagal nacionalinės teisės normas vykstančiame baudžiamajame procese. Specifinė OLAF padėtis ir neturėjimas įgalinimų

30 Cretin, T. The Future European Prosecutor. *The Future European Public Prosecutor's Office*. Madrid, 2009, p. 56–57. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-06] <

tiesiogiai dalyvauti baudžiamajame procese dažnai lemia kritišką šios institucijos veiklos vertinimą ir abejones dėl jos veiklos efektyvumo. Vykstant diskusijoms dėl galimų ES baudžiamosios teisenos raidos scenarijų, yra tikėtina, jog įkūrus Europos viešąją prokuratūrą ir sukūrus ES baudžiamojo proceso taisykles (jeigu toks sprendimas būtų priimtas), OLAF įgalinimai turėtų būti tik stiprinami ir ji įgautų „tikros“ ikiteisminio tyrimo institucijos statusą.

Eurojustas. Eurojustas buvo įsteigtas kaip ES institucija, turinti teisinį subjektiškumą, siekiant paskatinti ir pagerinti valstybių narių kompetentingų teisminių institucijų veiklos koordinavimą, padidinti teisinio bendradarbiavimo efektyvumą, padedant koordinuoti tyrimus ir baudžiamąjį persekiojimą bylose, apimančiose daugiau nei vieną valstybę narę. Eurojustas palengvina tarptautinio teisinio bendradarbiavimo vykdymą, teikia pagalbą valstybių narių kompetentingoms institucijoms vykdant baudžiamąjį persekiojimą bylose su tarptautiniu elementu. Eurojustas vaidina reikšmingą vaidmenį palengvinant dvišalius ar daugiašalius kontaktus tarp teisėsaugos institucijų, įtrauktų į tarptautinio pobūdžio baudžiamųjų bylų procesą, pagreitina apsikeitimą informaciją, padeda priimti sprendimus. Eurojustas taip pat padeda valstybėms narėms palaikyti ryšius su trečiosiomis valstybėmis ir ES institucijomis. Eurojusto misija yra apibrėžta ir Lisabonos sutarties 4 skyriaus 85 straipsnyje: palaikyti ir stiprinti nacionalinių tyrimo bei baudžiamojo persekiojimo institucijų koordinavimą ir kooperaciją tiriant sunkius nusikaltimus, susijusius su dviem ar daugiau valstybių narių³¹.

Būtinybė įsteigti centrinę teisinio bendradarbiavimo instituciją ES lygmeniu pirmą kartą buvo konkrečiau apibrėžta Europos Vadovų Tarybos susitikime Tamperėje 1999 m. 2000 m. gruodžio 14 d. Portugalija, Prancūzija, Švedija ir Belgija pateikė iniciatyvą, kurios pagrindu buvo sukurtas Pro-Eurojustas (būsimojo Eurojusto pilotinis modelis). Pro-Eurojustas savo veiklą formaliai pradėjo 2001 m. kovo 1 d. Į Pro-Eurojustą valstybės narės delegavo nacionalinius korespondentus, šios struktūros tikslas buvo praktiškai išbandyti siūlomo įkurti nuolatinio Eurojusto veiklos princi-

31 Europos Sąjungos sutarties ir Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo suvestinė redakcija. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-05] <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:0047:0200:lt:PDF>>.

pus. Eurojustas buvo įsteigtas 2002 m. vasario 28 d. Tarybos sprendimu 2002/187/JHA³², tais pačiais metais pradėjo praktinę veiklą. 2008 m. gruodžio 16 d. buvo priimtas Tarybos sprendimas 2009/426/TVR dėl Eurojusto stiprinimo ir iš dalies keičiantis sprendimą 2002/187/JHA³³.

Eurojustą sudaro po vieną kiekvienos valstybės narės pagal jos teisinę sistemą deleguotą nacionalinį narį, kuris yra prokuroras, teisėjas arba lygiavertės kompetencijos policijos pareigūnas. Nacionaliniai nariai, veikdami kaip kompetentingos nacionalinės institucijos, turi teisę gauti prašymus ir sprendimus dėl teismo bendradarbiavimo, įskaitant dėl priemonių, įgyvendinančių abipusio pripažinimo principą, juos persiųsti, sudaryti palankesnes sąlygas jiems vykdyti, užtikrinti su jų vykdymu susijusius tolesnius veiksmus ir teikti su jų vykdymu susijusią papildomą informaciją. Nacionaliniams nariams, kai yra kompetentingos nacionalinės institucijos sutikimas arba jai paprašius, gali būti suteikti įgaliojimai: išduoti ir užpildyti prašymus bei sprendimus dėl teismo bendradarbiavimo, įskaitant dėl priemonių, įgyvendinančių abipusio pripažinimo principą, jų valstybėje narėje vykdyti prašymus ir sprendimus dėl teismo bendradarbiavimo, įskaitant dėl priemonių, įgyvendinančių abipusio pripažinimo principą, nurodyti jų valstybėje narėje vykdyti tyrimo priemones, kurios laikomos būtinomis Eurojusto surengtame koordinavimo posėdyje dėl pagalbos teikimo atitinkamoms kompetentingoms nacionalinėms institucijoms vykdant konkretų tyrimą, suteikti leidimą vykdyti kontroliuojamuosius gabenimus jų valstybėje narėje ir juos koordinuoti.

Eurojusto veiklos apimtys nuo jo įsteigimo visą laiką didėjo, didėjo ir Eurojusto įtaka nacionalinėms teisėsaugos institucijoms vykdant praktinę baudžiamojo persekiojimo veiklą, pvz., Eurojusto bylų skaičius padidėjo nuo 200 bylų 2002 m. iki 1400 bylų 2010 m. Tačiau Eurojusto veikla ir jos efektyvumas taip pat susilaukia kritikos.

32 2002/187/JHA: Council Decision of 28 February 2002 setting up Eurojust with a view to reinforcing the fight against serious crime [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-05] <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32002D0187:en:HTML>>.

33 2008 m. gruodžio 16 d. Tarybos sprendimas 2009/426/TVR dėl Eurojusto stiprinimo ir iš dalies keičiantis sprendimą 2002/187/JHA, įkuriantį Eurojustą siekiant sustiprinti kovą su sunkiais nusikaltimais [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-05] <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:138:0014:0032:LT:PDF>>.

2001 m. pristatytoje Žaliojoje knygoje dėl Bendrijos finansinių interesų apsaugos baudžiamosios teisės priemonėmis ir Europos prokuroro įsteigimo buvo pažymėta, jog Eurojusto įsteigimas nebuvo pakankama priemonė, siekiant užtikrinti ES finansinių interesų apsaugą nuo nusikalstamų kėsinių, ypač dėl tos priežasties, kad Eurojustui nėra suteikta kompetencija atlikti savarankiškus baudžiamuosius tyrimus ir perduoti bylas teismui³⁴.

Vystantis idėjai dėl Europos baudžiamojo persekiojimo institucijos įsteigimo tikslingumo, vis labiau linkstama prie minties, kad naujoji Europos prokuratūra turėtų būti steigiamą būtent Eurojusto pagrindu. Europos Sąjungos sutarties ir Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo (toliau – TFEU) 86 straipsnyje yra įtvirtinta galimybė būtent Eurojusto pagrindu įsteigti Europos viešojo prokuroro tarnybą (*European Public Prosecutor's Office – EPPO*). EPPO būtų atsakingas už nusikalstamų veikų, nukreiptų prie ES finansinių interesų, tyrimą, baudžiamąjį persekiojimą ir šių bylų perdavimą teismui. 86 straipsnio nuostatos įtvirtino bendrą EPPO sukūrimo pagrindą, paliekant konkrečias priemones atskiriems susitarimams nustatyti.

Taigi EPPO vykdytų prokuroro funkcijas bylose, kuriose ikiteisminį tyrimą atliktų ES tyrimo institucijos pareigūnai, tokiu būdu būtų sukurta antroji klasikinio baudžiamojo proceso institucijų grandis – ES turėtų ir tarptautinę ikiteisminio tyrimo instituciją (tikėtina reorganizuotą OLAF), ir baudžiamojo persekiojimo instituciją.

Taigi Eurojustas dabartiniu metu nėra institucija, kuri būtų įgalinta tiesiogiai atlikti proceso veiksmus ir rinkti įrodymus, tačiau valstybių narių nacionaliniai nariai gali atlikti tam tikrus baudžiamojo proceso veiksmus (užpildyti prašymus dėl teisinio bendradarbiavimo, leisti atlikti kontroliuojamą gabenimą ir kt.). Atsižvelgiant į šios institucijos raidos tendencijas ir siekį ją reorganizuoti į Europos prokuratūrą, galima teigti, kad naujosios institucijos vaidmuo keistųsi iš esmės, ji įgautų savarankiškus procesinius įgalinimus konkrečiuose baudžiamuosiuose procesuose.

34 Green Paper on criminal-law protection of the financial interests of the Community and the establishment of a European Prosecutor [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-06] <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2001/com2001_0715en01.pdf>.

Plačiau apie EPPO steigimo galimybes bus kalbama kitoje šios studijos dalyje.

Europolas. Europolas yra ES teisėsaugos organizacija, kurios pagrindinės funkcijos susijusios su disponavimu informacija apie nusikalstamumą ES valstybėse narėse. Europolo tikslas – remti ir stiprinti valstybių narių kompetentingų institucijų veiksmus bei jų tarpusavio bendradarbiavimą organizuoto nusikalstamumo, terorizmo ir kitų rūšių sunkių nusikaltimų, darančių poveikį dviem ar daugiau valstybių narių, prevencijos ir kovos su jais srityje. Europolo kompetencijos sričiai priklauso organizuotas nusikalstamumas, terorizmas ir kitų rūšių sunkūs nusikaltimai, daranys poveikį dviem ar daugiau valstybių narių.

Europolas buvo įsteigtas 1995 m. liepos 26 d. konvencija³⁵, kuri visų valstybių narių buvo ratifikuota ir įsigaliojo 1998 m. spalio 1 d. Europolo įsteigimo galimybė buvo numatyta 1992 m. vasario 7 d. Maastrichto sutartyje. Europolo pirmtakas Europolo Narkotikų padalinys (*Europol Drugs Unit (EDU)*) veiklą pradėjo 1994 m. sausio 3 d., šios organizacijos veiklos sritis buvo kova su narkotikų nusikaltimais, o vėliau kompetencija buvo plečiama įtraukiant vis naujas nusikalstamas veikas. 2009 m. balandžio 6 d. buvo priimtas Tarybos sprendimas dėl Europos policijos biuro (Europolo) įsteigimo (2009/371/TVR)³⁶, kuriuo buvo įsteigtas Europolas – Europolo, įsteigto minėta konvencija, teisių perėmėjas.

Pagrindinės Europolo funkcijos: rinkti, kaupti, tvarkyti, analizuoti informacijos bei žvalgybos duomenis ir keistis jais; per nacionalinius padalinius nedelsiant pranešti valstybių narių kompetentingoms institucijoms jas dominančią informaciją ir apie tarp nusikalstamų veikų nustatytas sąsajas; padėti atlikti tyrimus valstybėse narėse, visų pirma pateikiant visą svarbią informaciją nacionaliniams padaliniais; prašyti atitinkamų valstybių narių kompetentingų institucijų konkrečiais atvejais pradėti, atlikti arba koordinuoti tyrimus ir siūlyti sukurti jungtines tyrimo grupes; teikti

35 1995 m. liepos 26 d. konvencija, parengta vadovaujantis Europos Sąjungos sutarties K.3 straipsniu dėl Europos policijos biuro įsteigimo (Europolo konvencija). *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 113.

36 Tarybos sprendimas 2009 m. balandžio 6 d. dėl Europos policijos biuro (Europolo) įsteigimo (2009/371/TVR) [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-04] <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:121:0037:0037:LT:PDF>>.

valstybėms narėms žvalgybos duomenis bei analitinę pagalbą, jei numatomi svarbūs tarptautiniai reitingai. Stokholmo programoje buvo pažymėta, kad Europolas turėtų tapti keitimosi informacija tarp valstybių narių teisėsaugos institucijų centru, paslaugų teikėju ir teisėsaugos tarnyboms skirta platforma.

Europolo darbuotojai gali kaip pagalbininkai dalyvauti jungtinėse tyrimo grupėse, įskaitant tokias grupes, sudarytas pagal 2002 m. birželio 13 d. Tarybos pamatinio sprendimo 2002/465/TVR dėl jungtinių tyrimo grupių³⁷ (2) 1 straipsnį, pagal 2000 m. gegužės 29 d. Konvencijos dėl Europos Sąjungos valstybių narių savitarpio pagalbos baudžiamosiose bylose³⁸ 13 straipsnį (3) arba pagal 1997 m. gruodžio 18 d. Konvencijos dėl muitinės administracijų tarpusavio pagalbos ir bendradarbiavimo³⁹ 24 straipsnį (4), jeigu tos grupės tiria nusikalstamas veikas, kurios priklauso Europolo kompetencijai. Europolo darbuotojai, valstybių narių, kuriose jungtinė tyrimo grupė veikia, teisės neperžengiant nustatytų ribų, gali padėti jungtinei tyrimo grupei vykdyti visų rūšių veiklą ir keistis informacija su visais jos nariais. Europolo darbuotojai gali palaikyti ryšius tiesiogiai su jungtinės tyrimo grupės nariais ir teikti jungtinės tyrimo grupės nariams bei komandiruotiems nariams informaciją iš bet kurių Europolo informacijos tvarkymo sistemų dėmenų.

Tačiau Europolo darbuotojai neturi teisės savarankiškai atlikti procesinių tyrimo ir įrodymų rinkimo veiksmų, savarankiškai surašyti proceso dokumentų, priimti procesinių sprendimų, jie nedalyvauja taikant bet kokias prievartos priemones. Vykdydami savo funkcijas, t. y. rinkdami ir nagrinėdami informaciją, Europolo darbuotojai dažnai nustato galbūt padarytų nusikalstamų veikų požymius ir apie tai informuoja kompetentingas valstybių narių institucijas. Valstybės turi priimti kiekvieną Europolo

37 Tarybos pamatinis sprendimas 2002 m. birželio 13 d. dėl jungtinių tyrimo grupių (2002/465/TVR) [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-05] <<http://eur-lex.europa.eu/Notice.do?mode=dbl&lang=lt&ihtmlang=lt&lng1=lt,lt&lng2=bg,cs,da,de,el,en,es,et,fi,fr,hu,it,lt,lv,mt,nl,pl,pt,ro,sk,sl,sv,&val=274022:cs&page=>>>.

38 Konvencija dėl Europos Sąjungos valstybių narių savitarpio pagalbos baudžiamosiose bylose. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 154-5599.

39 Konvencija dėl muitinės administracijų tarpusavio pagalbos ir bendradarbiavimo, parengta vadovaujantis Europos Sąjungos sutarties K.3 straipsniu. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 112-4180.

prašymą pradėti, atlikti ar koordinuoti konkrečių bylų tyrimą ir informuoti apie priimtus sprendimus.

Europos teismo įstaigų tinklas (*European Judicial Network – EJN*) buvo sukurtas 1998 m.⁴⁰ Europos teisminis tinklas susideda iš valstybių narių centrinių institucijų, atsakingų už tarptautinį teisminį bendradarbiavimą, ir iš teisminių ar kitų kompetentingų institucijų, turinčių tiek bendrų, tiek su tam tikromis sunkių nusikaltimų (tokių, kaip organizuotas nusikalstamumas, korupcija, prekyba narkotikais ar terorizmas) rūšimis susijusių specialių įsipareigojimų, atstovų.

Pagrindžiant EJN veikimo tikslingumą nurodoma, jog ES valstybių narių teisėsaugos institucijų veikla gali būti sėkminga tik tuomet, jei valstybių narių teisėsaugos ir teisminės institucijos gali veiksmingai pasinaudoti visais esamais teisiniais įrankiais. Be to, vis plačiau taikomas abipusio pripažinimo principas reikalauja abipusio pasitikėjimo tarp valstybių narių. Siekiant šių tikslų yra būtina užtikrinti greitą ir saugų informacijos perdavimą tarp skirtingų valstybių teisėsaugos ir teisminių institucijų. Teisėsaugos institucijoms praktinėje veikloje tam tikrais atvejais itin svarbu būtiną informaciją gauti greitai ir saugiai, o ne naudojantis komplikuo-tu informacijos perdavimu diplomatiniais kanalais. Ši būtinybė ir paskatino sukurti Europos teisminį tinklą, kuris suteikė galimybes nacionalinėms institucijoms lengviau teikti tarpusavio teisinę pagalbą naudojantis tiesioginiais kontaktais tarp kompetentingų teisėsaugos ir teisminių institucijų.

Kiekvienoje valstybėje narėje paskiriamas vienas ar keli kontaktiniai asmenys, siekiant veiksmingai aptarnauti visą tos valstybės teritoriją ir apimti visas sunkių nusikaltimų rūšis. Kontaktiniai asmenys – tai aktyvūs tarpininkai, kuriems pavedama palengvinti valstybių narių teisminį bendradarbiavimą, ypač kovojant su sunkiais nusikaltimais. Jų padedamos vietos teisminės institucijos bei kitos tų šalių kompetentingos institucijos, kitų šalių kontaktiniai asmenys bei tų šalių teisminės ir kitos kompetentingos institucijos gali užmegzti tinkamiausius tiesioginius ryšius. Prarei-

40 Joint Action of 29 June 1998 adopted by the Council on the basis of Article K.3 of the Treaty on European Union, on the creation of a European Judicial Network (98/428/JHA) [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-04] <<http://eur-lex.europa.eu/Notice.do?mode=dbl&lang=en&ihtmlang=en&lng1=en,lt&lng2=bg,cs,da,de,el,en,es,et,fi,fr,hu,it,lt,lv,mt,nl,p,pt,ro,sk,sl,sv,&val=229945:cs&page=>>>.

kus konkrečių tarnybų atstovai gali vykti į susitikimus su kitų valstybių narių kontaktiniais asmenimis. Kontaktiniai asmenys savo šalies vietos teisminėms institucijoms, kitų šalių kontaktiniams asmenims bei kitų šalių vietos teisminėms institucijoms teikia reikalingą teisinę ir praktinę informaciją, padedančią joms parengti veiksmingus prašymus dėl teismo bendradarbiavimo arba apskritai pagerinti teisminį bendradarbiavimą. Jie padeda koordinuoti teisminį bendradarbiavimą tais atvejais, kai dėl kelių valstybės narės vietos teisminių institucijų prašymų reikia imtis suderintų veiksmų kitoje valstybėje narėje.

EJN galėtų būti panaudotas ir vykdamas ETO – minėtame direktyvos projekte numatyta, kad ETO gali būti perduotas naudojantis saugia EJN telekomunikacijų sistema, o jei išduodančiajai institucijai kyla klausimų, kas turėtų būti vykdančioji institucija, išduodančioji institucija turėtų atlikti visus būtinus paklausimus, įskaitant ir paklausimus per EJN kontaktinius asmenis.

3. Europos baudžiamojo proceso taisyklės ir Europos prokuratūra – būsimojo Europos baudžiamojo proceso modelis?

Kaip jau minėta, esamos teisinio bendradarbiavimo priemonės, tam tikros ES institucijos, vienokia ar kitokia forma dalyvaujančios valstybės narės bendradarbiaujant baudžiamojo proceso srityje, nesudaro bendro Europos baudžiamojo proceso modelio, tačiau idėja sukurti bendrą Europos baudžiamojo proceso kodeksą ir vienodą nusikaltimų tyrimą bei baudžiamąjį persekiojimą vykdančių institucijų sistemą yra plėtojama vis labiau.

Idėja vystyti specifines baudžiamosios teisės priemones, siekiant apsaugoti Bendrijos finansinius interesus, kilo dar 1976 m. įtvirtinus pirmąją Europos Sąjungos sutarties pakeitimą⁴¹. Ši idėja buvo vystoma pasirašant

41 Former draft Treaty amending the Treaties establishing the European Communities so as to permit the adoption of common rules on the protection under criminal law of the financial interests of the Communities and the prosecution of infringements of the provisions of those treaties [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-05] <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31995L0046:en:HTML>>.

vėlesnius susitarimus, ypač pažymėtina 1995 m. liepos 26 d. Konvencija, priimta teisingumo ir vidaus reikalų bendradarbiavimo kontekste (trečiasis ramstis)⁴². Ši idėja formaliai įtvirtinta Amsterdamo sutartyje, kuria buvo sukurta teisinė bazė, leidžianti Bendrijos teisės aktų leidėjui sukurti Bendrijos finansinių interesų apsaugos baudžiamosios teisės riboto pobūdžio priemonės.

Po šių teisės aktų priėmimo Europos Parlamento ir Komisijos iniciatyva baudžiamosios teisės ekspertų grupė atliko Bendrijos finansinių interesų apsaugos baudžiamosios teisės priemonėmis analizę⁴³. Jų darbo rezultatą palankiai įvertino Europos Parlamentas⁴⁴ ir Komisija, 1997 m. buvo sukurtas taisyklių rinkinys dėl Bendrijos finansinių interesų apsaugos baudžiamosios teisės priemonėmis, žinomas kaip „Corpus Juris“⁴⁵. Šiuo dokumentu pasiūlyta sukurti Europos viešąją prokuratūrą (toliau – EVP), susidedančią iš Europos viešosios prokuratūros direktoriaus ir valstybių narių deleguotų prokurorų. Deleguotų prokurorų kompetencija apimtų nusikaltimus, darančius žalą ES finansiniams interesams, ir su jais susijusius nusikaltimus (iš viso „Corpus Juris“ numatytos aštuonios nusikaltamų veikų rūšys), jų įgalinimai gali būti ribotam laikui subdeleguoti nacionalinėms teisėsaugos institucijoms. EVP direktorius būtų centrinė vadovaujanti institucija. Numatyta, kad valstybės narės ir ES institucijos (pvz., OLAF) privalėtų informuoti EVP apie visas į jos kompetenciją patenkančias nusikalstamas veikas. Prokurorai galėtų veikti visoje ES

42 Convention of 26 July 1995 on the protection of the European Communities' financial interests [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-05] <http://europa.eu/legislation_summaries/fight_against_fraud/protecting_european_community_financial_interests/l33019_en.htm>.

43 Comparative analysis of the reports by the Member States on the measures taken at national level to combat waste and the diversion of Community resources: Summary paper, European Commission, 13.11.1995, COM(95)556.

44 Resolution on the creation of a European legal and judicial area to protect the European Union's financial interests against international crime, European Parliament, 12.6.1997 (OJ C 200, 30.6.1997) [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-06] <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:51997IP0457:EN:NOT>>.

45 Delmas-Marty, M.; Vervaele, J. A. E. La mise en oeuvre du Corpus Juris dans les États membres. Dispositions pénales pour la protection des Finances de l'Europe. Antwerp-Groningen-Oxford: 2000 *Intersentia*, 2000–2001, Vol. I–IV; Delmas-Marty, M.; Vervaele, J. A. E. The Implementation of the Corpus Juris in the Member States. Utrecht: *Intersentia*, 2000, Vol. 4.

jurisdikcijoje. Pradėjus ikiteisminį tyrimą ir atliekant proceso veiksmus, taikant procesinės prievartos priemones jų teisėtumą galėtų revizuoti laisvių teisėjai, kuriuos parinktų kiekviena valstybė narė. Pabaigus tyrimą Europos prokuroras būtų perduotų nagrinėti nacionaliniam teismui, jurisdikciją nustatydamas pagal „Corpus Juris“ įtvirtintus kriterijus. Taigi „Corpus Juris“ siūlė įtvirtinti ne centralizuotą, supranacionalinę Europos prokuratūrą, bet greičiau Europos baudžiamosios teisės Viešąją prokuratūrą. Šis modelis daugiausia paremtas esamomis nacionalinėmis teisėsaukos sistemomis ir, mokslininkų teigimu, turėtų optimaliai suderinti tiek valstybių narių teisėsaukos institucijos, tiek ES centrinių institucijų interesus⁴⁶. Šiame dokumente suformuluoti pasiūlymai nėra įgyvendinti, bet jie turi neabejotiną reikšmę toliau vystant bendros Europos prokuratūros ir baudžiamojo proceso taisyklių idėją.

2000 m. Nicos tarptvyrtaisybinėje konferencijoje Europos Komisija pažymėjo, kad siekiant įveikti fragmentaciją Europos teisinėje srityje kovojant su sukčiavimu, darančiu žalą Bendrijos finansiniams interesams, yra tikslinga įsteigti Europos viešąją prokuratūrą⁴⁷. Konstatuota, kad Bendrijos finansinių interesų apsauga yra specifinio pobūdžio, todėl ir norint įveikti šį reiškinį reikia ieškoti specifinio atsakymo, peržengiančio tradicinio teismo bendradarbiavimo ribas. Europos Komisija parengė specialų tekstą dėl Europos prokuratūros įkūrimo, tačiau valstybių ir vy-

46 Vervaele, J. A. E. From Eurojust to the European Prosecution Service in the European judicial area. The Beginning of a European Criminal Procedural Law? *The Future European Public Prosecutor's Office*. Madrid, 2009. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-06] <[47 Additional Commission contribution to the Intergovernmental Conference on institutional reforms – *The criminal protection of the Community's financial interests: A European Prosecutor*, 29.9.2000, COM\(2000\) 608. Annex 1. \[interaktyvus\]. \[žiūrėta 2012-08-06\] <<http://eur-lex.europa.eu/staging/LexUriServlet/LexUriServ.do?uri=COM:2000:0608:FIN:EN:PDF>>.](http://www.google.lt/url?sa=t&rct=j&q=&resrc=s&source=web&cd=1&ved=0CEcQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.fiscal.es%2Fcs%2FSatellite%3Fblobcol%3Durldata%26blobheader%3Dapplication%252Fpdf%26blobheadervalue1%3DContentDisposition%26blobheadervalue1%3Dattachment%253B%2Bfilename%253DThe%2BFuture%2BEuropean%2BPublic%2BProsecutor%2527s%2BOffice.pdf%26blobkey%3Ddid%26blobtable%3DMungoBlobs%26blobwhere%3D1246969402895%26ssbinary%3Dtrue&ei=DpAaUP_5M4bwsgbNy4CYDw&usg=AFQjCNFqYZd6QPYH9ladBdW3wnoKkUxA&sig2=1RP8WlwAw1NXFWTXJ2G2jw>.</p>
</div>
<div data-bbox=)

riausybių vadovai nesugebėjo suderinti bendros pozicijos, ir Europos prokuratūra Nicos sutartyje nebuvo paminėta.

2001 m. Europos Komisijoje pristatyta žalioji knyga dėl Bendrijos finansinių interesų apsaugos baudžiamosios teisės priemonėmis ir Europos prokuroro įsteigimo⁴⁸. Žaliojoje knygoje taip pat buvo suformuluoti pasiūlymai įkurti Europos prokuratūrą, kuri specializuotųsi Bendrijos finansinių interesų apsaugoje, Europos prokuratūros supranacionalinė jurisdikcija apimtų visą Bendrijos teritoriją. Ši prokuratūra centralizuotai vadovautų ikiteisminiams tyrimams ir baudžiamajam persekiojimui visoje Bendrijoje, prokuratūros priimti aktai galiotų visos Bendrijos teritorijoje, teisminis nagrinėjimas vyktų nacionaliniuose teismuose. Baudžiamąsias bylas nacionaliniams teismams perduotų tiesiogiai Europos prokuratūra. Taip pat suformuluotas pasiūlymas sukurti Europos proceso taisykles, kurios reglamentuotų Europos prokuratūros vykdomų tyrimų procesą, įskaitant ir įrodymų rinkimo taisykles, užtikrinančias įrodymų leistinumą nacionaliniuose teismuose; taisyklės turėtų numatyti ir Europos prokuratūros priimtų procesinių sprendimų teisminės kontrolės nacionaliniuose teismuose tvarką. Žaliojoje knygoje taip pat pažymėta, kad turi būti numatyta principinė galimybė Europos prokuratūros dalykinę kompetenciją išplėsti ir į kitų *cross-border* nusikalstamų veikų baudžiamąjį persekiojimą.

Europos prokuratūros sukūrimo idėja sulaukė dar daugiau palaikymo po to, kai Europos Sąjungos sutarties ir Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo 86 straipsnyje buvo tiesiogiai įtvirtinta principinė galimybė Eurojusto pagrindu įsteigti Europos viešojo prokuroro tarnybą (EPPO). Prokuratūros dalykinę kompetenciją apibrėžta iš esmės taip pat kaip ir „Corpus Juris“.

Pastaraisiais metais Europos teisininkų bendruomenėje vykstančiose diskusijose galimybė steigti Europos viešojo prokuroro tarnybą dažnai siejama su būtinybe parengti bendrą baudžiamojo proceso taisyklių sąvadą. Proceso taisyklių sąvado priėmimas, mūsų nuomone, iš tikrųjų turėtų būti nagrinėjamas kartu su baudžiamojo persekiojimo institucijos steigimo galimybėmis, nes baudžiamojo persekiojimo institucijos, kaip vieno iš

48 Green Paper on criminal-law protection of the financial interests of the Community and the establishment of a European Prosecutor [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-06] <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2001/com2001_0715en01.pdf>.

pagrindinių ikiteisminio tyrimo stadijos dalyvio, procesinis statusas, įgalinimai tiesiogiai siejasi su visa baudžiamojo proceso ikiteisminio tyrimo stadijos struktūra.

2009 m. Ispanijos prezidentavimo ES metu buvo surengta tarptautinė konferencija⁴⁹, kurios dalyviai – ES valstybių narių, ES institucijų vadovai ir mokslininkai, – išsamiai nagrinėjo EPPO įsteigimo galimybes ir didžioji dalis palaikė naujos institucijos sukūrimą. Buvo išsakytos nuomonės, kad nors stengiamasi gerinti tarptautinį teisinį bendradarbiavimą, nacionalinės teisinės sistemos nesugeba užtikrinti ES finansinių interesų apsaugos, tą lemia tai, jog nacionalinės institucijos šioms nusikalstamoms veikoms skiria per mažai dėmesio, trūksta specializacijos ir specifinių žinių, taip pat yra per didelis darbo krūvis ir dažnai neapibrėžta konkrečios veikos padarymo vieta bei jos priskyrimas konkrečios valstybės teisenai.

2010–2012 m. buvo vykdomas projektas, skirtas Europos viešojo prokuroro tarnybos steigimo ir Europos baudžiamojo proceso taisyklių sukūrimo galimybėms ir perspektyvoms išnagrinėti. Projektą vykdė Liuksemburgo universitetas, finansavo Europos Komisija⁵⁰. Projekto ekspertai parengė Europos proceso taisyklių modelio (*The European Model Rules for the Procedure*) projektą. Šis projektas įdomus kaip naujausias bandymas suformuluoti Europos baudžiamojo proceso modelį, leidžiantis daryti prielaidas apie būsimą Europos baudžiamojo proceso struktūrą.

Projekto metu siekta parengti pavyzdinį rinkinį procesinių taisyklių, kuriomis būtų apibrėžti EPPO ikiteisminio tyrimo ir baudžiamojo persekiojimo įgalinimai, taikytinos procesinės apsaugos priemonės (procesinės garantijos), įrodinėjimo priemonės. Vykdamas projektą buvo atlikta dvidešimt septynių ES valstybių narių skirtingų nacionalinių teisinių sistemų

49 Espina Ramos, J.; Vincente Carbajosa, I. (directors). *The Future European Public Prosecutor's Office*. Madrid, 2009. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-06] <[50 Vykdyto projekto aprašymą galima rasti tinklalapyje <<http://www.eppo-project.eu/>>.](http://www.google.lt/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=w eb&cd= 1&ved=0CEcQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.fiscal.es%2Fcs%2FSatellite%3Fblobcol%3Durldata%26blobheader%3Dapplication%252Fpdf%26blobheadervalue1%3DContentisposition%26blobheadervalue1%3Dattachment%253B%2Bfilename%253DThe%2BFuture%2BEuropean%2BPublic%2BProsecutor%2527s%2BOffice.pdf%26blobkey%3Ddid%26blobtable%3DMungoBlobs%26blobwhere%3D1246969402895%26ssbinary%3Dtrue&ei=DpAaUP_5M4bwsgbNy4CYDw&usg=AFQjCNFqYZd6QPYH9ladBdW3wxnoKkUxA&sig2=1RP8WlwAw1NXFWTXJ2G2jw>></p></div><div data-bbox=)

analizė, kurios metu nagrinėti klausimai, susiję su bendraisiais baudžiamojo proceso aspektais, ikiteisminio tyrimo ir baudžiamojo persekiojimo institucijų įgaliojimai, procesinės garantijos ir reikalavimai įrodinėjimo procesui. Vertinant EPPO steigimo perspektyvas atlikta vertikaliojo bendradarbiavimo tyrimų subsidiarumo ir konkurencijos atvejais analizė, nagrinėtos potencialios EPPO sąveikos su teisminės kontrolės institucijomis (nacionaliniais teismais), egzistuojančiais bendradarbiavimo baudžiamosiose bylose mechanizmais, abipusio pripažinimo principo įgyvendinimas. Kaip projekto rezultatas buvo parengtas Europos proceso taisyklių modelis (toliau – Taisyklių modelis). Šios pavyzdinės taisyklės atspindi skirtingų ES valstybių narių teisinių tradicijų sintezę.

Taisyklių modelis apibrėžė EPPO statusą ir įgalinimus, šios institucijos sąveiką su nacionalinėmis baudžiamojo persekiojimo sistemomis, sukūrė procesines taisykles, kuriomis EPPO turėtų vadovautis praktinėje veikloje. Tačiau būtina pažymėti, jog Taisyklių modelio projektas yra ribotas procesinių stadijų aspektu – šiose taisyklėse teismo nagrinėjimo stadija nėra reglamentuota, nes kol kas nėra bent kiek rimčiau diskutuojama dėl galimybių artimiausiu metu įsteigti centrinę teisminę instituciją, kompetentingą nagrinėti baudžiamąsias bylas. Taisyklių modelio autoriai pabrėžė, kad šis modelis negali būti vertinamas kaip išbaigtas Europos baudžiamojo proceso kodeksas, nes iki šio laiko dar nėra priimti kompetentingų institucijų sprendimai dėl EPPO sukūrimo, šios institucijos struktūros, įgalinimų ir pan.

Kuriant taisyklių modelį buvo vadovautasi tam tikromis bazinėmis nuostatomis:

- EPPO kaip ES institucija, veikianti laisvės, saugumo ir teisingumo erdvėje, turi padėti pasiekti šioje erdvėje keliamus tikslus, t. y. prisidėti prie saugumo įgyvendinimo vykdant veiksmingą nusikaltimų kontrolę, tačiau užtikrinant pagrindinių teisių apsaugą ir nacionalinių baudžiamojo teisingumo sistemų tinkamą funkcionavimą.

- EPPO yra viršvalstybinė institucija, nepriklausoma nei nuo valstybių narių, nei nuo kitų ES institucijų. Į EPPO sudėtį įeina Europos viešosios prokuratūros biurai, veikiantys nacionalinėse teisenose.

– EPPO turi autonominius įgaliojimus, t. y. į EPPO valstybių narių deleguoti prokurorai gali tirti ir vykdyti baudžiamąją persekiojimą remdamiesi tiesiogiai Taisyklėmis.

– EPPO yra Europos įstaiga ir todėl gali veikti (tirti, persekioti baudžiamąja tvarka ir perduoti bylas teismui) visų valstybių narių, dalyvavusių įkuriant EPPO, teritorijose. Visų šių valstybių narių teritorijos vertinamos kaip vientisa ES teritorija (Europos teritorialumo koncepcija).

– EPPO gali remtis valstybių narių nacionalinių policijos ir prokuratūros tarnybų, taip pat Europos institucijų ir agentūrų (Europolo, Eurojusto ir OLAF) pagalba, vykdydama savo užduotis. EPPO gali duoti nurodymus nacionalinėms tyrimo institucijoms ir prokuratūroms, nacionalinės institucijos turi tam tikras prievoles EPPO atžvilgiu, pvz., nedelsiant pranešti EPPO apie veikas, kurių tyrimas galėtų būti EPPO kompetencija. Tai reiškia, kad valstybės narės pripažįsta EPPO kaip baudžiamojo persekiojimo instituciją (prokuratūrą) ir pagal nacionalinius baudžiamojo proceso įstatymus.

– EPPO priimamiems teisės taikymo aktams būtų taikoma teisminė kontrolė. Tam tikroms tyrimo priemonėms su procesinės prievartos elementais (tokioms kaip krata, kompiuterinių sistemų apžiūra, kraujo pavyzdžių paėmimas, telekomunikacijų tinklais perduodamos informacijos perėmimas, sekimas neviešose vietose, finansinių transakcijų išaldymas, slaptieji tyrimai ir kt.) būtų reikalingas kompetentingo nacionalinio teismo leidimas *ex ante*, t. y. išankstinis sankcionavimas. Be to, EPPO taikytos prievartinės tyrimo priemonės (aukščiau minėtos prievartinės priemonės, kurioms reikalingas išankstinis sankcionavimas, bei tokios priemonės kaip susipažinimas su duomenimis, patekimas į patalpas su savininko leidimu, transporto priemonių inspekcija, įrodymų paėmimas, kompiuterinių duomenų išaldymas, sekimas viešose vietose ir kt.), galėtų būti tikrinamos teisminių institucijų ir *ex post*. Taisyklių modelio autoriai pažymėjo, jog Europos Sąjungos sutarties ir Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo 257 straipsnis suteikia principinę galimybę įsteigti teisminę instituciją – Europos baudžiamąją teisimą, kuris būtų kompetentingas vykdyti EPPO procesinių sprendimų teisminę kontrolę. Ekspertai išsakė nuomonę, kad siekiant užtikrinti veiksmingą taisyklių įgyvendinimą, teisminė *ex-post*

kontrolė neturėtų būti palikta atskirų valstybių narių nacionaliniams teis-
mams.

– EPPO dalykinė kompetencija būtų apribota nusikalstamų veikų, kenkiančių ES finansiniams interesams, tyrimu ir baudžiamuoju persekiojimu, todėl taisyklėse išsamiau reglamentuoti finansinio pobūdžio nusikalstamų veikų tyrimo metodai ir priemonės. Tačiau neatmetama galimybė, kad EPPO dalykinė kompetencija galėtų būti išplėsta ir apimti, taip pat sunkius *cross-border* nusikaltimus. Europos Sąjungos sutarties ir Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo 86 straipsnio nuostatos leidžia atskiru bendru Tarybos sprendimu išplėsti EPPO kompetenciją apimant ir sunkius *cross-border* nusikaltimus. Tačiau atsižvelgiant į tai, jog daug valstybių narių labai rezervuotai vertina net ir pačią EPPO įsteigimo idėją, mažai tikėtina, kad būtų pasiektas bendras sprendimas išplėsti EPPO kompetenciją.

Pagal parengtą Taisyklių modelį EPPO kompetencija yra iškeliamą į viršnacionalinį lygmenį, pvz., EPPO nusprendus tirti konkrečią bylą, nacionalinės institucijos nebetenka įgalinimų šioje byloje. Tokia pati taisyklė taikoma ir sprendžiant įrodymų leistinumo klausimus – numatyta, kad nacionaliniai teismai šių Taisyklių pagrindu gautų įrodymų negali vertinti kaip neleistinų ar neteisėtai gautų.

Taisyklių modelyje, atsižvelgiant į procesinės prievartos taikymo lygmenį, nurodoma skirtinga įrodymų rinkimo priemonių (procesų veiksmų) reglamentacija. Taisyklėse įvardytos trys įrodymų rinkimo priemonių grupės:

- a) tyrimo priemonės be procesinės prievartos;
- b) prievartinio pobūdžio tyrimo priemonės, kurioms nereikalingas išankstinis teismo leidimas;
- c) prievartinio pobūdžio tyrimo priemonės, kurioms atlikti reikalingas išankstinis teismo leidimas.

EPPO galėtų taikyti neprievartinio pobūdžio tyrimo priemones (pvz., duomenų gavimas iš ES bei valstybių narių duomenų bazių, įtariamųjų apklausa, liudytojų apklausa, ekspertizė), kai yra pagrįstų įtarimų, kad buvo padarytas nusikaltimas, patenkantis į EPPO kompetenciją. Antroji grupė tyrimo priemonių – prievartinio pobūdžio tyrimo priemonės, kurioms nereikalingas išankstinis teismo leidimas (pvz., susipažinimas su

duomenimis, patekimas į patalpas su savininko leidimu, transporto priemonių inspekcija, įrodymų paėmimas, kompiuterinių duomenų iššaldymas, sekimas viešose vietose ir kt.) galėtų būti taikomos tik EPPO pareigūnui priėmus raštišką sprendimą. Nors taikant šias priemones nebūtinas išankstinis teismo leidimas, proceso dalyviai galėtų ginčyti šių aktų teisėtumą teisme. Taikant trečiajai priemonių grupei priskiriamas priemonės (krata, kompiuterinių sistemų apžiūra, kraujo pavyzdžių paėmimas, telekomunikacijų tinklais perduodamos informacijos perėmimas, sekimas neviešose vietose, finansinių transakcijų iššaldymas, slaptieji tyrimai ir kt.), būtų reikalingas išankstinis kompetentingo nacionalinio teismo leidimas. Proceso dalyviai šių priemonių taikymo teisėtumą galėtų ginčyti ir vėliau teismine tvarka.

Taisyklėse remiamasi privalomo baudžiamojo persekiojimo principu ir yra įtvirtinami kriterijai, pagal kuriuos būtų parenkama tinkamiausia bylos teismo nagrinėjimo teisena. Iš Europos Sąjungos sutarties ir Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo 86 straipsnio išplaukia, kad baudžiamosios bylos turi būti nagrinėjamos valstybių narių nacionaliniuose teismuose, todėl Taisyklėse nėra reglamentuojamas procesas nacionaliniuose teismuose, tai paliekama valstybių narių nacionalinių baudžiamojo proceso procesinių įstatymų reglamentavimui.

Tyrimus dėl EPPO įsteigimo galimybių vykdo ne tik ES finansuojamus projektus įgyvendinantys teisės mokslininkai, bet ir ES institucija, kurios pagrindu pagal Lisabonos sutarties 86 straipsnio nuostatas turėtų būti kuriama Europos prokuratūra, – Eurojustas. 2012 m. buvo atliktas Eurojusto nacionalinių narių ir juos delegavusių valstybių narių pateiktų nuomonių bei pasiūlymų dėl EPPO kūrimo galimybių ir dėl šios organizacijos galimo statuso apibendrinimas. Šio tyrimo metu gauta informacija atspindi visų ES valstybių narių ir jų deleguotų atstovų oficialią poziciją, todėl jų pagrindu galima daryti prielaidas apie būsimą valstybių narių poziciją priimant sprendimus dėl EPPO įkūrimo.

Paprašius pateikti nuomonę dėl tikslingumo įsteigti EPPO, turinčios viršnacionalinę kompetenciją tirti ir persekioti nusikalstamas veikas, darančias žalą ES finansiniams interesams, valstybių narių atstovų atsakymai atskleidė itin rezervuotą poziciją. Tik keturių valstybių (Ispanijos, Graikijos, Rumunijos ir Slovėnijos) atstovai išreiškė aiškiai pozityvias nuomones

dėl tikslingumo kurti EPPO, teigdami, jog Europos prokuratūros įsteigimas sukurtų pridėtinę vertę tiriant ES finansiniams interesams žalą darančias nusikalstamas veikas, nes tyrimai būtų atliekami ir koordinuojami vienos institucijos, būtų kuriama bendra praktika ir pan. Visos kitos valstybės nurodė šiuo metu nežvelgiančios realios naudos, kurią galėtų duoti EPPO įkūrimas, arba nurodė, kad šiuo metu „klausimų dėl EPPO įkūrimo kur kas daugiau nei atsakymų“, todėl šios institucijos kūrimo galimybės turėtų būti itin atidžiai nagrinėjamos įvairiais aspektais. Santūrią poziciją valstybės grindė abejonėmis, jog EPPO kompetencija ir vykdomi tyrimai dubliuotųsi ir konkuruotų su nacionalinių teisėsaugos institucijų kompetencija bei jų vykdomais tyrimais, EPPO įsteigimas mažintų nacionalinių teisėsaugos institucijų galimybes vykdyti efektyvią veiklą. Todėl dauguma atstovų siūlė artimiausiu metu stiprinti esamus tarptautinio teisinio bendradarbiavimo mechanizmus, plačiau išnaudoti Eurojusto, Europolo ir OLAF galimybes. Dauguma skeptiškai nusiteikusių valstybių atstovų abejojo, ar EPPO įsteigimas sukurs papildomą vertę stiprinant ES finansinių interesų apsaugą.

Dauguma valstybių narių atstovų pasisakė už tai, jog EPPO, jei tokia institucija vis dėlto būtų kuriama, kompetencija būtų apribota nusikaltimais, darančiais žalą ES finansiniams interesams, kelių valstybių (Austrijos, Italijos ir Rumunijos) atstovai nurodė matantys tikslingumą svarstyti dalykinės kompetencijos išplėtimą po tam tikro EPPO veikimo laiko ir įsitikinus šios institucijos veiksmingumu. Tik Suomijos ir Graikijos atstovai išsakė nuomonę, jog būtina iš karto įtvirtinti plačią EPPO kompetenciją, apimančią ne tik nusikaltimus ES finansiniams interesams, bet ir kitus sunkius *cross-border* nusikaltimus (pvz., prekyba žmonėmis, narkotinių medžiagų platinimas, tarptautinio pobūdžio nusikaltimai nuosavybei ir pan.). Absoliuti dauguma valstybių taip pat laikosi nuomonės, jog EPPO kompetencija turėtų būti papildoma, o ne išimtinė, EPPO savo įgalinimus galėtų įgyvendinti konkrečiose baudžiamosiose bylose tik valstybėms narėms paprašius; tik Ispanijos, Vengrijos, Maltos bei Slovėnijos atstovai teigė manantys, jog EPPO kompetencija turėtų būti išimtinė, viršnacionalinė dėl nusikalstamų veikų, darančių žalą ES finansiniams interesams. Taip pat dauguma valstybių išsakė poziciją, jog EPPO struktūra turėtų būti decentralizuota, EPPO turėtų sudaryti valstybių narių deleguoti prokurorai, turintys prokuroro įgalinimus pagal nacionalinę teisę.

Taigi, nepaisant teisės mokslininkų ir ekspertų bei centrinių ES institucijų palaikymo, bendros Europos prokuratūros bei vienodo baudžiamojimo proceso taisyklių sukūrimo idėja neturi platesnio valstybių narių pritarimo. Manytina, kad pagrindinė to priežastis yra nenoras atsisakyti dalies suvereniteto tokioje jautrioje srityje kaip baudžiamoji teisena. Galima daryti prielaidą, kad suvereniteto išlaikymas valstybėms narėms šiuo laikotarpiu yra didesnė vertybė nei bendrų ES finansinių interesų apsauga, todėl tikėtina, jog Europos prokuratūra bei vienodas baudžiamasis procesas artimiausiais metais bus kuriami ir tobulinami tik teoriniu lygmeniu, praktinis teisinis bendradarbiavimas vyks naudojantis egzistuojančiais teisinio bendradarbiavimo įrankiais, remiantis esamų ES centrinių institucijų teikiamomis galimybėmis.

Išvados

Šiuolaikiniame pasaulyje tarptautinis teisinis bendradarbiavimas baudžiamosiose bylose yra neišvengiamas, tą suvokdamos atskiros valstybės ir Europos Sąjunga kuria ir tobulina vis naujus teisinio bendradarbiavimo įrankius, diegia naujų bendradarbiavimo principų taikymą, plečia centrinių ES institucijų įgalinimus bendradarbiavimo procese. Dalies naujų įrankių (pvz., EAO) taikymas praktikoje įrodė jų veiksmingumą, tai leidžia manyti, jog ir to paties abipusio pripažinimo principo taikymu pagrįsti kuriami nauji įrankiai (ETO) duos apčiuopiamų rezultatų. Tačiau centrinių ES institucijų veiklos efektyvumas dažnai yra kritikuojamas, todėl sunku tikėtis didesnio jų praktinio indėlio tol, kol jos neturės įgalinimų dalyvauti baudžiamajame procese kaip savarankiškos tyrimo ar baudžiamojimo persekiojimo institucijos. Tiek teisės mokslininkai ir ekspertai, tiek Europos Komisija ir Parlamentas jau keletą metų pripažįsta būtinybę sukurti bendrą Europos baudžiamojimo proceso teisinę bazę ir institucinę struktūrą, tuo siekiant užtikrinti bendrijos finansinių interesų apsaugą nuo nusikalstamų veikų. Mokslinėje literatūroje teigiama, kad klasikinis teisinis bendradarbiavimas baudžiamosiose bylose nebeatitinka tokios visa apimančios integracijos, kokia yra įgyvendinama Europos Sąjungoje⁵¹.

51 Vervaele, J. A. E. From Eurojust to the European Prosecution Service in the European judicial area. The Beginning of a European Criminal Procedural Law? *The Future European*

Tačiau nepaisant ES valstybių narių ekonominės ir monetarinės integracijos, sukurti vientisą Europos teisminę erdvę yra sudėtinga ir kol kas sunkiai įgyvendinama užduotis. Valstybės narės bijo prarasti suverenumą; valstybės supranta tarptautinės bendrijos *ius puniendi*, tačiau realybėje bet kokie pakeitimai gali būti vykdomi tik mažais žingsneliais. Europos, kaip tarptautinės bendrijos, bendrųjų finansinių interesų, bendrosios valiutos apsauga, siekis baudžiamosios teisės priemonėmis apsaugoti centrinės institucijas nuo korupcijos ir kitų nusikalstamų veikų, reikalauja savarakiškos *ius puniendi* ir juridinių teisių, viršijančių tautos valstybės sąvoką. Tačiau dėl ES valstybių narių „santūrumo“ šioje srityje manytina, kad dar 1997 m. „Corpus Juris“ pasiūlyta Europos baudžiamosios teisės materialinė, procesinė ir institucinė sistema bus įgyvendinama palaipsniui. Naujas teritorijos supratimas (vidaus rinka, muitų sąjunga) ir didėjanti tautos valstybės integracija į šią bendrą teritoriją lemia būtinybę bendram dariniui įgyti papildomas tyrimo ir procedūrines teises, galinčias užtikrinti bendrus saugumo interesus. Tai lemia ir būtinybę keisti prokuratūros bei teismo, kaip grynai nacionalinių institutų, suvokimą. Lisabonos sutartimi buvo sukurtas pakankamas teisinis pagrindas esminėms reformoms Europos baudžiamosios teisės srityje pradėti ir vykdyti, tačiau šioje srityje esantys akivaizdūs nesutarimai tarp 27 valstybių narių neleidžia tikėtis greito ir paprasto proceso.

Literatūra

1. 1995 m. liepos 26 d. konvencija, parengta vadovaujantis Europos Sąjungos sutarties K.3 straipsniu dėl Europos policijos biuro įsteigimo (Europolo konvencija). *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 113.

Public Prosecutor's Office. Madrid, 2009, p. 159. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-06] <

2. Additional Commission contribution to the Intergovernmental Conference on institutional reforms – *The criminal protection of the Community's financial interests: A European Prosecutor*, 29.9.2000, COM(2000) 608. Annex 1. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-06] <<http://eur-lex.europa.eu/staging/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2000:0608:FIN:EN:PDF>>.
3. Belgijos Karalystės, Bulgarijos Respublikos, Estijos Respublikos, Ispanijos Karalystės, Austrijos Respublikos, Slovėnijos Respublikos ir Švedijos Karalystės iniciatyva siekiant priimti Europos Parlamento ir Tarybos direktyvą dėl Europos tyrimo orderio baudžiamosiose bylose Nr. (2010/C 165/02) [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-03] <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:165:0022:0039:LT:PDF>>.
4. Comparative analysis of the reports by the Member States on the measures taken at national level to combat waste and the diversion of Community resources: Summary paper, European Commission, 13.11.1995, COM(95)556.
5. Convention of 26 July 1995 on the protection of the European Communities' financial interests [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-05] <http://europa.eu/legislation_summaries/fight_against_fraud/protecting_european_community_financial_interests/l33019_en.htm>.
6. Council Decision of 28 February 2002 No. 2002/187/JHA setting up Eurojust with a view to reinforcing the fight against serious crime [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-05] <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32002D0187:en:HTML>>.
7. Cretin, T. The Future European Prosecutor. *The Future European Public Prosecutor's Office*. Madrid, 2009 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-06] <http://www.google.lt/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CEcQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.fiscal.es%2Fcs%2FSatellite%3Fblobcol%3Durldata%26blobheader%3Dapplication%252Fpdf%26blobheadername%3DContent-disposition%26blobheadervalue%3Dattachment%253B%2Bfilename%253DThe%2BFuture%2BEuropean%2BPublic%2BProsecutor%2527s%2BOffice.pdf%26blobkey%3Ddid%26blobtable%3DMungoBlobs%26blobwhere%3D1246969402895%26ssbinary%3Dtrue&ei=DpAaUP_5M4bwsGbNy4CYDw&usq=AFQjCNFqYZd6QPYH9ladBdW3w-xnoKkUxA&sig2=1RP8WlwAw1NXFWTXJ2G2jw>.
8. Čepas, A. Europos arešto orderis: pirmieji Europos Sąjungos baudžiamosios teisės ir baudžiamojo proceso žingsniai Lietuvoje. *Teisės problemos*. 2003, Nr. 3(4).
9. Čepas, A.; Švedas, G. *Tarptautinė teisinė pagalba baudžiamosiose bylose. Asmenų, įtariamų padarius nusikalstamą veiką, išdavimas baudžiamajam per-*

- sekiojimui (*ekstradicija, perdavimas Tarptautiniam baudžiamajam teismui arba pagal Europos arešto orderį*). Vilnius: TIC, 2008.
10. Delmas-Marty, M. Raisonner la raison d'Etat. *Vers une Europe des droits de l'homme*. Paris, 1989.
 11. Delmas-Marty, M.; Vervaele, J. A. E. La mise en oeuvre du Corpus Juris dans les États membres. Dispositions pénales pour la protection des Finances de l'Europe. Antwerp-Groningen-Oxford: 2000 *Intersentia*. 2000–2001, Vol. I–IV.
 12. Delmas-Marty, M.; Vervaele, J. A. E. The Implementation of the Corpus Juris in the Member States. Utrecht: *Intersentia*, 2000, Vol. 4.
 13. Donà, G. Towards a European Judicial Area? A Corpus Juris Introducing Penal Provisions for the Purpose of the Protection of the Financial Interests of the European Union. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*. 1998, Vol. 6, No. 3.
 14. Espina Ramos, J.; Vincente Carbajosa, I. (directors). *The Future European Public Prosecutor's Office*. Madrid, 2009. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-06] <http://www.google.lt/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CEcQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.fiscal.es%2Fcs%2FSatellite%3Fblobcol%3Durldata%26blobheader%3Dapplication%252Fpdf%26blobheadername%3DContent-disposition%26blobheadervalue%3Dattachment%253B%2Bfilename%253DThe%2BFuture%2BEuropean%2BPublic%2BProsecutor%2527s%2BOffice.pdf%26blobkey%3Ddid%26blobtable%3DMungoBlobs%26blobwhere%3D1246969402895%26ssbinary%3Dtrue&ei=DpAaUP_5M4bwsgbNy4CYDw&usg=AFQjCNFqYZd6QPYH9ladBdW3w-xnoKkUxA&sig2=1RP8WlwAw1NXFWTXJ2G2jw>.
 15. Europos Komisijos pareiškimas „Protecting taxpayers' money: Commission proposes to strengthen use of criminal law against fraudsters“ [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-05] <<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/12/767&format=HTML&aged=0&language=EN>>.
 16. Europos Parlamento ir Tarybos 1999 m. gegužės 25 d. reglamentas (EC) Nr. 1073/1999 dėl OLAF atliekamų tyrimų 9.2 punktas [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-04] <<http://www.reach-compliance.eu/english/REACH-ME/engine/sources/regulations/launch-1073-1999-EC.html>>.
 17. Europos Sąjungos sutarties ir Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo suvestinė redakcija. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-05] <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:0047:0200:lt:PDF>>.
 18. Former draft Treaty amending the Treaties establishing the European Communities so as to permit the adoption of common rules on the protection under criminal law of the financial interests of the Communities and the prosecution of infringements of the provisions of those treaties

- [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-05] <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31995L0046:en:HTML>>.
19. Green Paper on criminal-law protection of the financial interests of the Community and the establishment of a European Prosecutor [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-06] <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2001/com2001_0715en01.pdf>.
 20. Hague programme [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-02] <http://www.libertysecurity.org/IMG/pdf/hague_programme_en.pdf>.
 21. Hetzer, W. National Criminal Prosecution and European Tendering of Evidence. Perspectives of the European Anti- Fraud Office (OLAF). *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*. 2004, Vol. 12/2.
 22. Interinstitutional File 2010/0817 (COD), Follow-up document of the meeting of the Council on 8-9 November 2010 and the Working Party on 17-18 November 2010 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-04] <<http://www.statewatch.org/news/2010/apr/eu-council-investigation-order-9145-10.pdf>>.
 23. Joint Action of 29 June 1998 adopted by the Council on the basis of Article K.3 of the Treaty on European Union, on the creation of a European Judicial Network (98/428/JHA) [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-04] <<http://eur-lex.europa.eu/Notice.do?mode=dbl&lang=en&ihlmlang=en&lngl=en,lt&lng2=bg,cs,da,de,el,en,es,et,fi,fr,hu,it,lt,lv,mt,nl,pl,pt,ro,sk,sl,sv,&val=229945:cs&page=>>>.
 24. Jurka, R. Tarptautinis bendradarbiavimas baudžiamajame procese: įrodymai ir jų priimtinumas Europos Sąjungoje. *Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011.
 25. Komisijos 1999 m. balandžio 28 d. sprendimas dėl Europos kovos su sukčiavimu tarnybos (OLAF) įsteigimo (1999/352/EB, EAPB, Euratomas) [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-04] <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=DD:01:03:31999D0352:LT:PDF>>.
 26. Konvencija dėl Europos Sąjungos valstybių narių savitarpio pagalbos baudžiamosiose bylose. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 154-5599.
 27. Konvencija dėl muitinės administracijų tarpusavio pagalbos ir bendradarbiavimo, parengta vadovaujantis Europos Sąjungos sutarties K.3 straipsniu. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 112-4180.
 28. Losis, E. *Procesinės prievartos priemonės baudžiamajame procese*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2010.
 29. Mitsilegas, V. *EU Criminal Law*. Oxford: Oxford Hart Publishing, 2009.
 30. Reflection Paper on the Reform of the European Anti-Fraud Office (OLAF) [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-04] <<http://ec.europa.eu/commis->

- sion_2010-2014/semeta/headlines/news/2010/07/sec_2010_0859_note_en.pdf>.
31. Regulation (EC) No 1073/1999 of the European Parliament and of the Council of 25 May 1999 concerning investigations conducted by the European Anti-Fraud Office (OLAF) [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-04] <<http://www.reach-compliance.eu/english/REACH-ME/engine/sources/regulations/launch-1073-1999-EC.html>>.
32. Resolution on the creation of a European legal and judicial area to protect the European Union's financial interests against international crime, European Parliament, 12.6.1997 (OJ C 200, 30.6.1997) [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-06] <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:51997IP0457:EN:NOT>>.
33. Stokholmo programa – atvira ir saugi Europa piliečių labui ir saugumui [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-02] <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:115:0001:0038:lt:PDF>>.
34. Švedas, G. *Tarptautinė teisinė pagalba baudžiamosiose bylose. Baudžiamojo persekiojimo perdavimas ir kitos teisinės pagalbos baudžiamosiose bylose formos*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2008.
35. Tarybos 1999 m. gegužės 25 d. reglamentas 1074/1999 (Euratom) dėl OLAF atliekamų tyrimų [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-04] <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:1999:136:0008:0014:EN:PDF>>.
36. Tarybos 2002 m. birželio 13 d. pamatinis sprendimas dėl jungtinių tyrimo grupių (2002/465/TVR) [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-05] <<http://eur-lex.europa.eu/Notice.do?mode=dbl&lang=lt&ihtmlang=lt&lng1=lt&lng2=bg,cs,da,de,el,en,es,et,fi,fr,hu,it,lt,lv,mt,nl,pl,pt,ro,sk,sl,sv,&val=274022:cs&page=>>>.
37. Tarybos 2008 m. gruodžio 16 d. sprendimas 2009/426/TVR dėl Eurojusto stiprinimo ir iš dalies keičiantis Sprendimą 2002/187/JHA, įkuriantį Eurojustą siekiant sustiprinti kovą su sunkiais nusikaltimais [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-05] <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:138:0014:0032:LT:PDF>>.
38. Tarybos 2009 m. balandžio 6 d. sprendimas dėl Europos policijos biuro (Europolo) įsteigimo (2009/371/TVR) [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-04] <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:121:0037:0037:LT:PDF>>.
39. Tarybos pagrindų 2002 m. birželio 13 d. sprendimas 2002/584/TVR dėl Europos arešto orderio ir perdavimo tarp valstybių narių tvarkos [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-02] <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:2002F0584:20090328:LT:PDF>>.

40. Tarybos pagrindų 2003 m. liepos 22 d. sprendimas 2003/577/TVR dėl turto arba įrodymų arešto aktų vykdymo Europos Sąjungoje [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-02] <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=DD:19:06:32003F0577:LT:PDF>>.
41. Tarybos pamatinis 2008 m. gruodžio 18 d. sprendimas 2008/978/TVR dėl Europos įrodymų orderio, skirta daiktams, dokumentams ir duomenims gauti, siekiant juos naudoti baudžiamuosiuose procesuose [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-02] <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:350:0072:0092:lt:PDF>>.
42. The European Commission Anti-Fraud Strategy [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-05] <http://ec.europa.eu/anti_fraud/documents/preventing-fraud-documents/ec_antifraud_strategy_en.pdf>.
43. Vervaele, J. A. E. From Eurojust to the European Prosecution Service in the European judicial area. The Beginning of a European Criminal Procedural Law? *The Future European Public Prosecutor's Office*. Madrid, 2009. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-06] <http://www.google.lt/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CEcQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.fiscal.es%2Fcs%2FSatellite%3Fblobcol%3Durldata%26blobheader%3Dapplication%252Fpdf%26blobheadertype%253DContent-disposition%26blobheadervalue%253Dattachment%253B%2Bfilename%253DThe%2BFuture%2BEuropean%2BPublic%2BProsecutor%2527s%2BOffice.pdf%26blobkey%3Ddid%26blobtable%3DMungoBlobs%26blobwhere%3D1246969402895%26ssbinary%3Dtrue&ei=DpAaUP_5M4bwsGbNy4CYDw&usq=AFQjCNFqYZd6QPYH9ladBdW3w-xnoKkUxA&sig2=1RP8WlwAw1NXFWTXJ2G2jw>.

Europos Sąjungos Tarybos pagrindų sprendimai ir jų imperatyvusis vaidmuo Lietuvos baudžiamojo proceso teisiniame reguliavime

*Eglė Latauskienė**

Įvadas

Kiekviena valstybė narė yra visiškai atsakinga Europos Bendrijai užtikrinant, kad visa valstybės valdžia būtų įgyvendinama Europos Bendrijos teisę atitinkančiais būdais. Ši atsakomybė apima pareigą imtis visų atitinkamų priemonių, kad būtų laikomasi Europos Bendrijos teisėje nustatytų įpareigojimų, ir susilaikyti nuo bet kokių veiksmų, kurie galėtų trukdyti juos įvykdyti.

Valstybės narės privalo įgyvendinti Europos Tarybos pagrindų sprendimus, bet nacionalinės valdžios institucijos gali pasirinkti jų įgyvendinimo formą ir būdus (kriterijai: aiškumas, teisinis tikrumas, veiksmingumas). Jie neturi tiesioginio poveikio. Pagrindų sprendimas yra privalomas Europos Sąjungos teisės aktas, vienbalsiai priimtas visų valstybių narių. Lietuvai jį privalu įgyvendinti vykdant narystės Europos Sąjungos įsipareigojimus. Lietuvos teisėkūros subjektai, rengdami, derindami Europos Tarybos pagrindų sprendimų perkėlimo į nacionalinę teisę procedūras, visų pirma įgyvendina šalies įsipareigojimą, kylantį iš narystės Europos Sąjungoje, ne išimtis ir pagrindų sprendimai, susiję su nusikalstamų veikų atskleidimu, ištyrimu bei valstybių narių baudžiamųjų teisinių santykių ir teisinių reguliavimų tarpusavio pripažinimu bei vykdymu.

* *Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto
Baudžiamosios teisės ir proceso instituto docentė.*

Tai pažymėtina dėl tarptautinių nusikalstamų tinklų, kurie yra itin aktyvūs ir dėl to, kad organizuoto nusikalstamumo mastas ir sudėtingumas didėja, todėl pagrindų sprendimų vieni iš tikslų – raginti valstybes nares gerinti bendradarbiavimą ir koordinavimą, suderinti savo taisykles, ypač susijusias su baudžiamųjų bylų praktikos kūrimu ir bendrų vienodų nusikaltimų aplinkybių apibendrinimu, bei parengtas įvertinus pažangiausių kovos su organizuotu nusikalstamumu sistemų praktikas ir vienodai taikant suderintus asmens teisių apsaugos mechanizmus.

Dėl kai kurių Tarybos pagrindų sprendimų (pvz., Europos arešto orderyje taikymo) įgyvendinimo yra nemažai pasisakyta tiek plačioje teisininkų bendruomenėje, tiek atliktos lyginamosios praktinės studijos, tiek parengti ir pateikti jų perkėlimo į nacionalinę teisę bei įgyvendinimo vadovai, tačiau šiame tyrime pateikiama baudžiamajo proceso teisės normų, nustatančių Tarybos pagrindų sprendimų¹ įgyvendinimo raida, vertinamasis požiūris šių pagrindų sprendimų perkėlimo į nacionalinę baudžiamajo proceso teisės sistemą ir išryškinami diskusiniai akcentai.

Pagirtina, kad Lietuvos institucijų iniciatyvos kuo skubiau perkelti tokių Tarybos pagrindų sprendimų nuostatas neliko nepastebėtos Europos Komisijos, kuri yra pateikusi atitinkamų Tarybos pagrindų sprendimų vertinimo ataskaitas.

Tarybos pagrindų sprendimų įgyvendinimo raida Lietuvos baudžiamajame procese

1. 2001 m. kovo 15 d. Tarybos pagrindų sprendimas 2001/220/TVR dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose²

Priimant 2006 m. birželio 1 d. Lietuvos Respublikos baudžiamajo proceso kodekso, bausmių vykdymo kodekso ir kardomojo kalinimo įstatymo pakeitimo ir papildymo įstatymą Nr. X-636 (toliau – Įstatymas

1 Tyrime nagrinėjami Tarybos pagrindų sprendimai, kurių atitinkamos nuostatos teisės aktų nustatyta tvarka perkeltos į Lietuvos Respublikos baudžiamajo proceso kodeksą (*Valstybės žinios*. 2002, Nr. 37-1341 su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).

2 Tarybos pagrindų sprendimas 2001/220/TVR dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose. *Europos Sąjungos oficialusis leidinys*. 2004, 19 skyrius, 4 tomas, p. 72.

Nr. X-636)³, buvo siekiama įgyvendinti 2001 m. kovo 15 d. Tarybos pagrindų sprendimo 2001/220/TVR dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose (toliau – Tarybos sprendimas 2001/220/TVR) atitinkamas nuostatas, jas suderinus su nacionaline teise.

Tarybos sprendimo 2001/220/TVR preambulėje yra numatyta, kad „valstybės narės turėtų suderinti savo įstatymus ir kitus teisės aktus tiek, kiek reikia siekiant suteikti nukentėjusiesiems nuo nusikaltimų aukšto lygio apsaugą kurioje valstybėje narėje jie bebūtų; <...> reikia suderinti nukentėjusiųjų padėčiai ir pagrindinėms teisėms taikomas normas ir praktiką, ypač atsižvelgiant į teisę reikalauti pagarbos jų orumui, teisę teikti ir gauti informaciją, teisę suprasti ir būti suprastam, teisę į apsaugą įvairiose proceso stadijose ir teisę gauti jiems skirtą išmoką, dėl to, kad jie gyvena ne toje valstybėje narėje, kurioje buvo padarytas nusikaltimas“. Šio sprendimo tikslams pasiekti buvo numatyti 17 straipsnyje atitinkami Tarybos sprendimo 2001/220/TVR nuostatų įgyvendinimo terminai – iš esmės įsigaliojo 2002 m. kovo 22 d., išskyrus šio sprendimo 5, 6 ir 10 straipsnius (atitinkamai 2004 m. kovo 22 d. ir 2006 m. kovo 22 d.).

Įstatymu Nr. X-636 buvo papildyti LR BPK 128 ir 308 straipsniai, o tai atitinkamai atitiko Tarybos sprendimo 2001/220/TVR 4 straipsnio 3 dalį, jog „valstybės narės imasi priemonių, reikalingų užtikrinti, kad bent jau tais atvejais, jei nukentėjusiesiems galėtų kilti pavojus, kai baudžiamojon atsakomybėn patrauktas arba už nusikaltimą nuteistas asmuo yra paleidžiamas į laisvę, prireikus būtų galima priimti sprendimą pranešti apie tai nukentėjusiajam“. Lietuva, derindama šią nuostatą su galiojančio LR BPK normomis, sistemiškai ir pakankamai metodiškai sureguliojo šios Europos Sąjungos teisės normos atitikties su nacionaline teise, o tai, autorės nuomone, ne visada yra protingas teisėkūros žingsnis (dėl jo gali ateityje tekti keisti, papildyti šias normas), ypač metodinis teisės normos pobūdis, kuris pakartotinai numatytas Pažymų apie nukentėjusiojo pageidavimą pranešti jam apie būsimą suimtojo ar nuteistojo paleidimą į laisvę persiuntimo ir saugojimo taisyklėse⁴.

3 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso, bausmių vykdymo kodekso ir karo įstatymo pakeitimo ir papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 68-2494.

4 Pažymų apie nukentėjusiojo pageidavimą pranešti jam apie būsimą suimtojo ar nuteistojo paleidimą į laisvę persiuntimo ir saugojimo taisyklės, patvirtintos Lietuvos Respubli-

Vertinant Tarybos sprendimo 2001/220/TVR 4 straipsnio 3 dalies sąlygą „*kad bent jau tais atvejais, jei nukentėjusiesiems galėtų kilti pavojus*“ ir LR BPK 128 str. 4 dalies nuostatą, „*Apie įtariamojo suėmimą prokuroras arba ikiteisminio tyrimo pareigūnas privalo pranešti nukentėjusiajam ir išsiaiškinti, ar nukentėjusysis pageidauja, kad jam būtų pranešta apie būsimą įtariamojo paleidimą į laisvę. Pranešti apie įtariamojo suėmimą nebūtina, jeigu nukentėjusiojo gyvenamoji vieta nežinoma. Jeigu nukentėjusiųjų yra daug, apie įtariamojo suėmimą pakanka pranešti jų interesams atstovaujančiam asmeniui (asmenims). Dėl pranešimo nukentėjusiajam surašomas protokolas. Jeigu nukentėjusysis pageidauja, kad jam būtų pranešta apie būsimą įtariamojo paleidimą į laisvę, prokuroras arba ikiteisminio tyrimo pareigūnas surašo pažymą. Šią pažymą prokuroras arba ikiteisminio tyrimo pareigūnas išsiunčia į įtariamojo suėmimo vietą. Įtariamajam ir jo gynėjui neleidžiama susipažinti su šios pažymos turiniu*“, galima traktuoti, jog visais atvejais, nevertinant galimo pavojaus nukentėjusiajam, yra numatoma pareiga prokurorui arba ikiteisminio tyrimo pareigūnui „*pranešti nukentėjusiajam ir išsiaiškinti, ar nukentėjusysis pageidauja, kad jam būtų pranešta apie būsimą įtariamojo paleidimą į laisvę*“. Tai teisingas tokios teisės normos konstravimas, nes praktinėje realybėje kiltų nemažai problemų, jeigu reiktų vertinti ir atitinkamai fiksuoti galimą (tariamą) pavojų nukentėjusiajam. Tačiau gali kilti kitų diskusinių taikymo klausimų: dėl suimto įtariamojo ir sulaikyto įtariamojo: po laikino asmens sulaikymo, kai sulaikytam asmeniui nustatyta tvarka pareiškiamas įtarimas ir jis paleidžiamas po 48 val., nes paskiriama kita su suėmimu nesusijusi kardo-moji priemonė, ar nukentėjusysis neturi teisės žinoti apie jo paleidimą? Iš esmės kitaip teigiama ir Tarybos sprendimo 2001/220/TVR 4 straipsnio 3 dalyje, kurioje pasakyta, kad „*kai baudžiamojon atsakomybėn patrauktas <...> asmuo yra paleidžiamas į laisvę*“.

Vertinant teisėkūros subjektų lūkesčius dėl šio įstatymo priėmimo, teigiama, kad „įstatymo projektu siekiama užtikrinti nuo nusikaltimų nukentėjusių asmenų saugumą, kai iš laisvės atėmimo vietos į laisvę paleidžiamas įtariamasis ar nuteistasis. Gavęs pranešimą, nukentėjusysis, esant poreikiui, galės imtis papildomų apsaugos priemonių nuo galimo

kaltininko „keršto“ ar naujų nusikalstamų veikų ir pan. Be to, gaudamas pranešimą apie suimto įtariamojo paleidimą į laisvę nukentėjusysis geriau žinos apie vykstančio baudžiamojo proceso eigą. Kai kuriais įtariamojo ar nuteistojo paleidimo į laisvę atvejais nukentėjusysis taip pat galės imtis įstatymų numatytų priemonių, kad būtų atlyginta jam žala, jei ji nebuvo visiškai atlyginta. Pažymėtina, kad įstatymo projekte buvo teigiama, jog informacija apie kaltininko paleidimą į laisvę suteikiama tik tais atvejais, kai to pageidavo pats nukentėjusysis. Priešingu atveju nepageidaujama informacija nukentėjusiajam galėtų sukelti tik papildomą stresą.“ Tokią išvadą galima daryti tik tuo atveju, jeigu prokuroras ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas nekompetentingai ir neaiškiai nukentėjusiajam ar jo teisėtiems atstovams išaiškins šią teisės normą, taikymo aspektus ir jos informavimo apie suimtojo, nuteistojo paleidimą laisvės pasekmes.

Vertinant LR BPK 308 str. 6 dalies nuostatas, kuriose pasakyta, kad „Kai nuosprendžiu nuteistajam paskiriama reali arešto arba laisvės atėmimo bausmė, teisiamojo posėdžio pirmininkas privalo išsiaiškinti, ar nukentėjusysis pageidauja, kad jam būtų pranešta apie būsimą nuteistojo paleidimą į laisvę. Jeigu nukentėjusysis nedalyvavo teismo posėdyje, ši informacija turi būti išsiaiškinta per penkias dienas po nuosprendžio paskelbimo. Išsiaiškinti nebūtina, jeigu nukentėjusiojo gyvenamoji vieta nežinoma. Jeigu nukentėjusiųjų yra daug, pakanka šią informaciją išsiaiškinti per jų interesams atstovaujantį asmenį (asmenis). Jeigu nukentėjusysis pageidauja, kad jam būtų pranešta apie būsimą nuteistojo paleidimą į laisvę, teisiamojo posėdžio pirmininkas surašo pažymą. Įsiteisėjus nuosprendžiui, ši pažyma kartu su nuosprendžio nuorašu šio Kodekso 342 straipsnio nustatyta tvarka išsiunčiama bausmės vykdymo institucijai. Nuteistajam ir jo gynėjui neleidžiama susipažinti su šios pažymos turiniu“, gali kilti neaiškumų: kaip suprantamas išsiaiškinimo procesas, kai posėdyje nedalyvauja nukentėjusysis, ar jo gyvenamoji vieta nežinoma, bei jeigu nukentėjusiųjų yra daug? Šis teisinis neaiškumas gali sukelti atitinkamų neigiamų teisinių pasekmių ir būtų neužtikrintas Tarybos sprendimo 2001/220/TVR įgyvendinimo tikslas – kuo kompleksiškesnė ir veiksmingesnė nukentėjusiojo teisių interesų apsauga.

2. 2002 m. birželio 13 d. Tarybos pagrindų sprendimas
2002/584/TVR dėl Europos arešto orderio perdavimo tarp
valstybių narių tvarkos⁵

2004 m. balandžio 27 d. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 1, 51, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 122, 437 straipsnių pakeitimo ir papildymo bei Kodekso papildymo 17(1), 69(1), 71(1), 77(1) straipsniais ir priedu įstatymo Nr. IX-2170 (toliau – Įstatymas Nr. IX-2170)⁶ nuostatomis buvo siekiama užtikrinti 2002 m. birželio 13 d. Tarybos pagrindų sprendimo 2002/584/TVR dėl Europos arešto orderio ir perdavimo procedūrų tarp valstybių narių (toliau – Tarybos sprendimas 2002/584/TVR) nuostatų įgyvendinimą.

Šio sprendimo vienas iš lūkesčių yra – „Sąjungos siekis tapti laisvės, saugumo ir teisingumo erdve reikalauja panaikinti ekstradiciją tarp valstybių narių ir pakeisti ją perdavimo sistema tarp teisminių institucijų. Be to, pradėjus taikyti naują nuteistų ar įtariamų asmenų perdavimo sistemą vykdant baudžiamuosius nuosprendžius ar traukiant baudžiamojon atsakomybėn, galima panaikinti dabartinės ekstradicijos tvarkos sudėtingumą ir jai būdingas vilkinimo tendencijas. Tradiciniai iki šiol egzistavę valstybių narių bendradarbiavimo santykiai laisvės, saugumo ir teisingumo erdvėje turėtų būti pakeisti teismo sprendimų baudžiamosiose bylose laisvo judėjimo sistema, taikoma ir ikiteisminiams, ir galutiniais sprendimams.“

Europos arešto orderis – tai Europos Sąjungos valstybės narės teisminės institucijos sprendimas, kuriuo kita Europos Sąjungos valstybė narė įpareigojama suimti ir perduoti šiame sprendime nurodytą asmenį, siekiant pradėti šio asmens baudžiamąjį persekiojimą ar vykdyti jam paskirtą su laisvės atėmimu susijusią bausmę. Tarybos sprendimu 2002/584/TVR valstybės narės įpareigojamos tarpusavio santykiuose vietoj nusikaltusių asmenų išdavimo ekstradicijos tvarka taikyti asmenų perdavimą pagal Europos Sąjungos valstybės narės teisminės institucijos priimtą Europos

5 Tarybos pagrindų sprendimas 2002/584/TVR dėl Europos arešto orderio perdavimo tarp valstybių narių tvarkos. *Europos Sąjungos oficialusis leidinys*. 2004, 19 skyrius, 6 tomas, p. 34.

6 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 1, 51, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 122, 437 straipsnių pakeitimo ir papildymo bei Kodekso papildymo 17(1), 69(1), 71(1), 77(1) straipsniais ir priedu įstatymas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 72-2493.

arešto orderį. Toks asmenų perdavimas grindžiamas Europos Sąjungos valstybės narės teisminės institucijos priimto sprendimo – Europos arešto orderio tarpusavio pripažinimo principu.

Pažymėtina, kad minėtas Tarybos sprendimas faktiškai nenumato galimybės valstybėms narėms atsisakyti perduoti pagal Europos arešto orderį savo piliečius. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 13 straipsnio 2 dalyje yra nurodyta, kad Lietuvos Respublikos piliečiai gali būti išduodami kitai valstybei tik tuomet, jeigu tai numato Lietuvos Respublikos tarptautinė sutartis, o Tarybos sprendimas 2002/584/TVR nelaikytinas Lietuvos Respublikos tarptautine sutartimi. Čia svarbi tokia teisinė aplinkybė, kad Lietuvos Respublika Stojimo į Europos Sąjungą sutartimi prisiėmė tarptautinius įsipareigojimus⁷, kuriais užtikrinama Europos Sąjungos teisės viršenybė jos kompetencijai priskirtais klausimais, taip pat pareiga užtikrinti Europos Sąjungos teisės aktų, įskaitant ir minėto Europos Sąjungos Tarybos pagrindų sprendimo, įgyvendinimą, dėl to Lietuvos Respublikos piliečių perdavimas kitoms Europos Sąjungos valstybėms narėms pagal Europos arešto orderį būtų suderinamas su Lietuvos Respublikos Konstitucijos 13 straipsnio 2 dalies nuostata.

Siekiant iš dalies įgyvendinti Įstatymo Nr. IX-2170 nuostatas, buvo parengtos ir patvirtintos Europos arešto orderio išdavimo ir asmens perėmimo pagal Europos arešto orderį taisyklės⁸ (toliau – EAO taisyklės), kurios nustato Europos arešto orderio dėl Lietuvos Respublikoje ieškomų asmenų išdavimo ir pagal išduotą Europos arešto orderį Lietuvos Respublikai perduodamų asmenų perėmimo iš kitos valstybės tvarką. Būtų galima pažymėti ir tokį šių taisyklių aspektą, kaip nustatomas proporcingumo bei proceso ekonomiškumo principų atitikimo Europos arešto orderio išdavimą patikrinimas. Tai reiškia, kad, prieš pateikiant Europos arešto orderio projektą Teisingumo ministerijai, teismai ir bausmę vykdančios institucijos turi įvertinti, ar, atsižvelgiant į padaryto nusikaltimo pavo-

7 Lietuvos Respublikos Konstitucijos papildymo Konstituciniu aktu „Dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje“ ir Lietuvos Respublikos Konstitucijos 150 straipsnio papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 111-4123.

8 Europos arešto orderio išdavimo ir asmens perėmimo pagal Europos arešto orderį taisyklės, patvirtintos Lietuvos Respublikos teisingumo ministro ir Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2004 m. rugpjūčio 26 d. įsakymu Nr. 1R-195/I-114. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 134-4886; 2009, Nr. 122-5263.

jingumo laipsnį, pobūdį, nuteistojo asmenybę, t. y. proporcingumo bei proceso ekonomiškumo principus, tikslinga išduoti Europos arešto orderį bausmės vykdymo tikslu.

Nuo 2004 m. įsigaliojęs Europos arešto orderis nuosekliai pakeitė ekstradiciją tarp valstybių narių ir, regis, ją net pralenkė skaičiumi. Vadovaujantis Lietuvos Respublikos prokuratūros veiklos 2012 metais ataskaitos duomenimis⁹, 2012 m. buvo išduoti 381 Europos arešto orderiai (2005 m. – 433), perduota asmenų 191 (2005 m. – 68). 2012 m. 72 prašymai išduoti Europos arešto orderius (30,7 proc.) buvo grąžinti dėl esminių projektų trūkumų arba su pasiūlymu apsvarstyti, ar juos išdavus tikrai bus pasiekti baudžiamajam procesui keliami tikslai ir užtikrintas procesinių prievartos priemonių proporcingumo principas (2011 m. – 45 (12,47 proc. prašymų išduoti Europos arešto orderius), 2010 m. – 32 (9,66 proc. prašymų išduoti Europos arešto orderius) (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. Europos arešto orderio taikymo 2005–2012 m. lyginamasis santykis¹⁰

Duomenys apie Europos arešto orderius	2005 m.	2006 m.	2007 m.	2008 m.	2009 m.	2010 m.	2011 m.	2012 m.
Išduota Europos arešto orderių	433	388	225	248	211	291	285	381
Perduota asmenų į Lietuvą	68	62	117	119	108	138	169	191
Atšaukta Europos arešto orderių	9	36	36	51	38	54	46	48
Nuteista perduotų į Lietuvą asmenų, iš jų:	48	50	59	25	58	31	42	47
– laisvės atėmimo bausme	31	22	42	10	38	21	29	35
– bauda	10	13	14	7	11	5	2	2
– kita bausme	7	15	3	8	9	5	11	10

9 Lietuvos Respublikos prokuratūros veiklos 2012 metais ataskaita. [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-03-29]. 10<<http://www.prokuraturos.lt/Veikla/Veiklosataskaitos/tabid/515/Default.aspx>>.

10 Žr.: ten pat.

Nutrauktas procesas (išteisinta, amnestija, senatis, susitaikymas)	6	7	5	–	7	2	1	1
Nutraukta ikiteisminio tyrimo metu prieš perduotus asmenis	12	3	11	15	5	6	14	7
Išieškota proceso išlaidų:								
– asmenų skaičius	12	12	35	14	43	20	30	40
– lėšų suma litais	42,622	67,804	143,310	56,647	264,467	133,047	148,206,04	232.712.02
Pastabos	nežinoma suma dėl 4 asmenų		nežinoma suma dėl 5 asmenų		3 asm. atlygino savo noru	2 asm. atlygino savo noru	1 asm. atlygino savo noru	1 asm. atlygino savo noru

Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros pabrėžtini šie pagrindiniai Europos arešto orderių išdavimo trūkumai:

- pateikiama sąlygiškai daug prašymų išduoti Europos arešto orderius, kai kuriais atvejais neatsižvelgiama į padaryto nusikaltimo pobūdį, sunkumą ir jo padarinius, įtariamą asmenybę;
- neįvertinama, ar kardamosios priemonės suėmimo skyrimas konkrečiame tyrime atitinka proporcingumo principą, neprognozuojama ikiteisminio tyrimo perspektyva;
- prieš kreipiantis į Lietuvos Respublikos generalinę prokuratūrą dėl Europos arešto orderių išdavimo neišnaudojamos visos kitos galimybės užtikrinti asmens dalyvavimą procese;
- neįvertinama, ar Europos arešto orderių taikymas konkrečiame ikiteisminiame tyrime atitiks proporcingumo ir ekonomiškumo principus.

Gavusi Europos arešto orderį valstybė yra įpareigojama nedelsdama (p.s. Tarybos sprendimo 2002/584/TVR nuostatose, tiek LR BPK str. nurodyti konkretūs perdavimo terminai) sulaukyti ir perduoti šiame orderyje nurodytą asmenį Europos arešto orderį išdavusiai valstybei. Europos areš-

to orderį gavusi valstybė gali atsisakyti perduoti asmenį tik dėl Tarybos sprendime 2002/584/TVR išvardytų pagrindų, kuriuos pasirenka ši sprendimą įgyvendinanti valstybė ir įtvirtina nacionalinėje teisėje.

Kaip teigiama Europos Komisijos pranešime¹¹, „<...> iš esmės teisminės arešto orderio vykdymo eigos spartumas priklauso nuo vienodos formos naudojimo, perdavimo būdų įvairovės bei teisminės procedūros terminų kontrolės. Apskritai valstybės narės tinkamai perkėlė šias nuostatas į nacionalinę teisę. Iš tiesų, įsigaliojus pagrindų sprendimui, vidutinė orderio įvykdymo trukmė, pagal laikinus apskaičiavimus, sumažėjo nuo daugiau nei 9 mėnesių iki 43 dienų. Dažnai pasitaiko atvejų, kai kaltinamasis pats sutinka būti perduotas, tada vidutinė trukmė sumažėja iki 13 dienų.

Svarbus aspektas yra tas, kad Lietuva, perkeldama į nacionalinę teisę Europos arešto orderio išdavimo procesą, užtikrino asmens teisių apsaugą, t. y. prašomo perduoti asmens teises (Tarybos sprendime 2002/584/TVR 11 - 14, 27 - 28 str.):

– **asmens teisė į advokato pagalbą** (LR BPK 73–75 str.): pvz., „<...> Lietuvos Respublikos generalinėje prokuratūroje gautas ES valstybės narės Estijos Respublikos kompetentingos institucijos – Valstybės prokuratūros 2007-10-10 išduotas EAO dėl Lietuvos Respublikos piliečio K. Š. perdavimo baudžiamajam persekiojimui. Šis orderis išduotas Estijos Respublikos Harju apygardos teismo 2007 m. spalio 3 d. nutarties skirti K. Š. kardomąją priemonę – suėmimą pagrindu. Europos arešto orderio nurodyta, kad Estijos Respublikos tiriamojoje baudžiamojoje byloje Lietuvos Respublikos pilietis K. Š. įtariamas padaręs nusikalstamas veikas, numatytas Estijos Respublikos baudžiamojo kodekso 184 straipsnio 2¹ skyriaus 1 punkte (grupės asmenų padarytas neteisėtas didelio kiekio narkotinių medžiagų laikymas siekiant gauti naudos). Vilniaus apygardos teismas 2007-11-30 nutartimi, išnagrinėjęs Generalinės prokuratūros pareiškimą dėl Lietuvos Respublikos piliečio K. Š. perdavimo Estijos Respublikai pagal EAO, nutarė jį perduoti. Teismas nutartyje nurodė, kad nėra jokių privalomų EAO

11 Europos Komisijos pranešimas, parengtas pagal 2002 m. birželio 13 d. Tarybos pagrindų sprendimo dėl Europos arešto orderio ir perdavimo tarp valstybių narių tvarkos 34 straipsnį. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-02]. < <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2005:0063:FIN:LT:PDF>>.

nevykdymo pagrindų, išvardytų Sprendime 2002/584/TVR ir BK 9¹ straipsnyje, kurie neleistų perduoti K. Š. Estijos Respublikai. Perduotinas asmuo skunde nurodo, kad nutartis perduoti jį baudžiamajam persekiojimui į Estijos Respubliką nepagrįsta, nes nepateikta jokių duomenų, kurie leistų pagrįstai manyti, kad jis padarė tas nusikalstamas veikas, dėl kurių prašoma jį išduoti. Be to, jo nuomone, teismas pažeidė ir BPK įtvirtintas teisės normas, nes perduodamas jį Estijos Respublikai vadovavosi BPK 75 straipsniu, kuriame reglamentuotas supaprastintas asmenų išdavimas iš Lietuvos Respublikos ir kuriam būtinas perduotino asmens sutikimas, o tokio sutikimo jis nedavė <...>“. Apeliacinis teismas, tenkindamas iš dalies skundą, pasisakė, kad <...> EAO realizavimo mechanizmas paremtas valstybių narių tarpusavio pasitikėjimu, todėl sprendžiant asmens perdavimo klausimą orderyje esančių nusikaltimų aplinkybės ir kaltės įrodymai nėra tiriami, faktinių duomenų, įrodančių kaltę, pateikti nereikalaujama. Vykdančiosios EAO šalies kompetentinga teisinė institucija turi pasitikėti gauta iš kitos ES šalies teisminės institucijos informacija. Perduotinas asmuo K. Š. skunde nurodo, kad Vilniaus apygardos teismas, sutikdamas perduoti jį Estijos Respublikai baudžiamajam persekiojimui, pažeidė baudžiamojo proceso įstatyme numatytas taisykles, nes vadovavosi BPK 75 straipsniu, reglamentuojančiu supaprastintą asmenų perdavimo tvarką, kuriai būtinas perduotino asmens sutikimas, o jis tokio sutikimo nedavė. Aukštesniojo teismo teisėjas pastebi, kad žemesnysis teismas ištis padarė klaidą ir rezoliucinėje nutarties dalyje nurodydamas neteisingą BPK straipsnį. Iš pateiktos EAO medžiagos matyti, kad K. Š. nesutiko supaprastinta tvarka būti perduotas Estijos Respublikai baudžiamajam persekiojimui. Šią aplinkybę žemesnysis teismas nutarties motyvuojamojoje dalyje taip pat nurodė teisingai. Todėl aukštesniojo teismo teisėjo nuomone, ši žemesniojo teismo techninė klaida (vietoje BPK 75 straipsnio turėtų būti nurodytas BPK 73 straipsnis) yra nelaikytina aplinkybe, dėl kurios nebūtų galima perduoti K. Š. Estijos Respublikai baudžiamajam persekiojimui. **Teismo posėdžio metu K. Š. ir jo gynėjas** atkreipė dėmesį į tai, kad Vilniaus apygardos teismas EAO išdavusiai valstybei nenustatė sąlygų, numatytų BK 9¹ straipsnio 7 dalyje, t. y. nenurodė, kad jei Estijos Respublika priims dėl K. Š. apkaltinamąjį nuosprendį, nuteis jį laisvės atėmimo bausme, tai jis galės būti grąžintas į Lietuvos Respubliką atlikti jam paskirtą laisvės atėmimo bausmę. Ištis BK 9¹ straipsnio 7 dalyje yra įtvirtinta galimybė nustatyti EAO išdavusiai valstybei

*narei sąlygą, kad pastaroji grąžintų perduotą pagal EAO Lietuvos Respublikos pilietį į Lietuvos Respubliką atlikti jam paskirtą su laisvės atėmimu susijusią bausmę, jei tokia bausmė būtų paskirta ir jeigu to paprašytų perduotasis asmuo. Perduotajam asmeniui tokios sąlygos prašant, ji nustatytina. Dėl to nutartis keistina*¹²;

– **asmens teisė pateikti sutikimą dėl išdavimo pagal Europos arešto orderį** (LR BPK 71¹, 75 str.): pvz., 2012 m. gegužės 10 d. faksu ir 2012 m. gegužės 14 d. paštu Lietuvos Respublikos generalinėje prokuratūroje buvo gautas Danijos Karalystės kompetentingos teisminės institucijos – Danijos Karalystės teisingumo ministerijos 2012 m. balandžio 20 d. išduotas Europos arešto orderis Nr. (duomenys neskelbtini) dėl Lietuvos Respublikos piliečio S. R., gim. (duomenys neskelbtini), suėmimo ir perdavimo baudžiamojo persekiojimo vykdymui už Danijos Karalystės teritorijoje padarytą nusikalstamą veiką. 2012-05-18 Vilniaus apygardos teisme buvo gautas Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros Baudžiamojo persekiojimo departamento prokurorės I. L. pareiškimas dėl S. R. perdavimo supaprastinta tvarka pagal Europos arešto orderį Danijos Karalystei. Suimtas S. R. ir jo gynėjas prokurorės pareiškimui neprieštaravo. 2012 m. gegužės 16 d. S. R., dalyvaujant gynėjui advokatui J. S., Lietuvos Respublikos generalinėje prokuratūroje buvo supažindintas su Danijos Karalystės kompetentingos institucijos jam išduoto Europos arešto orderio turiniu, jam buvo išaiškinta supaprastinto perdavimo iš Lietuvos Respublikos tvarka ir teisinės tokio perdavimo pasekmės. **S. R. sutiko būti perduotas Danijos Karalystei, tačiau neatsisakė specialiosios taisyklės reikalavimo**¹³;

– **vykdančiosios valstybės narės teisė priimti sprendimą dėl asmens laikymo laikino laisvės atėmimo vietoje** (LR BPK 72 str.) – šia teise perduotinas asmuo turi teisę pasinaudoti, tačiau įvertinus Lietuvos teismų praktiką matyti, kad teismai vertina ne tik LR BPK 122 str. suėmimo pagrindus ir sąlygas, bet savo sprendimus skirti ar pratęsti suėmimus argumentuoja ir tokiais teisiniais motyvais, kaip „<...> vien tik gyvenamosios vietos turėjimas nėra ir negali būti besąlyginiu pagrindu nesuimti asmens, kai tą prašo padaryti kitos Europos Sąjungos valstybės kompetentinga tei-

12 Lietuvos apeliacinio teismo 2007 m. sausio 8 d. nutartis byloje Nr. 1N-2/2008.

13 Vilniaus apygardos teismo 2012 m. gegužės 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1E-29-495-2012.

sinė institucija <...>¹⁴, arba „<...>perdavimas yra atliekamas ryšium su baudžiamuoju persekiojimu už sunkias nusikalstamas veikas ir viešasis interesas, kurį užtikrinti Lietuvos Respublika yra įsipareigojusi tarptautinėje sutartyje, turi privalumą prieš nuostatas, numatančias ir kitas perduotino asmens teises <...>¹⁵.

3. 2003 m. liepos 22 d. Tarybos pagrindų sprendimas 2003/577/TVR dėl turto arba įrodymų arešto aktų vykdymo Europos Sąjungoje¹⁶

2007 m. birželio 28 d. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 37, 40, 44, 46 <...> kodekso priedo papildymo įstatymo Nr. X-1236 (toliau – Įstatymas Nr. X-1236)¹⁷ nuostatomis buvo siekiama įgyvendinti 2003 m. liepos 22 d. Tarybos pagrindų sprendimą 2003/577/TVR dėl turto arba įrodymų arešto aktų vykdymo Europos Sąjungoje (toliau – Tarybos sprendimas 2003/577/TVR).

Tarybos sprendimas 2003/577/TVR nustato pareigą valstybėms narėms nacionaliniame įstatyme apibrėžti Europos Sąjungos valstybių narių kompetentingų teisminių institucijų priimtų turto ar įrodymų arešto aktų (toliau – turto arešto aktas) gavimo, pripažinimo ir vykdymo tvarką.

Paminėtina, kad šio sprendimo taikymas nacionaliniu lygmeniu siejamas su kitomis savitarpio teisinės pagalbos priemonėmis, nes teisės aktų taikymo apimtis plati ir nėra ribojama konkrečiais veiksmais. Valstybės,

14 Panevėžio apygardos teismo 2011 m. kovo 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1 S-306-491/2011.

15 Lietuvos apeliacinio teismo 2005 m. gruodžio 5 d. nutartis byloje Nr. 1N-59 2005.

16 Tarybos pagrindų sprendimas 2003/577/TVR dėl turto arba įrodymų arešto aktų vykdymo Europos Sąjungoje. *Europos Sąjungos oficialusis leidinys*. 2004, 19 skyrius, 6 tomas, p. 185.

17 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 37, 40, 44, 46 48, 53, 55, 56, 62, 63, 64, 65, 70, 73, 80, 82, 90, 93, 108, 110, 111, 130, 131, 132, 139, 140, 141, 142, 151, 154, 160, 161, 166, 167, 168, 171, 178, 186, 199, 212, 214, 217, 225, 232, 233, 234, 254, 256, 276, 287, 296, 300, 302, 303, 308, 310, 312, 313, 314, 316, 317, 318, 319, 320, 324, 326, 327, 329, 333, 342, 358, 367, 368, 370, 372, 373, 374, 375, 377, 380, 381, 382, 384, 385, 409, 413, 414, 439, 447, 448, 454, 460 straipsnių pakeitimo ir papildymo, 306 straipsnio pripažinimo netekusiu galios, Kodekso papildymo 41(1), 77(2), 80(1), 374(1), 374(2), 412(1) straipsniais ir kodekso priedo papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 81-3312.

prisijungdamos prie konvencijų, įsipareigojo kitoms valstybėms teikti visokeriopą pagalbą baudžiamosios teisės srityje, kiek tai neprieštaraus valstybių teisės principams ir vertybėms, įskaitant ir turto arba įrodymų areštą. Apie tai pažymima ir Europos Komisijos ataskaitos išvadose¹⁸ (toliau – EK ataskaita), „<...> kad kai kuriuose įgyvendinimo teisės aktuose net nepateikta nuoroda į pagrindų sprendimą (nuostatos priimtos atsižvelgiant į kai kurių tarptautinių teisės priemonių įgyvendinimą)“.

Sulyginus LR BPK 77² str. 3 d. ir 4 d. ir Tarybos sprendimo 2003/577/TVR 7 str. galima pastebėti, kad LR BPK 77² str. turto ar įrodymų arešto aktų nepripažinimo pagrindai skiriasi nuo Tarybos sprendimo 2003/577/TVR 7 str. numatytų šių aktų nepripažinimo ar nevykdymo pagrindų, nes į Lietuvos nacionalinę teisę perkelti ne tik Tarybos sprendime 2003/577/TVR nustatyti turto ar įrodymų arešto aktų nepripažinimo ar nevykdymo pagrindai, tačiau taip pat LR BPK numatyta papildomų turto ar įrodymų arešto aktų nepripažinimo pagrindų:

- 1) turto ar įrodymų arešto akto vykdymas pažeistų pagrindines žmogaus teises ir (ar) laisves;
- 2) turto ar įrodymų arešto aktas skirtas daiktams, dokumentams ar kitam turtui, kai LR įstatymai draudžia tokių daiktų, dokumentų ar kito turto paėmimą.

Tokius valstybių narių veiksmus sukritikavo Europos Komisija¹⁹, teigdama, kad „<...> tai neatitinka pagrindų sprendimo“. Tačiau ir neįpareigojo šių papildomų nepripažinimo pagrindų atsisakyti, nes „<...> papildomi pagrindai daugiausia susiję su žmogaus teisių klausimais, prieštaravimu bendriesiems valstybių narių principams (arba atvejams, kai priemonė draudžiama pagal nacionalinę teisę arba vykdymas neįmanomas pagal nacionalinę teisę). Taip pat buvo pagrindų, susijusių su kalbos režimu ir nacionaline viešąja tvarka, saugumo ir teisingumo interesais.“

Pažymėtina, kad 2007 m. lapkričio 29 d. Lietuvoje buvo gautas pirmasis turto arešto aktas ir liudijimas iš Švedijos Karalystės Stokholmo

18 Komisijos ataskaita grindžiama 2003 m. liepos 22 d. Tarybos pagrindų sprendimo 2003/577/TVR dėl turto arba įrodymų arešto aktų vykdymo Europos Sąjungoje 14 straipsniu. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-01]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2008:0885:FIN:LT:HTML>>.

19 Žr.: ten pat.

prokuratūros tarptautinės tarnybos. 2008 m. pati Lietuva neinicijavo nė vieno turto arešto akto, o pripažino du iš kitų valstybių narių gautus turto arešto akto liudijimus ir įvykdė jų reikalavimus. 2009 m. turto arešto aktas pritaikytas vieną kartą – iš kitos valstybės narės gavus vienintelį turto arešto akto liudijimą. 2011 m. Generalinė prokuratūra išdavė du turto arešto akto liudijimus, iš jų vieną užsienio valstybė pripažino (2010 m. – vieną iš vieno). Iš užsienio valstybių 2012 m. buvo gauti septyni turto arešto akto liudijimai, pripažinti keturi (2011 m. 11 iš 2; 2010 m. vienas iš vieno)²⁰.

Atkreiptinas dėmesys, kad Turto arba įrodymų arešto akto liudijimo parengimo ir procesinių dokumentų dėl daiktų, dokumentų ar kito turto laikinos apsaugos siuntimo ES valstybių narių teisminėms institucijoms taisyklėse²¹ nustatyta turto arešto akto liudijimo parengimo ir siuntimo vykdančiajai valstybei tvarka, kai į LR BPK perkeltos Tarybos sprendimo 2003/577/TVR nuostatos, susijusios su turto arešto akto pripažinimu ir vykdymu. Šių taisyklių analizė išryškino vieną diskusinį aspektą, t. y. šiose taisyklėse nustatytas papildomas reikalavimas, pagal kurį Lietuvos Respublikos generalinė prokuratūra turi parengti prašymą vykdančiosios valstybės teisminėi institucijai dėl turto arešto akto pagrindu taikomo arešto pratęsimo (20 p.), nors toks reikalavimas nenumatytas Tarybos sprendime 2003/577/TVR.

Europos Komisijos ataskaitoje buvo teigiama, kad Tarybos sprendimo 2003/577/TVR nuostatų Europos Sąjungoje įgyvendinimas nacionalinėje Europos Sąjungos valstybių narių teisėje nėra patenkinamas, kaip vieną iš priežasčių nurodo, jog „<...> yra daug praleidimų ir klaidingo aiškinimo. Teisės aktus dar galima tobulinti, visų pirma kalbant apie tiesioginius teisminių institucijų ryšius, atsisakymo pripažinti arba vykdyti arešto aktą pagrindus ir žalos atlyginimą. Tačiau greitas arešto aktų vykdymas užtikrintas.“

20 Lietuvos Respublikos prokuratūros veiklos 2007, 2008, 2009, 2011, 2012 metais ataskaitos. [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-03-29] <<http://www.prokuraturos.lt/VeiklaVeiklos-ataskaitos/tabid/515/Default.aspx>>.

21 Turto arba įrodymų arešto akto liudijimo parengimo ir procesinių dokumentų dėl daiktų, dokumentų ar kito turto laikinos apsaugos siuntimo ES valstybių narių teisminėms institucijoms taisyklės, patvirtintos Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro ir Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2007 m. spalio 31 d. įsakymu Nr. I-150/1R-444. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 114-4674.

4. 2005 m. vasario 24 d. Tarybos pagrindų sprendimas 2005/214/TVR dėl abipusio pripažinimo principo taikymo finansinėms baudoms²²

2007 m. gruodžio 13 d. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 342 straipsnio ir priedo pakeitimo ir papildymo bei kodekso papildymo 17², 365¹ ir 365² straipsniais įstatymo Nr. X-1368 (toliau – Įstatymas Nr. X-1368)²³ tikslas buvo įgyvendinti 2005 m. vasario 24 d. Tarybos pagrindų sprendimą 2005/214/TVR dėl abipusio pripažinimo principo taikymo finansinėms baudoms (toliau – Tarybos sprendimas 2005/214/TVR): nustatyti Lietuvos pareigą sukurti efektyvų Tarybos sprendimo 2005/214/TVR nuostatų įgyvendinimo mechanizmą, apibrėžiant nacionaliniame įstatyme (tiksliau kalbant LR BPK) piniginės sankcijos sampratą, taip pat Europos Sąjungos valstybės narių kompetentingų institucijų priimtų sprendimų dėl piniginės sankcijos gavimo, pripažinimo ir vykdymo tvarką, taip pat užtikrinti nubausto asmens teisių ir valstybės interesų apsaugą.

Tarybos sprendime 2005/214/TVR nustatytas abipusio pripažinimo principas taikomas teisminių arba administracinių institucijų skiriamoms finansinėms baudoms, siekiant palengvinti sprendimų dėl tokių baudų vykdymą kitoje valstybėje narėje nei ta, kurioje baudos paskirtos.

Šiuo įstatymu buvo įtvirtinta piniginės sankcijos samprata²⁴, t. y. „<...> fiziniam ar juridiniam asmeniui už padarytą nusikalstamą veiką Europos Sąjungos valstybės narės teismo ar kitos kompetentingos institucijos priimtu sprendimu nustatyta pareiga sumokėti: 1) sprendime nustatytą pinigų sumą (baudą); 2) sprendime nustatytą kompensaciją nukentėjusiajam <...>; 3) pinigų sumą už proceso išlaidas; 4) sprendime nustatytą sumą

22 Tarybos pagrindų sprendimas 2005/214/TVR dėl abipusio pripažinimo principo taikymo finansinėms baudoms. *Europos Sąjungos oficialusis leidinys*. 2005, L 76, p. 16.

23 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 342 straipsnio ir priedo pakeitimo ir papildymo bei kodekso papildymo 17², 365¹ ir 365² straipsniais įstatymas. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 140-5748.

24 Tarybos sprendimo 2005/214/TVR 1 str. apibrėžiamos šios sąvokos: „sprendimas“, „finansinė bauda“, „sprendimą priėmusi valstybė“ ir „sprendimą vykdančioji valstybė“. Lietuvos Respublikos įstatymų leidėjas į nacionalinę teisę perkėlė tik „finansinės baudos“ apibrėžtį.

(*įmoka*) *į visuomeninį fondą arba nukentėjusių asmenų paramos organizacijai*“ (LR BPK 17² str.). Taip pat numatyta, kad piniginės sankcijos vykdymą organizuoja ją pripažinęs apylinkės teismas, t. y. Lietuvos Respublikos teismai savo iniciatyva ar bausmę (baudžiamojo poveikio priemonę) vykdančios institucijos teikimu gali perduoti baudos ar baudžiamojo poveikio priemonės – įmokos į nukentėjusių nuo nusikaltimų asmenų fondą – vykdymą kitos Europos Sąjungos valstybės narės kompetentingai institucijai (LR BPK 342 str. 5 d.). Analogiškai šis įstatymas nustatė Europos Sąjungos valstybės narės kompetentingos institucijos paskirtos piniginės sankcijos pripažinimo ir vykdymo Lietuvos Respublikoje tvarką (LR BPK 365¹ ir 365² str.).

Atkreiptinas dėmesys, kad į piniginę sankciją neįeina: 1) sprendimai dėl nusikalstamu būdu įgytų priemonių ar turto (pajamų) konfiskavimo; 2) sprendimai, kurie yra civilinio pobūdžio ir atsiranda dėl reikalavimų atlyginti nuostolius arba žalą, kurie yra vykdytini pagal 2000 m. gruodžio 22 d. Tarybos reglamentą (EB) Nr. 44/2001 dėl jurisdikcijos ir teismų sprendimų civilinėse ir komercinėse bylose pripažinimo ir vykdymo.

Lietuvos Respublikos Vyriausybė, siekdama užtikrinti veiksmingą Įstatymo Nr. X-1368 vykdymą, priėmė Lietuvos Respublikos teismų paskirtų piniginių sankcijų perdavimo vykdyti kitoms Europos Sąjungos valstybėms narėms taisyklės²⁵, kurios nustato Lietuvos Respublikos teismų baudžiamosiose bylose paskirtos baudos bausmės ar baudžiamojo poveikio priemonės – įmokos į nukentėjusių nuo nusikaltimų asmenų fondą – perdavimo vykdyti kitoms Europos Sąjungos valstybėms narėms tvarką. Šiose taisyklėse yra numatytos sąlygos (6 p.), kurioms esant bausmės (baudos) ar baudžiamojo poveikio priemonės – įmokos į nukentėjusių nuo nusikaltimų asmenų fondą vykdymas gali būti perduodamas kitai Europos Sąjungos valstybei narei (pvz., nubaustas asmuo savanoriškai nesumokėjo baudos ar įmokos į nukentėjusių nuo nusikaltimų asmenų fondą ir yra teisinis pagrindas bausmę vykdyti priverstinai ar turima duomenų, kad nubaustas asmuo yra kitos Europos Sąjungos valstybės narės pilietis ar nuolatinis gyventojas arba nubausto asmens turtas ar pajamos, į kuriuos

25 Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2008 m. kovo 5 d. nutarimas Nr. 219 „Dėl Lietuvos Respublikos teismų paskirtų piniginių sankcijų perdavimo vykdyti kitoms Europos Sąjungos valstybėms narėms taisyklių patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 33-1164.

gali būti nukreiptas išieškojimas, yra kitoje Europos Sąjungos valstybėje narėje ir kt.). Šiose taisyklėse gana aiškiai ir išsamiai nustatyta visa procedūra, susijusi su teismo sprendimo priėmimu, atitinkamo dokumento – liudijimo²⁶ surašymu (pateikiama jo užpildymo forma) ir teisinėmis pasekmėmis.

Europos Sąjungos valstybės narės kompetentingos institucijos paskirtos piniginės sankcijos pripažinimas ir vykdymas Lietuvos Respublikoje įgyvendinamas vadovaujantis tik LR BPK teisės normomis, įstatymų įgyvendinamųjų teisės aktų, detalizuojančių teisinių nuostatų įgyvendinimą, Lietuvoje nepriimta.

Pažymėtina, kad Europos Sąjungos valstybių narių kompetentingų institucijų paskirtų piniginių sankcijų pripažinimas vykdomas atsižvelgiant į Tarybos sprendimo 2005/214/TVR 5 str. 1 d. išvardytas nusikaltamas veikas (numatytos 39), jeigu už jas baudžiama sprendimą priėmusioje valstybėje ir kaip jie yra apibrėžti sprendimą priėmusios valstybės teisės (pvz., dalyvavimas nusikalstamame susivienijime, prekyba vogtomis transporto priemonėmis ir pan.). Šiais atvejais nusikalstamos veikos dvigubas baudžiamumas netikrinamas. Dėl kitos veikos, kuri šiame Tarybos sprendime nepaminėta, paskirta piniginė sankcija gali būti vykdoma, jeigu ši nusikalstama veika pagal Lietuvos Respublikos baudžiamąjį kodeksą laikoma nusikaltimu ar baudžiamuoju nusižengimu.

Ypatingą vaidmenį tiek užtikrinant Tarybos sprendimo 2005/214/TVR nuostatas, tiek vykdant šias minimas taisykles atlieka Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija, kuri yra centrinė institucija, atliekanti Tarybos sprendimo 2005/214/TVR 2 str. 2 d. nustatytas funkcijas: atskaitingą už teismų sprendimų administracinį perdavimą ir gavimą bei metodinę pagalbą teismams. Galima paminėti, kad apylinkės teismams per šią ministeriją buvo perduoti prašymai dėl piniginių sankcijų vykdymo iš Austrijos, Estijos, Latvijos, Lenkijos, Nyderlandų, Suomijos, Švedijos. Pavyzdžiui, *„Biržų rajono apylinkės teisme gautas Švedijos Karalystės vyk-*

26 Liudijimas, nurodytas Tarybos sprendimo 2005/214/TVR 4 str. – nustatytos formos parengtas ir teismo sprendimą dėl bausmės ar baudžiamojo poveikio priemonės – įmokos į nukentėjusių nuo nusikaltimų asmenų fondą perdavimo vykdyti kitai Europos Sąjungos valstybei narei liudijantis dokumentas.

dančiosios institucijos (Kronofogdemynigheten) prašymas (liudijimas) bei dokumentai dėl Aklagarmyndigheten teisėsaugos institucijos 2011 m. vasario 28 d. sprendimu paskirtos piniginės sankcijos M. M. pripažinimo ir vykdymo Lietuvos Respublikoje pagal 2005-02-24 d. Tarybos pagrindų sprendimą 2005/214/TVR dėl abipusio pripažinimo principo taikymo finansinėms baudoms. Prašymu (liudijimu) prašoma pripažinti ir vykdyti Lietuvos Respublikoje sprendimą Nr. (duomenys neskelbtini), priimtą 2011-02-28 d. Aklagarmyndigheten teisėsaugos institucijos, kuriuo M. M., gim. (duomenys neskelbtini), gyv. (duomenys neskelbtini), paskirta 5000 Švedijos kronų (SEK) bauda ir 500 Švedijos kronų (SEK) įmoka į nukentėjusių nuo nusikaltimų asmenų fondą už smulkiąją vagystę. Kadangi asmuo, kuriam buvo paskirta piniginė sankcija, M. M. nesumokėjo paskirtos baudos ir įmokos į nukentėjusių nuo nusikaltimų asmenų fondą per nustatytą terminą, Švedijos Karalystės vykdančioji institucija (Kronofogdemynigheten) prašo pripažinti 2011 m. vasario 28 d. sprendimą Nr. (duomenys neskelbtini) ir vykdyti jį Lietuvos Respublikoje. Prašymas buvo tenkintinas.“²⁷

Būtina paminėti, kad Lietuva su kitomis Europos Sąjungos valstybėmis narėmis nėra sudariusi Tarybos sprendimo 2005/214/TVR 13 str. minimų susitarimų, pagal kuriuos dėl sprendimų įvykdymo gauti pinigai atitektų ne Lietuvai, o kitai valstybei narei. Taigi piniginė sankcija ar jos dalys, atsižvelgiant į jų pobūdį, turi būti sumokėtos į teritorinės valstybinės mokesčių inspekcijos, Nukentėjusiųjų nuo nusikaltimų asmenų fondo arba nukentėjusiojo arba trečiųjų asmenų sąskaitas.

Lietuvos Respublikos pastangos perkelti Tarybos sprendimo 2005/214/TVR nuostatas į nacionalinę teisę yra įvertintos 2008 m. Europos Komisijos ataskaitoje, kurioje Lietuva priskirtina prie valstybių narių, kurios iš esmės perkėlė esmines šio sprendimo nuostatas į nacionalinę teisę.

27 Biržų raj. apylinkės teismo 2012 m. vasario 13 d. nutartis byloje Nr. E1-45-847/2012. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-02]. <<http://www.eteismai.lt/byla/239877/E1-45-847/2012>>.

5. 2006 m. spalio 6 d. Tarybos pagrindų sprendimas 2006/783/TVR dėl tarpusavio pripažinimo principo taikymo nutarimams konfiskuoti²⁸

2012 m. birželio 30 d. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 94, 342, 344, 362, 364, 365, 365² straipsnių, kodekso priedo pakeitimo ir papildymo bei kodekso papildymo 17³, 365³, 365⁴ straipsniais įstatymo Nr. XI-2200 (toliau – Įstatymas Nr. XI-2200)²⁹ vienas iš tikslų 2006 m. spalio 6 d. Tarybos pagrindų sprendimo 2006/783/TVR dėl **tarpusavio pripažinimo principo taikymo nutarimams konfiskuoti (toliau – Tarybos sprendimas 2006/783/TVR) nuostatų įgyvendinimas nacionalinių teisės aktų pagrindu** – užtikrinti būtiną valstybių bendradarbiavimą pripažįstant ir vykdant Lietuvos teritorijoje kitos Europos Sąjungos valstybės narės kompetentingo teismo baudžiamosiose bylose priimtus sprendimus. Nuo LR BPK įsigaliojimo iki šio įstatymo priėmimo nebuvo teisinių galimybių pripažinti ir įgyvendinti kitos Europos Sąjungos valstybės narės teismo dėl nusikalstamų veikų priimto sprendimo, kuriuo fiziniam ar juridiniam asmeniui paskiriama turto konfiskacija.

Tarybos **sprendimo** 2006/783/TVR tikslas yra palengvinti bendradarbiavimą tarp valstybių narių dėl nutarimų konfiskuoti turtą tarpusavio pripažinimo ir vykdymo tokiu būdu, kad valstybės narės būtų įpareigosotos pripažinti ir vykdyti savo teritorijoje kitos valstybės narės kompetentingo teismo baudžiamosiose bylose priimtus nutarimus konfiskuoti³⁰. Vienas iš šio sprendimo lūkesčių: „*Tarpusavio pripažinimo principu ir skubiu teisminių sprendimų vykdymu grindžiamas valstybių narių bendradarbiavimas suponuoja pasitikėjimą, kad nutartys, kurios turi būti pripažįstamos ir vykdomos, bus visada priimamos laikantis teisėtumo, subsidiarumo ir proporcingumo principų. <...> kad turėtų būti išsaugomos šalims arba bona fide suinteresuotoms trečiosioms šalims suteiktos teisės.*“

28 Tarybos pagrindų sprendimas 2006/783/TVR dėl tarpusavio pripažinimo principo taikymo nutarimams konfiskuoti. *Europos Sąjungos oficialusis leidinys*. 2006, L 328, p. 59.

29 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 94, 342, 344, 362, 364, 365, 365² straipsnių, kodekso priedo pakeitimo ir papildymo bei kodekso papildymo 17³, 365³, 365⁴ straipsniais įstatymas. *Valstybės žinios*. 2012, Nr. 82-4278.

30 Šis pagrindų sprendimas yra susijęs su 2005 m. vasario 24 d. Tarybos pagrindų sprendimu 2005/212/TVR dėl su nusikaltimais susijusių pajamų, priemonių ir turto konfiskavimo.

Tarybos sprendimo 2006/783/TVR 22 str. nustato valstybėms narėms pareigą imtis būtinų priemonių, kad būtų sukurtas veiksmingas šio sprendimo nuostatų įgyvendinimo mechanizmas iki 2008 m. lapkričio 24 d.³¹ Lietuvos įstatymų leidėjas, perkeldamas į nacionalinį teisės aktą sąvoką, apibrėžtą Tarybos sprendimo 2006/783/TVR 2 str. „nutarimas konfiskuoti“, LR BPK 17³ str. ją detalizavo „Europos Sąjungos valstybės narės teismo priimtas sprendimas konfiskuoti – dėl nusikalstamos veikos vykusiame procese Europos Sąjungos valstybės narės teismo priimtas galutinis sprendimas dėl baudmės ar kitokios priemonės, kurios pasekmė yra neatlygintinis turto paėmimas, paskyrimo“, kitos šiame sprendime nustatytos sąvokos iš esmės, dalykine, logine ir vertinamąja prasmėmis, atitiko LR BK 72 str. nuostatas, nustatančias turto konfiskavimą. Kartu, atsižvelgiant į tai, kad Tarybos sprendimo 2006/783/TVR nuostatų suderinamumas su nacionaline teise dar nereiškia Europos Sąjungos valstybių narių materialinės baudžiamosios teisės normos pakeitimų, šiuo procesu (perkėlimu į nacionalinę teisę) sudaromos teisinės prielaidos vienos valstybės teismo priimtus sprendimus konfiskuoti pripažinti ir vykdyti kitoje valstybėje narėje.

Tarybos sprendimo 2006/783/TVR 3 str. Lietuva buvo įpareigota nustatyti kompetentingas institucijas, kurios Europos Sąjungos valstybės narės teismo priimtą sprendimą konfiskuoti pripažįsta ir vykdo, taip pat LR BPK nustatomos nuostatos, kuriose aptariami Europos Sąjungos valstybės narės teismo priimto sprendimo konfiskuoti pripažinimo, atsisakymo pripažinti pagrindai bei tvarka, ir kada Lietuvos teismas gali vykdyti sprendimą konfiskuoti.

Pažymėtina, kad šiuo įstatymu ne tik buvo perkeliamas Tarybos sprendimo 2006/783/TVR įgyvendinimas, bet ir buvęs teisinis reguliavimas tobulinamas, detalizuojant Europos Sąjungos valstybės narės kompetentingos institucijos paskirtų piniginių sankcijų vykdymo kontrolės mechanizmą.

Atsižvelgiant į tai, jog Įstatymo Nr. XI-2200 nuostatos, susijusios su Europos Sąjungos valstybių narių teismų sprendimais konfiskuoti pripa-

31 Vertinant Lietuvos teisėkūros subjektų, turinčių įstatymų projektų parengimo ir teikimo teisę, ir įstatymo leidėjo, galima pastebėti, kad nacionalinės teisės aktų projektai buvo pateikti dar 2009 m., tačiau negalima pateisinti 3 metų trukmės (2012 m.), kuri buvo skirta nepagrįstai vilkinti teisės akto priėmimą.

žinimu ir vykdymu, įsigalioja tik nuo 2013 m. sausio 1 d., toks įsigaliojimo laikotarpis numatytas ryšium su tuo, kad Lietuvos Respublikos Vyriausybė turės parengti ir patvirtinti Lietuvos Respublikos teismų paskirtų piniginių sankcijų ir sprendimų konfiskuoti perdavimo vykdyti kitoms Europos Sąjungos valstybėms narėms taisykles.

Apibendrinimas

1. Tarybos pagrindų sprendimai: 2002/584/TVR, 2003/577/TVR, 2005/214/TVR, 2006/783/TVR tarpusavyje yra tiesiogiai susiję ir sudaro atitinkamą Tarybos sprendimų kompleksą. Tai yra Tarybos sprendimo 2002/584/TVR 29 str. numatyta, kad išduodančiosios teisminės institucijos prašymu arba savo iniciatyva vykdančioji teisminė institucija, vadoaudamasi savo nacionaline teise, areštuoja ir perduoda turtą, kuris gali būti reikalingas kaip įrodymas arba prašomo perduoti asmens buvo įsiųgtas padaryta nusikalstama veika. Todėl gali kilti klausimas, kada reikia taikyti Tarybos sprendimo 2002/584/TVR, o kada Tarybos sprendimo 2003/577/TVR nuostatas.

2. Nors Tarybos sprendimas 2003/577/TVR ir Tarybos sprendimas 2006/787/TVR yra taikomi skirtingiems baudžiamojamąjį procesą uždaviniais įgyvendinti, pirmasis taikomas, norint areštuoti turtą, siekiant užtikrinti vėlesnį turto konfiskavimą, o antrasis skirtas nutarimams dėl konfiskavimo vykdyti. Dėsningumas šiuo atveju pagrįstas, nes abu sprendimai iš esmės vienas nuo kito priklauso, vienas kitą papildo, kadangi Tarybos sprendimas 2003/577/TVR sudaro prielaidas tinkamam vėlesniam turto konfiskavimui pagal Tarybos sprendimo 2006/787/TVR nuostatas, todėl gali kilti problemų aiškinant kai kurias jų nuostatas.

3. Galima teigti, kad šiame tyrime minėtų Tarybos pagrindų sprendimų įgyvendinimas Lietuvos baudžiamojamąjį procesą teisėje ne itin ženkliai skiriasi nuo pačių Tarybos sprendimų nuostatų, ir tai, kad Lietuvos teisinėje sistemoje jų taikymas ne itin tikslus, yra tam tikrų neatitikimų ir papildymų, pirmieji keleri analizės metai nepateikia grėsmingų požymių dėl Tarybos pagrindų sprendimų nuostatų taikymo peržiūros, tačiau dar nereikia, kad tobulinti nacionalinės teisės aktų neprasminga ir nebūtina.

4. Iš dalies negalima teigti, kad Lietuvos nacionalinė teisė, kurios teisės normos susijusios su baudžiamuoju procesu, nesuderinta ir su kitais Tarybos pagrindų sprendimais, kurių nuostatų perkėlimas į nacionalinę teisę (bet ne į LR BPK) įvykdytas teisės aktų nustatyta tvarka. Galime daryti prielaidą, kad šiuo metu vyksta parengiamieji teisės aktų rengimo ir derinimo klausimai dėl kitų Tarybos pagrindų sprendimų įgyvendinimo valstybės narėse, tačiau galima matyti, kad Lietuvos atsakingos institucijos jau yra pranešusios Europos Komisijai, jog jų taikymas numatytas nacionalinės teisės aktuose, pvz., 2008 m. lapkričio 27 d. Tarybos pagrindų sprendimas 2008/977/TVR dėl asmens duomenų, tvarkomų vykdančios policijos ir teisminį bendradarbiavimą baudžiamosiose bylose, apsaugos³², 2009 m. vasario 26 d. Tarybos pamatinis sprendimas 2009/315/TVR dėl valstybių narių keitimosi informacija iš nuosprendžių registro organizavimo ir turinio³³; 2009 m. lapkričio 30 d. Tarybos pagrindų sprendimas 2009/905/TVR dėl kriminalistinių laboratorinių tyrimų paslaugų teikėjų akreditacijos ir pan.³⁴

Literatūra

1. Biržų raj. apylinkės teismo 2012 m. vasario 13 d. nutartis byloje Nr. E1-45-847/2012. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-02]. <<http://www.eteismai.lt/byla/239877/E1-45-847/2012>>.
2. Europos arešto orderio išdavimo ir asmens perėmimo pagal Europos arešto orderį taisyklės, patvirtintos Lietuvos Respublikos teisingumo ministro ir Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2004 m. rugpjūčio 26 d. įsakyму Nr. 1R-195/I-114. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 134-4886; 2009, Nr. 122-5263.

32 Tarybos pagrindų sprendimas 2008/977/TVR dėl asmens duomenų, tvarkomų vykdančios policijos ir teisminį bendradarbiavimą baudžiamosiose bylose, apsaugos. *Europos Sąjungos oficialusis leidinys*. 2008, L 350, 60–71.

33 Tarybos pagrindų sprendimas 2009/315/TVR dėl valstybių narių keitimosi informacija iš nuosprendžių registro organizavimo ir turinio. *Europos Sąjungos oficialusis leidinys*. 2009, L 93, p. 23.

34 Tarybos pagrindų sprendimas 2009/905/TVR dėl kriminalistinių laboratorinių tyrimų paslaugų teikėjų akreditacijos. *Europos Sąjungos oficialusis leidinys*. 2009, L 322, p. 14.

3. Europos Komisijos pranešimas, parengtas pagal 2002 m. birželio 13 d. Tarybos pagrindų sprendimo dėl Europos arešto orderio ir perdavimo tarp valstybių narių tvarkos 34 straipsnį. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-02]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2005:0063:FIN:LT:PDF>>.
4. Komisijos ataskaita grindžiama 2003 m. liepos 22 d. Tarybos pagrindų sprendimo 2003/577/TVR dėl turto arba įrodymų arešto aktų vykdymo Europos Sąjungoje 14 straipsniu. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-01]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2008:0885:FIN:LT:HTML>>.
5. Lietuvos apeliacinio teismo 2005 m. gruodžio 5 d. nutartis byloje Nr. 1N-59/2005.
6. Lietuvos apeliacinio teismo 2007 m. sausio 8 d. nutartis byloje Nr. 1N-2/2008.
7. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 1, 51, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 122, 437 straipsnių pakeitimo ir papildymo bei Kodekso papildymo 17(1), 69(1), 71(1), 77(1) straipsniais ir priedu įstatymas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 72-2493.
8. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 342 straipsnio ir priedo pakeitimo ir papildymo bei kodekso papildymo 17², 365¹ ir 365² straipsniais įstatymas. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 140-5748.
9. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 37, 40, 44, 46 48, 53, 55, 56, 62, 63, 64, 65, 70, 73, 80, 82, 90, 93, 108, 110, 111, 130, 131, 132, 139, 140, 141, 142, 151, 154, 160, 161, 166, 167, 168, 171, 178, 186, 199, 212, 214, 217, 225, 232, 233, 234, 254, 256, 276, 287, 296, 300, 302, 303, 308, 310, 312, 313, 314, 316, 317, 318, 319, 320, 324, 326, 327, 329, 333, 342, 358, 367, 368, 370, 372, 373, 374, 375, 377, 380, 381, 382, 384, 385, 409, 413, 414, 439, 447, 448, 454, 460 straipsnių pakeitimo ir papildymo, 306 straipsnio pripažinimo netekusiu galios, Kodekso papildymo 41(1), 77(2), 80(1) , 374(1), 374(2), 412(1) straipsniais ir kodekso priedo papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 81-3312.
10. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 94, 342, 344, 362, 364, 365, 365² straipsnių, kodekso priedo pakeitimo ir papildymo bei kodekso papildymo 17³, 365³, 365⁴ straipsniais įstatymas. *Valstybės žinios*. 2012, Nr. 82-4278.
11. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso, bausmių vykdymo kodekso ir kardomojo kalinimo įstatymo pakeitimo ir papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 68-2494.

12. Lietuvos Respublikos Konstitucijos papildymo Konstituciniu aktu „Dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje“ ir Lietuvos Respublikos Konstitucijos 150 straipsnio papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 111-4123.
13. Lietuvos Respublikos prokuratūros veiklos 2007, 2008, 2009, 2011, 2012 metais ataskaitos. [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-03-29] <<http://www.prokuraturos.lt/Veikla/Veiklosataskaitos/tabid/515/Default.aspx>>.
14. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2008 m. kovo 5 d. nutarimas Nr. 219 „Dėl Lietuvos Respublikos teismų paskirtų piniginių sankcijų perdavimo vykdyti kitoms Europos Sąjungos valstybėms narėms taisyklių patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 33-1164.
15. Panevėžio apygardos teismo 2011 m. kovo 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1 S- 306-491/2011.
16. Pažymų apie nukentėjusiojo pageidavimą pranešti jam apie būsimą suimtojo ar nuteistojo paleidimą į laisvę persiuntimo ir saugojimo taisyklės, patvirtintos Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2006 m. rugpjūčio 10 d. įsakymu Nr. 1R-230. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 88-3482.
17. Tarybos pagrindų sprendimas 2001/220/TVR dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose. *Europos Sąjungos oficialusis leidinys*. 2004, 19 skyrius, 4 tomas, p. 72.
18. Tarybos pagrindų sprendimas 2002/584/TVR dėl Europos arešto orderio perdavimo tarp valstybių narių tvarkos. *Europos Sąjungos oficialusis leidinys*. 2004, 19 skyrius, 6 tomas, p. 34.
19. Tarybos pagrindų sprendimas 2003/577/TVR dėl turto arba įrodymų arešto aktų vykdymo Europos Sąjungoje. *Europos Sąjungos oficialusis leidinys*. 2004, 19 skyrius, 6 tomas, p. 185.
20. Tarybos pagrindų sprendimas 2005/214/TVR dėl abipusio pripažinimo principo taikymo finansinėms baudoms. *Europos Sąjungos oficialusis leidinys*. 2005, L 76, p. 16.
21. Tarybos pagrindų sprendimas 2006/783/TVR dėl tarpusavio pripažinimo principo taikymo nutarimams konfiskuoti. *Europos Sąjungos oficialusis leidinys*. 2006, L 328, p. 59.
22. Turto arba įrodymų arešto akto liudijimo parengimo ir procesinių dokumentų dėl daiktų, dokumentų ar kito turto laikinos apsaugos siuntimo ES valstybių narių teisminėms institucijoms taisyklės, patvirtintos Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro ir Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2007 m. spalio 31 d. įsakymu Nr. I-150/1R-444. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 114-4674.

23. Tarybos pagrindų sprendimas 2008/977/TVR dėl asmens duomenų, tvarkomų vykdančios policijos ir teisminių bendradarbiavimą baudžiamosiose bylose, apsaugos. *Europos Sąjungos oficialusis leidinys*. 2008, L 350, 60–71.
24. Tarybos pagrindų sprendimas 2009/315/TVR dėl valstybių narių keitimosi informacija iš nuosprendžių registro organizavimo ir turinio. *Europos Sąjungos oficialusis leidinys*. 2009 L 93, p. 23.
25. Tarybos pagrindų sprendimas 2009/905/TVR dėl kriminalistinių laboratorinių tyrimų paslaugų teikėjų akreditacijos. *Europos Sąjungos oficialusis leidinys*. 2009, L 322, p. 14.
26. Vilniaus apygardos teismo 2012 m. gegužės 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1E-29-495-2012.

Principinės nuostatos dėl būtinojo gynėjo dalyvavimo

*Jolanta Zajančkauskienė**

Įvadas

Lietuvos Respublikos Konstitucijos¹ 18 straipsnis sudaro sąlygas baudžiamajon atsakomybėn traukiamam asmeniui procese išreikšti save kaip savarankišką subjektą – nekliudomai ir be kieno nors daromos įtakos galinčią apsispręsti, iniciatyvią, savarankišką, už save ir savo sprendimus atsakingą, kūnu ir protu su kitais žmonėmis vienodą (lygią) asmenybę². Konstitucija garantuojamas įtariamojo (kaltinamojo) kaip aktyvaus proceso subjekto statusas, kuris bendriausiu požiūriu reiškia subjektyvią šio asmens teisę bei realų ir veiksmingą šios teisės įgyvendinimą atitinkančią faktinę galimybę aktyviai veikti³. Be to, Lietuvos Respublikos Konstitucija įpareigoja valstybę tais atvejais, kai realus ir veiksmingas naudojimas tam tikra teise ar procesine garantija yra neįmanomas ar apsunkintas, normine galia apibrėžti ir faktiškai suformuoti aiškų žmogaus prigimtį bei socialinę vertę, taip pat kitus konstitucinius principus atitinkančią mechanizmą, kuris užtikrintų žmogui realią galimybę naudotis atitinkama teise ar garantija.

-
- 1 Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1992, Nr. 31 (su pakeitimais ir papildymais).
 - 2 Merkevičius, R. *Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata*. Monografija. Vilnius: VĮ Registrų centro Teisinės informacijos departamentas, 2008, p. 346–349.
 - 3 Žr.: ten pat, p. 534.

* *Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Baudžiamosios teisės ir proceso instituto docentė.*

Šiame darbe aptariamas ir analizuojamas būtinojo gynėjo dalyvavimo institutas, kaip vienas iš „*mechanizmų*“, kuris užtikrina nusikaltusiam asmeniui realią galimybę baudžiamajame procese naudotis teise į gynybą, įskaitant teisę turėti advokatą. Darbe nenagrinėjami įstatyme numatyti būtinojo gynėjo dalyvavimo atvejai. Pagrindinis dėmesys skiriamas principinėms būtinojo gynėjo dalyvavimo užtikrinimo (garantavimo) nuostatomis, t. y. nurodomos pagrindinės teisinės prielaidos, esminiai užtikrinimo kriterijai, pabrėžiami teisinės pagalbos veiksmingumas (efektyvumas), jos suteikimas tinkamu laiku bei galimybė pasirinkti gynėją kaip gynėjo ir ginamojo tarpusavio pasitikėjimo užtikrinimo sąlyga. Minėti klausimai darbe aptariami remiantis mokslinė literatūra⁴, baudžiamojo proceso įstatymų, Europos Sąjungos teisės aktų, Europos Žmogaus Teisių Teismo, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo bei nacionalinių teismų jurisprudencijos analize.

1. Pagrindinės teisinės prielaidos⁵

Teisę į gynybą, taip pat teisę turėti advokatą užtikrina pagrindiniai Europos Sąjungos bei tarptautinės teisės normose įtvirtinti įtariamųjų (kaltinamųjų) teisių apsaugos standartai. Europos Sąjungos pagrindinių teisių

4 Šiame darbe taip pat nurodomos autorės publikuotų darbų nuostatos. Jos yra susijusios su neįgaliojo asmens teise į gynybą. Žr.: Zajančkauskienė, J. Asmens, turinčio negalią, teisė gintis padedant gynėjui. *Societal innovations for global growth: research papers = Socialinės inovacijos globaliai plėtrai*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas. 2012, 1(1):105–122; Zajančkauskienė, J. Der Strafprozess mit Teilhabe von Menschen mit Behinderungen. *Jurisprudencija*. 2010, 1(119): 331–349.; Zajančkauskienė, J. Kai kurie priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procesiniai aspektai. *Jurisprudencija*. 2006, 10(88): 79–85.; Kanapeckaitė, J. *Baudžiamasis procesas dėl nusikaltimų veikų, kurioms įtariamai (kaltinami) asmenys su fiziniais ar psichikos trūkumais (sutrikimais)*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004; Kanapeckaitė, J. Būtinasis gynėjo dalyvavimas ikiteisminio tyrimo metu - įtariamųjų, turinčių fizinį arba psichikos trūkumų (sutrikimų), teisių ir teisėtų interesų užtikrinimo procesinė garantija. *Jurisprudencija*. 2003, 47 (39): 70–77.

5 Kalbant apie teisinės prielaidas tiesiogiai nurodomos jau publikuotos nuostatos, kurios šiame darbe yra išplečiamos. Žr.: Zajančkauskienė, J. Asmens, turinčio negalią, teisė gintis padedant gynėjui. *Societal innovations for global growth: research papers = Socialinės inovacijos globaliai plėtrai*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas. 2012, 1 (1): 107–110.

chartijos (toliau ir Chartija)⁶ 48 straipsniu kiekvienam, kuris kaltinamas padaręs nusikaltimą, užtikrinama teisė į gynybą. Jos turinys ir apimtis atitinka Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos⁷ (toliau ir Konvencijos) 6 straipsnio 3 dalyje numatytas teises⁸. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio 3 dalies c punkte įtvirtinta kiekvieno kaltinamo padarius nusikaltimą asmens teisė gintis pačiam ar padedamam savo paties pasirinkto gynėjo arba, jei neturima pakankamai lėšų gynėjui atsiligyti ir kai tai reikalinga teisingumo interesams, nemokamai gauti advokato pagalbą. Chartijos 47 straipsnio 3 dalyje taip pat numatyta, kad: „*Asmenys, neturintys pakankamai lėšų, turi gauti nemokamą teisinę pagalbą, jei tai reikalinga užtikrinti teisę į veiksmingą teisingumą.*“ Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto⁹ 14 straipsnio 3 dalies d punkte įtvirtintos panašios nuostatos: „<...> *kad jis būtų teisiškas jam dalyvaujant ir galėtų gintis pats arba padedamas savo pasirinkto gynėjo; jeigu jis neturi gynėjo, jis turi būti informuotas apie teisę turėti gynėją; turėti paskirtą jam gynėją kiekvienu atveju, kai teisingumo interesai to reikalauja, ir kiekvienu atveju nemokamai, kai jis neturi pakankamai lėšų tam gynėjui užmokėti <...>.*“ Europos Žmogaus Teisių Teismas pabrėžė, kad visos konvencinės teisės suvokiamos ne kaip iliuzinės ar teorinės, o kaip praktiškai įgyvendinamos ir veiksmingos teisės. Konvencijoje įtvirtinta teisė gintis padedamam gynėjo yra ne tik savarankiška konvencinė teisė, bet ir sąžiningo, kontradikcija grindžiamo baudžiamojo proceso dalis¹⁰.

6 Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija. <http://eur-lex.europa.eu> [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-13] <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:0389:0403:lt:PDF>>.

7 Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 40-987.

8 Su Pagrindinių teisių chartija susiję išaiškinimai. *OL C 303*, 2007 12 14, p. 30.

9 Tarptautinių pilietinių ir politinių teisių paktas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 77-3288. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas yra tarptautinė pilietinių ir politinių teisių konvencija, pateikta pasirašyti 1966 m. gruodžio 16 d. Jungtinių Tautų Generalinės asamblėjos rezoliucija; ją ratifikavo – ir taip tarptautinėje teisėje suteikė privalomąją galią – visos Europos Sąjungos valstybės narės.

10 Merkevičius, R. *Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata*. Monografija. Vilnius: VI Registrų centro Teisinės informacijos departamentas, 2008, p. 442.

Pastaruoju metu Europos Sąjungoje siekiama priimti ne vieną teisinio reguliavimo priemonę, kurios būtų skirtos efektyvinti įtariamųjų (kaltinamųjų) procesines galimybes daryti įtaką proceso eigai ir rezultatams. 2009 m. lapkričio 30 d. priimta Europos Vadovų Tarybos rezoliucija dėl veiksmų plano, skirto įtariamųjų ar kaltinamųjų baudžiamuosiuose procesuose procesinėms teisėms stiprinti¹¹. 2009 m. gruodžio 11 d. priimtoje Stokholmo programoje¹² Europos Vadovų Taryba palankiai įvertino Veiksmų planą¹³ ir jį įtraukė į programą (2.4. dalis). Pirmoji veiksmų plano priemonė yra 2010 m. spalio 20 d. priimta direktyva „Dėl teisės į vertimą žodžiu ir raštu“¹⁴; antroji priemonė – 2012 m. gegužės 22 d. priimta direktyva „Dėl teisės į informaciją baudžiamajame procese“¹⁵. Dėl trečiosios priemonės 2011 m. birželio 8 d. buvo pateiktas Europos Komisijos pasiūlymas (C1+D) dėl Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos „Dėl teisės turėti advokatą vykstant baudžiamajam procesui ir teisės susisiekti po sulaikymo“¹⁶. Šiuo

11 Tarybos rezoliucija dėl veiksmų plano, skirto įtariamųjų ar kaltinamųjų baudžiamuosiuose procesuose procesinėms teisėms stiprinti. OL C 295, 2009 12 04.

12 Stokholmo programa – atvira ir saugi Europa piliečių labui ir saugumui. OL C 115, 2010 05 04.

13 Veiksmų planas (*orig.* „Roadmap“). Veiksmų plane numatytos penkios priemonės: „A“, „B“, „C“, „D“, „E“. Ypatingas dėmesys yra skiriamas teisei į vertimą; informacijai apie įtariamąjį ar kaltinamąjį teisės ir informacijai apie kaltinimą; teisei pagalbai ir teisinei konsultacijai; giminių, darbdavių, konsulinių įstaigų informavimą; specialioms pažeidžiamų asmenų apsaugos priemonėms; teisei į sulaikymo pagrindų peržiūrą. Plačiau žr. Levon, J.; Veršekys, P. Įtariamųjų ir kaltinamųjų teisių Lietuvos baudžiamajame procese stiprinimas: perspektyvinė analizė Europos Sąjungos teisėkūros kontekste. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksui – 10 metų*. Vilnius: Vilniaus panda, 2012, p. 160–185.

14 2010 m. spalio 20 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva „Dėl teisės į vertimą žodžiu ir raštu“ (2010/64/ES). OL L 280, 2010 10 26.

15 2012 m. gegužės 22 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva „Dėl teisės į informaciją baudžiamajame procese“ (2012/13/ES). OL L 142, 2012 06 01.

16 Paminėtina, kad pirminiame Veiksmų plane buvo numatyta priemonė „C“, apimanti tiek teisės į gynybą įgyvendinimą baudžiamajame procese, tiek teisinės pagalbos reguliavimo ypatumus. Po konsultacijų su valstybėmis narėmis, Europos Komisija įsitikino, kad teisinės pagalbos reguliavimas yra daugiausia problemų valstybėms narėms keliantis klausimas, kuris nacionalinės teisės sistemose reglamentuotas itin skirtingai. Dėl tos priežasties, siekiant paspartinti teisėkūros procesą, „C“ priemonė išskaidyta į dvi dalis – „C1“ ir „C2“. Bendrosios teisės į gynybą nuostatos „C1“ sujungtos su „D“ priemone (teise susisiekti po sulaikymo su trečiaisiais asmenimis). Levon, J.; Veršekys, P. Įtariamųjų ir kaltinamųjų teisių Lietuvos baudžiamajame procese stiprinimas: perspektyvinė analizė

pasiūlymu siekiama nustatyti bendrus minimalius įtariamųjų (kaltinamųjų) baudžiamajame procese teisių standartus visoje Europos Sąjungoje, siekiant šiems asmenims suteikti teisę turėti advokatą ir teisę susisiekti su trečiuoju asmeniu po sulaikymo¹⁷. Tokiu būdu skatinama taikyti Chartiją, ypač jos 4, 6, 7, 47 ir 48 straipsnius, remiantis Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 3, 5, 6 ir 8 straipsniais, kaip juos išaiškino Europos Žmogaus Teisių Teismas. Lietuvos teisinėje literatūroje konstatuojama, kad teisė turėti gynėją Lietuvos baudžiamajame procese reguliuojama išsamiai, o palyginti su kitomis Europos Sąjungos valstybėmis narėmis – itin humaniškai, ir atitinka Konvencijos 6 straipsnio reikalavimus. Pasiūlymo teikiami minimalūs apsaugos reikalavimai derina visų valstybių narių interesus, dėl to dažniausiai yra siauresni nei numatyti Lietuvos nacionaliniame reglamentavime. Dėl šios priežasties būsimos direktyvos nuostatas perkelti į nacionalinę teisę techniškai neturėtų būti sudėtinga¹⁸.

Aukščiau minėtu pasiūlymu nesiekama reguliuoti teisinės pagalbos klausimo (pagal Chartijos 47 str. 3 d ir Konvencijos 6 str. 3 d. c p.), tačiau joje išdėstomos pagrindinės nuostatos, kuriomis reikalaujama, kad valstybės narės ir toliau taikytų savo nacionalinę teisinės pagalbos teikimo tvarką. Ši nacionalinė teisinės pagalbos teikimo tvarka turi atitikti Chartiją bei Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją. Be to, valstybės narės negali taikyti mažiau palankių sąlygų teisinei pagalbai gauti, kai teisė turėti advokatą suteikiama pagal šią direktyvą nei tais atvejais, kai teisė turėti advokatą jau numatyta nacionalinėje teisėje¹⁹.

Europos Sąjungos teisėkūros kontekste. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksui – 10 metų*. Vilnius: Vilniaus panda, 2012, p. 174–175.

- 17 2011 m. birželio 8 d. Europos Komisijos pasiūlymas dėl Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos „Dėl teisės turėti advokatą vykstant baudžiamajam procesui ir teisės susisiekti po sulaikymo“, 2011/0154 (COD). www.lrs.lt [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-05]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter1/dokpaieska.showdoc_l?p_id=58519&p_query=&p_tr2=2>.
- 18 Levon, J.; Veršekys, P. Įtariamųjų ir kaltinamųjų teisių Lietuvos baudžiamajame procese stiprinimas: perspektyvinė analizė Europos Sąjungos teisėkūros kontekste. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksui – 10 metų*. Vilnius: Vilniaus panda, 2012, p. 180.
- 19 2011 m. birželio 8 d. Europos Komisijos pasiūlymas dėl Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos „Dėl teisės turėti advokatą vykstant baudžiamajam procesui ir teisės susisiekti po sulaikymo“, 2011/0154 (COD). www.lrs.lt [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-05]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter1/dokpaieska.showdoc_l?p_id=58519&p_query=&p_tr2=2>.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsnio 6 dalyje nustatyta: „Asmeniui, kuris įtariamasis padaręs nusikaltimą, ir kaltinamajam nuo jų sulaikymo arba pirmosios apklausos momento garantuojama teisė į gynybą, taip pat ir teisė turėti advokatą.“ Šioje Konstitucijos normoje garantuota asmens teisė į gynybą numato tai, kad jam įstatymu turi būti užtikrinta pakankamai procesinių priemonių gintis nuo pareikšto įtarimo (kaltinimo) bei galimybė jomis pasinaudoti. Teisė į gynybą yra viena iš teisingo bylos išnagrinėjimo sąlygų. Garantuojant asmens teisę į gynybą sudaromos prielaidos kiekviena, kuris padarė nusikaltimą veiką, teisingai nubausti ir užtikrinti, kad nekaltas asmuo nebus patrauktas baudžiamojon atsakomybėn ir nuteistas²⁰. Plėtodamas konstitucinę jurisprudenciją šiuo klausimu Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas nurodė, kad: „<...> iš teisės į gynybą bei teisės turėti advokatą kyla įstatymo leidėjo pareiga įstatymais sukonkretinti, kaip ši teisė realizuojama. Iš konstitucinės teisės į gynybą, t. p. teisės turėti advokatą kyla ir valstybės institucijų pareiga užtikrinti, kad galimybė įgyvendinti šias teises būtų reali. <...> Teisė pačiam pasirinkti advokatą, skirtingai negu teisė turėti advokatą, nėra absoliuti. <...> Europos Žmogaus Teisių Teismas byloje Croissant prieš Vokietiją yra pažymėjęs, kad jeigu to reikalauja teisingumo interesai, valstybės institucijos turi teisę paskirti asmeniui advokatą net ir tuo atveju, kai asmuo, kaltinamas nusikaltimo padarymu, su tuo nesutinka arba pageidauja gintis pats <...>“²¹.

Lietuvos Respublikos baudžiamoją proceso kodekso²² (toliau ir BPK) 10 straipsnyje taip pat pabrėžiama, kad „įtariamasis, kaltinamasis ir nuteistasis turi teisę į gynybą <...>“. Šio Kodekso 44 straipsnio 8 dalyje įtvir-

20 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. rugsėjo 19 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamoją proceso kodekso 118 (1), 156 (1) straipsnių, 267 straipsnio 5 punkto ir 317 (1) straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 80-2423.

21 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. vasario 12 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymo 26 straipsnio 3 ir 4 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 14-445.

Apie teisės į gynybą ir teisės turėti advokatą konstitucinę reikšmę plačiau žr. Merkevičius, R. Fundamentalūs pasvarstymai apie gynėjo teisę savarankiškai rinkti gynybai reikšmingus duomenis. *Lietuvos Respublikos baudžiamoją proceso kodeksui – 10 metų*. Vilnius: Vilniaus panda, 2012, p. 122–126.

22 Lietuvos Respublikos baudžiamoją proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 37 (su pakeitimais ir papildymais).

tintas teisės į gynybą principas iš esmės savo turiniu atitinka Chartijos 47 straipsnio 3 dalies ir Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies c punkto nuostatas. Kaip jau buvo minėta, teisė turėti gynėją apima įtariamojo (kaltinamojo) teisę pačiam pasirinkti ir savo sąskaita pasikviesti gynėją, taip pat neturint lėšų gynėjui atsilyginti ir kai to reikia teisingumo interesais – nemokamai gauti advokato pagalbą²³. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso bendrojoje bei specialiojoje dalyse nurodomi atvejai, kada gynėjo dalyvavimas ikiteisminio tyrimo metu bei nagrinėjant baudžiamąją bylą teisme yra būtinas²⁴. Preziumuojama, kad įtariamasis (kaltinamasis), pavyzdžiui, dėl nepilnametystės, negalios, valstybinės kalbos nemokėjimo ar kitais atvejais arba dėl kitų priežasčių, negali tinkamai ginti procese savo teisių ir teisėtų interesų. Gynėjo dalyvavimas šiais atvejais tampa teisingo proceso garantija. Be to, Baudžiamojo proceso kodekso 52 straipsnyje nurodoma, kokiais atvejais ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui ir teismui neprivalomas įtariamojo (kaltinamojo) pareikštas atsisakymas gynėjo, tai leidžia daryti išvadą, jog teisė turėti gynėją perauga į „pareigą“ turėti gynėją. Panašus teisinis reguliavimas dėl būtinąsios gynybos (vok.

23 Plačiau žr. Merkevičius, R. *Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata*. Monografija. Vilnius: VĮ Registrų centro Teisinės informacijos departamentas, 2008, p. 442–455; Gušauskienė, M. *Teisė į gynybą atskleidžiant ir tiriant nusikalstamas veikas: teorinės teisinės prielaidos ir praktinio taikymo problemos*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius: MRU, 2007, p. 62–85; Jurka, R.; Ažubalytė, R.; Gušauskienė, M.; Panomariovas, A. *Baudžiamojo proceso principai*. Vilnius: Eugrimas, 2009.

24 Nebaigtinis būtinąjo gynėjo dalyvavimo atvejų sąrašas pateikiamas BPK 51 straipsnyje: „1. Gynėjo dalyvavimas būtinas: 1) nagrinėjant bylas dėl veikų, kuriomis įtariamas ar kaltinamas nepilnametis; 2) nagrinėjant neregijų, kurčių, nebylių ir kitų asmenų, dėl fizinių ar psichinių trūkumų negalintį pasinaudoti savo teise į gynybą, bylas; 3) nagrinėjant nemokančių proceso kalbos asmenų bylas; 4) kai yra įtariamųjų ar kaltinamųjų gynybos interesų prieštaravimų, jeigu bent vienas iš jų turi gynėją; 5) nagrinėjant bylas dėl nusikaltimų, už kuriuos gali būti skiriamas laisvės atėmimas iki gyvos galvos; 6) šio Kodekso XXXII skyriuje nustatyta tvarka nagrinėjant bylą kaltinamajam nedalyvaujant; 7) tiriant ir nagrinėjant bylas, kai įtariamasis ar kaltinamasis yra suimtas; 8) kai sprendžiama dėl asmens išdavimo (ekstradicijos) arba perdavimo Tarptautiniam baudžiamajam teismui ar pagal Europos arešto orderį; 9) nagrinėjant bylą teisme pagreitinto proceso tvarka. 2. Ikitiesminio tyrimo pareigūnas, prokuroras motyvuotu nutarimu ar teismas motyvuota nutartimi turi teisę pripažinti, kad gynėjo dalyvavimas būtinas ir kitais atvejais, jeigu, jų nuomone, be gynėjo pagalbos įtariamojo ar kaltinamojo teisės ir teisėti interesai nebūtų reikiamai ginami.“ Kiti būtinąjo gynėjo dalyvavimo atvejai, numatyti ir BPK Specialiojoje dalyje (pavyzdžiui, BPK 322 str. 1 d.; 396 str. 3 d.; 431 str.; 435 str.; 454 str. 1 d. ir kt.).

notwendige Verteidigung) numatytas ir Vokietijos baudžiamojo proceso įstatyme²⁵. Pagrindinė šio instituto norma įtvirtinta 140 straipsnyje. Be to, Kodekso Specialiojoje dalyje numatytas ne vienas privalomo gynėjo paskyrimo atvejis²⁶. Įdomu paminėti, kad teisinėje literatūroje siūloma privalomo gynėjo paskyrimo atvejus susisteminti, t. y. įtvirtinti teisinį reguliavimą tik Kodekso Bendrojoje dalyje²⁷.

Europos Žmogaus Teisių Teismas patvirtino valstybės pozityvią pareigą paskirti gynėją, nepaisant kaltinamojo valios ir jo tiesioginio prašymo gintis pačiam, siekiant užtikrinti tinkamą ir realią gynybą²⁸. Daugelio valstybių baudžiamojo proceso įstatymuose numatytas būtinojo (privalomo) gynėjo dalyvavimas – viena iš tinkamos ir realios gynybos užtikrinimo procesinių garantijų.

2. Užtikrinimo atspirties taškai

Seniai žinomi ir pakankamai aiškūs yra argumentai dėl būtinybės užtikrinti valstybės garantuojamą teisinę pagalbą baudžiamosiose bylose: „<...> valstybė negali apriboti asmens laisvės be teisingo teismo nagrinėjimo, kuris neįmanomas neužtikrinant teisės į gynybą“²⁹.

Būtinumas užtikrinti valstybės garantuojamą teisinę pagalbą grindžiamas „*neturėjimu pakankamai lėšų*“ teisei į teisminę gynybą įgyvendinti ir kai tai to reikalauja „teisingumo interesai“.

25 *Strafprozessordnung Bundesrepublik Deutschland*. In der Fassung der Bekanntmachung vom 07.04.1987 (BGBl. I S. 1074, ber. 1319) zuletzt geändert durch Gesetz vom 21.07.2012 (BGBl. I S. 1566) m. W. V. 26.07.2012. Stand: 01.08.2012 aufgrund Gesetzes vom 25.06.2012 (BGBl. I S. 1374). [www.dejure.org \[interaktyvus\]](http://dejure.org/gesetze/StPO/). [žiūrėta 2012-08-13]. <<http://dejure.org/gesetze/StPO/>>.

26 Plačiau žr. Mehle, B. Zeitpunkt und Umfang der Pflichtverteidigerbestellung. *NJW*. 2007, 14.

27 Graalman-Scheerer, K. Zur Reform des Rechts der notwendigen Verteidigung. *StV*. 2011, 11: 698.

28 Sprendimo byloje *Croissant prieš Vokietiją* santrauka. *Teismų praktika*. 2005, 23: 397–399.

29 Manning, D. S. Development of Civil Legal Aid System: Issues for Consideration. *Paper prepared for the 2nd European Forum on Access to Justice*. Background Materials, 24-25 February 2005, Budapest. Cituota pagal Montvydienė, I. *Valstybės garantuojama teisinė pagalba civilinėse bylose*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius: MRU, 2010, p. 17.

Šiame tyrime nenagrinėjamas kriterijus „*neturėjimas pakankamai lėšų*“. Tačiau atkreipiamas dėmesys į Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 50, 51 ir 106 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projektą Nr. XIP-4369. Šiuo projektu siūloma sudaryti teisinį pagrindą iš nuteistojo išieškoti valstybės garantuojamos teisinės pagalbos išlaidas dėl būtinąjo gynėjo dalyvavimo, atitinkamai papildant Baudžiamojo proceso kodekso 106 straipsnio 2 dalies nuostatas. Išimtimi laikytini tik atvejai, numatyti, Kodekso 51 straipsnio 1 dalies 1 ir 2 punktuose. Siekiant įgyvendinti įtariamąjo, kaltinamojo ir nuteistojo teisę į informaciją procese tais atvejais, kai gynėjo dalyvavimas procese yra būtinas, numatoma nuostata, kad įtariamajam, kaltinamajam ar nuteistajam turi būti išaiškinta, jog paskirtos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos išlaidos dėl būtinąjo gynėjo dalyvavimo, atsižvelgiant į įtariamąjo, kaltinamojo ar nuteistojo turtinę padėtį, gali būti išieškosios į valstybės biudžetą Baudžiamojo proceso kodekso nustatyta tvarka. 51 straipsnio 1 dalis papildoma nauju 10 punktu, kuris nukreipia į kitus būtinąjo gynėjo dalyvavimo atvejus, numatytus Specialiojoje dalyje, priklausomai nuo bylos stadijos ar bylos kategorijos (pavyzdžiui, BPK 322, 396, 431, 435, 454 ar 460 straipsniai). Minėtų pakeitimų esmė yra ta, kad būtų sudaryta galimybė ir Kodekso Specialiojoje dalyje numatytais būtinąjo gynėjo dalyvavimo atvejais išieškoti valstybės garantuojamos teisinės pagalbos išlaidas, o normos taikymas taptų aiškesnis³⁰. Nurodytas projektas sulaukė ypatingo tiek baudžiamojo proceso praktikų, tiek teoretikų dėmesio ir ne visos naujovės buvo įvertintos palankiai³¹.

30 Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo, Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 50, 51 ir 106 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo, Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo papildymo 45⁽¹⁾ straipsniu įstatymo, Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 99, 466, 467, 472, 506 ir 507 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo, Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 224, 259⁽¹⁾ straipsnių pakeitimo ir kodekso papildymo 201⁽³⁾ straipsniu įstatymo, Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų mokesčio įstatymo 27 straipsnio pakeitimo įstatymo, Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymo 50 ir 60 straipsnių pakeitimo įstatymo, Lietuvos Respublikos gyventojų turto deklaravimo įstatymo 1, 2, 3, 7 ir 9 straipsnių pakeitimo įstatymo projektų. Nr. XIP-4364. 4 d.

31 Derinimo pažyma dėl Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo pakeitimo įstatymo, Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymo 50 ir 60 straipsnių pakeitimo įstatymo, Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų mokesčio įstatymo 27 straipsnio pakeitimo įstatymo, Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 224, 259¹ straipsnių pakeitimo ir Kodekso papildymo 201³ straipsnių

Toliau kalbėdami apie įpareigojimą suteikti teisinę pagalbą, kai to reikalauja „teisingumo interesai“, turime pasiremti Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija. Teisinės pagalbos garantavimas šiame kontekste siejamas su teisės pažeidimo sunkumu ir galimos bausmės griežtumu, taip pat su bylos sudėtingumu³².

Antai byloje *Lagerblom prieš Švediją* Europos Žmogaus Teisių Teismas atkreipė dėmesį į tai, kad apkaltintas pirmuoju kelių eismo taisyklių pažeidimu pareiškėjas nenorėjo, jog pradiniam procese jam būtų paskirtas gynėjas, ir argumentavo tuo, kad kelių eismo taisyklių pažeidimai nebuvo tokie sunkūs, jog pateisintų gynėjo paskyrimą prieš pareiškėjo valią. Jis pageidavo gynėjo pagalbos tik tada, kai jį apkaltino padarius sunkesnę teisės pažeidimą (užpuolimą sunkinančiomis aplinkybėmis). Tačiau Europos Žmogaus Teisių Teismas atsižvelgė į Švedijos baudžiamojo proceso kodekso nuostatas, pagal kurias gynėjas kaltinamajam teismo iniciatyva, be kita ko, gali būti paskirtas tuo atveju, kai yra galimybė kaltinamajam skirti griežtesnę bausmę nei bauda arba jam gresia griežtesni nusikalstamos veikos padarymo teisiniai padariniai nei lygtinis nuteisimas. Tokia situacija dažnai susidaro bylose dėl vairavimo neblaiviam sunkinančiomis aplinkybėmis, nes šiuo atveju galėjo būti pagrindas lygtinai nuteisti, kartu įpareigojant gydytis. Be to, Teismas pabrėžė, jog vertinti, ar teisingumo interesai reikalauja, jog kaltinamajam būtų suteikta teisinė pagalba, pirmiausia turi nacionalinės institucijos, ir konstatavo, kad nei Švedijos baudžiamojo proceso kodekse įtvirtintas reikalavimas dėl teisinės pagalbos skyrimo, nei tai, kad nacionalinis teismas skyrė H. pareiškėjo gynėju, nepažeidė pareiškėjo teisių pagal Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnį, nepaisant jo pareigos atlyginti nedidelę procesinių išlaidų dalį³³.

įstatymo, Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 50, 51 ir 103 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo, Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 99 straipsnio pakeitimo įstatymo ir Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo papildymo 45¹ straipsniu įstatymo projektų. www.lrs.lt [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-14]. <http://www.lrs.lt/pls/proj/dokpaieska.showdoc_p?p_id=134719>.

32 Case of *Quaranta v. Switzerland*. No. 12744/87, Judgement of 24 May 1991, ECHR A205, paras 27-38.; Case of *Benham v. United Kingdom*. No. 19380/92, Judgement of 10 June 1996, ECHR 1996-III, paras 57–64.

33 2005 m. birželio mėn. 1 d. sprendimo byloje *Lagerblom prieš Švediją* santrauka Nr. 4. www.infolex.lt [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-07-05]. <<http://www.infolex.lt/tp/51240>>.

Būtinąjį gynėjo dalyvavimą, kuris siejamas su nusikalstamos veikos sunkumu ir galimos bausmės griežtumu, taip pat su bylos sudėtingumu, numato ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (51 str. 1 d. 5 p.; 52 str. 2 d.)³⁴. Atkreiptinas dėmesys, kad pagal 52 straipsnio 2 dalį teismui neprivalomas pareikštas atsisakymas gynėjo asmens, kaltinamo sunkaus ar labai sunkaus nusikaltimo padarymu, kai dėl bylos sudėtingumo ar didelės apimties kyla abejonių dėl šio asmens galimybių pasinaudoti savo teise į gynybą. Vien vienos aplinkybės, kad asmuo kaltinamas sunkaus ar labai sunkaus nusikaltimo padarymu, buvimas ir jam atsisakius gynėjo, o ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui, teisėjui ar teismui jį priėmus, negali būti laikoma Kodekso 52 straipsnio 2 dalies pažeidimu. Šiuo atveju privaloma ištirti ir patvirtinti bylos sudėtingumą ar didelę jos apimtį arba kitokias aplinkybes, dėl kurių įtariamasis (kaltinamasis) negalėjo pasinaudoti teise į gynybą³⁵.

„Bylos sudėtingumas“ Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimuose suprantamas labai plačiai. Be kita ko, turėtų būti svarstomas ir įtariamojo (kaltinamojo) sugebėjimas be gynėjo pagalbos užtikrinti savo veiksmingą gynybą. Šiame kontekste atkreiptinas dėmesys į *socialiai pažeidžiamųjų įtariamųjų (kaltinamųjų) teisės į gynybą užtikrinimą*.

Vienas iš pagrindų užtikrinti būtinąjį gynėją baudžiamojoje byloje yra įtariamojo (kaltinamojo) negalėjimas pasinaudoti savo teise į gynybą dėl fizinės ar psichikos negalios. Kai kurios valstybės šį pagrindą tiesiogiai įtvirtina Baudžiamojo proceso kodeksuose. Tik vienos valstybės įstatyme įtvirtina pavyzdinį fizinių arba psichikos sutrikimų, galinčių apriboti įtariamojo (kaltinamojo) teisę į gynybą, sąrašą, o kitos pateikia abstrakčią formuluotę³⁶. Antai Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse įtvirtinama tokia nuostata: „*nagrinėjant neregijų, kurčių, nebylių ir kitų asmenų, dėl fizinių ar psichinių trūkumų negalinčių pasinaudoti savo teise*

34 Vokietijos baudžiamojo proceso kodekse taip pat numatytas būtinas gynėjo dalyvavimas dėl nusikalstamos veikos sunkumo arba bylos sudėtingumo (§ 140 Abs 2 StPO). Plačiau žr. Lehmann, J. Die notwendige Verteidigung (§ 140 StPO). *Juristische Schulung*. 2004, 6.

35 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2010 m. birželio mėn. 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-407/2010.

36 Plačiau žr. Kanapeckaitė, J. *Baudžiamasis procesas dėl nusikalstamų veikų, kuriomis įtariamai (kaltinami) asmenys su fiziniais ar psichikos trūkumais (sutrikimais)*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius, 2004, p. 72–74.

į gynybą, bylas“ (51 str. 1 d. 2 p.). Vokietija, tiesiogiai tokios nuostatos neįtvirtina Baudžiamojo proceso įstatyme. Laikomasi nuostatos, kad asmenys, turintys fizinę ar psichikos negalią, yra lengviau pažeidžiama socialinė grupė, tačiau nemanoma, jog šie sutrikimai visada lemia asmens nesugebėjimą tinkamai apsiginti nuo iškilusio įtarimo (kaltinimo). Įdomu pažymėti, kad Vokietijos baudžiamojo proceso įstatyme tam tikru laikotarpiu buvo tiesiogiai įtvirtintas būtinasis gynėjo dalyvavimas akliems, kurtiesiems ir nebyliams. Po priimtų atitinkamų įstatymo pakeitimų ši formuluoė buvo panaikinta³⁷. Baudžiamojo proceso praktikoje „senasis“ reikalavimas buvo vertinamas itin palankiai³⁸. Tačiau neįgaliųjų sąjungos atstovai, ypač aklyjų, tam nepritarė. Mokslinėje literatūroje taip pat buvo išsakoma įvairių nuomonių ir pastebėjimų³⁹. Pavyzdžiui, argumentuojama, kad neįgalieji vien dėl savo negalios negali būti diskriminuojami. Daugelyje sričių jie įgyvendina savo gebėjimus savarankiškai, net dirba teisininko darbą. Todėl neįgalus kaltinamasis (aklas, kurčias, nebylys) negali būti iš anksto vertinamas kaip negalintis savarankiškai įgyvendinti savo teisės į gynybą⁴⁰. Taigi pagrindinė priežastis priimti pakeitimus buvo siekis panaikinti įtvirtintą įstatyme išskirtinumą aklyjų, kurčiųjų bei nebylių atžvilgiu. Nauji įstatymo pakeitimai įtvirtino nuostatą, kad daugiau „aklumas, kurtumas, nebylystė“ nėra „automatiškai“ tuo pagrindu, kuriuo remiantis privalu paskirti gynėją. Taip buvo siekiama sudaryti vienodas procesines galimybes tiek neįgaliesiems kaltinamiesiems, tiek kaltinamiesiems, neturintiems jokios negalios. Šiuo metu Kodekse nurodoma bendra formuluoė – „negalėjimas savarankiškai įgyvendinti teisės į gynybą“. Šios formuluoės turinį atskleidžia teisminė praktika. Teigiama, kad toks „negalėjimas“ apima įvairias priežastis (psichikos sutrikimai; fizinė sveikatos būklė ir kitos aplinkybės). Fizinė ar psichikos negalia turėtų būti pakankamai sunki, pavyzdžiui, silpna rega, akumas. Prie tokių aplinkybių priskiriamas nemokėjimas ar ribotas mokėjimas skaityti, rašyti ir pan. Jei

37 Hamm, R. Notwendige Verteidigung bei behinderten Beschuldigten. *NJW*. 1988, 30: 1821.

38 Werner, S. Neuregelung der notwendigen Verteidigung für taube, stumme und blinde Beschuldigte – zum Gesetz zur Änderung der Strafprozessordnung vom 17. 5. 1988. *NStZ*. 1988, 8: 346.

39 Žr.: ten pat.

40 Žr.: ten pat.

kaltinamasis kurčias ar nebylys, pirmiausia atsižvelgiama į jo reikalavimą turėti gynėją, jei tokio reikalavimo nėra, tuomet dėl privalomo gynėjo paskyrimo sprendžia teismas ir t. t.⁴¹

„Pateiktos nuostatos dėl Vokietijos baudžiamojo proceso kodekso atitinkamų straipsnių taikymo, autorės nuomone, galėtų paskatinti Lietuvos baudžiamojo proceso mokslo plėtotojus bei teisės taikytojus diskusijai. Būtina dar kartą peržiūrėti, ar Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse 51 straipsnio 1 dalies 2 punkte pateikta formuluotė nėra diskriminuojanti aklyjų, kurčiųjų bei nebylių atžvilgiu.“⁴²

3. Ne tik „paskirti“, bet ir „garantuoti“ veiksmingą (efektyvią) teisinę pagalbą

Būtinąsios gynybos užtikrinimas siejamas su konkretaus gynėjo, teikiančio teisinę pagalbą dalykinėmis ir asmeninėmis savybėmis⁴³ bei su tinkamų procesinių garantijų, sudarančių sąlygas veiksmingam šios pagalbos suteikimui, užtikrinimu. Europos Žmogaus Teisių Teismas veiksmingos būtinąsios gynybos turinį paprastai sieja ne su gynėjo dalykinėmis ir asmeninėmis savybėmis, bet su kitomis aplinkybėmis. Byloje *Artiko prieš Italiją*⁴⁴ buvo nustatyta, kad pareiškėjas negalėjo pasinaudoti advokato pagalba, nes jis vengė vykdyti savo pareigas, motyvuodamas savo elgesį kitų įsipareigojimų turėjimu bei sveikatos būkle. Bylą nagrinėjantis teismas nereagavo į tokius advokato pareiškimus. Pareiškėjo prašymus pakeisti

41 Graf, J. P. *Strafprozessordnung*. Verlag C.H. Beck München. Stand 1.10.2009. Editon: 5. Beck'scher Online – Kommentar. Autor: Wessing. BeckOK StPO § 140. Rn 19-23; Zajančkauskienė, J. Asmens, turinčio negalią, teisė gintis padedant gynėjui. *Societal innovations for global growth : research papers = Socialinės inovacijos globaliai plėtrai*. Vilnius : Mykolo Romerio universitetas. 2012, 1 (1): 111–112.

42 Zajančkauskienė, J. Asmens, turinčio negalią, teisė gintis padedant gynėjui. *Societal innovations for global growth: research papers = Socialinės inovacijos globaliai plėtrai*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas. 2012, 1 (1): 112.

43 Plačiau žr. Montvydienė, I. *Valstybės garantuojama teisinė pagalba civilinėse bylose*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius: MRU, 2010, p. 46–47; Vėgėlė, I. Laisvas advokatų judėjimas pagal Europos Bendrijos teisę. *Jurisprudencija*. 2008, 3 (105): 47–53.

44 Case of *Artico v. Italy*. No. 6694/74, Judgement of 13 May 1980, ECHR A37, para 33.

advokatą atmesdavo, nurodydamas, kad jam jau buvo paskirtas advokatas. Europos Žmogaus Teisių Teismas pažymėjo, kad Konvencijoje kalbama ne apie advokato „paskyrimą“, bet apie „teisinę pagalbą“. Teismas pabrėžė, kad Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies c punkto nuostata garantuoja veiksmingą (efektyvią) gynybą. „Paprastas oficialaus advokato paskyrimas nereiškia, kad gynyba užtikrinta, nes advokatas gali <...> išsisukinėti nuo pareigų. Jeigu teismo pareigūnams apie tai pranešama, jie privalo jį pakeisti kitu arba priversti jį atlikti pareigas“⁴⁵. Panašius paaiškinimus Europos Žmogaus Teismas pateikė ir kitose bylose⁴⁶.

Taigi gynėjo paskyrimas nebūtinai užtikrina Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio 3 dalies c punkto reikalavimų įvykdymą. Iš esmės gynybos organizavimas yra ginamojo ir jo gynėjo tarpusavio reikalas, iš kompetentingų nacionalinių institucijų reikalaujama įsikišti tik tuomet, jeigu valstybės paskirto gynėjo nesugebėjimas veiksmingai ginti yra akivaizdus arba nurodytų institucijų dėmesys į šį nesugebėjimą pakankamai atkreiptas koku nors kitu būdu (pabraukta aut.). Tačiau valstybė negali būti laikoma atsakinga už kiekvieną paskirto teikti teisinę pagalbą gynėjo darbo trūkumus.

Jau minėtoje *Lagerblom prieš Švediją* byloje Europos Žmogaus Teisių Teismas nenustatė jokio Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies c punkto nuostatų pažeidimo. Teismas priėmė sprendimą atmesti šiomis nuostatomis grindžiamą *Franquesa Freixas* pareiškimo prieš Ispaniją dalį kaip aiškiai nepagrįstą. Pareiškėjo abejonės dėl teisės į veiksmingą gynybą pažeidimo buvo pagrįstos tuo, kad jo gynėja paskirta advokatė specializavosi ne baudžiamosios, o darbo teisės srityje. Tačiau jis nepateikė jokių įtikinamų įrodymų, patvirtinančių, kad jam paskirta gynėja buvo nekompetentinga. Nagrinėjamoje byloje nebuvo įrodymų, kad pareiškėjas skundėsi nacionaliniams teismams dėl to, jog gynėja dėl kokių nors priežasčių negali suteikti jam veiksmingos teisinės pagalbos, ar kad jis nepasitiki paskirta gynėja. Taip pat nebuvo jokių akivaizdaus gynėjos nesugebėjimo veiksmingai ginti požymių, dėl ko nacionaliniai teismai privalėję būtų įsikišti.

45 Berger, V. *Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencija*. Vilnius: Pradai, 1997, p. 309.

46 Pavyzdžiui, *Case of Kamasinski v. Austria*. No. 9783/82 Judgement of 19 December 1989, ECHR A168, para 65.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 52 straipsnio normos tiesiogiai neįpareigoja įtariamojo ar kaltinamojo nurodyti valstybės garantuojamą teisinę pagalbą teikiančio gynėjo atsisakymo motyvų, tačiau, atsižvelgiant į Europos Žmogaus Teisių Teismo praktiką, valstybės kompetentingos institucijos turėtų juos išsiaiškinti. „<...> Jeigu įtariamasis ar kaltinamasis valstybės garantuojamą teisinę pagalbą teikiančio gynėjo atsisakymo motyvų nenurodo arba jie nepagrįsti (pavyzdžiui, ne ta specializacija, priklausomumas partijai ar visuomeniniam judėjimui, tautybė, išpažįstama religija, ginamojo gimtosios kalbos nemokėjimas ir pan.), tai toks jo pareiškimas netenkinamas. Tačiau jeigu padaroma išvada, kad valstybės garantuojamą teisinę pagalbą teikiančio gynėjo vykdoma gynyba yra neveiksminga, tai pareiškimas gynėjo atsisakymas turi būti tenkinamas. Jeigu priėmus gynėjo atsisakymą nustatoma, kad įtariamojo ar kaltinamojo teisės ir teisėti interesai be gynėjo nebus tinkamai ginami arba byloje likus dalyvauti tik jo pasirinktam gynėjui nebus užtikrinti teisingumo interesai, tai įtariamajam ar kaltinamajam paskiriamas kitas valstybės garantuojamą teisinę pagalbą teikiantis gynėjas.“⁴⁷

Aukščiau nurodytos pozicijos laikomasi ir nacionalinėje teismų praktikoje, sprendžiant klausimus dėl veiksmingos teisės į gynybą užtikrinimo. Pavyzdžiui, nuteistasis kasaciniame skunde nurodė, kad tiek ikiteisminio tyrimo, tiek bylos nagrinėjimo teismuose metu jis neturėjo realios teisinės pagalbos, nes paskirti jį ginti advokatai neatliko savo pareigų, jis ne kartą atsisakė pirmos gynėjos, tačiau prokuroras, pažeisdamas Baudžiamojo proceso kodekso 50–52 straipsnių nuostatas, neleido atsisakyti šios gynėjos; vėliau paskirto kito gynėjo jis taip pat atsisakė dėl tų pačių priežasčių. Išnagrinėjus kasacinį skundą, buvo konstatuota, kad tiek ikiteisminio tyrimo metu nuo pat pirmos apklausos, tiek teismo bylos nagrinėjimo metu nuteistajam buvo užtikrintas gynėjo dalyvavimas. Kasatoriui atsisakius pirmos gynėjos, jam buvo paskirtas kitas advokatas. Byloje nebuvo duomenų apie įtariamajam (kaltinamajam) paskirtų gynėjų nesugebėjimą veiksmingai ginti savo ginamojo. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, remdamasis Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija, nurodė, kad gynybos organizavimas iš esmės yra ginamojo ir jo gynėjo tarpusavio

47 2005 m. birželio mėn. 1 d. sprendimo byloje *Lagerblom prieš Švediją* santrauka Nr. 4. www.infolex.lt [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-07-25]. <<http://www.infolex.lt/tp/51240>>.

reikalas, ir kasatoriaus subjektyvi neigiama nuomonė apie jam suteiktos teisinės pagalbos kokybę nėra pagrindas konstatuoti teisės į gynybą suvaržymą ar netinkamą interesų gynimą (realios teisinės pagalbos neturėjimą) (*Daud v. Portugal*, no. 22600/93, Judgement of 21 April 1998)⁴⁸.

Tačiau jei paskirto gynėjo atstovavimas yra akivaizdžiai neveiksmingas arba į tai koku nors kitu būdu atkreipiamas atitinkamų valdžios institucijų dėmesys, pagal Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies c punktą reikalaujamas šių institucijų įsikišimas. Europos Žmogaus Teisių Teismas byloje *Jelcovas prieš Lietuvą* nepritarė Vyriausybės nuomonei, kad pareiškėjas neinformavo vidaus teismų, jog jam nebuvo suteikta teisinė pagalba kasacinėje proceso stadijoje. Teismo manymu, 2003 m. rugsėjo 12 d. Telšių rajono apylinkės teismo pirmininko raštas suteikė pareiškėjui pagrįstų vilčių, kad jam bus paskirtas gynėjas atstovauti Aukščiausiąjame Teisme. Be to, Telšių rajono apylinkės teismo pirmininkas aiškinosi, kaip buvo teikiama nemokama teisinė pagalba, t. y. jis kreipėsi į buvusią pareiškėjo advokatę ir Šiaulių advokatūrą. Tačiau tos pastangos nebuvo veiksmingos, nes galiausiai gynėjas pareiškėjui nebuvo paskirtas. Pareiškėjas 2003 m. gruodžio 1 d. apie tai pranešė, tačiau apylinkės teismas tolesnių veiksmų nesiėmė. Ta aplinkybė, kad pareiškėjas minėtą dokumentą nusiuntė jau suėjus kasacinio skundo padavimo terminui, Teismui nebuvo reikšminga. 2003 m. lapkričio 20 d. pareiškėjas pats pateikė kasacinį skundą, o tai buvo paskutinė diena, kai buvo galima atlikti tokį procesinį veiksmą, t. y. pareiškėjas laukė pasirodant advokato, padėsiančio jam parengti skundą. Teismas atkreipė dėmesį, kad kasaciniame skunde, kurį pareiškėjas, nebūdamas teisės specialistas, parengė pats, jis aiškiai informavo Aukščiausiąjį Teismą, kad jam nebuvo suteikta teisinė pagalba kasaciniam skundai parengti. Tai, kad pareiškėjas atsisakė, jog advokatas dalyvautų Aukščiausiojo Teismo posėdyje, nebuvo reikšminga. Natūralu, kad pareiškėjas advokato, kuris jam nepadėjo rengti kasacinio skundo, dalyvavimą Aukščiausiojo Teismo posėdyje suprato kaip formalumą. Minėta, kad Konvencija siekiama garantuoti ne teorines ar iliuzines, bet praktines ir veiksmingas teises, o šios bylos aplinkybės reikalavo, kad pareiškėjui būtų suteikta tinkama ir reali teisinė pagalba. Atsižvelgdamas į visas minėtas aplinkybes, Teismas

48 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2011 m. birželio mėn. 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-320/2011.

konstatavo, kad pareiškėjas informavo kompetentingas institucijas apie neveiksmingą teisinį atstovavimą, tačiau jų taikytos priemonės buvo nepakankamos ir neužtikrino pareiškėjui veiksmingos pagalbos kasaciniame procese. Teismas pateikė išvadą, kad buvo pažeista Konvencijos 6 straipsnio 1 dalis kartu su jos 6 straipsnio 3 dalies c punktu⁴⁹.

Dar vienas veiksmingos būtiniosios gynbos elementas – tinkamų tokiai gynbai teikti sąlygų sudarymas. Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika pabrėžia: kadangi teisinės pagalbos suteikimas yra susijęs su tam tikromis procedūromis, yra svarbu, jog jos nebūtų sudėtingos bei ilgos ir užtikrintų tinkamas teisinės pagalbos teikimo sąlygas. Dažniausi atvejai, kai pripažįstama, kad nebuvo sudarytos tinkamos sąlygos veiksmingai teikti teisinę pagalbą, yra tuomet, kai gynėjui nesuteikiama pakankamai laiko pasiręngti bylos nagrinėjimui⁵⁰.

4. Laiku suteikiama teisinė pagalba

Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimuose plačiai išaiškinta Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio 1 dalies ir 3 dalies c punkto nuostatų taikymo sritis visose baudžiamojų proceso stadijose. Teismas ne kartą yra konstatavęs, kad 6 straipsnis taikomas ir nusikalstamų veikų ikiteisminio tyrimo etapui, o gynėjo pagalba įtariamajam turi būti pasiūlyta nuo pat pirmos apklausos ir iš karto po laisvės apribojimo neatsižvelgiant į apklausas⁵¹. Kaip minėta, visoje Europos Sąjungoje siekiama įgyvendinti bendrą principą, jog vykstant baudžiamajam procesui įtariamiesiems ir kaltinamiesiems turėtų būti suteikta

49 Europos Žmogaus Teisių Teismo 2011 m. liepos mėn. 19 d. sprendimas Nr. 16913/04 byloje *Jelcovas prieš Lietuvą*. www.infolex.lt [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-05]. <<http://www.infolex.lt/tp/216522>>.

50 Case of *Goddì v. Italy*. No. 8966/80, Judgement of 9 April 1984, ECHR, para 31.; Case of *R.D. v. Poland*. No. 29692/96, 34612/97, Judgement of 18 December 2001, ECHR, paras 50-51. *Cituota pagal* Montvydienė, I. *Valstybės garantuojama teisinė pagalba civilinėse bylose*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius: MRU, 2010, p. 49–50.

51 2011 m. birželio 8 d. Europos Komisijos pasiūlymas dėl Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos „Dėl teisės turėti advokatą vykstant baudžiamajam procesui ir teisės susisiekti po sulaikymo“, 2011/0154 (COD). www.lrs.lt [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-05]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter1/dokpaieska.showdoc_l?p_id=58519&p_query=&p_tr2=2>.

teisė turėti advokatą kuo greičiau, laiku ir taip, kad jie galėtų pasinaudoti savo teisėmis į gynybą. Teisė turėti advokatą vėliausiai turi būti suteikiama apribojus asmens laisvę – kuo greičiau atsižvelgiant į kiekvienos bylos aplinkybes. Neatsižvelgiant į laisvės apribojimą, teisė turėti advokatą turi būti suteikta apklausos metu. Ji taip pat turi būti sudaroma atliekant procesinius arba įrodymų rinkimo veiksmus, kuriuose privalo arba turi teisę dalyvauti įtariamasis arba kaltinamasis, išskyrus atvejus, kai rinkitini įrodymai gali būti pakeisti, pašalinti arba sunaikinti per laiką, kol atvyks advokatas⁵². Atkreiptinas dėmesys, kad nepažeidžiant nacionalinės teisės, kuria nustatytas privalomas gynėjo dalyvavimas, atsisakyti teisės turėti gynėją, nurodytos minėtoje direktyvoje „Dėl teisės turėti advokatą vykstant baudžiamajam procesui ir teisės susisiekti po sulaikymo“, bus įmanoma tik įvykdžius tokias sąlygas: įtariamasis arba kaltinamasis gavo išankstinę teisinę konsultaciją dėl tokio atsisakymo pasekmių arba kitaip visiškai susipažino su šiomis pasekmėmis; jis sugeba suvokti šias pasekmes ir teisės atsisakoma savanoriškai ir nedviprasmiškai (9 str.). Šioje vietoje norėtusi pabrėžti „išankstinės teisinės konsultacijos“ svarbą. Anot R. Merkevičiaus, situacija, kai iki atvykstant gynėjui, yra atliekami proceso veiksmai su įtariamuoju, tarp kurių ir teisės turėti gynėją išaiškinimas⁵³, yra netoleruotina. Pritartina mokslininko požiūriui, kad visuose proceso veiksmuose, kada ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras, teisėjas ar teismas išaiškina įtariamajam ar kaltinamajam jo teisę turėti gynėją, privalo dalyvauti gynėjas. Įtariamąjo (kaltinamojo) atsisakymas gynėjo, jei gynėjas nebuvo pakviestas ar nedalyvavo ir įtariamasis (kaltinamasis) neturėjo galimybės susitikti su gynėju ir konsultuotis be pašaliečių, laikytinas nesavanorišku atsisakymu, kuris pažeidžia Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies c punktą, Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsnio 6 dalį, Baudžiamojo pro-

52 2011 m. birželio 8 d. Europos Komisijos pasiūlymas dėl Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos „Dėl teisės turėti advokatą vykstant baudžiamajam procesui ir teisės susisiekti po sulaikymo“, 2011/0154 (COD). [www.lrs.lt \[interaktyvus\].](http://www.lrs.lt/pls/inter1/dokpaieska.showdoc_l?p_id=58519&p_query=&p_tr2=2) [žiūrėta 2012-08-05]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter1/dokpaieska.showdoc_l?p_id=58519&p_query=&p_tr2=2>.

53 „Atliktos tikslinių grupių apklausos rodo, kad praktikoje sulaikytiesiems gynėjas paprastai visada pasiūlomas. Tačiau ikiteisminio tyrimo pareigūnai teisę į gynybą supranta itin formaliai, asmens pasiteiraujama, ar jis norės turėti advokatą, nedetalizuojant pačios teisės turinio ir reikšmės asmens procesinei padėčiai.“ Žr. *Sulaikymo ir suėmimo reglamentavimas ir taikymas Lietuvoje*. Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2012, p. 9.

ceso kodekso 52 straipsnį⁵⁴. Šios studijos autorės nuomone, reikėtų papildyti Baudžiamojo proceso kodekso 52 straipsnį, t. y. jame numatyti, kad įtariamajam ar kaltinamajam privalu suteikti išankstinę teisinę konsultaciją dėl gynėjo atsisakymo pasekmių.

Pastaruoju metu vis labiau pabrėžiamas būtinąjo gynėjo dalyvavimo užtikrinimas pradinėse baudžiamojo proceso stadijose. Štai Vokietijos teisinėje literatūroje⁵⁵ ikiteisminio tyrimo stadija įvardijama kaip kartinė, galinti nulemti baudžiamojo proceso pabaigą. Konstatuojama, kad baudžiamojo persekiojimo institucijų padarytas klaidas ir ne laiku suteiktą gynybą ikiteisminio tyrimo metu vargu ar galima ištaisyti ir kompensuoti teisminėse proceso stadijose. Vokietijos teisės mokslininkai nurodo, kad paskirti gynėją tik teismo nagrinėjimo metu yra per vėlu; gynyba privalo būti efektyvi ir veiksminga, kaip sąžiningo baudžiamojo proceso dalis. Remiantis „sąžiningo proceso“ koncepcijos reikalavimais, yra aiškinamos ir pagrindinės teisės normos, kurios reguliuoja gynėjo paskyrimą ikiteisminio tyrimo metu. Ypatingas dėmesys atkreipiamas į gynėjo paskyrimą atliekant duomenų (įrodymų) rinkimo veiksmus, pavyzdžiui, apklausiant įtariamąjį, liudytojus, atliekant akistatą ir pan.⁵⁶

Europos Žmogaus Teisių Teismo ir nacionalinių teismų praktika taip pat patvirtina, kad opesni yra būtinąjo gynėjo dalyvavimo ikiteisminio tyrimo metu klausimai. Kaip jau žinoma, Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio 3 dalies c punkte nustatyta teisė yra vienas 6 straipsnio 1 dalyje įtvirtintos teisingo bylos nagrinėjimo bau-

54 Merkevičius, R. *Baudžiamajon atsakomybėn traukiamo asmens samprata teisinės valstybės baudžiamajame procese*. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai (teisė 01 S). Vilnius: VU, 2005, p. 134–135.

55 Rohne, I. *Notwendige Verteidigung und Verteidigungsbeordnung im Ermittlungsverfahren*. Berlin: Duncker&Humblot, 2011.; Mehle, B. *Zeitpunkt und Umfang notwendiger Verteidigung im Ermittlungsverfahren*. Berlin: Duncker&Humblot, 2008.

56 §§ 117 IV, 118a II 3, 138c III 4, 408b S. 2 StPO, § 418 IV StPO – tai specialios Vokietijos baudžiamojo proceso kodekse įtvirtintos taisyklės, kurios reguliuoja gynėjo paskyrimą ikiteisminio tyrimo metu, pagrindinė teisės norma yra § 141 III 1 StPO. Vokietijos teisininkai ganėtinai daug diskutuoja šiuo klausimu teisinėje literatūroje: Mehle, B. *Zeitpunkt und Umfang der Pflichtverteidigerbestellung*. *NJW*. 2007, 14.; Sowada, Ch. *Zur Notwendigkeit der Verteidigerbeordnung im Ermittlungsverfahren*. *NStZ*. 2005, 1.; Wenske, M. *Die Beordnung des „Pflichtverteidigers“ (§§ 141 IV, 142 StPO) – Alte Fragen im neuen Gewand?* *NStZ*. 2010, 9.; Neuhaus, R. *Notwendige Verteidigung im Ermittlungsverfahren* – BGHSt 46, 93. *JuS*. 2002, 1.

džiamajame procese sąvokos elementų⁵⁷. Europos Žmogaus Teisių Teismas pabrėžė, jog Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies c punkto reikalavimai gali būti svarbūs ikiteisminėse proceso stadijose tuo atveju ir tiek, kiek yra tikėtina, kad pradinis šių reikalavimų nesilaikymas rimtai pakenks bylos nagrinėjimo teisingumui (pabraukta aut.)⁵⁸. Minimų Konvencijos nuostatų pažeidimą Teismas sieja su nepateisinamu laikotarpiu, per kurį įtariamajam (kaltinamajam) nebuvo suteikta privaloma teisinė pagalba ir kilusiais neigiamais padariniais. „Teismas taip pat atkreipė dėmesį į tai, kad būdas, kuriuo 6 straipsnio 1 dalis ir 3 dalies c punktas turi būti taikomi ikiteisminio tyrimo metu, priklauso nuo atitinkamo proceso ypatybių ir bylos aplinkybių. Siekiant nustatyti, ar 6 straipsnio tikslas – teisingas bylos nagrinėjimas – yra pasiektas, turi būti atsižvelgiama į šios bylos nacionalinio proceso visumą.“⁵⁹

Pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 45 straipsnį prokuroras ir ikiteisminio tyrimo pareigūnas privalo įtariamajam išaiškinti šio proceso dalyvio teisę į gynybą, o esant būtinybei ją užtikrinti. Gynėjo dalyvavimo užtikrinimas – tai jo kvietimas ir (ar) paskyrimas. Įtariamasis turi teisę pasirinkti ir pasikviesti sau tinkamą gynėją. Įtariamojo pavedimu gynėją gali pasikviesti jų atstovai pagal įstatymą arba kiti asmenys, kuriems tai paveda (50 str. 2 d.). Tačiau šiuo atveju dėl daugelio priežasčių (finansinių sunkumų, sveikatos būklės, kuriai esant asmuo negali tinkamai įvertinti savo galimybių, ir kt.) įtariamasis gali šia teise ir nepasinaudoti. Ikiteisminio tyrimo pareigūnai, prokurorai privalo skirti

57 Case of *Artico v. Italy*. No. 6694/74, Judgement of 13 May 1980, ECHR A37, para 33.; Case of *Quaranta v. Switzerland*. No. 12744/87, Judgement of 24 May 1991, ECHR A205, paras 27–38.

58 Žr. *inter alia*, šiuos sprendimus: *Engel and Others v. the Netherlands*, 8 June 1976, Series A no. 22, p. 38–39, para. 91; *Luedicke, Belkacem and Koç v. Germany*, 28 November 1978, Series A no. 29, p. 20, para. 48; *Campbell and Fell v. the United Kingdom*, 28 June 1984, Series A no. 80, p. 44–45, paras. 95–99; *Can v. Austria*, 30 September 1985, Series A no. 96, p. 10, para. 17; *Lamy v. Belgium*, 30 March 1989, Series A no. 151, p. 18, para. 37; *Delta v. France*, 19 December 1990, Series A no. 191-A, p. 16, para. 36; *Quaranta v. Switzerland*, 24 May 1991, Series A no. 205, p. 16–18, paras. 28 and 36; ir *S. v. Switzerland*, 28 November 1991, Series A no. 220, p. 14–16, paras. 46–51. *Cituota pagal Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. birželio 1 d. Sprendimo byloje Imbrioscia prieš Šveicariją* santrauka Nr. 1. www.infolex.lt [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-17]. <<http://www.infolex.lt/tp/51237>>.

59 2005 m. birželio 1 d. sprendimo byloje *Imbrioscia prieš Šveicariją* santrauka Nr. 1. www.infolex.lt [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-17]. <<http://www.infolex.lt/tp/51237>>.

gynėją siekdami, kad būtų užtikrintos tokių asmenų teisės ir teisėti interesai. Nepaisant įtariamojo valios, byloje bus užtikrintas gynėjo dalyvavimas, suteikta šiam dalyviui valstybinė teisinė pagalba Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo⁶⁰ nustatyta tvarka. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras praneša Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnybai ar jos nurodytam koordinatoriui apie tai, kad įtariamajam būtinas gynėjas. Tarnyba ar jos nurodytas koordinatorius, gavę nurodytą pranešimą, privalo nedelsdami parinkti antrinę teisinę pagalbą suteikiantį advokatą ir pranešti apie tai ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui (įstatymo 21 str.; BPK 51 str. 3 d.). Jeigu ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras ėmėsi visų įstatyme numatytų priemonių gynėjo dalyvavimui užtikrinti, bet dėl nuo jų valios nepriklausančių aplinkybių tam tikras procesinis veiksmas buvo atliktas gynėjui nedalyvaujant, tai sprendžiant, ar nebuvo pažeista asmens teisė į gynybą, turi būti atsižvelgta ir į tai, ar ji buvo užtikrinta nagrinėjant bylą teismuose ir ar buvę pažeidimai neturėjo esminės įtakos teisingam teismo sprendimui priimti. Šios nuostatos taikytinos ir būtinąjo gynėjo dalyvavimo atveju.

Antai, pavyzdžiui, vienoje ir baudžiamųjų bylų prokuroras kreipėsi į teismą su pareiškimu dėl proceso užbaigimo teismo baudžiamuoju įsakymu. Teismui priėmus baudžiamąjį įsakymą, nuteistajai su juo nesutikus ir pareikalavus surengti bylos nagrinėjimą teisme, kaltinimas teismo nagrinėjimo metu buvo palaikomas pagal prokuroro pareiškimą. Pareškime (BPK 419 str.), be kitų duomenų, yra išsamiai išdėstomi įtariamojo parodymai, kuriuos įtariamasis šia forma vykstančiame procese duoda visada, nes priešingu atveju toks procesas būtų negalimas. Šioje byloje nuteistoji pagal jai pareikštą įtarimą dėl nusikalstamos veikos padarymo buvo apklausta įtariamąja. Byloje buvo medicininis pažymėjimas, kuriame buvo nurodyta, jog nuteistoji buvo gydyta Psichikos sveikatos centre ir jai diagnozuota centrinės nervų sistemos liga – idiopatinė epilepsija. Bylos duomenys patvirtino, jog jau prieš pirmąją nuteistosios apklausą ją atlikusiam pareigūnui buvo žinoma, kad įtariamoji turi psichikos sutrikimų, dėl kurių ji negalės savarankiškai įgyvendinti teisės į gynybą (BPK 51 str. 1 d. 2 p.). Nepaisant to, nuteistajai netgi nebuvo suteikta reali galimybė

60 Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 30-827; 2005, Nr. 18-572 (su pakeitimais ir papildymais).

išreikšti nuomonę dėl gynėjo dalyvavimo apklausoje, nes gynėjas jai nebuvo paskirtas. Esant tokioms aplinkybėms, negalima laikyti, kad nuteistoji atsisakė gynėjo savo iniciatyva. Teismo nagrinėjimo metu nuteistosios gynėjas ne kartą kėlė teisės į gynybą pažeidimo ikiteisminio tyrimo metu klausimą. Pirmosios instancijos teismas sprendimą atmesti gynėjo prašymą bylą grąžinti prokurorui motyvavo tuo, kad teisės į gynybą pažeidimas bus ištaisytas, kaltinamąją apklausiant teisme, t. y. teismas iš esmės pripažino nuteistosios teisės į gynybą pažeidimą ikiteisminio tyrimo metu. Tačiau neatsižvelgė į šią aplinkybę ir nuosprendyje išdėstydamas įrodytoms laikytinas nusikalstamos veikos aplinkybes rėmėsi prokuroro pareiškime nurodytais ir vėliau teisme šiek tiek patikslintais duomenimis apie nusikalstamą veiką. Toks pirmosios instancijos teismo nuosprendis, priimtas remiantis ikiteisminio tyrimo duomenimis, gautais iš esmės pažeidžiant Baudžiamojo proceso įstatymo reikalavimus, buvo pripažintas neteisėtu ir nepagrįstu⁶¹. Kitoje baudžiamojoje byloje teismas, priešingai aukščiau nurodytam, priimdamas galutinį sprendimą dėl kaltinamųjų kaltės, objektyviai ir motyvuotai vertino ikiteisminio tyrimo metu surinktus duomenis, juos tinkamai patikrino teismo posėdžio metu, ir nuosprendyje nurodė, kad dalimi ikiteisminio tyrimo metu duotų kaltinamųjų parodymų, gautų pažeidžiant kaltinamųjų teisę į gynybą, nesivadovauja (BPK 51 str. 1 d. 3 ir 4 p.)⁶².

Tačiau ne kiekvienas Baudžiamojo proceso įstatymo pažeidimas, padarytas neužtikrinant, kad laiku dalyvautų gynėjas, yra pripažįstamas esminiu. Teismai vertina procesą kaip visumą ir atsižvelgia į tai, ar teisė į gynybą buvo pakankamai garantuota vėlesniuose proceso etapuose. Pavyzdžiui, pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 396 straipsnio 3 dalį priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procese gynėjo dalyvavimas būtinas nuo nutarties skirti psichiatrijos ekspertizę priėmimo momento, jeigu jis anksčiau nedalyvavo byloje bendrais pagrindais. Baudžiamojoje byloje nutartis skirti psichiatrijos ekspertizę buvo priimta 2006 m. gruodžio 22 d. Gynėjo dalyvavimas buvo užtikrintas tik

61 Panevėžio apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2009 m. gegužės mėn. 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-305-349-2009.

62 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2011 m. gegužės mėn. 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-220/2011.

2007 m. kovo 5 d., t. y. buvo pažeistas Baudžiamojo proceso įstatymas. Sprendžiant, ar nebuvo pažeista asmens teisė į gynybą, buvo atsižvelgta į tai, ar ji buvo užtikrinta nagrinėjant bylą teisme ir ar buvęs pažeidimas neturėjo esminės įtakos teisingam teismo sprendimui priimti. Šiuo atveju nagrinėjant bylą pirmosios ir apeliacinės instancijos teismuose dalyvavo asmens, kuriam pritaikyta priverčiamoji medicinos priemonė, gynėjai bei jo motina, kuri teismo nutartį taikyti priverčiamąją medicinos priemonę jos sūnui apskundė apeliacine ir kasacine tvarka. Įvertinus procesą kaip visumą, buvo padaryta išvada, kad iš asmens, kuriam pritaikyta priverčiamoji medicinos priemonė, nebuvo atimta teisė į teisingą bylos nagrinėjimą, todėl padarytas pažeidimas neturėjo esminės įtakos teisingam teismo sprendimui priimti⁶³.

Ne mažiau gausi Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika ir dėl privalomo gynėjo dalyvavimo apeliaciniuose ir kasaciniuose procesuose. Byloje *Delcourt prieš Belgiją*⁶⁴ Teismas suformulavo precedentinį principą, kuriuo buvo remtasi ir vėlesnėse bylose, kad tais atvejais, kai valstybė įsteigia apeliacinius ir kasacinius teismus, privaloma užtikrinti Konvencijos 6 straipsnyje įtvirtintas garantijas į šiuos teismus besikreipiantiems asmenims. Teismas, panašiai kaip ir sprendžiant privalomos teisinės pagalbos suteikimo klausimus ikiteisminio proceso stadijose, taip ir šiuo atveju, nurodo tam tikrus vertinimo kriterijus. Būtinumas užtikrinti gynėjo dalyvavimą apeliaciniuose ir kasaciniuose procesuose siejamas su bylos proceso prigimtimi; teismo įgalinimais; asmens galimybe pačiam nurodyti teisinius skundžiamo sprendimo argumentus; pasekmes, kurias jam sukelia teismo sprendimas; konkrečias bylos aplinkybes, atskleidžiančias jos sudėtingumą⁶⁵.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 322 straipsnis nustato, kad apeliacinės instancijos teismo posėdyje būtinas gynėjo dalyvavimas. Nuteistojo (išteisintojo) dalyvavimas teismo posėdyje yra privalomas tuo atveju, kai apeliacinis skundas yra paduotas jo padėtį blo-

63 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2007 m. gruodžio mėn. 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-840/2007.

64 Case of *Delcourt v. Belgium*. No. 2689/65, Judgement of 17 January 1970, ECHR A11, para 25.

65 Montvydienė, I. *Valstybės garantuojama teisinė pagalba civilinėse bylose*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius: MRU, 2010, p. 54.

ginančiais pagrindais (319 str. 2 d.) arba kai teismas dėl kitų priežasčių pripažįsta, kad nuteistojo ar išteisintojo dalyvavimas posėdyje yra būtinas (323 str. 3 d.). Teismų praktikoje taip pat pripažįstama, kad nuteistojo dalyvavimas apeliacinės instancijos teismo posėdyje yra būtinas tuo atveju, kai teismas nusprendžia atlikti įrodymų tyrimą⁶⁶.

Gynėjo teisių suvaržymas paprastai reiškia ir įtariamąjį, kaltinamąjį ar nuteistąjį teisės į gynybą pažeidimą. Teisė į gynybą yra procesinių priemonių, kurias naudodamas įtariamasis ar kaltinamasis ginasi nuo įtarimo ar kaltinimo, visuma. Viena iš tokių priemonių – teisė pasirinkti ir pasiųsti sau tinkamą gynėją (BPK 50 str. 2 d.). Teisė gintis padedant savo paties pasirinktam gynėjui yra svarbi teisės į gynybą sudėtinė dalis, tačiau ši teisė nėra absoliuti. Kaip jau buvo nurodyta aukščiau, teisė į pasirinkto gynėjo pagalbą neišvengiamai apribojama tada, kai teikiama nemokama teisinė pagalba ir kai yra tinkamas bei pakankamas pagrindas manyti, kad tai būtina teisingumo interesais. Toks teisės gintis padedamam pasirinkto gynėjo ribojimo atvejis numatytas ir Baudžiamojo proceso kodekso 50 straipsnio 4 dalyje: kai pasirinktas gynėjas daugiau kaip tris dienas iš eilės negali dalyvauti procese, įtariamajam, kaltinamajam ar nuteistajam pasiūloma pasikviesti kitą gynėją, o jei šis to nepadaro, gynėjas paskiriamas. Būtent tokia situacija ir susidarė nagrinėjant bylą apeliacine tvarka pagal nuteistojo gynėjo apeliacinį skundą. Gynėjas, su kuriuo nuteistasis sudarė sutartį dėl teisinės pagalbos, pranešė teismui, kad gali dalyvauti procese tik maždaug po 40 dienų, todėl teismas, atlikęs Kodekso 50 straipsnio 4 dalyje nustatytas procedūras, paskyrė kitą gynėją. Anksčiau pasirinktas gynėjas nebuvo nušalintas, jis ir toliau galėjo dalyvauti bylos procese (BPK 50 str. 4 d.). Šioje byloje išnagrinėtų aplinkybių visuma – advokatas, su kuriuo nuteistasis sudarė sutartį dėl teisinės pagalbos, nenurodė svarbių savo nedalyvavimo procese priežasčių; nuteistajam buvo išaiškintos naujo gynėjo paskyrimo sąlygos ir duota laiko kitam gynėjui pasirinkti; naujas gynėjas paskirtas laikantis Baudžiamojo proceso kodekse nustatytos tvarkos; naujas gynėjas susipažino su bylos medžiaga; nuteistasis pats dalyvavo apeliacinės instancijos teismo posėdyje ir galėjo gintis savarankiškai, taip pat ta aplinkybė, kad byla buvo nagrinėjama apeliacinės instancijos teisme,

66 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. birželio 2 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-271/2011.

kurio įgaliojimų ribos yra siauresnės nei pirmosios instancijos teismo, ir jas lemia ne kas kita, o paduotas apeliacinis skundas, leido konstatuoti, jog naujo gynėjo paskyrimas apeliacinės instancijos teisme nuteistojo teisės į gynybą nesuvaržė⁶⁷.

Europos Žmogaus Teisių Teismas taip pat daug dėmesio skyrė ir teisinės pagalbos užtikrinimui bylą nagrinėjant kasacinės instancijos teisme. Daugelyje Europos Sąjungos valstybių įtvirtintas privalomas atstovavimas kasacinės instancijos teisme. Atsižvelgdamas į kasacijos išimtinumą, Teismas vertina teisinės pagalbos užtikrinimą, remiantis panašiais į anksčiau nurodytus, kriterijais, t. y. atsižvelgia į teisinės pagalbos suteikimo pagrįstumą; ar ji suteikiama laiku; į sprendžiamų klausimų sudėtingumą⁶⁸.

Šio skirsnio pabaigoje norėtusi atkreipti dėmesį į Lietuvos baudžiamojo proceso įstatymo tobulinimą, siekiant laiku garantuoti būtinąjo (privalomo) gynėjo dalyvavimą. Visų pirma primintina išsakyta nuomonė⁶⁹ dėl Baudžiamojo proceso kodekso 51 straipsnio 1 dalies 1–3 punktų patikslinimo. Išsakyti argumentai dėl būtinąjo gynėjo dalyvavimo pradinėse proceso stadijose leidžia tvirtinti, kad gynėjo dalyvavimą būtina užtikrinti ne tik nagrinėjant bylas dėl nusikalstamų veikų, kurias įvykdė nepilnamečiai, asmenys, nemokantys proceso kalbos, ar asmenys, turintys fizinę ar psichikos negalią, bet ir tiriant šias nusikalstamas veikas. Tai netiesiogiai patvirtina Kodekso 52 straipsnio 2 dalyje įtvirtintas imperatyvas – nepivalomas pastarųjų asmenų pareikštas atsisakymas gynėjo. Tačiau šia norma reguliuojamas gynėjo atsisakymas, bet ne paskyrimas. Todėl juridinės technikos požiūriu ir siekiant teisės normos taikymo aiškumo, būtina patikslinti minėtas nuostatas.

Be to, primintini nurodyti teisinėje literatūroje pasiūlymai dėl būtinąjo gynėjo dalyvavimo specifinėse teisenose, tokiose kaip priverčiamųjų

67 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2007 m. spalio 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-633/2007.

68 Montvydienė, I. *Valstybės garantuojama teisinė pagalba civilinėse bylose*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius: MRU, 2010, p. 55–56.

Taip pat žr. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2011 m. liepos 19 d. sprendimas Nr. 16913/04 byloje *Jelcovas prieš Lietuvą*. www.infolex.lt [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-05]. <<http://www.infolex.lt/tp/216522>>.

69 Ažubalytė, R.; Jurgaitis, R.; Zajančkauskienė, J. *Specifinės baudžiamojo proceso rūšys*. Vilnius: MRU, 2011, p. 260, 344.

medicinos priemonių taikymo ar supaprastintas procesai. Vis dar sprendžiant klausimą dėl priverčiamųjų medicinos priemonių pratęsimo, rūšies pakeitimo ar panaikinimo įstatymo, nėra konkrečiai reikalaujama, kad teismo posėdyje dalyvautų gynėjas. Procesas atliekamas vadovaujantis išvada apie asmens sveikatos būklę, kurią pateikia sveikatos priežiūros įstaigos atstovas (405 str. 4 d.). Kadangi priverčiamosios medicinos priemonės asmeniui skiriamos nenurodant taikymo laiko, o teismas jų reikalingumą turi peržiūrėti ne rečiau kaip kas šeši mėnesiai, kiekvieną kartą peržiūrint priemonių taikymą asmeniui privalėtų dalyvauti jo gynėjas⁷⁰. Ne mažiau aktualūs pasiūlymai buvo pateikti ir dėl būtinojo gynėjo dalyvavimo reguliavimo tobulinimo baudžiamojo įsakymo priėmimo bei pagreitintame procesuose⁷¹. Vis dėlto tenka apgailestauti, kad šie pasiūlymai taip ir nesulaukia įstatymo leidėjų dėmesio.

5. Teisė pasirinkti ir tarpusavio pasitikėjimas

Daugelio teisės aktų nuostatos, reguliuojančios teisminės gynybos prieinamumo asmenims užtikrinimo klausimus, dažniausiai tokiems asmenims numato tik teisę „gauti“ nemokamą teisinę pagalbą arba pareigą valstybėms „užtikrinti“ arba „suteikti“ tokią teisinę pagalbą. Antai Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos 47 straipsnio 3 dalyje teigiama, kad „<...> teisinė pagalba turi būti suteikta (*pabraukta aut.*) tiems, kurie neturi pakankamai išteklių....<...>“. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio 3 dalies c punkto nuostata nurodo, kad suinteresuotas asmuo galėtų gintis pats arba per savo paties pasirinktą gynėją arba, jei jis neturi pakankamai lėšų tam gynėjui atsilyginti, turi gauti pagalbą (*pabraukta aut.*) nemokamai, kai to reikalauja „teisingumo interesai“. Panašios nuostatos yra įtvirtintos ir nacionaliniuose teisės aktuose.

70 Zajančkauskienė, J. Kai kurie priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procesiniai aspektai. *Jurisprudencija*: 2006, 10 (88); Zajančkauskienė, J. Der Strafprozess mit Teilhabe von Menschen mit Behinderungen. *Jurisprudencija*. 2010, 1 (119).

71 Jurgaitis, R. *Supaprastinta baudžiamoji procesinė forma*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius, 2004; Jurgaitis, R. Baudžiamojo įsakymo procesas: proceso be įprastojo nagrinėjimo teisme ypatumai ir įtariamojo (kaltinamojo) procesinės garantijos. *Jurisprudencija*. 2008, 6 (108).

Juose nekalbama apie teisę pasirinkti nemokamą teisinę pagalbą teikiantį advokatą. Klausimai dėl galimybės pasirinkti advokatą nemokamai teisei pagalbai gauti jau buvo aptarti teisinėje literatūroje. Apibendrinant Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimus dėl teisminės gynybos prieinamumo užtikrinimo ir remiantis kitų teisės aktų analize, buvo konstatuota, kad valstybės garantuojamą teisinę pagalbą reglamentuojančiuose teisės aktuose reikia įtvirtinti nuostatas, numatančias asmeniui teisę pačiam susirasti konkretų šios pagalbos teikėją. „*Valstybė savo nuožiūra turėtų paskirti advokatą tik tada, kai pačiam suinteresuotam asmeniui to padaryti nepavyksta.*“⁷²

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse 51 straipsnyje, kuris reguliuoja pagrindinius būtinąjo gynėjo dalyvavimo atvejus ir nustato jo paskyrimo tvarką, neįtvirtinta įtariamąjo (kaltinamo) teisę pasirinkti antrinę teisinę pagalbą teikiantį advokatą.⁷³ Priešingai, Vokietijos baudžiamojo proceso kodekse tokia pasirinkimo teisė nurodyta (§ 142 I 2 StPO). Kurį advokatą paskirti kaltinamojo gynėju, sprendžia teismas, tačiau jis turi kaltinamajam suteikti teisę pačiam pasirinkti ir teismui nu-

72 Montvydienė, I. *Valstybės garantuojama teisinė pagalba civilinėse bylose*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius: MRU, 2010, p. 61.

73 Antrinės teisinės pagalbos teikimo ypatumus baudžiamosiose bylose detalizuoja Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos pagalbos įstatymo 21 straipsnis. Jame teigiama, kad kai būtiną gynėjo dalyvavimą nagrinėjant baudžiamąsias bylas nustato Baudžiamojo proceso kodekso 51 straipsnis ir kitais įstatymų nustatytais atvejais, kai gynėjo dalyvavimas yra privalomas, ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teismas praneša tarnybai ar jos nurodytam koordinatoriui, kad įtariamajam, kaltinamajam ar nuteistajam būtinas gynėjas. Tarnyba ar jos nurodytas koordinatorius, gavę šio nurodytą pranešimą, privalo nedelsdami parinkti (*pabraukta aut.*) antrinę teisinę pagalbą suteikiantį advokatą ir pranešti apie tai ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui ar teismui. Jeigu bylos, kurioje prašoma parinkti gynėją, ankstesnėje stadijoje (procesiniame veiksmė) įtariamajam, kaltinamajam, nuteistajam jau buvo teikiama antrinė teisinė pagalba, gynėju paprastai parenkamas advokatas, teikęs antrinę teisinę pagalbą šiam įtariamajam, kaltinamajam ar nuteistajam.

Kai gynėjo prašo įtariamasis, kaltinamasis ar nuteistasis ir gynėjo dalyvavimas nėra būtinas ar privalomas kitais įstatymų numatytais atvejais, sprendimą dėl antrinės teisinės pagalbos teikimo priima Tarnyba šio įstatymo 18 straipsnio nustatyta tvarka. Šiuo atveju Tarnyba, parinkdama advokatą, atsižvelgia į pareiškėjo siūlymą dėl konkretaus advokato, (*pabraukta aut.*) pareiškėjo gyvenamąją vietą, advokato darbo vietą, advokato darbo krūvį ir į kitas teikiant antrinę teisinę pagalbą reikšmingas aplinkybes.

Autorės nuomone, toks nevienodas teisinis reguliavimas yra taisytinas.

rodyti advokatą, kad teismas paskirtų jį gynėju. Jei kaltinamasis nenurodo jokio advokato, jį parenka teismas.

Sudėtingas teisinis reguliavimas ir nuolat besikeičianti teisminė praktika yra sunkiai perprantami net patyrusiam teisininkui. Akivaizdu, kad įtariamajam (kaltinamajam) dar sunkiau suvokti teisinį reguliavimą ir teisminės praktikos dėsningumus. Todėl baudžiamajame procese privalu sudaryti pakankamas sąlygas kaltinamajam būti aktyviu dalyviu. Aptarti Europos Žmogaus Teisių Teismo išaiškinimai dėl veiksmingos (efektyvios) gynybos patvirtina principinę nuostatą, kad gynėjo ir ginamojo santykiai turi būti pagrįsti abipuse valine išraiška ir tarpusavio pasitikėjimu. Tik tuomet, kai ginamasis pasitiki gynėju, įmanomas kokybiškas teisinės pagalbos suteikimas. Suprantama, kad *paskirtas* gynėjas iš karto neįgauna tokio pasitikėjimo⁷⁴.

Vokietijos teisinėje literatūroje yra aprašomi dažniausiai praktikoje pasitaikantys „nepasitikėjimo“ paskirtu gynėju atvejai⁷⁵. Pavyzdžiui, nurodomas teismo paskirtas gynėjas (vok. *Plichtverteidiger*), kuris įvardijamas kaip „teismo padėjėjas“. „*Ne už nusikalstamą veiką, bet dėl pasirinkto gynėjo, tu buvai nuteistas*“, – rašė žymus Austrijos advokatas ir rašytojas Waltheris Rode. Šia pastaba jis norėjo įvardyti tuos gynėjus, kurie tik for-

74 Pavyzdžiui, vykdytos grupinės apklausos Lietuvoje atskleidė itin neigiamą valstybės skirtų advokatų darbo vertinimą, buvo pabrėžiama, kad šie gynėjai nesigilina į jiems paskirtos bylos aplinkybes, nesiima veiksmų tinkamai atstovauti kaltinamajam. Šio tyrimo metu buvo vykdomos fokus grupių apklausos ir jų metu apklausti 25 nuteistieji, kuriems buvo taikytas sulaikymas ir (ar) suėmimas. Todėl tyrimo metu gauti duomenys vertintini kaip atskleidžiantys problemos egzistavimą, tačiau nėra pakankami įvertinti jos mastui. Uscila, R. *Sulaikytųjų/suimtųjų laikymo sąlygos bei atskirų teisių įgyvendinimo aspektai*. Klausimas 5.4. Žr. 1 priedas. *Cituota pagal Sulaikymo ir suėmimo reglamentavimas ir taikymas Lietuvoje*. Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2012, p. 9. Vilniaus tarnyba, išnagrinėjusi 32 pareiškėjų anketą apie advokatų teikiamos antrinės teisinės pagalbos kokybę, nustatė, kad didžiosios dalies respondentų nuomonė advokatų, teikusių jiems antrinę teisinę pagalbą kokybės atžvilgiu, yra teigiama. Tačiau iš duomenų matomi ir tam tikri neigiami aspektai, susiję su advokato skiriamu dėmesiu pareiškėjui, bylai, atstovavimu teismuose. Kai kurių respondentų nuomone, advokatai dėl didelio darbo krūvio nesigilina į bylos esmę, atsainiai atstovauja jų interesams. *Ataskaita apie antrinės teisinės pagalbos organizavimą ir teikimą 2010 m.* Vilnius: Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija, 2011, p. 22.

75 Lam, J.; Meyer-Mews, H. Die gestörte Verteidigung – Möglichkeiten und Grenzen des Widerrufs der Pflichtverteidigerbestellung. *NJW*. 2012, 4.

maliai atlieka savo pareigas. Kaip minėta, Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies c punkto nuostata garantuoja veiksmingą (efektyvią) gynybą. Jeigu valstybės paskirto gynėjo nesugebėjimas veiksmingai ginti yra akivaizdus arba dėmesys į šį nesugebėjimą pakankamai atkreiptas koku nors kitu būdu, iš kompetentingų institucijų reikalaujama įsikišti. Todėl, kaip teigiama teisinėje literatūroje, tiek ikiteisminio tyrimo teisėjas, tiek teismas neturėtų užmerkti akių į formaliai pareigas atliekantį gynėją. Paskirto gynėjo teikiamos pagalbos veiksmingumas nagrinėjamas per jo įvykdytas pareigas. Įvertinama, ar gynėjas atliko veiksmus, kuriuos privalėjo atlikti, kad užtikrintų veiksmingą teisių į gynybą įgyvendinimą, t. y. susipažino su bylos medžiaga ir ją aptarė su ginamuoju; suderino gynybos strategiją; patikrino pritaikytų kardomųjų priemonių, teismo sudėties ir pan. teisėtumą; tam tikrais atvejais pareiškė nušalinimų; pateikė klausimų liudytojams ir t. t.

Kitais atvejais nepasitikėjimas paskirtu advokatu siejamas su skirtumais dėl gynybos strategijos; gynėjo „nenoru“ apskūsti teismo sprendimus bei skubotumu paskiriant gynėją ir t. t.⁷⁶

Šie bei aukščiau nurodyti teiginiai dėl gynybos veiksmingumo ir jos suteikimo laiku tik leidžia patvirtinti, jog tarpusavio pasitikėjimas tarp gynėjo ir ginamojo įmanomas tik tuomet, kai paskirtas gynėjas kokybiškai vykdo savo pareigas, taip pat užtikrinama, kad jis dalyvautų laiku.

6. Apibendrinantys teoriniai teiginiai ir pasiūlymai

Europos Sąjungoje kuriamomis teisinio reguliavimo priemonėmis nustatomi bendri minimalūs įtariamųjų (kaltinamųjų) baudžiamajame procese teisių standartai visoje Europos Sąjungoje, tarp kurių ir teisė turėti advokatą.

Pagrindinėse Europos Sąjungos ir tarptautinėse teisės normose bei Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje būtinumas užtikrinti gynėjo dalyvavimą grindžiamas „neturėjimu pakankamai lėšų“ teisei į teisminę gynybą įgyvendinti ir kai tai to reikalauja „teisingumo interesai“.

76 Lam, J.; Meyer-Mews, H. Die gestörte Verteidigung – Möglichkeiten und Grenzen des Widerrufs der Pflichtverteidigerbestellung. *NJW*. 2012, 4.

Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies c punkto nuostata garantuoja veiksmingą (efektyvią) gynybą. Kompetentingos valstybės institucijos privalo įsikišti, jeigu valstybės paskirto gynėjo nesugebėjimas veiksmingai ginti yra akivaizdus arba institucijų dėmesys į šį nesugebėjimą pakankamai atkreiptas kokių nors kitu būdu.

Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies c punkto reikalavimai yra svarbūs visose baudžiamojo proceso stadijose. Ikitaisminėse proceso stadijose jie gali būti svarbūs tuo atveju ir tiek, kiek yra tikėtina, kad pradinis šių reikalavimų nesilaikymas rimtai pakenks bylos nagrinėjimo teisingumui.

Pritartina nuomonei, kad valstybės garantuojamą teisinę pagalbą reglamentuojančiuose teisės aktuose reikia įtvirtinti nuostatas, numatančias asmeniui teisę pačiam susirasti konkretų šios pagalbos teikėją.

Aptarti Europos Žmogaus Teisių Teismo išaiškinimai dėl veiksminės ir efektyvios gynybos patvirtina principinę nuostatą, kad gynėjo ir ginamojo santykiai turi būti pagrįsti abipuse valine išraiška ir tarpusavio pasitikėjimu. Tik tuomet, kai ginamasis pasitiki gynėju, įmanoma suteikti kokybišką teisinę pagalbą.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 52 straipsnyje reikėtų numatyti, kad įtariamajam ar kaltinamajam privalu suteikti išankstinę teisinę konsultaciją dėl gynėjo atsisakymo pasekmių.

Siūlytina tikslinti Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 51 straipsnio 1 dalies 1–3 punktus, t. y. nurodyti, kad gynėjo dalyvavimą būtina užtikrinti ne tik nagrinėjant bylas dėl nusikalstamų veikų, kurias įvykdė nepilnamečiai, asmenys, nemokantys proceso kalbos, ar asmenys, turintys fizinę ar psichikos negalią, bet ir tiriant šias nusikalstamas veikas.

Siūlytina Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 405 straipsnio 4 dalyje įtvirtinti būtinąjį gynėjo dalyvavimą teismo posėdyje, sprendžiant klausimą dėl priverčiamųjų medicinos priemonių pratęsimo, rūšies pakeitimo ar panaikinimo.

Literatūra

1. 2005 m. birželio 1 d. sprendimo byloje *Imbrioscia prieš Šveicariją* santrauka Nr. 1. www.infolex.lt [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-17]. <<http://www.infolex.lt/tp/51237>>.

2. 2005 m. birželio 1 d. sprendimo byloje *Lagerblom prieš Švediją* santrauka Nr. 4. www.infolex.lt [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-07-05]. <<http://www.infolex.lt/tp/51240>>.
3. 2010 m. spalio 20 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva „Dėl teisės į vertimą žodžiu ir raštu“ (2010/64/ES). *OL L* 280, 2010 10 26.
4. 2011 m. birželio 8 d. Europos Komisijos pasiūlymas dėl Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos „Dėl teisės turėti advokatą vykstant baudžiamajam procesui ir teisės susisiekti po sulaikymo“, 2011/0154 (COD). [www.lrs.lt](http://www3.lrs.lt/pls/inter1/dokpaieska.showdoc_l?p_id=58519&p_query=&p_tr2=2) [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-05]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter1/dokpaieska.showdoc_l?p_id=58519&p_query=&p_tr2=2>.
5. 2012 m. gegužės 22 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva „Dėl teisės į informaciją baudžiamajame procese“ (2012/13/ES). *OL L* 142, 2012 06 01.
6. Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo, Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 50, 51 ir 106 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo, Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo papildymo 45⁽¹⁾ straipsniu įstatymo, Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 99, 466, 467, 472, 506 ir 507 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo, Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 224, 259⁽¹⁾ straipsnių pakeitimo ir kodekso papildymo 201⁽³⁾ straipsniu įstatymo, Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų mokesčio įstatymo 27 straipsnio pakeitimo įstatymo, Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymo 50 ir 60 straipsnių pakeitimo įstatymo, Lietuvos Respublikos gyventojų turto deklaravimo įstatymo 1, 2, 3, 7 ir 9 straipsnių pakeitimo įstatymo projektų. Nr. XIP-4364. 4 d.
7. Ataskaita apie antrinės teisinės pagalbos organizavimą ir teikimą 2010 m. Vilnius: Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija, 2011.
8. Ažubalytė, R.; Jurgaitis, R.; Zajančkauskienė, J. *Specifinės baudžiamojo proceso rūšys*. Vilnius: MRU, 2011.
9. Berger, V. *Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencija*. Vilnius: Pradai, 1997.
10. Case of *Artico v. Italy*. No. 6694/74, Judgement of 13 May 1980.
11. Case of *Benham v. United Kingdom*. No. 19380/92, Judgement of 10 June 1996.
12. Case of *Delcourt v. Belgium*. No. 2689/65, Judgement of 17 January 1970.
13. Case of *Kamasinski v. Austria*. No. 9783/82 Judgement of 19 December 1989.
14. Case of *Quaranta v. Switzerland*. No. 12744/87, Judgement of 24 May 1991.
15. Derinimo pažyma dėl Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo pakeitimo įstatymo, Lietuvos Respublikos advokatū-

- ros įstatymo 50 ir 60 straipsnių pakeitimo įstatymo, Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų mokesčio įstatymo 27 straipsnio pakeitimo įstatymo, Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 224, 259¹ straipsnių pakeitimo ir Kodekso papildymo 201³straipsnių įstatymo, Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 50, 51 ir 103 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo, Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 99 straipsnio pakeitimo įstatymo ir Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo papildymo 45¹ straipsniu įstatymo projektų. www.lrs.lt [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-14]. <http://www.lrs.lt/pls/proj/dokpaieska.showdoc_p?p_id=134719>.
16. *Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija*. <http://eur-lex.europa.eu> [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-13] <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:0389:0403:lt:PDF>>.
 17. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2011 m. liepos 19 d. sprendimas Nr. 16913/04 byloje *Jelcovas prieš Lietuvą*. www.infolex.lt [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-08-05]. <<http://www.infolex.lt/tp/216522>>.
 18. Graalman-Scheerer, K. Zur Reform des Rechts der notwendigen Verteidigung. *StV*. 2011, 11.
 19. Graf, J. P. *Strafprozessordnung*. Verlag C.H. Beck München. Stand 1.10.2009. Editon: 5. Beck'scher Online – Kommentar. Autor: Wessing. BeckOK StPO § 140. Rn 19-23.
 20. Gušauskienė, M. *Teisė į gynybą atskleidžiant ir tiriant nusikalstamas veikas: teorinės teisinės prielaidos ir praktinio taikymo problemos*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius: MRU, 2007.
 21. Hamm, R. Notwendige Verteidigung bei behinderten Beschuldigten. *NJW*. 1988, 30.
 22. Jurgaitis, R. Baudžiamojo įsakymo procesas: proceso be įprastojo nagrinėjimo teisme ypatumai ir įtariamojo (kaltinamojo) procesinės garantijos. *Jurisprudencija*. 2008, 6 (108).
 23. Jurgaitis, R. *Supaprastinta baudžiamoji procesinė forma*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius, 2004.
 24. Jurka, R.; Ažubalytė, R.; Gušauskienė, M.; Panomariovas, A. *Baudžiamojo proceso principai*. Vilnius: Eugrimas, 2009.
 25. Kanapekaitė, J. *Baudžiamasis procesas dėl nusikalstamų veikų, kuriomis įtariamai (kaltinami) asmenys su fiziniais ar psichikos trūkumais (sutrikimais)*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius, 2004.
 26. Kanapekaitė, J. Būtinas gynėjo dalyvavimas ikiteisminio tyrimo metu – įtariamųjų, turinčių fizinių arba psichikos trūkumų (sutrikimų), teisių ir teisėtų interesų užtikrinimo procesinė garantija. *Jurisprudencija*. 2003, 47 (39).

27. Lam, J.; Meyer-Mews, H. Die gestörte Verteidigung – Möglichkeiten und Grenzen des Widerrufs der Pflichtverteidigerbestellung. *NJW*. 2012, 4.
28. Lehmann, J. Die notwendige Verteidigung (§ 140 StPO). *Juristische Schulung*. 2004, 6.
29. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. birželio 2 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-271/2011.
30. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2007 m. gruodžio 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-840/2007.
31. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2007 m. spalio 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-633/2007.
32. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2010 m. birželio 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-407/2010.
33. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2011 m. birželio 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-320/2011.
34. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2011 m. gegužės 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-220/2011.
35. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 37 (su pakeitimais ir papildymais).
36. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksui – 10 metų*. Vilnius: Vilniaus panda, 2012.
37. Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1992, Nr. 31 (su pakeitimais ir papildymais).
38. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. rugsėjo 19 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 118 (1), 156 (1) straipsnių, 267 straipsnio 5 punkto ir 317 (1) straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 80-2423.
39. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. vasario 12 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymo 26 straipsnio 3 ir 4 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 14-445.
40. Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 30-827; 2005, Nr. 18-572 (su pakeitimais ir papildymais).
41. Mehle, B. Zeitpunkt und Umfang der Pflichtverteidigerbestellung. *NJW*. 2007, 14.
42. Mehle, B. *Zeitpunkt und Umfang notwendiger Verteidigung im Ermittlungsverfahren*. Berlin: Duncker&Humblot, 2008.
43. Merkevičius, R. *Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata*. Monografija. Vilnius: VĮ Registrų centro Teisinės informacijos departamentas, 2008.

44. Merkevičius, R. *Baudžiamojon atsakomybėn traukiamo asmens samprata teisinės valstybės baudžiamajame procese*. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai (teisė 01 S). Vilnius: VU, 2005.
45. Montvydienė, I. *Valstybės garantuojama teisinė pagalba civilinėse bylose*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius: MRU, 2010.
46. Neuhaus, R. Notwendige Verteidigung im Ermittlungsverfahren – BGHSt 46,93. *JuS*. 2002, 1.
47. Panevėžio apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2009 m. gegužės 29 d. nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 1A-305-349-2009.
48. Rohne, I. *Notwendige Verteidigung und Verteidigungsbeordnung im Ermittlungsverfahren*. Berlin: Duncker&Humblot, 2011.
49. Sowada, Ch. Zur Notwendigkeit der Verteidigerbeordnung im Ermittlungsverfahren. *NStZ*. 2005, 1.
50. Sprendimo byloje *Croissant prieš Vokietiją* santrauka. *Teismų praktika*. 2005, 23: 397–399.
51. Stokholmo programa – atvira ir saugi Europa piliečių labai ir saugumui. *OL C* 115, 2010 05 04.
52. *Strafprozessordnung Bundesrepublik Deutschland*. In der Fassung der Bekanntmachung vom 07.04.1987 (BGBl. I S. 1074, ber. 1319) zuletzt geändert durch Gesetz vom 21.07.2012 (BGBl. I S. 1566) m. W. V. 26.07.2012. Stand: 01.08.2012 aufgrund Gesetzes vom 25.06.2012 (BGBl. I S. 1374). [www.dejure.org \[interaktyvus\]](http://dejure.org/interaktivus). [žiūrėta 2012-08-13]. <<http://dejure.org/gesetze/StPO/>>.
53. Su Pagrindinių teisių chartija susiję išaiškinimai. *OL C* 303, 2007 12 14, p. 30.
54. *Sulaikymo ir suėmimo reglamentavimas ir taikymas Lietuvoje*. Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2012.
55. Tarybos rezoliucija dėl veiksmų plano, skirto įtariamųjų ar kaltinamųjų baudžiamuosiuose procesuose procesinėms teisėms stiprinti. *OL C* 295, 2009 12 04.
56. Tarptautinių pilietinių ir politinių teisių paktas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 77-3288.
57. Vėgėlė, I. Laisvas advokatų judėjimas pagal Europos Bendrijos teisę. *Jurisprudencija*. 2008, 3 (105): 47–53.
58. Wenske, M. Die Beiordnung des „Pflichtverteidigers“ (§§ 141 IV, 142 StPO) – Alte Fragen im neuen Gewand? *NStZ*. 2010, 9.
59. Werner, S. Neuregelung der notwendigen Verteidigung für taube, stumme und blinde Beschuldigte – zum Gesetz zur Änderung der Strafprozessordnung vom 17. 5. 1988. *NStZ*. 1988, 8.

60. Zajančkauskienė, J. Asmens, turinčio negalią, teisė gintis padedant gynėjui. *Societal innovations for global growth: research papers = Socialinės inovacijos globaliai plėtrai*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas. 2012, 1(1).
61. Zajančkauskienė, J. Der Strafprozess mit Teilhabe von Menschen mit Behinderungen. *Jurisprudencija*. 2010, 1 (119).
62. Zajančkauskienė, J. Kai kurie priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procesiniai aspektai. *Jurisprudencija*. 2006, 10 (88).
63. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 40-987.

Prezumpcija – formalioji įrodinėjimo priemonė

*Artūras Panomariovas**

Įvadas

Baudžiamajame procese tiesa, jos paieška visų pirma yra siejama su įrodymų ir įrodinėjimo klausimais. Prezumpcijos – neatsiejama įrodinėjimo proceso dalis. Baudžiamasis procesas, kaip ir bet kuri procesinė, ir ne tik, teisės šaka yra prisotinta įvairių prezumpcijų, kurios sėkmingai, o kartais ir ne, naudojamos praktinėje veikloje.

Prezumpcijos, kaip tam tikra teisinė kategorija, buvo aktyviai taikomos dar senovės romėnų teisėje ir daugelis iš tų prezumpcijų yra įtrauktos į įvairių valstybių nacionalines teises sistemas. Pavyzdžiui, iki šių dienų beveik visų valstybių teisės sistemose yra pripažįstamos įstatymų žinojimo, mirties fakto, tėvystės ir kt. prezumpcijos. Tai, kad prezumpcijos yra įgavusios tarptautinį pripažinimą, tik patvirtina patį šios teisinės priemonės paplitimo mastą, tačiau jokių būdu nepaaiškina, kodėl jos įvairiose valstybėse, nepaisant teisinių tradicijų, kultūros, politikos skirtumų, yra taip vertinamos ir plačiai naudojamos.

Žiūrint iš tiesos paieškos pozicijų, prezumpcijos turėtų būti taikomos tik pavieniais, išimtiniais atvejais. Jeigu „prezumpcija“ yra tai, kas „labiau tikėtina, nei ne“, tai įrodinėjimo procese, kuriame yra pabrėžiama tiesos paieškos idėja, prezumpcijos turėtų būti pasitelkiamos tik labai retais atvejais, tuomet, kai būtina įveikti tam tikrą neapibrėžtumą, kurio neįmanoma įveikti kitais standartiniais būdais, galinčiais suardyti įrodomąją reikšmę

* *Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto
Baudžiamosios teisės ir proceso instituto docentas.*

turinčių duomenų pusiausvyrą¹. Kita vertus, įvairių valstybių teisė nestovi vietoje ir atsižvelgiant į tuo metu visuomenėje vyraujančias moralines, kultūrines bei politines nuostatas, kintančius vertybinius prioritetus nuolat, lyginant su praeitimi, įgauna kitą turinį. Bet jei laikui bėgant teisės normų turinys, taigi ir pati teisė kinta, tai kaip būtų galima paaiškinti tuos faktus, kad gyvenimo realiųjų pasikeitimas nepaveikia tam tikrų teisės normų turinio, taip pat ir tų normų, kuriose yra įtvirtintos prezumpcijos. Žmogaus sukurti įstatymai, lygiai taip pat, kaip ir pats žmogus, gyvena tam tikrą gyvenimą, t. y. gimsta, gyvena ir miršta (lot. *leges humanae nascuntur, vivunt et moriuntur*).

Kaip pavyzdį galime pateikti vadinamąją *tėvystės* prezumpciją. Senovės romėnų teisėje egzistavo prezumpcija, pagal kurią vyras buvo laikomas vaiko tėvu, jei tą vaiką ne anksčiau kaip 182 dieną po santuokos sudarymo pagimdavo to vyro žmona arba kai vaikas gimdavo ne vėliau kaip 300-ąją dieną po santuokos pasibaigimo, taigi vaiko tėvu buvo laikomas tas, kurį nurodo santuokos faktas (lot. *pater is est, quem nuptiae demonstrant*)². Ši prezumpcija galėjo būti paneigta tik tuomet, jei vyras, kurio tėvystė preziumuojama, pateikdavo įtikinamus įrodymus, kad jis tarp 182 dienos ir 300 dienos iki vaiko gimimo buvo išvykęs arba kad jis yra impotentas³.

Šiuo metu panaši prezumpcija yra įtvirtinta daugelio valstybių civiliniuose kodeksuose ir Lietuva nėra išimtis. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos civilinio kodekso⁴ 3.140 straipsnio 1 ir 2 dalyse įtvirtinta prezumpcija yra iš esmės tapati senovės Romos teisėje taikytai *tėvystės* prezumpcijai. Tiesa, šios prezumpcijos turinys, palyginti su romėnų teisėje taikyta *tėvystės* prezumpcija, kiek pakito, tačiau esmė liko ta pati. Tai yra vadovaujantis CK 3.140 straipsniu, jei vaiką pagimdo motina, kuri yra susituokusi, nors vaikas pradėtas iki santuokos, kaip vaiko tėvas gimimo įrašė įrašomas vaiko motinos sutuoktinis, remiantis santuokos įrašu ar jo pagrindu išduotu santuokos liudijimu, o kai vaikas gimsta praėjus ne daugiau kaip trims

1 Yablon, Ch. M. A Theory of Presumptions. *Law, Probability and Risk*. 2003 (2): 227.

2 Барон, Ю. Система римского гражданского права. Книга первая. СПб.: Издательство Р. Асланова „Юридический центр Пресс“, 2005, p. 98.

3 Žr.: ten pat.

4 Toliau – CK.

šimtams dienų nuo gyvenimo skyriumi pradžios arba po santuokos pripažinimo negaliojančia ar santuokos nutraukimo, ar po vyro mirties, vaiko tėvu pripažįstamas buvęs vaiko motinos sutuoktinis.

Romėnų teisėje *tėvystės* prezumpcijos atsiradimas ir jos praktinė nauda buvo padiktuota grynai pragmatinių sumetimų, vadovaujantis tuo, kad „tėvystė nėra įrodoma“⁵ (lot. *paternitates potest non probari*), nes tuo metu objektyvios galimybės nustatyti, kas yra gimusio vaiko tėvas, buvo ribotos ir pagrindiniu įrodymu galėjo būti vaiko motinos parodymai, o šiandien dėl mokslo pažangos atsakymas į klausimą, kas yra vaiko tėvas, gali būti randamas remiantis ne tik vaiko motinos ar kitų asmenų liudijimais, bet ir atlikus genetinius tyrimus (pavyzdžiui, dezoksiribonukleorūgšties (DNR) testą), todėl objektyvios būtinybės įvesti į galiojančią teisę tėvystės prezumpciją nėra ir nebuvo. Kita vertus, tokios prezumpcijos įvedimas gali būti naudingas ir sveikintinas dalykas, nes optimizuoja teismo procesą. Daugeliu atvejų asmenys neginčija tėvystės, tad jeigu nebūtų tokios prezumpcijos, brangtų teismo procesas, ilgėtų jo trukmė.

Prezumpcijos pateisinamos ten, kur nėra tvirto žinojimo, tačiau ten, kur toks žinojimas yra arba kur jį galima pasiekti naudojant objektyvius duomenis, kaip teigia senovės išmintis, pasikliauti prezumpcijomis, švelniai tariant, nėra idealu arba šiurkščiau sakant – mažų mažiausiai neat-sakinga⁶. Jeigu egzistuojančios normos nėra pačios geriausios tam, kad padėtų pažinimo procese priartėti prie tiesos arba kai jos yra akivaizdžiai iracionalios, tolinančios tiesos pažinimo procesą, darančios jį komplikuo-tą, klaidinančią, tai, racionaliai mąstant, tokių normų turėtų būti atsisako-ma⁷. Įstatymas neturi leisti to, kas prieštarauja tiesai (lot. *contra veritatem lex nunquam aliquid permittit*).

Aišku, ten, kur nėra būtinybės taikyti prezumpcijas, jų naudojimą ar įvedimą į teisinę sistemą galima aiškinti teisės stabilumu, duokle papro-čiams, tradicijoms ir pan. Viena svarbiausių teisės vertybių yra stabilių

5 Мурадян, Э. М. *Истина как проблема судебного права*. Москва: Юристъ, 2004, p. 246.

6 Petroski, K. The Public Face of Presumptions. *A Journal of Social Epistemology*, 2008, V.5 (3): 388.

7 McB, J. P. Presumptions: Are They Evidence? *California Law Review*, 1938, V. XXVI (5): 520.

visuomeninių santykių išsaugojimas⁸. Dažnas ar nuolatinis taisyklių kaitaliojimas sukuria nenumatomumo, neprognozuotumo ir nestabilumo situaciją⁹, tačiau teisinių taisyklių stabilumas negali tapti savitiksliu ir tai akivaizdu, nes kintančioje aplinkoje sunku tikėtis išlaikyti nepakitusį visuomenės santykių reguliatorių – teisę. Keičiantis laikams, keičiasi ir įstatymai (lot. *tempora mutantur et leges mutantur in illis*).

Prezumpcijos nėra dėkinga tyrinėjimo tema, nes, pasak T. M. Franco ir P. Prowso, kiekvieno asmens, kuris imasi nagrinėti prezumpcijas, palydovas yra beviltiškumo bei nusivylimo jausmas, t. y. prezumpcijų tema dažniausiai pradedama nagrinėti skatinant beviltiškumo jausmui, o baigiama nusivylimu¹⁰.

Mūsų tikslas nėra pateikti visa apimančią prezumpcijų funkcionavimą pagrindžiančią teoriją, bet parodyti prezumpcijų temos sudėtingumą, daugialypiškumą ir pabandyti paaiškinti, kodėl tiesos paieškos procese prezumpcijoms yra suteikiama vis daugiau dėmesio, nors logikos dėsniai reikalaujant priešingo elgesio varianto.

1. Prezumpcija – visuomeninių santykių reguliatorius

Prezumpcija – vienas iš objektyvios tikrovės pažinimo būdų. Ji dažniausiai į pagalbą pasitelkiama tuomet, kai reikia veikti, daryti išvadas apie tam tikrus faktus ribotomis sąlygomis, arba tuomet, kai pažinimo lygis (žinios) yra ribotas, t. y. kada reikia įveikti tam tikrą neapibrėžtumą¹¹.

Per savo vystymosi laikotarpį žmonija sukūrė tam tikrus elgesio stereotipus, kai tam tikras žmogaus elgesys lemdavo konkretaus rezultato gavimą. Daugkartinis to paties rezultato gavimas atliekant vienus ar kitus veiksmus pradžioje tapo nieko nestebinančiu, įprastu reiškiniu, o vėliau

8 Daujotytė, V.; Mikelėnas, V.; Šliogeris, A. ir kt. *Nerimas: Svarbiausių humanitarinių ir socialinių grėsmių bei jų pasekmių Lietuvai įžvalgos*. Vilnius: Tyto alba, 2012, p. 125.

9 Žr.: ten pat, p. 126.

10 Franck, T. M.; Prows, P. The Role of Presumptions in International Tribunals. *The Law and Practice of International Courts and Tribunals*. 2005 (4): 202.

11 Mendonca, D. Presumptions. *Ratio Juris*. 1998, V.11(4): 400.

įgavo ir reguliarumo pobūdį¹², t. y. atliekant veiksmą jau buvo tikimasi konkrečiai apibrėžto rezultato, tokio, kurį įprastai sukeldavo toks veiksmas, arba, kitais žodžiais tariant, buvo spėjama, daroma prielaida (lot. *praesumptiones hominis seu facti*), kad konkretus veiksmas sukels pageidaujamą rezultatą. Vystantis visuomenei formuojasi moralinės vertybės, įgyjamos ir kaupiamos naujos žinios, kurios anksčiau ar vėliau yra panaudojamos įvairiose gyvenimo srityse, įskaitant ir teisę.

Prezumpcija – savotiškas samprotavimo arba mąstysenos produktas arba, kitaip tariant, visuomenės sąmonės rezultatas, įgavęs ypatingo visuomeninių santykių reguliatoriaus formą. Ji – vienas iš teisinės technikos būdų, taikomų praktinėje veikloje.

Tam, kad galėtų susiformuoti prezumpcija, būtina, jog vienu metu sutaptų keli veiksniai: a) iš stebėtų faktų, įvykių, reiškinių ar atskirų jų savybių būtų galima padaryti labiausiai tikėtiną išvadą, idėją; b) šios išvados (idėjos) svarbą ir reikšmę, reguliuojant visuomeninius santykius, turi pripažinti dauguma visuomenės narių; c) palankus istorinis momentas (laiko veiksnys); d) palanki teisinė erdvė¹³, leidžianti suteikti tokiai išvadai ar idėjai formalizuotą turinį ir atrasti jos vietą jau egzistuojančioje teisės normų sistemoje, nes priešingu atveju tokia idėja, įsitvirtinusi visuomenės sąmonėje, geriausiu atveju gali įgauti visuotinai žinomo fakto prasmę¹⁴, kuris, nors ir artimas prezumpcijai (lot. *notaria non eget probatione*), tačiau dėl objektyvių priežasčių negali būti laikomas prezumpcija, o blogiausiu – savotišku žmogaus sąmonėje užsifiksavusiu stereotipu, sukeliančiu aiškiai apibrėžtas, dogmatines asociacijas, kaip antai: jei sniegas, tai baltas; jei paukštis, tai su sparnais ir galintis skraidyti ir t. t.

12 Сериков, Ю. А. Презумпции в гражданском судопроизводстве. Москва: Волтерс Клувер, 2008, p. 3.

13 Мосин, С. А. Презумпции и принципы в конституционном праве Российской Федерации. Москва: Юстицинформ, 2009, p. 6–7.

14 Neretai „visuotinai žinomiems faktams“ teisės literatūroje yra suteikiama prezumpcijos reikšmė, pavyzdžiui, žr. Grzegorzcyk, T.; Tylman, J. *Polskie Postępowanie Karne*. Warszawa: LexisNexis, 2005, p. 423; Ancelis, P. *Funkcijų suderinamumas veiksmingame ir sąžiningame baudžiamajame persekiojime*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012, p. 192.

Įprastinėje kalboje vartojant žodį „prezumpcija“, laikoma, jog yra tikėtina, kad kažkas gali būti (egzistuoti), bet nebūtinai taip ir yra, arba, kitais žodžiais tariant, kad kažkas gali būti, įvykti, bet nebūtinai tai atsitiks¹⁵.

Ilgalaikis procesų natūralistinis stebėjimas anksčiau ar vėliau leidžia suvokti tai, kas vyksta, įvardyti vyraujančius požymius ir suteikia galimybę ne tik įvairioms interpretacijoms, bet ir apibendrinimams, kurie neretai įgauna prezumpcijos reikšmę. Antai:

– ilgą laiką stebint gulbes buvo prieita prie išvados, kad visos gulbės yra baltos, iš to gimė prezumpcija, kad jei kalbama apie gulbes, tai apie baltas, t. y. jei yra gulbė, tai ji bus balta. Tokia prezumpcija galiojo tol, kol europiečiai Australijoje atrado juodas gulbes;

- jei paukštis didžiąją savo gyvenimo dalį praleidžia vandenyje, tai preziumuojama, kad jo kojų pirštus dengia plėvė;
- jei paukštis daugiau laiko praleidžia skraidydamas nei bėgiodamas žeme, tai preziumuojama, kad jo kojos pirmasis pirštas yra atlenktas atgal;
- jei medis yra beržas, tai preziumuojama, kad jis baltas;
- jei asmuo parašė laišką, nusipirko voką, įdėjo laišką į voką, ant voko teisingai užrašė asmens, kuriam šis laiškas skirtas, pašto adresą, ant voko užklijo pašto ženklą ir šį voką įmetė į pašto dėžę, tai preziumuojama, kad šio laiško adresatas gaus laišką;
- jei nusikalstama veika įvyko dienos metu, tai preziumuojama, kad buvo pakankamai šviesu, todėl visi jo dalyviai galėjo gerai matyti įvykį¹⁶ ir pan.

Pačia bendriausia prasme prezumpcija yra ne kas kita, kaip tam tikrais logikos dėsniais pagrįstas spėjimas (bendroji prielaida), atspindintis kažkokią (reiškinio, fakto, įvykio ar pan.) bendrą tendenciją.

Nors literatūroje dažnai išsakoma nuomonė, kad pirmieji „prezumpcijų“ terminą pradėjo vartoti senovės romėnai, vis dėlto manytina, kad prezumpcijos nėra senovės Romos imperijos išradimas, jos buvo taikomos

15 McB, J. P. Presumptions: Are They Evidence? *California Law Review*, 1938, V. XXVI (5): 528.

16 Rinkevičius, J. *Procesiniai įrodinėjimo baudžiamojoje byloje pagrindai*. Mokymo priemonė. Vilnius: Vilniaus universitetas, 1990, p. 25.

dar iki romėnų, o romėnai paprasčiausiai jas pritaikė teisėje¹⁷. Vienas iš klasikinių romėnų teisėje taikytų prezumpcijų pavyzdžių yra vadinamoji „Mucijaus prezumpcija“ (lot. *praesumptio Muciana*). Ji taip buvo pavadinata asmens, kuris suformulavo šią prezumpciją ir kuris buvo vienas iš romėnų civilinės teisės kūrėjų, t. y. *Kvinto Mucijaus Scaevolos* (*Quintus Mucius Scaevola* (159 m. pr. Kr.–89 m. pr. Kr.)), garbei. K. Mucijaus suformuluotos prezumpcijos esmė: *jeigu ištekęsusi moteris negali nurodyti savo įgijimų (turto) šaltinio, laikoma, kad jie yra gauti iš vyro tol, kol bus įrodyta priešingai*¹⁸.

Įdomiausia, kad šios prezumpcijos modifikacijų įmanoma surasti ir nūdienos teisėje. Žiūrint iš šių dienų pozicijų ir išlaikant Mucijaus prezumpcijos esmę, šiuolaikinė prezumpcija galėtų skambėti taip:

– „jeigu silpnoji proceso šalis negali nurodyti savo įgijimų (turto) šaltinio, laikoma, kad jie gauti nesąžiningai ir turi būti grąžinti stipriausiai proceso šaliai“.

Iš esmės tokio turinio ir esmės prezumpcija yra įtvirtinta Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso¹⁹ 72³ straipsnyje. Vadovaujantis BK 72³ straipsniu „jeigu kaltininkas, pripažintas padaręs apysunkį, sunkų arba labai sunkų tyčinį nusikaltimą, iš kurio jis turėjo ar galėjo turėti turtinės naudos, uždraustos veikos padarymo metu, po jos padarymo arba per penkerius metus iki jos padarymo, įgyto turto, kurio vertė neatitinka jo teisėtų pajamų, ir šis skirtumas viršija 250 MGL dydžio sumą, arba per nurodytą laikotarpį kitiems asmenims yra perleidęs tokį turtą ir jei baudžiamojo proceso metu kaltininkas nepagrindžia šio turto įsigijimo teisėtumo, laikoma, kad turtas gautas nusikalstamu būdu ir turi būti konfiskuotas“. Kitas klausimas būtų, kaip tokia prezumpcija dera su moraline nuostata, jog *inde datae leges, ne fortior omnia posset* (liet. įstatymai sukurti tam, kad stipresnis netaptų visagalis), ir ar apskritai dera?

17 Сериков, Ю. А. Презумпции в гражданском судопроизводстве. Москва: Волтерс Клувер, 2008, p. 8.

18 Mousourakis, G. *The Historical and Institutional Context of Roman Law*. Hampshire: Ashgate Publishing, 2003, p. 192–193; Lamberti, F. *Suggestioni in tema di „praesumptio Muciana“* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-06-01] <<http://www.ledonline.it/rivistadirittoromano/allegati/dirittoromano05lamberti.pdf>>.

19 Toliau – BK.

Faktas, kad senovės romėnai teisiniuose procesuose kartu su asmenų parodymais gana plačiai taikė prezumpcijas, gali būti paaiškinamas tuo, jog romėnų teisė visų pirma buvo skirta praktinei veiklai tobulinti ir optimizuoti. Tais atvejais, kai būdavo sunku arba net neįmanoma įrodyti kokių nors gyvenimišką faktą, gelbėdavo prezumpcijos. Teisės literatūroje išsakoma nuomonė, jog senovės Romoje prezumpcijų taikymo faktas įrodo, kad tuo metu jau gana gerai buvo išvystyta fakto įrodinėjimo teorija²⁰, tačiau romėnai nuoseklios teorijos apie prezumpcijas nepaliko, kaip ir to, ką derėtų vadinti prezumpcija, o ko ne²¹. Nors prezumpcijų galima aptikti romėnų teisės principuose, juristų atsakymuose, o vėliau jų darbuose bei įstatymų tekstuose, vis dėlto, kaip pastebėjo K. Ferrinis (*Contardo Ferrini*, 1859–1902), prezumpcija, įtvirtinta teisės aktuose, netenka savo pirminės esmės, nes teisiškai pakeitus prigimtinių įrodinėjimo naštos pobūdį, atimama galimybė teisėjui laisvai vertinti fakto reikšmę²².

Terminas *prezumpcija* yra kilęs iš lotynų kalbos žodžio *praesumptio*, reiškiančio prielaidą, spėjimą, išankstinę nuomonę, užbėgimą už akių²³. Ši priežastis lemia tai, kad dažniausiai *prezumpcija* yra apibūdinama kaip „prielaida, pagrįsta tikimybe“²⁴.

Bandymas *prezumpciją* apibrėžti terminu *prielaida* nėra pats geriausias, nes terminas *prielaida* vartojamas apibūdinant ir kitus veiksmus ar reiškinius, kurie nėra laikomi prezumpcijomis. Pavyzdžiui:

- *versija* – prielaida, liečianti atskirą faktą arba turinčių reikšmės bylai faktų grupę, aiškinančią šių faktų atsiradimą, jų tarpusavio ryšį²⁵;

20 Voci, P. *Istituzioni di Diritto Romano*. Milano: A. Giuffrè editore, 1996, p. 161.

21 Сериков, Ю. А. *Презумции в гражданском судопроизводстве*. Москва: Волтерс Клувер, 2008, p. 8.

22 Ferrini, C. *Studi vari di diritto romano e moderno* (sulle obbligazioni, sul negozio giuridico, sulle presunzioni). Milano: Ulrico Hoepli, 1929, Vol. III: 462.

23 Kuzavinis, K. *Lotynų-lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų l-kla, 1996, p. 680.

24 Rinkevičius, J. *Procesiniai įrodinėjimo baudžiamojoje byloje pagrindai*. Mokymo priemonė. Vilnius: Vilniaus universitetas, 1990, p. 25.

25 Barkauskas, A. Nusikaltimo tyrimo versijų loginiai ir psichologiniai kėlimo pagrindai. Kurapka, V. E.; Matulienė, S.; Panomariovas, A., et al. *Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo* (prof. dr. Eugenijaus Palskio atminimui). Mokslo studija. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto leidyba, 2011, p. 133.

- *įtarimas* – prielaida, pagrįsta konkrečiais faktiniais duomenimis, kad konkretus asmuo yra galbūt padaręs nusikalstamą veiką²⁶;
- *hipotezė* (gr. *hypothesis*) – mokslškai pagrįsta prielaida tam tikriems reiškiniams išaiškinti, t. y. apie objektų struktūrą, ryšių tarp objektų pobūdį ir galimus problemų būdus²⁷ ir t. t.

Tokioms kategorijoms, kaip *versija*, *įtarimas*, *hipotezė*, apibūdinti tinka tai, kas tinka ir *prezumpcijai*. Iš esmės skirtingi reiškiniai, veiksmai gali būti apibūdinami taip pat, – *prielaida*, *pagrįsta tikimybė*. Toks skirtingų reiškinių, veiksmų apibūdinimas yra pakankamas tada, kai tokios kategorijos kaip *versija*, *įtarimas*, *hipotezė*, *prezumpcija* yra nagrinėjamos atsietai viena nuo kitos, tačiau pažvelgus į šias kategorijas kompleksiskai, toks apibūdinimas sukelia daugiau sumaišties nei aiškumo.

Versija, *įtarimas*, *hipotezė* negali būti prilyginami prezumpcijai vien todėl, kad paneigus versijas, įtarimus, hipotezes ir prezumpcijas kyla skirtingi padariniai.

Visų pirma, paneigtos versijos, įtarimai ar hipotezės paprasčiausiai nustoja egzistuoti, t. y. nepasitvirtinusios versijos ar hipotezės yra atmetamos, nepasitvirtinus įtarimui, asmuo įgyja kitą procesinį statusą, o kai nepasitvirtina prezumpcija, ji dėl to nenustoja egzistuoti. Ir tai akivaizdu, juk įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu pripažinus teisiamąjį asmenį kaltu dėl nusikalstamos veikos padarymo, nekaltumo prezumpcija nenustoja apskritai veikti (egzistuoti); užginčijus *tėvystės* prezumpciją ir įrodžius, kad konkrečiu atveju ji buvo taikoma nepagrįstai, nereiškia, jog ji ir visais kitais atvejais netenka savo teisinės galios ir nustoja egzistuoti ir t. t. Kylantys padariniai yra glaudžiai susiję su laiko veiksnium, todėl galime sakyti, kad *versijas*, *įtarimus*, *hipotezes* nuo prezumpcijų skiria dar ir laiko veiksnys. *Versijos*, *įtarimai*, *hipotezės*, skirtingai nuo prezumpcijos, yra laikinos kategorijos, o prezumpcijoms laiko veiksnys įtakos nedaro²⁸, jos kaip egzistavo, taip ir toliau egzistuoja.

26 Смирнов, А. В.; Калиновский, К. Б. *Уголовный процесс: Учебник для вузов*. Под общ. ред. Смирнова, А. В. СПб.: Питер, 2004, p. 131.

27 Luobikienė, I. *Sociologinių tyrimų metodika. Mokomoji knyga*. Kaunas: Technologija, 2005, p. 39.

28 Кузнецова, О. А. *Презумпции в гражданском праве*. СПб.: Юридический центр Пресс, 2004, p. 96.

Antra, *versija* atspindi ne tiek tikimybinę, kiek sąryšių prielaidą, todėl, jei įmanoma kelių aplinkybių sąsajas paaiškinti daugiau nei viena prielaida, keliamos kelios versijos. Įtarimas siejamas su konkrečiu asmeniu, o prezumpcija – su rūšinius požymius turinčių asmenų grupe. Hipotezė – moksliskai pagrįsta prielaida, o prezumpcija – dažnai statistiskai grindžiama prielaida.

Taigi bet kuri *prezumpcija* kartu yra *prielaida*, tačiau ne bet kuri *prielaida* gali būti ir yra *prezumpcija*.

Atsakymą į klausimą, kada prielaida gali būti laikoma prezumpcija, o kada ji įgauna kitą turinį ir prasmę, mūsų supratimu, galima rasti analizuojant pažinimo, logikos dėsnius, nes *prezumpcija*, skirtingai nuo kitų prielaidų išraiškos formų, yra gnoseologinė kategorija.

2. Prezumpcijų struktūra

2.1. *Praesumptio ex eo quod plerumque*

Prezumpcija – numatymas, paremtas tikėtinomis žiniomis ir, kaip dažnai klaidingai yra teigiama, kylantis tik iš tų faktų, kurie kartojasi dažniausiai (lot. *praesumptio ex eo quod plerumque*), arba, tiksliau tariant, prezumpcija – numatymas, paremtas socialiniais dėsningumais. Dėl šios priežasties tam, kad būtų galima pagrįsti vienos ar kitos prezumpcijos buvimą, neretai į pagalbą pasitelkiami statistiniai duomenys, tokiu atveju prezumpcijos, kurios būna paremtos statistiniais duomenimis, kartais įgyja „statistinių“ prezumpcijų pavadinimą²⁹. Kaip pavyzdį galime pateikti „juodųjų plaučių“ prezumpciją.

Ilgai stebėjus asmenis, dirbančius Jungtinių Amerikos Valstijų anglių kasyklų šachtose, buvo prieita prie išvados, kad asmenys, išdirbę 10 ir daugiau metų akmens anglies kasyklose, daug dažniau nei kiti asmenys miršta nuo pneumokoniozės (lot. *pneumoconiosis*), t. y. neorganinių dulkių (akmens anglių dulkių) sukeltos restrikcinės plaučių ligos, todėl,

29 Смирнов, А. В. *Состязательный процесс*. СПб.: Альфа, 2001, р. 82.

siekiant suteikti šachtininkams papildomų sveikatos apsaugos garantijų, buvo sukurta ir įteisinta³⁰ *juodųjų plaučių* prezumpcija:

- jei 10 ir daugiau metų anglių kasyklų šachtoje išdirbęs šachtininkas suserga pneumokonioze, tol, kol nebus įrodyta priešingai, laikoma, jog jo liga yra darbo anglių kasyklų šachtoje padarinys;
- jeigu akmens anglių kasykloje dirbantį šachtininką kankino kvėpavimo takų uždegimo liga ir jis miršta, kol nebus įrodyta priešingai, laikoma, kad jis mirė dėl šios ligos;
- jeigu šachtininkas, sergantis nepagydomos formos pneumokonioze, miršta, laikoma, kad jis mirė dėl šios ligos³¹.

Juodųjų plaučių prezumpciją galime sąlygiškai įvardyti indukcinio pažinimo arba empirinio apibendrinimo rezultatu, kuris buvo gautas ištyrus šachtininkus ir nustatius jų tam tikrą savybę, t. y. sirgimą restrikcine plaučių liga.

Indukcija (lot. *inductio* – įvedimas) – mąstymo būdas, kai atskiri daļiniai teiginiai, atvejai, požymiai įtraukiami į apibendrinimą, kai nuo pavienių faktų, žinių einama prie bendrų išvadų³². Dauguma prezumpcijų yra indukcinio samprotavimo pagrindu išvestos kategorijos, ir *juodųjų plaučių* prezumpcija yra tipinis klasikinės prezumpcijos pavyzdys.

Indukcinis samprotavimo būdas leidžia iš teisingų prielaidų daryti tik tikėtinas išvadas, kurios iš esmės reikalauja tikslesnių įrodymų. Indukcijos būdu gautos išvados neapibrėžtumą lemia patyrimo žinių reliatyvumas. Indukcija atsiranda žmonių praktinės veiklos procese, esant poreikiui apibendrinti žinias, t. y. gauti žinių apie daugiau ar mažiau bendrus pasaulio daiktų ir reiškinių ypatumus, apie daiktų ir reiškinių ryšius³³. Indukcija galima dėl dėsningo tikrovės reiškinių kartojimosi. Dėl šio kartojimosi galima, ištyrus tik dalį objektų arba, jei tos grupės objektų nėra ypač daug, ištyrus

30 Rice, P. R.; Cutter, S. S. Problems with Presumptions: a Case Study of the „Structural Presumption“ of anticompetitiveness. *The Antitrust Bulletin*, 2002, p. 559.

31 Federal Coal Mine Health Act of 1969, [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-06-01]. <<http://www.ssa.gov/policy/docs/ssb/v33n3/v33n3p20.pdf>>.

32 Tidikis, R. *Socialinių mokslų tyrimų metodologija*. Vadovėlis. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2003, p. 405.

33 Žr.: ten pat, p. 405.

visus dominančius objektus, daryti tam tikrą bendro pobūdžio išvadą, apimančią visus tai grupei priklausančius objektus.

Tiesa, logikoje yra įvardijama pilnoji, arba išbaigtoji, ir atrankinė, arba neišbaigtoji, indukcija³⁴. Pilnosios indukcijos atveju bendra išvada apie visus grupės objektus daroma tik tuo atveju, kai išanalizuojami visi be išimties tiriamos grupės objektai, tačiau dažnai tiriamą grupę sudaro labai daug, o kartais ir be galo daug objektų, tad jų visų neįmanoma ištirti ir apibendrinti, todėl dažniausiai naudojama atrankinė indukcija. Pilnoji indukcija visuomet duoda teisingą išvadą, todėl pagal gautą rezultatą ji gali būti prilyginama dedukcijai. Nuo dedukcijos pilnoji indukcija skiriasi tik samprotavimo eiga.

Atrankinės indukcijos atveju bendro pobūdžio teiginiai, t. y. teiginiai apie visus grupės objektus, gaunami ištyrus (stebėjimu, eksperimentu) tam tikrus atvejus, nustatčius tam tikrą atskirų (ne visų) grupės objektų savybę, o paskui padarius apibendrinamąją išvadą – tą savybę turi visi tos grupės objektai. Jei ištyrus tam tikrą objektų grupę, kurią sąlygiškai galime pažymėti S raide, nėra nustatoma, kad kiekvienam objektui iš S grupės yra būdinga tam tikra savybė, kurią žymime P raide, indukcijos nėra, nes gauta išvada yra priešinga teiginiui, kad visi tiriami S grupės objektai turi P savybę³⁵. Taip vienais ar kitais atvejais nenustatčius, kad visi tiriami grupės S objektai turi jiems būdingą P savybę, indukcinio samprotavimo būdas nustoja veikti.

Pavyzdžiui, jei baudžiamajame procese taikant *procesinių teisių ir pareigų žinojimo* prezumpciją nustatoma, kad privatus baudžiamojo proceso dalyvis (įtariamasis, kaltinamasis, nukentėjusysis, civilinis ieškovas, civilinis atsakovas, jų atstovai, užstato davėjas, asmuo, kurio nuosavybės teisės yra apribotos, liudytojas ir pan.) nebuvo supažindintas su turimomis procesinėmis teisėmis ir (ar) pareigomis, indukcinio pažinimo procesas pasibaigia ir reiškia, jog duotuoju atveju procesinių teisių ir pareigų žinojimo prezumpcija nebus taikoma.

34 Гусев, Д. А. *Логика: учебный курс*. Москва: Московский институт экономики, менеджмента и права, 2010. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-06-02]. < http://e-college.ru/xbooks/xbook005/book/index/index.html?go=part-010*page.htm >.

35 Кузнецова, О. А. *Презумпции в гражданском праве*. СПб.: Юридический центр Пресс, 2004, p. 17.

Indukcija yra reduktyvus samprotavimo būdas, taigi išvada, kuri daroma remiantis šiuo samprotavimo būdu, yra tik tikėtina. Tikėtinumo lygis gali būti pats įvairiausias – nuo mažai tikėtino iki daugiau ar mažiau tikslaus, beveik tikėtino. Nuo kitų redukctinių samprotavimų indukcija skiriasi tuo, kad jos išvada yra apibendrinamojo pobūdžio³⁶.

Indukcinių būdu išvedamų prezumpcijų formavimosi mechanizmas pereina tris etapus³⁷:

1) įvardijama vyraujanti savybė, t. y. ta savybė, kurią turi visi tiriamos grupės objektai;

2) nustatomas priežastingumo ryšys tarp žinomo ir nežinomo;

3) susiformuoja įsitikinimas apie spėjamo fakto buvimą, t. y. faktas, kad tokią savybę turi ir kiti objektai, kurie, nors ir priklauso tiriamai grupei, tačiau tirti nebuvo.

Tokiu būdu prezumpcijos, kurios yra išvedamos indukcijos pagrindu, loginį turinį būtų galima išreikšti taip: „*jei S dauguma turi P savybę, tai laikoma, kad visiems S yra būdinga P*“, t. y. jeigu ištyrus grupę S objektų aptinkama bendra šiems objektams būdinga P savybė, tai daroma išvada, kad S objektams yra būdinga P savybė³⁸, o formalizuota indukcinio samprotavimo išraiška būtų, - $\exists x F(x) \rightarrow \forall x F(x)$. Pavyzdžiui:

- šachtininkus, išdirbusius akmenis anglių kasyklose 10 ir daugiau metų, kankina akmenis anglių dulkių sukeltos restrikcinės plaučių ligos;
- europinės gulbės – baltos;
- asmenys, kurie yra traukiami (buvo patraukti) baudžiamojon atsakomybėn – pakaltinami ir t. t.

Esant tam tikram loginiam ryšiui tarp faktų, prezumpcija padeda pereiti nuo tikrai žinomo fakto prie kito, tikėtino (spėjamo), fakto, kuris priimamas kaip tikras.

36 Tidikis, R. *Socialinių mokslų tyrimų metodologija*. Vadovėlis. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2003, p. 405.

37 Manuc, L. General Considerations on Presumptions. *4th World Congress on the Advancement of Scholarly Research in Science, Economics, Law, and Culture*, 2010, Vol. 4: 232.

38 Кузнецова, О. А. Презумпции в гражданском праве. СПб.: Юридический центр Пресс, 2004, p. 15, 17; Сериков, Ю. А. Презумпции в гражданском судопроизводстве. Москва: Волтерс Клувер, 2008, p. 5.

Indukciniu samprotavimo būdu išvestoms prezumpcijoms yra būdingas tam tikras statiškumas, nes tokios prezumpcijos gali būti laikomos teisingomis tik duotuoju laiko momentu ir tik tada, kai jos – prezumpcijos aiškinamos (suprantamos) griežtai apibrėžtame kontekste³⁹. Kintant laikui bei prezumpcijų aiškinimo kontekstui, asmuo gali jau nepriimti tų prezumpcijų⁴⁰, kurias iki tol jis priėmė ir nelaikė kliūtimi tiesos paieškoje. Tikrosios prezumpcijos, t. y. tos, kas dažniausiai pasitaiko gyvenime, yra konstruojamos tik neišbaigtos (atrankinės) indukcijos pagrindu.

Bet jeigu prezumpcijos yra konstruojamos tik indukcijos pagrindu, t. y. *praesumptio ex eo quod plerumque*, „dauguma *S* yra (*turi*) *P*“, tai, kaip paaiškinti tokių prezumpcijų, pavyzdžiui, *nekaltumo*, *teisės aktų žinojimo* ir pan., konstrukcijas? Akivaizdu, kad dauguma kaltinamųjų, kurie buvo traukiami baudžiamajon atsakomybėn, buvo pripažinti kaltais padarius nusikalstamas veikas ir, turbūt nerasime nė vieno asmens, kuris žinotų visų teisės aktų turinį, tuo labiau žinotų daugumos pasaulio valstybių teisės normų turinį, mat teisės aktų žinojimo, kaip ir nekaltumo prezumpcija, yra įgavusi tarptautinį pobūdį.

2.2. *Praesumptio est aequilibrium*

Nekaltumo bei *teisės aktų žinojimo* prezumpcijos nėra prezumpcijos, kurios būtų konstruojamos išimtinai indukcinio samprotavimo pagrindu, t. y. to, kas dažniausiai yra ar pasitaiko. Kokių būdu yra išvedamos tokio ir panašaus pobūdžio prezumpcijos? Kad galėtume atsakyti į šį klausimą, išnagrinėsime vieną iš mūsų paminėtų prezumpcijų, t. y. nekaltumo prezumpciją, nes visos tos prezumpcijos, kurios nėra paremtos dėsningu tam tikrų reiškinių, faktų ar savybių kartojimusi, yra išvedamos laikantis iš esmės tų pačių, su tam tikromis išimtimis, samprotavimo dėsnių.

Nekaltumo prezumpcija yra vienas tų principų maksimų, kurių pagrindu yra konstruojamas visas baudžiamasis procesas ir jo atskirybės.

Baudžiamasis procesas visada pradedamas kaltinimo šalies iniciatyva, todėl bet kuris teismas, nagrinėdamas baudžiamąją bylą, privalo atsa-

39 Mendonca, D. Presumptions. *Ratio Juris*. 1998, V.11(4): 402.

40 Žr.: ten pat.

kyti į klausimą: ar kaltinamieji teiginiai, pagal kuriuos kaltinamasis buvo perduotas teismui, tikrai pasitvirtino? Kaltintojui nepavykus įrodyti savo teiginių, kuriais buvo grindžiamas kaltinimas teisme, pagrįstumo, lemia ir atitinkamą baudžiamojo proceso baigtį, t. y. kaltinamam asmeniui palankaus teismo sprendimo priėmimą. Tokią baudžiamojo proceso baigtį visų pirma diktuoja paprasčiausi logikos dėsniai, t. y. tas, kas teigia, privalo ir įrodyti (pagrįsti) faktų, teiginių teisingumą (lot. *semper necessitas probandi incumbit ei, qui agit*). Šiuo atveju ta proceso šalis, kurios iniciatyva buvo pradėtas baudžiamasis procesas, privalo įrodyti, kad kaltinamas asmuo tikrai įvykdė jam inkriminuojamą nusikalstamą veiką ir kad jis tikrai yra kaltas dėl šios veikos įvykdymo.

Pavyzdžiui, Europos Žmogaus Teisių Teismas yra pažymėjęs, jog „<...> įrodinėjimo pareiga tenka kaltinimui ir bet kokia abejonė yra naudinga kaltinamajam. Taip pat kaltinimas <...> turi pateikti pakankamai įrodymų, kad jis būtų nuteistas.“⁴¹

Jeigu nėra kaltintojo, paprastai nėra ir baudžiamojo proceso, nes jei kaltintojas nenori vesti proceso, tai niekas negali būti verčiamas bylinėtis (lot. *nemo iudex sine actore, nemo invitus agere cogatur*). Ir tik paskui, siekiant išvengti galimų piktnaudžiavimų savo procesine, ir ne tik, padėtimi, subalansuoti skirtingų proceso šalių galimybes, jų teises, baudžiamajame procese *semper necessitas probandi incumbit ei, qui agit* elgesio taisyklė, laikantis nerašytos principinės nuostatos, kad įstatymas neturi galingam (stipriajam) suteikti dar daugiau, nei kad jis jau turi galios, t. y., kitais žodžiais tariant, neturi stipriojo paversti visagaliu (lot. *inde datae leges, ne fortior omnia posset*), yra sustiprinama tam tikrais specifiniais teisinės technikos elementais, pavyzdžiui, nekaltumo prezumpcija.

Nekaltumo prezumpcijos taikymą baudžiamajame procese galima aiškinti tiek principine *inde datae leges, ne fortior omnia posset* nuostata, kuri iki šiol nėra įgijusi visuotinai pripažinto rašytinio baudžiamojo proceso principo reikšmės, tiek ir tiesos paieškos klasikiniame baudžiamajame procese teorija, pagal kurią tam, kad būtų galima atrasti tiesą baudžiamajame procese, visų pirma privalo būti šalys (kaltinimas ir gynyba) ir, antra, šios šalys privalo būti lygios. Baudžiamajame procese *lygybė* su-

41 Barberá, Messegue and Jabardo v Spain, 6 December 1988, §77, Series A, No. 146.

prantama kiek kitaip nei įprasta, arba kaip kad ji yra suprantama privatinės teisės šakose. Tokį šio termino suvokimą lemia paties baudžiamojo proceso specifika.

Baudžiamojo proceso kontekste kalbama apie proceso šalių (procese dalyvaujančių asmenų) procesinių teisių lygybę, bet ne apie procesinę lygybę. Tai reiškia, kad tiek fizinis, tiek juridinis asmuo, tiek tyrimą atliekantis pareigūnas turi lygias teises, bet skirtingas galimybes tas teises įgyvendinti. Klasikiniame baudžiamajame procese, kuriame vyrauja rungtimosi principas, kaip jau buvo minėta, privalo būti proceso šalys ir šios šalys turi būti vienodos „svorio kategorijos“, t. y. būtina, kad šios šalys būtų kiek įmanoma „lygios“, nes priešingu atveju procesas taptų ne sąžiningu procesu, kurio metu kiekvienai iš šalių suteikiama reali galimybė įrodyti savo tiesą ir įtikinti sprendimą turintį priimti subjektą, kad būtent ši, o ne kita proceso šalis yra teisi, bet tam tikra susidorojimo priemone, kurią pasitelkus viena proceso šalis, t. y. procesine prasme stiprioji šalis⁴², formaliai teisinėmis priemonėmis susidoroja su kita (silpnąja), jai kuo nors neįtikusia proceso šalimi. Būtent dėl šios priežasties klasikiniame baudžiamajame procese tenka kalbėti ne apie formalųjį proceso šalių, bet apie teisinį lygiateisiškumą.

Baudžiamajame procese nereikia stebėtis ar piktintis, kad žiūrint iš formalųjų teisės pozicijų faktinis skirtingų proceso šalių turimų teisių katalogas nėra vienodas. Daugeliu atveju procesinis statusas baudžiamąjį persekiojimą vykdančių ir valstybinį kaltinimą palaikančių asmenų nesutampa su advokato, gynėjo ir kaltinamojo (įtariamojo) procesiniu statusu, šis statusas nesutampa net ir teismo nagrinėjimo metu. Tokiame baudžiamajame procese, kur proceso šalimis yra valstybė, kurios vardu yra vykdomas baudžiamasis persekiojimas, ir privatus asmuo, neatsižvelgiant į jo užimamas pareigas ar statusą visuomenėje, tam, kad būtų galima subalansuoti turimas valstybės ir privataus asmens teises, tokiam asmeniui suteikiama *favor defensions* galimybė, t. y. gynybos pirmenybės galimybė. Balansas yra pasiekiamas išnaudojant juridinės technikos galimybes, bū-

42 Tokia yra kaltinimo funkciją vykdanči šalis, nes šią funkciją klasikiniame baudžiamajame procese vykdo valstybės įgaliotos institucijos ir jose dirbantys pareigūnai, kuriems yra pavesta įgyvendinti šią funkciją.

tent į pagalbą pasitelkiant prezumpciją, šiuo atveju – nekaltumo prezumpciją.

Nekaltumo prezumpcija sudaroma galimybė perskirstyti įrodinėjimo našta tarp skirtingų proceso šalių – iš silpnosios proceso šalies panaikinant įrodinėjimo pareigą, o kitai, stipriausiai, šią pareigą perkeltiant.

Jeigu baudžiamajame procese nebūtų nekaltumo prezumpcijos, nebūtų ir gynybos pirmenybės galimybių. Tokiu atveju baudžiamasis procesas taptų įprastine, standartine teisminių ginčų nagrinėjimo procedūra, iš esmės niekuo nesiskiriančiu nuo, pavyzdžiui, civilinio proceso, kur kiekviena baudžiamąjo proceso šalis privalo įrodinėti faktų bei juos pagrindžiančių savo teiginių teisingumą vadovaujantis dar senovės Romoje suformuluota bendra taisykle – įrodinėjimo našta tenka tam, kuris tvirtina, o ne tam, kuris neigia (lot. *onus probandi in cumbit ei qui affirmat, non ei qui negat*). Taigi kiekviena baudžiamąjo proceso šalis paritetiniais pagrindais turėtų įrodyti tuos faktus, kuriais ji remiasi⁴³.

Antai civiliniame procese ieškovas, per teismą pateikdamas atsakovui materialųjį teisinį reikalavimą, turi nurodyti ieškinio dalyką (ieškovo reikalavimą)⁴⁴ ir faktinį pagrindą⁴⁵ (aplinkybes, kuriomis yra grindžiamas ieškovo reikalavimas, bei šias aplinkybes patvirtinančius įrodymus), o atsakovas, pareikšdamas priešinį ieškinį arba pateikdamas atsikirtimus į ieškinį, – priešinio ieškinio ar atsikirtimų į ieškinį pagrindą⁴⁶ ir nurodyti, sutinka ar ne su jam pareikštu ieškiniu. Tokiu būdu civilinio proceso šalys apibrėžia jų ginčą sprendžiančio teismo veikimo ribas ir proceso pradžioje pačios be teismo pagalbos tarpusavyje pasiskirsto įrodinėjimo našta, t. y. ieškovas privalo įrodyti savo reikalavimo pagrįstumą (ieškinio faktinį pagrindą) arba, kitais žodžiais tariant, jis privalo įrodyti jo teisę sukuriančius faktus⁴⁷, o atsakovas savo ruožtu – nesutikimo su ieškiniu pagrindą (lot. *reus in excipiendo fit actor*) arba, dar kitais žodžiais tariant, jo teisę

43 Мурадян, Э. М. *Истина как проблема судебного права*. Москва: Юристъ, 2004, p. 172.

44 CPK 135 straipsnio 1 dalies 4 punktas.

45 CPK 135 straipsnio 1 dalies 2 punktas.

46 Laužikas, E.; Mikelėnas, V.; Nekrošius, V. *Civilinio proceso teisė*. Vilnius: Justitia, 2003, p. 372.

47 Žr.: ten pat, p. 424–425.

panaikinančius faktus⁴⁸. Išimčių iš šios taisyklės sudaro atvejai, kai civilinio proceso teisės normos nustato specialias įrodinėjimo taisykles, įskaitant įvairias prezumpcijas, kurias pasitelkus įrodinėjimo našta paskirstoma nesilaikant Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso⁴⁹ 178 straipsnyje įtvirtintos įrodinėjimo pareigos taisyklės⁵⁰, atvejai, kuriais civilinė atsakomybė atsiranda be kaltės ir pan.

Nekaltumo prezumpcija, suteikdama pirmenybę gynybai, sudaro sąlygas aktyviau veikti baudžiamąjį persekiojimą vykdančiam asmeniui, bet visiškai gynybos įrodinėjimo naštos nepanaikina.

Taigi iš to, kas buvo pasakyta, galėtume tvirtinti, kad nekaltumo ir „juodųjų plaučių“ prezumpcijų kilmė nėra vienoda. Be ar tikrai taip?

Iš aukščiau pateikto aiškinimo reikėtų daryti išvadą, jog *nekaltumo* prezumpcija yra sukonstruota ne vadovaujantis taisykle, – *praesumptio ex eo quod plerumque* (liet. *prezumpcija kyla iš tų faktų, kurie dažnai kartojasi*), o gali būti išvedama dedukcinio samprotavimo būdu iš nerašytos principinės nuostatos, kad įstatymas neturi galingajam suteikti dar daugiau galių, nei kad jis jau turi, turinio ir padeda subalansuoti skirtingas galias.

Juodųjų plaučių atveju pasitelkus prezumpciją yra pereinama nuo tikrai žinomo prie numanomo arba spėjamo, o nekaltumo prezumpcijos atveju, priešingai – nuo spėjamo (*spėjama, kad asmuo yra padaręs nusikalstamą veiką*) prie žinomo (*įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu asmuo pripažįstamas padaręs nusikalstamą veiką*) ir prezumpcija čia atlieka kitą vaidmenį, t. y. nekaltumo prezumpcijos tikslas nėra padėti pereiti nuo tikėtina žinomo prie tikrai žinomo.

Nekaltumo prezumpcija yra paremta ne tam tikrų faktų pasikartojimų dažnumu, bet galių (galimybių) balansu. Kas turi mažesnes galimybes, tai tam suteikia didesnes, o kas turi didesnes, tai tam – mažesnes. Vadinausi, prezumpcija galėtų būti vadinama ir tam tikra teisine priemone, kuri ne tik padeda pereiti nuo tikrai žinomo fakto prie tikėtina žinomo fakto,

48 Laužikas, E.; Mikelėnas, V.; Nekrošius, V. *Civilinio proceso teisė*. Vilnius: Justitia, 2003., p. 425.

49 Toliau – CPK.

50 Pavyzdžiui, skolininko kaltės prezumpcija (CK 6.248 straipsnio 1 dalis). Ją taikant kreditorius neprivalo įrodyti skolininko kaltės, o skolininkas, siekdamas, kad jam pateiktas ieškinys būtų atmestas, turi įrodyti, jog jo kaltės dėl skolos atsiradimo nėra.

bet ir padeda subalansuoti proceso šalių galimybes arba, kitais žodžiais tariant, galias taip, kaip kad tai daro nekaltumo prezumpcija.

Kita vertus, nekaltumo prezumpcija lygiai taip pat, kaip ir *juodųjų plaučių* prezumpcija gali būti laikoma ir indukcinio samprotavimo rezultatu.

Antai nekaltumo prezumpcija gali būti išvedama iš *boni viri* (liet. *geras žmogus*) principinės nuostatos, pagal kurią dauguma žmonių yra geri, sąžiningi, linkę vykdyti įstatymus ir paklusti jų imperatyvams. Senovės romėnų laikais buvo žinoma tokia *boni viri praesumptio*, pagal kurią visi žmonės buvo laikomi sąžiningais tol, kol bus įrodyta priešingai⁵¹. Akivaizdu, kad *boni viri* prezumpcija yra indukcinio samprotavimo rezultatas, nes dauguma žmonių išties yra sąžiningi, linkę paklusti ir vykdyti įstatymų reikalavimus. *Boni viri* prezumpcija yra išvedama iš tų faktų, kurie dažnai kartojasi. Galime sakyti, kad nekaltumo prezumpcija yra ta pati *boni viri* prezumpcija, tik įgavusi kiek kitą turinį, tad ji, kaip ir *boni viri* prezumpcija, gali būti sėkmingai laikoma indukcinio mąstymo rezultatu.

Tačiau čia susiklosto paradoksali situacija – būdama *boni viri* prezumpcijos išvestiniu rezultatu ir įgavusi kiek kitą turinį, palyginti su *boni viri* prezumpcija, nekaltumo prezumpcija jau negali būti vadinama ta prezumpcija, kuri kyla iš tų faktų, kurie kartojasi dažnai. Nekaltumo prezumpcijos atveju greičiau tiktų kita taisyklė, – *praesumptio ex eo quod raro* (liet. *prezumpcija kyla iš tų faktų, kurie kartojasi retai*).

Nekaltumo prezumpcija skiriasi nuo *juodųjų plaučių* prezumpcijos savo kilme, bet ne turiniu. Tiek *juodųjų plaučių*, tiek nekaltumo prezumpcijos loginė struktūra yra vienoda ir ją galima išreikšti formalios implikacijos logine jungtimi „jei ..., tai“. „Jei yra S, tai S turi P savybę“ arba „jei S yra žmogus, tai S turi P savybę, t. y. gebėjimą protauti“. Abiejų prezumpcijų atveju savybė P yra išvedama iš S, būtent:

a) *juodųjų plaučių* prezumpcijos atveju:

– jei šachtininkas (S) išdirbo akmens anglies kasykloje 10 ir daugiau metų, tai jį (S) kankina akmens anglių dulkių sukeliamą restriktinė plaučių liga (P savybė);

51 Grzegorzcyk, T.; Tylman, J. *Polskie Postępowanie Karne*. Warszawa: LexisNexis, 2005, p. 136.

b) nekaltumo prezumpcijos atveju:

– jei įtariamasis ar kaltinamasis (S) yra įtarimas arba kaltinamas padaręs nusikalstamą veiką, tai jis (S) laikomas nekaltu (P savybė).

Kaip galėjome pastebėti, nekaltumo prezumpcija gali būti laikoma tiek indukcinio, tiek ir dedukcinio mąstymo rezultatu.

Dedukcija (lot. *deductio* – išvedimas) – mąstymo būdas, kai iš bendro pobūdžio žinių yra išvedama atskira taisyklė⁵². Plačiausia aristoteliška reikšmė dedukcija – tai perėjimas nuo bendro prie atskiro⁵³. Dedukciniam samprotavime mintis eina nuo daugiau bendro žinojimo prie mažiau bendro. Kaip antai, *jei visos žvaigždės skleidžia energiją, tai reiškia, kad ir Saulė skleidžia energiją, nes Saulė yra žvaigždė*⁵⁴.

Dedukcija, skirtingai nuo indukcijos, leidžia padaryti teisingą išvadą, o indukcija iš teisingų prielaidų leidžia daryti tik tikėtiną išvadą, t. y. greičiau teisingą, bet nebūtinai. Pavyzdžiui, dedukciniu būdu išvesta nekaltumo prezumpcija yra visada teisinga, o *juodųjų plaučių* prezumpcija atskirais atvejais gali būti ir neteisinga. Dedukcijoje bendras žinojimas yra samprotavimo atspirties taškas, turintis garantuoti teisingos išvados apie tam tikrą atvejį, gavimą, o indukcijoje bendras žinojimas yra rezultatas, kuris yra tik tikėtinas.

Antai dedukciniam samprotavime:

Visi advokatai – teisininkai,

Petras – advokatas.

preziumuojama (išvada): *Petras – teisininkas.*

52 Гусев, Д. А. *Логика: учебный курс*. Москва: Московский институт экономики, менеджмента и права, 2010. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-06-02]. <http://e-college.ru/xbooks/xbook005/book/index/index.html?go=part-010*page.htm>.

53 Tidikis, R. *Socialinių mokslų tyrimų metodologija*. Vadovėlis. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2003, p. 390.

54 Гусев, Д. А. *Логика: учебный курс*. Москва: Московский институт экономики, менеджмента и права, 2010. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-06-02]. <http://e-college.ru/xbooks/xbook005/book/index/index.html?go=part-010*page.htm>.

Išvada, gauta dedukcinio samprotavimo būdu, yra teisinga, nes Petras, būdamas advokatu, drauge yra ir teisininkas.

Indukciniame samprotavime:

Lietuva turi rašytinę Konstituciją,
 Ispanija turi rašytinę Konstituciją,
 Prancūzija turi rašytinę Konstituciją,
 Vokietija turi rašytinę Konstituciją,
 Lietuva, Ispanija, Prancūzija, Vokietija – Europos
 Sąjungos valstybės.

preziumuojama (išvada): *Visos Europos Sąjungos valstybės turi rašytines Konstitucijas.*

Tuo metu išvada ir kartu preziumuojamas faktas, gautas neįvertinus, kad tarp neištirtų objektų gali būti ir tokių, kurie neturi konstruojamos savybės, yra klaidingi, nes Jungtinė Karalystė, būdama Europos Sąjungos valstybe, neturi rašytinės Konstitucijos.

Šiuo atveju teisingai išvadai padaryti turimų faktinių duomenų nepakako ir tai nebuvo įvertinta. Įvertinus duomenų nepakankamumą, indukcinio būdu išvesta populiariosios indukcijos išvada turėtų skambėti taip, – *vadinas, tikėtina, kad visos Europos Sąjungos valstybės turi rašytines Konstitucijas.*

Kaip galime pastebėti, prezumpcija, skirtingai nuo daugelio kitų į ją panašių kategorijų, nepriklauso nuo proceso šalių norų ar pageidavimų, ji, – prezumpcija yra indukcinio ir (ar) dedukcinio samprotavimo išraiška teisėje⁵⁵. Kitais žodžiais tariant, prezumpcija gali būti ne tik indukcinio samprotavimo, t. y. *praesumptio ex eo quod plerumque*, bet ir dedukcinio samprotavimo, leidžiančio daryti išvadą, kad prezumpcija gali kilti ne tik iš tų faktų, kurie dažnai kartojasi, bet ir faktų, kurie tik kartais kartojasi

55 Manuc, L. General Considerations on Presumptions. *4th World Congress on the Advancement of Scholarly Research in Science, Economics, Law, and Culture*, 2010, Vol. 4: 224.

arba pasitaiko labai retai (*praesumptio ex eo quod raro at interdum*), padarinys.

Žiūrint iš visumos pozicijų, kaip galėjome pastebėti, prezumpcijos prigimtis yra dichotominė, o jų struktūra – nevienalytė. Prezumpcijoms būdinga kompleksinė struktūra ir, atsižvelgiant į prezumpciją, preziumuojamas faktas gali būti tikrai tikėtinas, o gali būti ir beveik neįmanomas⁵⁶, t. y. faktas, kurio buvimas būtų mažai įtikinamas.

Nors prezumpcija yra tam tikro (indukcinio ir (ar) dedukcinio) samprotavimo padarinys, neteisinga būtų dėti lygybės ženklą tarp prezumpcijos ir loginės išvados.

Bet kokią prezumpciją iš esmės sudaro trys elementai: a) pagrindinis (tikrai žinomas) faktas (teiginys); b) spėjamas (numanomas) faktas (teiginys) arba, kitais žodžiais tariant, preziumuojamas faktas; c) loginis ryšys arba loginis samprotavimas, leidžiantis pereiti nuo žinomo prie spėjamo fakto (teiginio)⁵⁷. Loginis samprotavimas yra „kelias“, kuris atveda prie „tikslų“ – loginės išvados. Loginė išvada, kaip ir prezumpcija, būdama loginio samprotavimo rezultatu (padariniu)⁵⁸, skiriasi savo sukeliama padariniais, t. y. ji vienaip ar kitaip paskirsto įrodinėjimo našlą tarp šalių bei privalomumų. Prezumpcija, skirtingai nuo loginės išvados, visada yra privaloma⁵⁹. Prezumpcija nepraranda savo galios, net ir konkrečiu atveju paneigus preziumuojamo fakto buvimą.

3. Prezumpcijų reikšmė ir formos

3.1. Prezumpcijų įvairovė ir reikšmė

Prezumpcija, kaip jau minėjome, nuo senovės Romos laikų yra užėmusi tvirtas pozicijas jurisprudencijoje ir visų pirma laikoma teisine kategorija, tam tikra teisinės technikos priemone, kuri leidžia nuo tikrai

56 Presumptions. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-06-03]. <http://www.capitol.hawaii.gov/hrscurrent/Vol13_Ch0601-0676/HRS0626/HRS_0626-0001-0301.htm>.

57 Mendonca, D. Presumptions. *Ratio Juris*. 1998, V, 11(4): 406.

58 James, F. Burdens of Proof. *Virginia Law Review*, 1961, Vol. 47 (51): 63.

59 Rice, P. R.; Cutter, S. S. Problems with Presumptions: a Case Study of the „Structural Presumption“ of anticompetitiveness. *The Antitrust Bulletin*, 2002, p. 559.

žinomo fakto pereiti prie kito spėjamo (numanomo) fakto ir kuri yra įtvirtinama teisės normų turinyje arba gali būti išvedama iš tų normų turinio aiškinimo būdu. Dėl prezumpcijos turint vieną iš faktų ir žinant tam tikras šio fakto sąsajas (ryšius) su kitais faktais yra pereinama prie tokio fakto, apie kurį nieko nežinoma arba žinios apie tokį (spėjamą) faktą yra ribotos apimtys ir turinio.

Nerasime tokios teisės šakos, kurioje viena ar kita forma nebūtų taikomos prezumpcijos. Dėl suprantamų ir nesunkiai paaiškinamų priežasčių prezumpcijos dažniausiai taikomos procesinėse teisės šakose, nors ir materialinėse teisės šakose, siekiant tinkamai sureguliuoti visuomeninius santykius, prezumpcijoms tenka ganėtinai svarbus vaidmuo ir joms nere-tai yra suteikiama teisės principų forma, pavyzdžiui, nekaltumo, protin-gumo, sąžiningumo, sveiko proto, teisės aktų žinojimo, ir panašios pre-zumpcijos kartu yra įgijusios ir teisinio principo formą.

Prezumpcijų paplitimo įvairiose teisės šakose, neatsižvelgiant į tos ša-kos pobūdį (viešoji, privatinė, materialioji, procesinė ir t. t.), mastą galima pademonstruoti įvardijant kai kurias iš jų. Antai:

– baudžiamajame procese ir baudžiamojoje teisėje – nekaltumo; iki-teisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo, tei-sėjo, teisiamojo posėdžio sekretoriaus, vertėjo, specialisto ar eksperto, nešališkumo; proceso dalyvių ar kitų asmenų, dalyvaujančių procesinėje veikloje, procesinio veiksnio; procesinio įstatymo žinojimo; teisių ir pareigų žinojimo; įrodymų lygybės; pakaltinamumo; kaltinimo atsisaky-mo; sveiko proto; *res judicata* galią įgavusio teismo nuosprendžio teisin-gumo ir teisėtumo; teismo sudėties teisėtumo; ikiteisminio tyrimo teisėjui duotų liudytojų, nukentėjusiųjų, įtariamųjų parodymų teisėtumo ir ga-liojimo; visiems prieinamų tyrimo metodikų; atliktų veiksmų teisėtumo (lot. *omnia praesumuntur legitima facta, donec probetur in contrarium*); per spaudą paskelbtos informacijos apie teismo posėdį žinojimo ir kt. pre-zumpcijos;

– civiliniame procese ir civilinėje teisėje: žalą padariusio asmens kal-tės; asmens, neįvykdžiusio prievolės arba įvykdžiusio ją netinkamai, kaltės (lot. *in odium spoliatoris omnia praesumuntur*); paskleistų žinių, žeidžian-čių asmens garbę ir orumą, nesutikimo su tikrove prezumpcija; tėvystės; civilinės būklės aktų įrašų tikrumo; prievolės įvykdymo; mirties; santuo-

kos teisėtumo ir galiojimo; *contra proferentem*; autorystės; vyraujančios padėties; susidūrusių laivų valdytojų nekaltumo; notarine forma patvirtintuose dokumentuose nurodytų faktų buvimo ir kt. prezumpcijos⁶⁰;

– konstitucinėje teisėje: viešai paskelbtų teisės aktų žinojimo; nekaltumo; Konstitucijos, kaip tobulo teisės akto; teisės aktų konstitucingumo bei teisėtumo⁶¹; Konstitucijos ir kanonų teisės suderinamumo⁶²; mokymo valstybinėse ir savivaldybių mokymo ir auklėjimo įstaigose pasaulietinio turinio⁶³ ir pan. prezumpcijos;

– tarptautinėje ir Europos Sąjungos teisėje: prašymą gavusios valstybės narės sutikimo⁶⁴; juridinės apsaugos⁶⁵; prašymo pagrįstumo⁶⁶;

60 Laužikas, E.; Mikelėnas, V.; Nekrošius, V. *Civilinio proceso teisė*. Vilnius: Justitia, 2003, p. 436–443.

61 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 30 straipsnio (2005 m. gegužės 19 d. redakcija), 32 straipsnio 4 dalies (2005 m. gegužės 19 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 106-4434; Konstitucinio Teismo 2008 m. gruodžio 24 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos vidaus reikalų, specialiųjų tyrimų tarnybos, valstybės saugumo, krašto apsaugos, prokuratūros, kalėjimų departamento, jam pavaldžių įstaigų bei valstybės įmonių pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo 3 straipsnio 2 dalies (2000 m. liepos 13 d., 2005 m. gegužės 19 d. redakcijos), 11 straipsnio 5 dalies (2000 m. gruodžio 21 d. redakcija), 11 straipsnio 3 dalies (2005 m. gegužės 19 d. redakcija), Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo 16 straipsnio 12 dalies (2007 m. sausio 18 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 150-6106.

62 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. gruodžio 22 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos mokslo ir studijų įstatymo (2009 m. balandžio 30 d. redakcija) nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 160-7591.

63 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 13 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo 1 straipsnio 5 punkto, 10 straipsnio 3 ir 4 dalių, 15 straipsnio 1 dalies, 20 straipsnio, 21 straipsnio 2 punkto, 32 straipsnio 2 dalies, 34 straipsnio 2, 3 ir 4 dalių, 35 straipsnio 2 ir 5 punktų, 37 straipsnio 2 punkto ir 38 straipsnio 2 ir 3 punktų atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 49-1424.

64 Konvencija dėl ekstradicijos tarp Europos Sąjungos valstybių narių, parengta remiantis Europos Sąjungos sutarties k.3 straipsniu. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 112-4177.

65 Konvencija dėl informacijos technologijų naudojimo muitinės tikslais, parengta vadovaujantis Europos Sąjungos sutarties k.3 straipsniu. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 112-4179.

66 Europos Parlamento ir Tarybos 2012 m. balandžio 19 d. reglamentas (ES) Nr. 387/2012, kuriuo iš dalies keičiamos tam tikros Tarybos reglamento (EB) Nr. 1198/2006 dėl Europos žuvininkystės fondo nuostatos, susijusios su tam tikrų valstybių narių, kurios turi didelių finansinio stabilumo sunkumų arba kurioms gresia tokie sunkumai, finansų valdymu. *Oficialusis leidinys* L 129 , 16/05/2012, p. 0007–0011.

veiksmingos apsaugos neužtikrinimo⁶⁷; atitikties⁶⁸; trijų mėnesių darbo santykių trukmės⁶⁹; krovinio ir pakuotės būklės atitikimo važtaraštyje nurodytą būklę⁷⁰, laivo ir jo įgulos žūties ir pan. prezumpcijos.

Manytina, kad tokią prezumpcijų įvairovę bei paplitimą teisėje lemia kelios tarpusavyje glaudžiai susijusios ir viena kitą papildančios priežastys:

a) valstybės socialinė politika.

Prezumpcija – glaustas valstybės socialinės politikos atspindys teisėje. Antai anksčiau pateiktos *tėvystės, juodųjų plaučių, nekaltumo* ir daugelis kitų prezumpcijų yra ne kas kita, kaip valstybės aiškiai išreikštos konkrečios socialinės politikos materializacija, įgavusi prezumpcijų formą ir aiškiai apibrėžtą turinį.

Juodųjų plaučių prezumpcija JAV buvo įteisinta 1969 m. priėmus federalinį Angliakasių sveikatos ir saugos įstatymą. Šiame įstatyme buvo nustatyti nacionaliniai sveikatos ir socialinės saugos standartai JAV akmens anglių kalnakasybos pramonėje ir įtvirtintos socialinės garantijos angliakasiams. Pavyzdžiui, Angliakasių sveikatos ir saugos įstatymas suteikė galimybę angliakasiams, kurie dėl pneumokoniozės (*juodųjų plaučių* restriktinės ligos) tapo visiškai neįgalūs, gauti periodines išmokas, o angliakasiui dėl šios ligos mirus, maitintojo netekimo išmokas galėjo gauti mirusio angliakasio šeimos nariai, ir kt.⁷¹

Nekaltumo prezumpcijos pagrindinė idėja taip pat socialinė, – subalansuojant valstybės valdžią įgyvendinančių institucijų ir privataus asmens teises, apsaugoti privatų asmenį nuo galimos valstybinę valdžią

67 Europos Parlamento ir Tarybos 2011 m. gruodžio 13 d. direktyva 2011/95/ES dėl trečiųjų šalių piliečių ar asmenų be pilietybės priskyrimo prie tarptautinės apsaugos gavėjų, vienodo statuso pabėgėliams arba papildomą apsaugą galintiems gauti asmenims ir suteikiamos apsaugos pobūdžio reikalavimų. *Oficialusis leidinys* L 337, 20/12/2011, p. 0009–0026.

68 Europos Parlamento ir Tarybos 2009 m. birželio 18 d. direktyva 2009/48/EB dėl žaislų saugos. *Oficialusis leidinys* L 170, 30/06/2009, p. 0001–0037.

69 Europos Parlamento ir Tarybos 2009 m. birželio 18 d. direktyva 2009/52/EB, kuria numatomi sankcijų ir priemonių nelegaliai esančių trečiųjų šalių piliečių darbdaviams būtiniausi standartai. *Oficialusis leidinys* L 168, 30/06/2009, p. 0024–0032.

70 Tarptautinio krovinių vežimo keliais sutarties konvencija (CMR). *Valstybės žinios*. 1998, Nr. 107-2932.

71 Federal Coal Mine Health Act of 1969 // <http://www.ssa.gov/policy/docs/ssb/v33n3/v33n3p20.pdf> [žiūrėta 2012-06-01].

įgyvendinančių institucijų savivalės⁷² ir kartu suteikti garantiją privačiam asmeniui, kad stipresnis netaps dar stipresniu (lot. *fortis ne fortior omnia posset*).

Tėvystės prezumpcijos idėja – vaiko interesų apsauga⁷³. Tai idėja, kuri nuo romėnų laikų, nepaisant atsiradusių naujų įrodinėjimo priemonių (būdų), iki šių dienų išlaikė nepakitusią formą bei turinį. Lygiai tokia pati idėja yra ir *vaiko gimimo* prezumpcijos, – jeigu negalima nustatyti, ar vaikas gimė gyvas, ar negyvas, preziumuojama, kad jis gimė gyvas⁷⁴.

Teismo nešališkumo prezumpcijos idėja – pasitikėjimas teismais. Demokratinėje visuomenėje pasitikėjimas teismais yra esminis normalios teismų sistemos funkcionavimo pagrindas. Teismo nešališkumas neturi kelti abejonių tol, kol bus pateikti duomenys, leidžiantys tvirtinti, kad yra priešingai. Ši prezumpcija yra ganėtinai stipri ir praktinėje veikloje proceso šalims įrodyti, kad teismas gali būti šališkas, ne tokia jau lengva užduotis kaip iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti. Tai patvirtina ir Europos Žmogaus Teisių Teismo bylų praktika. Nors dėl teismų šališkumo ir (ar) suinteresuotumo Europos Žmogaus Teisių Teismui yra paduodamas ne vienas skundas, tačiau kad pareiškėjas turėjo pagrindą suabejoti teismo nešališkumu, Europos Žmogaus Teisių Teismas pirmą kartą konstatavo tik 2003 m. byloje *Pétur Thór Sigurðsson prieš Islandiją*.

Bylos esmė:

Pareiškėjas Péturas Thóras Sigurðssonas, pirmosios instancijos teisme pralošęs bylą prieš Islandijos nacionalinį banką, padavė apeliacinį skundą Aukščiausiam Teismui, kuris pareiškėjo skundą atmetė kaip nepagrįstą. Kaip vėliau paaiškėjo, viena iš Islandijos Aukščiausiojo Teismo kolegijos narių, nagrinėjusių P. T. Sigurðssono bylą, t. y. teisėja Guðrún Erlendsdóttir, kartu su savo vyru buvo Islandijos nacionalinio banko skolininkai. Teisėjos Guðrún Erlendsdóttir vyras, siekdamas padengti savo įsiskolinimus, įkeitė jam ir jo žmonai, teisėjai Guðrún Erlendsdótti priklausančio turto Islandijos nacionaliniam

72 Franck, T. M.; Prows, P. The Role of Presumptions in International Tribunals. *The Law and Practice of International Courts and Tribunals*. 2005 (4): 203–204.

73 Murphy, P. A *Practical Approach to Evidence*. London: Blackstone Press Limited, 1992, p. 564–565.

74 CK 2.2 straipsnio 3 dalis.

bankui. Prieš pat P. T. Sigurdssono skundo nagrinėjimą Aukščiausiąjame Teisme teisėjos Guðrún Erlendsdóttir vyrui pavyko susitarti su Islandijos nacionaliniu banku, kad jis 75 proc. sumažintų įsiskolinimą. Šios aplinkybės sudarė pagrindą pareiškėjui P. T. Sigurdssonui manyti, kad jo bylą nagrinėjęs Aukščiausiasis Teismas nebuvo nešališkas⁷⁵.

Europos Žmogaus Teisių Teismas šioje byloje pažymėjo, kad:

„<...> nešališkumas turi būti nustatomas vadovaujantis subjektyviu testu, t. y. jis kiekvienu konkrečiu atveju nustatomas pagal asmeninį teisėjo įsitikinimą, taip pat objektyviai patikrinus, ar teisėjas dėjo visas pastangas, kad panaikintų bet kokią abejonę jo šališkumu. <...> Vadovaujantis subjektyviu testu teisėjo asmeninis nešališkumas turi būti preziumuojamas tol, kol bus įrodyta priešingai <...>. Objektyvus testas turi padėti nustatyti, ar neatsižvelgiant į teisėjo elgesį, yra tikrų faktų, galinčių sukelti abejonių teisėjo nešališkumu. <...> Bet kuris teisėjas, kurio atžvilgiu kyla teisėta abejonė, kad jis gali būti nešališkas, privalo nusišalinti nuo bylos nagrinėjimo. <...> Tai reiškia, kad jei yra pagrindas abejoti, jog konkrečiu atveju teisėjas, priimdamas sprendimą, gali būti šališkas, suinteresuoto asmens nuogąstavimas yra svarbus, bet ne lemiamas. Lemiamas veiksnys – ar tokia abejonė yra objektyviai pateisinama. <...> Teismas negali daryti prielaidų, ar turėjo ji (teisėja – aut. past.) kokios nors naudos iš veiklos ir nemato pagrindo teigti, kad ji ar jos vyras buvo suinteresuoti ginču tarp pareiškėjo ir Nacionalinio banko, tačiau įvertinant, jog sandoris ir pareiškėjo bylos nagrinėjimas Aukščiausiąjame Teisme laiko atžvilgiu beveik sutapo, leidžia manyti, kad buvo protingas pagrindas suabejoti Aukščiausiojo Teismo nešališkumu <...>“⁷⁶.

b) Siekis optimizuoti teisę, padaryti ją ekonomiškesnę.

Prezumpcijos padeda sutaupyti proceso šalių, o kartu ir teismo laiką bei pastangas įrodinėjant, taip pat vertinant tai, kas yra paprastai akivaizdu ir gali būti ginčijama tik labai retais atvejais⁷⁷.

75 Pétur Thór Sigurdsson v Iceland, 10 April 2003, §9-14, ECHR 2003, IV.

76 Žr.: ten pat.

77 James, F. Burdens of Proof. *Virginia Law Review*, 1961, Vol. 47 (51): 66.

Teismo procesas yra brangiai kainuojanti procedūra, reikalaujanti laiko ir lėšų. Už teisingumo vykdymą moka ne tik proceso šalys, kurios patiria išlaidas, susijusias su bylos parengimu teisminiam nagrinėjimui, jos vedimu, žyminiais mokesčiais ir kt., bet kartu ir visi mokesčių mokėtojai, kurie tam tikra forma prisideda prie teisėsaugos sistemos išlaikymo⁷⁸. Todėl yra pareiga kiek galima taupiau naudoti lėšas, skiriamas nusikalstamoms veikoms užkardyti ir teisingumui vykdyti. Lėšų taupymas gali pasireikšti įvairiomis formomis ir viena iš galimų taupymo formų yra dialogo arba bendradarbiavimo skatinimas.

Taupant proceso šalių bei teismo laiką ir lėšas, idealu, kai procesinio ginčo šalys, kad būtų galima geriau įgyvendinti proceso tikslus ir patenkinti šalių interesus, aišku, tiek, kiek tai yra įmanoma, geranoriškai bendradarbiauja ne tik tarpusavyje, bet ir su teismu⁷⁹. Prezumpcija yra vienas iš juridinės technikos būdų (elementų), padedančių paskatinti ginčo šalių tarpusavio dialogą, o kartu ir teismo bendradarbiavimą su proceso šalimis tam, kad kiekvienas iš jų galėtų pasiekti savo tikslą.

Bet kuris ginčas anksčiau ar vėliau priveda prie situacijos, kai viena šalis kažką tvirtina, o kita neigia. Tokia neapibrėžta situacija negali trukti neribotą laiką tarpą, prezumpcija yra vienas iš būdų, galinčių padėti įveikti tokios situacijos neapibrėžtumą ir tęsti anksčiau tarp proceso šalių pradėtą dialogą⁸⁰. Prezumpcijos sukeliamas poveikis – įrodinėjimo naštos paskirstymas, leidžia įrodinėjimo pareigą dirbtiniu būdu nuo vienos proceso šalies perkelti kitai, tačiau tai anaipol nereiškia, jog ta šalis, nuo kurios buvo nuimta įrodinėjimo pareiga, neturi atsikirsti į kitos, t. y. tos, kuriai buvo perkelta įrodinėjimo našta, proceso šalies argumentus⁸¹. Tame pačiame procese ilgainiui įrodinėjimo pareiga gali ne vieną kartą pereiti iš vienos proceso šalies kitai. Taip yra skatinamas dialogas tarp proceso šalių, o teismas savo ruožtu turi stebėti ir reguliuoti įrodinėjimo procesą taip, kad įrodinėjimo pareiga tektų tai proceso šaliai, kuri žino ir tvirtina, jog ji žino, o ne tai, kuri nežino ir neigia, nes paprastai neigiamų faktų įrodyti

78 Bernardo, A.E; Talley E. A Theory of Legal Presumptions. *The Journal of Law, Economics & Organization*. 2000, V.16, 1: 2.

79 Walton, D. A. Dialogical Theory of Presumption. *Artif Intell Law*, 2008, p. 211.

80 Žr.: ten pat, p. 211.

81 Žr.: ten pat.

neriekia (lot. *negatava non probantur*). Kai prezumpcija, kaip tam tikra teisinė priemonė, yra įduodama tai proceso šaliai, kuri kažką neigia, tai ji tampa papildoma paskata aktyviau veikti tai proceso šaliai, kuri tvirtina ir priešingai, kai prezumpcija yra įduodama proceso šaliai, kuri tvirtina, tai kažką neigianti proceso šalis įgauna pareigą aktyviai veikti⁸².

Kitas klausimas, ar galima įrodinėti tą, ką neigi, nes paprastai galioja taisyklė *negatava non probantur*. Atsakymas į šį klausimą turėtų būti teigiamas, t. y. taip, galima. Neigimas, kuriame yra užkoduotas teigiamas arba, kitais žodžiais tariant, apibrėžtas tvirtinimas, gali būti įrodomas ir priešingai, – neigimas, kuriame yra užkoduotas neigiamas (neapibrėžtas) tvirtinimas, negali būti įrodomas.

Pavyzdžiui:

1) kaltinamasis (įtariamasis) neigia, kad nusikalstamos veikos padarymo metu jis buvo tos veikos padarymo vietoje, ir tvirtina, jog tuo metu jis buvo kitoje vietoje, kurią gali įvardyti. Tokioje situacijoje kaltinamasis (įtariamasis) turi objektyvią galimybę savo tvirtinimą, kad nusikalstamos veikos padarymo metu jis nebuvo nusikalstamos veikos įvykio vietoje, pagrįsti pateikdamas duomenis, įrodančius, jog nusikalstamos veikos įvykio metu jis buvo kitoje vietoje;

2) kaltinamasis (įtariamasis) neigia, kad nusikalstamos veikos padarymo metu jis buvo tos veikos padarymo vietoje, tvirtina, jog tuo metu jis buvo kitoje vietoje, kurios konkrečiai negali įvardyti ir jos nurodyti, arba nurodo abstrakčią vietą, kurios neįmanoma aiškiai nustatyti, pavyzdžiui, „tuo metu vienas rinkau grybus Varėnos rajono miškuose“ (*neigiamas (neapibrėžtas) tvirtinimas*). Šioje situacijoje, kaltinamasis (įtariamasis) neturi objektyvios galimybės įrodyti savo tvirtinimo tikrumo, nes jis arba visai nenurodo savo buvimo vietos nusikalstamos veikos įvykio metu, arba įvardija ją abstrakčiai (neapibrėžtai). Išeitų, kad patvirtinti savo teiginio, jog nusikalstamos veikos padarymo metu jis nebuvo įvykio vietoje, negali. Tokioje situacijoje informacine prasme gynybos šalies pateikta versija, jei-gu ji nebus sukonkretinta erdvės atžvilgiu, laikoma niekine. Baudžiamąjį persekiojimo funkciją vykdančio asmens gali ignoruoti tokio turinio gynybos versiją ir nešvaistant laiko įrodinėti tik savo teiginių pagrįstumą, kurių

82 Владимир, Л. Е. Учение об уголовных доказательствах. Тула: Автограф, 2000, p. 155.

pagrįstumą jis yra pajėgus įrodyti tuo atveju, jei jis neišeis už tam tikro laiko ir (ar) erdvės (teritorijos) apibrėžtumo ribų.

Kaip įrodinėjimo procese įmanoma išeiti už tam tikro laiko ir (ar) erdvės apibrėžtumo ribų, pademonstruosime vėliau.

Taigi taisyklė, kad neigimas yra neįrodomas, taikoma ne bet kokiam neigimui, o tik tokiam, kuris yra pateikiamas neapibrėžta forma⁸³, t. y. to- kia, kuri nėra aiškiai apibrėžta laiko ir (ar) erdvės veiksniais;

c) *Siekis suteikti teisiniams santykiams lankstumą, pastovumą ir aiškumą.*

Taikant prezumpciją daromas poveikis visuomeniniams santykiams. Dėl jų esant tam tikram informaciniam vakuumui (žinių trūkumui), sudaroma galimybė pereiti nuo tikrai žinomo prie tikėtina žinomo fakto ir taip savotiškai yra užpildoma informacijos (žinių) spraga. Prezumpcijos galios šaltinis – nepajėgumas visais atvejais naudojant tik tikrai žinomą, neabejotiną informaciją priartėti prie ieškomos tiesos. Preziumuojamas faktas (reiškinys, įvykis ir pan.) nėra tapatus tikram, tikrai žinomam faktui. Ten, kur nėra tikro (tvirto) žinojimo, gelbėja prezumpcijos, nes jos, būdamos loginio protavimo rezultatas, padeda įveikti informacinį neapibrėžtumą ir rasti išeitį iš tam tikros situacijos.

Pavyzdžiui:

– *mirties* prezumpcija – jeigu apie asmenį jo gyvenamojoje vietoje trejus metus nėra duomenų apie jo buvimo vietą, preziumuojama, kad jis miręs. Be socialinės funkcijos, t. y. asmens, apie kurį paskutinėje jo gyvenamojoje vietoje nėra jokių žinių trejus ir daugiau metų, interesų apsaugos, kartu įneša į teisinius santykius aiškumo, – asmuo pripažįstamas mirusiu, vadinasi, to asmens civilinis statusas pakinta, jis tampa palikėju, o jo įpėdiniai įgyja teisę paveldėti palikėjo turtą. Kitos *mirties* prezumpcijos formos taip pat padeda tam pačiam tikslui – suteikti teisiniams santykiams aiškumo ir lankstumo, nes leidžia surasti išeitį iš teisinės aklavietės.

Argentinios civilinio kodekso 109 straipsnyje yra įtvirtinta *mirties momento* prezumpcija – jeigu du ir daugiau asmenų dėl nelaimingo atsitikimo ar kitų aplinkybių žuvo, preziumuojama, kad jie mirė tuo pačiu metu,

83 Владимир, Л. Е. *Учение об уголовных доказательствах*. Тула: Автограф, 2000, p. 154.

ir teisių perėmimo tarp jų neatsiranda⁸⁴. Tokio pat turinio prezumpcija yra įtvirtinta ir Lietuvos CK 2.2 straipsnio 4 dalyje, 5.3 straipsnio 2 dalyje. Tuo metu Anglijoje *mirties momento* prezumpcija yra įgijusi kiek kitoją turinį, – jeigu du ir daugiau asmenų dėl nelaimingo atsitikimo ar kitų aplinkybių žuvo, preziumuojama, kad jie mirė atsižvelgiant į jų amžių: pradžioje – vyriausias pagal amžių asmuo, o vėliausiai – jauniausias⁸⁵.

Ispanijos civilinio kodekso 194.2 straipsnyje – *laivo žūties* prezumpcija. Jeigu per trejus metus nuo tada, kai laivas išplaukė iš išvykimo uosto, arba nuo tada, kai buvo gauta paskutinė informacija apie jį, laivas į paskirties uostą neatvyko ir jei jo nėra išvykimo uoste, preziumuojama, kad laivas ir įgula žuvo⁸⁶.

– Lenkijos baudžiamojo proceso kodekso 138 straipsnyje ir 139 straipsnio 1§ yra įtvirtinta *žinomo adreso* prezumpcija⁸⁷, numatanti, kad:

1) proceso šalis, taip pat asmuo, kuris nėra proceso šalimi, tačiau kurio teisės buvo pažeistos, būdami užsienyje privalo nurodyti nacionalinį adresą korespondencijai, laikoma, kad laiškas (pranešimas) yra įteiktas asmeniui, jei jis buvo išsiųstas nurodytu adresu, net jei tokio adreso nėra (Lenkijos baudžiamojo proceso kodekso 138 straipsnis);

2) jeigu baudžiamojo proceso šalis neinformavo apie savo gyvenamosios vietos ar buvimo vietos adreso pasikeitimą, laikoma, kad laiškas (pranešimas) yra įteiktas, jei jis buvo išsiųstas paskutiniu žinomu adresu;

– *kaltinimo atsisakymo*, jei privatus kaltintojas ir jo advokatas be pateisinamos priežasties neatvyksta į taikinamąjį ar teisiamąjį posėdį, laikoma, kad privatus kaltintojas kaltinimo atsisakė (Lietuvos baudžiamojo proceso kodekso 413 straipsnio 6 dalis, 416 straipsnio 2 dalis; Lenkijos baudžiamojo proceso kodekso 491 straipsnio 1§, 496 straipsnio 3§) ir kt.

84 Mendonca, D. Presumptions. *Ratio Juris*. 1998, V.11 (4): 406.

85 Решетникова, И. В. Доказательственное право Англии и США. Екатеринбург: УрГЮА, 1997, p. 110.

86 Mendonca, D. Presumptions. *Ratio Juris*. 1998, V.11(4): 406.

87 Kodeks postępowania karnego. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-06-09] <<http://www.lex.pl/akt-prawny/-/akt/dz-u-97-89-555-u>>.

3.2. Prezumpcijų formos

Prezumpcijų įtvirtinimo forma neretai laikoma tuo atsparos kriterijumi, kuriuo vadovaujantis bandoma klasifikuoti vyraujančias prezumpcijas ir kartu atriboti vienas nuo kitų. Tiesa, neretai teisės literatūroje išsakoma nuomonė, kad prezumpcijos nepasiduoda klasifikacijai ir visi bandymai vienu ar kitu būdu jas suskirstyti sukelia daugiau sumaišties, nei suteikia realios praktinės naudos⁸⁸. Vis dėlto įvertinant tai, jog teisė pripažįsta įvairias prezumpcijų formas, kurios nėra lygiavertės ir atsižvelgiant į formą gali sukelti ne tapačius padarinius, būtina apžvelgti prezumpcijų formas. Tuo labiau iki šiol nėra bendro sutarimo, pagal kokius požymius viena ar kita prezumpcija turėtų būti priskiriama tam tikrai formai. Šis klausimas tampa ypač aktualus, kai į prezumpcijas žiūrima sisteminiu, o ne vienos teisinės sistemos aspektu.

Tradiciškai atsižvelgiant į prezumpcijos įtvirtinimo formą jos yra skirstomos į teises (lot. *praesumptio iuris*) bei faktines (lot. *praesumptiones hominis seu facti* arba *praesumptio facti* arba *praesumptiones hominis*)⁸⁹.

Teisinėmis prezumpcijomis yra laikomos tos prezumpcijos, kurios yra įtvirtintos teisės normose arba iš jų yra išvedamos⁹⁰, o faktinėmis, priešingai, – tos, kurios nėra įtvirtintos teisės normose⁹¹.

Faktinėmis prezumpcijomis yra laikoma tai, kas įprastai kyla iš gyvenimo⁹². Viskas, kas kyla iš įprastinio gyvenimo, laikoma savaime suprantama bei tikra ir, priešingai, tas, kas yra neįprasta, negyvenimiška, jei nėra įrodoma priešingai, laikoma netikra, prieštaraujanti tiesai. Šia nuostata

88 Murphy, P. A *Practical Approach to Evidence*. London: Blackstone Press Limited, 1992, p. 562.

89 Grzegorzcyk, T.; Tylman, J. *Polskie Postępowanie Karne*. Warszawa: LexisNexis, 2005, p. 423; Ancelis, P. *Funkcijų suderinamumas veiksmingame ir sąžiningame baudžiamajame persekiojime*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012, p. 423.

90 Rinkevičius, J. *Procesiniai įrodinėjimo baudžiamojoje byloje pagrindai*. Mokymo priemonė. Vilnius: Vilniaus universitetas, 1990, p. 26.

91 Grzegorzcyk, T.; Tylman, J. *Polskie Postępowanie Karne*. Warszawa: LexisNexis, 2005, p. 423; Ancelis, P. *Funkcijų suderinamumas veiksmingame ir sąžiningame baudžiamajame persekiojime*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012, p. 423.

92 Žr.: ten pat.

yra grindžiama gyvenimo pripažinta tiesa, kad tėvai myli savo vaikus; kad kiekvienas rūpinasi savo reikalais; elgiasi taip, kaip jam diktuoja protas⁹³ ir pan. Tokio pobūdžio prezumpcijos nėra reguliuojamos teisės⁹⁴, jas sukuria gyvenimas ir pats gyvenimas jas reguliuoja. Dar 1842 m. JAV teisininkas Samuelis Marchas Phillippsas išleistoje knygoje apie įrodymus rašė, kad „faktinė prezumpcija – tai mąstymo aktas, žinomų faktų pagrindu, vadovaujantis sveiku protu, iš to, kas dažniausiai įvyksta, daroma išvada apie kito galimo fakto buvimą“⁹⁵.

Kartais yra teigiama, jog prie *faktinių prezumpcijų* yra priskiriami visiems žinomi faktai, kurie baudžiamajame procese priimami kaip akivaizdūs ir nereikalaujantys įrodinėjimo⁹⁶. Vis dėlto toks teiginys, kaip ir mūsų jau anksčiau paminėti bandymai prie prezumpcijų priskirti *visuotinai žinomų faktų* kategoriją, mūsų nuomone, nėra teisingi ir todėl klaidinantys.

Nereikalingą sumaištį ir klaidingos nuomonės formavimą, kad *visuotinai žinomi faktai* yra prezumpcija, lemia teiginys, jog *visuotinai žinomos žinios* nereikalauja įrodinėjimo (lot. *notoria non egent probatione*), o jei žinios nereikalauja įrodinėjimo, vadinasi, jos yra prezumpcijos. Tačiau tas, kas nereikalauja įrodinėjimo, nebūtinai yra *prezumpcija* ar gali ja tapti.

Terminai *visuotinai žinomi faktai* ir *prezumpcija*, nors ir yra vienas kitam artimi, tačiau nėra tapatūs.

Visų pirma jų netapatumą rodo šių terminų kilmė: *prezumpcijos* terminas, kaip jau minėjome, kilo iš lotynų kalbos žodžio *praesumptio*, o *visuotinai žinomų faktų* terminas – iš lotynų kalbos žodžio *notoria* (liet. *pranešimas, žinia, informacija*).

Antra, tam, kad *visuotinai žinomi faktai*“ (*notoria*) taptų įrodinėjimo priemone, būtina, kad tokius faktus pripažintų tiek abi proceso šalys, tiek teismas (lot. *lex non requirit verificari, quod apparet curiae*), nes tik tada

93 Мейер, Д. И. Избранные произведения по гражданскому праву. Москва: Центр ЮрИнфоР, 2003, p. 105.

94 Grzegorzcyk, T.; Tylman, J. *Polskie Postępowanie Karne*. Warszawa: LexisNexis, 2005, p. 423.

95 McB, J. P. Presumptions: Are They Evidence? *California Law Review*, 1938, V. XXVI (5): 524.

96 Rinkevičius, J. *Procesiniai įrodinėjimo baudžiamajame byloje pagrindai*. Mokymo priemonė. Vilnius: Vilniaus universitetas, 1990, p. 25; Grzegorzcyk, T.; Tylman, J. *Polskie Postępowanie Karne*. Warszawa: LexisNexis, 2005, p. 423.

ta proceso šalis, kuri remiasi *notoria*, yra atleidžiama nuo įrodinėjimo⁹⁷, o *prezumpcijos* atveju įrodinėjimo našta šalims paskirstoma, nepaisant to, ar pripažįsta jos preziumuojamą faktą, ar ne.

Prezumpcijų skirstymas į faktines ir teises yra visuotinai priimtas. Šį faktą patvirtina ir Europos Žmogaus Teisių Teismas. Europos Žmogaus Teisių Teismas pirmą kartą apie prezumpcijų skirstymą į faktines ir teises, tokio skirstymo priimtinumą bei galimybę atskirais atvejais priimti sprendimą vadovaujantis prezumpcijomis užsiminė dar 1988 m. byloje *Salabiaku prieš Prancūziją*:

„Parodytas lengvas perėjimas nuo baudžiamosios atsakomybės idėjos prie kaltumo sąvokos iliustruoja panašaus atskyrimo reliatyvumą. Kiekviena teisės sistema pripažįsta faktines ir teises prezumpcijas; Konvencija tam iš esmės neprieštarauja, bet baudžiamosios teisės klausimu ji įpareigoja susitariančias valstybes neperžengti protingų ribų, atsižvelgiant į reikalo rimtumą ir išsaugant teisę į gynybą.“⁹⁸

Tačiau vien faktas, kad prezumpcijų skirstymas į teises ir faktines yra visuotinai pripažįstamas, nepateikia atsakymo į klausimą, kurios prezumpcijos yra ar gali būti laikytinos faktinėmis, o kurios teisinėmis.

Prezumpcijų skirstymas į faktines ir teises pagal tai, ar jos įtvirtintos teisės akte, ar ne, yra labai formalus ir, manytina, nėra tikslus bei tinkamas. Kad toks skirstymas nėra tikslus, leidžia suabejoti vien tas faktas, jog, kaip jau minėjome, „prezumpcija“ yra visų pirma teisinė kategorija ir ši kategorija teisėje yra vartojama dažniausiai. Todėl galime daryti prielaidą, kad visos prezumpcijos, kurios yra taikomos teisėje plačiąja prasme, yra ne kas kita, kaip teisinės prezumpcijos.

Tiesa, tokia prielaida nebus teisinga, jeigu sakydami, kad visos prezumpcijos, kurios taikomos teisėje, plačiąja prasme yra teisinės, turėsime omenyje visas teisės sistemas. Šiuo atveju kalbėti tenka išimtinai tik apie vieną teisės sistemą, t. y. Kontinentinės teisės tradicijos sistemą, bet ne apie, pavyzdžiui, bendrosios teisės tradicijos ar kitą sistemą.

97 Владимирив, Л. Е. *Учение об уголовных доказательствах*. Тула: Автограф, 2000, p. 179.

98 *Salabiaku v. France*, 7 October 1988, §28, Series A no. 141.

Pagrindinis prezumpcijos pasireiškimo poveikis – įrodinėjimo naštos tarp proceso šalių paskirstymas arba perskirstymas. Jeigu gyvenime, be teisinių prezumpcijų, suprantamų plačiąja prasme, būtų dar ir atskira nuo teisinių prezumpcijų organiškai atitrūkusi kategorija, t. y. faktinių prezumpcijų kategorija, reikštų, jog, nepaisant prezumpcijos formos, t. y. ar tai yra prezumpcija, kurią pripažįsta teisė, ar tai yra prezumpcija, kurios nepripažįsta teisė, tačiau kuri kyla iš gyvenimo, turėtų iš esmės sukelti tuos pačius teisinius padarinius. Tai yra viena proceso šalis, paprastai ta, kuri remiasi prezumpcija, turėtų būti atleidžiama nuo įrodinėjimo pareigos, o kitai proceso šaliai ši pareiga turėtų būti perkeliama. Tačiau to nėra, nes teisinius padarinius sukelia ir gali sukelti tik tokios prezumpcijos, kurias pripažįsta statutinė ar (ir) precedentinė teisė. Todėl tokios prielaidos, kurios nėra viena ar kita forma įtvirtintos teisėje, yra greičiau moralinės kategorijos, įsitikinimai, kylantys iš gyvenimo patirties, ir *faktinėmis prezumpcijomis* gali būti vadinamos tik sąlygiškai⁹⁹.

Toks teiginys gali būti teisingas su sąlyga, jei nėra tapatinamos skirtingos kategorijos, t. y. *visuotinai žinomų faktų* (*notoria*) kategorija su prielaidų, kylančių iš gyvenimo patirties, kategorija. Pažymėtina, kad bendrosios teisės tradicijos sistemoje ir tos prezumpcijos, kurios nėra viena ar kita forma įtvirtintos statutinėje teisėje, tačiau kyla iš gyvenimo patirties, atskirais atvejais gali sukelti tam tikrus teisinius padarinius¹⁰⁰.

Aišku, tai nereiškia, kad *sąlyginės faktinės prezumpcijos* arba prielaidos, kurios kyla iš gyvenimo patirties ir kurios nėra įtvirtintos kontinentinės teisės tradicijas puoselėjančių valstybių teisėje, neturi reikšmės tų valstybių teisei ir turi būti ignoruojamos.

Visų pirma įstatymų leidėjas kurdamas teisės normas dažnai į pagalbą pasitelkia *sąlyginės faktinės prezumpcijas* tam, kad vienu ar kitu būdu galėtų pagrįsti į teisinę sistemą įvedamos naujos normos būtinumą. *Sąlyginės faktinės prezumpcijos* taip pat gali tapti vidine paskata (motyvu), lemiančiu naujos teisės normos atsiradimą ir pan. Taigi *sąlyginės faktinės prezumpcijos* gali būti laikomos savotišku socialiniu teisiniu orientyru,

99 Toliau tokias prezumpcijas vadinsime „sąlyginėmis faktinėmis prezumpcijomis arba visuomeninėmis faktinėmis prezumpcijomis“.

100 Murphy, P. *A Practical Approach to Evidence*. London: Blackstone Press Limited, 1992, p. 562–564.

t. y. svarbiu kriterijumi, kuriuo vadovaujantis į teisinę sistemą įtraukiamos naujos normos ir vertinamas siūlomų naujų teisės normų pagrįstumas, jų reikalingumas ir pan.

Antra, laikui bėgant tam tikros *sąlyginės faktinės prezumpcijos* įgauna teisės normos formą, tokiu būdu iš fakto gimsta teisė (lot. *ex facto ius oritur*).

Trečia, *sąlyginės faktinės prezumpcijos* gali būti taikomos kaip savotiškas loginis argumentas teisės taikymo, aiškinimo veikloje¹⁰¹. Pavyzdžiui, baudžiamajame procese, kuriame nekaltumo prezumpcija yra laikoma principu maksima, atskirais atvejais kaip argumentas konstatuojant kaltinamojo kaltumą, yra taikoma *tylėjimo prezumpcija*, t. y. nuostata, – *consentire videtur qui tacet* (liet. *tylėjimas reiškia sutikimą*), taip darant savotišką išimtį iš taisyklės, kuri skelbia, kad iškilusi abejonė dėl kaltės turi būti aiškinama teisiomojo naudai (lot. *dubia iudicis de malitia alterius semper sunt in meliorem partem interpretanda*). Antai:

Europos Žmogaus Teisių Teismas byloje *John Murray prieš Jungtinę Karalystę* nusprendė kad, „jei būtų pateikta *prima facie* argumentų, o įrodinėjimo pareiga tektų kaltinimui, neigiamas išvadas būtų galima daryti iš to, jog kaltinamasis atsisako duoti parodymus“. Pats reikalavimas, kad kaltinamasis duotų parodymus, nebuvo nesuderinamas su Europos žmogaus teisių konvencija, tačiau būtų nesuderinamas, jei apkaltinamasis nuosprendis išimtinai arba iš esmės būtų grindžiamas kaltinamojo atsisakymu duoti parodymus. Tai, ar neigiamos išvados, padarytos iš kaltinamojo atsisakymo duoti parodymus, pažeidžia jo teisę į nekaltumo prezumpciją, nustatoma atsižvelgiant į nacionalinių teismų, vertinančių įrodymus ir panaudotos prievartos lygį, šioms išvadoms teikiamą prasmę. Kaltinimo įrodymai turi būti pakankamai tvirti, kad būtų galima reikalauti atsakymų. Nacionalinis teismas negali daryti išvados, jog kaltinamasis yra kaltas tik todėl, kad nusprendė neduoti parodymų. Tik tuomet, kai įrodymai prieš jį „reikalauja“ paaiškinimų, kuriuos jis turi būti pajėgus duoti, tačiau jų neduoda, „galima daryti sveikai nuovokai neprieštaraujančią išvadą, kad paaiškinimų nėra ir kad kaltinamasis yra kaltas“. Priešingai, jei kaltinimo argumentai yra tokie silpni, kad jie nereikalauja atsakymų, atsisakymas

101 Сериков, Ю. А. Презумции в гражданском судопроизводстве. М.: Волтерс Клувер, 2008, p. 28.

duoti parodymus negali pateisinti kaltės pripažinimo. Europos Žmogaus Teisių Teismas pažymi, jog tai, kad iš kaltinamojo elgesio daromos pagrįstos išvados, gali turėti tokį poveikį kaip įrodinėjimo pareigos perleidimas atsakovui, tačiau neturėtų pažeisti šio nekaltumo prezumpcijos principo aspekto¹⁰².

Nors *sąlyginės faktinės prezumpcijos* yra reikšmingos teisei, į jas gali būti atsižvelgiama priimant teismo sprendimą, tačiau tol, kol jos nebus viena ar kita forma įtvirtintos teisės akte, šios prezumpcijos nebus tomis tikrosiomis faktinėmis prezumpcijomis, kurios yra taikomos privalomai ir kurios tiesiogiai sukelia teisinius padarinius.

Romėnų teisės tyrinėtojai¹⁰³ įvardija tokius prezumpcijas, kuri gali sukelti ar sukelia tam tikrus teisinius padarinius, požymius:

a) teisės normos galia „<...> *quod praesemptum esse debet, nisi contrarium ab herede approbetur*“ (liet. *prezumpcija tai, kas galėtų būti, jeigu nebus įrodyta priešingai*);

b) samprotavimuose įpareigojanti pripažinti teisingais faktus, kurių egzistavimas kelia abejonių *quod si non evidenter apparuit* (liet. *jei tai nėra akivaizdu*), jeigu nebus įrodyta priešingai;

c) faktai turi būti susiję su išoriniais įvykiais, reiškiniais, objektais arba vidine tvarka. Prie išorinių įvykių priskiriant vagystes, skolas, kilmę (*ingenuitatis*), servitutus (*servitutis*), visuomene (*societatis*) ir pan., o prie vidinės tvarkos priskiriant, pavyzdžiui, valią (*voluntas*).

Iš esmės visi šie požymiai yra būdingi ir šių dienų prezumpcijoms, t. y.:

- a) teisės normos galia, kuri reiškia, kad prezumpcijos turi būti įtvirtinamos teisės normoje (tiesioginis įtvirtinimas) arba gali būti išvedamos iš jų teisės normų aiškinimo būdu (netiesioginis arba išvestinis įtvirtinimas);
- b) sąsajų su tam tikromis aplinkybėmis (faktais, reiškiniais, įvykiais, teisiniais santykiais ir pan.), turinčiomis teisinę reikšmę ir sukeliančiomis tam tikrus teisinius padarinius, buvimas arba nebuvimas;

102 John Murray v. the United Kingdom, no. 18731/91, §51, ECHR 1996-I.

103 Donatui, Q. *Studi di diritto romano*. Milano: Dott. A. Giuffrè editore, 1976, Vol. I: 421–424.

- c) sukeliamos pareigos be papildomų įrodomųjų duomenų pripažinti aplinkybes, apie kurių buvimą trūksta duomenų, nustatytomis, jeigu nebus įrodyta priešingai¹⁰⁴, buvimas.

Senovės romėnų teisėje *praesumptio facti* arba *praesumptio hominis seu facti* – iš pat pradžių buvo teismų veiklos rezultatas, kurios materialiąją prezumpcijos formą įgaudavo tik tada, kai, išsprendus konkrečią bylą, jos būdavo užfiksuojamos konkrečiame teismo sprendime. *Praesumptio facti* buvo spėjama išvada, prie kurios teismas priedavo išanalizavęs tikrus, žinomus faktus, tokia išvada sprendžiant kitas bylas nebuvo privaloma¹⁰⁵. Iš šių pobūdžio prezumpcijų negalima būdavo išvesti jokių apibendrinamųjų nuostatų, bendrųjų principų, kurie taptų visuotinai privalomi. Teisėjas, kuriam tekdavo priimti sprendimus, esant tam tikram informaciniam vakuumui, *ex officio* ir vadovaudamasis savo asmenine patirtimi pripažindavo, kad egzistuoja tam tikras faktas, apie kurio egzistavimą informacijos nėra¹⁰⁶. Tai yra turėdamas informacijos apie vieną faktą, teisėjas tam, kad galėtų priimti teisingą sprendimą, būdavo priverstas spėti ir apie kito, nežinomo fakto, tačiau kuris galėtų būti susijęs su žinomu faktu, buvimą. Pavyzdžiui, *Antonino Pio* (86–161), nagrinėdamas ginčą, kilusį iš paskolos sutarties ir susijusį su palūkanų mokėjimu, kai už suteiktą paskolą kreditorius iš skolininko ilgą laiką nereikalavo mokėti palūkanų, o paskui jų staiga pareikalavo, nusprendė, kad šiuo atveju, įvertinant tą aplinkybę, jog kreditorius nepagrįstai ilgą laiką nereikalavo iš skolininko palūkanų, buvo kalbama ne apie tokią paskolos sutartį, kuri įpareigotų skolininką mokėti palūkanas už suteiktą paskolą, todėl mokėti palūkanų nereikia¹⁰⁷.

Nepaisant tos aplinkybės, jog senovės romėnų teisininkai savo nuomonėse bei sprendimuose aptardavo tipinius spėjamų ar numanomų faktų klausimus, naudodami formuluotes *verisimile est* (liet. *tikėtina, kad*), *videtur est* (liet. *atrodo, yra*), visų jų samprotavimų palydovas (išeities

104 Кузнецова, О. А. *Презумпции в гражданском праве*. СПб.: Юридический центр Пресс, 2004, p. 27.

105 Macagno, F. *Dialectical and heuristic arguments: presumptions and burden of proof*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-06-10] <http://fabriziomacagno.altervista.org/Publications2/article_last.pdf>.

106 Talamanca, M. *Istituzioni di diritto romano*. Milano: Dott. A. Giuffrè editore, 1990, p. 215.

107 Voci, P. *Istituzioni di Diritto Romano*. Milano: A. Giuffrè editore, 1996, p. 160–161.

taškas) buvo *aequitas* (liet. *teisingumas*), jo siekis bei nuoširdus tikėjimas sprendimuose galimu minimų faktų egzistavimu¹⁰⁸. Toks tikėjimas būdavo sukeltas pačios teisės (*ius*), nes postklasikiniu laikotarpiu romėnų teisėje atskiros teisininkų nuomonės įgaudavo normos galią. Teisininkų nuomonė apie vieno ar kito spėjamo (numanomo) fakto buvimą pati savaime neįpareigodavo teismo pripažinti tokio spėjamo fakto egzistencijos¹⁰⁹, tačiau, vadovaujantis teisininkų nuomone, suteikdavo jiems teisę pripažinti tokį spėjamą (numanomą) faktą tikru (įrodytu). Daugkartinis teisininkų nuomonės dėl spėjamo fakto egzistavimo vartojimas teismo sprendimuose šį faktą (*praesumptio facti*) paversdavo kitos formos prezumpcija, t. y. *praesumptio iuris* ir kartu sukeldavo teismų pareigą priimant sprendimus vadovautis jomis. Taip *praesumptio facti* tapdavo privaloma prezumpcija ir įgaudavo *praesumptio iuris* arba *praesumptio iuris tantum* formą.

Praesumptio iuris tantum teisinėmis priemonėmis būdavo sprendžiama ne teisės (lot. *respondit non de iure quaeritur*), bet *quaestio facti* (liet. *fakto klausimas*), taip palengvinant teismo veiklą¹¹⁰.

Praesumptio iuris tantum taip pat būdavo išreiškiamas privalomas teisinis santykis tarp pagrindinių (tikrai žinomų) faktų ir kitų (spėjamų, kad tokie gali būti) faktų¹¹¹. Antai:

- remiantis *praesumptio iuris tantum*, jeigu sūnus kartu su vienu iš savo tėvų žūdavo ir jei žūties momentu jis buvo lytiškai subrendęs, būdavo laikoma, kad jis pergyveno savo gimdytoją ir *vice versa*, – jeigu jis nebuvo lytiškai subrendęs, tai būdavo laikoma, kad jis mirė anksčiau už savo gimdytoją;
- gimus dvyniams, iš kurių vienas – berniukas, o kitas mergaitė, buvo laikoma, kad berniukas gimė pirmiau nei mergaitė¹¹².

108 Ferrini, C. *Studi vari di diritto romano e moderno* (sulle obbligazioni, sul negozio giuridico, sulle presunzioni). Milano: Ulrico Hoepli, 1929, Vol. III: 431.

109 Žr.: ten pat.

110 Donatui, Q. *Studi di diritto romano*. Milano: Dott. A. Giuffrè editore, 1976, Vol. I: 427–428

111 Park, R.; Leonard, D. P.; Goldberg, S. H. *Evidence Law: A student's guide to the law of evidence as applied to American trials*. St. Paul: West Group, 1998, p. 102–105.

112 Ferrini, C. *Studi vari di diritto romano e moderno* (sulle obbligazioni, sul negozio giuridico, sulle presunzioni). Milano: Ulrico Hoepli, 1929, Vol. III: 450.

Iuris tantum formos prezumpcijos yra perkeltos ir į šių dienų teisę. *Iuris tantum* formos prezumpcijos nėra įprastinio loginio samprotavimo to, kas dažniausiai pasitaiko gyvenime, rezultatas, jos savo galią semia iš įstatymo¹¹³, yra paneigiamos ir gali būti kartu ir indukcinio, ir dedukcinio samprotavimo rezultatas, įtvirtintas teisės normoje.

Prezumpcijos, kurios nėra konstruojamos neišbaigto indukcinio samprotavimo būdu, o yra išimtinai tik dedukcinio samprotavimo padarinys, tik sąlygiškai gali būti vadinamos *prezumpcijomis*, nes neturi tikrosioms prezumpcijoms būdingo požymio, – *tikėtumo*, jos visada yra teisingos. Tokios prezumpcijos turėtų būti priskiriamos ne prie *iuris tantum* kategorijos, o prie kitos teisinių prezumpcijų kategorijos, t. y. prie *iuris et de iuris*.

Kartais *iuris tantum* prezumpcijos yra vadinamos preziumuojamo fakto *prima facie* įrodymu¹¹⁴.

Pavyzdžiui:

– JAV Kalifornijos įrodymų kodekse yra įtvirtinta nuostata, kad iškilmingai sudaryta santuoka pripažįstama galiojančia. Tad jei viena iš šalių nepripažįsta santuokos, o kita nori įrodyti, kad tokia santuoka tikrai yra sudaryta, tačiau neturi pakankamai duomenų, pagrindžiančių tokios santuokos sudarymo faktą, jai užtenka įrodyti tik santuokos ceremonijos vedimo faktą¹¹⁵.

Standartinę *praesumptio iuris tantum* normos, kaip ir bet kurios kitos teisės normos, struktūrą sudaro trys elementai. Tokia norma prezumpcija paprastai, laikantis nuostatos – prezumpcija tegul galioja tol, kol bus įrodyta priešingai (lot. *stabit praesumptio donec probeturs in contrarium*), konstruojama taip:

113 Franck, T. M.; Prows, P. The Role of Presumptions in International Tribunals. *The Law and Practice of International Courts and Tribunals*. 2005 (4): 203.

114 Есаков, Г. А. *Mens rea в уголовном праве США: историко – правовое исследование*. СПб.: Юридический центр Пресс, 2003, p. 181.

115 Macagno, F. *Dialectical and heuristic arguments: presumptions and burden of proof*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-06-10] <http://fabriziomacagno.altervista.org/Publications2/article_last.pdf>.

„Jeigu A, tai spėjama (*manoma*) B tol, kol bus įrodyta priešingai (*ne B*).“¹¹⁶

Šios konstrukcijos pirmas elementas (hipotezė) – prezumpcijos veikimo sąlyga, antras (dispozicija) – tiesioginė prielaida, kurios turinyje yra įtvirtinta tikėtina išvada, kurią privalo padaryti teisės taikytojas tuo atveju, jeigu faktinės aplinkybės atitiks tas sąlygas, kurios yra įtvirtintos hipotezėje. Trečias elementas – kontrprezumpcija, kuri leidžia paneigti dispozicijoje įtvirtintą išvadą¹¹⁷. Pavyzdžiui, iš esmės tokios konstrukcijos prezumpcija yra nekaltumo prezumpcija, – kiekvienas nusikaltimo padarymu kaltinamas asmuo laikomas nekaltu tol, kol jo kaltė neįrodyta pagal įstatymą¹¹⁸.

Pažymėtina, kad valstybėse, kurios yra priskiriamos bendrosios teisės tradicijos sistemai, prezumpcija *iuris tantum* formą gali įgauti ir tada, kai ji įtvirtinama teismo sprendimuose. Taip *praesumptio facti*, kuri buvo grindžiama induktyviais teisėjo samprotavimais, tampa precedentinės teisės elementu ir įgauna naują, t. y. *praesumptio iuris* (*praesumptio iuris tantum*), formą.

1842 m. S. M. Phillippsas, kalbėdamas apie teisines prezumpcijas, pažymėjo, kad jos gali būti dviejų formų, t. y. tos, kurių išvada yra galutinė, nes jų negalima paneigti (įrodyti, jog yra kitaip), ir tos, kurias galima paneigti, t. y. jos tampa nepaneigiamos tik tuomet, kai nėra įrodoma priešingai¹¹⁹.

Akivaizdu, kad kalbėdamas apie tas prezumpcijas, kurių išvada yra galutinė, nes jų negalima paneigti, S. M. Phillippsas turėjo omenyje vadinamąsias neginčijamas, arba absoliučias, teisines *iuris et de iure* prezumpcijas (*praesumptio iuris et de iure*), kai įstatymas pripažįsta tikrais vienus ar kitus abejotinus faktus ir draudžia (nesuteikia teisės) įrodinėti priešingai. *Iuris et de iure* teisinės prezumpcijos yra laikomos absoliučiomis, ne-

116 Кузнецова, О. А. Презумпции в гражданском праве. СПб.: Юридический центр Пресс, 2004, p. 48.

117 Žr.: ten pat.

118 Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista Protokolais Nr. 11 ir Nr. 14. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 156-7390, 6 straipsnio 2 dalis.

119 McB, J. P. Presumptions: Are They Evidence? *California Law Review*, 1938, V, XXVI (5): 524.

paneigiamomis prezumpcijomis ir dažnai savo konstrukcija primena teisines fikcijas (*fictio iuris*). *Praesumptio iuris et de iure* pavyzdys gali būti mūsų jau minėta Lenkijos baudžiamojo proceso kodekso 138 straipsnyje ir 139 straipsnio 1§ yra įtvirtinta *žinomo adreso* prezumpcija, taip pat ir *kaltinimo atsisakymo* prezumpcija, kuri, kaip jau minėjome, yra įtvirtinta, pavyzdžiui, Lenkijos baudžiamojo proceso kodekso 491 straipsnio 1§, 496 straipsnio 3§, Lietuvos baudžiamojo proceso kodekso 413 straipsnio 6 dalyje, 416 straipsnio 2 dalyje.

Iuris et de iure prezumpcija dėl savo nepaneigiamumo yra laikoma materialinės teisės šakos prezumpcija¹²⁰. Nepaneigiamumo savybė neleidžia *iuris et de iure* formos prezumpcijų plačiai taikyti procesiniuose įstatymuose ir ypač baudžiamajame procese, nes tokios formos prezumpcijos nėra suderinamos su tiesos paieškos idėja¹²¹.

Iuris et de iure prezumpcija pasižymi tokia konstrukcija:

„Jeigu A, tai yra spėjamas B.“

Pažymėtina, kad senovės romėnų teisė nepripažino tokios *praesumptio iuris et de iure* formos, kokią ji yra įgavusi šių dienų teisėje. Romėnų teisėje buvo pripažįstama galimybė atleisti nuo įrodinėjimo pareigos, bet ne draudimas įrodinėti¹²². Šalių atleidimas nuo įrodinėjimo pareigos nėra tas pats, kas draudimas šalims įrodinėti kažką. Bet, kaip sakoma, nuo atleidimo iki draudimo yra tik vienas žingsnis. Todėl šių dienų teisėje *praesumptio iuris et de iure* įgavo tokią formą, kokią turime, t. y. ši prezumpcijos forma draudžia įrodinėti, kad yra priešingai, nei teigiama teisės normoje. Antai nėra vienas vaikas, kuris nėra sulaukęs, tam tikro amžiaus (pavyzdžiui, 14 ar 16 metų), negali būti laikomas kaltu padaręs nusikaltimą veiką, nes tokio amžiaus asmuo negali suprasti savo veikimo ar neveikimo pobūdžio, taigi ir jo ketinimai negali būti nusikalstamais. Tad jei asmuo, nesulaukęs tam tikro amžiaus, padaro nusikaltimą veiką, jis yra laikomas nekaltu ir jokiai proceso šaliai nesuteikiama teisė įrodinėti, jog

120 Park, R.; Leonard, D. P.; Goldberg, S. H.. *Evidence Law: A student's guide to the law of evidence as applied to American trials*. St. Paul: West Group, 1998, p.106.

121 Grzegorzczyk, T.; Tylman, J. *Polskie Postępowanie Karne*. Warszawa: LexisNexis, 2005, p. 423; Ancelis, P. *Funkcijų suderinamumas veiksmingame ir sąžiningame baudžiamajame persekiojime*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012, p. 423.

122 Voci, P. *Istituzioni di Diritto Romano*. Milano: A. Giuffrè editore, 1996, p. 161.

yra priešingai (pavyzdžiui, asmuo socialine branda lenkia savo biologinį amžių ir pan.), jokie įrodymai, kad ir kokie įtikinami jie būtų, negali paneigti šios išvados.

Jeigu senovės romėnų teisėje yra įmanoma vienaip ar kitaip atskirti *praesumptio facti* nuo *praesumptio iuris* (*praesumptio iuris tantum*), tai kaip atskirti, kur yra *praesumptio facti*, o kur – *praesumptio iuris* šių dienų teisėje, nes, priešingai nuo romėnų teisės, tiek *praesumptio facti*, tiek *praesumptio iuris* yra viena ar kita forma įtvirtintos teisėje?

Manytina, kad *praesumptio iuris* nuo *praesumptio facti* skiriasi pagal tai, iš kur jos semia galią. Jei *praesumptio iuris*, kaip jau minėjome, savo galią visų pirma semia iš įstatymo, o tik paskui iš logikos, tai *praesumptio facti* visų pirma savo galią semia iš savo prigimties¹²³, o tik paskui iš teisės (įstatymo).

Iš tikrųjų faktinės prezumpcijos (*praesumptio facti*) lygiai taip pat, kaip ir teisinės (*praesumptio iuris*), yra tam tikra forma įtvirtintos teisės normose, o tiksliau, kalbant jos dažniausiai yra išvedamos iš teisės normų tų normų turinio aiškinimo būdu. Pagrindinių skirtumų tarp faktinių ir teisinių prezumpcijų reikėtų ieškoti ne jų įtvirtinimo formoje, bet jų turinyje. Faktinių prezumpcijų turinį sudaro faktiniai dėsningumai to, kas dažniausiai pasitaiko. *Praesumptio facti* yra išvedama indukcijos pagrindu, t. y. *praesumptio facti ex eo quod plerumque*.

Kaip pavyzdį galime pateikti *pakaltinamumo* prezumpciją, kuri reiškia, kad asmuo, padaręs nusikalstamą veiką, yra laikomas pakaltinamu, jei nėra įrodyta priešingai. Specialiai kiekvieno nusikaltimą padariusio asmens pakaltinamumas baudžiamajame procese nėra nustatinėjamas, nors ir yra priskiriamas prie subjektyviosios nusikaltimo sudėties požymių elementų. Būtinybė nustatinėti konkretaus asmens pakaltinamumą atsiranda tuo atveju, kai iškyla aikštėn tam tikri duomenys, leidžiantys daryti prielaidą, jog asmuo nusikaltimo padarymo metu negalėjo suprasti ar (ir) valdyti savo veiksmų. Tačiau jei tokie duomenys neiškyla, ikiteisminio tyrimo pareigūnas, kaltintojas yra atleidžiami nuo pareigos įrodinėti nusikalstamą veiką padariusio asmens pakaltinamumą. Pakaltinamumo prezumpcija yra ne kas kita, kaip faktinė prezumpcija, nes dauguma asmenų,

123 McB, J. P. Presumptions: Are They Evidence? *California Law Review*, 1938, V, XXVI (5): 525.

padariusių nusikalstamas veikas, yra pakaltinami. Materialinėse nusikaltimo sudėtyse *praesumptio facti* yra tai, kad asmuo, padaręs tokio pobūdžio nusikalstamą veiką, suprato savo veikimo ar neveikimo pobūdį, numatė pavojingas visuomenei pasekmes, t. y. čia preziumuojamas intelektinis tyčios elementas. Tokios pat prigimties yra ir kitos baudžiamajame procese taikomos prezumpcijos, pavyzdžiui, *procesinio veiksnio*, *teisinių ir pareigų žinojimo*, *įrodymų lygybės*, *sveiko proto* ir kt.

Tuo metu *praesumptio iuris* į teisinę sistemą įtraukiama dėl grynai teisinių, socialinių priežasčių ir loginių jų išvedimo būdas nėra toks svarbus, kaip faktinių prezumpcijų. *Praesumptio iuris* gali būti išvedamos tiek indukciniai, tiek ir dedukciniai samprotavimo būdai.

Praesumptio iuris tantum ir *praesumptio facti*, priešingai nuo *praesumptio iuris et de iure*, dažniausiai yra paneigiamos prezumpcijos.

Prezumpcijų skirstymas į teises (siaurąją prasme) ir faktines, paneigiamas ir nepaneigiamas yra svarbiausias, nes bet kuri plačiąją prasme teisinė prezumpcija sukelia tam tikrus procesinius padarinius, – paprastai viena iš proceso šalių yra atleidžiama nuo įrodinėjimo pareigos, o kitai ši pareiga yra perkeliama, išimtį iš šios taisyklės, kaip jau minėjome, sudaro *praesumptio iuris et de iure*. Nors ir skirtingų prezumpcijų pasireiškimo poveikis yra beveik tapatus, tačiau, reikia paminėti, kad vis dėlto skirtingos prezumpcijos yra naudingos skirtingais tikslais¹²⁴, taip vienos iš jų, kaip jau minėjome, leidžia pereiti nuo tikrai žinomo fakto prie tikėtina žinomo fakto, kitos padeda subalansuoti skirtingas galimybes taip, kad jos taptų kiek įmanoma lygios ir pan.

4. Įrodinėjimo naštos (*onus probandi*) paskirstymas – prezumpcijos pasireiškimo poveikis

Prezumpcijos – procedūrinės taisyklės, reguliuojančios proceso šalių atsakomybę, elgesį ginče¹²⁵ ir sugebančios sukelti tam tikrus visuomeni-

124 Larkin, M. A.; Herasimchuk, C. C. Presumptions. *Houston Law Review. Texas Rules of Evidence Handbook*, 1993, Vol. 30 (241): 244.

125 Petroski, K. The Public Face of Presumptions. *A Journal of Social Epistemology*, 2008, V.5 (3): 390–391.

nus teisinius santykius. Prezumpcijų sukeliama padariniai atsižvelgiant į formą gali būti:

– *praesumptio facti* ir *praesumptio iuris* atveju:

1) įrodinėjimo naštos tarp proceso šalių paskirstymas;

2) įrodinėjimo naštos panaikinimas proceso šalims. Šiuo atveju tai, kad yra tam tikras preziumuojamas faktas, proceso šalims nereikia įrodinėti, tačiau jeigu viena iš proceso šalių iškelia pagrįstą abejonę dėl preziumuojamo fakto tikrumo (jo egzistavimo), ši proceso šalis turi pareigą pateikti įtikinančius duomenis, jog preziumuojamas faktas tikrovėje neegzistuoja, o kitai proceso šaliai tenka pareiga tai paneigti;

– *praesumptio iuris et de iure* atveju:

3) įrodinėjimo naštos proceso šalims panaikinimas ir kartu draudimas proceso šalims įrodinėti, kad preziumuojamo fakto nėra¹²⁶.

Pažymėtina, kad terminai *įrodinėjimo našta* (lot. *onus probandi*) ir *įrodinėjimo pareiga* – nėra tapatūs, nors jie dažnai ir yra vartojami kaip sinonimai¹²⁷. Terminas *įrodinėjimo našta* dažniausiai yra vartojamas rungtyniško bei kaltinimo formų procesuose, norint atkreipti dėmesį, kad tokiuose procesuose įrodinėjimo pareiga neatitenka išimtinai tik vienai proceso šaliai, t. y. baudžiamojo proceso atveju, – baudžiamojo persekiojimo ir (ar) kaltinimo funkciją vykdančiai šaliai.

Remiantis senovės romėnų išplėtota *įrodinėjimo naštos* kategorija, įrodinėti tenka tam, kas teigia. Rungtyniško bei kaltinimo formų procesuose įrodinėjimo našta yra atitinkamai paskirstoma tarp procesinio ginčo šalių, ir jei ta proceso šalis, kuri privalo pateikti įrodymus, jų nepateikia, tai būtent ji ir patiria neigiamus padarinius¹²⁸. Taigi, žiūrint iš baudžiamojo proceso visumos, tokios proceso šalies atžvilgiu teismas priima nepalankų jai teismo sprendimą. Tuo metu *įrodinėjimo pareiga* – teisinės pareigos atmaina, kuri savo ruožtu yra suprantama kaip teisės reguliuojama

126 James, F. Burbens of Proof. *Virginija Law Review*, 1961, Vol. 47 (51): 63.

127 Pavyzdžiui, žr. Rinkevičius, J. *Procesiniai įrodinėjimo baudžiamojoje byloje pagrindai*. Mokymo priemonė. Vilnius: Vilniaus universitetas, 1990, p. 46.

128 Белкин, Р. С.; Винберг, А. И.; Дорохов, В. Я. и др. *Теория доказательств в советском уголовном процессе*. Отв. Редактор Жогин, Н. В. М.: Юридическая литература, 1973, p. 508.

asmens privalomo elgesio rūšis ir mastas¹²⁹, patenka į *įrodinėjimo naštos* turinį, bet neapima *įrodinėjimo naštos*.

Prezumpcija visada žengia įrodymų priešakyje ir jiems (įrodymams) susidūrus su prezumpcija tenka arba įveikti ją, arba pripažinti preziūmuojamą faktą¹³⁰.

Susidūrus su paneigiamomis prezumpcijomis dažniausiai pareiga paneigti preziūmuojamą faktą tenka tai proceso šaliai, prieš kurios interesus tokia prezumpcija yra nukreipta. Prezumpcija nustoja veikti, kai preziūmuojamam faktui yra priešpriešinami įtikinantys duomenys, kad toks faktas konkrečiu atveju neegzistuoja, tokiu atveju prezumpcija tarytum koks burbulas susprogsta (išnyksta) ir toliau procesas vyksta pagal įprastines taisykles, tarsi preziūmuojamo fakto niekada nebūtų buvę¹³¹. Toks prezumpcijų įveikimas yra įgavęs *sprogusio burbulo* (angl. *bursting bubble*) terminą, kurį į teisinę apyvartą įvedė J. B. Thayeris ir J. Wigimoras, išplėtoję *sprogusio burbulo* teoriją (angl. *bursting bubble theory*)¹³². *Sprogusio burbulo* teorija reikalauja, jog tam, kad būtų užginčyta prezumpcija ir konkrečiame procese ji išnyktų, ta proceso šalis, kuri nesutinka su preziūmuojamo fakto buvimu, turi pateikti tik tokius duomenis (įrodymus), kurie būtų pakankami tam, kad neabejotinai būtų galima konstatuoti preziūmuojamo fakto nebuvimą.

Šiai teorijai yra priešpriešinama kita, *Morgan-McCormicko*, teorija, kuri taip pat bando paaiškinti prezumpcijų veikimo mechanizmą. Vadovaujantis *Morgan-McCormicko* prezumpcijų veikimo teorija, prezumpcija paskirsto įrodinėjimo našą tarp proceso šalių, todėl net ir tuo atveju, jei vienai proceso šaliai, prieš kurią buvo panaudota prezumpcija, ir pavyktų konkrečioje byloje įrodyti, kad preziūmuojamo fakto nesama, prezumpcija nuo to neprarastų savo galios ir teismas sprendimą gali priimti rem-

129 Vaišvila, A. *Teisės teorija*. Vilnius: Justitia, 2000, p. 334.

130 Best, A. *Evidence: examples and explanations*. 4-th. ed. New York: Aspen Publishers, Inc., 2001, p. 216.

131 Barbara R. Sheridan, Appellant V. E. I. Dupont De Nemours and Company, Jacques Amblard No. 94-7509. United States Court of Appeals. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-06-12] <<http://bulk.resource.org/courts.gov/c/F3/100/100.F3d.1061.94-7509.html>>.

132 Rice, P. R.; Cutter, S. S. Problems with Presumptions: a Case Study of the „Structural Presumption“ of anticompetitiveness. *The Antitrust Bulletin*, 2002, p. 560.

damasis prezumpcija, nepaisant to, kad preziumuojamas faktas buvo paneigtas neabejotiniais įrodymais¹³³.

Pavyzdžiui:

– remiantis *išsiųsto laiško gavimo* prezumpcija, jei siuntėjas užrašė teisingą adresą ir atidavė jį pašto tarnybai, tai preziumuojama, kad laiškas pasiekė (pasieks) gavėją. Gavėjas teisme tvirtina, kad laiško negavo, ir pateikia tai įrodančius duomenis, teismas instruktuoja žiuri, jeigu jie laiko, kad laiško siuntėjas teisingai užrašė gavėjo adresą ir tikrai siunčiamą laišką įteikė pašto tarnybai, net jei proceso šalis įrodo, kad laiško negavo, galima laikyti, jog gavėjas jam adresuotą laišką gavo¹³⁴.

Teisės teorijoje yra skiriamos dvi *įrodinėjimo naštos* paskirstymo formos, – bendroji ir specialioji¹³⁵. Bendrosios įrodinėjimo naštos paskirstymo pagrindinė idėja, – kiekviena proceso šalis turi įrodyti tai, ką ji teigia. Antai:

– baudžiamajame procese ištekęs moteris A yra kaltinama vagyste. A tai neigia. Įrodinėjimo našta tenka valstybės kaltintojui. Jis pateikia duomenis, kad tuoj po vagystės A turėjo pavogtus daiktus. Įrodinėjimo našta pereina A. Ji liudija, kad svetimus daiktus paėmė ne ji, o jos vyras. Ir vėl įrodinėjimo našta pereina valstybės kaltintojui¹³⁶ ir t. t.

Bendrosios įrodinėjimo naštos paskirstymo atveju įrodinėjimo našta abiem proceso šalims yra paskirstoma vienodai, t. y. kiekviena iš šalių turi įrodyti savo pateikto teismui teiginio pagrįstumą. Tačiau įstatymas gali nustatyti taisykles, prie tokių taisyklių priskiriamos ir normos – prezumpcijos, kurios viena ar kita forma suardo įrodinėjimo naštos paskirstymo balansą tarp proceso šalių. Tokiu atveju jau tenka kalbėti ne apie bendrąją įrodinėjimo naštos paskirstymo formą, bet apie specialiąją.

133 Best, A. *Evidence: examples and explanations*. 4-th. ed. New York: Aspen Publishers, Inc., 2001, p. 218.

134 Effect of Presumptions. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-06-12] <<http://www.wcl.american.edu/pub/jour/nals/evidence/commentary/a3r301c.html>].>.

135 Смирнов, А. В. Презумпции и распределение бремени доказывания в уголовном процессе. *Государство и право*, 2008, 1: 61.

136 Владимиров, Л. Е. *Учение об уголовных доказательствах*. Тула: Автограф, 2000, p. 151.

Dėl prezumpcijų specialioji įrodinėjimo našta tarp šalių gali būti paskirstoma taip:

a) viena iš proceso šalių, kurios naudai yra preziumuojamas vieno ar kito fakto buvimas, visiškai yra atleidžiama nuo įrodinėjimo pareigos, o kitai šaliai ši pareiga yra perkeliama. Toks įrodinėjimas vadinamas *vienpusiu*;

b) nė viena iš proceso šalių formaliai nėra atleidžiama nuo įrodinėjimo. Šiuo atveju įrodinėjimo našta tarp šalių gali būti paskirstoma ne vienodai, o tam tikromis proporcijomis, t. y. taip, kad vienai iš šalių tenka tik pateikti argumentus bei duomenis, pagrindžiančius tikimybę, jog egzistuoja tam tikras faktas (tai gali būti ir preziumuojamas faktas), o kitai šaliai tenka našta ne tik paneigti pateiktus kitos proceso šalies argumentus, duomenis ir kartu paneigti paties fakto buvimą, o esant preziumuojamam faktui – ir preziumuojamo fakto buvimo tikimybę¹³⁷. Toks įrodinėjimas vadinamas *priešiniu* arba *abipusiu*.

Viena ir ta pati prezumpcija įrodinėjimo našta gali paskirstyti taip, kad atsižvelgiant į bylos aplinkybes įrodinėjimas gali būti arba vienpusis, arba priešinis (abipusis).

Pavyzdžiui:

– nekaltumo (*boni viri*) prezumpcija įprastiniais atvejais įrodinėjimą daro vienpusį, nes kaltintojas turi įrodyti baudžiamojon atsakomybėn traukiamo asmens (kaltinamojo) kaltę, o ne pats kaltinamasis turi įrodinėti savo nekaltumą. Be to, nekaltumo prezumpcija, t. y. *praesumptio iuris tantum*, tik dar labiau sustiprina kaltinamojo asmens pozicijas, nes ir be jos įrodinėti tektų valstybės kaltintojui¹³⁸, mat pagal bendras įrodinėjimo taisykles *onus probandi in cumbit ei qui affirmat, non ei qui negat* (liet. *įrodinėjimo našta tenka tam, kuris tvirtina, o ne tam, kuris neigia*).

Tačiau atskirais atvejais, t. y. tada, kai hipotetiškai galima daryti prielaidą, jog kaltinamojo kaltė jau yra įrodyta, tuo metu, kai valstybinis kaltintojas teismui ir gynybai pateikia *prima facie* duomenis, ši prielaida gali būti tuoj pat paneigta gynybai pateikus kitų duomenų, t. y. kaltinamąjį

137 Смирнов, А. В. Презумпции и распределение бремени доказывания в уголовном процессе. *Государство и право*, 2008, 1: 61.

138 Владимиров, Л. Е. *Учение об уголовных доказательствах*. Тула: Автограф, 2000, p. 155.

teisinančių duomenų¹³⁹. Tokiu būdu įrodinėti jau tektų gynybai, nes ji teigia, o ne kaltintojui, kuris, neigia, taip iš vienpusio įrodinėjimas tampa abipusiu, t. y. priešiniu.

Kita vertus, įmanomi atvejai, kai nekaltumo prezumpcijai yra priešpriešinama kita prezumpcija, – *priešinė prezumpcija*. Dėl šios *priešinės prezumpcijos* įrodinėjimas taip pat tampa priešiniu ir kaltinimą palaikantis asmuo iš dalies yra atleidžiamas nuo pareigos pateikti tam tikrus duomenis, susijusius su nusikalstama veika.

Antai:

a) Prancūzijos muitinės kodekso 418 straipsnyje yra įtvirtinta *kontrabandos* (pranc. *contrebande*) prezumpcija, – „prekės, kurias yra draudžiama įvežti arba kurios yra apmokestinamos aukštais arba vidaus vartojimo mokesčiais, yra laikomos kontrabandinėmis prekėmis, taip pat produkcija, kuri yra uždrausta arba kuriai yra taikomi muitai, laikoma kontrabandine net tuo atveju, jei jų pateikimas į rinką pagrindžiamas dokumentu, liudijančiu, jog šiai produkcijai nėra taikomos muitinės apmokestinimo procedūros <...>¹⁴⁰“. O šio kodekso 409 straipsnis bet kokią ketinimą pažeisti muitinės taisyklių procedūras prilygina nusikaltimui¹⁴¹.

Europos Žmogaus Teisių Teismas, spręsdamas bylą *Pham Hoang prieš Prancūziją*, susidūrė su faktu, kai nekaltumo prezumpcijai buvo priešpriešinta kita, t. y. *kontrabandos*, prezumpcija.

Bylos esmė:

Prancūzijos pilietis Tuanas Tranas Phamas Hoangas kartu su kiais keturiais asmenimis iš Hong Kongo, Kambodžos ir Vietnamo buvo sulaikytas Paryžiuje įtarant narkotinių medžiagų kontrabanda. Sulaikymo metu Phamas Hoangas sėdėjo prie jam priklausančio automobilio vairo, prie automobilio priėjo ką tik iš viešbučio išėję kiti du asmenys, nešini dviem rankinėmis su heroinu. Dar du asmenys buvo sulaikyti Phamo Hoango bute, tuoj pat, kai buvo atlikta kratų, kurios metu buvo rasti ginklai ir 5 kg kofeino.

139 Смирнов, А. В. Презумпции и распределение бремени доказывания в уголовном процессе. *Государство и право*, 2008, 1: 61.

140 *Code des douanes*. Version consolidée au 1 juin 2012. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-06-12] <<http://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000006071570>>.

141 Žr.: ten pat.

Pareigūnai žinojo, kad iš Hong Kongo į Prancūziją turi atkelti didelis kiekis narkotinių medžiagų.

Europos Žmogaus Teisių Teismas, sprendamas klausimą, ar šioje situacijoje nebuvo pažeisti nekaltumo prezumpcijos bei teisingo teismo nagrinėjimo principai, pažymėjo, kad:

„<...> Konvencijos 6 straipsnis įpareigoja susitariančias valstybes faktų ar teisės prezumpcijas, numatytas baudžiamuosiuose įstatymuose, taikyti neperžengiant protingumo ribų ir nepažeidžiant teisės į gynybą <...>“¹⁴²

Europos Žmogaus Teisių Teismas taip pat sutiko su Prancūzijos apeliacinio teismo išsakyta nuomone, kad:

„<...> Phamo Hoango atžvilgiu taikant prezumpciją, iš jo nebuvo atimtos gynybos priemonės ir jis vadovaujantis Prancūzijos muitinės kodekso 399 straipsnio 3 dalimi turėjo galimybę įveikti prezumpciją, įrodydamas, kad jis veikė iš būtinąjo reikalingumo ar neišvengiamos klaidos. Prezumpcija, lėmusi jo atsakomybę, nebuvo paneigta <...>“¹⁴³.

Taigi šiuo atveju nekaltumo prezumpcijai buvo priešpriešta kita, t. y. *kontrabandos*, prezumpcija, kurią vienokiu ar kitokiu būdu turėjo įveikti pats kaltinamasis ir (ar) jo gynėjas.

Tiek *Salabiaku* prieš Prancūziją, tiek *Pham Hoang* prieš Prancūziją, tiek *John Murray* prieš Jungtinę Karalystę bylos parodo, kad Europos Žmogaus Teisių Teismas pripažįsta faktinių ir teisinių prezumpcijų buvimą ir iš principo nedaro aiškių kliūčių joms taikyti praktikoje. Baudžiamosios teisės ir proceso srityje šio Teismo praktika įpareigoja susitariančiasias šalis, taikant paneigiamas prezumpcijas, kurios gali būti priešpriešintos nekaltumo prezumpcijai, neperžengti tam tikrų ribų. Europos Žmogaus Teisių Teismas nurodo valstybėms narėms, kurios, vadovaudamosi savo vidaus įstatymais, pripažįsta ir taiko paneigiamas prezumpcijas, nustatyti protingas prezumpcijų veikimo ribas, atsižvelgiant į pažeidimo sunkumą ir apsaugant asmenų teises į gynybą;

b) Europos Teisingumo Teismas taip pat pripažįsta, kad nekaltumo prezumpcijai gali būti priešpriešta kita paneigiama prezump-

142 Pham Hoang v. France, 25 September 1992, § 33 Series A no. 243.

143 Žr.: ten pat.

cija, pavyzdžiui, *viešai neatskleistos informacijos žinojimo ir manipuliavimo (piktnaudžiavimo) rinka* prezumpcija¹⁴⁴.

Pavyzdžiui:

Europos Teisingumo Teismas, priimdamas prejudicinį sprendimą, susijusį su 2003 m. sausio 28 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos 2003/6/EB dėl prekybos vertybiniais popieriais, pasinaudojant viešai neatskleista informacija, ir manipuliavimo rinka (piktnaudžiavimo rinka) 2 ir 14 straipsnių išaiškinimu¹⁴⁵, pažymėjo, kad:

„<...> Reikia manyti, kad nekaltumo prezumpcijos principas nedraudžia Direktyvos 2003/6 2 straipsnio 1 dalyje numatytos prezumpcijos, pagal kurią prekybos vertybiniais popieriais, pasinaudojant viešai neatskleista informacija, vykdytojų tyčia implicitiškai kildinama iš objektyvių šio pažeidimo sudėties požymių, nes ši prezumpcija nuginkijama ir užtikrinamos teisės į gynybą <...>“;

c) Bendrosios teisės tradicijos valstybėse egzistuoja *nusikalstamų ketinimų* prezumpcija, kuri yra priešpriešinama nekaltumo prezumpcijai.

Anglijos teisėje:

– jeigu asmuo miršta dėl kito asmens veikos, tai laikoma, kad asmuo buvo nužudytas (angl. *somebody has died through the act of another, that is presumed to be murder*). Apkaltintas tokiu nužudymu asmuo gali įtikinti teismą, kad nužudymo nebuvo arba kad buvo kažkas kita¹⁴⁶;

– nužudymo atveju nusikalstami ketinimai preziumuojami, jeigu nebus įrodyta priešingai (angl. *malice is presumed from the act of killing, unless its absence be shown; the law will presume the fact to have been founded in malice until the contrary appeareth*).

144 Europos Parlamento ir Tarybos 2003 m. sausio 28 d. direktyva 2003/6/EB dėl prekybos vertybiniais popieriais, pasinaudojant viešai neatskleista informacija, ir manipuliavimo rinka (piktnaudžiavimo rinka), *Oficialusis leidinys* L 096, 12/04/2003, p. 0016–0025.

145 Byla C-45/08, Spector Photo Group NV, Chris Van Raemdonck prieš Commissie voor het Bank-, Financier- en Assurantiewezen (CBFA) [2009], *Oficialusis leidinys* C 051.

146 Special Issue – 135 Years of The Law Reports and The Weekly Law Reports [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-06-13] <<http://www.justis.com/data-coverage/iclr-s3540029.aspx>>.

JAV teisėje taip pat yra įtvirtinta *nusikalstamų ketinimų* prezumpcija¹⁴⁷. JAV Konstitucijoje ir jos pataisose nėra tiesiogiai įtvirtinta nekaltumo prezumpcija, kuriai priešpriešinama *nusikalstamų ketinimų* prezumpcija, tačiau ji numatoma iš tų nuostatų, kurios saugo asmenį bylos tyrimo ir nagrinėjimo bei įrodymų rinkimo srityje (pavyzdžiui, *Mirandos teisės*)¹⁴⁸:

Bylos esmė:

Thomas McInerney buvo nuteistas už antro laipsnio žmogžudystę. T. McInerney su nukentėjusiąja Cynthia Hartford, kurios iki lemtingo įvykio nepažinojo, susipažino Bostono bare, kuriame, gerdami alkoholi, linksminosi. Uždarius barą, linksmybės buvo tęsiamos nukentėjusiosios namuose, kur ji kartu su nuteistuoju T. McInerney vartojo alkoholinius gėrimus ir bandė lytiškai santykiauti. Dėl T. McInerney impotencijos normalūs lytiniai santykiai neįvyko, nukentėjusiajai pradėjus šaipytis iš lytinio T. McInerney nepajėgumo, T. McInerney pradžioje skėlė nukentėjusiai antausį, o šiai pradėjus šaukti, užčiaupė ranka jos burną, pagriebė virvės gabalą ir galiausiai pasmaugė.

T. McInerney padavė skundą JAV federaliniam apeliaciniam teismui, kuriame nurodė, kad jo atveju taikyta *nusikalstamų ketinimų* prezumpcija neleistina įrodinėjimo našta perkėlė jam, o tai, jo nuomone, nėra suderinama su teise į teisingą (sąžiningą) teismo nagrinėjimą.

Apeliacinis teismas pažymėjo:

„<...> ar kaltinamajam buvo suvaržytos konstitucinės teisės, priklausau nuo to, kokių būdu protingas prisiekusysis gali interpretuoti teisės normas.<...> Pirmiausia reikia išsiaiškinti, ar prezumpcija yra leidžiančio, ar įpareigojančio pobūdžio. Leidžiančio pobūdžio prezumpcija suteikia teisę, bet neįpareigoja žiuri išvesti preziumuojamą faktą iš kaltintojo pateiktų duomenų arba fakto predikatų. Leidžiančios prezumpcijos taikymas yra suderinamas su konstitucine teise, jeigu

147 Pavyzdžiui, žr.: Thomas F. McINERNEY, Petitioner v. Louis BERMAN and Francis X. Bellotti, Respondents. No. 79-1371 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-06-13] <<http://bulk.resource.org/courts.gov/c/F2/621/621.F2d.20.79-1371.html>>.

148 Miranda V. Arizona. Certiorari to The Supreme Court Of Arizona, No. 759, 384 U.S. 436 (1966) [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-06-13] <<http://caselaw.lp.findlaw.com/scripts/getcase.pl?court=US&vol=384&invol=436>>.

yra racionalus ryšys tarp predikato ir preziumuojamo fakto. <...> Įpareigojanti prezumpcija yra neginčijama arba ja yra paskirstoma įrodinėjimo našta. Teismo konstatavimas, kad vieno įrodyto fakto buvimas yra neginčijamas įrodymas, patvirtinantis kito, preziumuojamo, fakto buvimą, yra galutinis. Prezumpcija, kuri perkelia įrodinėjimo našlą gynybai, yra užuomina žiuri, kad įrodytas predikato buvimas reiškia preziumuojamo fakto buvimą tol, kol įrodymų persvara ją paneigia gynyba. Įpareigojanti prezumpcija, kuri įrodinėjimo našlą perkelia gynybai tam, kad ji įrodytų neigiamą nusikaltimo elementą, yra anti-konstitucinė. <...>. Tačiau, leidžianti prezumpcija, kuri įgalina, bet neįpareigoja žiuri perkelti įrodinėjimo našlą nuo kaltinimo ant gynybos, kad ši įrodytų fakto predikatą, per se nereiškia baudžiamojo proceso normų pažeidimo. Tam, kad prezumpcija išvengtų konstitucingumo kontrolės, ji turi atitikti racionalaus ryšio kriterijų. <...> Tyčinio nužudymo faktas lemia nusikalstamų ketinimų prezumpcijos taikymą, tačiau aplinkybės, kuriomis buvo įvykdytas tyčinis nužudymas, gali leisti paneigti šią prezumpciją, vadinasi, ir patį nužudymą <...>¹⁴⁹.

Pateikti pavyzdžiai leidžia daryti prielaidą, jog, žiūrint iš baudžiamojo proceso pozicijų, nesvarbu, kaip būtų vadinamos tos prezumpcijos (*kontrabandos, nusikalstamų ketinimų, tylėjimo, įsigyto turto nepagrįstumo* ir pan.), kurios yra priešpriešinamos *nekaltumo* prezumpcijai, jų tikslas iš esmės vienas ir tas pats, – susilpninti pačią nekaltumo prezumpciją ir iš jos turinio kylančius imperatyvus ir taip išeiti iš tam tikros nepatogios situacijos, t. y. tokios situacijos, kai kaltinimas, taikydamas įprastinius standartinius būdus, yra nepajėgus susidoroti su jam keliamais tikslais bei uždaviniais. Tokie atvejai yra įmanomi, kai kaltinimui tenka veikti informacinio trūkumo, tiksliau sakant, esant nereikšmingos informacijos pertekliui, o reikšmingos – trūkumui, sąlygomis, t. y. kai kaltinimui reikšminga informacija yra laiko ir (ar) erdvės atžvilgiu išsisklaidžiusi.

Pavyzdžiui, norint įrodyti asmens, kurio amžius tyrimo metu siekia 60 ar daugiau metų ir kuris ilgą laiką yra gyvenęs ne vienoje valstybėje, nepagrįstą praturtėjimą, apytiksliai nežinant, kada toks asmuo praturtėjo, baudžiamojo persekiojimo funkciją vykdančioms asmenims tektų veikti

149 Pavyzdžiui, žr.: *Thomas F. McINERNEY, Petitioner v. Louis BERMAN and Francis X. Bellotti, Respondents, supra* note 147, [žiūrėta 2012-06-13].

sąlygomis, kurios nebūtų apibrėžtos nei laike, nei erdvėje. Tokiu atveju baudžiamąjį persekiojimą vykdančios institucijoms dėl objektyvių priešasčių greičiausiai nepavyktų įrodyti asmens nepagrįsto praturtėjimo.

Norint įveikti *nekaltumo* prezumpciją ir iš jos turinio kylančius imperatyvus, reikia supriešinti ją su kita prezumpcija. Iš esmės toks supriešinimas yra įmanomas tada, kai *nekaltumo* prezumpcijai yra priešpriešinama kita, nekaltumo prezumpciją atsverianti, prezumpcija. Nekaltumo prezumpciją galinti atsverti prezumpcija yra jos antipodas, o tokiu antipodu gali būti iš esmės tik viena prezumpcija, t. y. *kaltumo prezumpcija*. Todėl tokios prezumpcijos, pavyzdžiui, *kontrabandos*, *nusikalstamų ketinimų* ir pan., iš esmės yra taikomos vienu tikslu, – susilpninti iš nekaltumo prezumpcijos maksimos kylančius imperatyvus ir taip palengvinti kaltinimo galimybę veikti.

Antai, grįžtant prie Europos Žmogaus Teisių Teismo nagrinėtos Phamo Hoango bylos, jeigu nebūtų *kontrabandos prezumpcijos*, kaltinimas užimtų nedėkingą padėtį, nes jam iš esmės būtų tekę paneigti Phamo Hoango neapibrėžtą neigimą, kuris, kaip jau buvome užsiminę, yra ne kas kita, o informacinis vakuumas, spraga, ir ją paneigti įmanoma tik tuomet, jei ir kita proceso šalis, t. y. šiuo atveju kaltinimas, neišsina už laiko ir erdvės apibrėžtumo ribų. Pateiktu atveju tam, kad būtų galima paneigti Phamo Hoango tvirtinimą, jog jis nėra susijęs su narkotikų ir ginklų prekeiviais, nes sulaikymo metu tik sėdėjo prie automobilio vairo ir su narkotinėmis medžiagomis bei ginklais nieko bendra neturi, ir kartu įveikti iš nekaltumo prezumpcijos kylantį imperatyvą, jog visos abejonės aiškinamos kaltinamojo (teisiamojo) naudai, kaltinimui būtų tekę veikti ne tik Prancūzijos teritorijoje, bet ir už jų, o tai reiškia, kad kaltinimas veiktų neapibrėžtumo sąlygomis, tad ir kaltinimo pastanga įrodyti Phamo Hoango kaltę, jei nebūtų *kontrabandos prezumpcijos*, greičiausiai būtų patyrusi nesėkmę ir Phamas Hoangas būtų išteisintas.

Situacija iš esmės keičiasi, kai kaltinimas veikia aiškaus apibrėžtumo sąlygomis, tokiu atveju tam, kad jis galėtų įrodyti kaltinamojo (teisiamojo) kaltę, iš esmės jokių pagalbinių teisinių priemonių (prezumpcijų) nereikia.

Pavyzdžiui, **bylos esmė:**

Ankstų rytą Tirolio apylinkėse, nedidelėje Obsteigo kaimo vietovėje, įvyko nelaimingas atsitikimas. Nukentėjusysis K. buvo partrenktas

automobilio, šio įvykio metu jam buvo nestipriai sužalota ranka. Apie incidentą K. pranešė policijai ir nurodė automobilio modelį bei valstybinį automobilio registracijos numerį. Dėl įvykio policija pradėjo tyrimą. Tyrimo metu automobilis, registruotas pareiškėjo G. motinos vardu, buvo rastas stovintis priešais namą, kuriame gyveno pareiškėjas ir jo šeima. Pareiškėjo motina G. policijai pareiškė, jog eismo įvykio dieną ji niekur nevažiavo automobiliu, o pareiškėjo iki tos dienos ryto, kai įvyko incidentas, nebuvo namuose. Policijos duomenimis, naktį prieš eismo įvykį pareiškėjas nenakvojo namuose. Be to, pareiškėjo motina G., duodama parodymus policijai, nurodė, jog minėtu automobiliu nuolat naudojosi keli šeimos nariai. Pareiškėjui buvo pateikti kaltinimai dėl padaryto neatsargaus nusikaltimo, sukėlus sveikatos sutrikdymą, ir vėliau jis pagal šį kaltinimą buvo pripažintas kaltu. Teismo nagrinėjimo metu pareiškėjas neigė, kad tą dieną vairavo automobilį. Pagrindiniai duomenys, kuriais kaltinimas grindė pareiškėjo kaltę, buvo tai, jog pareiškėjo įvykio dieną nebuvo namuose nuo ryto iki 20 valandos vakaro¹⁵⁰.

Europos Žmogaus Teisių Teismas, sprendamas klausimą, ar šioje situacijoje nebuvo pažeistas nekaltumo prezumpcijos principas, pažymėjo, kad:

„<...> Konvencija reikalauja, inter alia, kad įrodinėjimo našta tektų kaltinimui, kad bet kokia abejonė būtų aiškinama kaltinamojo naudai ir, kad vykdydami savo įsipareigojimus, teismo kolegijos nariai nesivadovautų išankstine nuostata, jog kaltinamasis yra padaręs nuskalstamą veiką. Tokiu būdu nekaltumo prezumpcija pažeidžiama, perkeltiant įrodinėjimo našta nuo kaltinimo gynybai. <...> Kaip teisingai pažymėjo Austrijos Vyriausybė, teisinė prezumpcija nėra nesuderinama su Konvencijos 6 straipsniu, taip pat, kaip ir išvados, padarytos iš kaltinamojo atsisakymo duoti parodymus (tylėjimo). Tačiau ši byla nėra susijusi su fakto ar teisės prezumpcijos taikymu ir todėl Teismo neįtikina Austrijos Vyriausybės pateikti argumentai, kad nacionaliniai teismai turėjo teisę padaryti teises išvadas iš pareiškėjo tylėjimo. Teismas primena, kad pirmiau minėta John Murray byla buvo susijusi su atveju, kai vidaus teisė iš kaltinamojo tylėjimo leido daryti ati-

150 *Telfner v. Austria*, 20 March 2001, §1–11, ECHR 2001.

tinkamą protingą išvadą, tuomet, kai kaltinimui pavyko įrodyti prieš kaltinamąjį iškeltą versiją, kuri nereikalavo papildomų paaiškinimų. <...> Iš kaltinamojo tylėjimo daromos išvados, leidžiamos tokioje teisinėje sistemoje, kaip kad Austrijos, kurioje teismai gali laisvai vertinti jiems pateiktus įrodymus, su sąlyga, kad pateikti įrodymai yra tokie, jog vadovaujantis sveiku protu galima daryti vienintelę išvadą, kad kaltinimo tylėjimo priežastis ta, jog jis negali pateikti jokių įrodymų savo gynybai. <...> Šiuo atveju nacionaliniai teismai vadovavosi policijos ataskaita, kurioje buvo nurodoma, kad pareiškėjas buvo pagrindinis automobilio naudotojas ir kad jis nenakvojo namuose tada, kai įvyko nelaimingas atsitikimas. <...> Šiame kontekste Teismas pažymi, kad visų pirma nukentėjusysis negalėjo nei atpažinti vairuotojo, nei nurodyti jo lyties, antra, Nacionalinis žemės teismas, nustatė, kad, be pareiškėjo, automobiliu taip pat naudojosi ir jo sesuo. Teismai reikalavo iš pareiškėjo paaiškinimų, nepaisant tos aplinkybės, jog jo atžvilgiu nebuvo pateikti jokie prima facie įrodymai, ir taip nuo kaltinimo perkėlė įrodinėjimo našta gynybai <...>“¹⁵¹.

Kaip matome iš pateikto pavyzdžio, šiuo atveju kaltinimas turėjo visas galimybes ieškoti gynybos versiją paneigiančių duomenų, nes kaltinimui reikšminga informacija nei laiko, nei erdvės atžvilgiu nebuvo išsi-skaidžiusi. Pateiktu atveju kaltinimas galėjo paneigti neapibrėžtą gynybos neigimą, tačiau pasirinko lengviausią būdą ir įrodinėjimo našta perkėlė gynybai.

Taigi galima sakyti, jog ne visi teisinės technikos elementai, įvardijami *prezumpcijos* terminu, gali būti vadinami *prezumpcijomis*. Tikrosios prezumpcijos, kaip ir teisinės fikcijos, gali būti naudingos, nepakeičiamomis teisinėmis priemonėmis, kurios ne tik padeda taupyti intelektines, laiko sąnaudas bet ir savotiškai priartėti prie ieškomos tiesos, na, o tos *prezumpcijos*, kurioms yra tik suteikiamas *prezumpcijos* pavidas, tam, kad jos galėtų sukelti tikrosioms prezumpcijoms būdingą poveikį, – įrodinėjimo naštos tarp proceso šalių paskirstymą, gali tapti ne naudingos, bet priešingai, kenksmingos, jų sukelta žala gali būti didesnė nei gaunama nauda.

151 *Telfner v. Austria*, 20 March 2001, §1–11, ECHR 2001.

Išvados

1. *Prezumpcijos* tikrosios sampratos, t. y. tokios, kuri padėtų atskleisti esminius prezumpcijos požymius ir kartu atskirtų ją nuo visų kitų gretimų dalykų ar objektų, neįmanoma pateikti. Tai iš esmės lemia dvi priežastys, – a) dichotominė prezumpcijos prigimtis ir b) nevienalytė prezumpcijos struktūra. Nevienalytė prezumpcijos struktūra nulemia ir skirtingus jos tikslus, taip, pavyzdžiui, vienos prezumpcijos leidžia nuo tikrai žinomo fakto pereiti prie spėjamo (numanomo) fakto, o kitos – subalansuoti skirtingas galimybes, tačiau bet kurios prezumpcijos pasireiškimo poveikis yra vienas ir tas pats, – įrodinėjimo naštos paskirstymas.

2. Ne visi teisinės technikos elementai, kurie yra įvardijami *prezumpcijos* terminu, gali būti vadinami tikrosiomis prezumpcijomis. Tikrosios prezumpcijos yra konstruojamos tik neišbaigtos (atrankinės) indukcijos pagrindu. *Prezumpcijos*, kurios nėra konstruojamos neišbaigto indukcinio samprotavimo būdu, o yra išimtinai tik dedukcinio samprotavimo padarinys, tik sąlygiškai gali būti vadinamos *prezumpcijomis*, nes neturi tikrosioms prezumpcijoms būdingo požymio, – *tikėtumo*. Skirtingai nuo tikrųjų prezumpcijų, tariamos arba sąlyginės prezumpcijos visada yra teisingos.

3. Nors prezumpciją iš esmės sudaro trys elementai: a) pagrindinis (tikrai žinomas) faktas (teiginys); b) spėjamas (numanomas) faktas (teiginys) arba, kitais žodžiais tariant, preziumuojamas faktas; c) loginis ryšys arba loginis samprotavimas, leidžiantis pereiti nuo žinomo prie spėjamo fakto (teiginio), tačiau nereti atvejai, kai tam tikros prezumpcijos neturi c) elemento. Pavyzdžiui, tokio elemento dažnai neturi *praesumptio iuris et de iure*.

4. Vieno būdo, kaip įveikti prezumpcijų galią, nėra. Skirtingų kategorijų paneigiamų prezumpcijų galia įveikinėjama skirtingai. Dažnai į teisinę apyvertą įvedus naują prezumpciją iškart ieškoma būdų, kaip būtų galima įveikti ją ir iš jos turinio kylančius imperatyvus. Vienas iš prezumpcijų įveikimo būdų – supriešinti su kita prezumpcija. Iš esmės toks supriešinimas yra įmanomas tada, kai vienai prezumpcijai yra priešpriešinama kita, t. y. pirminę prezumpciją atsverianti prezumpcija.

Literatūra

1. Ancelis, P. *Funkcijų suderinamumas veiksmingame ir sąžiningame baudžiamajame persekiojime*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012.
2. *Barbara R. Sheridan, Appellant v. E.I. Dupont De Nemours and Company, Jacques Amblard* No. 94-7509. United States Court of Appeals [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-06-12] <<http://bulk.resource.org/courts.gov/c/F3/100/100.F3d.1061.94-7509.html>>.
3. *Barbera, Messegue and Jabardo v Spain*, 6 December 1988, §77, Series A, No. 146.
4. Barkauskas, A. Nusikaltimo tyrimo versijų loginiai ir psichologiniai kėlimo pagrindai. Kurapka, V. E.; Matulienė, S.; Panomariovas, A., et al. *Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo (prof. dr. Eugenijaus Palskio atminimui)*. Mokslo studija. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto leidyba, 2011.
5. Bernardo, A. E; Talley, E. A Theory of Legal Presumptions. *The Journal of Law, Economics & Organization*. 2000 05 16, Nr.1.
6. Best, A. *Evidence: examples and explanations*. 4-th. ed. New York: Aspen Publishers, Inc., 2001.
7. Byla C-45/08, Spector Photo Group NV, Chris Van Raemdonck prieš Commissie voor het Bank-, Financie- en Assurantiewezen (CBFA) [2009]. *Oficialusis leidinys C 051*.
8. *Code des douanes*. Version consolidée au 1 juin 2012 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-06-12] <<http://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGI TEXT000006071570>>.
9. Daujotytė, V.; Mikelėnas, V.; Šliogeris, A. ir kt. *Nerimas: Svarbiausių humanitarinių ir socialinių grėsmių bei jų pasekmių Lietuvai įžvalgos*. Vilnius: Tyto alba, 2012.
10. Donatui, Q. *Studi di diritto romano*. Milano: Dott. A. Giuffrè editore, 1976, Vol. I.
11. Effect of Presumptions [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-06-12] <<http://www.wcl.american.edu/pub/journals/evidence/commentary/a3r301c.html>>.
12. Europos Parlamento ir Tarybos 2003 m. sausio 28 d. direktyva 2003/6/EB dėl prekybos vertybiniais popieriais, pasinaudojant viešai neatskleista informacija, ir manipuliavimo rinka (piktnaudžiavimo rinka). *Oficialusis leidinys* L 096, 12/04/2003.
13. Europos Parlamento ir Tarybos 2009 m. birželio 18 d. direktyva 2009/48/EB dėl žaislų saugos. *Oficialusis leidinys* L 170, 2009 06 30.

14. Europos Parlamento ir Tarybos 2009 m. birželio 18 d. direktyva 2009/52/EB, kuria numatomi sankcijų ir priemonių nelegaliai esančių trečiųjų šalių piliečių darbdaviams būtiniausi standartai. *Oficialusis leidinys* L 168, 2009 06 30.
15. Europos Parlamento ir Tarybos 2011 m. gruodžio 13 d. direktyva 2011/95/ES dėl trečiųjų šalių piliečių ar asmenų be pilietybės priskyrimo prie tarptautinės apsaugos gavėjų, vienodo statuso pabėgėliams arba papildomą apsaugą galintiems gauti asmenims ir suteikiamos apsaugos pobūdžio reikalavimų. *Oficialusis leidinys* L 337, 2011 12 20.
16. Europos Parlamento ir Tarybos 2012 m. balandžio 19 d. reglamentas (ES) Nr. 387/2012, kuriuo iš dalies keičiamos tam tikros Tarybos reglamento (EB) Nr. 1198/2006 dėl Europos žuvininkystės fondo nuostatos, susijusios su tam tikrų valstybių narių, kurios turi didelių finansinio stabilumo sunkumų arba kurioms gresia tokie sunkumai, finansų valdymu. *Oficialusis leidinys* L 129, 2012 05 16.
17. Federal Coal Mine Health Act of 1969 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-06-01]. <<http://www.ssa.gov/policy/docs/ssb/v33n3/v33n3p20.pdf>>.
18. Ferrini, C. *Studi vari di diritto romano e moderno* (sulle obbligazioni, sul negozio giuridico, sulle presunzioni). Milano: Ulrico Hoepli, 1929, Vol. III.
19. Franck, T. M.; Prows, P. The Role of Presumptions in International Tribunals. *The Law and Practice of International Courts and Tribunals*. 2005 (4).
20. Grzegorzcyk, T.; Tylman, J. *Polskie Postępowanie Karne*. Warszawa: LexisNexis, 2005.
21. Yablon, Ch. M. A Theory of Presumptions. *Law, Probability and Risk*. 2003 (2).
22. James, F. Burdens of Proof. *Virginia Law Review*, 1961, Vol. 47 (51).
23. John Murray v. the United Kingdom, no. 18731/91, §51, ECHR 1996-I.
24. Kodeks postępowania karnego [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-06-09] <<http://www.lex.pl/akt-prawny/-/akt/dz-u-97-89-555-u>>.
25. Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 13 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo 1 straipsnio 5 punkto, 10 straipsnio 3 ir 4 dalių, 15 straipsnio 1 dalies, 20 straipsnio, 21 straipsnio 2 punkto, 32 straipsnio 2 dalies, 34 straipsnio 2, 3 ir 4 dalių, 35 straipsnio 2 ir 5 punktų, 37 straipsnio 2 punkto ir 38 straipsnio 2 ir 3 punktų atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 49-1424.
26. Konstitucinio Teismo 2008 m. gruodžio 24 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos vidaus reikalų, specialiųjų tyrimų tarnybos, valstybės saugumo,

- krašto apsaugos, prokuratūros, kalėjimų departamento, jam pavaldžių įstaigų bei valstybės įmonių pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo 3 straipsnio 2 dalies (2000 m. liepos 13 d., 2005 m. gegužės 19 d. redakcijos), 11 straipsnio 5 dalies (2000 m. gruodžio 21 d. redakcija), 11 straipsnio 3 dalies (2005 m. gegužės 19 d. redakcija), Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo 16 straipsnio 12 dalies (2007 m. sausio 18 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 150-6106.
27. Konstitucinio Teismo 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 30 straipsnio (2005 m. gegužės 19 d. redakcija), 32 straipsnio 4 dalies (2005 m. gegužės 19 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 106-4434.
28. Konstitucinio Teismo 2011 m. gruodžio 22 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos mokslo ir studijų įstatymo (2009 m. balandžio 30 d. redakcija) nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 160-7591.
29. Konvencija dėl ekstradicijos tarp Europos Sąjungos valstybių narių, parengta remiantis Europos Sąjungos sutarties k.3 straipsniu. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 112-4177.
30. Konvencija dėl informacijos technologijų naudojimo muitinės tikslais, parengta vadovaujantis Europos Sąjungos sutarties k.3 straipsniu. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 112-4179.
31. Lamberti, F. *Suggestioni in tema di „praesumptio Muciana“* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-06-01]. <<http://www.ledonline.it/rivistadirittoromano/allegati/dirittoromano05lamberti.pdf>>.
32. Larkin, M. A.; Herasimchuk, C. C. Presumptions. *Houston Law Review. Texas Rules of Evidence Handbook*, 1993, Vol. 30 (241).
33. Laužikas, E.; Mikelėnas, V.; Nekrošius, V. *Civilinio proceso teisė*. Vilnius: Justitia, 2003.
34. Luobikienė, I. *Sociologinių tyrimų metodika*. Mokomoji knyga. Kaunas: Technologija, 2005.
35. Macagno, F. Dialectical and heuristic arguments: presumptions and burden of proof [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-06-10] <http://fabriziomacagno.altervista.org/Publications2/article_last.pdf>.
36. Manuc, L. General Considerations on Presumptions. *4th World Congress on the Advancement of Scholarly Research in Science, Economics, Law, and Culture*, 2010, Vol. 4.

37. McB J.P. Presumptions: Are They Evidence? *California Law Review*, 1938, V, XXVI (5).
38. Mendonca, D. Presumptions. *Ratio Juris*. 1998, V, 11(4).
39. *Miranda v. Arizona*. Certiorari to The Supreme Court Of Arizona, No. 759, 384 U.S. 436 (1966). [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-06-13] <<http://caselaw.lp.findlaw.com/scripts/getcase.pl?court=US&vol=384&invol=436>>.
40. Mousourakis, G. *The Historical and Institutional Context of Roman Law*. Hampshire: Ashgate Publishing, 2003.
41. Murphy, P. *A Practical Approach to Evidence*. London: Blackstone Press Limited, 1992.
42. Park, R.; Leonard, D. P.; Goldberg, S. H.. *Evidence Law: A student's guide to the law of evidence as applied to American trials*. St. Paul: West Group, 1998.
43. Petroski, K. The Public Face of Presumptions. *A Journal of Social Epistemology*, 2008.
44. *Pétur Thór Sigurdsson v Iceland*, 10 April 2003, § 9–14, ECHR 2003, IV.
45. *Pham Hoang v. France*, 25 September 1992, § 33 Series A no. 243.
46. Presumptions [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-06-03]. <http://www.capitol.hawaii.gov/hrscurrent/Vol13_Ch0601-0676/HRS0626/HRS_0626-0001-0301.htm>.
47. Rice, P. R.; Cutter, S. S. Problems with Presumptions: a Case Study of the „Structural Presumption“ of anticompetitiveness. *The Antitrust Bulletin*, 2002.
48. Rinkevičius, J. *Procesiniai įrodinėjimo baudžiamojoje byloje pagrindai*. Mokymo priemonė. Vilnius: Vilniaus universitetas, 1990.
49. *Salabiaku v. France*, 7 October 1988, §28, Series A no. 141.
50. Special Issue – 135 Years of The Law Reports and The Weekly Law Reports [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-06-13] <<http://www.justis.com/data-coverage/iclr-s3540029.aspx>>.
51. Talamanca, M. *Istituzioni di diritto romano*. Milano: Dott. A. Giuffrè editore, 1990.
52. Tarptautinio krovinių vežimo keliais sutarties konvencija (CMR). *Valstybės žinios*. 1998, Nr. 107-2932.
53. *Telfner v. Austria*, 20 March 2001, §1–11, ECHR 2001.
54. Thomas, F. McINERNEY, Petitioner v. Louis BERMAN and Francis X. Bellotti, Respondents. No. 79-1371 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-06-13] <<http://bulk.resource.org/courts.gov/c/F2/621/621.F2d.20.79-1371.html>>.
55. Tidikis, R. *Socialinių mokslų tyrimų metodologija*. Vadovėlis. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2003.

56. Vaišvila, A. *Teisės teorija*. Vilnius: Justitia, 2000.
57. Voci, P. *Istituzioni di Diritto Romano*. Milano: A. Giuffrè editore, 1996.
58. Walton, D. A Dialogical Theory of Presumption. *Artif Intell Law*, 2008.
59. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista Protokolais Nr. 11 ir Nr. 14. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 156-7390.
60. Барон, Ю. *Система римского гражданского права*. Книга первая. СПб.: издательство Р. Асланова „Юридический центр Пресс“, 2005.
61. Белкин, Р. С.; Винберг, А. И.; Дорохов, В. Я. и др. *Теория доказательств в советском уголовном процессе*. Отв. Редактор Жогин, Н. В. Москва: Юридическая литература, 1973.
62. Владимиров, Л. Е. *Учение об уголовных доказательствах*. Тула: Автограф, 2000.
63. Гусев, Д. А. *Логика: учебный курс*. Москва: Московский институт экономики, менеджмента и права, 2010 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-06-02]. < http://e-college.ru/xbooks/xbook005/book/index/index.html?go=part-010*page.htm >.
64. Есаков, Г. А. *Mens rea в уголовном праве США: историко – правовое исследование*. СПб.: Юридический центр Пресс, 2003.
65. Кузнецова, О. А. *Презумпции в гражданском праве*. СПб.: Юридический центр Пресс, 2004.
66. Мейер, Д. И. *Избранные произведения по гражданскому праву*. Москва: Центр ЮрИнфоР, 2003.
67. Мосин, С. А. *Презумпции и принципы в конституционном праве Российской Федерации*. Москва: Юстицинформ, 2009.
68. Мурадян, Э. М. *Истина как проблема судебного права*. Москва: Юристъ, 2004.
69. Решетникова, И. В. *Доказательственное право Англии и США*. Екатеринбург: УрГЮА, 1997.
70. Сериков, Ю. А. *Презумпции в гражданском судопроизводстве*. Москва: Волтерс Клувер, 2008.
71. Смирнов, А. В.; Калиновский, К. Б. *Уголовный процесс*. Учебник для вузов. Под общ. ред. Смирнова, А. В. СПб.: Питер, 2004.
72. Смирнов, А. В. Презумпции и распределение бремени доказывания в уголовном процессе. *Государство и право*. 2008, Nr. 1.
73. Смирнов, А. В. *Состязательный процесс*. СПб.: Альфа, 2001.

Minimalūs įtariamųjų teisių užtikrinimo standartai Europos Sąjungos teisėkūroje

*Marina Gušauskienė**

Įvadas

Vienu prioritetinių Europos Sąjungos tikslų laikytinas siekis išsaugoti ir vystyti laisvės, saugumo ir teisingumo sritį, kuri pagrįsta teismo bei kitų sprendimų civilinėse ir baudžiamosiose bylose tarpusavio pripažinimo Europos Sąjungoje principu.

2000 m. lapkričio 29 d. Taryba, vadovaudamasi Tamperės Europos Vadovų Tarybos išvadomis, priėmė sprendimų baudžiamosiose bylose abipusio pripažinimo principo įgyvendinimo priemonių programą¹, kurios įžangoje įtvirtinta, kad „<...> *abipusio pripažinimo principas skirtas ne tik valstybių narių bendradarbiavimui stiprinti, bet ir didinti asmens teisių apsaugą* <...>“.

2010 m. spalio 27 d. Komisijos Pilietybės ataskaitoje² pabrėžiama būtinybė panaikinti Europos Sąjungos (toliau vadinama – ES) piliečių teisių užtikrinimo kliūtis ir taip sustiprinti ES lygiu suteiktas asmens teises. Šio tikslo siekiama dviem kryptimis: stiprinamos aukų (nukentėjusių nuo nusikaltimų veikų asmenų) teisės ir paraleliai įtariamųjų (ar kaltinamųjų) procesinės teisės baudžiamajame procese.

1 Europos Sąjungos oficialusis leidinys, OL C 12, 2001 sausio 15, p. 10.

2 2010 m. Europos Sąjungos pilietybės ataskaita. Kliūčių Europos Sąjungos piliečių teisėms pašalinimas, COM (2010) 603.

* *Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Baudžiamosios teisės ir proceso instituto docentė.*

Pastarųjų metų ES priimtų ir rengiamų teisės aktų analizė leidžia teigti, kad atsisakoma (arba minimaliai sumažinama) valstybių narių implicitinės teisės nacionalinės teisės normomis reguliuoti baudžiamuosius ir baudžiamuosius procesinius santykius. Teisminis bendradarbiavimas baudžiamosiose bylose ES grindžiamas teisminių ir neteisminių sprendimų tarpusavio pripažinimo principu. Būtent šis principas leidžia užtikrinti visų ES piliečių, tapusių baudžiamųjų procesinių santykių subjektais, vienodai veiksmingą teisių apsaugą ir leidžia išvengti teisinės procesinės diskriminacijos dėl konkrečioje valstybės narėje vyraujančių teisinių tradicijų, teisinės bazės skirtingumo ir pan. Minėto principo veiksmingumą lemia tai, kad ne tik ES valstybės narių teisminės institucijos, bet ir visi baudžiamojo proceso dalyviai pasitiki kiekvienos valstybės narės taisyklių tinkamumu ir tinkamu taikymu.

Šio principo įgyvendinimas baudžiamajame procese sietinas su procesinio įstatymo normų, reglamentuojančių nukentėjusiųjų ar įtariamųjų teisių užtikrinimą, unifikavimu.

Jau gana seniai ES lygmeniu vyksta diskusijos dėl įtariamųjų (kaltinamųjų) procesinių teisių unifikavimo. Minėtų diskusijų pagrindu tapo ES piliečių lygybės principas, kurio įgyvendinimas baudžiamajame procese vertė ieškoti būdų išvengti pavojaus, kai dėl teisinių sistemų skirtingumo įtariamojo (kaltinamojo) procesinės padėtis vienoje valstybėje narėje gali būti blogesnė nei kitoje. Šias diskusijas vainikavo Europos Vadovų Tarybos 2009 m. lapkričio 30 d. priimtas procesinių veiksmų planas, kurio įgyvendinimas palaipsniui sulygintų bent pagrindines įtariamųjų (kaltinamųjų) teises ir užtikrintų jų vienodai veiksmingą apsaugą.

Procesinių veiksmų planą sudarė penkios priemonės „A“ (2010 m. spalio 20 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2010/64/ES „Dėl teisių į vertimą žodžiu ir raštu paslaugas baudžiamajame procese“³), „B“ (2012 m. gegužės 22 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2012/13/ES „Dėl teisės į informaciją baudžiamajame procese“⁴), „C“ (Europos Parlamento ir Tarybos pasiūlymas dėl teisės turėti advokatą vykstant baudžiamajam procesui ir teisės susisiekti po sulaikymo (KOM(2011) 326

3 Europos Sąjungos oficialusis leidinys, OL L 280, 2010 m. spalio 26 d., p. 1–7.

4 Europos Sąjungos oficialusis leidinys, OL L 142, 2012 m. birželio 1 d., p. 1–10.

galutinis⁵⁾), „D“ ir „E“, kurių pagrindu turėjo būti parengtos ir priimtos atitinkamos direktyvos. Visas ES numatytas priemonės sieja bendras tikslas – užtikrinti veiksmingą tarpusavio pripažinimo principo taikymą, sustiprinti pasitikėjimą visų valstybių narių baudžiamojo teisingumo sistemomis ir skatinti įtariamųjų (kaltinamųjų) pagrindinių teisių kultūros sklaidą ES. Unifikuotosios minimalios taisyklės (standartai) taip pat turėtų padėti mažinti laisvo asmenų judėjimo kliūtis, nes jos turėtų būti taikomos visiems įtariamiesiems (kaltinamiesiems).

Jau minėtos 2012 m. gegužės 22 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos 2012/13/ES „Dėl teisės į informaciją baudžiamajame procese“ (toliau vadinama – direktyva 2012/13/ES) preambulėje pažymėta: „<...> Kad būtų galima įgyvendinti sprendimų baudžiamosiose bylose abipusio pripažinimo principą, valstybės narės turi pasitikėti viena kitos baudžiamojo teisingumo sistemomis. Abipusio pripažinimo principo taikymo laipsnis labai priklauso nuo keleto kriterijų, be kita ko, įtariamųjų arba kaltinamųjų teisių apsaugos mechanizmų ir bendrų būtiniausių standartų, reikalingų siekiant sudaryti palankesnes abipusio pripažinimo principo taikymo sąlygas <...>“.

Šiame tyrime bus kalbama apie įtariamųjų (kaltinamųjų) procesinių teisių apsaugos stiprinimo pasiekimus, užtikrinant teisę į informaciją (teisių laiškas laikytinas jos praktinio įgyvendinimo išraiška), ir ateities tendencijas ES.

1. Įtariamąjo (kaltinamojo) teisė žinoti kaip standartinio teisių laiško atsiradimo prielaida

Įtariamąjo (kaltinamojo) teisė žinoti (arba „teisė būti informuotam“⁶⁾) kildinama (išvedama) iš teisės į teisingą bylos nagrinėjimą, kuri įtvirtin-

5 Europos Parlamento ir Tarybos pasiūlymas dėl teisės turėti advokatą vykstant baudžiamajam procesui ir teisės susisiekti po sulaikymo (KOM(2011) 326 galutinis. Teisė gauti advokatą (pasiūlymas) [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-23]. <http://europa.eu/legislation_summaries/justice_freedom_security/judicial_cooperation_in_criminal_matters/jl0060_lt.htm> .

6 Plačiau žr.: Gušauskienė, M. Įtariamąjo teisė būti informuotam: teorinės prielaidos ir įgyvendinimo galimybės. *Jurisprudencija*. 6 (108): 60–66.

ta Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos (toliau – Chartija) 47 straipsnyje bei Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (toliau – ŽTK) 6 straipsnyje.

Chartijos 48 straipsnio 2 dalimi užtikrinama teisė į gynybą: „<...> Kiekvienas asmuo turi teisę, kad jo būtų per kiek įmanoma trumpesnę laiką viešai ir teisingai išnagrinėtų pagal įstatymą įsteigtas nepriklausomas ir nešališkas teisėms. Kiekvienas asmuo turi turėti galimybę gauti teisinę pagalbą, būti ginamas ir atstovaujamas <...>“⁷. Beveik atitinkama nuostata formuluojama ir ŽTK.

ŽTK 6 straipsnio 3 dalies a punkte įtvirtinta kaltinamojo teisė būti skubiai ir išsamiai informuotam apie kaltinimo pobūdį ir pagrindą: „<...> kiekvienas kaltinamas nusikaltimo padarymu asmuo turi mažiausiai šias teises: būti skubiai ir išsamiai jam suprantama kalba informuotas apie pateikiamo jam kaltinimo pobūdį ir pagrindą <...>“⁸.

Europos Žmogaus Teisių Teismas byloje *Pelissier ir Sassi prieš Prancūziją* (1999 m.) nurodė, kad „<...> reikia atkreipti ypatingą dėmesį į pranešimą kaltinamajam apie kaltinimą. Detali informacija apie nusikaltimą baudžiamajame procese yra itin svarbi, nes nuo jos pateikimo momento įtariamajam yra oficialiai pranešta apie pateikiamo jam kaltinimo faktinį ir teisinį pagrindą. Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies a punktas suteikia kaltinamajam teisę būti informuotam ne tik apie kaltinimo pagrindą, t. y. apie veikas, kurias jis įtariamas padaręs ir kuriomis grindžiamas kaltinimas, bet ir apie teisinį šių veikų vertinimą. Ši informacija turi būti išsami <...>“⁹.

Savo sprendimuose Europos Žmogaus Teisių Teismas (toliau vadinama – EŽTT) ne kartą yra konstatavęs teisės žinoti įtarimo (kaltinimo) pagrindus svarbą. Pavyzdžiui, byloje *Dallos v. Hungary*¹⁰ EŽTT pastebėjo,

7 Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-23]. <<http://eur-lex.europa.eu/lt/treaties/dat/32007X1214/hm/C2007303LT.01000101.htm>>.

8 Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista protokolais Nr. 11 ir 14, su Pirmuoju protokolu ir papildomais protokolais Nr. 4, 6, 7, 12 ir 13 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-23]. <http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/EBDFB6BB-2A0E-48D0-935F-43AFC0A961C7/0/LIT_CONV.pdf>.

9 *Pelissier and Sassi v France* - 25444/94 [2010] ECHR 1427.

10 European Court of Human Rights. Annual Report. 2001 Registry of the European Court of Human Rights Strasbourg, 2002. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-20]. <<http://www>>.

kad „<...> įtariamojo teisė žinoti įtarimo pagrindus yra viena iš esminių teisių baudžiamajame procese, nes nuo įtarimo pareiškimo momento byloje fiksuojami faktai ir pagrindai, kuriais grindžiamas įtarimas (kaltinimas) ir kurie nulemia asmens teisinės procesinės padėties pokyčius <...>“.

Beveik tokios pačios nuostatos įtvirtintos ir Lietuvos nacionalinėje teisėje.

Antai Lietuvos Aukščiausiasis Teismas 2009 m. liepos 29 d. Baudžiamąjo proceso kodekso normų, nustatančių bylos nagrinėjimo teisme ribas, taikymo teismų praktikoje apžvalgoje pažymėjo, kad „<...> Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsnis garantuoja asmeniui vieną iš svarbiausių jo procesinių teisių – teisę į teisingą teismą. Sudėtinė asmens teisė į teisingą teismą dalis yra asmens teisė į gynybą, kurios veiksmingas įgyvendinimas neįmanomas be kitų Baudžiamąjo proceso kodekso normų garantuotų teisių: teisės žinoti, kuo asmuo yra kaltinamas (BPK 22 straipsnio 3 dalis); teisės pasirengti gynybai (BPK 44 straipsnio 7 dalis). Asmens teisės žinoti, kuo jis yra kaltinamas, sudėtiniai aspektai yra kaltinamajame akte išdėstytos pavojingos veikos faktinės aplinkybės ir jų teisinis vertinimas (veikos kvalifikavimas). Atsižvelgiant į tai, kad nuo kaltinamojo akto įteikimo kaltinamajam momento jis žino, kuo yra kaltinamas, ir atitinkama apimtimi gali rengtis gynybai, šis procesinis dokumentas turi būti surašytas tiksliai ir išsamiai. Tai taikytina tiek faktinių aplinkybių išdėstymui, tiek jų teisiniui vertinimui, taip pat ir tais atvejais, kai kaltinimo faktinis pagrindas bei jame išdėstytų aplinkybių apimtis turi įtakos veikos kvalifikavimui pagal kitą, sunkesnę, baudžiamąją įstatymą <...>“¹¹.

Atskirose Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartyse pažymima, kad BPK normų, nustatančių bylos nagrinėjimo teisme ribas, paskirtis yra užtikrinti kaltinamojo teisę į gynybą, konkrečiai – teisę žinoti kaltinimo pobūdį ir pagrindą, taip pat turėti pakankamai laiko ir galimybių pasirengti gynybai (kasacinės bylos Nr. 2K-383/2004, 2K-7-13/2007, 2K-660/2007, 2K-7-198/2008, 2K-233/2008 ir kt.). Teisė žinoti kaltinimo pobūdį ir pa-

echr.coe.int/NR/rdonlyres/5192043B-33AC-4803-80AC-0D99EDF57FEF/0/Annual_Report_2001.pdf>.

11 Baudžiamąjo proceso kodekso normų, nustatančių bylos nagrinėjimo teisme ribas, taikymo teismų praktikoje apžvalga [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-22]. <http://www2.lat.lt/lat_web_test/4_tpbiuletiniai/senos/nutartis.aspx?id=34793>.

grindą teismų praktikoje aiškinama kaip įtariamojo teisė aiškiais žodžiais ir nedviprasmiškai būti informuotam apie socialinius ir procesinius jo padėties pokyčius, išaiškinus dabartinės padėties specifiką. Informacija apie įtarimą ir jo esmę turi būti *konkreti* ir *detaali*. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas kasacinėje baudžiamojoje byloje Nr. 2K-390/2005 pažymėjo: „<...> teisėjų kolegija daro išvadą, kad nuteistosios teisė į gynybą buvo varžoma proceso metu pakankamai konkrečiai nesuformuluojant nei įtarimo, nei kaltinimo <....>“.

Tokia pat taisyklė formuluojama ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje, pabrėžiant, kad „<...> įtariamojo (kaltinamojo) žinojimas apie iškilusį įtarimą (pareikštą kaltinimą), jo pagrindus bei motyvus yra logiškai grindžiama teisė, nulemta pačios gynybos esmės. Gintis galima tik tuomet, jei žinai grėsmės šaltinį, šiuo atveju – įtarimą ar kaltinimą. <...> Kriminalinė bausmė niekam negali būti paskirta be tinkamos teisminės procedūros, leidžiančios kaltinamajam žinoti viską, kas jam inkriminuojama ir kuo pagrįsti reiškiami kaltinimai, taip pat parengti ir pateikti įrodymus gynybai <...>“ (pvz., 2000 m. rugsėjo 19 d. nutarimas). „<...> Baudžiamasis procesas turi būti toks, kad nebūtų pažeistos asmens, įtariamo, kaltinamo padarius nusikalstamą veiką, konstitucinės teisės: turi būti užtikrinta jo teisė į gynybą, teisė turėti advokatą, teisė žinoti, kuo yra kaltinamas, ir kt. <...>“ (2006 m. sausio 16 d. nutarimas).

Taigi Lietuvos baudžiamajame procese teisė būti informuotam aiškinama plačiąja prasme ir suprantama kaip teisės žinoti, kuo įtariamasis (kaltinamas), teisės žinoti suėmimo (arba sulaikymo) pagrindus bei motyvus, teisės būti informuotam apie įstatymo suteiktas teises, teisės susisiekti su išoriniu pasauliu derinį. Tai reiškia, jog įtariamojo teisė būti informuotam suprantama kaip įtariamojo teisė, kad jam aiškiais žodžiais ir nedviprasmiškai turi būti paaiškinta apie socialinius ir procesinius jo padėties pokyčius, taip pat išaiškinama dabartinės padėties specifiška. Pažymėtina, kad minėtos teisės plečiamąjį aiškinimą lemia įtariamojo teisinės procesinės padėties specifiška ir baudžiamojo proceso principai.

ES mastu teisė būti informuotam taip pat suprantama dviem prasmėmis: siaurąja – labiau suprantama kaip teisė žinoti apie iškilusį įtarimą (kaltinimą), jo pagrindus, motyvus, ir plačiąja (kuri pradeda vyrauti) – apimanti vis daugiau įtariamojo procesinių ir kartais net neprocesinių (pvz.,

teisė žinoti laikymo suėmimo sąlygas) teisių. Pastebėtina ir tai, kad ir ES mastu plečiamąjį teisės būti informuotam aiškinimą nulėmė ES principai.

Siekiant stiprios, saugios sąjungos, pagrįstos jos narių (piliečių) lygybės principu, buvo svarbu stiprinti valstybių narių tarpusavio pasitikėjimą ir tokioje implicitinėje srityje kaip baudžiamasis procesas. Šio tikslo buvo galima pasiekti tik nustačius bendrus minimalius standartus, taikytinus informacijai apie teises ir kaltinimus, kuri turi būti pateikta asmenims, įtariamams arba kaltinamiems įvykdžius nusikalstamą veiką.

Atlikus tyrimą¹², kurio tikslas yra nustatyti įtariamąjo (kaltinamojo) procesiniuose įstatymuose įtvirtintų teisių apimtis ir jų įgyvendinimo mastus, paaiškėjo, kad skirtingose Europos Sąjungos valstybių baudžiamosiuose procesiniuose įstatymuose įtvirtinti skirtingi baudžiamąjo proceso pradėjimo modeliai, kurie vienaip ar kitaip darė įtaką asmens tapimo įtariamuoju (kaltinamuoju) momentui. O tai reiškė, kad skirtingose ES valstybėse asmuo, tapęs įtariamuoju (kaltinamuoju), turi (ar gali naudotis) skirtingą procesinių teisių kompleksą. Būtent ši įtariamųjų (kaltinamųjų) „procesinė nelygybė“ paskatino imtis įtariamąjo (kaltinamojo) bent jau pagrindinių teisių unifikavimo priemonių ES mastu. Viena tokių – įtariamajam (kaltinamajam) įteikiamas standartinis teisių laiškas, kuris būtų parengtas ŽTK, tarptautinių sutarčių žmogaus teisių apsaugos srityje bei Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijos pagrindu.

Pažymėtina, kad pačioje diskusijų pradžioje, vadinamojoje Procesinių apsaugos standartų žaliojoje knygoje (Green Paper on procedural safeguards)¹³, teisių laiškas buvo suprantamas kaip trumpas dokumentas, įteikiamas įtariamajam (kaltinamajam) kaip įmanoma anksčiau, ypač prieš suimant (areštuojant) asmenį. Buvo pabrėžiama, kad nuo suėmimo momento asmuo turi būti **raštu** informuotas apie pagrindines (fundamentalias) teises jam suprantama kalba.

Laikui bėgant teisių laiško definicija pasikeitė ir šiuo metu teisių laiškas suprantamas kaip *standartizuota, raštu pateikta informacija apie įta-*

12 Plačiau žr.: Spronken, T. *An EU-Wide Letter of Rights. Towards Best Practice*. D/2011/7849/3 NUR 822.

13 GREEN PAPER FROM THE COMMISSION Procedural Safeguards for Suspects and throughout the European Union. COM (2003) 75 Final [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-01]. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2003/com2003_0075en01.pdf>.

riamojo procesines teises, kurias jis įgyja nuo įtarimo pareiškimo momento ar pirmos apklausos.

Būtent ši pagrindinė idėja atsispindi ir direktyvos 2012/13/ES preambulės 19 punkte: „<...> kompetentingos valdžios institucijos turėtų nedelsdamos žodžiu arba raštu informuoti, kaip numatyta šioje direktyvoje, įtariamąjį arba kaltinamąjį apie tas pagal nacionalinę teisę taikomas teises, kurios yra svarbiausios siekiant užtikrinti teisingą bylos nagrinėjimą. Siekiant užtikrinti veiksmingą praktinį naudojimąsi tomis teisėmis, informacija turėtų būtų nedelsiant suteikiama proceso metu ir ne vėliau kaip prieš pirmąją oficialią įtariamąjo arba kaltinamojo apklausą policijoje arba kitoje kompetentingoje valdžios institucijoje <...>“.

Tačiau gerbdamos kiekvienos valstybės narės teisinės tradicijas baudžiamosios teisės ir baudžiamojo proceso srityje, valstybės narės susitarė dėl išlygos direktyvoje 2012/13/ES. Būtent minėtos direktyvos preambulės 20 punkte pabrėžiama, kad „<...> kompetentingos valdžios institucijos turėtų nedelsdamos žodžiu arba raštu informuoti, kaip numatyta šioje direktyvoje, įtariamąjį arba kaltinamąjį apie tas pagal nacionalinę teisę taikomas teises, kurios yra svarbiausios siekiant užtikrinti teisingą bylos nagrinėjimą. Siekiant užtikrinti veiksmingą praktinį naudojimąsi tomis teisėmis, informacija turėtų būtų nedelsiant suteikiama proceso metu ir ne vėliau kaip prieš pirmąją oficialią įtariamąjo arba kaltinamojo apklausą policijoje arba kitoje kompetentingoje valdžios institucijoje <...>“. Kitaip tariant, įtariamasis (kaltinamasis) turėtų būti informuotas ne apie visas procesines teises, o tik apie pačias svarbiausias. Pažymėtina ir tai, kad tam tikrų standartų nustatymas nedaro įtakos arba nepanaikina tyrimą atliekančių pareigūnų pareigos informuoti įtariamąjį (kaltinamąjį) apie kitas jų teises, būdingas konkrečios valstybės baudžiamajam procesui.

Teisių laiško, kaip teisės būti informuotam praktinio įgyvendinimo būdo, pasirinktos rašytinė ir žodinė formos.

Atsižvelgiant į tai, ar asmens (įtariamąjo, kaltinamojo) laisvė buvo suvaržyta, ar ne, pasirenkama teisių laiško forma. Vertinant direktyvą 2012/13/ES, galima teigti, kad žodinis teisių laiško paskelbimas pasirenkamas tuomet, kai įtariamajam netaikomos jokios procesinės prievartos priemonės, varžančios jo laisvę. Įtariamąjo (kaltinamojo) laisvės varžymo atvejais teisių laiškas įteikiamas raštu.

Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje teisių laiško įsakmi rašytinė forma taikytina tik suėmimo (sulaikymo) atveju. Byloje *Panovits v. Cyprus*¹⁴ Teismas pažymėjo, kad „<...> esant suėmimo (sulaikymo) tikimybei žodinio pranešimo apie įtariamąjo teises nepakanka <...>“. Jeigu būtina, kompetentingos institucijos turi imtis priemonių ir įsitikinti, ar įtariamasis (kaltinamasis) teisingai suprato jam aiškinamas teises ir jų įgyvendinimo galimybes¹⁵.

Tačiau manytina, jog būtent rašytinė forma lems, kad kiekvienas asmuo, įtariamasis (kaltinamasis) nusikalstamos veikos padarymu, žinos savo teises. Teisių laiško įtariamajam (kaltinamajam) įteikimas raštu turi savų privalumų:

- 1) palengvins reikalavimo, kad tyrėjai informuotų įtariamąjį (kaltinamąjį) apie jo teises bei procesinę padėtį, praktinį įgyvendinimą;
- 2) dažnai įtarimo pareiškimo momentu asmuo būna susijaudinęs ar dėl kitų priežasčių jo atmintyje neužsifiksuoja tyrėjo formaliai (neišaiškinus jos turinio) išvardytos teisės. Rašytinis teisių laiškas nuolat padėtų įtariamajam prisiminti (ar pasitikslinti), kokias teises jis turi ir ko gali reikalauti iš tyrėjų.

2. Teisių laiško struktūra (turinys) ir praktinio įgyvendinimo galimybės

Esant pradinei teisių laiško kūrimo stadijai, jo turinį sudarė tik kelios teisės:

- 1) Teisė būti informuotam apie įtarimo (kaltinimo) esmę, pagrindus ir motyvus;
- 2) Teisė turėti advokatą;
- 3) Teisė tylėti;

14 *Panovits v. Cyprus*, JUDGEMENT 2008-12-11 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-01]. <<http://www.legalaidreform.org/european-court-of-human-rights/item/253-ecthr-case-summary-panovits-v-cyprus-11/12/2008>>.

15 *Pishchalnikov v. Russia*, JUDGMENT 24/12/2009 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-01]. <<http://www.legalaidreform.org/european-court-of-human-rights/item/206-ecthr-case-summary-pishchalnikov-v-russia-24/09/2009>>.

- 4) Teisė į vertimą;
- 5) Teisė susisiekti su išoriniu pasauliu (kai kalbama apie sulaikymą ar suėmimą);
- 6) Teisė į konsulinę pagalbą;
- 7) Teisė į medicininę pagalbą;
- 8) Teisė į gynybos apimtį (ribas)¹⁶.

Analizuojant įvairių valstybių nacionalinius teisių laiškus (o jais sąlygiškai laikytini valstybių narių nacionaliniuose procesiniuose įstatymuose išvardytos įtariamąjo (kaltinamojo) teisės), paaiškėjo, kad kai kurie bendrieji teisių laiško elementai skirtingose valstybėse suprantami skirtingai arba jų apskritai nėra¹⁷.

Antai teisė į teisinę pagalbą suprantama kaip teisė į konfidencialius susitikimus su advokatu arba kaip teisė turėti advokatą apklausos metu ir pan., kaip jau buvo minėta, tokią diferenciaciją nulėmė skirtingi valstybių narių baudžiamojo proceso modeliai ir skirtingi advokatų (gynėjų) įstojimo į procesą momentai. Pavyzdžiui, kai kuriose valstybėse tiriant nusi kaltimus, susijusius su narkotinių medžiagų disponavimu ar platinimu, leidžiama apklausti įtariamąjį pirmas jo sulaikymo (suėmimo) 8 valandas gynėjui nedalyvaujant. Kai kuriose valstybėse gynėjui (advokatui) apskritai neleidžiama dalyvauti įtariamąjo apklausoje. Šiuo atveju prieš apklausą įtariamasis (kaltinamasis) gali susitikti su gynėju ir aptarti gynybos strategiją, pasitarti ir pan. (pvz., Nyderlandai, Belgija, Prancūzija, Škotija¹⁸).

Pavyzdžiui, Italijos, Latvijos Slovakijos, Švedijos nacionaliniuose teisių laiškuose bei Belgijos ir Airijos rašytiniuose įtariamajam (kaltinamajam) įteikiamuose dokumentuose¹⁹ teisė tylėti kaip tokia neegzistuoja.

16 Šiuo atveju minėta teisė buvo suprantama kaip teisė pateikti prašymą paleisti iš suėmimo (sulaikymo) ir teisė susipažinti su tyrimo medžiaga.

17 Spronken, T. *An EU-Wide Letter of Rights*. Towards Best Practice. D/2011/7849/3 NUR 822.

18 Žr.: ten pat, p. 80.

19 „Teisių laiškas“ – standartinis ES pasirinktas įtariamąjo (kaltinamojo) turimų teisių pavadinimas. Kai kuriose valstybėse procesiniai įstatymai įpareigoja įtariamąjį (kaltinamąjį) įstatymo suteiktas teises pateikti rašytine forma. Dėl to kartais vartojama „rašytinio pranešimo apie teises“ sąvoka.

Teisė gauti informaciją apie paleidimą iš sulaikymo (suėmimo), apie suėmimo sąlygas arba apie dalyvavimą procesiniuose veiksmuose vadina muosiuose valstybių narių teisių laiškuose labai retai įtvirtinama. Pavyz džiui, tokia teisė yra įtvirtinta Švedijos teisių laiške.

Kai kurių valstybių (pvz., Austrijos, Didžiosios Britanijos, Nyderlandų) nacionaliniuose teisių laiškuose įtvirtintos ir pagrindinės pažeidžiamų (angl. *vulnerable*) įtariamųjų (t. y. nepilnamečių arba protinę negalią turinčių įtariamųjų²⁰) teisės – pvz., specialiosios nepilnamečių teisės, teisė turėti tinkamą atstovą (suaugusįjį) apklausos metu ir pan.

Kalbant apie Lietuvos baudžiamąjį procesą, reikėtų pažymėti, kad kai kurios minėtos įtariamųjų (kaltinamųjų) teisės yra įtvirtintos BPK, tačiau kituose straipsniuose ar net skyriuose. Todėl jos negali būti priskirtinos prie nacionalinio teisių laiško (nes apie tokias teisės ikiteisminį tyrimą atliekantis pareigūnas neinformuoja įtariamojo, jis net neturi tokios pareigos informuoti. Kai kurios teisių laiško „teisės“ daugiau įtvirtintos kaip procesinių veiksmų atlikimo imperatyvai, kurių nesilaikymas numato tokio veiksmo neteisėtumą, įtvirtintą BPK 21 ir 22 straipsniuose.

Analizuojant šiuolaikinio ES standartinio teisių laiško turinį, nurodomi šie pagrindiniai jo elementai:

1) Teisė į teisinę pagalbą, kuri apima tiek atstovavimą, tiek gynybą. Kalbant apie šią teisę pažymėtina, kad ji apima ir teisę gauti nemokamas teisines konsultacijas bei tokių konsultacijų gavimo sąlygas;

2) Teisė tylėti;

3) Teisė susisiekti su išoriniu pasauliu;

4) Teisė į lingvistinę pagalbą (ji suprantama kaip teisė turėti vertėją ir teisė, kad pagrindiniai procesiniai dokumentai būtų išversti į tariamajo (kaltinamojo) gimtąją kalbą arba kalbą, kurią jis moka);

5) Teisė į medicininę pagalbą;

6) Teisė į konsulinę pagalbą;

20 Orientacinis „pažeidžiamų“ įtariamųjų (kaltinamųjų) sąrašas pateiktas Europos Komisijos žaliojoje knygoje dėl įtariamųjų ar ginamųjų procesinių teisių apsaugos standartai ES // COM (2003) 75 final. Green paper from the Commission. Procedural Safeguards for Suspects and Defendants in Criminal Proceedings throughout the European Union [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-10]. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriSe rv/site /en/com/2003/com2003_0075en01.pdf>.

- 7) Teisė susipažinti su tyrimo duomenimis;
- 8) Teisė į informaciją apie kaltinimo (įtarimo) pagrindus, motyvus ir sąlygas;
- 9) Teisė apie sulaikymą ar suėmimą;
- 10) Teisė gauti informaciją apie „pažeidžiamųjų“ įtariamųjų (kaltinamųjų) teises (teisė gauti informaciją apie specifines tik tam tikrai įtariamųjų (kaltinamųjų) kategorijai būdingas teises);
- 11) Teisė gauti informaciją apie suėmimo sąlygas;
- 12) Teisė gauti informaciją apie dalyvavimą procese;
- 13) Kitos (ši kategorija apima kitas teises, pvz., teisė į nekaltumo prezumpciją).

Išvardytos teisės laikytinos pačiomis svarbiausiomis, turinčiomis reikšmės įtariamąjo (kaltinamojo) teisinės procesinės padėties pokyčiams. Apie šias teises asmuo turi būti informuotas nuo įtarimo (kaltinimo) pareiškimo momento iki baudžiamojo proceso pabaigos. Informacija turi būti teikiama paprasta ir lengvai suprantama forma, atsižvelgiant į specialius pažeidžiamų įtariamųjų arba kaltinamųjų poreikius.

Tačiau jau minėtoje direktyvoje 2012/13/ES teisių laiško turinys yra dvejopas ir priklauso nuo to, ar įtariamasis (kaltinamasis) yra suimtas (sulaikytas), ar ne:

1) **teisę turėti advokatą.** Iš esmės teisės naudotis kvalifikuoto teisininko (advokato, gynėjo) paslaugomis svarba grindžiama trimis aspektais:

- kvalifikuotas teisininkas gali padėti geriau (teisingiau) suvokti (suprasti) pareikšto įtarimo (kaltinimo) esmę;
- jo konsultacijos būtinos ruošiantis teisminiam nagrinėjimui. Ypač svarbi kvalifikuoto teisininko pagalba, kai ikiteisminio tyrimo metu analizuojami surinkti ir turintys reikšmės tyrimui duomenys;
- dėl kitų svarbių priežasčių, pvz., vengiant psichologinės ar fizinės prievartos įtariamąjo atžvilgiu siekiant gauti parodymus;

Tiek ES, tiek nacionaliniu mastu teisė naudotis gynėjo paslaugomis galėtų būti nagrinėjama dviem aspektais, t. y. kaip galimybė *naudotis pasirinkto gynėjo paslaugomis* ir kaip galimybė *naudotis nemokama gynėjo pagalba*.

Teisė naudotis pasirinkto gynėjo paslaugomis reiškia, jog įtariamasis pats, vadovaudamasis tam tikrais kriterijais (pvz., finansiniais, psichologiniais ir pan.), pasirenka konkretų advokatą, kad šis taptų gynėju dėl įtariamojo pradėtaame baudžiamajame persekiojime. Minėta teisė įgyvendinama, kai advokatas ir klientas pasirašo teisinės pagalbos sutartį, kurioje aptaria ir atlygį advokatui. Ši teisė turi būti suteikiama nuo pačios baudžiamojo persekiojimo pradžios.

Pažymėtina ir tai, kad šios teisės įgyvendinimas sietinas su įtariamojo (kaltinamojo) teise į pasimatymų (susitikimų) su gynėju konfidencialumą.

Teisė į pasimatymų su gynėju konfidencialumą suteikia įtariamajam ir jo gynėjui galimybę visus gynybos strateginius ir organizacinius aspektus aptarinėti be pašalinių. Į konfidencialumo sąvoką taip pat įeina kreipimosi į advokatą faktas, sutarties sąlygos, konsultacijos pobūdis.

Europos Žmogaus Teisių Teismas pareiškė, kad „<...> įtariamojo teisė bendrauti su savo advokatu negirdint trečiajam asmeniui yra vienas iš pagrindinių sąžiningo proceso reikalavimų <...>. Jeigu advokatui nesuteikta galimybė susisiekti su savo klientu ir gauti konfidencialius nurodymus, tai jo pagalba <...> tampa nebereikšminga ir neefektyvi <...>. Tuo tarpu turi būti garantuotas praktinis ir veiksmingas teisės į konfidencialumą pobūdis.“²¹

Kalbant apie teisės turėti advokatą įgyvendinimą, reikėtų pažymėti, kad Europos Parlamentas ir Taryba parengė pasiūlymą dėl direktyvos dėl teisės turėti advokatą baudžiamojo proceso metu ir teisės susisiekti su po sulaikymo²². Šios būsimos direktyvos tikslas vienodai garantuoti visų įtariamųjų teisę į gynėją (nes, kaip jau buvo minėta, skirtingose valstybėse narėse gynėjai – advokatai į baudžiamąjį procesą įstoja skirtingu metu), taip pat sudaryti vienodas sąlygas susisiekti su trečiaisiais asmenimis (giminėmis, darbdaviu) ir pranešti apie sulaikymą (suėmimą).

21 Gušausienė, M. *Įtariamojo teisės į gynybą teisinis procesinis turinys ikiteisminio tyrimo stadijoje*. Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai. Vilnius: Industrias, 2009.

22 Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on the right of access to a lawyer in criminal proceedings and on the right to communicate upon arrest. COM(2011) 326/3 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-10]. <http://ec.europa.eu/justice/policies/criminal/procedural/docs/com_2011_326_en.pdf>..

Europos Žmogaus Teisių Teismas gana kategoriškai pasisako, kad įtariamajam (kaltinamajam) teisė turėti gynėją turi būti garantuota kaip įmanoma anksčiau, jau nuo pačių pradinių baudžiamojo proceso stadijų²³. Siekiant nenukrypti nuo formuojamos Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikos, būsimoje direktyvoje įvardijami šie gynėjo įstojimo į baudžiamąjį procesą momentai:

- prieš kiekvieną apklausą policijoje ar kitoje teisėsaugos institucijoje;
- prieš bet kokią procesinę ar įrodymų rinkimo veiksmą, kuriuose įtariamąjo (kaltinamojo) dalyvavimas yra būtinas, jei tokia teisė garantuojama, ir pagal nacionalinę valstybės teisę, išskyrus atvejus, kai gynėjo dalyvavimas gali pakenkti įrodymams rinkti;
- nuo laisvės atėmimo (t. y. sulaikymo ar suėmimo) pradžios.

Gynėjui suteikiamos gana plačios teisės (tai ir teisė matytis su ginamuoju, dalyvauti veiksmuose, atliekamuose su ginamuoju, dalyvauti apklausose, užduoti klausimus ir pan.), tačiau daugiausia diskusijų sukėlė siūloma gynėjų teisė tikrinti ginamojo sulaikymo (ar suėmimo) sąlygas ir turėti galimybę laisvai patekti į laisvės atėmimo vietas, kuriose sulaikyti (suimti) laikomi ginamieji. Po ilgų ir karštų diskusijų šios teisės buvo atsisakyta. Tačiau nepaisant to, teigiamai vertintinos pastangos ES mastu ne tik nustatyti, bet ir garantuoti pagrindinių įtariamųjų (kaltinamųjų) teisių vienodą praktinį įgyvendinimą.

2) teisę gauti nemokamas teisinės konsultacijas ir tokių konsultacijų gavimo sąlygas

Tai itin opus klausimas, keliantis daugiausia diskusijų. Nepaisant to, kad šios teisės svarba pripažįstama beveik vienbalsiai, tačiau jos atsiradimo sąlygų lygmuo (ES ar nacionalinis) bei įgyvendinimo mastas itin aktualus ir labiausiai diskutuojamas.

ŽTK 6 straipsnio 3 dalies c punkte įtvirtinta kaltinamojo teisė „<...> gintis pačiam arba padedant savo paties pasirinkto gynėjo arba, jei neturi pakankamai lėšų gynėjui atsilyginti ir, kai tai reikalinga teisingumo interesams, nemokamai gauti advokato pagalbą <...>“. Taigi iš esmės ne-

23 Dayanan v. Turkey, judgment of 13 January 2010, application no. 7377/03, § 32.

mokamos advokato teisinės pagalbos suteikimą lemia įtariamąjį (kaltinamąjį) turtinė padėtis ir teisingumo interesų užtikrinimas.

Pažymėtina, kad ES mastu dėl nemokamos teisinės pagalbos teikimo sąlygų ir pagrindų unifkavimo vienos nuomonės nėra. Kai kurios valstybės mano, kad norint veiksmingai užtikrinti įtariamąjį (kaltinamąjį) teisę į gynybą pakanka informuoti apie teisę turėti gynėją, o šios teisės struktūrinius elementus sureguliuoti valstybių narių nacionalinės teisės normomis. Kitos valstybės narės mano, kad jei įtarimai (kaltinimas) pareikšti ne tos valstybės narės, kurioje vykdomas baudžiamasis persekiojimas, asmeniui, nemokama teisinė pagalba turi būti teikiama visais atvejais.

Visai neseniai tam tikrų pokyčių į baudžiamąjį procesą bandė įpūsti Teisingumo ministerija, parengusi Baudžiamąjį proceso kodekso straipsnių, reguliuojančių nemokamos teisinės pagalbos teikimą (būtinojo gynėjo dalyvavimo atvejais) pakeitimo projektą (Lietuvos Respublikos baudžiamąjį proceso kodekso 50, 51 ir 106 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projektas Nr. 11-4595-01 (2011-12-29 redakcija) ir 11-4595-02 (2012-04-06 redakcija))²⁴. Šiuo įstatymo projektu buvo siekiama „<...> pakoreguoti Lietuvos Respublikos baudžiamąjį proceso kodekso (toliau vadinama – BPK) nuostatas taip, kad iš nuteistojo būtų galima išieškoti paskirtos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos išlaidas dėl būtinojo gynėjo dalyvavimo. Esant galimybei bent dalį šių išlaidų atlyginti į valstybės biudžetą, būtų užtikrinamas valstybės garantuojamos teisinės pagalbos ekonomiškumo principas <...>“²⁵. Kitaip tariant, buvo siekiama įtvirtinti

24 Lietuvos Respublikos baudžiamąjį proceso kodekso 50, 51 ir 106 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projektas [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-10]. <http://www.lrs.lt/pls/proj/dokpaieska.showdoc_l?p_id=134859&p_org=8&p_fix=n&p_gov=n>.

25 Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo, Lietuvos Respublikos baudžiamąjį proceso kodekso 50, 51 ir 106 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo, Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo papildymo 45(1) straipsniu įstatymo, Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 99, 466, 467, 472, 506 ir 507 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo, Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 224, 259(1) straipsnių pakeitimo ir kodekso papildymo 201(3) straipsniu įstatymo, Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų mokesčio įstatymo 27 straipsnio pakeitimo įstatymo, Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymo 50 ir 60 straipsnių pakeitimo įstatymo, Lietuvos Respublikos gyventojų turto deklaravimo įstatymo 1, 2, 3, 7 ir 9 straipsnių pakeitimo įstatymo projektų. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-11]. <http://www.lrs.lt/pls/proj/dokpaieska.showdoc_l?p_id=136534&p_org=8&p_fix=n&p_gov=n>.

nuostatą, kad nemokama valstybės garantuojama teisinė pagalba baudžiamajame procese (taip pat ir tais atvejais, kai procesinis įstatymas numato būtinąjį gynėjo dalyvavimą) būtų teikiama atsižvelgiant į asmens turto ir pajamų lygį, bet ne į tam tikras specifines aplinkybes, lemiančias didesnę asmens pažeidžiamumą (pvz., kitos valstybės pilietis).

Nevertinant minėto įstatymo projekto nuostatų, manytina, kad efektyviai teisei į gynybą būtinas ne tik standartizuotas teisių išvardijimas, bet ir vienodas pagrindinių (esminių) teisių praktinis įgyvendinimas. Manytina, kad ES teisių laiške turi būti įvardyta ir įtariamojo (kaltinamojo) teisė gauti nemokamą teisinę pagalbą esant tam tikriems pagrindams (pvz., jei yra kitos valstybės pilietis, jei yra nepilnametis, jei dėl psichinių trūkumų asmuo pats negali pasinaudoti savo teisėmis ir pan.). Ši pozicija grindžiama sąžiningo proceso principu, kurio laikymasis reikalauja, kad:

- įtariamasis kuo greičiau gautų teisinę pagalbą viso baudžiamojo proceso metu neatsižvelgiant į jo teisę gintis pačiam;
- teisinės pagalbos išlaidos neturėtų sukelti per didelių sunkumų įtariamiesiems, o pagalbą teiktų tinkamos kvalifikacijos profesionalai. Kai yra per didelės teisinės pagalbos išlaidos, valstybė privalo garantuoti, jog jas visas ar tam tikrą jų dalį padengtų baudžiamosios justicijos sistemos;
- reikalaujantiems ypatingo dėmesio asmenims teisinė pagalba suteikiama neatsižvelgiant į jų norą.

3) teisę būti informuotam apie kaltinimus pagal ŽTK 6 straipsnį;

Apskritai žinojimas apie tam tikro fakto buvimą bet kuriam baudžiamojo proceso dalyviui leidžia pasirinkti atitinkamą poziciją ar taktiką. Įtariamojo (kaltinamojo) žinojimas apie iškilusį įtarimą (pareikštą kaltinimą), jo pagrindus bei motyvus yra logiškai grindžiama teisė, nulemta pačios gynybos esmės. Gintis galima tik tuomet, jei žinai grėsmės šaltinį, šiuo atveju – įtarimą ar kaltinimą. Kriminalinė bausmė niekam negali būti paskirta be tinkamos teisminės procedūros, leidžiančios kaltinamajam žinoti viską, kas jam inkriminuojama ir kuo pagrįsti reiškiami kaltinimai, taip pat parengti ir pateikti įrodymus gynybai.

4) teisę į vertimą žodžiu ir raštu;

Ši teisė suprantama trim aspektais:

- kaip vertimai žodžiu ir raštu užsieniečiams, piliečiams, gyvenantiems valstybėje, bet (nepakankamai mokantiems) nemokantiems valstybinės kalbos, taip pat asmenims, kenčiantiems nuo kalbos ir klausos sutrikimų;
- kaip įtariamąjo (t. p. ir asmenų, kuriems reikalingas ypatingas dėmesys – turinčių kalbos ar klausos sutrikimų) teisė į nemokamą teisinės pagalbos, gaunamos baudžiamojo proceso metu, vertimą žodžiu;
- kaip teisė į nemokamą dokumentų vertimą, siekiant garantuoti proceso teisingumą.

Teisės į tikslią lingvistinę pagalbą paskirtis – garantuoti, kad įtariamasis galėtų orientuotis procese, vykstančiame jam nesuprantama (ar sunkiai suprantama) kalba, ir taip užtikrinti jo teisę į gynybą.

Teisė į tikslią lingvistinę pagalbą (t. y. vertimą žodžiu ir raštu (yra visuotinai pripažinta ir plačiai taikoma tarptautinėje praktikoje. Pavyzdžiui, Teisingumo Teismo Statuto (Rules of Procedure of the Court of Justice) 104(4) straipsnio nuostatos garantuoja, kad asmeniui bus suteikta kvalifikuota vertėjo pagalba; to paties Statuto 22 straipsnis numato reikalavimus, keliamus formuojant vertėjų skyriaus personalą – tai specialistai, turintys specialų, teisėtą (pripažintą) pasirengimą, patyrę, mokantys kelias užsienio kalbas.

Direktyvoje 2010/64/ES „Dėl teisių į vertimą žodžiu ir raštu paslaugas baudžiamajame procese“, kuri iš esmės nustato šios teisės praktinį įgyvendinimą, pažymima, jog svarbu garantuoti, kad „<...> būtų teikiama nemokama ir adekvati lingvistinė pagalba, kurios dėka įtariamieji ir kaltinamieji, nekalbantys baudžiamojo proceso kalba ar jos nesuprantantys, galėtų visapusiškai pasinaudoti teise į gynybą ir užtikrinančia teisingą procesą <...> . Vertimo žodžiu paslaugos įtariamiesiems ar kaltinamiesiems turėtų būti teikiamos nedelsiant. Tais atvejais, kai prieš suteikiant vertimo žodžiu paslaugas, praeina tam tikras laikotarpis, jeigu atsižvelgus į aplinkybes minėtasis laikotarpis nėra neprotingas, tai neturėtų būti laikoma reikalavimo nedelsiant suteikti vertimo žodžiu paslaugas pažeidimu. <...> Remiantis šia direktyva, įtariamųjų ar kaltinamųjų bendravimas su gynėju turėtų būti verčiamas žodžiu. Įtariamiesiems ar kaltinamiesiems turėtų būti su-

teikta galimybė, inter alia, paaiškinti jų gynėjui savo įvykių versiją, nurodyti pareiškimus, su kuriais jie nesutinka, ir supažindinti savo gynėją su bet kuriais faktais, kurie turėtų būti panaudoti jų gynybai <...>“.

Pažymėtina, kad valstybės narės įpareigojamos nuolat kontroliuoti teikiamų vertimo paslaugų kokybę. Valstybės taip pat privalo garantuoti, kad baudžiamajame procese dirbantys vertėjai būtų tinkamos kvalifikacijos, gebėtų tiksliai versti žodžiu ir raštu. „<...> Kai vertimo žodžiu kokybė laikoma nepakankamai gera, kad būtų užtikrinta teisė į teisingą procesą, kompetentingos valdžios institucijos turėtų turėti galimybę pakeisti paskirtąjį vertėją žodžiu <...>“. Vertimo kokybės užtikrinimu galėtų tapti ir reikalavimų vertėjams suvienodinimas (pvz., universitetinio išsilavinimo turėjimas) bei atskiri reikalavimai vertėjams, verčiantiems raštu, ir vertėjams, verčiantiems žodžiu. Nors, kita vertus, tokių reikalavimų suvienodinimas galėtų tapti neproporcinga finansine našta valstybėms ir apsunkinti pačios teisės į vertimą įgyvendinimą (kai, tarkime, konkrečios valstybės universitetuose nedėstoma, pvz., čekų kalba). Todėl manytina, kad siekiant veiksmingai įgyvendinti šią teisę, būtina ieškoti kompromiso, kai vertėjo kompetencija (žinių lygis) būtų patvirtinamas ne, pvz., universitetiniu išsilavinimu, o byloje turimais faktiniais duomenimis. Tačiau skirtingi reikalavimai vertėjams, verčiantiems sinchroniniu būdu, ir vertėjams, verčiantiems raštu, turėtų išlikti.

Kalbant apie teisės į vertimą įgyvendinimą ES kontekste, pažymėtina, kad ji suprantama plačiąja prasme, neapsiribojant vien kalbos (žodžių) verbaliniu (rašytiniu) vertimu, bet ir apima vertimą (pagalbą suprasti), pvz., gestų kalbą ir pan.: „<...> Pareiga rūpintis įtariamaisiais ar kaltinamaisiais, kurių padėtis yra potencialiai blogesnė, ypač dėl to, kad jie turi fizinį sutrikimą, turinčių įtakos jų gebėjimui veiksmingai bendrauti, prisideda prie tinkamo teisingumo vykdymo. Todėl baudžiamojo persekiojimo, teisėsaugos bei teisminės institucijos turėtų užtikrinti, kad tokie asmenys galėtų veiksmingai pasinaudoti šioje direktyvoje numatytais teisėmis, pavyzdžiui, atsižvelgdamos į galimą pažeidžiamumą, turintį įtakos jų gebėjimui suprasti procesą bei būti suprastiems, ir imdamosi tinkamų veiksmų toms teisėms užtikrinti <...>“.

Siekiant užtikrinti proceso teisingumą, taip pat ir veiksmingą įtariamąjo (kaltinamojo) procesinių teisių įgyvendinimą, būtina, kad esminiai

dokumentai ar bent svarbios tokių dokumentų dalys būtų išverstos įtariamiesiems ar kaltinamiesiems. Šiuo tikslu tam tikri dokumentai visada turėtų būti laikomi esminiais dokumentais ir todėl turėtų būti išversti, pvz., visi sprendimai, kuriais asmeniui atimama laisvė, visi kaltinimai arba kaltinamieji aktai ir visi teismo sprendimai. Tačiau šioje direktyvoje paliekama tam tikra laisvė valstybėms narėms: „<...> *Valstybių narių kompetentingos valdžios institucijos pačios savo nuožiūra arba įtariamųjų ar kaltinamųjų arba jų gynėjo prašymu sprendžia, kurie kiti dokumentai laikomi esminiais proceso teisingumui užtikrinti, ir todėl taip pat turėtų būti išversti <...>“*. Tai reiškia, kad kiekvienu konkrečiu atveju būtų sprendžiama, ar papildoma gynybos šalies prašoma išversti medžiaga (dokumentai) laikytina svarbia, ar ne. Pažymėtina ir tai, kad dokumento svarbumo kriterijumi laikoma to dokumento daroma (ar galima) įtaka įtariamojo (kaltinamojo) teisinės procesinės padėties pokyčiams.

5) *teisę tylėti*

Baudžiamajame procese sąvoka „teisė tylėti“ suprantama, kaip *teisė nekalbėti esant tiesioginei baudžiamosios atsakomybės grėsmei* ir apibrėžiama tam tikromis teisų grupėmis, kurios apima:

1) bendrąją imunitetą, priklausančią visiems asmenims, suteikiančią teisę neatsakyti į pareigūnų – tiek policijos, tiek atliekančių tyrimą, klausimus (tiesiog. vert.: nebūti priverstiems atsakinėti į klausimus – *being compelled to answer questions*), siekiant išvengti bausmės;

2) specialųją imunitetą, priklausančią visiems įtariamiesiems asmenims, suteikiančią teisę tyrimo metu atsisakyti pateikti įrodymus ar duoti parodymus, dėl ko jie galėtų tapti kaltinamaisiais (t. y. teisė atsisakyti duoti parodymus, kurie gali tapti nuteisimo pagrindu);

3) specialųją imunitetą, priklausančią visiems įtariamiesiems, suteikiančią teisę atsisakyti duoti sau nepalankius parodymus ar komentarus, kurie galėtų juos sužlugdyti: a) iki teismo ar b) pateikti nepalankius (kaltinančius) įrodymus teismo proceso metu²⁶.

Teisė tylėti – tai teisės neliudyti prieš save atmaina. Teisės neliudyti prieš save suteikimą įtariamajam nulėmė inkvizicinis procesas ir jo (inkvi-

26 Easton S. The right to Silence. - Aldershot: Avebury, 1991 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-10]. <<http://www.parliament.vic.gov.au/sarc/RTS%20Issues/issuesch2.htm>>.

zicinio proceso) metu taikomi „tikrų“ įrodymų gavimo būdai. Šiandien teisė neliudyti prieš save labiau tinka liudytojams ir tampa jų apsaugos garantija, nes įtariamajam galioja teisė tylėti. Tačiau vertinant minėtą teisę teisės į gynybą įgyvendinimo aspektu, tektų konstatuoti jos svarbą ir praktinę reikšmę, ypač kalbant apie įtariamą asmenį, kuriam įtarimas dar nepareikštas (bet yra didelė pareiškimo tikimybė).

Teisė tylėti gali būti apibūdinama kaip visuma procesiniame įstatyme numatytų proceso taisyklių išimčių, leidžiančių įtariamajam ignoruoti kaltintojo pateiktus klausimus ar užimti pasyvaus pobūdžio gynybinę strategiją. Visais atvejais teisė tylėti siejama su *teise neliudyti prieš save*. *Teisė neliudyti prieš save*²⁷ – vienas iš teisingumo pagrindų, įpareigojantis įrodinėjimo pareigos subjektus įrodyti įtariamojo (kaltinamojo) kaltę; apsaugantis įtariamojo laisvę (teisę) duoti parodymus ir neleidžiantis pareigūnams priversti tokį asmenį teikti jam žinomus duomenis, turinčius reikšmės tyrimui ir galinčius pabloginti jo procesinę padėtį. Ši esminė įtariamojo (kaltinamojo) laisvių apsaugos teisė nėra vien įrodinėjimo taisyklė. Teisė neliudyti prieš save – savarankiška ir vienas iš pagrindinių įtariamojo (kaltinamojo) teisių apsaugos garantų. Remdamasis šia teise, įtariamasis (kaltinamasis) ne tik turi teisę neatsakyti į pareigūnų pateiktus klausimus, bet privalo būti informuotas, jog jo pasakyti žodžiai gali įgyti įrodymų statusą ir būti panaudoti prieš jį.

Būtent taip teisė tylėti (kaip teisė atsisakyti atsakyti į tyrimą atliekančių pareigūnų klausimus, nesukeliant įtariamajam (kaltinamajam) jokių procesinių pasekmių) aiškinama ir ES teisių laiške.

Pažymėtina ir tai, kad Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje taip pat pabrėžiama, kad aiškinant teisės tylėti turinį, būtina išaiškinti įtariamajam (kaltinamajam) situacijas, kai labiau „apsimokėtų“ (būtų naudingiau įtariamojo (kaltinamojo) teisių apsaugos prasme) duoti parodymus, bet prieš tai pasikonsultavus su kvalifikuotu teisininku (advokatu). Kitaip tariant, į ES teisių laišką, remiantis Europos Žmogaus Teisių

27 Australijos Teismo sprendime Gibbs CJ Sorby v the Commonwealth (1983) 152 CLR at 288 sakoma, jog „<...> teisė, kad asmuo negali būti priverstas kaltinti savęs *common law* sistemoje, įsitvirtino nuo XVII amžiaus <...>“ [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-15]. <http://www.nt.gov.au/justice/docs/lawmake/selfincrimination_report.pdf>.

Teismo jurisprudencija²⁸, taip pat įtraukiamą frazė „*advokatas gali padėti Jums, patarti dėl naudingumo (galimų teisinių pasekmių) atsakant į pateiktus policijos klausimus*“²⁹. ES standartiniame teisių laiške taip pat pažymima, jog jei įtariamasis (kaltinamasis) pageidauja, kad jo apklausoje dalyvautų advokatas, policija neturi teisės įtariamąjį (kaltinamąjį) apklausti advokatui nedalyvaujant³⁰.

Apie tokias teises informuojamas įtariamasis (kaltinamasis), kuriam nėra paskirta procesinės prievartos priemonė, susijusi su judėjimo laisvės ribojimu.

Suimtųjų (sulaikytų) įtariamųjų teisių laiško turinys yra platesnis. Be jau išvardytų keturių teisių, turi būti įtraukta informacija ir apie:

1) teisę susipažinti su bylos medžiaga

Šios teisės atsiradimas siejamas su šalių procesinio lygiateisiškumo, rungimosi ir sąžiningo proceso principų reikalavimais.

Įtariamąjį teisės susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis svarba grindžiama tuo, kad duomenų, turinčių reikšmės tyrimui, rinkimas neatsiejamas nuo įtariamąjį teisės susipažinti su visa ikiteisminio tyrimo medžiaga. Ši teisė kaltinamajam (įtariamajam) suteikta daugelio valstybių įstatymuose. Šiuo aspektu būtų galima išskirti Angliją. 1981 m. gruodžio mėnesį *Attorney general* Direktyvos įpareigoja kaltinimą, išskyrus jo (kaltinimo šalies) nuožiūroje liekančias ypatingas išimtis, atskleisti gynybos šaliai įrodymų elementus. Kitaip tariant, kaltinimo šalis privalo atskleisti (*disclosure*) gynybos šaliai visus surinktus įtariamąjį kaltinančius duomenis, kurie yra palankūs ne kaltintojui, o gynybos šaliai. Išimties siejamos su viešuoju interesu (*public interest immunity*). Tačiau doktrina įžiūrėjo pasikėsinimą į sąžiningą procesą (*fair trial*), nes įrodomosios informacijos slėpimas pažeidžia rungimosi principo reikalavimus³¹.

28 *Pishchalnikov v. Russia*, JUDGMENT 24/12/2009 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-01]. <<http://www.legalaidreform.org/european-court-of-human-rights/item/206-ecthr-case-summary-pishchalnikov-v-russia-24/09/2009>>.

29 Spronken, T. *An EU-Wide Letter of Rights*. Towards Best Practice. D/2011/7849/3 NUR 822.

30 *Salduz v. Turkey*, JUDGMENT 27/11/2008 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-01]. <<http://www.legalaidreform.org/european-court-of-human-rights/item/201-ecthr-case-summary-salduz-v-turkey-27/11/2008>>.

31 Gušauskienė, M. *Įtariamąjį teisės į gynybą teisinis procesinis turinys ikiteisminio tyrimo stadijoje*. Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai. Vilnius: Industrus, 2009.

Europos Žmogaus Teisių Teismas byloje *EDWARDS ir LEWIS prieš Jungtinę Karalystę* šiuo klausimu išsakė griežtą poziciją: „<...> Bet kuriuo atveju baudžiamosios bylos nagrinėjimo, įskaitant ir procedūrinius elementus, rungtyniškumas ir šalių lygybė tarp kaltinimo ir gynybos yra fundamentalus teisės į teisingą bylos nagrinėjimą aspektas <...>. Konvencijos 6 straipsnio 1 dalis reikalauja, kad baudžiamąjį persekiojimą vykdančios institucijos atskleistų gynybai visus turimus svarbius įrodymus – tiek kaltinančius, tiek teisinančius kaltininką <...>“³². Tačiau šios pagrindinės idėjos praktinis įgyvendinimas paliekamas valstybių narių nacionalinei teisei. Kiekviena valstybė narė nacionalinės teisės normomis nustato susipažinimo su tyrimo medžiaga pagrindus, tvarką bei apimtis (ir šios teisės išimtis).

Antai Lietuvos BPK 177 straipsnyje įtvirtintas ikiteisminio tyrimo duomenų neskelbtinumo principas. BPK 181 straipsnis numato savotiškas šio principo išimtis, susipažinimo su ikiteisminio tyrimo duomenimis tvarką ir sąlygas. Be to, 2011 m. vasario 10 d. generalinio prokuroro įsakymu Nr. I-48 „Dėl ikiteisminio tyrimo duomenų skelbimo rekomendacijų patvirtinimo“³³ nustatyta nuodugni susipažinimo su ikiteisminio tyrimo duomenimis tvarka bei pagrindiniai principai, mažinantys galimą prokurorų savivalę ir užtikrinantys žmogaus ir piliečio teises bei laisves, valstybės ir visuomenės interesus, saugantys žinias apie asmens privatų gyvenimą bei užtikrinantys baudžiamojo persekiojimo sėkmę, ikiteisminio tyrimo duomenų apsaugą ir visuomenės teisę žinoti. ES mastu ši teisė suprantama šiek tiek skirtingai nei Lietuvoje, – kaip gynybos šalies teisė susipažinti **su visa** įtariamąją (kaltinamąją) kaltinančia informacija. Tai pagrindinė taisyklė, iš kurios daromos retos ir neišvengiamai būtinos išimtys. Pavyzdžiui, gynybos šaliai gali būti neleista susipažinti su tyrimo medžiaga tik tuo atveju, jei yra įrodymų, kad susipažinimas gali pakenkti įrodymų rinkimui arba šį procesą apsunkinti.

2) *teisę informuoti konsulines įstaigas ir vieną asmenį*

Valstybės bei valstybės Europos Sąjungos narės turėtų užtikrinti, kad sulaikytas įtariamasis, esantis užsienio valstybės pilietis ar nuolat gyve-

32 Cour eur. D. H., arret Edwards et Lewis c. Royaume-Uni du 27 octobre 2004, nos 39647/98 et 40461/98.

33 Generalinio prokuroro įsakymas Nr. I-48 „Dėl ikiteisminio tyrimo duomenų skelbimo rekomendacijų patvirtinimo“ [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-22]. <[http://www.prokuraturos.lt/Teisin %C4%97 inform acija/Rekomendacijos/tabid/166/Default.aspx](http://www.prokuraturos.lt/Teisin%C4%97informacija/Rekomendacijos/tabid/166/Default.aspx)>.

nantis asmuo, turėtų teisę kiek įmanoma greičiau informuoti savo namų valstybės konsulines įstaigas ir su jomis susisiekti. Teisė į konsulinę pagalbą taikytina bet kurios užsienio valstybės piliečiui ir pasinaudojimas ja priklauso nuo konkretaus asmens noro. Jei sulaikytas (suimtas) įtariamasis pareiškia norą susisiekti su namų valstybės konsuline įstaiga, jam turi būti suteikta tokia galimybė; tačiau jei įtariamasis nenori gauti pagalbos iš namų valstybės konsulinės įstaigos, kaip alternatyva jam gali būti pasiūlyta pripažintų tarptautinių humanitarinių organizacijų pagalba. Tam tikrais atvejais užsienio šalies pilietis gali prašyti bet kurios kitos valstybės konsulinės įstaigos pagalbos net nebūdamas tos valstybės piliečiu. Šiuo atveju įtariamasis privalo nurodyti faktus, dėl kurių jis atsisako savo valstybės pagalbos ar mano, kad ji bus neveiksminga. Bet kurios kitos valstybės konsulinės įstaigos pagalbą jis turi teisę gauti tais pačiais pagrindais kaip ir tos šalies piliečiai.

Kitu šios teisės įgyvendinimo aspektu laikomas teisės bendrauti su išoriniu pasauliu suteikimas. Teisė bendrauti su išoriniu pasauliu suteikiama sulaikytam (šiuo atveju sulaikymas suprantamas šiek tiek plačiau, nei įprasta Lietuvos teisininkams. Sulaikymas apima ne tik procesinio sulaikymo institutą, bet ir laikotarpį, kurį įtariamasis asmuo išbūna policijos ar kitoje teisėsaugos įstaigoje) ar suimtam įtariamajam (kaltinamajam) ir gali būti suprantama dviem aspektais.

Pirma, teisė bendrauti su išoriniu pasauliu suprantama kaip įtariamąjo teisė neatidėliojant informuoti šeimą (arba šeimos nariais laikomus asmenis) ir darbdavius apie sulaikymą (suėmimą). Reikėtų numatyti vienintelę išimtį – suformuluoti nuostatą, kad informacijos paskleidimas nesutrukdytų procesui.

Antra, – jei asmuo įtariamuoju tapo užsienio valstybėje, jam turi būti suteikta teisė apie sulaikymą (suėmimą) informuoti konsulines tarnybas³⁴.

Suimto ar sulaikyto įtariamąjo teisė susisiekti su šeimos nariais arba šeimos nariais laikomais asmenimis ar darbdaviu – viena iš veiksmingo teisės į gynybą įgyvendinimo sąlygų.

34 Minėtos teisės atsiradimas grindžiamas 1963 m. balandžio 24 d. Vienos konvencija dėl konsulinių santykių.

Dažnai asmuo, pakliuvęs į baudžiamojo proceso veikimo sritį, patiria daugybę neigiamų socialinių, moralinių ir finansinių pasekmių, kurias vėliau būna labai sunku ištaisyti. Todėl realus šios teisės garantavimas padėtų išvengti asmens teisių pažeidimų.

Manytina, jog teisė neatidėliojant informuoti šeimą (ar šeimos nariais laikomus asmenis) arba darbdavį suprantama kaip asmens, tapusio įtariamuju (bet nesulaikyto ar nesuimto), ar asmens, kurio atžvilgiu pradėtas ikiteisminis tyrimas, ar sulaikyto (arba suimto) įtariamojo procesiniame įstatyme įtvirtinta procesinė teisė nuo įtarimo pareiškimo ar apie pradėtą ikiteisminį tyrimą sužinojimo, ar procesinio sulaikymo (arba suėmimo) paskyrimo momento nedelsiant raštu arba žodžiu informuoti šeimos narius ar jiems prilygstančius asmenis bei savo darbdavį apie teisinės padėties pokyčius, o tai padėtų sutvarkyti savo profesinį ar asmeninį gyvenimą.

Pažymėtina ir tai, kad Europos Komitetas prieš kankinimą ir kitokį nežmonišką elgesį ar nubaudimą (angl. *The European Committee for Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment* (CPT)) išleistoje brošiūroje „CPT standartai“ pažymėjo, kad „<...> kiekvienas suimtas³⁵ be jokių atidėliojimų privalo būti informuotas apie pagrindines jo teises:

- Asmens teisė apie suėmimą (sulaikymą ar kitokį laisvės atėmimą) pranešti konsulinei įstaigai, šeimos nariams ar trečiajai šaliai (pasirinktam asmeniui);
- Teisė į teisinę advokato pagalbą;
- Teisė reikalauti medicininės apžiūros, kurią gali atlikti suimtojo (sulaikytojo ar asmens, kurio laisvė apribota) pasirinktas gydytojas arba gydytojas, paskirtas policijos įstaigos <...>³⁶.

Byloje *Kelly v. Jamaica*, note 11, pripažinus Konvencijos 9.3 straipsnio pažeidimą, kai pareiškėjas vieną mėnesį buvo suimtas, Žmogaus Teisių Komitetas konstatavo: „<...> sunkinanti aplinkybė yra ta, jog visą šį laiką pareiškėjui buvo atsakyta suteikti realią teisinę pagalbą ir galimybę pasimatyti su šeima <...>, be to, <...> jam nebuvo suteikta teisė išsakyti

35 Šiuo atveju terminas „suimtas“ suprantamas plačiąja prasme ir apima tiek suimtąjį, tiek nuteistąjį.

36 Spronken, T. *An EU-Wide Letter of Rights*. Towards Best Practice. D/2011/7849/3 NUR 822, p. 61.

*savo nuomonės dėl suėmimo teisėtumo ir komentuoti prokuroro argumentus <...>*³⁷. Todėl ES mastu itin pabrėžiama, kad suimtam (sulaikytam) įtariamajam (kaltinamajam) turi būti suteikta teisė susisiekti su šeimos nariais. Kitaip tariant, asmeniui turi būti aiškiai, suprantama kalba išaiškinta, kad jis gali susisiekti su konsuline įstaiga arba su šeimos nariais ir pranešti jiems apie sulaikymą (suėmimą). Pažymėtina tik tai, kad nustatomas susisiekimų skaičius ir perduodamos informacijos apimtis gali būti ribojami valstybių narių baudžiamuosiuose procesiniuose įstatymuose.

3) *teisę gauti skubią medicininę pagalbą*

Ši teisė kildinama iš ŽTK 3 straipsnio nuostatų sisteminio aiškinimo. Pažymėtina, kad ŽTK įsakmiai nereikalauja įgyvendinti šią teisę, tačiau daugelyje valstybių narių nacionaliniuose teisinių laiškuose ši teisė įtvirtinta.

Be to, byloje *Enea v. Italy*³⁸ Europos Žmogaus Teisių Teismas pažymėjo, kad „<...> *tais atvejais, kai asmeniui atimama laisvė (jį sulaikant ar suimant), Konvencijos 3 straipsnis nustato pozityvią pareigą pasirūpinti asmens sveikata, taip pat suteikiant jam medicininę pagalbą, jei to reikia <...>*“.

Pažymėtina, kad ši teisė labiau priskirtina prie bendrųjų asmens teisių, nei laikytina specifine įtariamojo (kaltinamojo) teise, gali nulemti jo procesinės padėties specifiką. Nors iš dalies tam tikrų sąsajų galima surasti, pvz., kai kalbama apie atleidimą nuo baudžiamosios atsakomybės arba tam tikros rūšies bausmės paskyrimą. Atliekant ikiteisminį tyrimą, teisė į tinkamą medicininę pagalbą nebent plačiau prasme gali nulemti apskritai tapimą įtariamuoju (kaltinamuoju), t. y. kalbant apie įtariamojo (kaltinamojo) procesinį veiksnumą.

ES ir tarptautinių teisės aktų analizė leidžia teigti, kad teisė į tinkamą medicininę pagalbą labiau sietina su tinkamų kalinimo sąlygų sukūrimu. Tai yra savotiška kontrolės priemonė, garantuojanti, kad asmeniui, kurio laisvė teismo sprendimu (ar tai būtų paskirta bausmė, ar procesinės prie-

37 *Kelly v. Jamaica*, Communication No. 537/1993, 17 July 1996, CCPR/C/57/D/537/1993 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-01]. <http://www.bayefsky.com/html/202_jamaica006.php>.

38 *Enea v. Italy*. JUDGEMENT 2009-09-17 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-01]. <http://www.camera.it/application/xmanager/projects/camera/attachments/sentenza/testo_inglese/000/000/306/ENEA.pdf>.

vartos priemonė) suvaržyta, būtų sudarytos tinkamos (žmoniškos, neže-
minančios ir pan.) sąlygos atlikti paskirtą bausmę ar procesinės prievartos
priemonę.

**4) teisę būti informuotam apie tai, kiek maksimaliai valandų (die-
nų) gali būti ribojama įtariamojo ar kaltinamojo laisvė iki bylos nagri-
nėjimo teisminėje institucijoje pradžios**

Suprantama, kad tokio sulaikymo (suėmimo) trukmė nustatoma
valstybių narių nacionaliniuose procesiniuose įstatymuose. Tačiau tai itin
svarbu žinoti, kiek maksimaliai įtariamasis (kaltinamasis) gali išbūti, pvz.,
suimtas, kokios yra suėmimo pagrindų teisėtumo kontrolės procedūros ir
pan.

**5) teisę apie galimybę pagal nacionalinę teisę užginčyti suėmimo
teisėtumą, pasiekti, kad sprendimas dėl sulaikymo būtų peržiūrėtas, ar
prašyti sąlyginio paleidimo**

Minėta teisė taip pat kildinama iš Žmogaus teisių ir pagrindinių lais-
vių apsaugos konvencijos. Šios konvencijos 5 straipsnio 4 dalyje įtvirtinta,
kad „<...> Kiekvienas asmuo, kuriam atimta laisvė jį sulaikius ar suėmus,
turi teisę kreiptis į teismą, kad šis greitai priimtų sprendimą dėl sulaikymo
ar suėmimo teisėtumo ir, jeigu asmuo kalinamas neteisėtai, nuspręstų jį pa-
leisti <...>“.

Pagrindinė šios teisės idėja, kuri taip pat plačiai aptarta Europos
Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje³⁹, yra ta, kad sulaikytam (su-
imtam) asmeniui turi būti nedelsiant suteikta galimybė kreiptis į teismą
ir užginčyti suėmimo (sulaikymo) pagrįstumą. Savo ruožtu skundą nagri-
nėjantis teismas privalo nedelsiant išnagrinėti pateiktus faktus ir priimti
sprendimą.

Galima palyginti – Lietuvos nacionalinėje teisėje įtariamojo (kalti-
namojo) teisė užginčyti suėmimo (sulaikymo) pagrįstumą įtvirtinta. Bet
siekdama veiksmingesnės įtariamųjų (kaltinamųjų) teisių apsaugos bau-
džiamajame procese, Teisingumo ministerija rengė BPK 122, 130 ir kitų

39 *Ilhan v. Turkey*, No. 22277/93 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-01]. <http://www.rechtsve-ven.info/Content/Menneskerett/CaseLaw/Resumes/93_022277.html>, arba *Naumenko v. Ukraine*, No. 42023/98 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-01]. <http://www.mentalhealthlaw.co.uk/File:Chamber_judgment_Gennadiy_Naumenko_v_Ukraine_10.02.04.doc>.

straipsnių pakeitimo projektą, kurį rengiant pradžioje buvo įtvirtinta pažangi žmogaus teisių apsaugos prasme idėja. Suimtam įtariamajam (kaltinamajam) ar jų gynėjui buvo siūloma suteikti teisę praėjus tam tikram laikotarpiui dar kartą kreiptis į teismą dėl suėmimo pagrindų peržiūrėjimo. Tačiau po ilgų diskusijų ir ikiteisminio tyrimo pareigūnų bei prokurorų prieštaravimų šios teisės, deja, buvo atsisakyta kaip nepagrįstai vilkinančios baudžiamąjį procesą.

Jei įtariamasis yra suimtas Europos arešto orderio vykdymo tikslu, jis turi nedelsiant gauti atitinkamą pranešimą apie teises. Šiame pranešime turi būti pateikiama informacija apie įtariamojo teises pagal konkrečios valstybės nacionalinę teisę, kuria vykdančioje valstybėje narėje įgyvendinamas Pagrindų sprendimas 2002/584/TVR.

Taip pat į suimtųjų (sulaikytų) kaltinamųjų teisių laišką turi būti įtraukta informacija apie jų suėmimo arba sulaikymo priežastis, įskaitant nusikalstamą veiką, kurios įvykdymu jie yra įtariami ar jiems pareikšti kaltinimai dėl jos įvykdymo.

Teisė susipažinti su tyrimo medžiaga taip pat pakliūva į suimtųjų (sulaikytųjų) įtariamųjų (kaltinamųjų) teisių laišką. Pagal direktyvą 2012/13/ES valstybės narės privalo užtikrinti, kad sulaikytam (suimtam) įtariamajam (kaltinamajam) ar jo gynėjui bet kuriame baudžiamojo proceso etape būtų pateikti su konkrečia byla susiję kompetentingų valdžios institucijų turimi dokumentai, kurie yra svarbūs siekiant veiksmingai apskusti pagal nacionalinę teisę suėmimo ar sulaikymo teisėtumą. Dar daugiau, valstybės narės privalo užtikrinti, kad sulaikytam (suimtam) įtariamajam (kaltinamajam) ar jo gynėjui būtų suteikta teisė susipažinti su visais kompetentingų valdžios institucijų turimais įtariamuosius arba kaltinamuosius kaltinančiais ar išteisinančiais daiktiniais įrodymais, idant būtų užtikrintas teisingas procesas ir pasirengta gynybai.

Manytina, kad minėtoje direktyvoje pastebima savotiška suimtų (sulaikytų) įtariamųjų (kaltinamųjų) privilegija. Antai direktyvoje 2012/13/ES yra įsakmiai įtvirtinta, kad „<...> kai įtariamasis arba kaltinamasis suimamas arba sulaikomas, informacija apie taikytinas procesines teises turėtų būti pateikiama įteikiant raštišką pranešimą apie teises, suformuluotą taip, kad jis būtų lengvai suprantamas, siekiant padėti tam asmeniui iš tikrųjų suprasti savo teises. Toks pranešimas apie teises turėtų būti nedelsiant

įteiktas kiekvienam suimtam asmeniui, kurio laisvę teisėsaugos institucijos apriboja baudžiamojo proceso metu. Jame turėtų būti nurodyta pagrindinė informacija apie galimybę užginčyti suėmimo teisėtumą, pasiekti, kad sprendimas dėl sulaikymo būtų peržiūrėtas, arba prašyti sąlyginio paleidimo tais atvejais, kai tokia teisė yra numatyta nacionalinėje teisėje ir joje numatyta apimtimi <...>“. Tuo tarpu atitinkamo imperatyvo dėl nesuimtų (sulaikytų) įtariamųjų (kaltinamųjų) nėra; jie gali būti informuoti arba raštu, arba žodžiu.

Be to, tokia įtariamųjų (kaltinamųjų) teisių diferenciacija nėra pagrįsta. Teisingo proceso principas turi būti įgyvendinamas visų įtariamųjų (kaltinamųjų) atžvilgiu, neatsižvelgiant į jų laisvės varžymus. Tiriant nusikalstamą veiką, gali susiklostyti situacija, kai vienas įtariamasis suimtas, o suimti kitą nėra pagrindų. Tad įgyvendinant direktyvos imperatyvus suimto įtariamojo teisė į gynybą bus įgyvendinama veiksmingiau, nes jis turės daugiau informacijos nei tas, kuris liko laisvėje.

Nors Europos Taryba 2012 m. balandžio 26 d. pranešime spaudai⁴⁰ pažymėjo, kad direktyva suteikia laisvę valstybėms narėms pačioms kurti teisių laiško turinį ir kad direktyvoje pateiktas pavyzdys yra orientacinio pobūdžio, tai galimų praktinio įgyvendinimo problemų neišsprendžia. Nes direktyvos tikslas ir yra įtvirtinti unifikuotą (suvienodintą) įtariamųjų (kaltinamųjų) pagrindinių teisių, kurios būtų vienodai užtikrinamos visoje valstybių narių baudžiamuosiuose procesuose, paketą.

Išvados

1. Siekiant, kad teisės į gynybą būtų veiksmingai įgyvendinama ES mastu, įtariamajam asmeniui turėtų būti įteikiamas *standartinis teisių laiškas*, kuris būtų išverstas į visas oficialias Europos Sąjungos kalbas ir jame nurodytos bendrosios svarbiausiosios (pagrindinės) įtariamųjų (kaltinamųjų) teisės.

40 Council approves EU-wide minimum standards as regards the right to information in criminal proceedings [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-10]. <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/jha/129791.pdf>.

2. Raštu informavus įtariamąjį (kaltinamąjį) apie jo teises ir galimybes jas įgyvendinti, taip pat priemones, kurios pagerina proceso teisingumą, užtikrintų galimybę kiekvienam įtariamajam (kaltinamajam) žinoti savo teises ir palengvintų praktiškai įgyvendinti reikalavimą, kad tyrėjai informuotų įtariamąjį (kaltinamąjį) apie jo teises bei procesinę padėtį. Teisių laiško turinio konkretizavimas priklauso nuo valstybės nacionalinės teisinės sistemos.

3. Esminių įtariamųjų (kaltinamųjų) teisių suvienodinimas yra svarbus žingsnis stiprinant valstybių narių tarpusavio pasitikėjimo principo praktinį įgyvendinimą.

Literatūra

1. 2010 m. Europos Sąjungos pilietybės ataskaita. Kliūčių Europos Sąjungos piliečių teisėms pašalinimas, COM (2010) 603.
2. Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo, Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 50, 51 ir 106 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo, Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo papildymo 45(1) straipsniu įstatymo, Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 99, 466, 467, 472, 506 ir 507 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo, Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 224, 259(1) straipsnių pakeitimo ir kodekso papildymo 201(3) straipsniu įstatymo, Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų mokesčio įstatymo 27 straipsnio pakeitimo įstatymo, Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymo 50 ir 60 straipsnių pakeitimo įstatymo, Lietuvos Respublikos gyventojų turto deklaravimo įstatymo 1, 2, 3, 7 ir 9 straipsnių pakeitimo įstatymo projektą [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-11]. <http://www.lrs.lt/pls/proj/dokpaieska.showdoc_l?p_id=136534&p_org=8&p_fix=n&p_gov=n>.
3. Australijos Teismo sprendime Gibbs CJ Sorby v the Commonwealth (1983) 152 CLR at 288 sakoma, jog „<...> teisė, kad asmuo negali būti priverstas kaltinti savęs *common law* sistemoje įsitvirtino nuo XVII amžiaus <...>“ [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-15]. <http://www.nt.gov.au/justice/docs/lawmake/selfincrimination_report.pdf>.
4. Baudžiamojo proceso kodekso normų, nustatančių bylos nagrinėjimo teisme ribas, taikymo teismų praktikoje apžvalga [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-

- 10-22]. <http://www2.lat.lt/lat_web_test/4_tpbiuleteniai/senos/nutartis.aspx?id=34793>.
5. Council approves EU-wide minimum standards as regards the right to information in criminal proceedings [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-10]. <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/jha/129791.pdf>.
 6. Cour eur. D. H., *arret Edwards et Lewis c. Royaume-Uni* du 27 octobre 2004, nos 39647/98 et 40461/98.
 7. *Dayanan v Turkey*, judgment of 13 January 2010, application no. 7377/03, § 32.
 8. Easton S. *The right to Silence*.-Aldershot: Avebury, 1991 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-10]. <<http://www.parliament.vic.gov.au/sarc/RTS%20Issues/issuesch2.htm>>.
 9. *Enea v. Italy*. JUDGEMENT 2009-09-17 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-01]. <http://www.camera.it/application/xmanager/projects/camera/attachments/sentenza/testo_ingleses/000/000/306/ENEA.pdf>.
 10. European Court of Human Rights. Annual Report. 2001 Registry of the European Court of Human Rights Strasbourg, 2002 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-20]. <http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/5192043B-33AC-4803-80AC-0D99EDF57FEF/0/Annual_Report_2001.pdf>.
 11. Europos Parlamento ir Tarybos pasiūlymas dėl teisės turėti advokatą vykstant baudžiamajam procesui ir teisės susisiekti po sulaikymo (KOM(2011) 326 galutinis. Teisė gauti advokatą (pasiūlymas) [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-23]. <http://europa.eu/legislation_summaries/justice_freedom_security/judicial_cooperation_in_criminal_matters/jl0060_lt.htm>.
 12. Europos Sąjungos oficialusis leidinys, OL C 12, 2001 01 15.
 13. Europos Sąjungos oficialusis leidinys, OL L 142, 2012 m. birželio 1 d.
 14. Europos Sąjungos oficialusis leidinys, OL L 280, 2010 m. spalio 26 d.
 15. Europos sąjungos pagrindinių teisių chartija [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-23]. <<http://eurlex.europa.eu/lt/treaties/dat/32007X1214/html/C2007303LT.01000101.htm>>.
 16. Generalinio prokuroro įsakymas Nr. I-48 „Dėl ikiteisminio tyrimo duomenų skelbimo rekomendacijų patvirtinimo“. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-22]. <<http://www.prokuraturos.lt/Teisin%C4%97informacija/Rekomendacijos/tabid/166/Default.aspx>>.
 17. GREEN PAPER FROM THE COMMISSION Procedural Safeguards for Suspects and throughout the European Union. COM (2003) 75 Final [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-01]. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2003/com2003_0075_en01.pdf>.

18. Green paper from the Commission. Procedural Safeguards for Suspects and Defendants in Criminal Proceedings throughout the European Union. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-10]. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2003/com2003_0075en01.pdf>.
19. Gušausienė, M. *Įtariamojo teisės į gynybą teisinis procesinis turinys ikiteisminio tyrimo stadijoje*. Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai. Vilnius: Industrus, 2009.
20. Gušauskienė, M. Įtariamojo teisė būti informuotam: teorinės prielaidos ir įgyvendinimo galimybės. *Jurisprudencija*. 6 (108).
21. *Ilhan v. Turkey*, No. 22277/93. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-01]. <http://www.rechtsveveninfo/Content/Menneskerett/CaseLaw/Resumes/93_022277.html>.
22. *Naumenko v. Ukraine*, No. 42023/98. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-01]. <http://www.mentalhealthlaw.co.uk/File:Chamber_judgment_Gennadiy_Naumenko_v_Ukraine_10.02.04.doc>.
23. *Kelly v. Jamaica*, Communication No 537/1993, 17 July 1996, CCPR/C/57/D/537/1993. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-01]. <http://www.bayefsky.com/html/202_jamaica006.php>.
24. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 50, 51 ir 106 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projektas. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-10]. <http://www.lrs.lt/pls/proj/dokpaieska.showdoc_l?p_id=134859&p_org=8&p_fix=n&p_gov=n>.
25. *Panovits v. Cyprus*, JUDGEMENT 2008-12-11. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-01]. <<http://www.legalaidreform.org/european-court-of-human-rights/item/253-ecthr-case-summary-panovits-v-cyprus-11/12/2008>>.
26. *Pelissier and Sassi v France* - 25444/94 [2010] ECHR 1427.
27. *Pishchalnikov v. Russia*, JUDGEMENT 24/12/2009. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-01]. <<http://www.legalaidreform.org/european-court-of-human-rights/item/206-ecthr-case-summary-pishchalnikov-v-russia-24/09/2009>>.
28. Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on the right of access to a lawyer in criminal proceedings and on the right to communicate upon arrest. COM(2011) 326/3. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-10]. <http://ec.europa.eu/justice/policies/criminal/procedural/docs/com_2011_326_en.pdf>.
29. *Salduz v. Turkey*, JUDGEMENT 27/11/2008. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-01]. <<http://www.legalaidreform.org/european-court-of-human-rights/item/201-ecthr-case-summary-salduz-v-turkey-27/11/2008>>.

30. Spronken, T. *An EU-Wide Letter of Rights*. Towards Best Practice. D/2011/7849/3 NUR 822.
31. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista protokolais Nr. 11 ir 14, su Pirmuoju protokolu ir papildomais protokolais Nr. 4, 6, 7, 12 ir 13. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-10-23]. <http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/EBDFB6BB-2A0E-48D0-935F-43AFC0A961C7/0/LIT_CONV.pdf>.

Proporcingumo principas – tarptautinis prievartos priemonių taikymo standartas

*Egidijus Losis**

Įvadas

Visuotinė žmogaus teisių ir laisvių apsaugos sklaida ir žmogaus teisių ir laisvių, kaip aukščiausių žmogaus ir visuomeninių vertybių, iškėlimas lėmė ir būtinybę nustatyti bendras žmogaus teisių ir laisvių varžymo ribas, ypač baudžiamajame procese, t. y. srityje, kurioje žmogaus teisių suvaržymas dažnai yra neišvengiamas. Todėl žmogaus teisių varžymo ribų klausimas baudžiamajame procese visoms demokratinėms ir žmogaus teises gerbiančioms valstybėms yra itin aktualus. Tačiau šioje srityje problemą lemia tai, kad egzistuoja skirtingos teisinės sistemos arba net tose pačiose teisinėse sistemose ar kartais ir tos pačios valstybės reglamentuojamame baudžiamajame procese įtvirtintos skirtingos atitinkamą žmogaus teisę varžančios prievartos priemonės. Teisinė internacionalizacija, pasireiškianti tarptautinių žmogaus teisių apsaugos dokumentų pasirašymu, ir jų vykdymą kontroliuojančių institucijų (Europos Teisingumo Teismo, Europos Žmogaus Teisių Teismo) veiklos rezultatai lemia, kad tarptautinėje bendruomenėje ir atskirose valstybėse unifikuojamos žmogaus teises varžančių priemonių taikymo procedūros, įtvirtinami toleruotinos žmogaus teisių varžymo ribos standartai. Suvienodintų procedūrų įtvirtinimas – prievartos priemonių taikymo mechanizmo nustatymas. Unifikuotų standartų įtvirtinimas yra problematiškesnis, nes susiduriama su vertinamojo

* *Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto
Baudžiamosios teisės ir proceso instituto lektorius.*

pobūdžio kriterijais, skirtais nustatyti prievartos priemonėmis varžomų žmogaus teisių ribas. Vienas šių standartų – proporcingumo principas taikant prievartos priemones. Tačiau šis principas daugeliui teisę taikančių subjektų yra *terra incognita*, nes neaiškus proporcingumo principo turinys, vertinimo (nustatymo) kriterijai. Pastebima tendencija, kad tarptautinių teismų priimtuose sprendimuose pateikiamas proporcingumo principas ir jo turinys tampa sektiniu teisinio reglamentavimo pavyzdžiu ir galiausiai tampa nacionalinės teisės dalimi. Siekiant ištirti proporcingumo principo genezę, lėmusią jo tarptautinį pobūdį, jo turinį taikant prievartos priemones ir įvardyti konkrečius kriterijus taikomų prievartos priemonių proporcingumui įvertinti, nagrinėjama ne tik Europos Teisingumo Teismo, Europos Žmogaus Teisių Teismo¹, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo² jurisprudencija, kurioje šis principas vertinamas kaip vienas pagrindinių saugiklių, saugančių žmogaus teises nuo nepagrįstų valstybės prievartinių veiksmų, yra labiausiai išplėtotas, tačiau ir dalies valstybių teisinis reglamentavimas, įtvirtinantis proporcingumo principą.

Proporcingumo principą, kaip vieną pagrindinių Europos Teisingumo Teismo ir Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje išplėtotų žmogaus teisių apsaugą garantuojančių principų, šio principo kilmę, evoliuciją, sampratą teisės doktrinoje nagrinėjo užsienio valstybių autoriai J. Christoffersenas, S. Trechselis, Y. Arai-Takahashi, T. Pedersenas, K. Sternas, N. Emiliou, A. Bogdandy, M. Reimannas, J. Zekollis, A. Arnul-las, R. Thomas, E. Ellis, H. Maureris, G. Jacobsas, J. A. Usheris, J. Schwar-ze'as, E. Schmidtas-Assmanas, M. Eissenas, B. Emmersonas, A. Ashworthas, J. J. Cremona ir kiti bei Lietuvos autoriai G. Goda, R. Merkevičius, I. Danelienė, E. Švilpaitė.

Proporcingumo principas, jo plėtra ir įtaka valstybių teisėkūrai bei teisės taikymui tapo Meksikoje 2010 m. gruodžio 8 d. vykusio Konstitucinės teisės tarptautinės asociacijos VIII pasaulinio kongreso tyrimo (nagrinėjimo) dalyku. Šiame kongrese pranešimus proporcingumo principo klausimais rengė ir skaitė tarptautinio lygio teisės ekspertai: Daphne Akoumianaki, Amaya Alvez Marin, Luiz Guilherme Arcaro Concis, Gon-

1 Toliau tekste – EŽTT.

2 Toliau tekste – Konstitucinis Teismas.

zalo Armienta Hernandezas, Davidas Bilchitzas, Ritha Bousta, Mohamedas Ali Chicktaýus, Margit Cohn, Krystianas Complakas ir kt.

Šioje studijoje prievartos priemonių proporcingumo principas nagrinėjamas kaip tarptautinis prievartos priemonių taikymo standartas. Lietuvos teisės mokslininkai šiam institutui nėra skyrę pakankamai dėmesio, todėl Lietuvos teisės moksle nėra kompleksiško proporcingumo principo genezės, jo esmės ir turinio analizės, apimančios tarptautinių teisės aktų ir tarptautinių žmogaus teisių ir laisvių gynimo institucijų jurisprudencijos bei Lietuvos Respublikos teisės aktų analizę.

Autorius proporcingumo principą, kaip prievartos priemonių metodologinį pagrindą, iš dalies nagrinėjo disertacijoje „Procesinės prievartos priemonės baudžiamajame procese“ ir kituose darbuose³. Studijoje autorius sieks pagrįsti proporcingumo principo tarptautinį pobūdį bei aplinkybę, kad būtent tarptautinių teismų sprendimai suformavo dabartinį proporcingumo principo turinį. Proporcingumo principo atskleidimo (ištirimo) svarbą Lietuvos baudžiamajam procesui nulėmė ir jo tiesioginis įtvirtinimas Lietuvos baudžiamojo proceso kodekse (11 straipsnyje).

Studijos tikslas – atskleisti proporcingumo principo, kaip tarptautinio prievartos priemonių taikymo standarto, genezę ir turinį. Todėl nors proporcingumo principas dėl savo universalaus pobūdžio susijęs su tarptautine karo, ekonomikos ir kai kuriomis kitomis teisės šakomis, jos šiame darbe bus aptartos tik tiek, kiek tai būtina proporcingumo principui baudžiamajame procese ir konkrečiai prievartos priemonių taikymo procesui išnagrinėti.

Tikslui pasiekti keliami šie uždaviniai:

- atskleisti proporcingumo principo genezę, esmę, tarptautinį pobūdį;
- išnagrinėti bendruosius proporcingumo principo teorinius pagrindus, kurie būdingi ir prievartos priemonių taikymo procesui;

3 Losis, E.; Panomariovas, A. Proportionality: From the Concept to the Procedure. *Jurisprudencija*. 2010, 2 (120): 257–272. Kurapka, V., E.; Matulienė, S.; Panomariovas, A., et al. Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo (prof. dr. Eugenijaus Palskio atminimui). Mokslo studija. Vilnius: Baltijos kopija, 2011.

- nustatyti skirtingo reglamentavimo nulemtus proporcingumo principo nustatymo metodus, proporcingumo principą sudarančių kriterijų turinį.

Tyrimo objektas – proporcingumo principo, kaip tarptautinio prievartos priemonių taikymo standarto, genezė, principo turinys.

Proporcingumo principui atskleisti bus taikomi įvairūs teoriniai ir empiriniai mokslinio tyrimo metodai, kurių pagrindiniai – loginis, sisteminės analizės, bylų ir dokumentų analizės, lyginamasis. Taikyti ir pagalbiniai – lingvistinis, teleologinis tyrimo – metodai.

1. Tarptautinė proporcingumo principo genezė

Norint suvokti proporcingumo principo, kaip tarptautinio prievartos priemonių taikymo standarto, sampratą, esmę, būtina sistemiškai lyginamuoju aspektu apžvelgti šio teisės principo kilmę ir turinio evoliuciją. Iš pradžių lyginamuoju istoriniu aspektu bus analizuojama proporcingumo principo genezė, vėliau – proporcingumo principo evoliucija ir materializacija tarptautinėje ir Europos Sąjungos teisėje, galiausiai – proporcingumo principo įtvirtinimas taikant EŽTK nuostatas ir įtvirtinimas nacionaliniuose teisės aktuose bei jurisprudencijoje.

Istorinė analizė rodo, kad proporcingumo principo, kaip pagrindinės teisingumo koncepcijos, egzistavimas yra senas kaip organizuota visuomenė. Proporcingumo, kaip neatsiejamą teisės kriterijaus, egzistavimas pastebimas jau senovės Graikijoje, Egipte, net karaliaus Hamurabio Teisyne (1792–1750 pr. m. e.)⁴. Nepaisant gilių ištakų, proporcingumo principas daugiausia buvo siejamas su teisingumo vykdymu skiriant bausmes, žalos atlyginimu.

Laikui bėgant evoliucionuojant teisei ir jos reglamentavimo sritims, kartu plėtėsi ir proporcingumo principo taikymo laukas (pradedant karo teise, baigiant ekonomikos reglamentavimo ir kitomis sritimis).

⁴ Christoffersen, J. *Fair Balance: Proportionality, Subsidiarity and Primarity in the European Convention on Human Rights*. Boston: Martinus Nijhoff publishers, 2009, p. 33.

Proporcingumo principas buvo išplėtotas kontinentinės teisės sistemoje, ypač Vokietijos ir Prancūzijos teisėje⁵. Proporcingumo, kaip principo riboti valstybės valdžios galias, vystymosi pradžia siejama su 1791 m. Karlo Gottliebo Savarezo suformuotu vadinamuoju pirmuoju viešosios teisės principu, nurodančiu, kad „Valstybė turi teisę riboti individo teisę tik tiek, kiek yra būtina visų kitų laisvei ir saugumui apsaugoti.“⁶ Daugelis teisės mokslininkų pripažįsta, kad šiuolaikinis proporcingumo principas kaip teisės principas norminę formą įgavo ir yra kildinamas iš Prūsijos teisės⁷, o konkrečiai – iš 1794 m. Prūsijos įstatymo „*Allgemeines Landrecht*“⁸ II dalies 17 skyriaus 10 poskyrio, reguliavusio policijos galias. Kaip bendrą taisyklę šis straipsnis nustatė, jog policija turi teisę imtis „būtinų priemonių“ (vok. *die nöthigen Anstalten*) tam, kad „palaikytų viešąją tvarką“. XIX a. Prūsijos aukščiausiasis administracinis teismas (*Preussisches Oberverwaltungsgericht*) pateikė, *in obiter dictum*, išsamesnį ALR II 17 10 nustatyto būtinumo reikalavimo išaiškinimą, nurodydamas, kad teisingas santykis tarp pasekmių ir priemonių yra prielaida teisėtiems policijos veiksmams, taip pat kad veiksmas dėl šios priežasties turi būti efektyvus ir būtinas tam, idant pasiektų numatytus tikslus. Tai buvo pradinis taškas, kai Prūsijoje ir Vokietijoje pradėtas taikyti proporcingumo principas, ribojant valstybinės valdžios veiksmus, administracinių ir konstitucinių teismų veiklą⁹. Moksliniame teisės darbe sąvoka „porporcingumas“ (vok. *Verhältnismässigkeit*) pirmą kartą buvo pavartota dar 1802 m.¹⁰

5 Tridimas, T. *The General Principles of EU Law*. Norfolk: Oxford University Press, 2006, p. 136.

6 Timmermann, P. *Proportionalitetsprincipet*. Copenhagen: Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 2000, p. 61.

7 Stern, K. *Der Staatsrecht der Bundesrepublik Deutschland*. Vol. 1, 2nd ed. 1984, p. 863; Emiliou, N. *The principle of proportionality in European Law- A Comparative Study*. London, The Hague, Boston: Kluwer Law International, 1996, p. 23.

8 Išvertus iš vokiečių kalbos „Bendroji žemių teisė“, toliau tekste – ALR.

9 Bogdandy, A. European integration and international co-ordination: Studies in Transnational Law in Honour of Claus Dieter Ehlermann. *Kluwer academic publishers*. 2002, p. 200.

10 Berg, G. H. *Handbuch des Deutschen Polizeyrechts*, 1802, p. 89; Stern, K. „Zur Entstehung und Ableitung des Übermassverbots“, inc., P. Badura; R. Scholz (eds.), *Wege und Verfahren des Verfassungslebens*, 1993, p. 165, 168.

Kaip autorius analizavo ankstesniuose darbuose¹¹, vėlesnis ryškus ir reikšmingas proporcingumo principo vystymasis pastebimas Vokietijos teisėje. Vokietijoje šiandien proporcingumo principas yra pagrindinis konstitucinės ir administracinės teisių principu. Nors proporcingumo principas oficialiai neįtvirtintas Vokietijos Konstitucijoje (*Grundgesetz*), Federalinis Konstitucinis Teismas (*Bundesverfassungsgericht*) nuo pirmųjų šio teismo veikimo dienų proporcingumo principą vertina kaip nerašytą konstitucinį principą, pagrįstą teisėtumo (vok. *Rechtsstaat*) ir pagrindinių žmogaus teisių koncepcijomis. Mums reikšminga tai, kad, priešingai nei Prūsijos proporcingumo principas, šis principas pagal Vokietijos Konstitucinę doktriną tapo visuotinai privaloma koncepcija, reguliuojančia visų valstybės valdžios institucijų veiksmus. Pirma, proporcingumo principas įpareigoja ne tik vykdomąją valdžią, bet ir įstatymų leidžiamąją, antra, jis taikomas viešojoje teisėje bendrai, o ne tik kovos su nusikalstamumu srityje; trečia, jis taikomas visiems valstybės veiksmams neatsižvelgiant į jų formą ir turinį¹². M. Reimannas, Joachimasis Zekollas nurodo, kad proporcingumo principas, kitaip dar vadinamas prievartos viršijimo draudimu (vok. *Grundsatz der Verhältnismäßigkeit; Übermaßverbot*), vertintinas kaip pagrindinis konstitucinės valstybės doktrinos elementas, yra nerašytas konstitucinis principas, kuriuo turi būti grindžiami visi administraciniai valstybės veiksmai¹³. Visa tai reiškia, kad tiek įstatymų leidėjas, nustatydamas prievartos priemonių formas ir taikymo pagrindus, tiek vykdomosios ir teisminės valdžios subjektai, taikantys prievartos priemones baudžiamajame procese, privalo veikti per proporcingumo principo prizmę¹⁴.

Reikia pripažinti ir tai, kad J. Christoffersenas nurodo, jog nėra teisinga proporcingumo principą kildinti išimtinai iš Vokietijos ir Prūsijos teisės, atsižvelgiant į ilgesnį nei 3000 metų laikotarpį, kol proporcingumo

11 Losis, E.; Panomariovas, A. Proportionality: From the Concept to the Procedure. *Jurisprudencija*. 2010, 2 (120): 257–272,

12 Maurer, H. *Staatsrecht*. 1999, p. 234; Bogdandy, A. European integration and international co-ordination: Studies in Transnational Law in Honour of Claus Dieter Ehlermann. *Kluwer academic publishers*. 2002, p. 200.

13 Reimann, M.; Zekoll, J. *Introduction to German Law. 2nd edition*. Kluwer Law International, 2005, p. 520.

14 Losis, E. *Procesinės prievartos priemonės baudžiamajame procese*. Daktaro disertacija. 2010, p. 41.

principas įgijo dabartinę reikšmę¹⁵. Tačiau reikia pripažinti ir tai, kad būtent Vokietijos konstitucinės ir administracinės teisės doktrina šiam principui suteikė dabartinį pavidalą¹⁶.

Kilęs Vokietijoje, proporcingumo principas išplito visoje Europoje, įskaitant į pokomunistines Vidurio ir Rytų Europos valstybes, taip pat Izraelyje. Šis principas buvo įtraukiamas į federacines sistemas – Kanadą, Pietų Afriką, Naująją Zelandiją, ir per Europos Sąjungos teisę – į Jungtinę Karalystę, o šiuo metu „veržiasi“ į Šiaurės ir Pietų Ameriką.

1990 m. pabaigoje kiekviena veiksminga konstitucinės priežiūros sistema visame pasaulyje, išskyrus JAV, perėmė pagrindines proporcingumo analizės dogmas¹⁷. Kai kurios valstybės, tokios kaip Kanada, proporcingumo principą pradėjo taikyti 1980-aisiais, Ispanijoje konstitucinis teismas patvirtino galimybę taikyti proporcingumo principą teisėkūroje dviejuose sprendimuose, priimtuose 1995 ir 1996 m. Šie sprendimai buvo kertiniai, formaliai įtvirtinantys proporcingumo principą kaip taikytiną vertinti žmogaus teisių suvaržymą teisėkūros priemonėmis. Vėliau pagal Ispanijos pavyzdį proporcingumo analizė (principas) buvo įtvirtinta ir Lotynų Amerikos valstybėse, tokiose kaip Kolumbija (1990 m.), Peru (2003 m.), Čilė (2006 m.), Meksikoje (2007 m.)¹⁸. Visa tai rodo, kad proporcingumo principas yra ne tik regioninis, bet tampa globalus.

Svarbi proporcingumo principo plėtra ir jo turinio formavimasis vyko tarptautinių teismų jurisprudencijoje. Proporcingumo principo svarbą ginant žmogaus teises ir laisves lėmė jo išpūdingą vystymąsi tarptautinė doktriną formuojančio Europos Teisingumo Teismo jurisprudencijoje ir šio principo įtvirtinimą Europos Bendrijos teisėje. Proporcingumo princi-

15 Christoffersen, J. *Fair Balance: Proportionality, Subsidiarity and Primarity in the European Convention on Human Rights*. Boston: Martinus Nijhoff publishers, 2009, p. 34.

16 Losis, E.; Panomariovas, A. Proportionality: From the Concept to the Procedure. *Jurisprudencija*. 2010, 2 (120): 257–272.

17 Sweet, S. Alec and Mathews, Jud, “Proportionality Balancing and Global Constitutionalism” (2008). Faculty Scholarship Series. Paper 14. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-08]. <http://digitalcommons.law.yale.edu/fss_papers/14>.

18 Marin, A. A. *A Preliminary Appraisal of the Use of Proportionality Analysis in Chile*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-08]. <<http://www.juridicas.unam.mx/wcc/ponencias/9/156.pdf>>.

pas, kilęs iš Vokietijos administracinės teisės¹⁹, kartais pasirodydavo anks-tyvojoje Europos Teisingumo Teismo precedentinėje teisėje ankstyvosiose bylose ir čia buvo apibūdinamas kaip „visuotinė taikytina teisės norma“²⁰. Proporcingumo principas Europos Teisingumo Teismo pripažinimo su-
laukė aštuntajame ir devintajame praėjo amžiaus dešimtmečiuose²¹. Pir-
mą kartą Europos Sąjungos teisėje kaip „bendras teisės principas“²² buvo
įvardytas ir įtvirtintas, kai buvo taikomas 1970 m. Europos Teisingumo
Teismo *Internationale Handelsgesellschaft*²³ (liet. „Tarptautinės preky-
bos“) byloje, čia proporcingumo principas vienareikšmiai buvo susietas
su pagrindinių asmens teisių apsauga²⁴. *Internationale Handelsgesellscha-
ft* byloje iš esmės buvo atkartota Vokietijos ir Prūsijos teisėje egzistavusi
proporcingumo nuostata, nurodant: „*Valstybės valdžia negali taikyti pilie-
čiams įpareigojimų, išskyrus tuos, kurie yra būtini viešųjų interesų tikslams
pasiekti.*“ Ši byla mums reikšminga ir tuo, kad joje Europos Teisingumo
Teismas vieną priežastį, dėl kurių proporcingumo principas, vertintinas
kaip bendras Bendrijos teisės principas, nurodė glaudžią proporcingumo
principo sąsają su veiksminga žmogaus pagrindinių teisių apsauga: „pag-
rindinių žmogaus teisių apsauga yra neatsiejama Bendrijos teisės bendrųjų
principų dalis, ginama Europos Teisingumo Teismo. Nors žmogaus teisių

19 Bogdandy, A. *European integration and international co-ordination: Studies in Transnational Law in Honour of Claus Dieter Ehlermann*. Kluwer academic publishers. 2002, p. 200; Arai-Takahashi, Y. *The Margin of Appreciation Doctrine and the Principle of Proportionality in the Jurisprudence of the ECHR*. New York: Intersentia, 2002, p. 188; Arnall, A. *The European Union and Its Court of Justice*. New York: Oxford University Press, 1999, p. 199.

20 Arnall, A. *The European Union and Its Court of Justice*. New York: Oxford University Press, 1999, p. 199.

21 Thomas, R. *Legitimate Expectations and Proportionality in Administrative Law*. Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing, 2000, p. 6.

22 Ellis, E. *The Principle of Proportionality in the Laws of Europe*. Oxford, Portland Oregon: Hard Publishing. 1999. Jacobs G.F. *Recent developments in the Principle of Proportionality in European Community Law* Oxford, Portland Oregon: Hard Publishing. 1999, p. 2.

23 Case 11/70, *Internationale Handelsgesellschaft v. Einfuhr – und Vorratsstelle Getreide* [1970] ECR - 1125.

24 Ellis, E. *The Principle of Proportionality in the Laws of Europe*. Oxford, Portland Oregon: Hard Publishing. 1999; Jacobs, G. F. *Recent developments in the Principle of Proportionality in European Community Law* Oxford, Portland Oregon: Hard Publishing. 1999, p. 1.

apsaugą ir skatina valstybėms narėms būdingos konstitucinės tradicijos, tačiau ją turi užtikrinti Bendrijos aparato struktūra ir tikslai.²⁵

Tai rodo, kad proporcingumo principas tapo vienu pagrindinių Europos Teisingumo Teismo jurisprudencijos principų²⁶, kaip saugiklis nuo neriboto įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios galių naudojimo ir yra vertinamas kaip „sveiko proto jausmas“, pagal kurį valstybės valdžia gali veikti neperžengiant tiksliai nustatytų ribų, kurios yra būtinos valstybės valdžios teisėtiems tikslams pasiekti.

Proporcingumo principo egzistavimas *de facto* dėl jo išplėtojimo Europos Teisingumo Teismo jurisprudencijoje lėmė būtinybę jį įtvirtinti *de jure* Europos Bendrijos teisėje. Tai įvyko 1992 m. įsigaliojus Maastrichto sutarčiai, įsteigiančiai Europos Sąjungą, daugiau nei po 20 metų nuo minimo sprendimo priėmimo byloje *Internationale Handelsgesellschaft* vienas iš proporcingumo kriterijų buvo įkūnytas kaip bendra norma Europos Sąjungos sutartyje²⁷. Nuo tada Europos Sąjungos sutarties 5 straipsnio 3 d. (buvusio 3 str. „b“ d.) nustato, kad „bet koks Bendrijos veiksmas neturi viršyti to, kas yra būtina pasiekti šios Sutarties tikslus“. Amsterdamo sutartimi prie ES sutarties buvo pridėtas protokololas dėl subsidiarumo ir proporcingumo principų taikymo tam, kad „nustatytų sąlygas“ joms taikyti. Tačiau, mūsų nuomone, proporcingumo taikymo sąlygos neatskleistos, nes protokololas daugiau susijęs su subsidiarumo nei proporcingumo principo taikymu²⁸.

Tačiau tenka pripažinti paradoksalią situaciją, kad terminas „proporcingumas“ tiesiogiai Europos Sąjungos teisėje, nors principas taikytas daugiau nei tris dešimtmečius, tiesiogiai teisės normose neįvardytas²⁹

25 Bogdandy, A. European integration and international co-ordination: Studies in Transnational Law in Honour of Claus Dieter Ehlermann. *Kluwer academic publishers*. 2002, p. 204.

26 Ingrida Danėlienė moksliniame straipsnyje „Proporcingumo principo taikymas administracinėje ir aplinkos teisėje“ nurodo, kad iki 2008 m. šis principas Europos Teisingumo Teismo sprendimuose buvo taikytas daugiau nei 1000 kartų. (*Teisė*. 2009, 72, 111).

27 Arai-Takahashi, Y. *The Margin of Appreciation Doctrine and the Principle of Proportionality in the Jurisprudence of the ECHR*. New York: Intersentia, 2002, p. 188.

28 Losis, E., Panomariovas, A. Proportionality: From the Concept to the Procedure. *Jurisprudencija*. 2010, 2 (120): 257–272.

29 Philip, A.; Bustelo, M.; Heenan, J., eds. *The EU and Human Rights*. New York: Oxford University Press, 1999, p. 861.

(išskyrus jo paminėjimą protokolo „dėl subsidarumo ir proporcingumo taikymo“ pavadinime).

Proporcingumo principo įsitvirtinimą teisės mokslininkai vertina kaip egzistuojančios precedentinės teisės pripažinimą, tačiau pažymi, kad proporcingumo principo įtvirtinimas ES teisės aktuose yra tik dalinis ir nesėkmingas. Mokslininkai proporcingumo principo pripažinimą ES teisės aktuose laiko daliniu, nes principas apima tik Bendrijos institucijų veiksmus, o laiko nesėkmingu įtvirtinimu, nes ES teisės aktuose įtrauktas tik venas iš proporcingumo elementų – „būtinybė“ (plačiau proporcingumo principo elementai bus nagrinėjami vėlesniuose tiriamojo darbo skyriuose). A. Bogdandy nurodo, kad, nepaisant ES sutarties 5 str. 3 d. nustatytos proporcingumo principo veikimo srities, proporcingumo principas ją peržengia ir toliau veikia, be to, kaip ir anksčiau yra taikomas kaip pagrindinis Bendrijos teisės principas³⁰.

Nors proporcingumo principas formaliai įtvirtintas Europos Sąjungos teisės aktuose, tačiau išsamesnis bandymas jį apibrėžti ir atskleisti pastebimas tik Europos Teisingumo Teismo precedentinėje jurisprudencijoje³¹.

Šis proporcingumo principo įtvirtinimas Europos Sąjungos sutartyje vertintinas kaip *lex generalis* Europos Sąjungą sudarančių valstybių, tarp jų ir Lietuvos teisei sistemai, taip pat nustato bendrą naudojimosi galiomis ribojimą ne tik Europos Bendrijos institucijoms, bet ir valstybėms narėms, įsakmiai nurodant, kad valstybių taikytinos priemonės turi būti proporcingos (adekvačios) siekiamam tikslui. Tai tampa aktualu vertinant nacionalinių baudžiamųjų procesų ir jose nustatytų prievartos priemonių taikymo klausimus proporcingumo aspektu.

Pripažintina, kad svarbiausia tarptautinė institucija, daranti didžiausią poveikį baudžiamojo proceso teisės, taip pat ir prievartos priemonių instituto, formavimuisi ir taikymui, yra Europos Žmogaus Teisių Teismas.

30 Bogdandy, A. *European integration and international co-ordination: Studies in Transnational Law in Honour of Claus Dieter Ehlermann*. Kluwer academic publishers. 2002, p. 205.

31 Arnall, A. *The European Union and Its Court of Justice*. New York: Oxford University Press, p. 199.

EŽTT praktikoje taip pat išplėtota proporcingumo principo samprata valstybei taikant žmogaus teises ir laisves varžančias priemones.

J. Christofferseno tvirtinimu³², Vokietijos konstitucinės teisės doktrinos suformuotos ir EŽTT taikomas proporcingumo principai nesutampa³³ ir tuo pagrindu daro išvadą, kad Vokietijos konstitucinės teisės doktrina negali būti perkelta į EŽTT praktiką³⁴. Ši išvada reiškia, kad EŽTT formuoja savitą proporcingumo principo koncepciją. ETT ir EŽTT proporcingumo principo koncepcijos bus išsamiau nagrinėjamos aptariant šių teismų suformuotus proporcingumo principo nustatymo metodus, kriterijus. Pasak J. Christofferseno, EŽTK ir EŽTT praktikos proporcingumo principo klausimo formavimuisi reikšmės turėjo 1948 m. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija (VŽTD), o konkrečiai VŽTD 29 str. 2 d.³⁵ Joje nurodoma: „Kiekvienam, kuris naudojasi savo teisėmis ir laisvėmis, gali būti taikomi tik tokie apribojimai, kokie yra nustatyti įstatymo, tik tam, kad būtų užtikrintas kitų teisių ir laisvių pripažinimas ir pagarba joms, ir kad demokratinėje visuomenėje būtų laikomasi teisėtų moralės, viešosios tvarkos ir visuotinės gerovės reikalavimų.“

EŽTT netiesiogiai taikė proporcingumo principą pačiame pirmajame sprendime dėl Konvencijos 5 straipsnio teisių varžymo byloje *Lawless v. Ireland*³⁶. EŽTT šioje byloje įvertinęs keletą aplinkybių, susijusių su Airi-

32 Christoffersen, J. *Fair Balance: Proportionality, Subsidiarity and Primarity in the European Convention on Human Rights*. Boston: Martinus Nijhoff publishers, 2009, p. 34.

33 Rupp-Sweinty, A. *Die Doktrin von der margin of appreciation in der Rechtsprechung des Europäischen Gerichtshofs für Menschenrechte*. München: Verlag V. Florentz, 1999, p. 21; Stein, T. *Proportionality Revisited – Überlegungen zum Grundsatz der Verhältnismässigkeit in internationalen Recht*. Weltinnenrecht – Liber Amicorum Jost Delbrück. Berlin: Duncker und Humplot. 2005, p. 729–731.

34 Hoffmann-Remy, U. *Die Möglichkeiten der Grundrechtseinschränkung nach den Art. 8–11 abs 2 der Europäischen Menschenrechtskonvention – Dargestellt anhand von Beispielsfällen aus der Rechtsprechung der Konventionsorgane und Nationaler Gerichte*. Berlin: Duncker und Humplot, 1976, p. 263; Holoubek, M. *Grundrechtliche Gewährleistungspflichten – Ein Beitrag zu einer allgemeinen Grundrechtsdogmatik*. Wien, New York: Springer, 1997, p. 141.

35 Christoffersen, J. *Fair Balance: Proportionality, Subsidiarity and Primarity in the European Convention on Human Rights*. Boston: Martinus Nijhoff publishers, 2009, p. 34.

36 *Lawless v. Ireland*, 1 July 1961, § 36–38, Series A no. 3.

jos priemonėmis, skirtomis kovai su terorizmu, nurodė: „Atsižvelgiant į minėtas aplinkybes, aišku, kad be išvardytų priemonių nebūtų galima suvaldyti situacijos Airijoje 1957 m.; todėl administracinis sulaikymas pagal 1940 m. įstatymą dėl asmenų, įtariamų dalyvaujant teroristinėje veikloje, nepaisant šios priemonės griežtumo, yra vertinamas kaip tinkama priemonė, išplaukianti iš buvusių aplinkybių.“³⁷

Aiškiai ir tiesiogiai proporcingumo principas buvo pritaikytas *Belgian Linguistic* byloje, kurioje EŽTT nurodė, kad nacionalinis reguliavimas niekada neturi pažeisti konkrečios žmogaus teisės ar prieštarauti kitoms EŽTK nustatytoms teisėms, o EŽTK teisių paskirtis nustatyti teisingą balansą tarp bendro visuomenės intereso apsaugos ir pagrindinių žmogaus teisių apsaugos: „Teismas mano, kad bendras susitariančiųjų valstybių sau nustatytas tikslas, susijęs su Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, buvo siekis užtikrinti veiksmingą žmogaus teisių apsaugą, ir tai, be jokios abejonės, nėra susiję vien tik su istoriniu kontekstu, kuriame priimta Konvencija, tačiau susiję ir su šiame amžiuje vykstančiu socialiniu ir techniniu vystymusi, valstybėms leidžiančiu reguliuoti naudojimąsi šiomis teisėmis. Todėl Konvencija reiškia teisingą balansą tarp bendro visuomenės intereso apsaugos ir atitinkamų žmogaus teisių apsaugos, ypatingą reikšmę priskiriant pastarosioms.“³⁸

Vėliau Teismas taikė proporcingumo principą bylose *Handyside v. the United Kingdom*³⁹ ir *Sunday Times v. the United Kingdom*⁴⁰. Proporcingumo principas buvo taikytas per 1980–1990 metus dėl Konvencijos 10 straipsnio⁴¹, 3 straipsnio⁴², 4 straipsnio⁴³, 5 straipsnio⁴⁴, 11 straipsnio⁴⁵.

37 *Lawless v. Ireland*, 1 July 1961, § 36–38, Series A no. 3.

38 *Relating to Certain Aspects of the Laws on the Use of Languages in Education in Belgium v. Belgium (merits)* [PL], 23 July 1968, § 5, Series A no. 6.

39 *Handyside v. United Kingdom* [PL], 7 December 1976, § 49, § 58, Series A no. 24.

40 *Sunday Times v. the United Kingdom* [PL], 26 April 1979, § 66, § 67, Series A no. 30.

41 *Barthold v. Germany*, 25 March 1985, § 58, Series A no. 90; *Lingens v. Austria* [PL], 8 July 1986, § 47, Series A no. 103; *Barfod v. Denmark*, 22 February 1989, § 29, Series A no. 149.

42 *Soering v. the United Kingdom* [PL], 7 July 1989, § 89, § 110, Series A no. 161.

43 *Van der Mussele v. Belgium* [PL], 23 November 1983, § 37, Series A no. 70.

44 *Brogan and Others v. the United Kingdom* [PL], 29 November 1988, § 48, Series A no. 145-B.

45 *Young, James and Webster v. the United Kingdom* [PL], 22 June 1981, § 63, § 65, Series A. no. 44.

Byloje *Handyside v. the United Kingdom* EŽTT, nagrinėdamas žmogaus teisių suvaržymų leistinumą pagal Konvencijos 10 str., nurodė, kad: „Teismo kontrolės funkcija įpareigoja jį sutelkti visą dėmesį į „demokratinės visuomenės“ sąvoką apibūdinančius principus. Saviraiškos laisvė yra vienas iš visuomenės pamatų, viena pagrindinių jos progreso ir kiekvieno žmogaus vystymosi sąlygų <...> Tai reiškia, kad tarp kitų dalykų kiekvienas šioje srityje taikomas „formalumas“, „sąlyga“, „apribojimas“ ar „bausmė“ turi būti proporcinga siekiamam teisėtam tikslui.“⁴⁶

Byloje *Brogan and others v. the United Kingdom* EŽTT nurodė: „Teismas, atsižvelgdamas į terorizmo augimą modernioje visuomenėje, pripažįsta, kad visai konvencinei sistemai būdinga būtinybė siekti tinkamo balanso tarp demokratijos institutų apsaugos, siekiant užtikrinti visuomeninių interesų ir individualių žmogaus teisių apsaugą.“⁴⁷

Galiausiai byloje *Sporrong and Lönnroth v. Sweden* EŽTT nurodė, kad teisingo balanso paieška yra būdinga visai Konvencijai: „<...> Teismas turi nuspręsti, ar buvo išlaikytas teisingas balansas tarp visuomeninio intereso poreikių ir individualių pagrindinių teisių apsaugos reikalavimų. <...> Šio balanso paieška yra būdinga visai Konvencijai <...>“⁴⁸.

Pateikti EŽTT teismo praktikos pavyzdžiai rodo, kad nors nei EŽTK, nei kuris iš jos papildomų protokolų konkrečiai neišvardija proporcingumo principo, tačiau EŽTT sukūrė jį siekdamas įvertinti valstybių veiksmus, kuriais varžomos žmogaus teisės ir laisvės. EŽTT praktikos analizė parodė, kad EŽTT naudoja proporcingumo principu kaip balansavimo mechanizmu, interesų balansui nustatyti suteikiant efektyvumą Konvencijai, kaip visumai, ginančiai žmogaus teises⁴⁹. Proporcingumo principo

46 *Handyside v. United Kingdom* [PL], 7 December 1976, § 49, § 58, Series A no. 24.

47 *Brogan and Others v. the United Kingdom* [PL], 29 November 1988, § 48, Series A no. 145-B.

48 *Sporrong and Lönnroth v. Sweden* [PL], 23 September 1982, § 69, Series A. no. 52; *Rees v. the United Kingdom*, 17 October 1986, § 37, Series A. no. 106; *Johnston and Others v. Ireland*, 18 December 1986, § 72, Series A no. 122; *Brogan and Others v. the United Kingdom* [PL], 29 November 1988, § 48, Series A no. 145-B; *Soering v. the United Kingdom* [PL], 7 July 1989, § 89, Series A no. 161.

49 Cremona, J. J. The Proportionality Principle in the Jurisprudence of the European Court of Human Rights. *Recht Zwischen Umbrauch und Bewahrung. Budapest: Max-Planck-Institut für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht.* 1995, p. 323.

atsiradimą lėmė tai, kad nebuvo bendrų konvencinių nuostatų, draudžiančių taikyti per didelę prievartą. Proporcingumo atsiradimas EŽTT jurisprudencijoje vertintinas kaip pagrįstas ir būtinas jurisprudencijos vystymosi rezultatas, kad būtų galima teisingai taikyti Konvencijos nuostatas, garantuojant konvencinių nuostatų spragų pašalinimą⁵⁰.

Ši proporcingumo principo kilmės ir evoliucijos (vystymosi) analizė parodė: 1) proporcingumo principo paskirtį, kuri iš esmės nesikeitė nuo jo atsiradimo, principas buvo ir yra skirtas riboti žmogaus teises ir laisves varžančius valdžios veiksmus; 2) principo veikimo ribas, t. y. jo tarptautinį (globalų) įtvirtinimą tarptautiniuose ir Europos Sąjungos teisės aktuose, kuris nustatė principo privalomumą įstatymų leidžiamajai, vykdomajai valdžioms ir teismams. Analizė taip pat atskleidė proporcingumo, kaip universalaus principo, taikytino visiems žmogaus teises ir laisves varžantiems valstybės veiksmams, pobūdį. Turint mintyje, kad prievartos priemonių, kaip sankcijų už baudžiamojo proceso teisės normų pažeidimą, taikymo pasekmė visuomet yra žmogaus teisių ir laisvių suvaržymas, šis principas įgyja ypatingą reikšmę formuojant ir taikant prievartos priemonių institutą. Proporcingumo principo įtvirtinimas Europos Sąjungos teisės aktuose ir Europos Teisingumo Teismo jurisprudencijoje įpareigoja įstatymų leidžiamąją ir vykdomąją valdžią formuojant ar keičiant priemonių institutą atidžiai įvertinti, ar šie veiksmai neprieštaraus proporcingumo principui⁵¹.

Tačiau pateikta proporcingumo kilmė ir paskirtis „įvertinti taikomų žmogaus teises varžančių priemonių teisėtumą“ bei apibrėžtis kaip „valstybinės valdžios taikyti prievartą ribojimo priemonės“ parodo proporcingumo principo tarptautinį pobūdį, tačiau neatskleidžia proporcingumo principo turinio.

50 Bogdandy, A. European integration and international co-ordination: Studies in Transnational Law in Honour of Claus Dieter Ehlermann. *Kluwer academic publishers*. 2002, p. 205.

51 Losis, E. *Procesinės prievartos priemonės baudžiamajame procese*. Daktaro disertacija. 2010, p. 46. Losis, E.; Panomariovas, A. Proportionality: From the Concept to the Procedure. *Jurisprudencija*. 2010, 2 (120): 257–272.

2. Proporcingumo principo samprata

Iš pateiktos proporcingumo principo kilmės, evoliucijos analizės, atskleidžiančios jo tarptautinį pobūdį, matome, kad proporcingumo principas baudžiamajame procese šiuolaikinėje demokratinėje valstybėje yra tarptautinis standartas (įrankis) derinti žmogaus teises varžančių veiksmų taikymą su (kartu ir procesinės prievartos taikymą) su žmogaus teisių apsauga.

Vadovaujantis gramatine analize terminas „porporcingumas“ yra kilęs iš lotyniškų žodžių *pro portio* (lot. „lygiomis dalimis“), ir terminas reiškia, kad proporcingumo principas yra susijęs tam tikros svarbos pasiskirstymu įvairiems interesams.

Lietuvių kalbos žodyne žodis „porporcingas“ reiškia: „<...> susijęs tam tikru santykiu su kuriuo nors dydžiu“⁵². Lingvistinė analizė rodo, kad kiekvienu atveju porporcingumas reiškia atitinkamą santykį tarp dviejų ar daugiau elementų. Porporcingumas aiškiausiai suvokiamas ir mažiausiai sunkumų iškyla jį taikant tuomet, kai jis išreikštas atitinkamu matematiniu santykiu (pvz., 1 : 1, 1 : 2 ir pan.). Tačiau teisėje porporcingumas matematiniu ar kitu tikslu matu neišreikštas, todėl porporcingumas yra vertinamasis kriterijus, priklausantis nuo subjektyvaus jį taikančio asmens vertinimo. Atsižvelgiant į santykio, kuris teisės doktrinoje įvardijamas „porporcingumu“, kilmę ir esmę, mūsų manymu, vartojama sąvoka „porporcingumas“ nėra pakankamai tiksli. Mūsų nuomone, tiksliau porporcingumo principo esmę taikant prievartos priemonės atspindėtų terminų „adekvatumas“, „adekvatumo principas“ vartojimas.

Kaip termino „adekvatumas“ (lot. *adequatus*) reikšmės nurodoma „tolygus, visiškai atitinkantis; neperdėtas“⁵³. Balanso (santykio) tarp žmogaus teisių ir laisvių esmei atskleisti šis terminas tikslesnis. Pastebima, kad kai kurie autoriai (pavyzdžiui, R. Jurka, R. Merkevičius, Jurgenas Habermas, Carlosas Bernal-Pulido) vartoja šį terminą „porporcingumo“ santykiui įvardyti. Tačiau šiame tiriamajame darbe, siekiant išvengti painiavos, susijusios su terminais, kitų kliūčių, bus vartojamas teisėje ir teisės dokt-

52 Naktinienė, G., et al. *Lietuvių kalbos žodynas* [interaktyvus]. [žiūrėta 2008-10-03]. <www.lkz.lt>.

53 Vaitkevičiūtė, V. *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Žodynas, 2001, p. 14.

rinoje nusistovėjęs santykio, principo tarp žmogaus teisių ir jų varžymo pavadinimas – „proporciumas“, „proporciumo principas“.

Analizuojamuose teisės aktuose (Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje, LR Konstitucijoje ir kituose), Europos Teisingumo Teismo, Europos Žmogaus Teisių Teismo, LR Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje pripažįstama valstybės teisė baudžiamajame procese varžyti žmogaus teises ir laisves teisės aktuose nustatytais pagrindais, tačiau norint įvertinti teisingą santykį (balansą) tarp žmogaus teisių ir laisvių varžymo bei visuomeninio intereso, būtina vadovautis proporciumo principu, kuris vertintinas kaip saugiklis, užtikrinantis taikytinos prievartos teisėtumą, teisingumą.

Autorius sutinka su teisės doktrinoje išreikšta mintimi, kad proporciumas daugiareikšmė kategorija, įgyjanti skirtingą turinį ir prasmę atsižvelgiant į konkretų kontekstą, kuriame ji taikoma⁵⁴. Teisės aktai proporciumo principo sampratos dėl principo daugiareikšmiškumo ir priklausomybės nuo konteksto, kuriame jis taikomas, nepateikia. Tačiau analizuojant tarptautinius ir nacionalinius teisės aktus, susijusius su žmogaus teisių apsauga, pastebima įvairių šio principo apraiškos formų, pavyzdžiui, reikalavimas laikytis „būtinybės“, „atitinkamumo“, „pagrįstumo“, imtis priemonių „taikomų, kad“, „būtinų tam, kad“, „dėl to, kad siekiamas tikslas būtų įgyvendintas“ ir panašių kitų⁵⁵.

Pasak A. A. Marin, proporciumo analizė (principas) gali būti taikoma kaip konceptuali struktūra, analitinis metodas ir teisinė konstrukcija, kuri apibrėžia santykį tarp žmogaus teisių ir tų aplinkybių, kurios gali pateisinti jų suvaržymą demokratinėmis sąlygomis⁵⁶.

Iki šiol teisinėje doktrinoje siekis pateikti proporciumo principo sampratą ir turinį yra vaizdžiai apibūdinamas kaip „vaiduoklio gaudymas“. N. Emiliou bandydamas abstrakčiai apibrėžti proporciumo

54 Usher, J. A. *Bendrieji Europos Bendrijos teisės principai*. Vilnius: Naujoji Rosma, 2001, p. 45.

55 Bogdandy, A. *European integration and international co-ordination: Studies in Transnational Law in Honour of Claus Dieter Ehlermann*. Kluwer academic publishers. 2002, p. 199.

56 Marin, A. A. *A Preliminary Appraisal of the Use of Proportionality Analysis in Chile*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-08]. <http://www.juridicas.unam.mx/wccl/ponencias/9/156.pdf>.

principo teisėje esmę nurodo, kad proporcingumas įvardija „pagrindinę teisingumo koncepciją, sustiprinančią individualių teisių apsaugą tiek nacionaliniu, tiek daugiau nei nacionaliniu (supranacionaliniu) lygiu“⁵⁷, tačiau autorius taip pat pripažino, kad „sunku abstrakčiai apibrėžti tikslią šio principo reikšmę ir apimtį“⁵⁸.

Teisės mokslininko J. Schwarze'o teigimu, „proporcingumo principu siekiama suteikti pagrindinių laisvių ir teisių apsaugai turinį bei reikšmę. Kadangi proporcingumo principas būdingas visoms, o ne pavienėms pagrindinėms teisėms ir laisvėms, juo siekiama tinkamos pusiausvyros, taigi ir teisingumo principo įgyvendinimo“⁵⁹. E. Schmidtas-Assmanas, H. Dreieris, siekdami apibrėžti proporcingumo principo turinį, nurodo, kad jis reiškia pavienį teisingumą nustatant balansą tarp konkuruojančių teisių, interesų (naudos) ir tikslų⁶⁰.

T. Tridimas nurodo, jog abstrakčiausiai proporcingumo principą galima apibrėžti kaip principą, reikalaujantį, kad veiksmas, kurio imamasi, būtų proporcingas jo tikslams, ir nurodo, jog geriausiai šio principo dvasią išreiškia senovės graikų patarlė „*pan metron ariston*“ (viskas gerai su saiku)⁶¹. A. Dziegoraitis proporcingumo principą apibūdina kaip tam tikrą „aukso vidurio“ paiešką ieškant viešojo ir privataus intereso darnos⁶². Šiandien proporcingumas paprastai yra suprantamas kaip funkcija (kriterijus) „teisėtumo įgyvendinimui“ patobulinti⁶³.

57 Emiliou, N. *The principle of Proportionality in European Law- A Comparative Study*. London, The Hague, Boston: Kluwer Law International. 1996, p. 1.

58 Žr.: ten pat, p. 2.

59 Schwarze, J. *European Administrative Law*. London: Sweet & Maxwell; Luxembourg: Office for Official Publications of The European Communities, 2006, p. 679.

60 Schmidt-Assman, E. *Der Rechtsstaat*, inc. J. Insensee / P. Kirchhof (eds.), *Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland*, Vol. 1, 1987, 1034; taip pat žr. Dreier, H. *Vorbemerkungen*. Drier, H., *Grundgesetz*, Vol. I, 1996, Vorb. paragrafas, 94.

61 Tridimas, T. *The General Principles of EU Law*. Norfolk: Oxford University Press, 2006, p. 136.

62 Dziegoraitis, A. *Lietuvos administracinė teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005, p. 245.

63 Sweet, S., Alec and Mathews, Jud, “Proportionality Balancing and Global Constitutionalism” (2008). Faculty Scholarship Series. Paper 14. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-08]. <http://digitalcommons.law.yale.edu/fss_papers/14>.

Kaip metodologinis kriterijus proporcingumo principas (analizė) yra dažniausiai suprantamas kaip egzistuojantis tada, kai „valstybės galia gali pasikėsinti į asmens laisvę tik tokiu mastu, kuris yra būtinas visuomeniniam interesui apsaugoti“⁶⁴.

Baudžiamojo proceso teisės doktrinoje nurodoma, jog šio principo idėja ta, kad „turi būti draudžiama per daug griežtai varžyti teisės subjektų teises, laisves ar interesus. Bet kokia valstybės institucijų taikoma poveikio priemonė, kad ir kokia ji būtų – administracinė, baudžiamoji, baudžiamoji procesinė ir pan., – turi būti adekvati siekiamam šios poveikio priemonės tikslui. Turi būti pasirenkamos tokios atitinkamo gėrio apsaugos priemonės bei būdai, kurie savo pobūdžiu ir turiniu darytų kiek įmanoma mažesnę neigiamą, nepageidaujamą poveikį asmeniui, kurio teisės ar laisvės yra suvaržomos. Visa tai galėtų būti interpretuojama kaip galimybė taikyti apribojimus tik tada, kai tai būtina demokratinėje visuomenėje ir yra svarbiau už asmens teises ar laisves. Šis apribojimas turi būti proporcingas ir apribojimo turinio atžvilgiu – net ir esant pagrįstoms sąlygoms riboti tam tikras vertybes, tokio ribojimo turinys turi būti adekvatus.“⁶⁵

Proporcingumo principą apibrėždamas Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas konkrečios sampratos nepateikė, apsiribojo nurodymu, kad proporcingumo principas yra išvestinis iš teisingumo ir teisinės valstybės principų, todėl šiam principui būdingi abiejų minėtų principų bruožai⁶⁶. Būdamas dviejų pagrindinių konstitucinių principų – teisingumo ir teisinės valstybės – sintezė, šis principas iš esmės vertintinas kaip konstitucinis, pamatinis principas, privalomas įstatymų leidžiamajai ir vykdomajai valdžiai bei teismams vykdant jiems priskirtas funkcijas.

EŽTT, kaip jau nagrinėta, analizuojant proporcingumo principo kilmę, kai kuriose bylose nuolatos teigė, kad proporcingumo principas

64 Emiliou, N. *The Principle of Proportionality in European Law: a comparative study*. Kluwer Law International editions, 1996, p. 23.

65 Jurka, R.; Ažubalytė, R.; Gušauskienė, M.; Panomariovas, A. *Baudžiamojo proceso principai*. Vilnius: Eugrimas, 2009, p. 153.

66 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gruodžio 6 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 40 straipsnio pripažinimo netekusiu galios ir 251 straipsnio pakeitimo įstatymo 1 ir 2 straipsnių, Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymo 27 straipsnio 5 dalies, 50 straipsnio 3 ir 9 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 105-3318.

plačiąja prasme skirtas santykiui tarp privataus asmens teisės ir bendro visuomeninio intereso įvertinti⁶⁷. Tai reiškia, kad tarp šių dviejų priešingų interesų turi būti pasiekta sąžininga ir pagrįsta pusiausvyra. EŽTT taip pat taikė ir siauresnę, ir tikslesnę proporcingumo reikšmę, teigdamas, kad proporcinga pusiausvyra turi būti nustatyta tarp taikomų priemonių ir siekiamų tikslų, dėl kurių siekiant visuomeninės naudos suvaržomos privataus asmens teisės⁶⁸.

EŽTT vadovaudamasis subsidiarumo principu iš esmės formuoja proporcingumo principo, kaip kitos „diskrecijos teisės“ šalies, sampratą. Šios sampratos esmė: kuo reikalaujamas proporcingumo lygis aukštesnis, tuo siauresnė diskrecijos laisvė paliekama nacionalinei valdžiai. Tuo pagrindu yra siūloma proporcingumo principo, kaip priemonės nustatyti atvejus, kai valstybės valdžia peržengia jiems nustatytas diskrecijos ribas, samprata⁶⁹.

Proporcingumo principas turi būti taikomas kaip lemiamas kriterijus įvertinant, ar nacionalinė valdžia peržengė suteiktos diskrecijos teisės ribas. EŽTT keletą kartų nurodė, kad pagrįstas proporcingumo ar, kitaip tariant, „teisingo balanso“ santykis turi būti nustatytas tarp taikomų priemonių ir siekiamų tikslų⁷⁰. Taip suvokiamas proporcingumo principas turi būti vertinamas kaip priemonė, „pataisanti ir apribojanti valstybių diskrecijos teisę“. Pasak A. Carrollo, „Kai valstybė tvirtina, kad tam tikras veiksmas panaudojant teisėtą prievartą buvo skirtas viešajam interesui apginti, turi būti patikrinta, ar valstybės atliktas procesinis veiksmas buvo proporcingas iškeltiems tikslams ir ar valstybės nurodytos priežastys šiam veiksmui atlikti buvo tinkamos ir pakankamos.“⁷¹

67 Kad būtų galima atlikti išsamesnę proporcingumo principo analizę pagal Europos žmogaus teisių konvenciją, žr. Eissen, E. *The Principle of Proportionality in the Case – Law of the European Court of Human Rights. The European System for the Protection of Human Rights. Dordrecht, Boston, London: Martinus Nijhoff Publishers.* 1993, p. 125–146.

68 Arai-Takahashi, Y. *The Margin of Appreciation Doctrine and the Principle of Proportionality in the Jurisprudence of the ECHR.* New York: Intersentia, 2002, p. 14.

69 Žr.: ten pat.

70 Žr.: ten pat, p. 125.

71 Carroll, A. *Constitutional and Administrative Law.* Harlow: Longman, 2009, p. 399.

Nors išdėstytos teigiamos išvalgos, susijusios su proporcingumo principo taikymu, tačiau įvairūs autoriai, pavyzdžiui, Jurgenas Habermas, Carlosas Bernal-Pulido, pateikia kontrargumentus dėl proporcingumo principo taikymo (jį įvardijamas kaip balansavimo principas)⁷²:

1) balansavimo tikslumo trūkumas: balansavimas matomas kaip formalus ir bestruktūris, teisėjų naudojamas tik vadovaujantis subjektyvumu. Papildomai D. Biltchitzas nurodė, kad balanso nustatymas yra mistinė procedūra, kurioje pagrindinį vaidmenį atlieka teisėjo intuicija ir kuriai trūksta racionalaus pagrindo⁷³;

2) proporcingumo balansavime nebuvimas yra vienas iš tipiškiausių kritikų argumentų. Sunku nustatyti bendrą vardiklį, leidžiantį balansuoti su ta pačia vertybių skale tarp skirtingų konstitucinių principų, kurie yra aiškiai skirtingi;

3) nuspėjamumo stoka, pagrįsta idėja, kad proporcingumas yra mechanizmas, kuriuo aplinkybės kiekvienoje byloje vertinamos individualiai. Proporcingumo principas, skirtas riboti konstitucines teises, pagrįstas palyginimu tarp tikslų ir priemonių, – visuomet yra prognozė. Todėl taikant proporcingumo principą teismas visuomet turi priimti sprendimą vertindamas konkrečiu atveju ir metu esančią situaciją. Pažymėtina, kad ši aplinkybė doktrinoje vertintina ir kaip teigiama.

Nepaisant pateiktų kontrargumentų dėl minėtų autorių išvelgtų proporcingumo principo taikymo „trūkumų“, vis dėlto darytina išvada, kad minėto principo taikymas yra būtinas siekiant veiksmingos žmogaus teisių apsaugos. Proporcingumo principo veiksmingumas ginant žmogaus teises ir laisves tarptautiniu lygiu išryškėja ir nagrinėjant EŽTK praktiką.

Proporcingumo reikalavimo, kitaip teisingos pusiausvyros, turinys pagal EŽTK skiriasi skirtingų kategorijų bylose. Pavyzdžiui, 1990 m. *Hakansson and Stureson* byloje Teismas proporcingumo principą apibūdino

72 Marin, A. A. *A Preliminary Appraisal of the Use of Proportionality Analysis in Chile*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-08]. <<http://www.juridicas.unam.mx/wcc/ponencias/9/156.pdf>>.

73 Biltchitz, D. *Does Balancing Adequately Capture the nature of Rights?*, p. 4. Iš 2010-12-08 vykusio Konstitucinės teisės tarptautinės asociacijos VIII pasaulinio kongreso medžiagos. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-08]. <<http://www.juridicas.unam.mx/wcc/ponencias/9/158.pdf>>.

taip: „1 protokolo 1 straipsnis [...] reikalauja, kad būtų pagrįstas proporcingumo santykis tarp taikomų priemonių ir siekiamų tikslų. Proporcingumo nebus, jei susijęs asmuo turės „asmeninę ir pernelyg didelę prievolę“⁷⁴, <....>“⁷⁵.

Toks platus proporcingumo principo apibrėžimas rodo, kad principo taikymas negali būti mechaninis, o reikalauja itin kruopščiai ir atidžiai įvertinus visas konkrečios bylos aplinkybes priimti individualų sprendimą.

Europos Žmogaus Teisių Teismas jurisprudencijoje nurodęs, kad proporcingumo principas yra skirtas įgyvendinti pagrindinį Konvencijos tikslą⁷⁶, t. y. užtikrinti žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugą. 1986 m. *Belgian Linguistic* sprendimas buvo pirmasis, kuriame EŽTT aiškiai paminėjo proporcingumo principą⁷⁷, nurodydamas, kad „Konvencija <....> reiškia teisingą balansą tarp bendro Bendruomenės intereso apsaugos ir pagrindinių žmogaus teisių pagarbos, pastarosioms suteikiant ypatingą svarbą“⁷⁸.

Y. A. Takahashi nurodo, jog proporcingumo principas buvo sukurtas tam, kad būtų apribotos valstybių valdžios institucijų galios kištis į žmogaus naudojimąsi teisėmis, ir todėl turi būti vertintinas kaip asmeninės autonomijos apsaugos priemonė⁷⁹.

Tiek teisės doktrinos, tiek tarptautinių teismų praktikos analizė rodo, kad pagrindinė proporcingumo principo koncepcija: „jautrios priemonės turi būti tiksliai ir griežtai susijusios su teisėtu tikslu ir turi būti imami

74 *Håkansson, Stureson v. Sweden*, 21 February 1990, § 51, Series A no. 171-A; *Lithgow and Others v. United Kingdom*, 8 July 1986, § 120, Series A no. 102.

75 Bogdandy, A. *European integration and international co-ordination: Studies in Transnational Law in Honour of Claus Dieter Ehlermann*. Kluwer academic publishers. 2002, p. 207.

76 *Lithgow and Others v. The United Kingdom*, 8 July 1986, §120, Series A no. 102.

77 *Relating to Certain Aspects of the Laws on the Use of Languages in Education in Belgium v. Belgium (merits)* [PL], 23 July 1968, § 5, Series A no. 6.

78 Žr.: ten pat.

79 Arai-Takahashi, Y. *The Margin of Appreciation Doctrine and the Principle of Proportionality in the Jurisprudence of the ECHR*. New York: Intersentia, 2002, p. 2.

domėn teisėti interesai, kuriems galbūt daroma įtaka, kartu su siekiu nustatyti atitinkamą balansą tarp konkuruojančių teisių, interesų ir tikslų⁸⁰.

EŽTT jurisprudencijos įtaką nacionalinei teisėkūrai rodo ir tai, kad Lietuvos BPK proporcingumo principas įtvirtintas bendrųjų nuostatų 11 straipsnyje kaip viena „pagrindinių baudžiamojo proceso taisyklių“⁸¹.

Apibendrintai galima teigti, kad proporcingumo principas yra įrankis teisingam santykiui tarp taikytinų priemonių bei siekiamų tikslų pasiekti ir įvertinti. Mūsų nuomone, proporcingumo principą teisėje būtų galima vaizdžiai palyginti su teisės simbolio – teisingumo deivės Temidės laikomomis svarstyklėmis, išreiškiančiomis teisingumo (teisės) esmę. Baudžiamajame procese prievartos priemonių taikymo atveju būtų galima teigti, kad vienoje Temidės laikomų svarstyklių pusėje – žmogaus teisės ir laisvės, kitoje – visuomeninis poreikis (būtinybė) jas varžyti, o pačios svarstyklės išreiškia subalansavimo mechanizmo – „proporcingumo“ funkciją.

Proporcingumo principas baudžiamajame procese vertintinas kaip kriterijus, suteikiantis įsakmioms baudžiamojo proceso normoms lankstumo, pritaikantis jas prie konkrečių baudžiamajame procese susiklostančių aplinkybių, skirtas apsaugoti asmens teises nuo jas nepagrįstai varžančių valstybės institucijų veiksmų.

3. Proporcingumo principo nustatymo procedūra

Proporcingumo principas, kaip standartas, nustatantis ribas valstybės veiksams, varžantiems žmogaus teises, reikalauja išsamesnės jo nustatymo procedūros analizės. Kaip minėta, žmogaus teises ribojančios mechanizmo nustatymas itin reikšmingas baudžiamojo proceso prievartos priemonių taikymo procesui, nes suteikia procesui „gyvybės“. Nagrinėdami mokslinę doktriną, EŽTT ir ETT praktiką, pastebime, kad propor-

80 Bogdandy, A. European integration and international co-ordination: Studies in Transnational Law in Honour of Claus Dieter Ehlermann. *Kluwer academic publishers*. 2002, p. 200.

81 Proporcingumo principo vertinimas kaip pagrindinės taisyklės yra grindžiamas tuo, kad jis įtvirtintas BPK I dalies I skyriuje „Baudžiamojo proceso paskirtis ir pagrindinės taisyklės“.

cingumo principas yra nepriklausoma aiškinimo priemonė, išvystyta šalia įprastų ir specialių interpretavimo doktrinų.

Robertas Alexy proporcingumo nustatymo procedūrą vertina kaip tarpusavio santykio tarp principų ir santykio, tarp principų ir taisyklių (norminių aktų) nustatymą. Proporcingumo principas nagrinėjamas per normos – principo santykį, nurodant, kad taisyklėse (teisės aktuose) nustatyti galutiniai nurodymai, tuo tarpu principai atlieka *prima facie* pareigas, t. y. teisinis principo turinys suformuojamas tik po atidaus palyginimo su kitais principais ir taisyklėmis (teisės aktais)⁸². R. Alexy pateikta proporcingumo nustatymo procedūra rodo, kad proporcingumo principas iš esmės yra skirtas teisės aktų (tarp jų ir susijusių su prievartos priemonių taikymu baudžiamajame procese) lankstumui, siekiant užkirsti galimybėms žmogaus teisių pažeidimo prielaidoms atsirasti. Kitaip tariant, vadovaujantis R. Alexy pateikta santykio tarp principų ir norminių aktų teorija, darytina išvada, kad normos, reglamentuojančios prievartos priemonių procesą, nustato griežtą elgesio taisyklę prievartos priemonėmis žmogaus teises varžantiems subjektams. Nukrypimas nuo šių taisyklių yra leidžiamas tik tuomet, jei atsiranda disproporcija tarp žmogaus teisių apsaugos principų ir nustatytos elgesio taisyklės.

R. Alexy atskleisdamas proporcingumo principo paskirtį nagrinėja ir pagrindinį skirtumą tarp taisyklių bei principų. Jis nurodo, kad „taisyklės apima pastovius dalykus kalbant apie faktologiją ir teises galimybes“⁸³.

R. Alexy nurodo, jog „principai yra taisyklės, kurios lemia, kad kažkas bus padaryta kiek įmanoma geriau, esant konkrečioms teisinėms ir faktinėms aplinkybėms“⁸⁴.

EŽTK ir EŽTT jurisprudencija reikšminga, nes proporcingumo principą aiškina konkrečių baudžiamajame procese taikomų prievartos priemonių ir žmogaus teisių, kurios varžomos taikant LR BPK įtvirtintas prievartos priemonės, kontekste (EŽTK 2–5, 7–11, 1 protokolo 1 str., 4 protokolo 2–3 straipsniai).

82 Alexy, R. *Teoria de Los Derechos Fundamentales*. Madrid: Centro de Estudios Constitucionales, 1997, p. 85–87; Alexy, R. *El concepto y la validez del Derecho*. 2nd ed. Barcelon: Gedisa, 1997, p. 162–164.

83 Žr.: ten pat, p. 48.

84 Žr.: ten pat, p. 86.

EŽTT jurisprudencijoje nuo 1970 m. proporcingumo principas tapo bendrai taikomu principu dėl visų EŽTK nustatytų teisių ir laisvių varžymo. Teisinėje doktrinoje vyrauja nuomonė, kad proporcingumo principas yra tiesiogiai priklausomas nuo suvaržymų bei EŽTK saugomų žmogaus teisių ir laisvių apribojimo konteksto⁸⁵, t. y. nuo proporcingumo testą sudarančių elementų – žmogaus teisių ir būtinumo jas varžyti taikant prievartos priemones. Būtent proporcingumo principo taikymas leidžia teisingai išspręsti tarp šių dviejų teisinių gėrių kylančius konfliktus, kurie įvyksta tik tuomet kai pritaikomi konkretūs apribojimai ar suvaržymai⁸⁶.

EŽTT jurisprudencijos pagrindu žmogaus teisių ir visuomeninio intereso konfliktus nagrinėjęs LR Konstitucinis Teismas nurodė: *„tarp asmens teisių ir laisvių iš vienos pusės ir visuomenės interesų – iš kitos neretai kyla konfliktų, o kartais atsiranda ir prieštaravimų. Demokratinėje visuomenėje tokie prieštaravimai sprendžiami derinant skirtingus interesus ir siekiant nepažeisti jų pusiausvyros. Vienas iš interesų derinimo būdų yra asmens teisių ir laisvių ribojimas <...>. Pagal <...> susiformavusią Europos Žmogaus Teisių Teismo praktiką tokie apribojimai galimi, t. y. laikomi pagrįstais, jeigu atitinka dvi sąlygas: 1) yra teisėti ir 2) būtinai reikalingi demokratinėje visuomenėje. Teisėtumo reikalavimas reiškia, kad apribojimai turi būti nustatomi tik įstatymu, kuris viešai paskelbiamas, o jo normos suformuluojamos pakankamai aiškiai. Įstatymais apibrėžiant teisių įgyvendinimo ribas, būtina atsižvelgti į atitinkamos teisės (ar laisvės) paskirtį bei prasmę ir Konstitucijoje nustatytas jos ribojimo galimybes bei sąlygas. Ieškant atsakymo į klausimą, ar konkretus ribojimas yra būtinai reikalingas demokratinėje visuomenėje, pirmiausia reikia išsiaiškinti ribojimo tikslus bei paskirtį, o antra, nustatyti, ar ribojimo priemonės yra proporcingos siekiamam teisėtam tikslui. Galimi atvejai, kai atitinkamo ribojimo prasmingumas slypi konkrečios teisės (ar laisvės) prigimtyje arba kai atitinka-*

85 Yourow, H. C. *The Margin of Appreciation Doctrine*. The Hague, Boston, London: Kluwer Law International, 1996, p. 92; Schokkenbroek, J. G. C. in van Dijk and van Hoof. *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights*. 1998, p. 80; McBride, J. *Proportionality and the European Convention on Human Rights, The Principle of Proportionality in the Laws of Europe*. Oxford, Portland Oregon: Hart Publisher, 1999, p. 24.

86 Losis, E. *Procesinės prievartos priemonės baudžiamajame procese*. Daktaro disertacija. 2010, p. 51.

*mais apribojimais siekiama išvengti kolizijos su kitomis pagrindinėmis teisėmis. Minėtais atvejais pagrindinių teisių apribojimų pagrįstumas turėtų būti vertinamas sveiko proto ir akivaizdžios būtinybės kriterijais. Svarbu ir tai, kad dažnai konfliktas kyla iš esmės tarp lygiaverčių konstitucinių teisių vertybių, todėl tokiais atvejais atitinkamais apribojimais neturėtų būti smarkiai pažeidžiama buvusi jų pusiausvyrą.*⁸⁷ Tačiau Konstitucinio Teismo suformuotas interesų derinimo būdas iš dalies atitinka EŽTT ar ETT formuojamų proporcingumo testų struktūrą⁸⁸.

3.1. Proporcingumo principo elementai: žmogaus teisės ir visuomeninis interesas jas riboti

Tiriant proporcingumo principo, kaip tarptautinio standarto, taikymą baudžiamajame procese taikant prievartos priemones, ir įvertinant kilmės bei evoliucijos analizę rodančias proporcingumo principo esmę, veikimo ribas, cituotų autorių pateikiamas proporcingumo principo sampratas ir proporcingumo nustatymo metodus, – galima teigti, kad proporcingumas taikant prievartos priemones baudžiamajame procese turi būti nustatomas vertinant šiuos elementus: 1) žmogaus teises ir laisves; 2) jų ribas nustatantį visuomeninį interesą, t. y. būtinybę varžyti žmogaus teises ir laisves; 3) santykį tarp žmogaus teisių ir visuomeninio intereso jas riboti. Žmogaus teisės ir laisvės bei visuomeninis interesas jas varžyti yra du prievartos priemonių taikymo prielaidas sudarantys elementai, kurie vertintini kaip du skirtingi poliai, tarp kurių balansą (pusiausvyrą) nustato proporcingumo principas.

Pirmųjų proporcingumo principo elementų – žmogaus teisių ir jų varžymo ribų – tyrimas reikšmingas tiriamajam darbui, siekiant nustatyti

87 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. vasario 13 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo 1 ir 30 straipsnių, Lietuvos Respublikos tabako kontrolės įstatymo 1, 3 ir 11 straipsnių, taip pat Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. vasario 2 d. nutarimo Nr. 179 „Dėl alkoholio reklamos kontrolės“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 1997, Nr. 15-314.

88 Losis, E. *Procesinės prievartos priemonės baudžiamajame procese*. Daktaro disertacija. 2010, p. 51–52; Losis, E. Įrodinėjimo dalykas taikant prievartos priemones. *Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo* (prof. dr. Eugenijaus Palskio atminimui). Vilnius: Baltijos kopija, 2011, p. 273–274.

leistinumą baudžiamojo proceso prievartos priemonėmis varžyti atitinkamas žmogaus teises ir laisves, taip pat nustatyti valstybės institucijų veikimo ribas taikant prievartos priemones.

Tyrimas grindžiamas žmogaus teisių ir laisvių apsaugą deklaruojančių tarptautinių aktų (Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos, Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto, Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos) ir pagrindinio nacionalinės teisės akto – Konstitucijos, šių aktų aiškinančių subjektų (Konstitucinio Teismo, Europos Teisingumo Teismo, Europos Žmogaus Teisių Teismo) jurisprudencijos analize. Išvardyti tarptautiniai teisės aktai skirti žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugai nuo valstybės varžančiųjų veiksmų. Žmogaus teises ir laisves bei valstybės galias jas varžyti reglamentuoja ir LR Konstitucijos II skirsnio „Žmogus ir valstybė“ 18–37 straipsniai. EŽTK su papildomais protokolais bei Konstitucijos analizė rodo, kad visuomeninį interesą, kitaip tariant, būtinybę varžyti kito visuomenės nario teisę, lemia tokios aplinkybės kaip būtinybė demokratinėje visuomenėje užtikrinti valstybės saugumą, visuomenės apsaugą ar šalies ekonominės gerovės interesus, siekis užkirsti kelią viešosios tvarkos pažeidimams ar nusikaltimams, taip pat būtinybė žmonių sveikatai ar moralei arba kitų asmenų teisėms ir laisvėms apsaugoti (tokie patys pagrindai išdėstyti Konvencijos 8–11 str., Konstitucijos 23, 25–26, 32, 36). Baudžiamajam procesui itin aktualios Konvencijos 2 straipsnio 2 dalyje teisės į gyvybę išlyga, Konvencijos 5 straipsnio 1 dalyje, Konstitucijos 20 str. esančios teisės į laisvę išlygos, Konvencijos 1 protokolo 1 straipsnyje, Konstitucijos 23 str. esančios teisės į nuosavybę išlygos bei Konvencijos 8–11 straipsnyje garantuotų teisių išlygos.

Išvardyti tarptautiniai ir nacionaliniai teisės aktai garantuoja asmenims netrukdomai naudotis nustatytomis teisėmis ir laisvėmis, taip pat nustato šių teisių suvaržymo sąlygas. Tik nustčius valstybės galimybių kištis į asmens naudojimąsi teisėmis ir laisvėmis ribas, sudaromos prielaidos vertinti prievartos priemonių taikymo baudžiamajame procese proporcingumą. Šių ribų nežinojimas bet kokią proporcingumo tyrimą daro neturintį jokių atskaitos taškų, t. y. nepagrįstą. Taip pat pažymėtina, kad absoliučių teisių suvaržymas baudžiamajame procese apskritai draudžiamas, todėl ir bet koks tolesnis proporcingumo tyrimas tampa beprasmis.

Naudojimosi teisėmis ribas (kartu jų varžymo galimybes) išsamiai apibrėžia Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 29 str., 2 d. nustatydamas bendrą teisių ribojimo sąlygą: „Kiekvienam, kuris naudojasi savo teisėmis ir laisvėmis, gali būti taikomi tik tokie apribojimai, kokie yra nustatyti įstatymo, tik tam, kad būtų užtikrintas kitų teisių ir laisvių pripažinimas ir pagarba joms ir kad demokratinėje visuomenėje būtų laikomasi teisėtų moralės, viešosios tvarkos ir visuotinės gerovės reikalavimų.“ Taip pat ši ribojimo sąlyga negali būti izoliuota nuo 1 dalyje esančios nuostatos, kad „Kiekvienas turi pareigas bendruomenei, kurioje vienintelėje yra galimas laisvas ir visokeriopas jo asmenybės vystymasis.“

Teisės doktrinoje nagrinėjant žmogaus teisių ir laisvių varžymą laikomasi nuostatos, kad „įgimta žmogaus laisvė, privatumas ir lygybė gali būti ribojami tik tuomet ir tik tiek, kada ir kiek tokio ribojimo reikalauja (kraštutiniu atveju tokį ribojimą pateisina) materialų turinį turinčios – t. y. tikrąsias konstitucines vertybes postuluojančios – Konstitucijos bei tarptautinių žmogaus teisių apsaugos sutarčių nuostatos“⁸⁹.

Davidas Biltchitzas, analizuodamas proporcingumo principo taikymą ir jo elementus, yra nurodęs, kad vien jau teisių įtvirtinimas konstitucijose ir tarptautiniuose sutartyse joms nustato specialų statusą. D. Biltchitzas daro išvadą, kad šios konstitucijose ir tarptautiniuose dokumentuose įtvirtintos normos yra aukštesnio norminio lygio, kurias visos kitos teisinės sistemos normos turi atitikti, taip pat kad tokių žmogaus teisių apibrėžiančių normų iškėlimas virš kitų yra nulemtas didesnės jų reikšmės asmeniui ir visuomenei. Teisės, anot mokslininko, pagal savo pobūdį yra daugiau principai nei taisyklės⁹⁰.

Proporcingumo principas yra netaikomas nustatant naudojimosi absoliučiomis teisėmis ribas. Absoliučios teisės tinkamiausiu pavyzdžiu yra laikoma EŽTT 3 straipsnyje esanti teisė, sauganti asmenį nuo kankinimų ir kitokio nežmoniško elgesio. Draudžiamo elgesio riba yra paprastai ne-

89 Merkevičius, R. *Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata*. Vilnius: Registrų centras, 2008, p. 82–83.

90 Biltchitz, D. *Does Balancing Adequately Capture the nature of Rights?* Iš 2010-12-08 vykusio Konstitucinės teisės tarptautinės asociacijos VIII pasaulinio kongreso medžiagos. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-08]. <<http://www.juridicas.unam.mx/wccl/ponencias/9/158.pdf>>.

ginčijama⁹¹, kai tai susiję su kankinimais⁹², o veiksmas gali būti laikomas draudžiamu, net nevertinant jo pagal proporcingumo principą⁹³. *Soering v. the United Kingdom* byloje EŽTT nurodė, kad 3 straipsnyje nustatyta teisė yra absoliuti, nes „nėra jokių nuostatų, nustatančių jos išimčių“. Byloje *Selmouni v. France* EŽTT nustatė Konvencijos 3 straipsnyje įtvirtinto kankinimų ir žeminančio elgesio sampratą, absoliutų draudimą juos taikyti⁹⁴.

EŽTT teismo sprendimų išaiškinimai buvo įtraukti ir į LR nacionalinę teisę, BPK 11 straipsnyje įtvirtintame proporcingumo principo griežtai uždraudžiant žmogaus kankinimą ar bet kokius žmogaus orumą žeminančius veiksmus.

Tuo tarpu žmogaus teisių suvaržymus pateisinančios išlygos (pagrindai) teisės doktrinoje dalijamos į tris stambias kategorijas: suvaržymai, susiję su teisėtumo apsauga; suvaržymai, susiję su visuomenės intereso apsauga, ir suvaržymai, susiję su individo interesų apsauga.

Kadangi EŽTK netiesiogiai reglamentuoja tik nacionalinės teisės esmę, todėl teisės ir tvarkos apsauga apima tas vertybes, kurios yra vertos teisinės apsaugos nacionalinių lygmeniu.

Teisinės tvarkos apsauga apima taikytinų priemonių teisėtumą „įvykdant teisėtą suėmimą“, „sulaikant teisėtai suimtą asmenį nuo pabėgimo“, užkertant kelią asmens „pabėgimui“, „užtikrinant teisės nustatytų įpareigojimų vykdymą“. Nacionalinės baudžiamosios ir baudiamojo proceso teisės atliekamas gana svarbus vaidmuo ribojant žmogaus teises kildinamas iš EŽTK įtvirtintų nuorodų į „pagrįstą įtarimą įvykdžius nusikaltimą“, „nusikaltimo prevenciją“, „kompetentingo teismo taikomą suėmimą“, „nepaklusimą teismo teisėtam nurodymui“⁹⁵.

91 *Ribitsh v. Austria*, 1 December 1995, § 37, Series no. 336.

92 *Selmouni v. France* [GC], no. 25803/94, § 94, § 96–105, ECHR 1999-V; *Dikme v. Turkey*, no. 20869/92, § 88, § 92–96, ECHR 2000-VIII.

93 *Tekin v. Turkey*, no. 22496/93, § 53, ECHR 1998-IV; *Asenov and Others v. Bulgaria*, 28 October 1998, § 95.

94 *Selmouni v. France* [GC], no. 25803/94, § 94, § 96–105, ECHR 1999-V.

95 Christoffersen, J. *Fair Balance: Proportionality, Subsidiarity and Primarity in the European Convention on Human Rights*. Boston: Martinus Nijhoff publishers, 2009, p. 75.

Visuomeninio intereso apsaugą apibūdina įvairios, labai lanksčios ir plačios sąvokos bei tokie terminai kaip „bendrasis interesas“, „viešasis interesas“. Kiti interesai yra „karas ar ... karo grėsmė“, „karas ar kitas visuomenės išgyvenimui gresiantis pavojus“, „pavojus ar katastrofa gresianti visuomenės gyvybei ar gerovei“, „nacionalinis saugumas“, „visuomeninis saugumas“, „viešoji tvarka“, „apsaugojimas nuo neramumų“, „ekonominė valstybės gerovė“, „sveikata ir dorovė“, „teisingumo interesai“, „teismų autoriteto ir nepriklausomumo užtikrinimas“⁹⁶.

Individualus interesas yra apibūdinamas vartojant tokias sąvokas kaip „kitų asmenų teisių ir laisvių apsauga“, „kitų asmenų reputacija ar teisės“, „nepilnamečių interesų ir privataus gyvenimo apsauga“, „kelio plintančioms infekcinėms ligoms užkirtimas“, „asmenų apsauga nuo bet kokios neteisėtos prievartos“⁹⁷.

Pritartina J. Christofferseno ir S. Greero nuomonei⁹⁸, kad tarp tokios klasifikacijos yra plona linija, priskirianti teisės apribojimą vienai ar kitai kategorijai, nes kai kurie apribojimai gali būti skirti individo teisių, tiek visuomenės interesų apsaugai. Be to, mūsų manymu, visuomenės intereso samprata yra labai plati ir apima kitas kategorijas, nes visuomenė (valstybės forma) yra suinteresuota tiek kiekvieno iš savo individo interesų, tiek visos teisinės sistemos apsauga.

Būtent siekis užtikrinti visuomenės saugumą, užkirsti kelią viešosios tvarkos pažeidimams, nusikaltimams, apsaugoti kitų asmenų teises ir laisves nustato žmogaus teisių varžymo ribas baudžiamajame procese, – yra prielaida varžyti žmogaus teises ir laisves prievartos priemonių forma.

Tačiau tiriant prievartos priemonių taikymą vien prielaidos nepakanka, o būtina kiekvieną žmogaus teisių varžymą vertinti pagal minėtus proporcingumo nustatymo testus, t. y. nustatyti teisingą balansą tarp varžomos teisės ir siekiamo tikslo.

96 Christoffersen, J. *Fair Balance: Proportionality, Subsidiarity and Primarity in the European Convention on Human Rights*. Boston: Martinus Nijhoff publishers, 2009, p. 75.

97 Žr.: ten pat.

98 Greer, S. „Balancing“ and the European Court of Human Rights: A Contribution to the Habermas – Alexy Debate. *Cambridge Law Journal*. 2004, 63, p. 418.

Apibendrinant pažymėtina, kad tiek žmogaus teisės, tiek jų varžymo ribos kaip proporcingumo elementai daugiausia įtvirtinti teisės aktuose. Tuo tarpu trečio elemento santykio (proporcingumo, adekvatumo) nustatymas kelia daugiau sunkumų, nes jokie jo nustatymo kriterijai teisės aktuose nėra apibrėžti ir praktikoje šis elementas priklausomas subjektyvaus prievartos priemonės taikančio subjekto vertinimo.

Universalaus ir vienareikšmiškai teisingo mechanizmo nustatyti proporcingumui tarp prievartos priemonės, varžančios žmogaus teises, ir siekiamo tikslo (visuomeninio intereso) nėra. Tačiau tarptautiniai teismai formuoja bent minimalius kriterijus, kuriuos turi atitikti priemonė, kad ją būtų galima vertinti kaip proporcingą siekiamam tikslui⁹⁹.

Teisės doktrinoje kaip viena pagrindinių problemų, susijusių su proporcingumo nustatymu, yra nurodoma aplinkybė, kad proporcingumo nustatymo procesas iki šiol nėra formalizuotas. Siekdamas formalizuoti proporcingumo principo taikymą M. Cohnas pritaria trinarei proporcingumo principo sandarai (tinkamumas; būtinybė; proporcingumas *stricto sensu* prasme) ir analizuoja šio principo trijų kriterijų turinio evoliuciją skirtingose valstybėse (Vokietijoje, Didžiojoje Britanijoje, Kanadoje, Izraelyje, JAV, Zimbabvėje ir kt.). Autorius, nepaisydamas šių trijų kriterijų variacijos skirtingose valstybėse, padarė išvadą, kad būtent ši trinare sandara ir yra proporcingumo principo turinys. Proporcingumo principo taikymas, pasak autoriaus, išliks vyraujantis teisinio sprendimų priėmimo nacionaliniu ir tarptautiniu lygmeniu proceso kriterijumi¹⁰⁰.

3.2. Horizontalusis ir vertikalusis proporcingumo nustatymo būdai

Proporcingumo nustatymo būdai reikšmingi tuo, kad nustato minimalius standartus (aplinkybes), kurias prievartos priemonės taikantis sub-

99 Losis, E. *Procesinės prievartos priemonės baudžiamajame procese*. Daktaro disertacija. 2010, p. 57–58.

100 Cohn, M. *Three Aspects of Proportionality*. Iš 2010-12-08 d. vykusio Konstitucinės teisės tarptautinės asociacijos VIII pasaulinio kongreso medžiagos. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-08]. <<http://www.juridicas.unam.mx/wccl/ponencias/9/161.pdf>>.

jektas privalo įvertinti prieš taikydamas konkrečias žmogaus teises varžančias prievartos priemones.

Kaip jau nagrinėta anksčiau, proporcingumo principo esmė ta, kad taikoma priemonė turi būti proporcinga ir būtina tikslui pasiekti. Pagal Europos Teisingumo Teismo taikomą standartinę formulę, siekiant nustatyti, ar Bendrijos teisė atitinka proporcingumo principą, reikia nustatyti, kokias priemones ji pasitelkia tikslui pasiekti, ar šios priemonės atitinka tikslo svarbą ir yra būtinos siekiant šio tikslo. Tai reiškia, kad proporcingumo principas apima tinkamumo ir būtinumo testus¹⁰¹.

Teisės doktrinoje vienareikšmiai pripažįstama, kad Europos Teisingumo Teismas jurisprudencijoje nustatė proporcingumo patikrinimo procedūrą (testą), susidedančią iš tinkamumo ir būtinumo subtestų, kuriuos sudaro trys elementai (subprincipai), iš esmės perimti iš Vokietijos administracinės ir konstitucinės teisės:

1) taikytinos priemonės tinkamumo elementas, reiškiantis, jog priemonė, daranti įtaką asmens teisėms, turi būti tinkama tam, kad būtų palengvintas ar pasiektas siekiamas tikslas;

2) būtinumo elementas, reiškiantis, jog tinkama priemonė turi būti būtina ta prasme, kad nėra jokios kitos vienodai tinkamos priemonės, tačiau kuri mažiau varžytų saugomą teisę (mažiausiai varžančios alternatyvos testas);

3) proporcingumo elementas tiesiogine ar siaurąja (*stricto sensu*) prasme (balanso principas) reiškiantis, kad tinkama ir būtina priemonė neturi suardyti teisingo balanso tarp varžomos teisės bei siekiamų tikslų ir (ar) sunaikinti varžomos teisės esmės¹⁰².

101 Tridimas, T. *The General Principles of EU Law*. Norfolk: Oxford University Press, 2006, p. 139.

102 Christoffersen, J. *Fair Balance: Proportionality, Subsidiarity and Primarity in the European Convention on Human Rights*. Boston: Martinus Nijhoff publishers, 2009, p. 70; Schwarze, J. *European Administrative Law*. London, Luxemburg: Sweet and Maxwell and Office for Official Publications of the European Communities, 1992, p. 687; Emiliou, N. *The Principle of Proportionality in European Law – A Comparative Study*. London, The Hague, Boston: Kluwer Law International, 1996, p. 24–26; Fordham, T. and de la Mare *Identifying the Principles of Proportionality, Understanding Human Rights Principles*. Oxford and Portland, Oregon: Hart Publisher, 2001, p. Arai – Takahashi, Y. *The Margin of Appreciation Doctrine and the Principle of Proportionality in the Jurisprudence of the ECHR*. New York: Intersentia, 2002, p. 188; Reimann, M., Zekoll, J. *Introduction*

Šis testas, grindžiamas palaipsniniu nurodytų elementų (kriterijų) vertinimu, teisės doktrinoje vadinamas vertikaliuoju ir apibūdinamas kaip tikslusis proporcingumo principas¹⁰³. L. G. A. Conci nagrinėdamas proporcingumo principo nustatymo metodiką nurodo, kad proporcingumo principo nustatymo metodiką sudaro trijų kriterijų įvertinimas: adekvatumo, būtinybės, ir proporcingumo *stricto sensu* prasme, kitaip dar įvardijamo „svėrimo“ kriterijus¹⁰⁴. J. Christoffersenas, nagrinėdamas vertikalių proporcingumo testą tarptautinės teisės analizės pagrindu, vertindamas Kanados Aukščiausiojo Teismo jurisprudenciją proporcingumo principo klausimu, iš dalies paremtą Vokietijos teisės doktrina, pateikia panašias, tačiau iš dalies skirtingas proporcingumo principą sudarančias aplinkybes:

1) pirma, tikslas turi būti pakankamai reikšmingas tam, kad pateiktų saugomos teisės ar laisvės suvaržymą. Tikslas bent jau minimaliai turi būti nulemtas svarbaus visuomeninio susirūpinimo ar primygtinio spaudimo laisvoje ir demokratinėje visuomenėje;

2) antra, priemonė turi kuo įmanoma mažiau suvaržyti teisę ar laisvę;

3) trečia, turi būti proporcingumo santykis tarp taikytinos priemonės rezultato ir pakankamos svarbos tikslų; kuo žalingesnis varžančios priemonės rezultatas, tuo svarbesnis tikslas turi būti tam, kad priemonė būtų pagrįsta ir aiškiai pateisinama laisvoje ir demokratinėje visuomenėje.

Trečiasis subprincipas, proporcingumas siaurąja prasme, susideda iš dviejų skirtingų dalių, priklausančių nuo priemonių, kuriomis nustatomos teisių esmės varžymo ribos. Tradicinis trijų dalių proporcingumo testas yra bendresnio laipsniško aiškinimo tęsinys:

- nustatoma teisės apimtis ir įsikišimo į naudojimąsi teisėmis buvimas;

to German Law. 2nd edition. Netherlands: Kluwer Law International, 2005, p. Ellis, E. *The Principle of Proportionality in the Laws of Europe.. Oxford, Portland Oregon: Hart Publishing*; Jacobs, F. G. Recent developments in the Principle of Proportionality in European Community Law. *Oxford, Portland Oregon: Hart Publishing*. 1999, p. 1.

103 Christoffersen, J. *Fair Balance: Proportionality, Subsidiarity and Primarity in the European Convention on Human Rights*. Boston: Martinus Nijhoff publishers, 2009, p. 71

104 Conci, L. G. A. *Proportionality based on two concrete cases of the Brazilian Legal System – seeking to define certain limits for use thereof*. Iš 2010-12-08 d. vykusio Konstitucinės teisės tarptautinės asociacijos VIII pasaulinio kongreso medžiagos. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-08]. <<http://www.juridicas.unam.mx/wccl/ponencias/9/328.pdf>>.

- įvertinamas priemonės teisėtumas;
- nustatomas siekiamo tikslo teisėtumas;
- nagrinėjamas proporcingumas atsižvelgiant į tris aukščiau išvardytus elementus.

Palaiapsninis požiūris yra įtvirtintas įvairiuose EŽTT sprendimuose ir pripažįstamas (ar bent jau neatmetamas) kai kurių teisės mokslininkų¹⁰⁵.

Tuo tarpu J. Christoffersenas įvardija ir lankstesnį – horizontalųjį proporcingumo nustatymo metodą (testą). Siekdamas atskleisti horizontaliojo proporcingumo principo testą, J. Christoffersenas kaip pavyzdį analizuoja Pietų Afrikos Konstitucijos Teisių Bilio 36 straipsnį, jame labai išsamiai nurodomos pagrindinės aplinkybės, kurios turi būti įvertintos, siekiant nustatyti žmogaus teises varžančių priemonių proporcingumą, kad „Teisių Bilyje nustatytos teisės gali būti ribojamos tik teisės normų pagrindu ir tik tokiu laipsniu, kuris yra pagrįstas ir pateisinamas atviroje ir demokratinėje visuomenėje grindžiamoje žmogaus orumo, lygiateisiškumo ir laisvės principais, įvertinant tokius tiesiogiai susijusius veiksmus kaip varžomos teisės pobūdis, santykis tarp varžymo ir varžymo tikslo bei mažiau varžančios priemonės tikslui pasiekti.“¹⁰⁶

J. Christoffersenas atlikdamas EŽTT praktikos analizę nustatė, kad EŽTT nustatydamas proporcingumo principą pradeda taikyti būtent horizontalųjį metodą. J. Christoffersenas daro išvadą, kad vertikalusis proporcingumo principo nustatymo testas, kai teisės priešpriešinamos apribojimams, yra tik iliuzija, nes praktikoje balanso paieška neišvengiamai daugialypis uždavinys, apimantis daugybę variantų apsvarstymams, kurie sprendimą priimančią subjektą stumia skirtingomis kryptimis. J. Chris-

105 Corten, O. *L'utilisation du „raisonnable“ par le juge international – Discours juridique, raison et contradictions*. Bruxelles: Bruylant, 1997, p. 571; Dijk, P.; Hoof, F. *Theory and Practise of the European Convention on Human Rights*. Intersentia, 1998, p. 771–772; Fordham, M.; Mare, T. Identifying the Principles of Proportionality, *Understanding Human Rights Principles*. Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing, 2001, p. 53, p. 60; Cameron. National Security and the European Convention on Human Rights. *Uppsala: Iustus Förlag AB*. 2000, p. 33; Viljanen, J. *The European Court of Human Rights as a Developer of the General Doctrines of Human Rights Law – A Study of the Limitation Clauses of the European Convention on Human Rights*. Tampere: University of Tampere, 2003, p. 29–30.

106 Christoffersen, J. *Fair Balance: Proportionality, Subsidiarity and Primarity in the European Convention on Human Rights*. Boston: Martinus Nijhoff publishers, 2009, p. 71.

toffersenas laikosi nuomonės, kad galimas tik horizontalusis teisingo balanso nustatymo testas, kuris taikytinas plačiau nei apribojimus nustatančios normos¹⁰⁷.

Taigi vertinant taikomų priemonių proporcingumą iš esmės galima naudotis abiem metodais: įvairūs proporcingumo elementai gali būti pateikti vertikaliai ir ištirti laipsniškai, vienas paskui kitą, ar pateikti horizontaliai ir nagrinėjami kaip bendro balanso nustatymo testo dalis.

Pažymėtina, kad Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje¹⁰⁸ proporcingumo principo klausimais pastebimi vertikaliojo principo elementai.

Proporcingumo principas varžant žmogaus teises ir laisves turi būti taikytinas itin kruopščiai, nes iš subsidiarumo principo išplaukia būtent nacionalinei valdžiai suteikiama veikimo laisvė, t. y. prerogatyva rinktis priemonės atitinkamiems tikslams pasiekti. Tuo tarpu pasinaudojimas tiek vertikaliuoju, tiek horizontaliuoju proporcingumo principo nustatymo metodais sustiprintų žmogaus teisių ir laisvių apsaugą prievartos priemonių taikymo procese. Baudžiamajame procese proporcingumo laikymasis tarp prievartos priemonių ir siekiamo teisėto tikslo užtikrina griežtą nacionalinės valdžios institucijoms suteiktos diskrecijos įgyvendinimą.

Vertinant proporcingumo principą tarptautiniu sisteminiu požiūriu, pažymėtina tai, kad JAV teismai nelinkę remtis proporcingumo principu, nors iškyla panašūs ar net tokie patys konfliktai tarp konkuruojančių teisių, interesų ir siekiamų tikslų. Atsižvelgdamas į žmogaus teisių apsaugą JAV Aukščiausiasis Teismas aiškiai išvystė sau reikiamus testus – „racionalaus pagrindo testą“ ir „griežto išsamaus nagrinėjimo“ testą¹⁰⁹. Pagal „griežto išsamaus nagrinėjimo testą“ valstybės institucijos privalo paro-

107 Christoffersen, J. *Fair Balance: Proportionality, Subsidiarity and Primarity in the European Convention on Human Rights*. Boston: Martinus Nijhoff publishers, 2009, p. 76.

108 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. vasario 13 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo 1 ir 30 straipsnių, Lietuvos Respublikos tabako kontrolės įstatymo 1, 3 ir 11 straipsnių, taip pat Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. vasario 2 d. nutarimo Nr. 179 „Dėl alkoholio reklamos kontrolės“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 1997, Nr. 15-314.

109 Tribe, L. H. *American Constitutional Law*, 1978, Supplement 1979, p. 991, Brugger, D. *Grundrechte und Verfassungsgerichtsbarkeit in den Vereinigten Staaten von Amerika*, 1987, p. 42.

dyti svarbų visuomenės interesą ir pagrįsti ryšį tarp taikomų priemonių ir siekiamo rezultato, t. y. pagrįsti priemonės veiksmingumą ir būtinumą tikslui pasiekti. „Mažiau varžančių priemonių testas“ buvo išplėtotas pagal proporcingumo principą (ši kriterijų nagrinėsime vėlesniame skyriuje). Visa tai rodo, kad nors JAV teisėje proporcingumo principas tiesiogiai neišvardytas, tačiau darytina išvada, jog iš esmės nėra žymaus skirtumo tarp žmogaus teisių apsaugos lygio, „griežto išsamaus nagrinėjimo testo“ ir „mažiau ribojančių priemonių“ testų JAV bei proporcingumo sampratos, kuri taikoma Vokietijos ir ES teisėje¹¹⁰. Be to, kaip pagrindinės priežastys JAV Teismo nenorui įvardyti proporcingumo principą <...>¹¹¹ gali būti JAV Aukščiausiojo Teismo teiginys, esą „porporcingumo principas yra raginimas teisėjams taikyti jų asmeninę subjektyvią nuomonę“¹¹². Visa tai rodo, kad nors tiesiogiai neišvardytas, vadinamas kitu pavadinimu, tačiau proporcingumo principas veikia visose demokratinėse teisinėse sistemose kaip balansuojantis mechanizmas tarp žmogaus teisių ir laisvių bei visuomeninio intereso jas varžyti, o jo kriterijai iš esmės yra universalūs, tarptautiniai ir egzistuoja visose teisinėse sistemose.

4. Vertikalojo proporcingumo principo nustatymo būdo kriterijai

Tolesnių skyrių tyrimo objektais yra proporcingumo principo nustatyti kriterijai (elementai): prievartos priemonės tinkamumo kriterijus, būtinumo kriterijus, proporcingumo kriterijus tiesiogine (siaurąja – *stricto sensu*) prasme. Šie elementai bus vertinami per prievartos priemonių taikymo prizmę.

110 Bogdandy, A. European integration and international co-ordination: Studies in Transnational Law in Honour of Claus Dieter Ehlermann. *Kluwer academic publishers*. 2002, p. 208.

111 Žr.: ten pat.

112 Žr.: ten pat, p. 48.

4.1. Prievartos priemonės tinkamumo kriterijus

Prievartos priemonės tinkamumo kriterijus apima prievartos priemonės teisėtumą ir tinkamumą pasiekti nustatytą tikslą.

4.1.1. Prievartos priemonės teisėtumas

Tiesiogiai prievartos priemonių teisėtumo reikalavimas įtvirtintas Konstitucijos II skyriuje pateiktuose straipsniuose bei EŽTK 2, 5, 8, 9, 10, 11 straipsniuose, Pirmojo protokolo 1 straipsnyje, kuriuose nurodoma, kad žmogaus teises varžyti leidžiama tik teisės aktų pagrindu: „kai nustato įstatymas“ (EŽTK 2 str.), „įstatymo nustatyta tvarka“ (5 str.), „įstatymų nustatytus atvejus“ (EŽTK 8 str.) ir *etc.*

Prievartos priemonės teisėtumo subkriterijaus reikšmė ir sąsajos su proporcingumo principu varžant žmogaus teises ir laisves atskleidžiamos LR Konstitucinio Teismo 2000 m. gruodžio 8 d. nutarime¹¹³ „<...> Teisingumo ir teisinės valstybės konstituciniai principai suponuoja ir tai, kad už teisės pažeidimus valstybės nustatomos poveikio priemonės turi būti proporcingos (adekvačios) teisės pažeidimui, turi atitikti siekiamus teisėtus ir visuotinai svarbius tikslus, neturi varžyti asmens akivaizdžiai labiau negu reikia šiems tikslams pasiekti <...>“.

Šio Konstitucinio Teismo nutarimo analizė rodo, kad proporcingumo principas kilęs iš teisinės visuomenės principų, todėl jam būdingi ir šio principo bruožai. Iš to išplaukia, kad prievartos priemonių tinkamumo įvertinimas yra negalimas be prievartos priemonės atitikimo teisėtumo principui nustatymo.

LR Konstitucinis Teismas, remdamasis EŽTT jurisprudencija, yra nurodęs, jog „Teisėtumo reikalavimas reiškia, kad apribojimai turi būti nustatomi tik įstatymu, kuris viešai paskelbiamas, o jo normos suformuluojamos pakankamai aiškiai. Įstatymais apibrėžiant teisių įgyvendinimo

113 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gruodžio 6 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 40 straipsnio pripažinimo netekusiu galios ir 251 straipsnio pakeitimo įstatymo 1 ir 2 straipsnių, Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymo 27 straipsnio 5 dalies, 50 straipsnio 3 ir 9 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 105-3318.

*ribas, būtina atsižvelgti į atitinkamos teisės (ar laisvės) paskirtį bei prasmę ir Konstitucijoje nustatytas jos ribojimo galimybes bei sąlygas.*¹¹⁴

Sutinkame su B. Emmersono, A. Ashwortho, A. Macdonaldo ir kitų autorių išreikšta nuomone, jog vertinant prievartos priemonės teisėtumą pirmiausia reikia turėti omenyje tai, kad EŽTT preziumuoja, jog visos EŽTK pasirašiusios valstybės remiantis EŽTK preambule yra demokratinės ir grindžiamos teisės viršenybės principu, kuris, pasak EŽTT, vertintinas kaip vienas „fundamentalių demokratinės visuomenės principų“ ir vienas esminių EŽTK aiškinimo principų¹¹⁵. Teisės viršenybės principas reikalauja, kad bet koks asmens teisių ir laisvių varžymas būtų vykdomas pagal „teisę“. Teisėtumo reikalavimas – vienas pagrindinių nustatant žmogaus teises varžančių prievartos priemonių taikymo pagrįstumą, leistinumą.

Konstitucinio Teismo nutarimo ir EŽTT jurisprudencijos analizė nagrinėjant teisėtumo kriterijų taikant prievartos priemones rodo, kad kiekviena prievartos priemonė turi atitikti šias nustatytas sąlygas:

- 1) prievartos priemonės taikymas turi būti nustatytas teisės normų;
- 2) teisės norma, nustatanti suvaržymą (prievartos priemonės taikymo galimybę), turi būti viešai prieinama;
- 3) teisės norma, nustatanti prievartos priemonės taikymo sąlygas ir tvarką, turi būti aiški, jos turinys turi būti numatomas (prognozuojamas).

Šios EŽTT ir Konstitucinio Teismo nustatytos teisėtumo principo sąlygos vienareikšmiai pripažįstamos ir teisės doktrinoje¹¹⁶.

EŽTT ir teisės doktrina yra pateikusi kiekvieno šių kriterijų turinio išaiškinimą, kurie reikšmingi siekiant įvertinti prievartos priemonių atitiktį teisėtumo reikalavimui. Šių kriterijų analizė rodo, kad siekiama užkirsti kelią valstybėms piktnaudžiauti teisinės sistemos galimybėmis varžant

114 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gruodžio 6 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 40 straipsnio pripažinimo netekusiu galios ir 251 straipsnio pakeitimo įstatymo 1 ir 2 straipsnių, Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymo 27 straipsnio 5 dalies, 50 straipsnio 3 ir 9 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 105-3318.

115 Emmerson, B.; Ashworth, A.; Macdonald, A. *Human Rights and Criminal Justice. Second edition*. London, 2007, p. 100.

116 Žr.: ten pat., p. 100–107.

žmogaus teises ir laisves manipuliuojant „įstatymo“ samprata, teisės aktams keliamų kokybės kriterijų nepaisymu¹¹⁷.

4.1.2. Prievartos priemonės tinkamumas tikslui pasiekti (tinkamumas siaurąja prasme)

Įvertinus prievartos priemonės atitiktį teisėtumo reikalavimui, vertinant prievartos priemonės proporcingumą, taikymo teisėtumą, reikia įvertinti, ar pati priemonė pagal savo esmę ir pobūdį esant įprastoms aplinkybėms gali pasiekti prievartos priemonę parenkančio ir taikančio subjekto užsibrėžtą tikslą ar bent padėti prie jo priartėti.

Proporcingumui įvertinti tiek ETT, tiek EŽTT nustato patikrinimo procedūrą, kurios metu nustatoma, ar taikytina priemonė apskritai yra tinkama konkrečioms visuomeniniams interesams tenkinti. Nustatant priemonės tinkamumą turi būti įvertinta, kokią teisę ir koku laipsniu taikoma prievartos priemonė siekiama suvaržyti. Kita vertus, turi būti įvertintas siekiamo visuomeninio intereso vertingumas, reikšmingumas visuomenei.

Bet kuris norminis ar faktinis valstybinės valdžios veiksmas ar sprendimas yra tinkamas, jei panaudojus jį galima pasiekti ar bent jau „priartėti“ prie užsibrėžto tikslo. Teisėkūros perspektyvoje tinkamumas reiškia abstrakčią galimybę, kad norimas rezultatas objektyviai gali būti pasiektas, o siūloma priemonė ar būdas padidina tikimybę, kad jis bus pasiektas. Kadangi vertindamas atitinkamos žmogaus teises ribojančios priemonės ar būdo tinkamumą įstatymų leidėjas disponuoja tam tikra sprendimo laisve, konstitucinė doktrina *tinkamumą* tradiciškai apibrėžia negatyviai: bet kuri žmogaus teisę ribojanti priemonė ar būdas yra *netinkami*, jei iš pat pradžių (veiksmo ar sprendimo priėmimo metu) yra aišku (akivaizdu), kad siūloma priemonė ar būdu *per se* objektyviai neįmanoma nei sukurti, nei paskatinti norimo rezultato¹¹⁸.

117 Plačiau minėti kriterijai nagrinėjami: Losis, E. *Procesinės prievartos priemonės baudžiamajame procese*. Daktaro disertacija. 2010, p. 65–72. Losis, E. Įrodinėjimo dalykas taikant prievartos priemones. *Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo* (prof. dr. Eugenijaus Palskio atminimui). Vilnius: Baltijos kopija, 2011, p. 271–324.

118 Merkevičius, R. *Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata*. Vilnius: Registrų centras, 2008, p. 88–90.

Prievartos priemonės tinkamumas užsibrėžtam tikslui pasiekti vertinamas nustatant tiesioginį ryšį tarp priemonės ir jos pritaikymo rezultato. Teisės doktrinoje šio ryšio nustatymas dar vertinamas kaip norminio ir faktinio proporcingumo principo elementų sąveika. Norminis elementas susijęs su priešingų teisių (interesų) reikšmės įvertinimu, tuo tarpu faktinis – su įvairiomis alternatyviomis priemonėmis nagrinėjamu klausimu. Nagrinėjant faktinį elementą svarbu nustatyti juridinį faktą teisiniam sprendimui priimti. Kaip nurodo J. Christoffersenas, tai dar kitaip vadinamas „priežasčių ir rezultatų“ testas, kuris gali būti vertintinas kaip informacijos, reikalingos pagrįsti prielaidai, kad tam tikras veiksmas ar neveikimas lems atitinkamą rezultatą, tikimybės nustatymo testas¹¹⁹.

Proporcingumo nustatymas kaip procesas yra subjektyvus priemonės taikančios asmens konkrečios bylos aplinkybių ir prievartos priemonių įvertinimo projektavimas į rezultatą (siekiamus tikslus), grindžiamas loginiu mąstymu, vadovaujantis prievartos priemonę parenkančio ir taikančio subjekto turima patirtimi, bei, kaip minėta anksčiau, pagal savo pobūdį reiškia tik tam tikrą prognozę¹²⁰.

Minimalaus prievartos priemonės veiksmingumo laipsnio tikslui pasiekti reikalavimas yra svarbus užtikrinant, kad saugoma teisė nėra reikšmingesnė nei priešingas jai siekiamas tikslas, kurio pasiekimui nedarys įtakos taikytina priemonė¹²¹. Apribojimas niekam nebūtų naudingas, o neveiksminga teisėto tikslo apsauga gali lemti prievartos priemonės neproporcingumą varžant žmogaus teisės ir laisvės.

EŽTK 18 straipsnis teigia, kad Konvencijoje skelbiamų teisių ir laisvių apribojimai negali būti taikomi jokiais kitais tikslais, išskyrus nustatytuosius. EŽTT byloje *Brogan and Others v. the United Kingdom* nurodė, kad „tikslas egzistavimas <....> turi būti vertintinas nepriklausomai nuo jo

119 Christoffersen, J. *Fair Balance: Proportionality, Subsidiarity and Primarity in the European Convention on Human Rights*. Boston: Martinus Nijhoff publishers, 2009, p. 165.

120 Marin, A. A. *A Preliminary Appraisal of the Use of Proportionality Analysis in Chile*. Iš 2010-12-08 d. vykusio Konstitucinės teisės tarptautinės asociacijos VIII pasaulinio kongreso medžiagos. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-08]. <<http://www.juridicas.unam.mx/wcc/ponencias/9/156.pdf>>.

121 *Van der Mussele v. Belgium* [PL], 23 November 1983, § 37, Series A no. 70.

pasiekimo¹²². Nepaisant to, pirmenybės teikimas tikslams, o ne faktiniam rezultatui nepašalina būtinybės įvertinti taikytinos priemonės veiksmingumo.

J. Christoffersenas nurodo, kad nagrinėjant faktinę proporcingumo dalį išryškėja, jog proporcingumo principą sudaro ne tik teisėto tikslo kriterijus, bet iškeliami dar du klausimai: kokia yra problema ir koks jos sprendimo būdas?

Problemos įvertinimas apima mažiausiai dviejų hipotetinių situacijų įvertinimą:

- 1) kokia ateitis rūpimu klausimu bus netaikant jokių papildomų ar alternatyvių priemonių;
- 2) kokia ateitis rūpimu klausimu bus pritaikius papildomas ar alternatyvias priemones.

Be to, problemos nustatymas ir įvertinimas, kaip ir galimų sprendimų įvertinimas, apima tris glaudžiai susijusius elementus:

- 1) Kiek taikytinos priemonės padės jas taikančiam subjektui priartėti prie siekiamo tikslo ((ne) patenkinimo laipsnis);
- 2) Kiek svarbu yra pasiekti siekiamą tikslą (tikslų svarba);
- 3) Kokia yra įvairių prielaidų scenarijų tikimybė (pasiekiamumas).

Faktiniai priemonės ir rezultato santykio elementai yra svarbūs rezultatui įvertinti, jei nebus imtasi jokių priemonių; rezultatui įvertinti, jei kokios nors priemonės bus taikytos; kokia priemonė gali palengvinti tikslo pasiekimą ar jį pasiekti; koku laipsniu ir kokia priemonė padės pasiekti tikslą; kokia tikimybė, kad priemonė pasieks tikslą ir pan. Proporcingumo įvertinimas taip pat apima norminį elementą, kuris skirtas atskirti teisėtą tikslą nuo neteisėto; pageidaujamą įvykių eigą, pritaikius priemonę, nuo nepageidaujamų; naudingas priemones nuo duodančių nepageidaujamus rezultatus; leistinas priemones nuo neleistinų; svarbias teises, tikslus ir interesus nuo nesvarbių¹²³.

122 *Brogan and Others v. the United Kingdom* [PL], 29 November 1988, § 53, Series A no. 145-B.

123 Christoffersen, J. *Fair Balance: Proportionality, Subsidiarity and Primarity in the European Convention on Human Rights*. Boston: Martinus Nijhoff publishers, 2009, p. 166–167.

Tarp norminio ir faktinio proporcingumo elementų vyksta nuolatinė sąveika. Kuo stipriau teisė varžoma, tuo aukštesnis turi būti įrodymų lygis; kuo reikšmingesnė teisė suvaržoma, tuo reikalaujama aukštesnio įrodymų lygio; kuo svarbesnis tikslas, tuo reikalaujama mažiau informacijos pateikti priemonės taikymą, t. y. mažesnio įrodymų lygio¹²⁴.

Būtinybė įvertinti kiekvienos konkrečios prievartos priemonės taikymo aplinkybes lemia proporcingumo principo dinamiškumą. R. Jurka, R. Ažubalytė, A. Panomariovas, R. Gušauskienė, vertindami proporcingumo principą *stricto sensu* prasme, teigia: „Šio principo kriterijai yra ribos, nurodančios, kiek išsamiai turi būti nagrinėjamas proporcingumo principas. Baudžiamajame procese vertinant ar proceso veiksmai buvo atliekami laikantis šio principo reikalavimų, priklausomai nuo bylos aplinkybių visumos, būtina atsižvelgti į tai, kiek ir kokie konkretūs veiksmai buvo taikomi ar atlikti, kiek laiko reikėjo jiems atlikti ar kiek laiko kokiu metu (kada) jie buvo taikomi, kokiam proceso dalyviui (liudytojui, nukentėjusiajam, įtariamajam, kaltinamajam ir kt.) buvo taikomas ar atliekamas proceso veiksmas, kokio amžiaus, sveikatos būklės, lyties ir pan. asmeniui tai buvo daroma ir taip toliau. Nuo viso to priklauso proporcingumo principo turinys, nes priešingu atveju vertinti, ar reikiamam tikslui buvo pasirinktos adekvačios (porporcingos) priemonės, būtų ypač sunku.“¹²⁵

4.2. Prievartos priemonių būtinumo kriterijus

Antroji prievartos priemonių taikymo proporcingumo sąlyga – būtinumo kriterijaus (subprincipo) laikymasis.

Nagrinėdami būtinumo subprincipą pirmiausia nustatysime būtinumo sampratą, funkciją, vėliau nagrinėsime „būtinumo“ nustatymo metodą – mažiau varžančios priemonės metodą.

124 Christoffersen, J. *Fair Balance: Proportionality, Subsidiarity and Primarity in the European Convention on Human Rights*. Boston: Martinus Nijhoff publishers, 2009, p. 187.

125 Jurka, R.; Ažubalytė, R.; Gušauskienė, M.; Panomariovas A. *Baudžiamąjo proceso principai*. Vilnius: Eurgrimas, 2009, p. 157.

4.2.1. Būtinumo kriterijaus samprata

Pagrindinė „būtinumo“ problema, kurią ižvelgia D. Biltchitzas, yra tai, kad būtinumas reikalauja iš dviejų apytikriai vienodai reikšmingų priemonių vieną pripažinti reikšmingesne. Tikslių taisyklių, kaip nuspręsti, kuri priemonė (teisė ar interesas) konkrečiu atveju yra reikšmingesnis, nėra¹²⁶.

Tiesiogiai „būtinumo demokratinėje visuomenėje“ kriterijus yra įtvirtintas EŽTK 8–11 straipsnių 2 dalyse, siekiant vieno ar daugiau šiose dalyse nustatytų teisėtų tikslų. Šie tikslai skiriasi atsižvelgiant į saugomą teisę, bet dažniausiai apima nacionalinio saugumo interesus, visuomenės saugumą, valstybės ekonomikos gerovę, viešosios tvarkos pažeidimų ar nusikaltimų prevenciją, sveikatos ir moralės apsaugą, kitų asmenų teisių ir laisvių apsaugą.

Lietuvos teisės doktrinoje nurodoma: „Būtinumą apibūdina manymas, kad neatlikus kai kurių proceso veiksmų baudžiamosios bylos tyrimas būtų labai komplikuoatas.“¹²⁷ Siejant šį būtinumo kriterijaus išaiškinimą su prievartos priemonėmis, galima daryti išvadą, kad net baudžiamojo proceso subjektui įvykdžius procesinį pažeidimą, procesinė prievartos priemonė kaip sankcija gali būti taikoma tik tais atvejais, jei ji reikalinga, t. y. jos nepritaikius būtų sunkiau pasiekti baudžiamojo proceso tikslus.

Būtinumo kriterijus konkrečioje situacijoje suteikia lankstumo imperatyvioms teisės normoms, kurių pagrindu taikoma procesinė prievarta. Būtinumo kriterijaus sampratos apibrėžimo Konvencija nepateikia, jis yra išgrynintas EŽTT precedentinėje praktikoje.

S. Trechselis, nagrinėdamas EŽTT jurisprudenciją prievartos priemonių taikymo teisėtumo klausimu¹²⁸, teisėtumą sieja su žmogaus apsauga nuo savavališkumų valstybės institucijų veiksmų: „bet koks laisvės atė-

126 Biltchitz, D. *Does Balancing Adequately Capture the nature of Rights?* Iš 2010-12-08 d. vykusio Konstitucinės teisės tarptautinės asociacijos VIII pasaulinio kongreso medžiagos. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-09-08]. <<http://www.juridicas.unam.mx/wccl/ponencias/9/158.pdf>>.

127 Jurka, R.; Ažubalytė, R.; Gušauskienė, M.; Panomariovas A. *Baudžiamojo proceso principai*. Vilnius: Eurgrimas, 2009, p. 157.

128 Trechsel, S. *Human Rights in Criminal Proceedings*. Oxford: Oxford University Press, 2005, p. 420–421.

mimas turi atitikti 5 straipsnio tikslus, būtent – apsaugoti asmenis nuo savavališkumo¹²⁹. Tačiau *Bouamar v. Belgium* byloje „teisėtumas“ susietas su papildomu elementu, nurodant: „kad laisvės atėmimas turi derintis su suvaržymų, leistinių pagal Konvencijos 5 straipsnio 1 dalį, tikslu“¹³⁰. Ši formuluoė, pirmiausia pasirodžiusi *Winterwerp v. Netherlands* byloje¹³¹, vėliau taikyta ir *Thynne, Wilson and Gunnell v. United Kingdom* byloje¹³², vėlesnėje EŽTT jurisprudencijoje buvo pakeista paprasta nuoroda į „savavališkumą“, nors šių bylų esmė buvo panaši¹³³. Aiškindamas savavališkumo kriterijų, Teismas teisingai nurodė, kad savavališkas laisvės atėmimas niekada nebus „teisėtas“¹³⁴.

EŽTT, siekdamas nustatyti, kada teisių suvaržymas buvo „būtinąs demokratinėje visuomenėje“ ta prasme, kuri nustatyta Konvencijos 8–11 straipsniuose byloje *Sunday Times v. United Kingdom*, nurodė, jog:

„Nors būdvardis „būtinąs“ nėra sinonimas žodžiui „privalomas“ ir neturi tokio lankstumo kaip „priimtinas“, „įprastas“, „naudingas“, „pagrįstas“ ar „pageidaujamas“, tačiau jis turi labiau „primygtinio visuomenės spaudimo“ prasmę.“¹³⁵

Taikydamas „primygtinio visuomenės spaudimo“ patikrinimą, EŽTT vertina, ar žmogaus teisių suvaržymas buvo būtinąs, ar šis suvaržymas buvo „proporcingas siekiamam teisėtam tikslui“, ar nacionalinės val-

129 *Wassink v. Netherlands*, 27 September 1990, § 24, Series A no. 198-A; *Van der Leer v. Netherlands*, 21 January 1990, § 22, Series A no. 170-A; *Bouamar v. Belgium*, 29 February 1988, § 47, Series A no. 129; *Weeks v. the United Kingdom*, 2 March 1987, § 42, Series A no. 114; *Bozano v. France*, 2 December 1987, § 54, Series A no. 124-F; *Ashingdane v. the United Kingdom*, 28 May 1985, § 44, Series A no. 93; *Winterwerp v. Netherlands*, 24 October 1979, § 39 and 45, Series A no. 33.

130 *Bouamar v. Belgium*, 29 February 1988, § 50, Series A no. 129.

131 *Winterwerp v. Netherlands*, 24 October 1979, § 39, Series A no. 33.

132 *Thynne, Wilson and Gunnell v. the United Kingdom*, 25 October 1990, § 70, Series A no. 190-A.

133 *Van Droogenbroeck v. Belgium*, 24 June 1982, § 40, Series A no. 50; *Weeks v. the United Kingdom*, 2 March 1987, § 49, Series A no. 117.

134 *Winterwerp v. Netherlands*, 24 October 1979, § 39, Series A no. 33; *Ashingdane v. the United Kingdom*, 28 May 1985, § 44, Series A no. 93.

135 *Sunday times v. the United Kingdom*, 06 November 1980, § 59, Series A no. 38; *Handyside v. The United Kingdom*, 7 February 1976, § 48, Series A no. 24.

džios institucijos nurodytos suvaržymą lėmusios priežastys „svarbios ir pakankamos“¹³⁶.

Vadovaudamasis subsidarumo principu, EŽTK valstybėms narėms suteikia plačias „diskrecijos ribas“¹³⁷. Kadangi elgesio normų samprata EŽTK pasirašiusiose šalyse narėse skiriasi, sąvoka „būtina demokratinėje visuomenėje“ turi būti aiškinama įvertinant tarp valstybių esančius skirtumus. *Handyside v. United Kingdom* byloje Teismas pabrėžė, kad nacionalinės institucijos dėl tiesioginio ir nenutraukiamo ryšio su savo valstybių vidaus gyvenimu turi geresnes galimybes nei tarptautinis teisėjas įvertinti konkretų „taikomų apribojimų“, „būtinumo“ ar juos atitinkančių „bausmių“ reikalavimų turinį¹³⁸. Nepaisant to, kad tokiu būdu būtinumo nustatymą EŽTT priskiria nacionalinės valdžios diskrecijai, tačiau ši sąlyga lieka esminė vertinant taikytinos priemonės teisėtumą, proporcingumą.

Proporcingumo principas plačiausiai yra taikomas apimant vadina-mąsias „antrąsias“ EŽTK nuostatų dalis, pavyzdžiui, EŽTK 8 ar 11 straipsniuose nustatytose teisėse yra dažniausiai ir plačiausiai pateikiama proporcingumo principo nuoroda¹³⁹. Teismas ima apribojimų sąlygas, nustatytas „antrosiose dalyse“, o tiksliau, frazę „būtina demokratinėje visuomenėje“ kaip proporcingumo reikalavimo tekstinį pagrindą. Kai kuriuose sprendimuose¹⁴⁰ EŽTT nurodė: „Būtinumo sąvoka reiškia socialinio primygtinumo buvimą; būtent taikoma priemonė turi būti proporcinga siekiamam teisėtam tikslui.“¹⁴¹

136 *Barthold v. Germany*, 25 March 1985, § 55, Series A no. 90; *Sunday times v. the United Kingdom*, 06 November 1980, § 59, Series A no. 38.

137 Jacobs, F. G.; White, R. C. A. *The European Convention on Human Rights*, 2nd ed. Oxford: Clarendon Press 1996 p. 307;

138 *Handyside v. The United Kingdom*, 7 February 1976, § 48, Series A no. 24.

139 Cremona, J. J. The Proportionality Principle in the Jurisprudence of the European Court of Human Rights. U. Beyerlin; M. Bothe; R. Hofmann; E. U. Petersmann (Eds.), *Recht zwischen Umbruch und Bewahrung*. 1995, 323 et seq. (327)

140 *Gillow v. The United Kingdom*, 24 November 1986, § 55, Series A no. 109; taip pat žr.: *Leander v. Sweden*, 26 March 1987, § 58, Series A no. 116; *Olsson v. Sweden (no 1)*, 24 March 1988, § 67, Series A no. 130; *Schönenberger and Drumaz v. Switzerland*, 20 June 1988, § 27, Series A no. 137; *Beldjoudi v. France*, 26 March 1992, § 73, Series A no. 234A.

141 Bogdandy, A. European integration and international co-ordination: Studies in Transnational Law in Honour of Claus Dieter Ehlermann. *Kluwer academic publishers*. 2002, p. 205.

Nepaisant to, kad būtinumo subprincipas daugiausia susijęs su vadinamosiomis trečios kategorijos Konvencijoje nustatytomis teisėmis (8–11 straipsniai), kurioms yra nustatytos platesnės varžymo ribos ir sąlygos, tačiau EŽTT nurodė, kad proporcingumo principas, kaip subalansuojantis prievartos taikymą ir žmogaus teisių apsaugą mechanizmas¹⁴², apimantis ir būtinumo subkriterijų, taikytinas ir kitoms EŽTK 4 str.¹⁴³, 12 str.¹⁴⁴, 14 str.¹⁴⁵ teisėms bei laisvėms.

EŽTT jurisprudencijoje Komisija pripažino, kad „sąvoka „būtina visuomenėje“ apima tik „aiškaus ir realaus pavojaus“ visuomeniniams interesams patikrinimą“¹⁴⁶. Visa tai rodo, kad prievartos priemonių taikymas „profilaktiniais“ tikslais draudžiamas, jis turi būti grindžiamas konkrečiu pavojumi visuomeniniams interesams. Nesant pavojaus visuomeniniam interesui (dažniausiai formuojamam žmogaus teisių išlygose), žmogaus teisių varžymas vertintinas kaip neteisėtas, savavališkas.

EŽTT byloje *Winterwerp prieš Olandiją* § 39, nagrinėdamas laisvės atėmimo teisėtumą, nurodė, kad savavališkas laisvės atėmimas niekada nebus „teisėtas“¹⁴⁷. Ši nuostata analogiška LR Konstitucijos 20 straipsnio 2 dalies įtvirtintai nuostatai, kad „*Niekas negali būti savavališkai sulaikytas arba laikomas suimtas.*“

S. Trechselis, nagrinėdamas suėmimo teisėtumą, iškėlė aktualų prievartos priemonių taikymo būtinumui klausimą: „*ar sulaikymas, kuris atitinka procesinę ir materialinę nacionalinę teisę bei juo siekiama vieno iš 5 straipsnio 1 dalyje numatytų tikslų, gali būti savavališkas?*“. Į šį klausimą autorius atsako teigiamai: „*taip gali atsitikti tik tuo atveju, jei laisvės atėmimas neatitinka būtinumo kriterijaus, kuris yra tikslesnis nei „savavališkumo“ kriterijus*“¹⁴⁸.

142 Bogdandy, A. European integration and international co-ordination: Studies in Transnational Law in Honour of Claus Dieter Ehlermann. *Kluwer academic publishers*, p. 207.

143 *Van der Mussele v. Belgium* [PL], 23 November 1983, § 39–40, Series A no. 70.

144 *F. v. Switzerland*, 18 December 1987, § 40, Series A no. 128.

145 *Relating to Certain Aspects of the Laws on the Use of Languages in Education in Belgium v. Belgium (merits)* [PL], 23 July 1968, § 10, § 32, Series A no. 6.

146 *Arrowsmith v. the United Kingdom*, 12 October 1978, § 95.

147 Taip pat žr. *Ashingdane v. the United Kingdom*, 28 May 1985, § 44, Series A no. 93.

148 Trechsel, S. *Human Rights in Criminal Proceedings*. Oxford: Oxford University Press, 2005, p. 436.

Byloje *N. C. prieš Italiją* EŽTT aiškiai nurodė, jog „*Nepakanka, kad laisvės atėmimas yra vykdomas pagal nacionalinę teisę; jis turi būti būtinas tomis aplinkybėmis.*“¹⁴⁹ Tai parodo, kad EŽTT išsikelia ir yra pasiryzęs taikyti „būtinumo“ reikalavimą atitinkamose bylose vertindamas žmogaus teisių suvaržymo teisėtumą ir pagrįstumą¹⁵⁰.

Nagrinėjant būtinumo kriterijų būtina paminėti *Kemmache prieš Prancūziją* bylą, kurios esmė ta, kad būdamas laisvėje pareiškėjas pasidavė, tačiau vis tiek buvo įkalintas. Nepaisant to, kad bylos teisminis nagrinėjimas buvo atidėtas, jis ir toliau buvo laikomas kalėjime. Tai buvo aiškinama tuo, kad jis gali pabėgti ar daryti spaudimą liudytojams. EŽTT atsisakė kritiškai įvertinti šiuos paaiškinimus, apeliuodamas į „ketvirtos instancijos taisyklę“¹⁵¹. Pažymėtina, kad Europos Žmogaus Teisių Komisija prie bylos nagrinėjimą EŽTT pažeidimą buvo nustačiusi, o tai rodo, kad bet koks būtinumo patikrinimas EŽTT šioje byloje būtų nepavykęs. Būtų visiškai nelogiška kaip priežastį nurodyti pabėgimo grėsmę ar įrodymų klastojimą po to, kai asmuo atlikus tyrimą buvo paleidžiamas į laisvę ir savo laisva valia pasiduoda teisme. M. Trichetas, nagrinėdamas šį atvejį, apskritai suabejojo, ar pati Prancūzijos teisė, kuri reikalauja tokio pasidavimo, vargu ar gali būti vertinama kaip būtina, t. y. spaudžiama visuomeninio poreikio¹⁵².

Nepaisant EŽTT pateikiamos būtinumo subkriterijaus sampratos, kai kurie autoriai būtinumo nustatymą sieja su mažiausiai varžančių priemonių testu.

4.2.2. Mažiausiai varžančios priemonės testas

Dažniausiai teisės doktrinoje manoma, kad proporcingumo principas susideda iš mažiausiai varžančių priemonių testo. Mažiausiai varžančios priemonės testas yra pripažįstamas būtinu proporcingumo principo ele-

149 *N. C. v. Italy* [GC], no. 24952/94, § 41, ECHR 2002-X.

150 Trechsel, S. *Human Rights in Criminal Proceedings*. Oxford: Oxford University Press, 2005, p. 437.

151 *Kemmache v. France* (No. 3), 24 Novemmer 1994, § 44-5, Series A no. 270-B.

152 Trechsel, S. *Human Rights in Criminal Proceedings*. Oxford: Oxford University Press, 2005, p. 434–436.

mentu. Teisės doktrinoje pažymima, jog proporcingumo principas riboja kišimąsi į EŽTK nustatytas teises tokiu būdu, kad įsikišimas siekiant teisėto tikslo turi būti mažiausiai nepageidaujamas¹⁵³.

Pažymėtina, kad mažiausiai varžančios priemonės testo atlikimo būtinumą varžant žmogaus teises ir laisves pabrėžia ir Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, nurodydamas, jog mažiausiai varžančios priemonės testo esmė ta, kad valstybės valdžios institucijų veiksmas ar sprendimas, ribojantis žmogaus teises, laikytinas būtinu, jei veiksmo atlikimo ar sprendimo priėmimo metu objektyviai nebuvo kitos, vienodai veiksmingos, tačiau žmogaus teisių visiškai neribojančios ar mažiau ribojančios priemonės ar būdo tam pačiam rezultatui pasiekti¹⁵⁴.

J. Christoffersenas nurodo, kad jei yra įmanomos, turi būti taikytinos mažiau ribojančios priemonės, net jei jos brangiau kainuoja ar yra mažiau patogios prievartos priemonės taikantiems subjektams¹⁵⁵.

EŽTT, nagrinėdamas prievartos priemonių proporcingumo klausimą, gali iškelti klausimą, ar taikant prievartos priemonę buvo mažiau žmogaus teises ir laisves ribojanti alternatyva, galinti padėti pasiekti tą patį tikslą. Tokios alternatyvos buvimas gali lemti, jog EŽTT pripažins, kad

153 Greer, S. Constitutionalizing Adjudication under the European Convention on Human Rights. *Oxford Journal of Legal Studies*. 2003, 23, p. 409; Svensson- Mc Carthy, A. L. *The International Law of Human Rights and States of Exception*. The Hague, Boston, London: Martinus Nijhoff Publishers, 1998, p. 133; Hutchinson, M. R. The Margin of Appreciation Doctrine in the European Court of Human Rights. *International and Comparative Law Quarterly*. 1999, 48, p. 646; McBride, J. Proportionality and the European Convention on Human Rights. The Principle of Proportionality in the Laws of Europe. *Oxford, Portland Oregon: Hard Publishing*. 1999, p. 23.

154 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. rugsėjo 19 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos telekomunikacijų įstatymo (2000 m. liepos 11 d. redakcija) 27 straipsnio 2 dalies, Lietuvos Respublikos telekomunikacijų įstatymo 27 straipsnio pakeitimo įstatymo 2 straipsnio 1 dalies, Lietuvos Respublikos telekomunikacijų įstatymo (2002 m. liepos 5 d. redakcija) 57 straipsnio 4 dalies, Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo (1997 m. gegužės 22 d. redakcija) 7 straipsnio 3 dalies 4 punkto, Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo (2002 m. birželio 20 d. redakcija) 7 straipsnio 3 dalies 6 punkto, Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 48 straipsnio 1 dalies (1961 m. birželio 26 d. redakcija) ir 75 straipsnio 1 dalies (1975 m. sausio 29 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 93-4000.

155 Christoffersen, J. *Fair Balance: Proportionality, Subsidiarity and Primarity in the European Convention on Human Rights*. Boston: Martinus Nijhoff publishers, 2009, p. 112.

nesilaikyta proporcingumo principo. Šis griežtas proporcingumo kriterijus iš esmės atitinka vieną iš trijų pagrindinių Europos Bendrijos teisės ir Vokietijos administracinės teisės elementų¹⁵⁶ – būtinumo (*Erfoderlichkeit*) reikalavimą¹⁵⁷.

EŽTT nustatė keletą konkrečių vertinamųjų kriterijų, skirtų proporcingumo lygiui tarp prievartos priemonių taikymo ir žmogaus teisių ir laisvių apsaugos pakelti. Tačiau, pasak Y. A. Takahashi'o, šių kriterijų taikymas yra pavienis ir neišplėtotas. Nors EŽTT jurisprudencijoje dar tik vystosi trijų dalių proporcingumo įvertinimo procesas pagal tokį Europos Teisingumo Teismo išplėtotą modelį¹⁵⁸, tačiau būdingi bruožai, leidžiantys įvertinti, ar išlaikoma proporcinga pusiausvyra nors ir primityviomis formomis, EŽTT praktikoje yra nustatyti. Pirma, EŽTT kartais gali pareikalauti valstybių narių taikyti mažiau asmens teisės ir laisvės varžančias priemones, galinčias pasiekti tuos pačius teisėtus tikslus¹⁵⁹. Teisės doktrinoje šis metodas dar vadinamas ribojančių alternatyvų metodu, kuris pasak, Y. A. Takahashi'o, gali būti vienas reikšmingiausių proporcingumo principo įvertinimo formų¹⁶⁰.

EŽTT dažnai atmeta mažiausiai varžančios priemonės testą, teisės doktrinoje įvardijamą vienu esminių proporcingumo elementų, remdamasis EŽTT veiklą reglamentuojančiu subsidiarumo principu, t. y. valstybių veikimo laisve. Mažiausiai varžančios priemonės testo taikymas paliekamas pačios valstybės kompetencijai, veikimo laisvei. Tuo tarpu EŽTT, reikalaudamas taikytinos priemonės „pagrįstumo ir tinkamumo“, taiko horizontalųjį proporcingumo testą.

Dalyje bylų EŽTT, atsakydamas į pareiškimuose pateiktus argumentus, kad valstybės netaikė mažiau varžančių priemonių ir tuo pažeidė pro-

156 Arai-Takahashi, Y. *The Margin of Appreciation Doctrine and the Principle of Proportionality in the Jurisprudence of the ECHR*. New York: Intersentia, 2002, p. 190.

157 Šis reikalavimas pagal Vokietijos teisę reiškia, kad valdžia turi naudoti mažiau ribojančią priemonę iš kelių galimų.

158 Šiais standartiniais elementais tinkamumo principas, būtinybės (mažiau ribojančių alternatyvų doktrina), ir proporcingumas kaip *stricto sensu* (pagrįsta pusiausvyra tarp varžančių priemonių ir visuomeninės naudos).

159 Arai-Takahashi, Y. *The Margin of Appreciation Doctrine and the Principle of Proportionality in the Jurisprudence of the ECHR*. New York: Intersentia, 2002, p. 14.

160 Žr.: ten pat, p. 15.

porcingumo principą, nurodė, jog EŽTT neapsiima vertinti, kuri iš analogiškų priemonių yra geriausia, mažiau varžanti ir kuri iš jų konkrečiu atveju vienu ar kitu būdu taikytina sprendžiant vieną ar kitą problemą¹⁶¹.

Mūsų nuomone, EŽTT praktikos analizė rodo, jog reikėtų pritarti Y. A. Takahashi'o išsakytai nuomonei, kad vis dėlto EŽTT dalyje būtų, kartais nors ir netiesiogiai, tačiau taiko mažiau varžančių alternatyvų patikrinimą¹⁶². EŽTT byloje *McCann and Others v. the United Kingdom* apibrėžė žodžių „neišvengiamai būtina“ sampratą EŽTK 2 straipsnio kontekste, nurodydamas: „*jėga turi būti tiksliai proporcinga siekiamiems tikslams, nustatytiems 2 straipsnio 2 dalies (a), (b), (c) punktuose*“¹⁶³.

Nors, nagrinėdamas laisvės atėmimo klausimus pagal EŽTK 5 straipsnį, EŽTT apsiriboja tik teisėtumo ir pagrįstumo vertinimu, tačiau byloje *Witold Litwa v. Poland* EŽTT, nagrinėdamas laisvės atėmimo teisėtumo klausimą pagal EŽTK 5 straipsnio 1 dalies „e“ punktą, pateikė bendrą teisės į laisvę atėmimo suvaržymo išaiškinimą:

„*Asmens sulaikymas yra tokia rimta priemonė, kad ji yra pateisinama tik tais atvejais, kai mažiau ribojančios priemonės buvo apsvaistytos ir pripažintos nepakankamos asmens ar visuomenės interesams apsaugoti, dėl kurių yra būtina sulaikyti asmenį. Tai reiškia, jog nepakanka, kad teisės į laisvę suvaržymas būtų vykdomas pagal nacionalinę teisę, tačiau jis turi būti būtinas konkrečiomis aplinkybėmis.*“¹⁶⁴

Vis dėlto tiesiogiai „mažiau varžančios priemonės“ testas EŽTT yra taikomas labai retai¹⁶⁵, dažniausiai EŽTT nurodant, kad mažiausiai var-

161 *James and Others v. the United Kingdom* [PL], 21 February 1986, § 51, Series A no. 98-B; *Mellacher and Others v. Austria* [PL], 19 December 1989, § 53 Series A no. 169; *Bäck v. Finland*, no. 37598/97, § 54, ECHR 2004 – VIII, *Blecic v. Croatia* [GC], No 59532/00, § 67, ECHR 2006-III, *Becvár and Becvárova v. the Czech Republic*, no. 58358/00, § 66, ECHR.

162 *Simsek and Others v. Turkey*, no. 35072/97, no. 37194/97, § 108, ECHR; *Rivas v. France*, no. 59584/00, § 41, ECHR; *McCann and Others v. the United Kingdom* [GC], 27 September 1995, § 149, Series A no. 324.

163 *McCann and Others v. the United Kingdom* [GC], 27 September 1995, § 149, Series A no. 324.

164 *Witold Litwa v. Poland*, no. 26629/95, § 78, ECHR 2000-III.

165 Bylos, kuriose tiesiogiai taikomas mažiau varžančios priemonės testas: *Enhorn v. Sweden*, no. 56529/00, § 55, § 49, ECHR 2005-I; *K. and T. v. Finland*, [GC], no. 25702/94, § 166, ECHR 2001-VII; *Hatton and Others v. the United Kingdom*, no. 36022/97, § 106, ECHR; *P., C. and S. v. the United Kingdom*, no. 56547/00, § 116, ECHR.

žančių alternatyvų parinkimas pagal subsidiarumo principą priklauso valstybei¹⁶⁶.

„Mažiau varžančios priemonės“ testas, mūsų nuomone, gali būti vertintinas tik kaip EŽTT taikomo „būtinumo“ testo dalis, nes loginė analizė rodo, kad tuomet, kai yra mažiau varžančių priemonių, negalima tvirtinti, jog griežtesnės prievartos taikymas buvo būtinas tomis aplinkybėmis.

Kaip minėta, EŽTT neatmetė mažiausiai varžančios priemonės doktrinos, nors dažniausiai vadovaudamasis subsidiarumo principu paliko pačioms valstybėms narėms spręsti, kuri iš taikytinų priemonių laikytina mažiau varžanti. Tačiau pritaikius akivaizdžiai neteisingą prievartos priemonę, kuri neproporcingai suvaržo asmens teises ir laisves, nors tie patys tikslai galėjo būti pasiekti taikant mažiau varžančią priemonę, EŽTT, remdamasis pagrįstumo ir būtinumo kriterijais, gali konstatuoti žmogaus teisių pažeidimą dėl neproporcingo prievartos priemonių taikymo.

Proporcingumo principo tarptautinis pobūdis lėmė ir tai, kad jis yra perkeliamas į kai kurias tarptautines sutartis (jų dalyvė yra ir Lietuvos Respublika), susijusias su griežčiausios prievartos priemonės – suėmimo taikymu (Jungtinių Tautų Generalinės asamblėjos rezoliucijos (1988 m. gruodžio 9 d. rezoliucija Nr. 43/173 patvirtinti Visų bet kokia forma suimtų ar įkalintų asmenų apsaugos principai, 1990 m. gruodžio 14 d. rezoliucija 45/113 patvirtintos Nepilnamečių, iš kurių atimta laisvė, apsaugos taisyklės, 1985 m. lapkričio 29 d. rezoliucija 40/33 patvirtintos Standartinės minimalios nepilnamečių justicijos įgyvendinimo taisyklės (Pekino taisyklės), Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijos šalims narėms (Nr. R (2006) 16 „Dėl suėmimo taikymo, vykdymo sąlygų, bei saugumo priemonių, siekiant išvengti piktnaudžiavimų“, Nr. R (2006) 2 „Dėl Europos kalėjimų taisyklių“, Nr. R (99) 22 „Dėl kalėjimų perpildymo ir kalėjimų populiacijos padidėjimo“, Nr. R (80) 11 „Dėl ikiteisminio kalinimo“, Nr. R (2003) 20 „Dėl naujų priemonių dėl kovos su nepilnamečių nusikalstamumu ir nepilnamečių baudžiamojo teisingumo vaidmens“), Nr. Rec (2008) 11 „Dėl Europos taisyklių taikant bausmes ir priemones nepilnamečiams teisės pažeidėjams“, Europos Parlamento rezoliucijos (2003 m. patvirtinta rezoliucija „Dėl žmogaus teisių situacijos Europos Sąjungoje“ (2001)/P5_TA(2003)0012, 2003 m. patvirtinta rezoliucija „Dėl pagrįs-

166 *Handyside v. United Kingdom* [PL], 7 December 1976, § 48, Series A no. 24.

dinių teisių situacijos Europos Sąjungoje (2002)/P5_TA(2003)0376)) iš esmės įtvirtina mažiau varžančios priemonės reikalavimus, nustatydamos, kad suėmimas turi būti kraštutinė priemonė, taikoma tik tais atvejais, kai kitomis priemonėmis negalima pasiekti tų pačių tikslų.

Nors Jungtinių Tautų Generalinės asamblėjos rezoliucijos yra bendro politinio rekomendacinio pobūdžio, tačiau dauguma jų pirmiausia pabrėžia kuo labiau riboti suėmimo taikymą, skiriant jį tik kaip *ultima ratio* priemonę (2003 m. patvirtinta rezoliucija „Dėl žmogaus teisių situacijos Europos Sąjungoje“ (2001)/P5_TA(2003)0012) ir griežtai akcentuojama būtinybė kuo plačiau taikyti alternatyvias kardomasias priemones (suėmimą taikyti tik tada, kai alternatyvių priemonių nepakanka siekiant baudžiamojo teisingumo tikslų: *Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijos šalims narėms Nr. R (2006) 13 „Dėl suėmimo taikymo, vykdymo sąlygų bei saugumo priemonių, siekiant išvengti piktnaudžiavimų“* ir *Nr. R (99) 22 „Dėl kalėjimų perpildymo ir kalėjimų populiacijos padidėjimo“*).

EŽTT praktikoje proporcingumo principas turi didelę reikšmę sprendžiant, ar prievartos priemonių taikymas nepažeidė asmens teisių ir laisvių. Didelė laisvė taikant prievartos priemones vadovaujantis valstybių veikimo laisvės principu paliekama valstybėms narėms, todėl mažiausiai varžančios priemonės testas yra valstybių narių kompetencija. Tačiau pateikta analizė parodė, jog teismas vienareikšmiai nustatė, kad alternatyvos taikant prievartą yra viena iš žmogaus teisių ir laisvių apsaugos užtikrinimo sąlygų.

2.4.3. Konkrečios priemonės, konkrečiomis aplinkybėmis proporcingumas (proporcingumas siaurąja prasme)

Winterwerp v. the Netherlands byloje Europos Žmogaus Teisių Teismas, nagrinėdamas prievartos priemonės – suėmimo teisėtumą, aiškina, kad Konvencijoje vartojamą sąvoką „pagal teisės nustatytą procesą“, nurodė, kad nacionalinė teisė „turi atitikti Konvenciją, įskaitant Konvencijoje įtvirtintus bendrus principus“. EŽTT jurisprudencijoje aptinkama ir kitų nesisistemizuotų kriterijų, kuriais remdamasis EŽTT konstatuoja taikytinų prievartos priemonių proporcingumą. Šie kriterijai ypač reikšmingi nustatant proporcingumą siaurąja prasme, t. y. pagrįsto ryšio tarp taiko-

mų priemonių, apimant jų griežtumą ir trukmę, bei siekiamą visuomeninį tikslą buvimą (nebuvimą). EŽTT precedentinėje teisėje pastebimas noras išsamiai įvertinti asmeniui taikomais suvaržymais sukeltus padarinius. Šie kriterijai turėtų būti esminiai įvertinant proporcingumo principą siaurąja prasme, t. y. anksčiau aptartą Europos Bendrijos ir Vokietijos administracinės teisės išplėtotą trečią proporcingumo elementą – taikytinos priemonės adekvatumas konkrečioje situacijoje¹⁶⁷.

Prievartos priemonės taikantis subjektas privalo įvertinti ETT ir EŽTT jurisprudencijos analizės pagrindu išryškėjusius proporcingumo nustatymo kriterijus. Be to, pažymėtina, kad pareiga įrodyti nagrinėjamus kriterijus, rodančius proporcingumo egzistavimą, turi priklausyti valstybei¹⁶⁸.

Pritartina J. Christofferseno išsakyti minčiai, kad proporcingumo principas siaurąja prasme, t. y. konkrečios priemonės atitikties siekiamam tikslui, skirtas apsaugoti varžomos teisės esmę¹⁶⁹.

Tradicinė proporcingumo principo samprata apima EŽTK numatytų teisių esmės apsaugą. *Belgian Linguistic* byloje EŽTT nurodė, o vėliau atkartojo *Golder v. the United Kingdom*, *Winterwerp v. the Netherlands*, *Campbell and Cosans v. the United Kingdom* bylose, kad valstybės nustatytas reguliavimas neturi pažeisti jokios EŽTK saugomos teisės esmės¹⁷⁰.

J. Christoffersenas, N. Emiliou, R. Alexy ir D. P. Currie, nagrinėdami teisės esmę, įvardija santykinės ir absoliučios teisės teorijas ir nurodo, kad, remiantis santykinę teorija, teisės esmė yra tai, kas lieka po to, kai yra atliktas balansavimo testas. Suvaržymai, kurie atitinka proporcingumo principą, nepažeidžia teisės esmės, net jei iš konstitucinės teisės konkrečiu

167 Arai-Takahashi, Y. *The Margin of Appreciation Doctrine and the Principle of Proportionality in the Jurisprudence of the ECHR*. New York: Intersentia, 2002, p. 189.

168 Žr.: ten pat.

169 Christoffersen, J. *Fair Balance: Proportionality, Subsidiarity and Primarity in the European Convention on Human Rights*. Boston: Martinus Nijhoff publishers, 2009, p. 135–163.

170 *Relating to Certain Aspects of the Laws on the Use of Languages in Education in Belgium v. Belgium (merits)* [PL], 23 July 1968, § 5, Series A no. 6; *Golder v. the United Kingdom*, 21 February 1975, § 38, Series A no. 18; *Winterwerp v. the Netherlands*, 24 October 1979, § 60, Series A no. 33; *Campbell and Cosans v. the United Kingdom*, 25 February 1982, § 41, Series A no. 48.

atveju nieko nelieka. Tuo tarpu autoriai nurodo, kad, remiantis absoliučia teorija, visuomet yra atitinkamas esmės „branduolys“, kuris jokiais būdais negali būti ribojamas¹⁷¹.

Siekiant išaiškinti teisės esmę, reikia nustatyti atitinkamos teisės „branduolį“, kurio negali riboti jokios aplinkybės. EŽTT teisės esmės sampratą vartoja tam, kad: 1) apibrėžtų saugomų teisių suvaržymus¹⁷²; 2) pabrėžtų žmogaus teisių svarbą¹⁷³; 3) pabrėžtų žmogaus orumą svarbą.

J. Christoffersenas, analizuodamas EŽTT sprendimus, nurodo, kad absoliučios ir sąlyginės teisės sąveikauja kaip *lex generalis ir lex specialis*¹⁷⁴. Ši sąveika pasireiškia tuo, kad absoliuti teisė, draudžianti žmogaus teisių varžymą (pavyzdžiui, EŽTK 3 str.), sąveikauja su sąlyginėmis teisėmis (pavyzdžiui, 5, 8 straipsniais) tokiu būdu, kad draudžia šių teisių suvaržymus, jei taikomos priemonės sudaro absoliučioje teisėje nustatytus apribojimus. Pavyzdžiui, laisvės atėmimas bus visuomet draudžiamas, jei asmuo bus kankinamas ar atimant asmeniui laisvę su juo bus nežmoniškai elgiamasi.

Prievartos priemonės proporcingumas (siaurąja prasme), tikslui pasiekti skirtos priemonės (būdo) *adekvatumas* (*proporcingumas* siaurąja prasme) nustatomas dviem sąlygiškai savarankiškais etapais. Visų pirma įvardijami ir nuodugnai išanalizuojami visi (tiek tolimesni, tiek artimesni) šia priemone (būdu) sukelti negatyvūs ir pozityvūs padariniai, t. y. nustatoma, pavyzdžiui, kokias ir kokių žmonių teises ši priemonė pažeis;

171 Christoffersen, J. *Fair Balance: Proportionality, Subsidiarity and Primarity in the European Convention on Human Rights*. Boston: Martinus Nijhoff publishers, 2009, p. 138–13; Alexy, R. A *Theory of Constitutional Rights*. Oxford: Oxford University Press, 2002, p. 76–77, p. 192–196; Emiliou, N. *The Principle of Proportionality in European Law – A Comparative Study*. London, The Hague, Boston: Kluwer Lar International, 1996, p. 23–66; Currie, D. P. *The Constitution of the Federal Republic of Germany*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1994, p.18–20, p. 307–314.

172 *Young, James and Webster v. the United Kingdom*, [PL], 13 August 1981, § 55–67, Series A no 44; *Sigurður Sigurjónsson v. Iceland*, 30 June 1993, § 36–41, Series A no. 264; *Sporrong and Lönnroth v. Sweden* [PL], 23 September 1982, § 60–74, Series A no. 52.

173 *Lingens v. Austria* [PL], 8 July 1986, § 42, Series A no 103; *Oberschlick v. Austria* [PL], 23 May 1991, § 58, Series A no. 204; *Castells v. Spain*, 23 April 1992, § 43, Series A no. 236; *United Communist Party of Turkey and Others v. Turkey* [GC], 30 January 1998, § 51, Reports 1998-I; *Zdanoka v. Latvia*, no. 58278/00, § 98, ECHR.

174 Christoffersen, J. *Fair Balance: Proportionality, Subsidiarity and Primarity in the European Convention on Human Rights*. Boston: Martinus Nijhoff publishers, 2009, p. 146–163.

kokia vieta pažeidžiamai teisei pripažįstama konstitucinių vertybių skaleje; kiek stipriai bus ribojama (varžoma) žmogaus laisvė; kokius tikslus norima pasiekti šia priemone ir kokią vietą jie užima konstitucinių tikslų sistemoje ir kt. Tuomet išsamiai nustatyti negatyvūs ir pozityvūs padariniai yra lyginami tarpusavyje, įvertinant kiekvieno jų reikšmingumą bei svarbą konstitucinei tvarkai. Žmogaus teises ribojanti priemonė ar būdas nebus *adekvatus* (*proporcingas* siaurąja prasme), jei tam tikra priemone ar būdu siekiamas rezultatas yra aiškiai menkesnis (akivaizdžiai ne toks svarbus) nei panaudojant šią priemonę (būdą) sukelti konkretaus žmogaus praradimai ar nepatogumai¹⁷⁵.

Siaurąja prasme proporcingumo principas vertinamas konkrečios bylos aplinkybių analizės pagrindu. Kai kuriuos kriterijus baudžiamajame procese esančiam proporcingumo įvertinimui netiesiogiai yra nustatęs Europos Žmogaus Teisių Teismas. Sąrašas negali būti baigtinis, nes konkrečioje byloje gali būti aplinkybių, kurios parodys taikomos priemonės neproporcingumą. Tačiau EŽTK ir EŽTT praktikoje yra pateikę kriterijus kaip minimalią prievartos priemonių taikymo kartelę, o kai šių kriterijų nesama, konstatuojamas proporcingumo pažeidimas: pavyzdžiui, įtarimo įvykdžius nusikalstamą veiką pagrįstumas, būtinumas užkirsti kelią naujoms nusikalstamoms veikoms, būtinumas užtikrinti netrukdomą procesą ir būtinumas įvertinti keletą kitų su suvaržymo taikymu susijusių aplinkybių (nusikaltimo sunkumas, suvaržymo laipsnis ir kitos)¹⁷⁶.

Išvados

1. Proporcingumo principo genezė rodo, kad šis principas pastaruoju metu yra vienas iš labiausiai plėtojamų ir tarptautiniu lygmeniu perimamų bei įtvirtinamų nacionalinėse valstybėse.

175 Merkevičius, R. *Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata*. Vilnius: Registrų centras, 2008, p. 88–90.

176 Išsamią kriterijų analizę autorius yra pateikęs šiuose darbuose: Losis, E. *Procesinės prievartos priemonės baudžiamajame procese*. Daktaro disertacija. 2010, p. 87–99; Losis, E. Įrodinėjimo dalykas taikant prievartos priemones. *Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo* (prof. dr. Eugenijaus Palskio atminimui). Vilnius: Baltijos kopija, 2011, p. 305–316.

2. Studijoje atlikta analizė atskleidė, kad proporcingumo principas – tarptautinis standartas (metodas) ribojant valstybės galias varžyti žmogaus teises ir laisves.

3. Atlikta analizė atskleidė tarptautinį – universalų proporcingumo principo pobūdį, t. y. šis principas (su dabartiniu principo turiniu), suformuotas XVIII a. Vokietijos konstitucinės teisės, perimtas Europos Žmogaus Teisių Teismo, Europos Teisingumo Teismo, galiausiai šį principą į savo nacionalines sistemas įtraukė (procesas tebevykstantis) daugelis Europoje, Pietų ir Šiaurės Amerikoje, Afrikoje esančių demokratinių valstybių.

4. Proporcingumo principo turinys – nustatyti teisingą pusiausvyrą (balansą) tarp valstybės priemonių (tarp jų ir procesinių prievartos priemonių), varžančių žmogaus teises bei laisves, ir taikant šias priemones siekiamų tikslų. Proporcingumo principo taikant prievartos priemonės esmė – apriboti valstybės institucijų galias apsaugant žmogaus teises ir laisves nuo nepagrįsto, neteisingo ir neadekvataus varžymo.

5. Analizuojant tarptautinių teismų – Europos Žmogaus Teisių Teismo ir Europos Teisingumo Teismo – jurisprudenciją bei mokslinę doktriną, atskleisti proporcingumo principo nustatymo būdai: vertikalusis ir horizontalusis.

6. Vertikaliojo (tikslaus) būdo esmė yra ta, kad paeiliui atskirai yra įvertinamas kiekvienas nustatymo būdą sudarantis kriterijus (subprincipas): taikytinos priemonės tinkamumo kriterijus, būtinumo kriterijus, proporcingumo kriterijus tiesiogine ar siaurąja prasme (balanso principas).

7. Horizontaliojo proporcingumo nustatymo būdo esmė ir skirtumas nuo vertikaliojo yra tas, kad šiuo būdu neatliekamas palaipsninis kriterijų vertinimas, o išsamiai įvertinama konkrečios teisės suvaržymo aplinkybių visuma.

8. Tyrimas atskleidė, kad Europos Teisingumo Teismas daugiausia remiasi vertikaliuoju proporcingumo nustatymo būdu. Tuo tarpu atlikta Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikos analizė parodė, kad EŽTT galimybes taikyti vertikalųjį proporcingumo principo nustatymo būdą riboja valstybių veikimo laisvės doktrina (angl. *margin of appreciation*), todėl

Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimuose pastebimi tik atskirų šio principo kriterijų vertinimai.

9. Teisinėje doktrinoje pateikti šie kontrargumentai proporcingumo principo taikymo ir plėtros šalininkams: 1) tikslumo trūkumas, t. y. proporcingumas matomas kaip formalus ir bestruktūris, principas teisėjų taikomas tik vadovaujantis subjektyvumu; 2) proporcingumo balansavime nebuvimas, t. y. sunku nustatyti bendrą vardiklį, leidžiantį balansuoti su ta pačia vertybių skale tarp skirtingų konstitucinių principų, kurie yra aiškiai skirtingi; 3) nuspėjamumo stoka, t. y. kad proporcingumas yra mechanizmas, kuriuo aplinkybės kiekvienoje byloje vertinamos individualiai.

10. Nurodyti „trūkumai“ įvairių autorių vertinami būtent kaip teigiami principo aspektai, nulemti principo esmės ir kiekvienu atveju proporcingumo principą taikančiam subjektui leidžiantys prisidėti prie žmogaus teisių apsaugos įgyvendinimo.

11. Atliktas proporcingumo principo genezės, turinio tyrimas leidžia prognozuoti, kad proporcingumo principo reikšmė, tarptautinė plėtra ir skverbimasis į šalių nacionalines teisės sistemas bei teisinius sprendimus priimančių institucijų darba ateityje tik didės.

Literatūra

1. Alexy, R. A *Theory of Constitutional Rights*. Oxford: Oxford University Press, 2002.
2. Alexy, R. *Teoria de Los Derechos Fundamentales*. Madrid: Centro de Estudios Constitucionales, 1997.
3. Alexy, R. *El concepto y la validez del Derecho*. 2nd ed. Barcelon: Gedisa, 1997.
4. Arai-Takahashi, Y. *The Margin of Appreciation Doctrine and the Principle of Proportionality in the Jurisprudence of the ECHR*. New York: Inter-sentia, 2002;
5. *Arrowsmith v. the United Kingdom*, 12 October 1978.
6. *Asenov and Others v. Bulgaria*, 28 October 1998.
7. *Ashingdane v. the United Kingdom*, 28 May 1985, Series A no. 93.
8. *Barthold v. Germany*, 25 March 1985, Series A no. 90.
9. *Beldjoudi v. France*, 26 March 1992, Series A no. 234A.
10. Biltchitz, D. *Does Balancing Adequately Capture the nature of Rights ?* Iš 2010-12-08 d. vykusio Konstitucinės teisės tarptautinės asociacijos VIII

- pasaulinio kongreso medžiagos. <<http://www.juridicas.unam.mx/wccl/ponencias/9/158.pdf>>.
11. Bogdandy, A. *European integration and international co-ordination: Studies in Transnational Law in Honour of Claus Dieter Ehlermann*. Kluwer academic publishers, 2002.
 12. Bouamar v. Belgium, 29 February 1988, Series A no. 129.
 13. Bozano v. France, 2 December 1987, Series A no. 124-F.
 14. Brogan and Others v. the United Kingdom [PL], 29 November 1988, § 53, Series A no. 145-B.
 15. Cameron, A. *National Security and the European Convention on Human Rights*. Uppsala: Iustus Förlag AB. 2000.
 16. Castells v. Spain, 23 april 1992, Series A no. 236.
 17. Christoffersen, J. *Fair Balance: Proportionality, Subsidiarity and Primarity in the European Convention on Human Rights*. Boston: Martinus Nijhoff publishers, 2009.
 18. Ciulla v. Italy [PL], 22 February 1989, Series A no. 148.
 19. Conci, L. G. A. *Proportionality based on two concrete cases of the Brazilian Legal System – seeking to define certain limits for use thereof*. Iš 2010-12-08 vykusio Konstitucinės teisės tarptautinės asociacijos VIII pasaulinio kongreso medžiagos. <<http://www.juridicas.unam.mx/wccl/ponencias/9/328.pdf>>.
 20. Cohn, M. *Three Aspects of Proportionality*. Iš 2010-12-08 d. vykusio Konstitucinės teisės tarptautinės asociacijos VIII pasaulinio kongreso medžiagos. <<http://www.juridicas.unam.mx/wccl/ponencias/9/161.pdf>>.
 21. Corten, O. *L'utilisation du „raisonnable“ parle juge international–Discours juridique, raison et contradictions*. Bruxelles: Bruylant, 1997.
 22. Currie, D. P. *The Constitution of the Federal Republic of Germany*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1994.
 23. Dijk, P.; Hoof, F. *Theory and Practise of the European Convention on Human Rights*. Intersentia, 1998.
 24. Dikme v. Turkey, no. 20869/92, ECHR 2000-VIII.
 25. Emiliou, N. *The principle of Proportionality in European Law- A Comparative Study*. London, The Hague, Boston: Kluwer Law International, 1996.
 26. Emmerson, B.; Ashworth, A.; Macdonald, A. *Human Rights and Criminal Justice*. Second edition. London, 2007.
 27. Gillow v. The United Kingdom, 24 November 1986, Series A no. 109.
 28. Greer, S. *Constitutionalizing Adjudication under the European Convention on Human Rights*. Oxford Journal of Legal Studies. 2003.

29. Greer, S. „Balancing“ and the European Court of Human Rights: A Contribution to the Habermas – Alexy Debate. *Cambridge Law Jurnal*. 2004, Nr. 63.
30. Handyside v. The United Kingdom, 7 February 1976, Series A no. 24.
31. Hutchinson, M., R. *The Margin of Appreciation Doctrine in the European Court of Human Rights*. International and Comparative Law Quarterly. 1999.
32. Young, James and Webster v. the United Kingdom, [PL], 13 August 1981, Series A no. 44.
33. Yourow, H. C. *The Margin of Appreciation Doctrine*. The Hague, Boston, London: Kluwer Law International, 1996.
34. Jacobs, F. G. *Recent developments in the Principle of Proportionality in European Community Law*. Oxford, Portland Oregon: Hart Publishing, 1999.
35. Jacobs, F. G.; White, R. C. A. *The European Convention on Human Rights*. 2nd ed. Oxford: Clarendon Press 1996.
36. Jurka, R.; Ažubalytė, R.; Gušauskienė, M.; Panomariovas A. *Baudžiamojo proceso principai*. Vilnius: Eurgrimas, 2009.
37. *Kasacinio teismo jurisprudencija. Baudžiamojo proceso teisė 1995–2005*. II tomas. Sudarytoja I. Randakevičienė. Vilnius, 2006.
38. Kemmache v. France (No. 3), 24 Novenmer 1994, Series A no. 270-B.
39. Kurapka, V. E.; Matulienė, S.; Panomariovas, A., et al. *Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo (prof. dr. Eugenijaus Palskio atminimui)*. Mokslo studija. Vilnius: Baltijos kopija, 2011.
40. Leander v. Sweeden, 26 March 1987, Series A no. 116.
41. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 37 (su pakeitimais ir papildymais).
42. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. vasario 13 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo 1 ir 30 straipsnių, Lietuvos Respublikos tabako kontrolės įstatymo 1, 3 ir 11 straipsnių, taip pat Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. vasario 2 d. nutarimo Nr. 179 „Dėl alkoholio reklamos kontrolės“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 1997, Nr. 15-314.
43. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gruodžio 6 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 40 straipsnio pripažinimo netekusiu galios ir 251 straipsnio pakeitimo įstatymo 1 ir 2 straipsnių, Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymo 27 straipsnio 5 dalies, 50 straipsnio 3 ir 9 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 105-3318.
44. Lingens v. Austria [PL], 8 July 1986, Series A no 103.

45. Losis, E. *Procesinės prievartos priemonės baudžiamajame procese*. Daktaro disertacija. 2010 m.
46. Losis, E.; Panomariovas, A. Proportionality: From the Concept to the Procedure. *Jurisprudencija*. 2010, 2 (120): 257–272.
47. Marin, A. A. *A Preliminary Appraisal of the Use of Proportionality Analysis in Chile*. <<http://www.juridicas.unam.mx/wcc/ponencias/9/156.pdf>>.
48. McBride, J. *Proportionality and the European Convention on Human Rights*. The Principle of Proportionality in the Laws of Europe. Oxford, Portland Oregon: Hart Publisher, 1999.
49. Merkevičius, R. *Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata*. Vilnius: Registrų centras, 2008.
50. N. C. v. Italy [GC], no. 24952/94, ECHR 2002-X.
51. Oberschlick v. Austria [PL], 23 May 1991, Series A no. 204.
52. Olsson v. Sweden (no 1), 24 March 1988, Series A no. 130.
53. Reimann, M.; Zekoll, J. *Introduction to German Law*. 2nd edition. Netherlands: Kluwer Law International, 2005.
54. Relating to Certain Aspects of the Laws on the Use of Languages in Education in Belgium v. Belgium (merits) [PL], 23 July 1968, § 5, Series A no. 6.
55. Ribitsh v. Austria, 1 December 1995, Series no. 336.
56. Schokkenbroek, J. G. C. in van Dijk and van Hoof. *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights*. 1998. Schönenberger and Drumaz v. Switzerland, 20 June 1988, Series A no. 137.
57. Schwarze, J. *European Administrative Law*. London: Sweet&Maxwell; Luxembourg: Office for Official Publications of The European Communities, 2006.
58. Selmouni v. France [GC], no. 25803/94, ECHR 1999-V.
59. Sigurður Sigurjónsson v. Iceland, 30 June 1993, Series A no. 264.
60. Stern, K. *Der Staatsrecht der Bundesrepublik Deutschland*. Vol. 1, 2nd ed. 1984.
61. Sporrang and Lönnroth v. Sweden [PL], 23 September 1982, Series A no. 52.
62. Sunday times v. the United Kingdom, 06 November 1980, § 59, Series A no. 38.
63. Sweet, S. A.; Jud, M. *Proportionality Balancing and Global Constitutionalism*. Faculty Scholarship Series. 2008. Paper 14. <http://digitalcommons.law.yale.edu/fss_papers/14> [žiūrėta 2012-09-08].
64. Handyside v. The United Kingdom, 7 February 1976, § 48, Series A no. 24.
65. Svensson-McCarthy, A. L. *The International Law of Human Rights and States of Exception*. The Hague, Boston, London: Martinus Nijhoff Publishers, 1998.
66. Tekin v. Turkey, no. 22496/93, ECHR 1998-IV.

67. Thynne, Wilson and Gunnell v. the United Kingdom, 25 October 1990, § 70, Series A no. 190-A.
68. Timmermann, P. *Proportionalitetspricippet*. Copenhagen: Jurist-og Økonomforbundets Forlag, 2000.
69. Trechsel, S. *Human Rights in Criminal Proceedings*. Oxford: Oxford University Press, 2005.
70. Tridimas, T. *The General Principles of EU Law*. Norfolk: Oxford University Press, 2006.
71. United Communist Party of Turkey and Others v. Turkey [GC], 30 January 1998, Reports 1998-I.
72. Van der Leer v. Netherlands, 21 January 1990, Series A no. 170-A.
73. Van der Musselle v. Belgium [PL], 23 November 1983, § 37, Series A no. 70.
74. Van Droogenbroeck v. Belgium, 24 June 1982, Series A no. 50.
75. Viljanen, J. *The European Court of Human Rights as Developer of the General Doctrines of Human Rights Law – A Study of the Limitation Clauses of the European Convention on Human Rights*. Tampere: University of Tampere, 2003.
76. Wassink v. Netherlands, 27 September 1990, Series A no. 198-A.
77. Weeks v. the United Kingdom, 2 March 1987, Series A no. 117.
78. Winterwerp v. Netherlands, 24 October 1979, Series A no. 33.
79. Zdanoka v. Latvia, no. 58278/00, ECHR.

Santrauka

Šioje mokslo studijoje autoriai tyrinėja tiek bendro, tiek ir konkretaus pobūdžio Lietuvos baudžiamojo proceso tarptautiškumo klausimus, susijusius su tarptautinio bendradarbiavimo formomis, šio bendradarbiavimo instituciniu, teisėkūriniu bei teisės taikymo lygmenimis, jų įtaka taikant tarptautinius ir Europos Sąjungos teisės aktus, sprendžiant baudžiamąsias bylas Lietuvos teismuose.

Tyrinėjama, kaip ir kokios įtakos Lietuvos baudžiamojo proceso teisės vystymuisi turėjo Europos teisė, būtent kodėl ir kaip Europos teisė lėmė Lietuvos baudžiamojo proceso teisės vystymąsi, kaip ši teisės sistema paveikė nacionalinės teisės teisėkūros ir teisės taikymo idėjas bei santykius, kokios numanomos tokio poveikio pozityvios ir galimos negatyvios tendencijos ir kt. Diskutuojama, ar europeizacija, kaip procesas ir tikslas, teisinėje plotmėje gali būti suprantama kaip Europos teisės įtaka (laikymasis – perėmimas) nacionalinėje baudžiamojo proceso teisėje. Daug dėmesio skiriama ir Europos teisės raidos Lietuvos baudžiamajame procese klausimams, kurie leidžia matyti, kaip Lietuvos teisė ir Europos teisė priima viena kitą. Studijoje taip pat apžvelgiamos kai kurios Europos arešto orderio nuostatos, kurios yra kardinaliai skirtingos nuo anksčiau taikytų ekstradicijos taisyklių ir dėl kurių vyksta mokslinės diskusijos bei diskusijos teismuose. Svarstoma, kad įgyvendinus svarbias priemones, padedančias teisiniame ir policijos bendradarbiavime – tarp jų Europos arešto orderį, kuris leidžia greičiau ir paprasčiau areštuoti ir perduoti prašomą perduoti asmenį, siekiant patraukti baudžiamajon atsakomybėn arba vykdyti laisvės atėmimo bausmę, arba sprendimą dėl įkalinimo – būtina tobulinti proceso dalyvių procesinių teisių reglamentavimą.

Atkreipiamas dėmesys į tarptautinių teisės aktų įgyvendinimo probleminius aspektus nacionalinėje baudžiamojoje teisėje. Iškeliama tarptautinio organizuoto nusikalstamumo, kaip nusikalstamumo be sienų, ir

globalinės problemos idėja. Analizuojamos turto konfiskavimo galimybės, atkreipiamas skaitytojo dėmesys į išplėstinę turto konfiskaciją, vertinamos nepagrįsto praturtėjimo, kaip radikalios, o kartu ir veiksmingos priemonės, įtvirtinimo baudžiamuosiuose įstatymuose aktualijos, taip pat ir kiti svarbūs baudžiamosios justicijos klausimai. Kartu aptariamai ir tarptautinio bendradarbiavimo baudžiamosiose bylose instituciniai klausimai. Konstatuojama, kad šiuolaikiniame pasaulyje tarptautinis teisinis bendradarbiavimas baudžiamosiose bylose yra neišvengiamas. Atskiros valstybės ir Europos Sąjunga kuria ir tobulina vis naujas teisinio bendradarbiavimo priemones, taiko naujus bendradarbiavimo principus, plečia centrinių ES institucijų įgalinimus bendradarbiavimo procese. Dalies naujų priemonių (pvz., Europos arešto orderis) taikymas praktikoje įrodė jų veiksmingumą, tai leidžia manyti, jog ir to paties abipusio pripažinimo principo taikymu pagrįstos kuriamos naujos priemonės (Europos tyrimo orderis) duos apčiuopiamų rezultatų.

Studijos mokslinėse išvalgose kalbama apie šiuo metu baudžiamojo proceso teisės normas, nustatančias Tarybos pagrindų sprendimų įgyvendinimo raidą, pateikiamas vertinamasis požiūris į šių pagrindų sprendimų perkėlimo į nacionalinę baudžiamojo proceso teisės sistemą ir išryškinami diskusiniai akcentai: dėl Europos Tarybos pagrindų sprendimuose minimų teisinių sąvokų ir jų suderinimo su nacionaline teise; dėl Europos Tarybos pagrindų sprendimų kompleksinio taikymo ir kai kurių nuostatų įgyvendinimo; dėl Europos Tarybos pagrindų sprendimų nuostatų plečiamąjo pobūdžio nustatyto ir jų nuostatų taikymo nacionalinėje teisėje. Mokslo studija atskleidžia aktualius baudžiamajam procesui klausimus, būtent – būtinojo gynėjo dalyvavimo problematiką. Teigiama, kad pastaruosiu metu Europos Sąjungoje priimta ne viena teisinio reguliavimo priemonė, kurios yra skirtos įtariamųjų (kaltinamųjų) procesinėms galimybėms, tarp kurių ir teisė gintis padedant gynėjui, efektyvinti. Teisinės pagalbos užtikrinimo būtinumas siejamas su teisės pažeidimo sunkumu ir galimos bausmės griežtumu, taip pat su bylos sudėtingumu. Studijoje svarstomas ir įtariamąjo (kaltinamojo) sugebėjimas be gynėjo pagalbos užtikrinti savo veiksmingą gynybą. Šiame kontekste atkreipiamas dėmesys į socialiai pažeidžiamų įtariamųjų (kaltinamųjų) teisės į gynybą užtikrinimą. Tyrinėjamos įtariamųjų (kaltinamųjų) standartinio teisių laiško atsiradimo

prielaidos, turinys, praktinio įgyvendinimo galimybės ar galimos grėsmės. Teigiama, kad Europos Sąjungos mastu seniai gvildenamos idėjos, kurių tikslas sustiprinti ne tik pačią Sąjungą, bet ir jos piliečių teisių bei teisėtų interesų apsaugą. Kuriant teisių laišką buvo nuspręsta suvienodinti ir pagrindinių teisių įgyvendinimą, kuris standartinį teisių laišką paverstų ne deklaracijų rinkiniu, o realiai veikiančia įtariamojo (kaltinamojo) teisių apsaugos priemone.

Nuosekli analizė atliekama tyrinėjant įrodinėjimo baudžiamajame procese elementus, neretai nulemtus ir Europos teisės įtakos. Studijoje kalbant apie prezumpcijas, nurodoma, kad jos gali būti ne tik indukcinio samprotavimo, bet ir dedukcinio samprotavimo, leidžiančio daryti išvadą, jog prezumpcija gali kilti ne tik iš tų faktų, kurie dažnai kartojasi, bet ir faktų, kurie tik kartais kartojasi arba pasitaiko labai retai, padarinyse. Teigiama, jog prezumpcijų įvairovę bei paplitimą teisėje lemia kelios tarpusavyje glaudžiai susijusios ir viena kitą papildančios priežastys: socialinė politika; siekis optimizuoti teisę, padaryti ją ekonomiškesnę; siekis suteikti teisiniams santykiams lankstumą, pastovumą bei aiškumą. Galiausiai studijoje gvildenami ir klausimai, susiję su procesinės prievartos naudojimu ir taikymu. Analizuojamas proporcingumo principas, kaip tarptautinis standartas, skirtas apsaugoti žmogaus teises nuo valstybių galimybės pažeisti žmogaus teises (tarp jų ir prievartos priemonių taikymo procese).

Internationalisation of Criminal Procedure: Experience and Challenges

Research study

Summary

The authors of this research study investigate both common and definite issues of internationalisation of the Lithuanian criminal procedure, related to the forms of international cooperation at the institutional and legislative level and at the level of application of the law, their influence while applying international and the EU legal acts when passing criminal judgments in the Lithuanian courts.

The study investigates the way that the European law has been influencing the evolution of the Lithuanian criminal procedure and, particularly, why and how the European law has been determining the evolution of the Lithuanian law of criminal procedure; how this legal system has influenced the ideas concerning national legislation and application of the law as well as the relationship; positive and possibly negative trends of such influence. It discusses whether Europeanisation in terms of a process and an objective can be perceived in the legal realm as influence of the European law (compliance – taking over) on the national law of criminal procedure. Considerable attention is also paid to the issues of evolution of the European law in the Lithuanian criminal procedure, which allows seeing how the Lithuanian law and the European law accept each other. In addition, this study analyses certain provisions pertaining to the European arrest warrant, which differ essentially from the rules on extradition applied earlier and serving as the object of scientific discussion and of discussion in court. It considers the necessity to improve regulation of the procedural rights of the parties to the trial, after having implemented the important measures assisting in legal and police cooperation, including the European arrest warrant, which allows faster and easier

arrest and surrender of the requested person for prosecution purposes, for execution of a custodial sentence, or for implementation of the verdict on imprisonment.

Attention is drawn towards problematic aspects of implementation of international legislation in national criminal law. The idea of international organised crime as of criminality without borders, and of the global problem is raised here. The study analyses the possibilities of confiscation of property; the reader's attention is drawn to extended confiscation of property; it evaluates the topicalities of consolidation of unjust enrichment, as a both radical and efficient measure in the criminal law, also other important issues pertaining to criminal justice. Simultaneously, institutional issues on international cooperation in criminal cases are considered. It is stated that in contemporary world, international legal cooperation in criminal cases is inevitable. Individual states and the European Union create and improve the newly emerging tools of legal cooperation, implement new principles of cooperation, and expand central powers of EU institutions in the cooperation process. Practical application of some new tools (for example, the European arrest warrant) proved their efficiency; it allows thinking that the created new tools, substantiated by application of the same principle of mutual acknowledgement (the European investigation order), will bring tangible results.

Current evolution of the rules of the law of criminal procedure, governing implementation of the Council's framework decisions is considered in the scientific insights of the study; the evaluative standpoint on transposition of the Council's framework decisions into the legal system of the national criminal procedure is presented and the discussion puts emphasis on the legal concepts used in the European Council's framework decisions, and their harmonisation with national law; complex application of the European Council's framework decisions and implementation of certain provisions; ascertainment of the expansive nature of provisions of the European Council's framework decisions and application of their provisions in national law. The scientific study reveals the issues topical for criminal procedure, i.e. those pertaining to the advocate's obligatory participation. It is stated that recently a number of legal regulatory tools, the aim of which is to increase the efficiency of the procedural possibilities

of the suspect (or the accused), including their defence rights while being assisted by an advocate, were adopted in the European Union. The necessity to ensure legal assistance is related to the severity of the offence committed and of the possible punishment as well as to the complexity of the case. Furthermore, the study considers the ability of the suspect (the accused) to ensure his/her own efficient defence without advocate's assistance. In this context, attention is drawn towards assuring the defence rights of socially vulnerable suspects (the accused). The study investigates the prerequisites for the suspects' (or of the accused) standard letter of rights, its content, possibilities of its practical implementation or possible threats. It is stated that the ideas, aimed at strengthening not only the Union itself, but also at the protection of its citizens' rights and their lawful interests, have long been considered at the Union level. While creating the letter of rights, it was decided to unify implementation of the basic rights; instead of turning the letter of rights into a set of declarations, it would make it an operating tool for the protection of the rights of the suspect (the accused).

Consistent analysis is undertaken while investigating the elements of substantiation in criminal procedure, usually conditioned by influence of the European law. While talking about the presumptions, the study reveals that they can be of inductive, but also of deductive reasoning, which allows drawing the conclusion that the presumption can originate not only from the often repeated facts, but from the facts that repeat from time to time or occur very rarely. It is argued that the variety and spread of presumptions in law is predetermined by several closely interlinked causes that supplement each other, i.e. by social policy, the attempt to optimise the law and make it more economic, the attempt to confer flexibility, consistency and clarity for legal relations. The study ultimately analyses the issues related to the usage and application of procedural coercion. The study also contains the analysis of the principle of proportionality as an international standard, intended for the protection of human rights against the possibility of the states to violate human rights (including application of coercive measures in the course of the procedure).

Jurka R., Ažubalytė R., Vozbutaitė K., Gutauskas A., Belevičius L., Latauskienė E., Zajančauskienė J., Panomariovas A., Gušauskienė M., Losis E.

BAUDŽIAMOJO PROCESO TARPTAUTIŠKUMAS: PATIRTIS IR IŠŠŪKIAI. Mokslo studija. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013. 433 p.

Bibliogr.: 72–81, 127–138, 166–169, 206–210, 233–236, 266–271, 329–333, 362–365, 421–425 p.

ISBN 978-9955-19-536-8

Mokslo studijoje nagrinėjama viena iš baudžiamojo proceso diskusinių sričių – baudžiamojo proceso tarptautiškumas. Tarptautiškumo baudžiamajame procese patirties ir laukiančių iššūkių tema autorius paskatino aptarti tam tikrus tarptautiškumo baudžiamajame procese ir baudžiamojoje teisėje klausimus – nuo bendrųjų vystymosi ir principinių pozicijų pereinant prie konkretesnių – Žmogaus teisių ir laisvių apsaugos konvencijos, kitų tarptautinių dokumentų, Europos Sąjungos teisės reguliavimo analizės. Studijoje nestokojama ir išsamesnės analizės pareikalavusių konkrečių, su atskirais baudžiamojo proceso teisės institutais siejamų klausimų.

Tai kūrinys, kuriame Lietuvos baudžiamojo proceso ir Europos Tarybos priimtų dokumentų, Europos Sąjungos teisyno santykio analizė atskleidžia šios Lietuvos teisės dalies vietą tarptautiniame bendradarbiavime baudžiamuosiuose procesuose, taip pat ir šio teisinio bendradarbiavimo bei tarptautinių ir Europos Sąjungos teisės aktų baudžiamojoje justicijoje vietą bei įtaką Lietuvos nacionaliniame baudžiamajame procese. Matyti, kaip bendresni ir konkretni Lietuvos baudžiamojo proceso teisinio reguliavimo klausimai regimi tarptautiškumo kontekste – kuo remiantis ir kokiomis formomis bendradarbiaujama baudžiamuosiuose procesuose, kokie šio proceso institucinis, teisėkūrinis ir teisės taikymo lygmenys, kaip jie daro įtaką taikant tarptautinius ir Europos Sąjungos teisės aktus, sprendžiant baudžiamąsias bylas Lietuvos teismuose.

Studija skirta baudžiamosios justicijos mokslininkams, praktikuojantiems teisininkams, taip pat teisės studentams, ypač tiems, kurie pasirinko studijuoti baudžiamosios justicijos dalykus.

UDK 343.1

Raimundas Jurka, Rima Ažubalytė, Karolina Vozbutaitė, Aurelijus Gutauskas,
Linas Belevičius, Eglė Latauskienė, Jolanta Zajančkauskienė,
Artūras Panomariovas, Marina Gušauskienė, Egidijus Losis

**BAUDŽIAMOJO PROCESO TARPTAUTIŠKUMAS:
PATIRTIS IR IŠŠŪKIAI**

Mokslo studija

Redaktorė Ramutė Pinkevičienė
Maketavo Aušrinė Ilekytė

SL 585. 2013 04 30. 26,1 leidyb. apsk. l.
Tiražas 300 egz. Užsakymas 18 583.
Išleido Mykolo Romerio universitetas,
Ateities g. 20, Vilnius
Puslapis internete www.mruni.eu

El. paštas leidyba@mruni.eu
Parengė spaudai UAB „Baltijos kopija“,
Kareivių g. 13b, Vilnius
Puslapis internete www.kopija.lt
El. paštas info@kopija.lt
Spausdino UAB „Vita Litera“,
Kurpių g. 5–3, Kaunas
Puslapis internete www.bpg.lt
El. paštas info@bpg.lt

